

Львівський державний університет внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Львів
2017

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 26 жовтня 2016 р. № 4)*

Рецензенти:

М. П. Климчук, кандидат юридичних наук, доцент;

О. О. Юхно, доктор юридичних наук, професор

Колектив авторів:

Благута Р. І., канд. юрид. наук, доцент (тема 9);

Гуцуляк Ю. В. (теми 3, 12.2, 23);

Дуфенюк О. М., канд. юрид. наук, доцент (тема 7);

Комісарчук Ю. А., канд. юрид. наук, доцент (теми 6, 12.6, 17, 19, 20, 21);

Кудінов С. С., канд. юрид. наук, доцент (теми 13, 18);

Кунтій А. І., канд. юрид. наук (теми 5, 10, 12.5, 14, 15);

Ряшко О. В., канд. юрид. наук, доцент (теми 6, 12.7, 22);

Хитра А. Я., канд. юрид. наук, доцент (теми 1, 2, 8, 11, 12.1, 12.3, 16, 23);

Шехавцов Р. М., канд. юрид. наук, доцент (теми 12.4, 13, 18).

Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / Р. І. Благута,
К82 Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. –
Львів: ЛьвДУВС, 2017. – 774 с.

Підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Кримінальний процес» у вищих навчальних закладах. Відображено сучасний стан і перспективи розвитку вітчизняного кримінального процесу з урахуванням практики його застосування, зокрема практики Європейського суду з прав людини.

Для курсантів, студентів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та викладачів вишів і факультетів юридичної спрямованості усіх форм навчання. Може бути корисним для працівників судових і правоохоронних органів.

(станом законодавства на 01 жовтня 2016 року)

ЗМІСТ

ВСТУП	9
ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ)	11
1.1. Поняття кримінального процесу (кримінального провадження). Співвідношення кримінального процесу (кримінального провадження) з іншими видами діяльності	11
1.2. Завдання кримінального процесу (кримінального провадження).....	15
1.3. Стадії кримінального процесу (кримінального провадження).....	21
1.4. Функції кримінального процесу (кримінального провадження).....	27
1.5. Історичні типи кримінального процесу (кримінального провадження)	29
1.6. Наука кримінального процесу.....	31
1.7. Кримінальна процесуальна форма.....	32
1.8. Кримінальні процесуальні гарантії.....	35
ТЕМА 2. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО	38
2.1. Поняття і структура кримінального процесуального права.....	38
2.2. Кримінальне процесуальне законодавство.....	41
2.3. Дія кримінального процесуального закону в просторі.....	42
2.4. Дія кримінального процесуального закону в часі.....	46
2.5. Дія кримінального процесуального закону за колом осіб.	49
2.6. Кримінальні процесуальні правовідносини.....	52
ТЕМА 3. ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	56
3.1. Поняття, значення і класифікація засад кримінального провадження	56
3.2. Конституційні засади кримінального провадження.....	63
3.2.1. <i>Засада верховенства права</i>	63
3.2.2. <i>Засада законності</i>	65
3.2.3. <i>Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження</i>	68
3.2.4. <i>Засада рівності перед законом і судом</i>	71
3.2.5. <i>Засада забезпечення права на свободу та особисту недоторканність</i>	74
3.2.6. <i>Засада недоторканності житла або іншого володіння особи.</i>	77
3.2.7. <i>Засада поваги до людської гідності</i>	82
3.2.8. <i>Засада невторчання у приватне життя</i>	85
3.2.9. <i>Засада таємниці спілкування</i>	88
3.2.10. <i>Засада забезпечення підозрюваному та обвинуваченому права на захист</i>	91
3.2.11. <i>Засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини</i>	95
3.2.12. <i>Засада гласності та відкритості судового провадження та його повне фіксування технічними засобами</i>	98
3.2.13. <i>Засада змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості</i>	102
3.2.14. <i>Засада диспозитивності</i>	105
3.2.15. <i>Засада забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності</i>	106
3.2.16. <i>Засада доступу до правосуддя та обов'язковість судових рішень</i>	110

3.2.17. Засада свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї.....	112
3.2.18. Засада недоторканності права власності.....	114
3.2.19. Засада заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення.....	117
3.3. Спеціальні засади кримінального провадження та їх характеристика	120
3.3.1. Засада публічності.....	120
3.3.2. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів.....	122
3.3.3 Засада розумних строків	124
ТЕМА 4. СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	131
4.1. Поняття та види суб'єктів кримінального провадження	131
4.2. Суб'єкти, що здійснюють кримінальне провадження	133
4.3. Суб'єкти, що мають власний законний інтерес.....	144
4.4. Суб'єкти, що представляють інтереси інших осіб.....	150
4.5. Інші суб'єкти кримінального провадження	155
4.6. Застосування заходів безпеки до суб'єктів кримінального провадження.....	165
ТЕМА 5. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ ТА РІШЕННЯ. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ТА ВИТРАТИ. ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	170
5.1. Кримінальні процесуальні дії і рішення. Фіксування кримінального провадження.....	170
5.2. Повідомлення у кримінальному провадженні.....	182
5.3. Кримінальні процесуальні строки.....	184
5.4. Кримінальні процесуальні витрати.....	189
5.5. Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов	194
ТЕМА 6. ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	201
6.1. Поняття, ознаки і значення доказів.....	201
6.2. Класифікація доказів.....	208
6.3. Кримінальне процесуальне доказування та його етапи	212
6.4. Предмет доказування	224
6.5. Межі доказування	230
ТЕМА 7. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ.....	236
7.1. Поняття і види кримінальних процесуальних джерел доказів	236
7.2. Показання свідка	239
7.2.1. Поняття, предмет і значення показань свідка.....	239
7.2.2. Особи, які не підлягають допиту як свідки	242
7.2.3. Перевірка й оцінка показань свідка	243
7.3. Показання потерпілого	247
7.3.1. Поняття, предмет, значення показань потерпілого	247
7.3.2. Перевірка й оцінка показань потерпілого.....	248
7.4. Показання підозрюваного.....	249
7.4.1. Поняття, предмет, значення показань підозрюваного.....	249
7.4.2. Перевірка й оцінка показань підозрюваного.....	251
7.5. Показання обвинуваченого	252
7.5.1. Поняття, предмет, значення показань обвинуваченого	252
7.5.2. Види показань підозрюваного, обвинуваченого: повне, часткове визнання своєї вини, не визнання своєї вини, обмова, самообмова, алібі.....	253
7.5.3. Перевірка й оцінка показань обвинуваченого.....	255
7.6. Показання експерта.....	257
7.6.1. Поняття, предмет, значення показань експерта	257
7.6.2. Перевірка й оцінка показань експерта.....	258

7.7. Висновок експерта.....	260
7.7.1. <i>Поняття і значення висновку експерта</i>	260
7.7.2. <i>Класифікація експертиз</i>	263
7.7.3. <i>Особи, які не можуть бути експертами</i>	266
7.7.4. <i>Оцінка висновку експерта</i>	267
7.8. Речові докази.....	269
7.8.1. <i>Поняття і види речових доказів</i>	269
7.8.2. <i>Порядок і строки зберігання речових доказів</i>	271
7.8.3. <i>Вирішення долі речових доказів</i>	276
7.9. Документи як джерела доказів.....	277
7.9.1. <i>Офіційні і неофіційні, первинні і похідні документи</i>	277
7.9.2. <i>Умови і порядок визнання документів речовими доказами</i>	284
ТЕМА 8. ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	288
8.1. <i>Поняття, види, підстави та порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження</i>	288
8.2. <i>Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження</i>	293
8.3. <i>Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик у кримінальному провадженні</i>	295
8.4. <i>Привід у кримінальному провадженні</i>	300
8.5. <i>Накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні</i>	302
8.6. <i>Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом у кримінальному провадженні</i>	305
8.7. <i>Відсторонення від посади у кримінальному провадженні</i>	311
8.8. <i>Тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні</i>	316
8.9. <i>Тимчасове вилучення майна у кримінальному провадженні</i>	322
8.10. <i>Арешт майна у кримінальному провадженні</i>	326
ТЕМА 9. ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	339
9.1. <i>Запобіжні заходи: поняття, види, мета і підстави їх застосування</i>	339
9.2. <i>Загальний порядок застосування, зміни та скасування запобіжних заходів</i>	344
9.3. <i>Порядок застосування окремих видів запобіжних заходів</i>	354
9.3.1. <i>Особисте зобов'язання (ст. 179 КПК)</i>	354
9.3.2. <i>Особиста порука (ст. 180 КПК)</i>	355
9.3.3. <i>Домашній арешт (ст. 181 КПК)</i>	358
9.3.4. <i>Застава (ст. 182 КПК)</i>	360
9.3.5. <i>Тримання під вартою (ст. 183 КПК)</i>	363
9.4. <i>Затримання особи без ухвали слідчого судді, суду</i>	368
ТЕМА 10 ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	383
10.1. <i>Поняття, завдання та значення досудового розслідування</i>	383
10.2. <i>Форми досудового розслідування</i>	386
10.3. <i>Поняття та характеристика загальних положень досудового розслідування</i>	389
10.3.1. <i>Початок досудового розслідування</i>	389
10.3.2. <i>Підслідність кримінальних проваджень</i>	391
10.3.3. <i>Об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування</i>	394
10.3.4. <i>Розгляд клопотань під час досудового розслідування</i>	395
10.3.5. <i>Строки досудового розслідування</i>	395
10.3.6. <i>Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами</i>	398
10.3.7. <i>Участь у провадженні досудового розслідування спеціаліста, перекладача та понятих</i>	400
10.3.8. <i>Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення</i>	402
10.4. <i>Спеціальне досудове розслідування</i>	404
10.5. <i>Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції</i>	406

ТЕМА 11. ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	411
11.1. Поняття і значення повідомлення про підозру	411
11.2. Порядок повідомлення про підозру у кримінальному провадженні	414
11.3. Випадки (підстави) повідомлення про підозру. Зміна підозри у кримінальному провадженні	416
ТЕМА 12. СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ	420
12.1. Загальні положення проведення слідчих (розшукових) дій	420
12.2. Характеристика допиту та його видів	428
12.3. Характеристика пред'явлення для впізнання та його видів	436
12.4. Характеристика обшуку та його видів	443
12.5. Характеристика огляду та його видів. Освідчування	450
12.6. Характеристика слідчого експерименту	456
12.7. Характеристика проведення експертизи	460
ТЕМА 13. НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ	469
13.1. Загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії	469
13.2. Характеристика окремих негласних слідчих (розшукових) дій	484
13.2.1. <i>Втручання у приватне спілкування</i>	484
13.2.2. <i>Дослідження інформації, отриманої під час застосування технічних засобів</i>	494
13.2.3. <i>Обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи</i>	496
13.2.4. <i>Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу</i>	499
13.2.5. <i>Спостереження за особою, річчю або місцем</i>	500
13.2.6. <i>Моніторинг банківських рахунків</i>	500
13.2.7. <i>Аудіо-, відеоконтроль місця</i>	501
13.2.8. <i>Контроль за учиненням злочинів</i>	502
13.2.9. <i>Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації</i>	504
13.2.10. <i>Виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій</i>	505
13.2.11. <i>Негласне отримання зразків для порівняльного дослідження</i>	507
ТЕМА 14. ЗУПИНЕННЯ ТА ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	511
14.1. Поняття та порядок зупинення досудового розслідування та його підстави	511
14.2. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення	518
14.3. Закриття кримінального провадження та його підстави	521
14.4. Подання до суду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності	528
14.5. Направлення до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру	531
ТЕМА 15. ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ АБО БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	536
15.1. Загальні положення оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування	536
15.2. Особливості та порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності органів досудового розслідування або прокурора під час досудового розслідування	542
15.3. Особливості та порядок оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування	547
15.4. Особливості та порядок оскарження слідчим рішення, дій або бездіяльності прокурора	550

ТЕМА 16. ПІДСУДНІСТЬ. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ	556
16.1. Поняття, значення та види підсудності. Правила визначення підсудності.....	556
16.2. Загальні положення судового розгляду	562
16.2.1. <i>Строки і загальний порядок судового розгляду</i>	563
16.2.2. <i>Незмінність складу суду</i>	564
16.2.3. <i>Безперервність судового розгляду</i>	566
16.2.4. <i>Наслідки неприбуття учасників судового розгляду</i>	567
16.2.5. <i>Розпорядок судового засідання</i>	568
16.3. Прийняття рішень пов'язаних із забезпеченням судового розгляду.....	570
16.4. Межі судового розгляду	575
ТЕМА 17. ПІДГОТОВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ	579
17.1. Суть, завдання і значення стадії підготовчого провадження.....	579
17.2. Порядок підготовчого судового засідання.....	583
17.3. Вирішення питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду.....	588
17.4. Закінчення підготовчого провадження і призначення судового розгляду	590
ТЕМА 18. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ	595
18.1. Поняття, суть і значення стадії розгляду справи в суді першої інстанції.....	595
18.2. Процедура судового розгляду в суді першої інстанції.....	597
18.3. Рішення суду першої інстанції	610
ТЕМА 19. ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ	618
19.1. Поняття, значення та основні риси провадження в суді апеляційної інстанції. Суб'єкти апеляційного оскарження.....	618
19.2. Строки і порядок подачі апеляційних скарг	623
19.3. Підготовка до апеляційного розгляду. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції	628
19.4. Підстави для скасування або зміни вироку або ухвали апеляційним судом. Призначення нового розгляду в суді першої інстанції	631
19.5. Процесуальні акти апеляційної інстанції. Постановлення вироку апеляційним судом	634
ТЕМА 20. ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ	640
20.1. Поняття і значення стадії касаційного провадження	640
20.2. Суб'єкти, строки та межі касаційного провадження.....	643
20.3. Порядок та результати розгляду справи касаційним судом. Рішення касаційної інстанції.....	648
ТЕМА 21. ПРОВАДЖЕННЯ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ УКРАЇНИ ТА ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ	653
21.1. Поняття та підстави перегляду судових рішень Верховним Судом України	653
21.2. Порядок розгляду справи Верховним Судом України.....	659
21.3. Поняття, підстави, строки і порядок розгляду справи за нововиявленими обставинами	662
ТЕМА 22. ОСОБЛИВІ ПОРЯДКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	671
22.1. Кримінальне провадження на підставі угод	671
22.2. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення.....	677
22.3. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб	681
22.4. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх.....	684
22.5. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.....	690
22.6. Кримінальне провадження, яке містить державну таємницю.....	695

22.7. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському або річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.....	697
ТЕМА 23. ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	702
23.1. Суть, завдання та значення стадії виконання судових рішень.....	702
23.2. Суб'єкти, що здійснюють виконання судових рішень у кримінальних провадженнях.....	704
23.3. Набрання судовим рішенням законної сили. Порядок звернення його до виконання.....	706
23.4. Питання, які вирішуються судом під час, після виконання вироків.....	711
23.5. Порядок вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку.....	719
ТЕМА 24. МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ДОПОМОГА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	723
24.1. Поняття, завдання та правова основа міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.....	723
24.2. Процесуальний порядок надання міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій.....	726
24.3. Сутність видачі (екстрадиції) особи, яка вчинила злочин.....	730
24.4. Кримінальне провадження у порядку перейняття.....	743
24.5. Визнання та виконання вироків іноземних судів та передання засуджених осіб.....	745
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ.....	750
АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	760

ВСТУП

Кримінальний процес – саме таку назву має навчальна дисципліна, яку вивчають курсанти, студенти та слухачі у вищих навчальних закладах юридичного профілю. Основним завданням опанування цієї дисципліни є набуття особами, що навчаються, необхідних знань і навичок для правильного застосування норм кримінального процесуального права в юридичній діяльності надалі.

Навчальний посібник написаний відповідно до навчальної програми з курсу «Кримінальний процес», на основі чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування, зокрема практики Європейського суду з прав людини.

Авторський колектив намагався відобразити та розкрити положення чинного вітчизняного законодавства у взаємозв'язку з практикою його застосування судом й іншими суб'єктами кримінального процесу в контексті неухильного забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні.

У навчальному посібнику послідовно розкрито весь обсяг тем курсу «Кримінальний процес», які охоплюють усі без винятку Розділи та Глави КПК 2012 року. До моменту видання навчального посібника до чинного законодавства можуть бути внесені зміни та доповнення, тому автори намагалися викласти матеріал у формі, яка дасть змогу сформувати у курсантів, студентів і слухачів комплекс теоретичних знань та навичок, які дозволять самостійно опанувати зміни у нормативно-правовій регламентації кримінальних процесуальних правовідносин.

Авторський колектив щиро вдячний шановним рецензентам: завідувачу кафедри кримінального процесу та організації досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ доктору юридичних наук, професору О. О. Юхно та доценту кафед-

ри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ кандидату юридичних наук, доценту М. П. Климчуку за доброзичливе ставлення, вдумливий підхід та конструктивні зауваження, які беззаперечно вплинули на якість підготовки навчального посібника та сприятимуть подальшій навчально-методичній роботі на кафедрі кримінального процесу факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ.

Автори будуть щиро вдячні за конструктивну критику і пропозиції щодо покращення цього видання. Ви можете надсилати їх на нашу електронну скриньку kkpk@lvduvs.edu.ua

Тема 1

ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ)

- 1.1. Поняття кримінального процесу (кримінального провадження). Співвідношення кримінального процесу (кримінального провадження) з іншими видами діяльності*
- 1.2. Завдання кримінального процесу (кримінального провадження)*
- 1.3. Стадії кримінального процесу (кримінального провадження)*
- 1.4. Функції кримінального процесу (кримінального провадження)*
- 1.5. Історичні типи кримінального процесу (кримінального провадження)*
- 1.6. Наука кримінального процесу*
- 1.7. Кримінальна процесуальна форма*
- 1.8. Кримінальні процесуальні гарантії*

1.1. Поняття кримінального процесу (кримінального провадження). Співвідношення кримінального процесу (кримінального провадження) з іншими видами діяльності

Судово-правова реформа в Україні більше ніж за двадцять років пройшла складний шлях від задекларованої Концепції судово-правової реформи¹ в 1992 р. через гострі дискусії та полеміки, неготовність законодавця вибрати між різними концептуальними підходами до загострення криміногенної ситуації в країні. І в 2012 р. законодавець дав початок формуванню відносин між громадянином чий законні права й інтереси порушувались іншими суб'єктами суспільних відносин і державою,

¹ Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 30. – Ст. 426.

що виступає гарантом забезпечення та механізмом відновлення порушених законних прав та свобод громадян через процесуальну діяльність визначених державних органів і посадових осіб.

Захист законних прав, свобод й інтересів особи є головним завданням держави. Боротьба із таким негативним явищем, як злочинність, є пріоритетним напрямом державних органів та посадових осіб. Саме тоді, коли вчиняється кримінальне правопорушення, держава бере на себе обов'язок ужити усіх можливих заходів щодо встановлення осіб, що його вчинили, притягнення їх до відповідальності, призначення адекватного покарання, відшкодування заподіяної шкоди та відновлення порушених прав.

Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК), що вступив у дію в листопаді 2012 р. в окремих положеннях були внесені революційні зміни в окремих порядках кримінального провадження. Важливою ознакою державної діяльності є її нормативна урегульованість. Держава є обмеженою у можливостях впливати на особу та суспільство певними межами, процесуальним порядком, які в правовій державі є результатом взаємодії трьох гілок держави: законодавчої, виконавчої та судової. Особа, суспільство не можуть вагомо вплинути на зниження рівня злочинності, покарання винуватих у вчиненні кримінального правопорушення будь-яким способом поза межами встановленої процедури, що гарантує права і свободи осіб, що приймають участь у цій діяльності. Кримінальне провадження передбачає можливість застосування заходів, що у великій частині значно обмежують законні права та свободи особи. Заразом застосування цих заходів примусу має бути законним, обґрунтованим, супроводжуватися можливістю перевірки з боку наглядових і контролюючих інстанцій, наділенням комплексом прав та обов'язків осіб, щодо яких передбачається застосування таких заходів.

Визначення поняття будь-якого явища передбачає дослідження основних його ознак. Не буде винятком кримінальний процес (кримінальне провадження), що є суспільним явищем, яке характеризується певною сукупністю ознак.

Насамперед кримінальний процес (кримінальне провадження) – це діяльність спеціальних уповноважених державних органів та посадових осіб (слідчого, оперативних підрозділів, прокурора, слідчого судді, судді, суду).

Діяльність цих державних органів є видом державної діяльності, що полягає у розслідуванні кримінальних правопорушень, їх судовому

провадженні, а також перевірки законності й обґрунтованості винесених судових рішень.

Проте розгляд кримінального процесу (кримінального провадження) лише як діяльності компетентних органів не враховує того, що у сферу кримінальних процесуальних відносин залучається значна кількість інших суб'єктів, які мають окремий процесуальний статус, тобто наділяються процесуальними правами та мають процесуальні обов'язки. Такими суб'єктами можуть бути підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок, цивільний позивач, цивільний відповідач й ін. У разі цього варто зауважити, що діяльність державних органів та посадових осіб, безумовно, є визначальною, без їх діяльності кримінального провадження не може бути взагалі. Саме через дії і рішення компетентних державних органів і посадових осіб інші суб'єкти кримінального провадження реалізують власні права та виконують обов'язки. В разі цього, реалізація останніми своїх прав може суттєво вплинути на напрями кримінального провадження. Зв'язок між державними органами та посадовими особами з одного боку та іншими суб'єктами, які залучаються у сферу кримінального провадження можна визначити як **кримінальними процесуальними правовідносинами**.

Указана діяльність державних органів і посадових осіб суворо регламентована кримінальним процесуальним законодавством, провадиться у визначеному порядку, тобто має визначену процесуальну форму. Дотримання кримінального процесуального законодавства у кримінальному провадженні є виявом реалізації засади законності та необхідною умовою ухвалення правосудного рішення. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Конституції України органи законодавчої і судової влади виконують свої повноваження у встановлених Конституцією межах та відповідно до законів України. Органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти тільки на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. В ч. 1 ст. 68 Конституції України закріплений обов'язок громадян України неухильно дотримуватися положень Конституції та законів України.

Наступною ознакою кримінального процесу (кримінального провадження) є те, що ця діяльність направлена на вирішення специфічних завдань, які притаманні саме їй. Відповідно до ст. 2 КПК, завданнями кримінального провадження є: захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення шви-

дкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Повне і правильне розуміння будь-якого явища, окрім виявлення його сутності, передбачає виявлення його співвідношення із суміжними поняттями. У кримінальній процесуальній літературі, законодавстві з поняттям «кримінальний процес» використовуються поняття «кримінальне провадження» та «кримінальне судочинство». Всі ці поняття є рівнозначними, тотожними, хоча буквально тлумачення етимології цих понять може спонукати до думки про різний їхній зміст. Рівноцінність цих понять обумовлена тим, що ще в Статуті кримінального судочинства 1864 р. цей термін застосовувався і до досудового етапу діяльності. Деякою мірою КПК 2012 р. реанімував такого суб'єкта як судовий слідчий у дещо іншому значенні, а саме: слідчий суддя, який провадить судовий контроль за досудовим розслідуванням у питаннях обмеження законних прав, свобод та інтересів особи.

У радянський період нормативно-правовий акт, що визначив основні положення провадження на досудових і судових стадіях, називався «Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік». У сучасний період ідентичність цих понять обумовлена більше традицією, а також особливим статусом судової гілки влади на стадії досудового розслідування.

Більш складніше співвідношення понять «кримінальний процес» і «правосуддя». З одного – кримінальний процес – це діяльність не тільки суду, але й органів досудового розслідування та прокурора, тобто можна припустити, що в цьому значенні кримінальний процес – поняття більш ширше.

З іншого боку правосуддя – це діяльність не тільки у кримінальному провадженні, але й у порядку цивільного судочинства, тобто на судових стадіях кримінальний процес є складовою правосуддя. Заразом кримінальний процес – це діяльність компетентних органів та посадових осіб, а також система кримінальних процесуальних відносин, правосуддя ж – діяльність тільки суду. Відтак у цій частині правосуддя у кримінальному провадженні – поняття більш вужче, чим кримінальний процес на тих самих стадіях.

Отож **кримінальний процес (кримінальне провадження)** – це суворо регламентована нормами кримінального процесуального права діяльність державних органів і посадових осіб щодо досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень з метою виконання специфічних завдань, а також система правових відносин між указаними органами й іншими суб'єктами кримінального судочинства.

1.2. Завдання кримінального процесу (кримінального провадження)

Будь-яка діяльність передбачає досягнення кінцевого результату і він буде позитивним тільки тоді, коли будуть виконані усі завдання, які виникають у процесі цієї діяльності.

Завдання: 1) наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа й ін. Настанова, розпорядження виконати певне доручення. Бойове завдання; 2) мета, до якої прагнуть; те, що хочуть зробити².

Отже, **завдання кримінального провадження** – це наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, який повинен бути виконаний уповноваженими державними органами та посадовими особами у кримінальному провадженні під час досудового розслідування або судового розгляду кримінальних правопорушень. Також варто зазначити, що держава доручає відповідним уповноваженим органам та посадовим особам виконати певні дії і вони є обов'язковими, тільки після їх виконання буде досягнута мета, яка декларується в Основному Законі – Конституції України, норми якої мають безпосередню дію.

Згідно зі ст. 2 КПК, **завданнями кримінального провадження є:**

1. *Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.* Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Декларування в нормі Основного Закону цього положення потребує від держави створення надійних механізмів захисту особи та суспільства від суспільно-небезпечних діянь заразом від кримінальних правопорушень. Інструментом цього механізму є норми матеріального та процесуального. Норми матеріального права визначаються у кримінальному праві, норми процесуального – у кримінально-

² Словник української мови: в 11 томах. Т. 3. – 1972. – С. 40.

му процесуальному праві. Відповідно матеріальні норми визначають діяння, які визнаються як суспільно небезпечними, винними, протиправними та караними, а процесуальні норми визначають порядок притягнення винних осіб до відповідальності.

Виконання завдання захисту особи, суспільства та держави у кримінальному судочинстві реалізується через функціональне призначення державних органів та посадових осіб, які застосовують норми кримінального процесуального права. Правозастосовна діяльність кожної уповноваженої посадової особи має свої специфічні особливості залежно від стадії кримінального провадження. Органи досудового розслідування на стадії досудового розслідування зобов'язані встановити обставини кримінального правопорушення, довести винуватість особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Прокурор здійснює нагляд за дотриманням законодавства під час досудового розслідування, а також за оперативно-розшуковою діяльністю компетентних органів, підтримує обвинувачення в суді. Роль суду в правозастосовній діяльності є головною, він виконує функцію правосуддя. Саме за обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили ми можемо говорити про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення і називати її злочинцем.

2. Охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Згідно з ч. 2 ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Вона відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Перелік учасників кримінального провадження міститься в п. 25 ст. 3 КПК, якими є: сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник. Кожний із учасників кримінального провадження має своє функціональне призначення та наділений сукупністю процесуальних прав й обов'язків.

Державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження такі, як прокурор, слідчий, суд, суддя, слідчий суддя,

зобов'язані забезпечити реалізацію законних прав та інтересів осіб, які залучаються до сфери кримінального судочинства – це, зокрема, підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка й ін. У кримінальних процесуальних нормах передбачений чіткий порядок таких дій, наприклад, роз'яснення прав та обов'язків учасників кримінального провадження та вручення їм пам'ятки, забезпечення реалізації права на захист під час досудового та судового провадження тощо. Особа, яка залучається до кримінального провадження набуває певного процесуального статусу та одночасно стає учасником кримінального процесу з моменту настання відповідного юридичного факту. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 41 КПК, підозрюваним є особа, якій повідомлено про підозру або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а також особа щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений для вручення повідомлень.

3. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Завдання швидкого розслідування і судового розгляду полягає в обов'язку органів держави у строки, передбачені законом, встановити всі обставини події кримінального правопорушення і виявити всіх осіб, які його вчинили, щоб максимально наблизити призначення винуватому покарання від моменту вчинення кримінального правопорушення. Пленум Верховного Суду України у Постанові № 3 «Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ» від 1 квітня 1994 р., звернув увагу суддів на необхідність підвищення особистої відповідальності за своєчасний та якісний розгляд судових справ³.

Навмисне порушення процесуального закону або несумлінність, що спричинили тяганину під час розгляду кримінальних справ, істотно обмежили права і законні інтереси громадян, доцільно розглядати з урахуванням конкретних обставин як неналежне виконання професійних обов'язків судді. Це стосується й органів досудового розслідування та прокуратури.

³ Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ: Постанова Пленуму Верховного суду України від 01 квітня 1994 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-94>

Окрім цього, Пленум Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у п. 1 Постанови № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17 жовтня 2014 р. указав, що під час правосуддя судам варто враховувати те, що відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на судовий розгляд своєї справи упродовж розумного строку.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), визначаючи межі перебігу таких строків, треба ґрунтуватися на такому.

У кримінальному провадженні враховується і період досудового розслідування, і період судового розгляду й апеляційного провадження. В разі цього перебіг строків у кримінальному провадженні починається з часу, коли особі повідомлено про підозру, або з моменту затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а закінчується у момент, коли вирок набрав законної сили або кримінальне провадження закрито загалом або щодо конкретної особи.

Відтак згідно зі ст. 6 Конвенції виконання судового рішення є частиною судового розгляду, завершальною стадією судового провадження. З огляду на це, під час розгляду питань про відстрочку, розстрочку, зміну або встановлення способу і порядку виконання рішення, а також під час розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця або іншої посадової особи державної виконавчої служби судам необхідно дотримуватися вимог Конвенції щодо виконання судового рішення упродовж розумного строку (справи «Горнсбі проти Греції» від 19 березня 1997 року, «Ромашов проти України» від 27 липня 2004 року, «Дубенко проти України» від 11 січня 2005 р., «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. й ін.)⁴.

Завдання *повного* досудового розслідування та судового розгляду забезпечується установами у кримінальному провадженні всіх обставин, що входять у предмет доказування (ст.ст. 91, 485 КПК). Так, у кожному кримінальному провадженні мають бути встановлені такі обставини: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість

⁴ Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: Постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 11 від 17 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>

обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують або пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Забезпечення *неупередженого* досудового розслідування та судового розгляду здійснюється через вимогу положень ч. 2 ст. 9 КПК, за якою прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити і ті обставини, що викривають, і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують або обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Для ухвалення неупереджених рішень слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку (ч. 1 ст. 94 КПК).

4. Щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

У західній правовій літературі належну правову процедуру (від англ. – *due process of law*) розуміють як застосування права органами пра-

восуддя (судами) відповідно до встановлених і санкціонованих державою юридичних принципів і процедур для гарантування і захисту конституційних та індивідуальних прав людини і громадянина, разом і юридичної особи⁵.

До ознак правової процедури в юридичній літературі відносять наступні:

1) є особливим різновидом правовідносин, що мають процедурний характер та визначають особливості юридичної практичної діяльності;

2) має цілісний характер, оскільки складається із певної послідовності дій суб'єктів юридичної процедури, внаслідок чого досягається певний результат;

3) виникає на підставі норм права, тобто має офіційний правовий характер;

4) порядок проведення правової процедури регламентується відповідними процедурними нормами права;

5) має власну націленість, що полягає у зміні правової дійсності;

6) має інтелектуальний та вольовий характер, оскільки залежить від свідомості та волевиявлення суб'єкта юридичної процедури;

7) визначає послідовність діяльності суб'єктів юридичної процедури;

8) наслідком проведення правової процедури є реалізація прав, свобод, законних інтересів суб'єкта права або виконання юридичних обов'язків;

9) виявляється у юридичній діяльності;

10) становить сукупність послідовних актів поведінки, кожний з яких спричинює відповідні локальні наслідки, що впливає на зміст та результативність усієї правової процедури⁶.

Конституційне положення про застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні гарантує право особи, якій кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду, на звернення до компетентного державного органу відповідної компетенції для захисту свого права на життя, свободу та власність, а також для захисту будь-

⁵ Городовенко В. В. Належна правова процедура як загальновизнаний стандарт функціонування судової влади / В. В. Городовенко // Адвокат. – 2012. – № 5. – С. 12–17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_5_2

⁶ Николина К. Належна юридична процедура: теоретичні аспекти визначення / К. Николина // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Вип. 94. – С. 44–46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_94_13

якого іншого права, гарантованого законодавством. Воно додатково охоплює право бути заслуханим у судовому засіданні, а також право на подання доказів наявності юридичних фактів, які стосуються зазначеного права особи.

Своєю чергою, реалізуючи засаду публічності у кримінальному провадженні, прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також ужити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

З іншого боку, особа, яка притягується до кримінальної відповідальності використовує надану сукупність процесуальних прав і гарантій у кримінальному провадженні для свого захисту від висунутих підозр та обвинувачень.

Як зазначається у науковій літературі належна правова процедура (з англ. – *due process of law*) – це застосування права органами правосуддя (судами) відповідно до встановлених і санкціонованих державою юридичних принципів і процедур для гарантування і захисту конституційних та індивідуальних прав людини і громадянина, разом і юридичної особи⁷.

Застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні – це встановлені кримінальним процесуальним законодавством способи реалізації норм кримінального процесуального права, що забезпечують досягнення цілей правового регулювання кримінальних процесуальних відносин у сфері порядку досудового розслідування та судового розгляду.

1.3. Стадії кримінального процесу (кримінального провадження)

Кожна діяльність проходить певні етапи, під час яких необхідно виконувати певні дії, що обумовлені специфікою певного виду цієї діяльності. Кримінальна процесуальна діяльність також проходить певні

⁷ Шевчук Станіслав. Основи конституційної юриспруденції / Станіслав Шевчук. – Х.: Консум, 2002. – 296 с.

етапи, які характеризуються колом суб'єктів, процесуальних дій та процесуальних рішень.

Стадія – певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, які мають свої якісні особливості⁸.

Стадія кримінального процесу (кримінального провадження) – це відносно відокремлена його частина, що характеризується специфічними завданнями, колом суб'єктів, кримінальними процесуальними діями та правовідносинами, а також колом процесуальних рішень.

Кожна стадія відокремлюється одна від одної підсумковим процесуальним рішенням, яке розмежовує попередню стадію від наступної, завершує вчинення сукупності процесуальних дій, які притаманні попередній стадії та дає можливість проводити наступні процесуальні дії, а також втрату (набуття) попередніх (нових) процесуальних прав учасників кримінального провадження та припинення (вступу) в попередні (нові) процесуальні відносини.

Стадії кримінального процесу (кримінального провадження):

- 1) досудове розслідування;
- 2) підготовче провадження;
- 3) судовий розгляд;
- 4) провадження в суді апеляційної інстанції (апеляційне провадження);
- 5) виконання судових рішень;
- 6) провадження в суді касаційної інстанції (касаційне провадження);
- 7) провадження у Верховному Суді України;
- 8) провадження за нововиявленими обставинами.

Досудове розслідування – це перша стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ст. 3 КПК). Хоча варто зауважити, що кримінальні процесуальні відносини можуть починатись і до моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а саме коли особа повідомляє про факт учинення кримінального правопорушення або готування до нього і тоді така особа набуває процесуального статусу заявника, що своєю чергою наділяє таку особу певними правами й обов'язками, а також покладається обов'язок

⁸ Словник української мови: в 11 томах. Т. 9. – 1978. – С. 635.

на слідчого, прокурора внести ці відомості до ЄРДР невідкладно, але не пізніше 24 годин.

На цій стадії з боку державних органів беруть участь такі посадові особи, як слідчий, прокурор, оперативний підрозділ, слідчий суддя, а також інша уповноважена особа здійснювати досудове розслідування. Щодо фізичних та юридичних осіб, то з їх боку можуть брати участь потерпілий та його представник, підозрюваний, захисник підозрюваного, свідок, цивільний позивач, цивільний відповідач та ін.

Основний зміст дій державних органів та посадових осіб на цій стадії:

– провадять процесуальну діяльність з прийняття та реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення та приймають рішення про початок досудового розслідування;

– проводять досудове розслідування злочинів у формі досудового слідства, та кримінальних проступків у формі дізнання.

Підготовче провадження – це стадія кримінального провадження на якій суддя за участю прокурора та інших суб'єктів кримінального провадження вирішує питання про можливість призначення матеріалів кримінального до судового розгляду в суді першої інстанції. За результатами розгляду, згідно з ч. 3 ст. 314 КПК, суддя може ухвалити одне з таких рішень:

1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування;

2) закрити провадження у разі встановлення підстав, передбачених п.п. 4–8 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК;

3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК;

4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Судовий розгляд – центральна, стадія кримінального провадження, на якій суддя одноособово або суд колегіально у складі двох суддів і трьох присяжних у відкритому (закритому) судовому засіданні за учас-

тю сторін кримінального провадження, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, а також інших осіб розглядають і вирішують матеріали кримінального провадження по суті, тобто питання про винуватість або невинуватість осіб, притягнутих до відповідальності, про застосування покарання та інші питання.

Вирішуючи питання по суті, суддя, суд здійснює правосуддя. За результатами судового розгляду в суді першої інстанції може бути ухвалено одне з таких рішень: 1) вирок (обвинувальний або виправдувальний); 2) про закриття кримінального провадження; 3) про застосування або незастосування примусових заходів медичного характеру; 4) про застосування або незастосування примусових заходів виховного характеру.

Апеляційне провадження – це стадія кримінального провадження, суть якої полягає у діяльності вищого за інстанційністю суду, яка провадиться у випадках подання апеляцій прокурором або особами, які мають на неї право, щодо рішень суду першої інстанції, що не набрали законної сили. Ця діяльність пов'язана з перевіркою законності й обґрунтованості рішень суду першої інстанції.

За результатами такого перегляду суд апеляційної інстанції ухвалює одне з таких рішень:

- 1) залишає вирок або ухвалу без змін;
- 2) змінює вирок або ухвалу;
- 3) скасовує вирок повністю або частково й ухвалює новий вирок;
- 4) скасовує ухвалу повністю або частково та ухвалює нову ухвалу;
- 5) скасовує вирок або ухвалу і закриває кримінальне провадження;
- 6) скасовує вирок або ухвалу і призначає новий розгляд у суді першої інстанції (ч. 1 ст. 407 КПК).

Особливості підсумкових рішень має ця стадія за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди та за скаргою на ухвали слідчого судді (ст. 407 КПК).

Виконання судових рішень – це стадія кримінального провадження, на якій суд, що ухвалив рішення, вирішує питання, які виникають під час його виконання вироку, а інколи – після його виконання. Вирок, на який не подано апеляції у встановлений законом строк, набуває законної сили і звертається до виконання судом, що його постановив.

Касаційне провадження – це стадія кримінального провадження, на якій суд касаційної інстанції переглядає судові рішення суду першої та апеляційної інстанції, з огляду на подану на них касаційну скаргу.

Судом касаційної інстанції є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (п. 21 ст. 3 КПК).

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги має право:

1) залишити судові рішення без зміни, а касаційну скаргу – без задоволення;

2) скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої або апеляційної інстанції;

3) скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження;

4) змінити судові рішення (ст. 436 КПК).

Проведення у Верховному Суді України – це стадія кримінального провадження, у якій Верховний Суд України переглядає судові рішення що набрали законної сили у зв'язку з:

1) *неоднаковим застосуванням судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (окрім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень.*

Якщо Верховний Суд України установить, що судові рішення у справі, яка переглядається з даної підстави є незаконним, він скасовує його повністю або частково, змінює його і ухвалює нове судові рішення або направляє справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції. У мотивувальній частині ухвали має міститися обґрунтування помилковості висновків суду касаційної інстанції з цього питання. У резолютивній частині нового судового рішення має міститися висновок про те, як саме має застосовуватися відповідна норма закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (ч. 2 ст. 455 КПК).

2) *встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом.*

Перегляд судових рішень з цієї підстави з метою застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення або збільшити обсяг обвинувачення або з інших підстав погіршити становище засудженого, а також виправдувального вироку, ухвали або постанови про закриття справи не допускається (ст. 445 КПК).

Якщо Верховний Суд України скасовує оскаржуване рішення повністю або частково і має право ухвалити нове судові рішення або направи-

ти справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення (ч. 3 ст. 455 КПК).

За наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду постановляється одна з таких ухвал:

- 1) про повне або часткове задоволення заяви;
- 2) про відмову в задоволенні заяви (ч. 1 ст. 454 КПК).

Провадження за нововиявленими обставинами – це стадія кримінального провадження, в якій судові рішення, що набрали законної сили, переглядається у зв'язку з нововиявленими обставинами, тобто такими обставинами, які не були відомі суду на час судового розгляду під час винесення судового рішення і які самі собою або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку або ухвали, що належить переглянути.

Нововиявленими обставинами визнаються:

1) штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок;

2) зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді або суду під час кримінального провадження;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку або постановлення ухвали, що належить переглянути;

4) визнання Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта або їх окремого положення, застосованого судом;

5) інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду під час ухвалення судового рішення і які самі собою або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку або ухвали, що належить переглянути (ч. 2 ст. 459 КПК).

Суд має право скасувати вирок або ухвалу й ухвалити новий вирок або постановити ухвалу або залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення. У разі ухвалення нового судового рішення суд користується повноваженнями суду відповідної інстанції (ч. 1 ст. 467 КПК). Не у всіх випадках кримінальне провадження відбувається повністю. Кримінальне провадження може знайти остаточне вирішення на стадії досудового розслідування або судового розгляду. Але у тих випадках, коли результати розслідування або судового розгляду є спірними, сумнівними, а обґрунтованість і законність рішень є неочевидною, пошуки істини можуть вимагати використання всіх процесуальних засобів, і тоді задіюється вся процесуальна система.

1.4. Функції кримінального процесу (кримінального провадження)

Поняття «функція» (від лат. *functio* – звершення, виконання), має декілька значень залежно від напрямів його використання. Якщо ми говоримо, що кримінальний процес – це діяльність у межах системи кримінального процесуального права, а також діяльність суворо визначеного кола (системи) державних органів і посадових осіб із метою забезпечення завдань кримінального провадження, то під функціями кримінального провадження варто розуміти основні напрями діяльності державних органів та посадових осіб, а також інших учасників, які залучаються до сфери кримінального судочинства. Багатогранність та неоднорідність кримінальної процесуальної діяльності пояснюється тим, що різні органи, такі, як суд, прокуратура, органи досудового розслідування, а також такі учасники, як потерпілий, підозрюваний, обвинувачений провадять цю діяльність за декількома напрямками.

Загальноприйнятою та переважаючою позицією в теорії вітчизняного кримінального процесуального права є позиція, яка виділяє три основні функції – це **обвинувачення, захисту та судового розгляду (правосуддя)**. Так, відповідно до ч.3 ст.22 КПК, під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган або службу особу. Відповідно до цього положення здійснення двох різних напрямів діяльності, тобто функцій одним органом або особою є неможливим.

Функція обвинувачення – це діяльність державних органів і посадових осіб, а в окремих випадках і потерпілого, спрямована на викриття особи, яка притягнута до кримінальної відповідальності, і забезпечення застосування до неї справедливого покарання.

Ця функція у кримінальному провадженні реалізується відповідно до ч. 5 ст. 22 КПК прокурором у таких діях:

- повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення;
- звернення з обвинувальним актом до суду;
- підтримання державного обвинувачення у суді.

У випадках, передбачених КПК України, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватися слідчим за погодженням із прокурором, а обвинувачення може підтримуватися потерпілим, його представником у провадженнях приватного

обвинувачення. У разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення у суді, ця функція може бути реалізована потерпілим.

Функція захисту у кримінальному провадженні полягає у реалізації сукупності процесуальних дій передбачених кримінальним процесуальним законом, спрямованих на спростування підозр або обвинувачення, на встановлення невинуватості підозрюваного або обвинуваченого або обставин, що пом'якшують його відповідальність або звільняють від кримінальної відповідальності.

Функція захисту здійснюється підозрюваним, обвинуваченим, виправданим, засудженим через реалізацію права на захист, яке полягає у наданні ними можливості:

- надати усні або письмові пояснення з приводу підозри або обвинувачення;
- право збирати і подавати докази;
- брати особисту участь у кримінальному провадженні;
- користуватися правовою допомогою захисника;
- реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК.

І з метою забезпечення реалізації функції захисту, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника. У випадках передбачених кримінальним процесуальним законодавством, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.

Правосуддя, як процесуальна функція, полягає у перевірці й оцінці зібраних у кримінальному провадженні доказів та в ухваленні рішення з питання винуватості або невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Ця функція за своєю суттю є судовою, вона належить суду, який розглядає і вирішує справу.

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами або посадовими особами не допускаються (ст. 124 Конституції України).

Згідно з ч. 1 ст. 21 КПК, кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

Судочинство у кримінальному провадженні здійснюється судами загальної юрисдикції, а також, у випадках, передбачених законом, народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Окрім указаних функцій в теорії кримінального процесу виділяються й інші функції.

1.5. Історичні типи кримінального процесу (кримінального провадження)

Проблема визначення типів кримінального судочинства завжди була об'єктом дослідження науковців. На сьогоdnішньому етапі державотворення їх вивчення має основне значення для з'ясування соціальних причин реформування сучасного українського кримінального судочинства в напрямі змагальності. Вона спричиняла і спричинятиме багато диспутів, разом і як значення типу сучасного українського кримінального процесу.

Історичний тип кримінального судочинства характеризується способами, методами, відправлення правосуддя та суб'єктами, що беруть у ньому участь на певному етапі розвитку держави (державно-політичного режиму) та правової культури суспільства.

Більшість процесуалістів виділяють три типи кримінального процесу (провадження):

- обвинувальний;
- розшуковий;
- змішаний.

Обвинувальний (змагальний) процес розуміли як спір про право двох формально та юридично рівних сторін перед незалежним від них судом. У разі цього сторони активно захищають власні інтереси, а отже здійснюють процес. Суд займає пасивну позицію і покликаний лише вирішити їх спір.

Розшуковий (інквізиційний) процес володіє діаметрально протилежними ознаками ніж обвинувальний (змагальний). У ньому відсутні сторони та їх спір, як, такі, оскільки один державний орган одночасно виконує декілька функцій і обвинувача, і суду, і захисника.

Змішаний (континентальний) процес поєднує ознаки двох попередніх типів. Виник цей тип у Франції після буржуазної революції 1789 – 1794 рр. Класичного виду набув у КПК Франції 1808 р. за Наполеона I, згодом був прийнятий більшістю континентальних держав, зокрема Російською імперією 1864 р. із прийняття Статуту кримінального судочинства.

У процесі історичного розвитку погляди вчених на історичні типи піддавалися трансформації. Дещо відокремленим у цьому плані є підхід А. Ф. Коні, який класифікує типи кримінального процесу ґрунтуючись не на наявності або відсутності сторін і спору між ними, а з основоположного принципу оцінки і дослідження доказів у правозастосовній

діяльності суду. Відповідно, вчений виділив *п'ять етапів здійснення правосуддя*:

- свобода внутрішнього переконання в разі обмеженого кола доказів (античний або інший стародавній світ);
- немає необхідності у внутрішньому переконанні в разі панування ордалій (Раннє Середньовіччя, ранній феодалізм);
- упередженість внутрішнього переконання в разі панування догм християнської Церкви (станово-представничий феодалізм, розквіт Середньовіччя);
- пов'язаність внутрішнього переконання в теорії формальних доказів (Пізнє Середньовіччя, абсолютизм);
- свобода внутрішнього переконання нового часу⁹.

Ця типізація етапів розвитку кримінального процесу загалом широко не застосовувалась, оскільки автор не вважав за мету на цій підставі розмежувати види кримінального процесу.

Наступний підхід до розуміння етапів кримінального процесу пропонує поза історичну ідеалізацію, теоретичне узагальнення реальних процедур кримінального провадження. Як наслідок, виникають не історичні, а ідеальні типи процесу: змагальний і розшуковий.

Змагальний ідеальний тип характеризується такими ознаками:

- наявністю двох протилежних сторін обвинувачення та захисту;
- процесуальною рівністю сторін;
- наявністю незалежного від сторін суду, без якого змагальність є неможливою.

Ознаками розшукового ідеального типу процесу будуть:

- відсутність самотійних сторін, оскільки їх діяльність замінена активністю органу, що веде провадження – розшук;
- підкорення органу розшуку підозрюваного (обвинуваченого), який є об'єктом дослідження, підслідним;
- відсутність спору сторін, замість якого джерелом руху є воля, веління закону.

Радянський період кримінальної процесуальної науки виділив такі типи кримінального процесу: рабовласницький, феодальний, буржуазний, соціалістичний.

Метою формування нової радянської типології кримінального судочинства було наукове обґрунтування якісної відмінності соціалістичного кримінального процесу від буржуазного.

⁹ Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / А. Ф. Кони // Избранные труды и речи; сост. И. В. Потапчук. – Тула, 2000. – С. 80–82.

1.6. Наука кримінального процесу

Кримінальне судочинство є об'єктом вивчення науки (теорії) кримінального процесу. Теорія кримінального процесу оперує кримінальними процесуальними нормами і судово-слідчою практикою їх застосування. Саме норми кримінального процесуального права та практика їх застосування є об'єктом науки кримінального процесу. Інтерес науки кримінального процесу до вказаного об'єкта полягає не тільки у банальній констатації фактів та явищ правової дійсності, але й у їх прогнозуванні та розробленні подальших напрямів удосконалення. Власне теорія намагається визначити у досліджуваних об'єктах властивості, зв'язки та закономірності. Саме властивості, зв'язки та закономірності об'єкта утворюють предмет науки.

Наука кримінального процесу – сукупність поглядів, ідей, концепцій, учень про систему кримінального процесуального права, його окремі інститути та норми, аналізує правозастосовну практику на досудових та судових стадіях кримінального провадження, визначає та досліджує проблемні питання вдосконалення та розвитку кримінального процесу.

Система науки кримінального процесу охоплює наступні розділи:

- історію розвитку вітчизняного і зарубіжного кримінального процесуального законодавства і практику його застосування;
- сучасне кримінальне процесуальне законодавство України та зарубіжних країн, практику його застосування;
- наукові проблеми вітчизняного та зарубіжного кримінального процесу (визначення різноманітних понять, тенденцій і перспектив розвитку законодавства і практики його застосування та ін.).

Кримінальна процесуальна наука вивчає закономірності розвитку кримінального процесу, систему його засад, ефективність процесуальної форми і процесуальних гарантій правосуддя, особливості статусу окремих учасників процесу, проблеми вдосконалення їх правовідносин та процесуальної діяльності загалом, проблеми забезпечення прав і свобод людини під час здійснення судочинства¹⁰.

Предметом теорії кримінального процесу є:

- внутрішній логічний зміст, структура і система норм кримінального процесуального права;
- соціальні інтереси і потреби, що є в основі кримінальних процесуальних норм та інститутів;

¹⁰ Тертишник В. М. Кримінальне-процесуальне право України: підручник / В. М. Тертишник. – 4-те вид., доп. і переробл. – К.: Вид-во А.С.К., 2003. – С. 37.

- правовідносини, що виникають у кримінальному провадженні як форма практичної реалізації правових приписів;
- порушення кримінальних процесуальних норм, що виникають у ході кримінальної процесуальної діяльності, їх причини та способи усунення;
- типи, форми, тенденції розвитку зарубіжного кримінального процесу, їх позитивні сторони, недоліки і вплив на вітчизняне процесуальне законодавство;
- історія та напрями розвитку кримінального судочинства;
- історія вивчення кримінального судочинства (історіографія науки кримінального процесу)¹¹.

Окрім предмета, кримінальна процесуальна наука використовує методи, які становлять сукупність прийомів і способів дослідження предмета.

У науці кримінального процесуального права застосовуються такі методи:

- загальний діалектико-матеріалістичний;
- загальнонауковий, який охоплює (аналіз, синтез, індукція й дедукція, аналогія, порівняння, системно-структурний підхід, перехід від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного тощо);
- спеціальний (моделювання, математичний, кібернетичний та ін.);
- специфічно-правовий (формально-логічний, порівняльно-правовий, історичний, конкретно-соціологічний) та ін.

1.7. Кримінальна процесуальна форма

Направленість кримінального судочинства на достовірне встановлення обставин, необхідних для вирішення матеріалів кримінального провадження, не передбачає хаотичного використання засобів такого встановлення. Встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення у кримінальному провадженні не буде мати ніякого юридичного значення для визнання особи винуватою, не може стати підставою для прийняття низки інших процесуальних рішень, негативних для підозрюваного, обвинуваченого, якщо в ході провадження були допущені порушення законних прав, свобод й інтересів особи або мали місце інші порушення вимог закону, які вплинули або могли вплинути на правильне

¹¹ Смирнов А. В. Уголовный процесс: учебник / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский; под общ. ред. проф. А. В. Смирнова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2008. – С. 20.

встановлення цих обставин кримінального провадження. Необхідність суворого дотримання вимог кримінального процесуального законодавства, здійснення усього процесуального порядку і окремих його елементів у процесуальній формі – є важливою гарантією встановлення обставин у кримінальному провадженні.

Процесуальна форма є одним із головних понять у теорії кримінального процесу. Незважаючи на доволі велике розмаїття теоретичного трактування цього поняття, практична суть полягає у необхідності суворого дотримання норм кримінального процесуального права, дотримання усіх встановлених процесуальних гарантій, як єдиного можливого способу виконання завдань, що ставляться перед кримінальним судочинством.

Значення кримінальної процесуальної форми можна визначити у зазначених положеннях:

- створює режим законності;
- забезпечує захист прав і законних інтересів осіб, підприємств, установ, організацій, потерпілих від кримінальних правопорушень, і особи від незаконного і необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод;
- створює детально врегульований, стійкий, юридично визначений, суворо обов'язковий, стабільний правовий режим кримінального провадження, який відповідає завданням та засадам кримінального судочинства;
- її суворе дотримання є необхідною умовою швидкого, повного і неупередженого дослідження обставин, що входять у предмет доказування у кримінальному провадженні, прийняття законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

Дотримання кримінальної процесуальної форми не можна ототожнювати із формалізмом. Зазначене явище означає дотримання форми заради цієї ж форми, її фетишизацію, надання їй значення самоцілі – виключно шкідливе явище, яке не повинно проникати у сферу кримінального судочинства.

Створення і дотримання процесуальної форми важлива як головна процесуальна гарантія правосуддя і прав людини, відхилення від якої тягне за собою або недостовірність результатів, або незаконне обмеження прав особи.

З огляду на це, процесуальну форму необхідно удосконалювати та розвивати, щоб отримати оптимальне співвідношення її складності, тобто достатності процесуальних механізмів, що забезпечують достовір-

ність результатів доказування в разі дотримання прав особи, що залучається до сфери кримінального судочинства і простоти, яка дає змогу провести за можливістю швидко і ефективно провадження, гарантувати доступ особи, яка не має глибоких юридичних знань, до процесуальних засобів захисту, реалізації своїх прав і законних інтересів.

Одним із важливих питань, що пов'язане із процесуальною формою, є питання про її диференціацію. Встановлений у законі порядок провадження – один для всіх, незалежно від характеру і тяжкості кримінального правопорушення. Водночас на окремих стадіях або щодо певних осіб є деякі особливості порядку судочинства. Тобто кримінальний процесуальний закон передбачив диференціацію кримінальної процесуальної форми. Це не суперечить засаді рівності особи перед законом і судом, а навпаки створює додаткові гарантії підозрюваному, обвинуваченому та іншим суб'єктам реалізації своїх прав і свобод.

Зокрема, шостий розділ КПК передбачив *особливі порядки кримінального провадження*:

- на підставі угод (про примирення та визнання вини);
- у формі приватного обвинувачення;
- щодо окремої категорії осіб (народних депутатів; суддів усіх рівнів; кандидата у Президенти України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати; депутата місцевої ради; адвоката; Генерального прокурора України, його заступника);
- щодо неповнолітніх;
- щодо застосування примусових заходів медичного характеру;
- яке містить відомості, що становлять державну таємницю;
- на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському або річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Вирішуючи питання про межі диференціації процесуальної форми, з одного боку, недопустимо виходити за межі розумного її ускладнення, за якими виникають невинуваті перепони ефективного і швидкого встановлення обставин кримінального провадження, а з іншого – спрощення процесуальної форми не повинно зачіпати фундаментальну систему процесуальних гарантій прав особи. З урахуванням цього твердження диференціація процесуальної форми – явище необхідне і корисне.

1.8. Кримінальні процесуальні гарантії

Забезпечення правильного застосування закону та належної правової процедури нерозривно пов'язано з кримінальними процесуальними гарантіями. Багато з учених розглядають їх як засоби забезпечення досягнення завдань кримінального судочинства.

Процесуальні гарантії, як уважає М. М. Михеєнко, – це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь¹².

Як гадає В. М. Тертишник, процесуальні гарантії – закладена в процесуальній формі система правових засобів, які забезпечують встановлення об'єктивної істини й справедливості правосуддя, можливість усіма суб'єктами кримінального процесу реалізувати власні права, свободи й обов'язки, досягнення мети й виконання завдань кримінального судочинства¹³.

Як зазначає М. Я. Никоненко, кримінальними процесуальними гарантіями є такі, передбачені кримінальним процесуальним законом умови, засоби і способи.

По-перше, це – кримінальна процесуальна форма, що становить передбачений кримінальним процесуальним законом порядок усієї кримінальної процесуальної діяльності органів попереднього (досудового) розслідування, прокуратури і суду, а також громадян та юридичних осіб, залучених до сфери цієї діяльності, як і порядок учинення і оформлення окремих процесуальних дій, прийняття, оформлення та звернення до виконання процесуальних рішень.

По-друге, це – принципи кримінального процесуального права, тобто основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення права.

По-третє, це – процесуальні права й обов'язки суб'єктів кримінального процесу.

По-четверте, це – заходи процесуального примусу, які застосовуються знову ж таки у передбачених кримінальним процесуальним законом випадках, тобто за наявності певних підстав і у порядку, передбаченому законом.

¹² Михеєнко М. М. Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К., 1999. – С. 32.

¹³ Тертишник В. М. Кримінальне-процесуальне право України: підручник. – 4-те вид., доп. і переробл. / В. М. Тертишник. – К.: Вид-во А.С.К., 2003. – С. 25.

По-п'яте, це – здійснення контролю вищих судів за діяльністю нижчих, а також прокурорський нагляд у кримінальному процесі. І це не повний перелік тих засобів, умов і способів, які можна називати кримінальними процесуальними гарантіями. До кримінальних процесуальних гарантій відносять також правові норми, санкції, правові інститути, стадії тощо¹⁴.

Контрольні запитання

1. Що таке кримінальний процес?
2. Як співвідносяться поняття «кримінальний процес» і «правосуддя»?
3. Що таке стадія кримінального процесу, яка їхня кількість і загальна характеристика?
4. Як співвідносяться кримінальна процесуальна та оперативно-розшукова діяльності?
5. Що таке кримінальна процесуальна функція?
6. Що таке кримінально процесуальна форма?
7. Назвіть види кримінальних процесуальних функцій.
8. У чому полягає функція правосуддя?
9. У чому полягає функція захисту?
10. У чому полягає функція обвинувачення?

Рекомендована література

1. Дуфенюк О. М. Кримінальне провадження як предмет філософсько-правової рефлексії / О. М. Дуфенюк // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2014. – № 3 (93). – Ч. 2. – С. 77–82.
2. Капліна О. Чи є рішення Конституційного Суду України «правовим маяком» у бурхливому морі реформування кримінального судочинства? / О. Капліна // Право України. – 2013. – № 11. – С. 12–22.
3. Лоскутов Т. А. Режим правового регулювання в уголовном процессе / Т. А. Лоскутов // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 4 (88). – Ч. 2. – К. 2. – С. 176–181.
4. Погорецький М. Поняття, зміст та структура кримінального процесу: проблеми теорії та практики / М. Погорецький // Право України. – 2013. – № 11. – С. 42–55.

¹⁴ Никоненко М. Я. Поняття, види і зміст кримінально-процесуальних гарантій / М. Я. Никоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/n2001_1/nikonenko.htm

5. Стратонов В. Деякі методологічні та практичні проблемні питання Кримінального процесуального кодексу України / В. Стратонов, О. Стратонова // Право України. – 2014. – № 12. – С. 152–162.
6. Татаров О. Особливості застосування деяких нових інститутів кримінального процесуального законодавства України / О. Татаров // Право України. – 2013. – № 11. – С. 63–71.
7. Татаров О. Ю. Застосування деяких положень нового КПК УКРАЇНИ потребує унормування / О. Ю. Татаров // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 4 (88). – Ч. 2. – К. 2. – С. 182–187.
8. Трофименко В. Система кримінального процесу України (спроба концептуального аналізу) / В. Трофименко // Право України. – 2014. – № 11. – С. 201–209.
9. Трофименко В. Співвідношення понять «кримінальне провадження», «кримінальне судочинство», «процедура» та «стадія кримінального процесу» в юридичній доктрині та за КПК України / В. Трофименко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 71–80.
10. Удалова Л. Кримінальний процесуальний кодекс України – новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження / Л. Удалова, В. Рожнова // Право України. – 2013. – № 11. – С. 80–88.
11. Цуцкірідзе М. Практичні проблеми застосування норм чинного КПК України / М. Цуцкірідзе // Право України. – 2013. – № 11. – С. 88–95.
12. Чигирин І. В. Взаємодія правоохоронних органів з виявлення, запобігання та розслідування економічних злочинів / І. В. Чигирин // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 4 (88). – С. 29–33.
13. Шаренко С. Актуальні питання застосування окремих норм КПК України під час досудового розслідування / С. Шаренко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 95–104.
14. Шибіко В. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення / В. Шибіко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 104–112.

Тема 2

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

- 2.1. *Поняття і структура кримінального процесуального права*
- 2.2. *Кримінальне процесуальне законодавство*
- 2.3. *Дія кримінального процесуального закону в просторі*
- 2.4. *Дія кримінального процесуального закону в часі*
- 2.5. *Дія кримінального процесуального закону за колом осіб*
- 2.6. *Кримінальні процесуальні правовідносини*

2.1. Поняття і структура кримінального процесуального права

Кримінальне процесуальне право – це самостійна галузь права, оскільки володіє такими ознаками, як власними предметом, методом, джерелами.

Предметом кримінального процесуального права є суспільні відносини, що виникають між державними органами та посадовими особами з одного боку, з іншого – іншими суб'єктами, які залучаються до сфери кримінального провадження у різному процесуальному статусі.

Метод кримінального процесуального права характеризується можливістю владного впливу державних органів і посадових осіб на інших суб'єктів кримінального судочинства. Цей метод правового регулювання ґрунтується на засаді публічної діяльності державних органів та посадових осіб, що уповноважені здійснювати кримінальне провадження. Заразом цей метод не є вичерпним, адже інші суб'єкти кримінальної процесуальної діяльності також наділені комплексом прав і мають відповідні обов'язки й активно впливають на рух кримінального провадження.

Кримінальне процесуальне право, як і будь-яка інша галузь права має власну систему, тобто взаємопов'язану і взаємоузгоджену сукупність норм права та правових інститутів.

Найменшою одиницею системи кримінального процесуального права є кримінальна процесуальна норма. **Норма кримінального процесуального права** – це встановлене державою, загальноприйняте правило поведінки суб'єкта кримінального провадження, обов'язок виконання якого забезпечується можливістю застосування заходів державного примусу. Такими заходами державного примусу в кримінальному провадженні є заходи забезпечення кримінального провадження, а в окремих випадках і норми інших галузей права (наприклад, дача завідомо неправдивих показань свідком або потерпілим передбачає відповідальність установлену в кримінальному законі).

Кримінальні процесуальні норми, що регулюють однорідні суспільні відносини утворюють **кримінальні процесуальні інститути**. Кримінальні процесуальні норми мають власну побудову (структуру), і як загальноприйнято вважати вона складається із гіпотези, диспозиції, санкції.

Гіпотеза – це частина норми, в якій зазначаються умови, обставини, з настанням яких можна або необхідно здійснювати її диспозицію. Призначення гіпотези – визначити сферу і межі регулятивної дії диспозиції правової норми. Гіпотеза відповідає на питання: коли? де? в якому випадку? за якої умови?

Види гіпотез:

– *визначена гіпотеза* вичерпно визначає ті умови, за наявності яких вступає в дію правило поведінки, що міститься у диспозиції правової норми (наприклад, ст. 75 КПК визначає обставини, що виключають участь слідчого судді, судді або присяжного в кримінальному провадженні);

– *частково визначена гіпотеза* містить формулювання у загальній формі типу «у необхідному випадку», а наявність або відсутність цієї необхідності визначається відповідними суб'єктами (наприклад, п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК передбачає право прокурора в необхідних випадках особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії у порядку, визначеному КПК);

– *відносно визначена гіпотеза* обмежує умови застосування норми певним колом формальних вимог (наприклад, ч. 2 ст. 363 КПК передбачає, що у разі заявлення клопотань про доповнення судового розгляду суд розглядає їх, з огляду на що, має право ставити запитання сторонам або іншим учасникам кримінального провадження).

Гіпотези також поділяють на *абстрактні та казуальні*.

Абстрактна гіпотеза – це гіпотеза, в якій умови застосування норми визначаються загальними родовими ознаками, без глибокої деталізації, що надає можливість охопити та урегулювати значну кількість однорідних випадків. А оскільки родові ознаки, що містить у собі абстрактна гіпотеза, явища доволі стійкі, то і норми, що мають таку гіпотезу, характеризуються високою стабільністю.

Казуальна гіпотеза визначає умови дії норми, використовуючи більш вузькі, спеціальні родові ознаки. Тому вона розповсюджує дію на суттєво вужче коло випадків, а сама норма має меншу стабільність, ніж за наявності абстрактної гіпотези.

Диспозиція – центральна частина правової норми, в якій зазначаються права або обов'язки суб'єктів. Диспозиція вказує, описує дозволену (можливу), обов'язкову (необхідну) або заборонену (неприпустиму) поведінку суб'єкта.

Можна виділити такі **види диспозицій**:

– *визначена диспозиція* – це така диспозиція, яка закріплює однозначне правило поведінки, тобто учасники певних відносин можуть діяти тільки так, як указано в нормі права, і їм не надається можливість для вибору іншої поведінки;

– *частково визначена диспозиція* – вказує лише на загальні ознаки поведінки, в межах яких суб'єкти уточнюють свої права і обов'язки самостійно;

– *відносно визначена диспозиція* – вказує на права й обов'язки суб'єктів, але надає можливість для їхнього уточнення, залежно від конкретних обставин.

Санкція – елемент правової норми, в якій зазначаються заходи державного примусу в разі невиконання, порушення її диспозиції. Завдання санкції – забезпечувати здійснення диспозиції правової норми. Саме в санкції виражається імперативний характер приписів у сфері правової діяльності держави.

Визначена санкція вказує на конкретний засіб впливу на правопорушника.

Відносно визначена санкція вказує на кілька можливих засобів впливу на правопорушника, а доцільність застосування конкретного засобу визначається, ґрунтуючись на особливостях конкретних обставин.

Види кримінальних процесуальних норм. Залежно від характеру правила, яке міститься у кримінальній процесуальній нормі, їх можна поділити на такі **види**:

- *уповноважуючі* – вид кримінальних процесуальних норм, які наділяють певного суб'єкта правом учинити певні дії;
- *зобов'язуючі* – вид кримінальних процесуальних норм, які покладають на певного суб'єкта обов'язок учинити певну дію;
- *забороняючі* – вид кримінальних процесуальних норм, які забороняють вчиняти певні дії.

Ґрунтуючись на положеннях загальної теорії права, **джерело права** – це спосіб зовнішнього вираження і закріплення правових норм, який засвідчує їх загальнообов'язковість.

Джерелами кримінального процесуального права є:

- Конституція України;
- Міжнародні договори;
- Кримінальний процесуальний кодекс України;
- Закони України;
- Рішення Конституційного Суду України;
- Рішення Європейського суду з прав людини.

2.2. Кримінальне процесуальне законодавство

Норми кримінального процесуального права виражаються у статтях кримінального процесуального законодавства, тобто кримінальний процесуальний закон є формою вираження кримінального процесуального права.

Згідно зі ст. 1 КПК, порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України.

Відповідно до ст. 9 КПК, під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

Закони й інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК. Під

час здійснення кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК.

У разі якщо норми КПК суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

У випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження.

У даний період наявна значна кількість законів, що містять норми кримінального процесуального права. Такими законами є, зокрема, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», у якому закріплені загальні положення статусу судді, процесуальна компетенція судів різних рівнів і інші; Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», де закріплено, що у разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ, який провадить оперативно-розшукову діяльність, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про типові діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування у порядку, передбаченому КПК, що є елементом засади публічності; Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає статус адвоката, також і у кримінальному судочинстві, і ін.

На підставі положень теорії права, якщо є конкуренція норм однакової юридичної сили, то застосовуватися буде норма, що прийнята згодом. Однак у будь-якому разі конкуренції кримінальних процесуальних норм, пріоритет віддається КПК. Заразом КПК забороняє застосовувати не всі норми, що містяться в інших законах, а лише ті, що суперечать йому.

2.3. Дія кримінального процесуального закону в просторі

Дія Кримінального процесуального закону в просторі визначена у ст. 4 КПК. Відповідно до положень цієї норми, кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та у порядку, передбачених КПК, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення.

Поняття території визначається на підставі норм державного і міжнародного права, зокрема Закону України від 4 листопада 1991 р. «Про державний кордон України». Згідно зі ст. 1 цього Закону, державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору¹⁵.

Державний кордон України визначається Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України¹⁶.

Державний кордон України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, встановлюється:

- на суші – за характерними точками і лініями рельєфу або чітко видимими орієнтирами;

- на морі – за зовнішньою межею територіального моря України;

- на судноплавних річках – по середині головного фарватеру або тальвегу річки; на несудноплавних річках (ручаях) – по їх середині або по середині головного рукава річки; на озерах та інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону України до берегів озера або іншої водойми. Державний кордон України, що проходить по річці (ручаю), озеру або іншій водоймі, не переміщується і в разі зміни обрису їх берегів або рівня води, і в разі відхилення русла річки (ручаю) у той або інший бік;

- на водосховищах гідровузлів й інших штучних водоймах – відповідно до лінії державного кордону України, яка проходила на місцевості до їх заповнення;

- на залізничних і автодорожніх мостах, греблях й інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних і несудноплавних річок (ручаїв), – по середині цих споруд або по їх технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України на воді¹⁷.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також під час здійснення провадження щодо кримінальних правопорушень, учинених на території дипломатичного представництва або консульської установи України за кордоном, на повітряному, морському

¹⁵ Про державний кордон України: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 2. – Ст. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

або річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (ч. 2 ст. 4 КПК).

До *територіального моря України* належать прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу на материку і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки. Географічні координати цих точок затверджуються у порядку, який встановлює Кабінет Міністрів України.

В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватися міжнародними договорами України, а за відсутності договорів – відповідно до загально визнаних принципів і норм міжнародного права¹⁸.

До *внутрішніх вод України* належать:

- морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України;
- води портів України, обмежені лінією, яка проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря;
- води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морських миль;
- води заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток, що історично належать Україні;
- обмежена лінією державного кордону частина вод річок, озер та інших водойм, береги яких належать Україні¹⁹.

Виділяють також *об'єкти, які не є територією України, але на які поширюються юрисдикція і сфера застосування кримінального законодавства України*. До них відносять:

- *континентальний шельф* – поверхня і надра морського дна підводних районів, що примикають до узбережжя або до островів України і знаходяться поза зоною територіального моря до глибини 200 м або за цими межами до такого місця, де глибина покриваючих вод дозволяє розробку природних багатств цих районів. Поверхня і надра морського дна впадин, що розташовані в суцільному масиві континентального

¹⁸ Про державний кордон України: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 2. – Ст. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

¹⁹ Там само.

шельфу України, незалежно від глибини, є частиною континентального шельфу України. Важливо в разі цього зауважити, що дія кримінального процесуального закону у просторі стосується тільки випадків учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з розвідкою континентального шельфу, розробкою його мінеральних і живих ресурсів, провадженням бурових робіт, спорудженням, експлуатацією і використанням штучних островів, установок і споруд, здійсненням морських наукових досліджень, захистом і збереженням морської сфери; прокладкою і експлуатацією підводних кабелів і трубопроводів. Заразом юрисдикція і сфера застосування кримінального процесуального законодавства України не поширюються на води, що покривають континентальний шельф і повітряний простір над ним, режим яких регулюється міжнародним правом;

– *підводні телеграфні кабелі й трубопроводи, що проходять на дні відкритого моря;*

– *наукова станція, розташована в Антарктиді.* Таку станцію Україна має на острові Галиндес цього материка;

– *запущені в космос об'єкти, що належать Україні та включені відповідно до Конвенції «Про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір» 1975 р. у реєстр космічних об'єктів України.* Такі об'єкти підпадають під юрисдикцію і сферу дії кримінального процесуального законодавства України.

Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено поширення юрисдикції України на особовий склад Збройних Сил України, який перебуває на території іншої держави, то провадження щодо кримінальних правопорушень, учинених на території іншої держави стосовно особи з такого особового складу, здійснюється у порядку, передбаченому КПК (ч. 3 ст. 4 КПК).

Відповідно до п. 23 ч. 1 ст. 85 Конституції України схвалення рішення про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави належить до повноважень Верховної Ради України. Наприклад, 5 липня 2012 р. парламент прийняв Закон «Про схвалення рішення Президента України щодо направлення миротворчого контингенту для участі України в місії ООН зі стабілізації у Демократичній Республіці Конго»²⁰.

²⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Право. – 2012. – С. 11.

Під час виконання на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у межах міжнародного співробітництва застосовуються положення КПК. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України – за умови, що таке прохання не суперечить законодавству України (ч. 4 ст. 4 КПК).

Під час виконання доручення про надання правової допомоги запитувана установа застосовує законодавство своєї країни. На прохання запитуючої установи вона може застосувати і процесуальні норми запитуючої Договірної Сторони, якщо тільки вони не суперечать законодавству запитуваної Договірної Сторони²¹.

2.4. Дія кримінального процесуального закону в часі

Згідно зі ст. 57 Конституції України, кожному гарантується право знати власні права й обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх учинення не визнавалися законом як правопорушення²².

У регулюванні суспільних відносин застосовуються різні способи дії в часі нормативно-правових актів. Перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема,

²¹ Ч. 1 ст. 8 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

²² Ст. 58 Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма)²³.

Процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями КПК, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення (ч. 1 ст. 5 КПК).

За загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України, за якою *дію нормативно-правового акта в часі* треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності та припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце.

Дія нормативно-правових актів у часі раніше визначалася тільки в окремих законах України (ст. 6 Кримінального кодексу України, ст. 8 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ст. 3 Цивільного процесуального та ін.). Конституція України, закріпивши ч. 1 ст. 58 положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотню дію в часі у разі, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загальновизнаним принципом права. Тобто щодо юридичної відповідальності застосовується новий закон або інший нормативно-правовий акт, що пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, яким визначалися поняття правопорушення і відповідальність за нього²⁴.

Згідно зі ст. 94 Конституції України, Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду.

У разі якщо Президент України протягом установленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

²³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року. Справа № 1-7/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

²⁴ Там само.

Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. У разі якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом.

Закон набирає чинності через десять днів із дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування²⁵.

Закони України, інші акти Верховної Ради України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України не пізніше ніж у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття у встановленому порядку і підписання підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях.

Офіційними друкованими виданнями є: «Офіційний вісник України», «Урядовий кур'єр», «Голос України», «Відомості Верховної Ради України», «Офіційний вісник Президента України».

Акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України можуть бути в окремих випадках офіційно оприлюднені через телебачення і радіо.

Нормативно-правові акти можуть бути опубліковані в інших друкованих виданнях лише після їх офіційного оприлюднення.

Нормативно-правові акти, опубліковані в інших друкованих виданнях, мають інформаційний характер і не можуть бути використані для офіційного застосування²⁶.

Відтак кримінальна процесуальна норма втрачає чинність із моменту:

– її скасування або зміни нормативно-правовим актом рівного або вищого за юридичною силою;

– набрання чинності новою нормою, що регламентує ті ж правовідносини;

²⁵ Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року № 4-зп; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 7 липня 1998 № 11-рп/98.

²⁶ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10 червня 1997 року № 503/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

– закінчення строку (припинення дії умови), на який дана норма була прийнята;

– від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про неконституційність законів та інших нормативно-правових актів або їхніх окремих частин (ч. 2 ст. 152 Конституції).

Отже, у кримінальному провадженні застосовується закон, який діє на момент досудового розслідування або судового розгляду. Коли під час досудового розслідування або судового розгляду кримінальний процесуальний закон змінюється новим, то після набрання ним чинності застосовуються нові процесуальні норми, незалежно від того, коли було вчинено кримінальне правопорушення і коли було розпочате кримінальне провадження.

Отож новий кримінальний процесуальний закон має зворотну силу, оскільки його дія поширюється і на ті процесуальні правовідносини, які виникли раніше. Однак, якщо новий закон скасовує або обмежує те або інше процесуальне право учасника процесу у провадженнях, які уже перебувають у компетенції органів досудового розслідування або суду, це право зберігається за ним до закінчення провадження.

Допустимість доказів визначається положеннями КПК, які були чинними на момент їх отримання (ч. 2 ст. 5 КПК). Питання визнання допустимості доказів регулюється ст.ст. 86–90 КПК.

2.5. Дія кримінального процесуального закону за колом осіб

Кримінальне провадження за правилами КПК здійснюється щодо будь-якої особи, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 6 КПК.

Згідно зі ст. 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Іноземці й особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами або міжнародними договорами України (ст. 26 Конституції України).

У кримінальному провадженні норми процесуального закону можуть застосовуватися не тільки до громадян України, але й до іноземців та осіб без громадянства.

Згідно зі Законом України «Про громадянство України»:

– *громадянин України* – особа, яка набула громадянство України у порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України;

– *іноземець* – особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;

– *особа без громадянства* – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином (ст. 1 цього Закону)²⁷.

Документами, що підтверджують громадянство України, є:

– паспорт громадянина України;

– паспорт громадянина України для виїзду за кордон;

– тимчасове посвідчення громадянина України;

– дипломатичний паспорт;

– службовий паспорт;

– посвідчення особи моряка;

– посвідчення члена екіпажу;

– посвідчення особи на повернення в Україну (ст. 5 цього Закону)²⁸.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами або міжнародними договорами України²⁹.

Особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб визначаються главою 37 КПК.

Особливий порядок кримінального провадження застосовується стосовно:

– народного депутата України;

– судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя;

²⁷ Про громадянство: Закон України від 18 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 13. – Ст. 65.

²⁸ Там само.

²⁹ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 06 грудня 2012 р. Ст. 3 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 19–20. – Ст. 179.

- кандидата у Президенти України;
- Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати;
- депутата місцевої ради;
- адвоката;
- Генерального прокурора України, його заступника (ст. 480 КПК).

Наприклад, народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані або заарештовані (ч. 3 ст. 80 Конституції України)³⁰.

Кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами КПК лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України (ч. 2 ст. 6 КПК).

Коло осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканності, визначено Віденською конвенцією про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. (ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 21 березня 1964 р.) і Положенням про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затверджені Указом Президента України від 10 червня 1993 р.

Приміщення дипломатичного представництва, а також резиденція глави дипломатичного представництва та жилі приміщення членів дипломатичного персоналу є недоторканими. Доступ до цих приміщень може бути здійснений не інакше як за згодою глави дипломатичного представництва.

Ці приміщення, наявне в них майно, а також засоби пересування дипломатичного представництва користуються імунітетом від обшуку, виїмки, реквізиції, арешту та виконавчих дій і не повинні використовуватись для цілей, не сумісних зі здійсненням функцій дипломатичного представництва³¹.

³⁰ Офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України див. в Рішенні Конституційного Суду № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99>

³¹ П. 6 Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні: Указ Президента України від 10 червня 1993 р. № 198/93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198/93>

2.6. Кримінальні процесуальні правовідносини

Одним із основних завдань законодавчого органа є наділення через нормативні правові акти суб'єктів суспільних відносин правами й обов'язками. Суспільні відносини, які є регламентовані нормами права, називаються правовими відносинами. Своєю чергою, різновидом правових відносин є кримінальні процесуальні відносини. Діяльність суб'єктів кримінального судочинства урегульована нормами кримінального процесуального права. Поза межами цих приписів вона не буде мати юридичного значення і не дасть змоги виконати завдання кримінального судочинства.

Кримінальні процесуальні правовідносини завжди є зв'язком між особою, державою, органами держави та компетентними посадовими особами.

Кримінальні процесуальні правовідносини – це виникаючий на підставі норм кримінального процесуального права зв'язок між особами, що характеризується наявністю суб'єктивних прав і обов'язків і підтримується (гарантується) примусом держави.

Кримінальні процесуальні правовідносини, як і будь який інший вид суспільних відносин володіє певними ознаками. Ними є:

- наявність двох або більше суб'єктів, між якими існують фактичні суспільні відносини;
- урегульованість фактичних суспільних відносин нормами кримінального процесуального права;
- відповідність поведінки суб'єктів фактичних суспільних відносин нормативним приписам;
- наявність у суб'єктів взаємних прав та обов'язків.

Кримінальні процесуальні правовідносини є складним утворенням. Вони мають визначену внутрішню структуру.

Кримінальні процесуальні правовідносини характеризуються наступними елементами:

- змістом (юридичним і матеріальним);
- об'єктом правовідносин;
- суб'єктом правовідносин.

Юридичним змістом кримінальних процесуальних правовідносин є суб'єктивні права й обов'язки їх суб'єктів.

Матеріальним змістом кримінальних процесуальних правовідносин є така фактична поведінка, яку уповноважений може, а правозобов'язаний повинен учинити в кримінальному провадженні.

Об'єкт кримінальних процесуальних правовідносин характеризується суттєвою специфікою, оскільки кримінальний процес, володіючи самостійним значенням, це насамперед є формою реалізації кримінального права. Під час кримінального судочинства необхідно встановити наявність (відсутність) кримінально-правових відносин між державою і особою, яка притягується до відповідальності. Такі кримінально-правові відносини виникають значно раніше від кримінальних процесуальних відносин, а саме у момент учинення особою суспільно-небезпечного, протиправного, винного, караного діяння. Реалізація ж кримінально-правових відносин можлива лише через кримінальні процесуальні правовідносини. Звідси можна припустити, що об'єктом кримінальних процесуальних відносин є кримінально-правові відносини. Заразом об'єктом кожного кримінального процесуального правовідношення буде те благо, з приводу якого виникає це правовідношення. Наприклад, об'єктом кримінального процесуального правовідношення між слідчим та підозрюваним, може бути право підозрюваного на захист під час затримання або повідомлення про підозру. Варто також зазначити, що кримінальні процесуальні правовідносини будуть виникати, тоді коли інформація про вчинене кримінальне правопорушення стане відома компетентним державним органам або посадовим особам (слідчому, прокурору, оперативному підрозділу). Ґрунтуючись на засаді публічності в разі отримання такої інформації ці органи зобов'язані внести заяву або повідомлення до ЄРДР та слідчий, прокурор повинен почати досудове розслідування.

Суб'єкти кримінальних процесуальних правовідносин – це суб'єкти кримінального процесу (провадження), наділені кримінальною процесуальною правоздатністю та дієздатністю (правосуб'єктністю), що використовують її у ході кримінального провадження. Особливістю кримінальних процесуальних правовідносин буде те, що обов'язково однією зі сторін виступатиме державний орган або посадова особа, яка уповноважена здійснювати кримінальне провадження.

Кримінальна процесуальна правоздатність – це здатність суб'єкта бути носієм кримінальних процесуальних прав та обов'язків. Кримінальне процесуальне законодавство визнає суб'єктами права не тільки осіб, які одночасно володіють правоздатністю і дієздатністю, але й осіб, які наділені лише правоздатністю (малолітніх, осіб із психічними вадами).

Кримінальна процесуальна дієздатність – це здатність фізичної особи власними діями набувати, здійснювати належні їй кримінальні процесуальні права та обов'язки.

Процесуальний статус суб'єкта – це уся можлива сукупність прав і обов'язків, що належить суб'єкту кримінального процесуального права.

Наявність і вираження у конкретній формі правовідносин обумовлюється *юридичними кримінальними процесуальними фактами*.

Кримінальний процесуальний факт – це конкретна обставина у кримінальному провадженні, з якою кримінальна процесуальна норма пов'язує виникнення, зміну або припинення кримінальних процесуальних відносин.

Контрольні запитання

1. Що таке кримінальне процесуальне право?
2. Яка структура кримінального процесуального права?
3. Що таке кримінальне процесуальне законодавство, яка його система?
4. Яка дія кримінального процесуального закону в просторі?
5. Яка дія кримінального процесуального закону в часі?
6. Яка дія кримінального процесуального закону за колом осіб?
7. Що таке кримінальні процесуальні правовідносини?

Рекомендована література

1. Дуфенюк О. М. Кримінальне провадження як предмет філософсько-правової рефлексії / О. М. Дуфенюк // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТЗОВ «Митна газета». – Львів, 2014. – № 3 (93). – Ч. 2. – С. 77–82.

2. Капліна О. Чи є рішення Конституційного Суду України «правовим маяком» у бурхливому морі реформування кримінального судочинства? / О. Капліна // Право України. – 2013. – № 11. – С. 12–22.

3. Лоскутов Т. А. Режим правового регулювання в уголовном процессе / Т. А. Лоскутов // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТЗОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 4 (88). – Ч. 2. – К. 2. – С. 176–181.

4. Погорецький М. Поняття, зміст та структура кримінального процесу: проблеми теорії та практики / М. Погорецький // Право України. – 2013. – № 11. – С. 42–55.

5. Стратонов В. Деякі методологічні та практичні проблемні питання Кримінального процесуального кодексу України / В. Стратонов, О. Стратонова // Право України. – 2014. – № 12. – С. 152–162.

6. Татаров О. Особливості застосування деяких нових інститутів кримінального процесуального законодавства України / О. Татаров // Право України. – 2013. – № 11. – С. 63–71.

7. Татаров О. Ю. Застосування деяких положень нового КПК УКРАЇНИ потребує унормування / О. Ю. Татаров // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 4 (88). – Ч. 2. – К. 2. – С. 182–187.
8. Трофименко В. Система кримінального процесу України (спроба концептуального аналізу) / В. Трофименко // Право України. – 2014. – № 11. – С. 201–209.
9. Трофименко В. Співвідношення понять «кримінальне провадження», «кримінальне судочинство», «процедура» та «стадія кримінального процесу» в юридичній доктрині та за КПК України / В. Трофименко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 71–80.
10. Удалова Л. Кримінальний процесуальний кодекс України – новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження / Л. Удалова, В. Рожнова // Право України. – 2013. – № 11. – С. 80–88.
11. Цуцкірідзе М. Практичні проблеми застосування норм чинного КПК України / М. Цуцкірідзе // Право України. – 2013. – № 11. – С. 88–95.
12. Чигирин І. В. Взаємодія правоохоронних органів з виявлення, запобігання та розслідування економічних злочинів / І. В. Чигирин // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 4 (88). – С. 29–33.
13. Шаренко С. Актуальні питання застосування окремих норм КПК України під час досудового розслідування / С. Шаренко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 95–104.
14. Шибіко В. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення / В. Шибіко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 104–112.

Тема 3

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Поняття, значення і класифікація засад кримінального провадження

3.2. Конституційні засади кримінального провадження

3.2.1. Засада верховенства права

3.2.2. Засада законності

3.2.3. Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження

3.2.4. Засада рівності перед законом і судом

3.2.5. Засада забезпечення права на свободу та особисту недоторканність

3.2.6. Засада недоторканності житла або іншого володіння особи

3.2.7. Засада поваги до людської гідності

3.2.8. Засада невтручання у приватне життя

3.2.9. Засада таємниці спілкування

3.2.10. Засада забезпечення підозрюваному та обвинуваченому права на захист

3.2.11. Засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини

3.2.12. Засада гласності та відкритості судового провадження та його повне фіксування технічними засобами

3.2.13. Засада змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості

3.2.14. Засада диспозитивності

3.2.15. Засада забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності

3.2.16. Засада доступу до правосуддя та обов'язковість судових рішень

3.2.17. Засада свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї

3.2.18. Засада недоторканності права власності

3.2.19. Засада заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення

3.3. Спеціальні засади кримінального провадження та їх характеристика

3.3.1. Засада публічності 120

3.3.2. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів

3.3.3. Засада розумних строків

3.1. Поняття, значення і класифікація засад кримінального провадження

Чинний КПК не містить норми в якій би було подано визначення терміна «засада» кримінального провадження, що продовжило деяку розбіжність у визначенні поняття даного інститут серед науковців.

Так продовжують існувати принаймні три основні позиції щодо цього поняття:

– принципи (засади) кримінального процесу – це такі основоположні засади, які закріплено в законі (М. Л. Якуб, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. Н. Шибіко та ін.)³²;

– принципи (засади) кримінального судочинства – це керівні ідеї та відправні начала, які закріплені в законі, а також ті, які не дістали такого закріплення в правових нормах, але впливають з них (П. І. Репешко та ін.)³³;

– принципи (засади) кримінального процесу – це такі положення та керівні ідеї, які не потребують обов'язкового законодавчого закріплення та оформлення (В. М. Савицький, В. Т. Томін та ін.)³⁴.

Кожна з цих позицій має наукове підґрунтя, і не можна відкидати жодної з них у разі з'ясування розуміння засад кримінального провадження. Аналізуючи напрацювання зазначених науковців можемо, зробити висновок, що **засади кримінального процесуального права** – це закріплені в правових нормах вихідні положення, що відображають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають сутність організації і діяльності компетентних державних органів щодо досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень.

Ознаки засад кримінального процесу. Аби норма кримінального процесуального права визначалась як засада (принцип) варто визначитись із наявністю відповідних ознак у ній. З цього приводу також не має однастайності серед науковців практиків, є кілька наукових позицій щодо цього. Так:

– одна з них полягає у тому, що засадами можуть бути визнані лише ті положення та керівні ідеї, закріплені в конкретних правових нормах. Науковці, які підтримують такий погляд, зазначають, що діяльність слід-

³² Якуб М. Л. О Системе принципов советского уголовного процесса / М. Л. Якуб // Социалистическая законность. – 1952. – № 6. – С. 80; Михеєнко М. М. Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. Н. Шибіко. – К.: Либідь, 1992. – 431 с.; Михеєнко М. Конституційні принципи кримінального процесу / М. Михеєнко // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1997. – № 2 (9). – С. 100–112.

³³ О необходимости реализации принципа справедливости в уголовном судопроизводстве / П. І. Репешко // Плебсологічне осмислення перспектив розвитку Української держави: Третя Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 трав. 2010 р.): матеріали доп. і виступів; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Міжгалузевий ін-т управління, Міжнар. наук.-техн. ун-т ім. Ю. Бугая, Благод. орг. «Центр практичної філософії». – К., 2010. – Вип. 3. – С. 276–278.

³⁴ Савицький В. М. К вопросу о системе принципов советского уголовного процесса / В. М. Савицький // Советское государство и право. – 1950. – № 1. – С. 45–46.

чих і судових органів, її порядок детально і чітко врегульовані законом, а ті або інші ідеї, які не отримали законодавчого закріплення, не є обов'язкові для слідства і суду, вони можуть або керуватися, або не керуватися ними на власний розсуд. Тому згадувані вчені зробили висновок, що керівні ідеї стають принципами так, як законодавець вважає за необхідне закріпити їх у законі і лише в тих межах, у яких він втілить їх у правових нормах. Поки ідеї не закріплені у нормах права, вони залишаються основами правосвідомості, науковими висновками. Лише зафіксовані в законодавчих актах у виді юридичних норм, принципи можуть мати обов'язковий характер і підкріплятися можливістю державно-правового примусу. Прихильники зазначеної позиції обґрунтовано зазначають, що закріплення керівних ідей, правових поглядів як принципів права здійснюється в різних формах: самостійної правової норми загального характеру; основної ідеї, яка пронизує групу норм, інститут, галузь або навіть систему права загалом, у формі правових приписів ненормативного характеру, наприклад, способом формулювання правового принципу в преамбулі закону тощо;

– прибічники іншого погляду стверджують, що закріплення певних положень у нормах чинного законодавства не є необхідною умовою для визнання їх правовими принципами. З огляду на це указується, що не нормативність робить певне положення принципом, а ідея, що становить справжню суть правового явища; що принципи як загальні керівні ідеї, зазвичай, значно випереджають у часі факт свого законодавчого закріплення, що сфера життя таких ідей не обмежується правом. З таким підходом можна погодитися лише тоді, коли йдеться про наукове дослідження, в ході якого формулюється вимога, реалізація якої дасть змогу зробити кримінальну процесуальну діяльність ефективнішою. Безумовно, що принцип не закріплений в законі, який є лише в наукових розробках, не може бути кримінальною процесуальною гарантією в прямому розумінні цього слова;

– суть третьої позиції полягає у тому, що принципами права визнаються положення, які з погляду юридичної техніки можуть бути виражені по-різному: одні з них сформульовані у певних статтях закону, інші ж виводяться зі змісту окремих норм та інститутів шляхом теоретичного аналізу та узагальнення.

Проаналізувавши ці позиції можна зробити висновок, що однією з ознак засад кримінального процесуального права є втілення їх у нормах права. Тобто не можна вважати принципами ті наукові та політичні ідеї, що не відображаються у нормах права. А отже визначаємо, що

однією з ознак засад кримінального провадження є *закріплення ідеї у формі норми права*, тобто в нормі закону. Лише такі правила можуть бути засадами.

Норми-принципи є не вивідними, а навпаки – із них виводяться всі інші норми кримінального процесуального права (які перебувають «під нормами-принципами»), тобто йдеться про те, що такі правила є основою для деталізації свого змісту в інших правових нормах. Така деталізація відбувається у спеціальних нормах КПК, законах України, відомчих нормативно-правових документах (наказах, інструкціях тощо).

Наступною ознакою засад кримінального провадження, як таких, є те, що *такі норми є найзагальнішими, фундаментальними правовими положеннями* – правилами, які визначають основну, загальну стратегію поведінки або порядку провадження у всіх кримінальних провадженнях та стосуються всіх учасників кримінального провадження. Такі положення не конкретизують конкретних дій, але визначають загальний їх характер.

На їх основі *будуються* положення всіх кримінальних процесуальних інститутів, діє вся кримінальна процесуальна система (ця ознака принципів характеризує процес із середини), тобто стратегічно визначені засадами правила або напрями спрямування норм кримінального процесуального закону узгоджуються у всіх нормах, що визначають правову суть існування та функціонування процесуальних інститутів.

Засади характеризують *кримінальний процес загалом* – ззовні. Що визначає ставлення державно-правової політики у галузі кримінального судочинства, підтримання міжнародних стандартів щодо кримінального провадження, забезпечення дотримання прав та свобод учасників кримінального провадження, а також визначення форми кримінального процесу загалом.

Дія норм-принципів на всіх або на більшості стадій кримінального процесу і обов'язково по його головній стадії – судовому розгляді кримінального провадження. Аби певне правило поведінки набуло статусу засади обов'язковою умовою є те, аби воно діяло (дотримувалося та забезпечувалося) на центральній стадії кримінального процесу – судового розгляду, на стадії де виконується основна функція – вирішення справи по суті.

Порушення одної засади, зазвичай, призводить до порушення інших засад, а також до порушення законності у кримінальному провадженні. Ґрунтуючись на тому, що засади кримінального процесу становлять чітко сформовану систему, а не їх перелік, необхідно розуміти, що порушен-

ня одних правил тягнутиме невиконання інших, що загалом означатиме недотримання вимог закону. А це своєю чергою означатиме незаконність прийнятого рішення в кримінальному провадженні або якогось локального або й вироку загалом – *недотримання хоча б одної засади спричиняє або скасування прийнятих у справі рішень, або інші негативні наслідки.*

Наслідки порушення засади в кримінальному провадженні залежать від ступеня негативного результату – або є ці порушення істотними або ні. Залежно від вагомості негативних наслідків порушення засад можуть мати місце і різні наслідки: це визнання недопустимими зібраних доказів, скасування прийнятих процесуальних рішень і учинених актів; винесення окремих ухвал; накладення грошового стягнення, дисциплінарних стягнень; видалення порушника порядку зі залу судового засідання тощо.

Кожна ознака і всі вони загалом акцентують на загальності положень, що є засадами кримінального процесуального права.

Значення засад кримінального процесуального права полягає у тому, що їх виконання є:

- гарантією дотримання прав і законних інтересів особи в кримінальному процесі;
- гарантією прийняття законних і обґрунтованих рішень у кримінальному провадженні;
- вихідними положеннями для тлумачення окремих кримінальних процесуальних норм;
- засобом, завдяки якому досягається упорядкованість у вирішенні питань щодо яких є прогалини в праві, та у випадках застосування кримінального процесуального права за аналогією;
- підґрунтям для вирішення всіх суперечностей, що виникають під час кримінального провадження.

Ч. 1 ст. 7 КПК визначає, що зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження. Правила визначені у передбачених КПК засадах визначають побудову кримінального процесу за формою та змістом.

Закон визначає такі загальні засади:

- верховенство права;
- законність;
- рівність перед законом і судом;
- повага до людської гідності;
- забезпечення права на свободу та особисту недоторканність;

- недоторканність житла або іншого володіння особи;
- таємниця спілкування;
- невторчання у приватне життя;
- недоторканність права власності;
- презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини;
- свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;
- заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення;
- забезпечення права на захист;
- доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень;
- змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- безпосередність дослідження показань, речей і документів;
- забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності;
- публічність;
- диспозитивність;
- гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами;
- розумність строків;
- мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Не зважаючи на це, в ст.7 КПК передбачено, що засади кримінального провадження, передбачені Главою 2, їх перелік не є вичерпним. Зазначені засади є загальними – такі, яким мають відповідати і можливі похідні правила в кримінальному процесі. Так, іноді до засад кримінального процесуального права відносять і такі положення, як економічність, планування, ефективність, науковість, гуманізм, справедливість, толерантність тощо. Їх не можна вважати засадами процесуального права, бо вони притаманні для всіх видів людської діяльності, заразом й тієї, що її не врегульовано нормами права.

Усі засади кримінального процесу пов'язані між собою, взаємно обумовлюють один одного, а тому утворюють систему. Тобто це взаємопов'язана одна з одною система засад, що є взаємообумовленою та визначальною кримінальною процесуальною формою.

Своєю чергою, в цій системі можна виокремити засади, що мають однакові (однокореневі) ознаки. В процесуальній літературі залежно від певних ознак засади кримінального процесуального права поділяють на кілька груп.

За юридичною силою джерела, в якому їх закріплено:

- *конституційні* – в Конституції України (головно у Розділі 2 та ст. 129 Конституції України);
- *спеціальні* (інші) – в інших законах, передусім, у КПК.

Поділ засад процесу на конституційні та спеціальні зовсім не означає, що одні з них (конституційні) є головними, а інші (спеціальні) – другорядними. Всі вони мають у кримінальному процесі однакові юридичну силу і значення.

Залежно від поширеності на функціональні частини кримінально-процесуальної діяльності розрізняють засади:

- *обвинувачення* – визначають зміст функції обвинувачення в кримінальному процесі;
- *захисту* – відповідно, розкривають змістовне розуміння інституту функції захисту;
- *правосуддя* (вирішення справи) – регулюють основу здійснення правосуддя в кримінальному провадженні в Україні.

Залежно від поширеності на галузі права засади поділяють на:

- *загально правові*, тобто ті, що діють у всіх галузях права (наприклад, засада законності), але виявляються з певними особливостями в кримінальному процесуальному праві;
- *міжгалузеві* – діють у кількох галузях права (наприклад, засада змагальності) і також по-особливому – в кримінальному процесуальному праві;
- *галузеві* – діють лише в межах кримінального процесу (наприклад, засада розумності строків).

Залежно від організаційної побудови кримінального процесу засади поділяють на:

- *суто організаційні* (наприклад, призначення слідчих і прокурорів, централізація та єдиноначальність у системі органів прокуратури, виборність і призначення суддів тощо);
- *організаційно-функціональні* (наприклад, засада одноособовості і колегіальності, нагляду вищих суддів за судовою діяльністю нижчих);
- *функціональні, суто кримінальні процесуальні* (наприклад, засада презумпції невинуватості, змагальності тощо).

Засади кримінального процесу, як зазначав М. С. Строгович, це кримінальні процесуальні норми загального та визначального характеру, вони конкретизуються та деталізуються в нормах права, що стосуються тільки кримінального процесу.

Тільки реалізація всіх засад у їх сукупності, в системі, у взаємозв'язку і взаємодії сприятиме виконанню завдань кримінального судочинства. Можливість застосування кожної засади так урегульовано в законі, щоб жодна засада не заперечувала іншу. Все це зумовило необхідність передбачення в законі розумних винятків майже з кожної засади кримінального процесу (крім засад законності та презумпції невинуватості). Але це є саме винятки, які не нівелюють саму засаду. Використання суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності таких винятків, а чи, радше, врахування їх у процесі не повинно перетворитися на загальне правило – на протилежну конкуруючу засаду, що своєю чергою є порушенням закону.

3.2. Конституційні засади кримінального провадження

3.2.1. Засада верховенства права

Засада **верховенства права** – це кримінальне процесуальне положення, яке полягає в тому, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Все кримінальне провадження здійснюється з неухильним дотриманням цього правила.

Засада верховенства права є пріоритетним у правовій державі. Вона закріплена в ст. 8 Конституції України та ст. 8 КПК. Відповідно до ст. 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами безпосередньої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Держава і суспільство повинні жити відповідно до норм Конституції і діяти в межах форм і методів, передбачених у ній³⁵.

Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм

³⁵ Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине: монография / М. В. Тесленко. – К.: Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. – 344 с.

змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Конституційний Суд, характеризуючи засаду верховенства права, розглядає право не як закон або систему нормативних актів, а як утілення справедливості. Тобто правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах.

Засада верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і практику Суду як джерело права (ст. 17 Закону України від 23.02.2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»).

Засада верховенства права означає, що у правовій державі має панувати закон, а не інтереси осіб, у руках яких у певний момент перебуває влада; функції держави полягають у регулюванні відносин між усіма суб'єктами права на основі закону.

Законотворчий процес і практика правозастосування показують, що реалізація принципу верховенства права нині стикається з низкою проблем. Насамперед, поширеним явищем є нерозуміння самої засади верховенства права, її ототожнення з радянським принципом верховенства позитивного закону. Часто застосовуються закони, які жодним чином не вписуються в концепцію природного права, відірвані від природних прав і свобод людини, порушують їх. Як і за радянських часів, громадяни часто не можуть реалізувати власні права лише через відсутність позитивного закріплення відповідних прав у законах та підзаконних актах або ж через відсутність механізмів реалізації тих прав, які задекларовані у законах.

У разі з'ясування змісту засади верховенства права треба враховувати і висновки Європейського Суду з прав людини щодо функціонування цієї засади у законодавстві правової держави, який розкриває зміст принципу верховенства права через формулювання вимог, які він виводить з цього принципу. Однією з таких вимог є вимога про якість закону. Під законом мається на увазі положення нормативно-правового акта.

По-перше, закон повинен бути доступним особі, тобто містити зрозумілі й чіткі формулювання, які б давали можливість особі самостійно або з відповідною консультацією регулювати власну поведінку.

По-друге, він має бути передбачуваним, тобто таким, щоб особа могла передбачити наслідки його застосування.

По-третє, закон повинен відповідати всім іншим вимогам верховенства права, зокрема з достатньою чіткістю має встановлювати межі дискреційних повноважень, наданих суб'єктам владних повноважень та спосіб їх виконання. Це необхідно, щоб особа була захищеною від свавілля суб'єктів владних повноважень (п. 27 рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Круслен проти Франції» від 24 квітня 1990 р.).

Звідси й ще одна вимога засади верховенства права – захист від свавілля – це означає, що втручання суб'єктів владних повноважень у права людини має підлягати ефективному контролю. Щонайменше це має бути судовий контроль, який найкращою мірою забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури. Держава також повинна забезпечувати наявність достатніх та ефективних гарантій проти зловживань (п. 55 рішення у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 6 вересня 1978 року).

3.2.2. Засада законності

Засада **законності** в кримінальному провадженні – це вимога точного і неухильного дотримання законів органами досудового розслідування, прокуратури, суду та виконання всіма іншими суб'єктами кримінального провадження, державними і недержавними установами й організаціями, посадовими особами, громадянами приписів Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та вимогою інших актів законодавства (ч. 1 ст. 9 КПК).

Зміст засади законності полягає, в тому, що:

– під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК, міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Варто розуміти, що закон зобов'язує уповноважені органи та особи не лише дотримуватися відповідних законодавчих приписів, але забезпечувати їх дотримання у сфері кримінального провадження відповідно до своїх повноважень;

– прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані швидко, повно і неупереджено дослідити обставини кримі-

нального провадження, виявити і ті обставини, що викривають, і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують або обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Тобто незалежно від прямої функції, яку покликані виконувати ті або інші суб'єкти кримінального провадження, вони повинні забезпечувати справедливість прийнятого рішення, шляхом неупередженості та повноти збору та дослідження даних щодо обставин кримінального провадження;

- закони й інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК. Під час здійснення кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК;

- у разі якщо норми КПК суперечать міжнародному договору України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору.

- кримінальне процесуальне законодавство застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

- у випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, встановлені ч. 1 ст. 7 КПК.

Законність – це засада, сфера діяльності якої надзвичайно широка. Вона стосується всіх стадій та інститутів кримінального процесу, всіх його суб'єктів, поширюється на всі дії і процесуальні рішення, характеризує всі складові процесуальної діяльності і процесуальних відносин, пронизує всі інші засади і значною мірою сприяє їх фактичній реалізації.

Органи розслідування, прокуратуру, суд не потрібно розглядати лише як органи, що ведуть боротьбу зі злочинністю, оскільки такий підхід перетворює ці органи на тільки репресивні. Головне їх завдання полягає у забезпеченні режиму законності, суворого виконання законів і підзаконних актів, у захисті прав громадян.

Здебільшого засада законності заявляє про себе у загальному, повсякденному кримінальному провадженні. Рух кримінального провадження з однієї процесуальної стадії в іншу може відбуватися лише на підставі закону і в суворо визначеній послідовності. У разі виявлення порушень закону забезпечується вжиття заходів щодо їх усунення.

У правовій державі діє засада верховенства закону; органи влади створюються і функціонують на підставі закону. Законність – це право-

вий, режим точного та неухильного додержання законів під час здійснення правозастосовної діяльності.

Законність – одна з гарантій встановлення істини у справі та забезпечення захисту прав і свобод людини. Засада законності полягає в єдиному порядку кримінального провадження у всіх випадках, неухильному виконанні процесуальної форми та передбаченої процедури, забезпеченні застосування закону.

Хоч засада законності є загальноправовою, у кримінальному процесуальному праві вона має власний специфічний зміст і цілком правомірно розглядається як засада кримінального провадження. Законність у кримінальному провадженні має свою специфіку.

По-перше, кримінальний процес, як діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду, докладніше регламентований законом, ніж будь-яка інша державна діяльність, без чого неможливе розслідування кримінальних правопорушень, викриття винних та їх справедливе покарання.

По-друге, в кримінальному процесі на органи досудового розслідування, прокуратуру та суд покладено обов'язки з розслідування та вирішення кримінальних проваджень, для чого ці органи наділяються владними повноваженнями та правом застосування примусових заходів у випадках та порядку, безпосередньо передбачених у законі.

По-третє, на органи досудового розслідування, прокуратури та суду покладено обов'язок з роз'яснення та забезпечення прав та законних інтересів усіх громадян, які беруть участь у судочинстві, а також із правильного здійснення ними своїх процесуальних обов'язків, що передбачено законом.

Засада законності вимагає виконання всіх інших засад кримінального провадження загального характеру, але вона цим не обмежується, а потребує також застосування та виконання всіх норм кримінального та кримінального процесуального закону, що застосовуються в кримінальному судочинстві, а також у необхідних випадках виконання норм інших галузей права.

Кримінальне процесуальне законодавство, враховуючи можливі порушення законності, прав громадян під час кримінального провадження і розгляду їх в судах, передбачає, наприклад, такі правові інститути, як оскарження прийнятих рішень, скасування в передбаченому законом порядку постанов, ухвал, вироків, що приймаються у провадженні, що і є гарантіями реалізації засади законності.

3.2.3. Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження

Засада мови, якою здійснюється провадження, є виявом високої поваги до людини, її прав і свобод із урахуванням ідей національної самобутності, самореалізації меншості в разі панівної більшості в правовій державі.

Вона повністю відповідає змісту правової держави. Але крім цієї політико-етичної норми, вона має значення підґрунтя для додержання інших засад судочинства, оскільки забезпечує рівність громадян перед законом і судом, право на захист, належну реалізацію суб'єктами кримінального провадження своїх прав і виконання ними процесуальних обов'язків, що загалом сприяє виконанню завдань кримінального провадження. Також варто зазначити, що так забезпечується ефективніше виконання виховної функції судочинства, шляхом донесення до всього населення держави неминучість покарання за учинення кримінальних правопорушень.

Закріплена у ст. 29 КПК засада відповідає Конституції України (ст. 10), міжнародним документам, до яких у встановленому порядку приєдналася Україна, зокрема Міжнародному пакту про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 14) та Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. (ст. 6), Декларації прав національностей України – 1991 р., Європейській хартії регіональних мов або мов меншин – 1992 р. а також Закону України «Про засади державної мовної політик» від 03 липня 2012 р.

Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження, *ґрунтується на таких положеннях:*

– судочинство в Україні у кримінальних справах здійснюється державною мовою (ст. 14 Закону України Про засади державної мовної політики). У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону, за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами). Для такої ситуації необхідною є добровільна згода обох сторін: сторони обвинувачення в особі прокурора, потерпілого або його законного представника, та сторони захисту – захисника, обвинуваченого, його законного представника. Доцільно звернути увагу, що йдеться про судові стадії кримінального провадження (розгляд справи по суті), а не про стадію досудового розслідування, тому така вимога в разі її провадження не поширюється;

– сторони, які беруть участь у провадженні, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону, допускається подача до суду письмових процесуальних документів і доказів, викладених цією регіональною мовою (мовами), з перекладом, за необхідності, на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу;

– особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону, послуги перекладача з регіональної мови або мови меншини (мов), у разі їх необхідності, надаються без додаткових для цих осіб витрат;

– слідчі і судові документи складаються державною мовою;

– слідчі і судові документи відповідно до встановленого процесуальним законодавством порядку вручаються особам, які беруть участь у кримінальному провадженні (обвинуваченому), державною мовою, або в перекладі їх рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють;

– слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі цього за необхідності послугами перекладача у порядку, передбаченому КПК;

– судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, надаються сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, у перекладі на їх рідну або іншу мову, якою вони володіють. Переклад інших процесуальних документів кримінального провадження, надання копій яких передбачено КПК, здійснюється лише за клопотанням зазначених осіб. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів кримінального провадження засвідчується підписом перекладача;

– мовою роботи та актів з питань досудового розслідування, прокурорського нагляду в Україні є державна мова. Поряд із державною мовою під час проведення досудового розслідування, прокурорського нагляду

можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин України, інші мови. Кожна особа має право бути невідкладно повідомлена мовою, яку вона розуміє, про мотиви арешту або затримання і про суть та причини звинувачення проти неї і захищати себе, користуючись цією мовою, за необхідності, з безкоштовною допомогою перекладача (ст. 15 Закону).

Особа підпадає під визначення такої, що не володіє мовою, якою провадиться судочинство, якщо вона не може добре розуміти цю мову і вільно спілкуватися нею, а також сприймати текст наведений в процесуальних документах мовою оригіналу. Також особа має право користуватися регіональною мовою під час провадження судочинства зі залученням перекладача.

Службові особи державних органів і установ, зокрема суду, прокуратури, правоохоронних органів, повинні володіти українською мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. Інакше вони не мають права виконувати власні службові обов'язки, у нашому випадку – здійснювати правосуддя. До таких осіб треба віднести суддю, слідчого суддю, секретаря судового засідання, прокурора і слідчого. Посадові та службові особи зобов'язані володіти державною мовою, спілкуватися нею із відвідувачами, а в межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону, з відвідувачами, що вживають регіональну мову (мови), – цією регіональною мовою (мовами). Особам, що вживають регіональну мову (мови), забезпечується право подавати усні або письмові заяви та отримувати відповіді на них цією регіональною мовою (мовами) ст. 11 Закону. Професійний суддя повинен володіти державною мовою. У межах території, на якій відповідно до умов ч. 3 ст. 8 Закону поширена регіональна мова, держава гарантує можливість здійснювати судове провадження цією регіональною мовою (мовами). Необхідність забезпечення такої гарантії має враховуватися під час добору суддівських кадрів (ч. 2 ст. 14 Закону).

Відповідно до ст. 14 Закону, судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону, за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами).

У разі необхідності в кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача) (ст. 68 КПК).

Юридична допомога громадянам і організаціям у зв'язку із судочинством надається українською мовою або мовою, прийнятною для сторін, але знову ж за попередньою добровільною їх згодою.

3.2.4. Засада рівності перед законом і судом

Поява цієї засади пов'язана з розробкою доктрини правової держави та громадянського суспільства. Найбільш розробленою ця засада у працях представників школи природного права, які стверджують, що права людини належать їй від народження, є невідчужуваними, а тому немає людей з більшим або меншим обсягом прав – усі від природи наділені ідентичними правами.

У ст. 1 Загальної декларації прав людини проголошено, що всі люди народжуються вільними і є рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один щодо одного в дусі братерства. Кожна людина має всі права і свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого становища (ст. 2 Загальної декларації).

Згідно зі ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Це – основоположні міжнародні правові норми з питань рівності прав людини, на які орієнтуються всі правові держави світу.

Конституція України закріплює основні засади правового статусу людини і громадянина в Україні, тобто ті провідні ідеї, що покладені в основу змісту й умов реалізації прав та обов'язків людини і громадянина в нашій державі. Положення про рівність усіх громадян перед законом і судом закріплені у ст. 24 та п. 2 ч. 3 ст. 129 Конституції України.

Передусім це стосується ч.ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України, відповідно до яких: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Окрім того, ч. 2 ст. 21 Конституції України закріплює засаду невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини. Відповідно до цієї засади не допускається не тільки відчуження прав і свобод, якими людина володіє, а й обмеження

їхнього змісту, створення перешкод для їх реалізації тощо. Дані положення повною мірою поширюються і на передбачені кримінальним процесуальним законом права суб'єктів кримінального провадження.

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей і матеріального, і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод³⁶.

У загальному розумінні рівність перед законом означає обов'язок усіх додержуватися приписів закону, а також те, що юридична відповідальність перед законом за його порушення є рівною для всіх громадян. Закріплення рівності перед законом як засади здійснення правосуддя в кримінальних справах означає, що жодна обставина не може стати підставою для надання будь-яких привілеїв або запровадження будь-яких обмежень, що суперечать приписам кримінального процесуального закону щодо прав і обов'язків усіх суб'єктів провадження.

Питання рівності громадян перед законом і судом врегульовано ст. 10 КПК. Зокрема відповідно до ст. 10 не може бути привілеїв або обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних або інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, виду занять, а також за мовними або іншими ознаками. У випадках і порядку, передбаченому КПК, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо), які під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями. Відтак Конституція та КПК передбачають рівність громадян перед законом, рівність їх перед судом, а також рівність прав у судочинстві.

Перелік наведених у ст. 10 КПК обставин, що не можуть бути підставою для порушення рівності громадян перед законом і судом, не є вичерпним, оскільки в статті є посилання на «інші ознаки», тобто на будь-які інші, крім тих, що перелічені. Так, жодна обставина не може бути законною підставою для порушення рівності суб'єктів кримінального провадження перед законом і судом.

³⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу): Рішення № 9-рп/2012 від 12 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>

Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що конституційні положення про законність судочинства та рівність усіх учасників процесу перед законом і судом зобов'язують суд забезпечити всім їм рівні можливості щодо надання прав на дослідження доказів, заявлення клопотань та здійснення інших процесуальних прав (п. 10). Слідчий, прокурор, суддя зобов'язані забезпечити рівну можливість здійснення процесуальних прав будь-якому громадянину, рівну можливість використання громадянами їх процесуальних можливостей у захисті прав і законних інтересів³⁷.

Рівність громадян перед законом і рівність їх перед судом – це положення, які невід'ємно пов'язані одне з одним. Проте вони мають самостійний зміст. Рівність громадян перед законом треба розглядати як наявність однакових матеріальних і процесуальних прав, які не створюють їм переваг або обмежень залежно від тих обставин, які передбачені ст. 24 Конституції України.

Рівність громадян перед законом також означає, що під час розслідування та судового розгляду кримінального провадження до всіх застосовується одне й те саме кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство, ніхто не має в разі цього ніяких переваг і обмежень у правах. Рівність перед законом передбачає рівну, однакову юридичну відповідальність громадян перед законом за його порушення.

Необхідно зазначити, що рівність суб'єктів кримінального провадження перед законом зовсім не означає, що всі вони мають однакові між собою права. Цю рівність треба розуміти як рівність прав однопорядкових суб'єктів, передбачених Главою 3 КПК та положеннями низки інших законів України (наприклад, «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Відтак усі обвинувачені мають однакові між собою права, але ці права не збігаються з правами цивільного позивача або захисника. Гарантується рівна можливість у своїх правах. Так, засада рівності перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, що закріплена в ч. 1 ст. 55 Конституції України.

Порушення вимоги рівності суб'єктів кримінального провадження перед законом по суті є порушенням прав суб'єктів провадження і є підставою для притягнення винних до юридичної відповідальності, а рішення прийняті з порушенням такої засади повинні бути переглянуті.

³⁷ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного суду України № 9 від 01 листопада 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>; Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: навч. посібник / Є. Г. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 576 с.

3.2.5. Засада забезпечення права на свободу та особисту недоторканність

Свобода і недоторканність людини визнаються одними з найвищих соціальних цінностей в Україні нарівні з життям, честю і гідністю.

Порядок відшкодування державою шкоди, завданої громадянину унаслідок незаконного взяття і тримання під вартою, врегульовано спеціальним законом, а завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою вважаються злочином і тягнуть кримінальну відповідальність.

Зміст цієї засади закон розкриває у наступних положеннях (ст. 12 КПК):

– під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб ніж через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, інакше як на підставах та у порядку, передбачених КПК;

– кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою;

– про затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, а також про її місце перебування має бути негайно повідомлено її близьких родичів, членів сім'ї або інших осіб за вибором цієї особи у порядку, передбаченому КПК;

– кожен, хто понад строк, передбачений КПК, тримається під вартою або позбавлений свободи в інший спосіб, повинен бути негайно звільнений;

– затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого законом, тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Відповідно до ст. 207 КПК, ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, окрім випадків, передбачених законом.

Такими є, з метою гарантування недоторканість прав та свобод усіх громадян України, осіб без громадянства або інших осіб від злочинних посягань, вимоги норми, згідно якої, кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-кого:

- при вчиненні або замаху на учинення кримінального правопорушення, або

- безпосередньо після учинення кримінального правопорушення або під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні (ст. 207 КПК).

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (такою, якій законом надано право здійснювати затримання відповідно до його службових повноважень) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 207 КПК, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, що є гарантією дотримання права кожного на недоторканість її та її свободи.

Уповноважена службова особа ж має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

- якщо цю особу застали під час учинення злочину або замаху на його вчинення;

- якщо безпосередньо після учинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі або місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

- якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності національного антикорупційного бюро України (ч. 1 ст. 208 КПК).

Варто пам'ятати, що закон передбачає не лише правові підстави для обмеження функціонування засади забезпечення права на свободу та особисту недоторканість, але правову процедуру обмеження її та гарантії недопущення свавілля в таких випадках, якими є: контролююча та наглядова функції в кримінальному процесі, та обов'язковість учинення певних дій відповідних службових осіб у таких випадках (обов'язок повідомлення про затримання прокурора, протоколювання, забезпечення прав та свобод затриманій особі тощо).

Зазначимо, що прокурор зобов'язаний негайно звільнити кожного, хто незаконно позбавлений волі або тримається під вартою понад строк,

передбачений законом або судовим вироком. Окрім того, згідно із законом, завідомо незаконні арешт, затримання або привід, а також винесення суддями завідомо неправосудного вироку, ухвали або постанови тягнуть кримінальну відповідальність.

З'ясовуючи зміст цієї засади, треба враховувати розуміння понять «недоторканність особи» та «право недоторканності особи». *Недоторканність особи (або особиста недоторканність)* – це фізичний стан особи, який може бути порушений діями різних суб'єктів. Порушення недоторканності особи (особистої недоторканності) може бути і правомірним (наприклад, позбавлення волі за вироком суду), і неправомірним (наприклад, безпідставний арешт). Відтак поняття недоторканності особи (особистої недоторканності) установлює межу, яку інші суб'єкти правомірно можуть перейти лише у випадках, прямо передбачених законом.

Право недоторканності особи – це право особи на державний захист від дійсно незаконних або незаконних, на її погляд, посягань на недоторканність з боку будь-яких суб'єктів. Праву недоторканності особи кореспондує обов'язок усіх інших суб'єктів стримуватися від таких посягань та обов'язок держави захищати особу від них. На відміну від особистої недоторканності (недоторканності особи), право недоторканності особи, тобто право особи на державний захист, на законних підставах обмежити неможливо і будь-яка спроба зробити це завжди буде неправомірною.

Отже, всі правові акти, що встановлюють будь-які обмеження особистої свободи (наприклад, вирок суду про позбавлення волі за вчинений злочин), або дії, внаслідок яких обмежується особиста свобода (наприклад, арешт підозрюваного у вчиненні злочину), є обмежуванням недоторканності особи (особистої недоторканності). Тому можна говорити про те, що право недоторканності особи є своєрідною гарантією захисту особи від неправомірних посягань на її недоторканність.

Законодавство України встановлює додаткові гарантії недоторканності певних осіб, до яких, передусім, віднесено Президента України. Недоторканність особи Президента України як глави держави встановлена ч. 1 ст. 105 Конституції України. Відповідно до цього конституційного положення особа, яка на законних підставах виконує повноваження Президента України, може бути взята під варту або проти неї може бути почато досудове розслідування лише після того, як вона буде усунена з поста у порядку імпічменту. Усунення Президента з поста можливе у порядку імпічменту, тобто на підставі обвинувачення Прези-

дента у вчиненні ним державної зради або іншого злочину, сформульованого у прийнятому за спеціальною процедурою рішенні Верховної Ради України.

Відповідно до Конституції України без згоди Верховної Ради України не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, затримані або заарештовані (взяті під варту) народні депутати України (ч. 3 ст. 80 Конституції України); затримані або заарештовані судді до винесення обвинувального вироку суду, заразом судді Конституційного Суду України (ч. 3 ст. 126, ст. 149 Конституції України).

Особливий порядок в Україні також визначається щодо обмеження права особи на особисту недоторканість в умовах проведення антитерористичних операцій, які є довготривалими. Так, згідно ч. 3 ст. 14 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», з метою захисту громадян, держави і суспільства від терористичних загроз у районі проведення довготривалої антитерористичної операції, як виняток, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом, може здійснюватися превентивне затримання.

Для відвернення терористичних загроз у районі проведення антитерористичної операції відповідно до кримінального процесуального законодавства України з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про боротьбу з тероризмом», може здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, а граничний строк превентивного затримання не може перевищувати 30 діб.

Зазначені випадки-винятки зі загальних правил засади треба розуміти як правовий механізм рівності перед законом усіх громадян, й обов'язком гарантування державою дотримання прав і свобод усіх її членів.

3.2.6. Засада недоторканності житла або іншого володіння особи

Міжнародно-правові акти у сфері прав людини проголошують серед основоположних прав людини право на житло та його недоторканість. Так, у ст. 12 Загальної декларації прав людини зазначається, що: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте та сімейне життя безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції».

Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканість його житла, таємницю його кореспонденції – аналогічні права проголошені і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 17), та в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 8).

Основу нормативного закріплення національного принципу недоторканності житла або іншого володіння особи в національному законодавстві містить ст. 30 Конституції України, яка викладена у зазначеній редакції: «Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла або до іншого володіння особи, проведення в них огляду або обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла або до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку». А гарантування додержання таких норм забезпечуються Кримінальним кодексом України (ст. 162), встановленням караності за дії, пов'язані з незаконним проникненням у житло або інше володіння особи, проведення в них огляду або обшуку, а так само незаконного виселення або інших дій, що порушують недоторканість житла громадян.

Кримінальний процесуальний зміст цієї засади полягає у тому, що не допускається проникнення до житла або до іншого володіння особи, проведення в них огляду або обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, окрім випадків, передбачених КПК (ст. 13 КПК).

Право на недоторканність житла має забезпечувати свободу особи від незаконних вторгнень у сферу її особистого життя і гарантується особі незалежно від того, є вона громадянином України, іноземцем або особою без громадянства. Недоторканність житла передбачає недопустимість проникнення будь-яких суб'єктів до житла без згоди осіб, які в ньому проживають.

Відповідно до ст. 233 КПК «Проникнення до житла або іншого володіння особи», ніхто не має права проникнути до житла або іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше, як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, окрім таких випадків:

– слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла або іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна або з безпо-

середнім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після виконання таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК, перевіряючи, крім іншого, або дійсно були наявні підстави для проникнення до житла або іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню у порядку, передбаченому ст. 254 КПК.

Для правильного розуміння того на яке житло розповсюджується дія цієї засади треба пам'ятати, що об'єктом захисту (регулювання) є житло й інше володіння особи – не лише предмет, а й право власності конкретного суб'єкта на цей предмет регулювання.

Визначення житла закріплене у Цивільному кодексі України. Згідно зі ст. 379 ЦК України житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них. Однак під час проведення слідчої (розшукової) дії в житлі або іншому володінні особи не можемо керуватися положеннями Цивільного кодексу України. Тому в ч. 2 ст. 233 КПК дано тлумачення поняття житла та іншого володіння особи. *Під житлом особи* розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному або тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі або приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

Недоторканність житла поширюється не лише на місце постійного проживання особи, а й на місця її тимчасового мешкання в готелях, санаторіях, будинках відпочинку тощо. Учинення дій, спрямованих на проникнення до житла особи, яка в ньому проживає, або до іншого її володіння (гараж, господарські будівлі тощо), або незаконне проведення огляду або обшуку житла або вказаних будівель, незаконне виселення або учинення інших дій, що порушують недоторканність житла особи, є злочином, передбаченим ст. 162 КК України.

Недоторканність житла або іншого володіння особи є однією зі складових особистої недоторканності та пов'язана з правом на недоторканність особистого і сімейного життя, гарантованого ст. 32 Конституції України. Саме тому ч. 1 ст. 8 КЗПЛ комплексно декларує ці права: «Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції». У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував, що за цією статтею КЗПЛ держава виконає свої зобов'язання не тільки якщо просто утримається від дій, що ці права порушують, а й за умови, що буде діяти за певних обставин таким чином, щоб гарантувати їх забезпечення.

Ґрунтуючись на тому, що вказані права доповнюють одне одного, законодавче положення щодо недоторканності житла або іншого володіння особи означає не лише заборону входити до нього всупереч волі осіб, які в ньому проживають на легальних підставах, а й заборону розголошувати все, що в ньому відбувається.

Недоторканними є також особисті речі, документи, кореспонденція, інші особисті папери та майно, що зберігаються у житлі або іншому володінні особи.

Також доцільно пам'ятати, що у п. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав та основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950) охоплює не лише житло фізичних осіб, воно може поширюватись на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також юридичних осіб, їх філії та інші приміщення. Це підтверджує і практика ЄСПЛ, який визнав, що поняття «житло» у п. 1 ст. 8 КЗПЛ охоплює не лише житло фізичних осіб. Воно може поширюватись на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філій та інші приміщення. На цьому неодноразово наголошував ЄСПЛ (рішення ЄСПЛ «Джілоу проти Сполученого Королівства» від 24 листопада 1986 р.); «Чапел проти Сполученого Королівства» від 30 березня 1989 р.; «Німітц проти Німеччини» від 16 грудня 1992 р.; «Функе проти Франції» від 25 лютого 1993 р.; «Компанія «Кола Ест» та інші проти Франції» від 16 квітня 2002 р.; «Прокопович проти Російської Федерації» від 18 листопада 2004 р.; «Бук проти Німеччини» від 28 квітня 2005 р.; «МакКей-Копецький проти Польщі» від 19 вересня 2006 р. та ін.).

Водночас ст. 13 КПК встановлює, що за наявності законної підстави можна увійти в житло проти волі осіб, які проживають у ньому. Єдиною законною підставою для цього, відповідно до ч. 2 ст. 30 Конституції України, є вмотивоване рішення суду. Це необхідно враховувати при отриманні юридичних підстав для проведення обшуку в таких

приміщеннях (отримання дозволу суду). Необхідно зауважити, що коло об'єктів, які Європейський суд з прав людини відносить до поняття житла є доволі широким, і кожного року (або точніше з кожною розглянутою справою в суді щодо цього питання) цей перелік розширюється, що підлягає врахуванню і в національному кримінальному процесуальному законодавстві.

Ст. 30 Конституції України у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, допускає можливість іншого, встановленого законом, порядку проникнення до житла або до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку. На цих підставах ч. 3 ст. 233 КПК дозволяє у вказаних випадках проведення обшуку житла або іншого володіння особи без ухвали слідчого судді.

Окрім цього, варто пам'ятати про розуміння поняття «*право на володіння*» житла або іншого володіння особи в листі Міністерства юстиції України № 423-0-2-13/11 від 31 липня 2013 р., містяться твердження, що суб'єктами права власності відповідно до частини першої ст. 318 ЦК України є Український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені ст. 2 ЦК України.

Фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Склад, кількість і вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими (ч.ч. 2, 3 ст. 325 ЦК України).

Відповідно до положень ст.ст. 397, 398 ЦК України володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе. Право володіння чужим майном може належати одночасно двом або більше особам.

Фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не впливає із закону або не встановлено рішенням суду.

Право володіння виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно передано власником, а також на інших підставах, установлених законом.

Варто зазначити, що у теорії цивільного права під володінням розуміють юридично забезпечену власнику можливість мати майно у своєму безпосередньому фізичному або юридичному віданні, у сфері свого фактичного господарського або іншого впливу.

Заразом власник може передати свою власність у тимчасове володіння інших осіб, зокрема за договорами зберігання, оренди (найму), безоплатного користування тощо.

Окрім того, право володіння може виникати і на інших правових підставах, зокрема відповідно до закону, заповіту, судового рішення.

Ці положення варто враховувати під час формування юридичних підстав для проведення слідчих (розшукових) дій. Адже отримання згоди «власника» на проведення процесуальної дії в житлі, в ситуації коли той не може надавати такої згоди – повинно тягнути наслідком визнання результатів незаконними. А проведення обшуків або оглядів іншого володіння особи, не може включати тих об'єктів, які не є власністю особи в якій проводиться така процесуальна дія.

3.2.7. Засада поваги до людської гідності

Нормативне закріплення принципу поваги до честі й гідності людини на рівні основних міжнародно-правових документів із прав людини виражається у встановленні заборони на учинення будь-яких дій, пов'язаних із катуванням або нелюдським чи таким, що принижує гідність, поведженням або покаранням. Зокрема ст. 5 Загальної декларації прав людини проголошує: «Ніхто не повинен піддаватися катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню і покаранню». Ідентично сформульовані ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3452, ухваленій 9 грудня 1975 р., проголошується: «Жоден заарештований або утримуваний під вартою не повинен піддаватися фізичному або психічному примусу, тортурам, насильству, погрозам або впливам будь-якого виду, обману, хитрощам, оманливим навіюванням, тривалим допитам, гіпнозу, впливу наркотиків або інших засобів, здатних порушити або послабити свободу його дій або рішень, його пам'ять або його здатність мислити».

Європейський суд з прав людини у цілій низці своїх рішень дає розгорнуту характеристику форм жорстокого, нелюдського, а також такого, що принижує честь і гідність, поведження або ставлення. Зокрема, у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» Європейський суд указав на необхідність широкого тлумачення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо заборони катування. Окрім катувань, як особливої форми навмисного нелюдського ставлення, що спричинює дуже серйозні страждання, Суд визначив забороненими такі методи отримання показань, як: тривале утримання особи з щільно

накритою головою, примусове багатогодинне стояння обличчям до стіни, позбавлення сну, мордування шумом, харчування тільки водою та хлібом. Суд також звернув увагу на те, що незаконні методи поводження не завжди можуть бути пов'язаними із заподіянням особі тілесних ушкоджень. Нелюдськими, тобто такими, що принижують честь і гідність людини, визнаються будь-які дії, спрямовані на те, щоб викликати у жертв відчуття страху, пригніченості та неповноцінності з метою образити, принизити або зламати їхній фізичний та моральний опір.

Змістовне наповнення засади поваги людської гідності характеризується у двох аспектах. По-перше, вказана засада виражає вимогу, адресовану державним органам та посадовим особам, що здійснюють кримінальне судочинство, не допускати будь-яких дій, що ображають честь і гідність учасників кримінального провадження та інших осіб, заборону катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. По-друге, ця засада виражає право кожного учасника кримінального провадження захищати усіма засобами, які не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи й інтереси, які порушені під час здійснення кримінального судочинства. Щодо тлумачення термінів – *нелюдське* та – *принижуюче гідність* поводження варто зауважити, що вони обидва поки ще не відрізняються належним ступенем розробки ані у прецедентному праві Європейського суду, ані у практиці діяльності колишньої Європейської комісії з прав людини. Однак ця Комісія в одному зі своїх рішень висловила, що поняття нелюдського поводження охоплює, як мінімум, таке поводження, за якого умисно завдаються суворі страждання, моральні або фізичні, що є невинуватим у конкретній ситуації. Поводження з особою можна вважати принижуючим гідність, якщо воно грубо принижує його перед іншими або змушує діяти проти своєї волі або совісті.

Відповідно до ст. 28 Конституції України кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню або покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим та іншим досліддам.

Ця засада кримінального провадження регламентується ст. 11 КПК. *Зміст* її полягає в тому, що:

- під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи;
- забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує

її гідність, поводженню або покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність;

– кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Ці положення переплітаються зі засадою *забезпечення права на свободу та особисту недоторканість*.

Ще раз наголошуючи на особливості кримінальної процесуальної діяльності, її специфіки, необхідним є і прийняття відповідних положень, що забезпечують дотримання цієї засади в межах процесуальної форми та процесуальної діяльності уповноважених осіб. Насамперед це стосується тих процесуальних дій, які безпосередньо передбачають участь певного кола осіб. Так, обшук особи може проводити лише слідчий тієї ж саме статі (ч. 5 ст. 236 КПК).

Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім під час освідування особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я.

За необхідності здійснюється фіксування наявності або відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису або інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду (ч.ч.2, 4 ст. 241КПК).

Проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, або оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода (ст. 240 КПК).

Також подібні норми містяться і в ст. 224 КПК щодо порядку проведення допиту. Зокрема визначається ч. 2 цієї статті, що допит не може тривати без перерви понад дві години, а загалом – понад вісім годин, а що стосується допиту неповнолітніх, то такий час тривалості визначений на рівні 2 годин на день, та 1 години безперервного допиту. А ст. 223 КПК містить заборону проведення слідчих (розшукових)

дій в нічний час (з 22 години до 6 години). Такі застереження в нормах закону також варто розцінювати, як гарантії дотримання засад щодо людської гідності.

У діяльності слідчого, прокурора, оперативного підрозділу, слідчого судді або суду обов'язково враховується випадки порушення вимог Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (1984), якою визначається, що термін «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне або моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості або визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа або у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати або примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами або іншими особами, які виступають як офіційні, або з їх підбурювання, чи з їх відома, або за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій або спричиняються ними випадково (ст. 1 Конвенції).

3.2.8. Засада невторчання у приватне життя

Засада невторчання у приватне життя є формою втілення у кримінальне процесуальне законодавство положень ст. 32 Конституції України, а також узгоджується зі ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 12 Загальної декларації прав людини.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 р., інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень.

Така інформація про особу є конфіденційною. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише

в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини³⁸.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях зазначав, що поняття «приватного життя» охоплює: фізичну та психічну цілісність людини; деякі аспекти її фізичного та соціального «я», зокрема гендерну ідентифікацію, ім'я та сексуальну орієнтацію, статеве життя; право на особистий розвиток і право людини налагоджувати й розвивати стосунки з іншими людьми та зовнішнім світом; право людини будувати своє життя в обраний нею спосіб; право на доступ до персональної інформації, що має визначальний характер для особи, та визначення правового статусу особи, право на приватний простір й ін. Тобто приватне життя охоплює різні сфери буття людини, зокрема фізичну, просторову, комунікативну та інформаційну, які у літературі також розглядаються як основні складові права на повагу до приватного життя³⁹.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації. Кожен, кому наданий доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати розголошенню такої інформації. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя. Окрім випадків, передбачених законом.

Суб'єктами права на невтручання у приватне життя в кримінальному провадженні переважно є особи, які мають та обстоюють власні інтереси – підозрюваний, обвинувачений (ст. 42 КПК), потерпілий (ст. 55 КПК). Тому на вказаних осіб повністю розповсюджуються гарантії, пе-

³⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України: Рішення № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>

³⁹ Волошина В. К. Визначення принципу невтручання у приватне життя особи та його зміст у стадії досудового розслідування / В. К. Волошина // Гуманізація у сфері кримінальної юстиції: сучасний стан та перспективи розвитку. – О.: Фенікс, 2011. – 108 с.

редбачені Конституцією та КПК, що не допускають розголошення дефектів фізичного або психічного розвитку, виявлених під час експертизи та освідування; розголошення змісту особистих паперів, щоденників, листування; вторгнення в житло без законних підстав; розголошення таємниць, довірених адвокатові, нотаріусу, медичному працівнику, священнослужителю, журналісту – з приводу того, що їм довірено або стало відомо під час виконання професійної діяльності.

Під час проведення обшуку слідчий не повинен розголошувати особисті сторони життя обшукуваного та інших осіб, які стали відомі йому під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Проте охорона особистого і сімейного життя громадян не поширюється на ті його вияви, які суперечать інтересам інших громадян, держави і суспільства або порушують їх. Критерієм втручання є негативний з позиції суспільства зміст особистого життя, його невідповідність громадським і державним інтересам, його антисуспільний характер. Суд може втручатися у сферу особистого і сімейного життя у разі виникнення потреби захищати права і законні інтереси громадян, юридичних осіб і держави.

Як зазначалося, Конституція, закони, підзаконні нормативні акти України, міжнародні акти мають на меті перешкодити розповсюдженню інформації про приватне життя особи, окрім випадків, передбачених законом.

Відповідно до кримінального процесуального законодавства України отримання відомостей про приватне життя особи допускається в кримінальному провадженні. В разі цього в цій сфері можливі такі правообмеження:

- аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК);
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК);
- зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК);
- обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи;
- спостереження за особою (ст. 269 КПК);
- аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК).

Відповідно до Рекомендації № R (87) 15, схваленої Комітетом Міністрів для держав-членів Ради Європи 17 вересня 1987 р. «Щодо співробітництва поліції і захисту персональних даних у секторі поліції», збір персональних даних у цілях поліції повинен обмежуватися тією мірою, якою

необхідно для відвернення реальної небезпеки або припинення кримінального правопорушення особливого характеру⁴⁰.

Кримінальний процесуальний закон також містить і низку положень, які гарантують дотримання даної засади у специфіці кримінального судочинства. Такими гарантіями невтручання у приватне життя, визнаючи, зокрема, правила, згідно з якими:

– допускається закритий судовий розгляд з метою запобігання розголошенню відомостей про особисте або сімейне життя осіб, які беруть участь у провадженні (ст. 27 КПК);

– у разі якщо прокурор має намір використати під час судового розгляду як доказ інформацію, отриману внаслідок втручання у приватне спілкування, або певний її фрагмент, він зобов'язаний забезпечити збереження всієї інформації або доручити слідчому забезпечити збереження (ст. 259 КПК);

– кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого (Гл. 36 КПК);

– з матеріалами кримінального провадження закон дозволяє ознайомлюватися лише учасникам судового провадження (ст. 317 КПК).

До заходів, які слідчий, прокурор має право застосувати з метою збереження таємниці приватного життя, належать, насамперед, попередження осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу (ст. 222 КПК). А у разі порушення припису законодавця винні несуть відповідальність за ст. 387 КК України.

3.2.9. Засада таємниці спілкування

Засада таємниці спілкування є формою втілення у кримінальне процесуальне законодавство положень ст. 31 Конституції України, а також узгоджується зі ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка передбачає:

– ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних або незаконних посягань

⁴⁰ Пазюк А. В. Захист прав громадян у зв'язку з обробкою персональних даних у правоохоронній діяльності: європейські стандарти і Україна / А. В. Пазюк. – К.: МГО ПрайвесіЮкрейн, 2001. – 258 с.

на недоторканність його життя або таємницю його кореспонденції або незаконних посягань на його честь і репутацію;

– кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

Це своєрідна засада захисту особистого життя громадян – інтимні сторони їх життя, зокрема сімейного, спосіб улаштування житла, ведення домашнього господарства, використання вільного часу, переконання, інтереси, уподобання, звички тощо.

Не допускається збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, окрім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Водночас кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

Право особи на таємницю кореспонденції закріплено міжнародними нормативно-правовими актами. Так, відповідно до ст. 12 Загальної декларації прав людини ніхто не може зазнавати безпідставного посягання на таємницю його кореспонденції. Ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод містить положення, відповідно до якого кожен має право на повагу до його приватного й сімейного життя, до житла й до таємниці кореспонденції. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права містить аналогічну норму в ст. 17, відповідно до якої заборонено свавільне або незаконне посягання на таємницю кореспонденції. Права на таємницю листування відображено також у ст. 3 Європейської угоди, що стосується осіб, які беруть участь у процесі Європейського Суду з прав людини. Відповідно до цієї норми представники влади країн, що підписали цей міжнародний документ поважають право будь-яких осіб, які беруть участь у процесі, порушеному в Європейському суді з прав людини, як сторони процесу, їхніх представників або консультантів; свідків та експертів, викликаних Судом, та інших осіб, запрошених Головою Суду взяти участь у процесі.

У цій міжнародній нормі також вказується на недоторканість кореспонденції осіб, які утримуються під вартою, що адресована Європей-

ському Суду, оскільки в угоді зазначено, що така кореспонденція повинна спрямовуватися й доставлятися без невиправданої затримки та спотворення її змісту⁴¹.

Зміст цієї засади полягає в тому, що:

– під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування;

– втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення, у випадках, передбачених КПК, з метою виявити та запобігти тяжкому або особливо тяжкому злочину, встановити його обставини, особу, яка вчинила злочин, якщо іншими способами неможливо досягти цієї мети;

– інформація, отримана внаслідок втручання у спілкування, не може бути використана інакше як для вирішення завдань кримінального судочинства (ст. 14 КПК).

Такі норми закону покладають на деяких осіб, додаткові обов'язки і держава гарантує їх дотримання владними повноваженнями. Так, працівники пошти, телеграфу, телефонної служби зобов'язані додержувати таємниці листування і розмов. Будь-які довідки про поштові і телеграфні відправлення, а також про телефонні повідомлення можуть видаватися підприємствами зв'язку лише відправнику, адресату, особі, яка брала участь у телефонній розмові, абоненту телефонної мережі або їх законним представникам. Варто з'ясувати, що розуміється під поняттям кореспонденція. Відповідно до Закону України «Про поштовий зв'язок» письмова кореспонденція визначається як прості й рекомендовані листи, поштові картки, бандеролі, секограми та дрібні пакети а також мішки. Тому листування є різновидом кореспонденції. І розгляд таємниці листування здійснюється в межах таємниці кореспонденції. В Україні кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки може бути встановлено лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів або якщо іншими способами отримати інформацію неможливо. Реалізується це конституційне положення також через механізм забезпечення поштової безпеки, яка визначена законодавством як комплекс заходів, спрямованих на захист таємниці інформації у поштовому зв'язку, збереження поштових відправлень, грошових коштів та засобів поштового зв'язку. Заборона порушення таємниці кореспонденції особи є на одному рівні

⁴¹ Європейська угода про осіб, які беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини: Страсбург, 5 березня 1996 року: Угоду ратифіковано Законом № 1846-IV від 23 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 38. – Ст. 477.

із заборonoю свавільного або незаконного втручання в її особисте й сімейне життя, свавільних або незаконних посягань на недоторканність її життя або на її честь і репутацію.

У КПК передбачено наступне регулювання дотримання даної засади – у параграфі 2 «Втручання у приватне спілкування» Глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії», де в ст. 258 зазначено, що ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді, за винятком випадків проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді, передбачених ст. 250 КПК.

Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на втручання у приватне спілкування у порядку, передбаченому ст.ст. 248–250 КПК, якщо будь-яка слідча (розшукова) дія включатиме таке втручання.

У разі постановлення слідчим суддею ухвали про відмову у втручання в приватне спілкування нове клопотання може бути подане прокурором, слідчим лише з новими відомостями.

Спілкуванням є передання інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Спілкування є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних або юридичних умов, у разі яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб. Втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, коли учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним.

Різновидами втручання в приватне спілкування є:

- аудіо-, відеоконтроль особи;
- арешт, огляд і виїмка кореспонденції;
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Втручання у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим заборонене.

3.2.10. Засада забезпечення підозрюваному та обвинуваченому права на захист

Відповідно до загальноприйнятих норм особа хоч би що вона не вчинила, має уважатися невинуватою доти, доки компетентні органи у встановленому законом порядку не доведуть її вини. Із природного права на захист від протиправних посягань, а також із презумпції неви-

нуватості і впливає право людини на захист від обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. Це право закріплено в кожному міжнародному нормативному акті, в якому йдеться про права людини.

В Україні право на захист є конституційною засадою, яка повинна суворо виконуватися на всіх стадіях кримінального процесу як важлива гарантія винесення законного, обґрунтованого і справедливого вироку. Ст. 59 Конституції України проголошує право кожного на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав, а ст. 63 Конституції України закріплює право на захист підозрюваного, обвинуваченого або підсудного. Засуджений користується усіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Майже кожна стаття Конституції України, що закріплює права, свободи та обов'язки людини і громадянина, передбачає можливість реалізації права на захист.

У ст. 20 КПК, що розкриває зміст забезпечення права на захист як загальної засади кримінального провадження, закріплено право підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри або обвинувачення; право збирати і подавати докази; брати особисту участь у кримінальному провадженні; користуватися правовою допомогою захисника; реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК.

Відповідно до положень ст. 48 КПК захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням або згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі або особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Окрім того, право на захист захисника забезпечується, зокрема, нормами КПК, які регламентують обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні (ст. 49, 52 КПК), визнання недопустимими доказів, отриманих унаслідок порушення права особи на захист (ст. 87 КПК), особливості реалізації права на відмову від захисника (ст. 54 КПК), можливість підготовки до захисту від нового (ст. 338 КПК) або від додаткового обвинувачення (ст. 339 КПК), здійснення судового провадження

за відсутності захисника як підставу для скасування судового рішення (п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК).

Зокрема відповідно до ст. 49 КПК, слідчий суддя, суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо: відповідно до вимог ст. 52 КПК участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника; підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів або з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно; слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

У кримінальному провадженні на підставі угод право на захист забезпечено обов'язковим виконанням судом вимог ч. 4 або ч. 5 ст. 474 КПК для роз'яснення права мати захисника, зокрема права на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно. Крім цього, у випадках, передбачених ст. 52 КПК (із тих підстав, по яких угоду може бути укладено), обвинуваченому має бути забезпечено захист за призначенням.

Важливою складовою права на захист у кримінальному провадженні є також забезпечення ефективності захисту та створення умов для вільного вибору захисника. Недотримання цих складових права на захист навіть за умови участі захисника у провадженні на різних стадіях може спричинити до істотних порушень вимог КПК та скасування судового рішення.

Також необхідною умовою реалізації права на захист є забезпечення основних його гарантій на усіх стадіях кримінального провадження, оскільки випадки, коли підозрюваному, обвинуваченому під час досудового розслідування не призначено захисника за умови його обов'язкової участі, сумнівним стає питання належності та допустимості доказів, на яких ґрунтується обвинувальний акт прокурора. В разі цього призначення захисника у судовому провадженні у таких справах не може саме по собі відновити порушене право на захист. Правову позицію ЄСПЛ щодо початкового етапу забезпечення права на захист у кримінальному провадженні викладено, зокрема, в п. 63 рішення ЄСПЛ від 09 червня 2011 р. у справі «Лучанінова проти України», де зазначено, що «для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно

бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника із самого початку провадження» (п. 52 рішення ЄСПЛ від 27 листопада 2008 р. у справі «Сальдуз проти Туреччини» та пункти 90–91 рішення ЄСПЛ від 12 червня 2008 р. у справі «Яременко проти України»). За необхідності захисника мають призначати офіційно. Просте призначення національними органами захисника не гарантує ефективну правову допомогу (п. 65 рішення ЄСПЛ від 19 грудня 1989 р. у справі «Камазінські проти Австрії»).

Важливе значення для здійснення права на захист має побачення підозрюваного, обвинуваченого із захисником до першого допиту, і не звичайне побачення, а конфіденційне. Суть конфіденційності полягає у тому, що підозрюваному або обвинуваченому перед першим допитом має бути надана можливість зустрітися зі захисником віч-на-віч за умови, що їх бачать, але не чують. Остання обставина є найважливішою ознакою реалізації цього права. Від правильної її реалізації багато в чому залежить весь перебіг розслідування і судового розгляду справи надалі.

Закон забезпечує участь захисника в окремих випадках в обов'язковому порядку, гарантуючи зокрема дотримання прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого. Відповідно до ч. 1 ст. 52 КПК участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів. У цьому випадку участь захисника забезпечується з моменту набуття особою процесуального статусу підозрюваного. Згідно з ч. 2 ст. 52 КПК в інших випадках *обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні:*

- щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

- щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

- щодо осіб, які внаслідок психічних або фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, – з моменту встановлення цих вад;

- щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, – з моменту встановлення цього факту;

- щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх засто-

сування, – з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності;

– щодо реабілітації померлої особи – з моменту виникнення права на реабілітацію померлої особи;

– щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, – з моменту прийняття відповідного процесуального рішення;

– у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним або обвинуваченим про визнання винуватості – з моменту ініціювання укладення такої угоди.

3.2.11. Засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини

Початок традиції визнання презумпції невинуватості одним із найважливіших прав людини закладено в Декларації прав людини та громадянина, прийняту Національними зборами Франції 26 серпня 1789 р., ст. 9 якої проголошує: «Оскільки кожен є невинним, доки не буде встановлено інше, то в разі затримання особи надмірна суворість, не викликана необхідністю з метою забезпечення його затримання, повинна суворо каратися законом».

Цю традицію продовжено в міжнародно-правових документах, присвячених правам людини та громадянина. У ст. 11 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., проголошується: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту».

У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначається: «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно із законом».

У цих документах – як найважливіші права людини – проголошені свобода від самообвинувачення та свавільного арешту, а також від жорстокого, нелюдського ставлення.

Ст. 17 КПК за своєю сутністю є формою втілення у кримінальне процесуальне законодавство закріпленої у ч. 1 ст. 62 Конституції України

презумпції невинуватості, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

За часом презумпція невинуватості зберігається до вступу обвинувального вироку в законну силу. Тільки з цього часу обвинувачений, а тепер він є засудженим, державою (вирок ухвалюється іменем держави), суспільством вважається винним у вчиненні злочину. До цього часу будь-які публічні твердження про винуватість особи є протиправними, оскільки вони будуть порушувати принцип презумпції невинуватості.

Юридичний зміст цієї засади полягає у такому:

– ніхто не зобов'язаний доводити свою винуватість у вчиненні злочину або меншу винуватість, або наявність обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи;

– обов'язок доведення винуватості особи покладено на слідчого, прокурора, а у справах приватного обвинувачення – на потерпілого або його представника;

– заборонено перекладати обов'язок доведення на обвинуваченого, домагатися його показань через насильство, погрози та інші незаконні заходи;

– обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях;

– усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;

– недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину в юридичному відношенні означає його невинуватість і тягне за собою закриття кримінального провадження на досудовому розслідуванні і постановлення виправдувального вироку на стадії судового розгляду;

– факт притягнення особи до кримінальної відповідальності, обрання щодо неї запобіжного заходу не повинні сприйматися як доказ її винуватості;

– до остаточного вирішення кримінального провадження й офіційного визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення з нею не можна поводитися як з винною, а також публічно, в засобах масової інформації та в будь-яких офіційних документах стверджувати, що ця особа є злочинцем. Зібрані досудовим розслідуванням докази винуватості особи перевіряються і оцінюються судом під час розгляду справи по суті, за результатами яких суд постановляє виправдовувальний

або обвинувальний вирок, визнаючи особу невинуватою або винною у вчиненні кримінального правопорушення.

Для визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення і для притягнення її до кримінальної відповідальності необхідно:

- щоб обвинувальний вирок суду щодо такої особи набув законної сили;
- щоб суд, який виніс обвинувальний вирок, був створений відповідно до встановленого законом порядку;
- щоб справа була з категорії справ, які входять до юрисдикції суду, що її розглянув;
- щоб справа у суді розглядалася за встановленою кримінальним процесуальним законодавством процедурою.

Щодо засади **доведеності вини**, то її варто розглядати у наступних правових положеннях та напрацюваннях науки кримінального процесу.

Так, В. О. Попелюшко вважає, що «принцип забезпечення доведеності вини полягає в тому, що закон наділяє суб'єктів, уповноважених здійснювати функцію кримінального переслідування та підтримання державного обвинувачення в суді, комплексом повноважень та процесуальних можливостей довести вину особи в усіх випадках, коли нею дійсно був вчинений злочин, а на інших суб'єктів процесу покладає обов'язки сприяти та (або) не перешкоджати цьому протиправними методами»⁴².

Суть засади забезпечення доведеності вини зводиться до того, що повідомлення особі про підозру, ухвалення обвинувального вироку суду, затримання, арешт та застосування інших запобіжних заходів допускається лише за наявності беззаперечних доказів причетності особи до учинення кримінального правопорушення.

Забезпечення доведеності вини розглядається як одна зі складових обставин, які підлягають з'ясуванню під час кримінального провадження, або зводиться до доведеності вини достатніми доказами, які не дають підстав сумніватися у ній, або розглядається крізь призму засади презумпції невинуватості.

Отже, забезпечення доведеності вини потрібно розуміти так: держава гарантує, що вина особи (підозрюваного, обвинуваченого) буде доведена або спростована в межах процесуального закону належними, беззаперечними доказами, зібраними уповноваженими особами.

⁴² Попелюшко В. Принцип забезпечення доведеності вини в кримінальному судочинстві / В. Попелюшко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 5 (23).

3.2.12. Засада гласності та відкритості судового провадження та його повне фіксування технічними засобами

До основних засад судочинства в Україні п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України віднесено гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Це означає, що гласність і повне фіксування судового процесу технічними засобами є невід'ємними й обов'язковими складовими судового процесу в межах, установлених Конституцією України та деталізованих у процесуальному законодавстві.

Ст. 27 КПК «Гласність і відкритість судового провадження» передбачено, що учасники кримінального провадження, а також особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси або обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді усної і письмової інформації щодо результатів судового розгляду. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, окрім випадків, установлених законом.

Кримінальне провадження у судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. *Слідчий суддя, суд можуть ухвалити рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках:*

- якщо обвинуваченим є неповнолітній;
- розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя або обставин, які принижують гідність особи;
- якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом;
- необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Особисті записи, листи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні, якщо слідчий суддя, суд не ухвалить рішення про їх дослідження у закритому судовому засіданні на підставі п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК.

Кримінальне провадження у закритому судовому засіданні суд здійснює з додержанням правил судочинства, передбачених КПК.

На судовому розгляді в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише сторони й інші учасники судового провадження.

Під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку передбаченому КПК .

В Україні кожний громадянин, який досяг 16 років, має право бути присутнім у залі судового засідання, в якому розглядається кримінальна справа. Перебіг судового розгляду та його результати можуть висвітлюватись у засобах масової інформації або іншим способом доводитися до населення. Це, так звана, зовнішня гласність. Але навіть коли справа слухається в закритому судовому засіданні, ця засада зовсім не виключається, оскільки діє, так звана, внутрішня гласність – присутність у судовому засіданні прокурора, потерпілого, обвинуваченого, захисника й інших учасників судового розгляду, а також свідків, експерта, спеціаліста, перекладача.

Окрім того, вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно, їх зміст може бути доведено до відома населення і засобами масової інформації. Однак вироки у справах, які слухалися в закритих судових засіданнях, не повинні містити відомості, що стали підставою для проведення закритого судового розгляду.

Втілення ідеї гласності у судочинство має велике значення для формування правосвідомості населення, довіри до правосуддя, забезпечує виховний вплив судового процесу на підсудних, громадян у залі суду і поза нею через засоби масової інформації. Гласність є своєрідним громадським контролем за діяльністю суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, що, безумовно, підвищує у них відчуття відповідальності за перебіг і результати процесу, позитивно впливає на етику взаємовідносин осіб, які беруть участь у справі, і посередньо, але доволі відкрито сприяє підвищенню професійної кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів завдяки ліпшому баченню у таких умовах власних помилок і похибок, а також позитивних актів діяльності.

Гласність судового розгляду є загальним правилом для всіх судів, окрім випадків, передбачених законом, коли судовий розгляд має бути або може бути закритим. Проте особи молодші за 16 років до залу суду не допускаються взагалі. Для таких осіб робиться виняток, коли вони є підсудними, потерпілими або свідками у справі.

Судове засідання обов'язково має бути закритим, якщо йдеться про охорону державної таємниці.

Основним мотивом проведення судового розгляду в закритому засіданні в справах про злочини осіб, які не досягли 16-річного віку, є підвищена вразливість, навіюваність підлітків. Із огляду на це, є доволі великий ризик негативного впливу на них присутніх у залі судового засідання та їх поведінки, що може зашкодити одержанню від неповнолітніх повних і правдивих показань.

Закритий розгляд справ про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи обумовлюється інтересами охорони суспільної моралі, інтересами потерпілого, усуненням негативного впливу присутніх, яких цікавлять не правовідносини у сфері охорони статевої свободи і недоторканності, а зовнішні вияви злочинів. Загалом такий розгляд створює умови для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи.

Конституція України в ст. 32 проголошує, що «ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України». Досудове розслідування і судовий розгляд належать до таких випадків. Проте законодавець максимально можливо обмежує це втручання, запровадивши таємницю слідства та закритий розгляд справи. Отже, необхідність розгляду в суді інтимних сторін життя осіб, які беруть участь у справі, може стати підставою для рішення суду про закритий розгляд справи.

Законодавець цілком логічно надав можливість суду провадити закритий розгляд справи у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист. Після повернення обвинуваченого до залу судового засідання суд зобов'язаний ознайомити його з показаннями, які надавалися під час його відсутності, і вислухати його пояснення з приводу цих показань. Як виняток суд може звільнити потерпілих і свідків, взятих під захист, від обов'язку з'являтися у судові засідання за наявності письмового підтвердження показань, наданих ними раніше (ст. 16 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р.).

До предмета гласності кримінального процесу відносять інформацію про хід розслідування і судового розгляду кримінального провадження, проміжні і кінцеві результати такої діяльності. Якщо на досудовому розслідуванні та під час ухвалення вироку в нарадчій кімнаті ця інформація повинна бути процесуально оформленою, цілісною та завершеною, то в процесі судового розгляду вона, крім того, полягає і в розголошенні цього змісту показань, матеріалів, документів тощо, тобто характеризуватися ще й повнотою та послідовністю.

Відтак у зміст цієї засади, якщо підсумувати наведене, входять такі елементи:

- розгляд справ у всіх судах відбувається відкрито;
- повідомлення про час і місце розгляду справи;
- повне фіксування судового розгляду кримінальних проваджень технічними засобами;
- підстави та загальний порядок здійснення розгляду кримінальної справи у закритому судовому засіданні;
- прилюдне оголошення вироків, ухвал і постанов, якими закінчується судовий розгляд.

Можемо також зробити висновки що, засада гласності і відкритості в кримінальному судочинстві (значення):

- забезпечує виконання судом його виховної і попереджувальної функцій;
- дає змогу громадськості контролювати діяльність державних органів, що підсилює відчуття відповідальності в останніх і піднімає рівень ефективності їхньої роботи;
- підсилює зв'язок суду з громадськістю, спрямовує його на усунення причин і умов учинення кримінальних правопорушень і їхнє попередження;
- підвищує силу і переконливість судового вироку як акту правосуддя;
- зміцнює гарантії прав і законних інтересів особистості;
- є знаряддям пропаганди моральності і права.

Гласність судового розгляду забезпечується офіційним записом судового засідання – технічним записом (ч. 5 ст. 27 КПК) і передбаченим ст. 129 Конституції України повним фіксуванням судового процесу технічними засобами на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи або за ініціативою суду.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права передбачає: «Преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд або частину його з міркувань моралі, громадського порядку або державної безпеки в демократичному суспільстві, або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, або в тій мірі, в якій це, на думку суду, є строго необхідним, – за особливих обставин, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя; однак будь-яка судова постанова в кримінальній... справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого...» (ч. 1 ст. 14).

А Закон України «Про судоустрій та статус суддів» у ст. 11 визначає, що особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис із використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, установлених законом. Трансляція судового засідання здійснюється з дозволу суду.

Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, а також трансляція судового засідання повинні відбуватися без створення перешкод у веденні засідання і здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав. Суд може визначити місце в залі судових засідань, з якого має проводитися фотозйомка, відеозапис.

3.2.13. Засада змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості

Ця засада закріплена у п. 4 ст. 129 Конституції України та ст. 22 КПК. *Аналізуючи їх зміст можна виділити такі складові цієї засади:*

- розмежування функцій обвинувачення, захисту та правосуддя;
- наділення сторін рівними процесуальними правами для виконання своїх функцій;
- керівне положення суду в кримінальному процесі й надання тільки суду права ухвалювати рішення у справі.

Засада змагальності сторін – це правове положення, згідно з яким двом рівноправним сторонам (обвинувачення і захисту) забезпечується можливість брати активну участь у дослідженні обставин кримінального провадження перед незалежним арбітром – судом, який не може здійснювати інших функцій, окрім функції правосуддя. Європейський суд з прав людини розглядає змагальність як «одну із рис більш широкої концепції справедливого судочинства у кримінальних справах» (рішення від 26 травня 1988 р. у справі «Екбатані проти Швеції») а також, що «змагальність є фундаментальним принципом судового розгляду», зокрема в рішенні у справі «Салов проти України» від 6 вересня 2005 р. Крім цього, ЄСПЛ наголошує на тому, що відповідно до змісту цього принципу кожна сторона повинна отримати можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, що надані іншою стороною, та відповісти

на них. Водночас практика вказаного органу не зазначає про дію цієї засади на стадії досудового розслідування, не йдеться про дію цієї засади на досудових стадіях і у Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, де в ч. 1 ст. 6, п. b, c та d ч. 3 ст. 6 вказано на вияви змагальності тільки під час судового розгляду. Але такий стан речей не означає, що дана засада не діє на стадії досудового розслідування в національному кримінальному процесі. Засада змагальності діє на всіх стадіях кримінального судочинства, зокрема й під час реалізації судом функції судового контролю на стадії досудового розслідування.

Змагальність передбачає таку побудову кримінального процесу, в разі якої функції обвинувачення, захисту (а також дотичні до них функції підтримання цивільного позову та заперечення проти нього) чітко розмежовані між собою, відокремлені від функції правосуддя (вирішення справи) і виконуються суб'єктами (сторонами), що користуються рівними правами для відстоювання власних інтересів (прокурор, захисник). Суд у разі цього займає керівне становище у процесі, створює необхідні умови для швидкого, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження і вирішує його по суті.

Основна повнота змісту засади змагальності виявляється звісно ж на стадіях судового розгляду, де сторонам надано паритетність у правах та можливостях участі у дослідженні доказів кримінального провадження.

Розмежування функцій обвинувачення, захисту і правосуддя цією засадою означає, що ні обвинувачення, ні захист не можуть брати на себе будь-якої за змістом або формою частки суддівської функції розгляду справи, а суд, своєю чергою, в жодному разі не може виконувати функцію обвинувачення або захисту. Водночас передбачається, що між обвинуваченням і захистом відбувається у процесі професійний спір, а тому жодна зі сторін не може виконувати функцій іншої. Не допускається поєднання в одній процесуальній особі кількох функцій кримінальної процесуальної діяльності.

Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав і законних інтересів відповідними засобами.

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду клопотань, скарг, речей, документів та інших доказів, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК.

Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення у суді здійснюється прокурором. У випадках, передбачених КПК, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватися слідчим за погодженням із прокурором, а обвинувачення може підтримуватися потерпілим, його представником. Останнє положення дозволяє реалізувати повною мірою право потерпілого на відновлення порушених його прав та свобод, навіть у тому разі, коли прокурор як сторона державного обвинувачення відмовляється від підтримання обвинувачення в суді.

Ця засада переплітається із засадою забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист, адже КПК визначає, що захист здійснюється підозрюваним або обвинуваченим, його захисником або законним представником, чим ще раз визначає сторону захисту та процесуальних осіб, котрі мають право на реалізацію функції захисту в кримінальному судочинстві.

Суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. З цієї норми, держава в особі органів судової влади виступає гарантом реалізації сторонами кримінального процесу їх прав під час здійснення ними своїх процесуальних повноважень.

Змагальність кримінального процесу, відтак, характеризується наявністю таких рис:

– чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту і правосуддя (вирішення справи);

– право суб'єктів відстоювати власні інтереси шляхом змагання між собою;

– рівність процесуально-правових можливостей сторін обвинувачення і захисту;

– особлива роль суду в процесі як незалежного і неупередженого суб'єкта. Суд не може виконувати ні функцію захисту, ні функцію обвинувачення, так само як і жодна зі сторін не може виконувати функції суду.

Окремі елементи засади змагальності мають місце і на стадії досудового розслідування, наприклад, у випадках обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, оскарження до суду процесуальних рішень слідчого, прокурора, де вирішення відповідних питань здійснюється у формі змагання сторін захисту й обвинувачення.

3.2.14. Засада диспозитивності

Засада *диспозитивності* – це конституційно-правове положення, згідно з яким суб'єктам кримінального процесу надано та забезпечено можливість вільно в межах закону обирати способи поведінки для захисту своїх кримінально-правових і процесуальних прав, а також впливати на хід і результати кримінальної процесуальної діяльності (п. 4 ч. 3 ст. 129; ч. 1 ст. 63 Конституції України, ст. 26 КПК).

Дія цієї засади забезпечується зазначеними положеннями:

- сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК;
- відмова прокурора від підтримання обвинувачення тягне за собою закриття кримінального провадження за винятком випадків, передбачених КПК;
- слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами та віднесені до його компетенції КПК;
- кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, – його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Свобода вибору поведінки сторін кримінального провадження дає змогу повною мірою реалізувати свої процесуальні функції і використати передбачені законом способи процесуальної самореалізації. Так, компетенція органів досудового розслідування, прокурора на стадії досудового розслідування та судового розгляду прокурором виявляється у вільному виборі представлення доказів винуватості, послідовності їх представлення, а також виборі процесуального інструментарію для досягнення завдань кримінального провадження. А щодо сторони захисту, то ця засада дозволяє як пасивний захист – обов'язок доказування покладається на сторону обвинувачення, і активний – використання наданих законом прав на виявлення та представлення доказів невинуватості підозрюваного, обвинуваченого в інкримінованому йому кримінальному правопорушенні.

Відсутність волі держави в особі державного обвинувача – прокурора щодо підтримання державного обвинувачення – це фактична воля про закриття кримінального провадження щодо конкретної особи, або

провадження загалом, що не потребує доведення невинуватості підозрюваного або обвинуваченого в додатковий спосіб.

Що стосується суду, то засада диспозитивності обмежує його у дослідженні обставин кримінального провадження – межами висунутого обвинувачення.

А поділ проваджень за їх характером на приватне та публічне обвинувачення – є способом реалізації кримінально-правової політики держави щодо захисту прав та свобод суспільства, держави та окремих громадян від протиправних посягань, згідно з якою провадження приватного обвинувачення – їх початок та розгляд, залежать від волі потерпілого.

3.2.15. Засада забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності

Право людини на захист свого життя і здоров'я, честі та гідності, своїх прав і свобод є основоположним. Згідно з п. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 р. і ратифікованого Україною 19 жовтня 1973 р., кожна держава зобов'язана забезпечити будь-якій особі, яка перебуває у межах її території та під її юрисдикцією, ефективний засіб правового захисту в разі порушення її прав та свобод. Право на захист повинно бути забезпечено державою, її компетентними органами влади. Відповідно до ст. 55 Конституції України, права і свободи громадянина України захищаються судом. Суть такого захисту полягає у тому, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади.

Положення ст.ст. 21 і 22 Конституції України гарантують, що держава зобов'язана забезпечити кожному можливість відстоювати власний погляд, права у суперечці з будь-якими органами і службовими особами, заразом, які здійснюють досудове розслідування. Процесуальний порядок такого оскарження дає змогу громадянам реалізовувати власні права в межах кримінального судочинства.

У кримінальному процесуальному законодавстві зміст цієї засади закріплений в ст. 24 КПК:

– кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК.

– гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод або інтересів особи, судом вищого рівня у порядку, передбаченому КПК, незалежно від того, або брала така особа участь у судовому розгляді.

Особливу увагу треба звернути на зазначене у ст. 24 КПК формулювання «кожному гарантується право на оскарження», а саме щодо кола осіб такого оскарження. Зважаючи на те, що ця норма, як зазначено, є похідною від конституційної норми (ст. 55 Конституції України), то для з'ясування кола суб'єктів оскарження звертаємося до рішення Конституційного Суду України №9-зп від 25 грудня 1997 року, за яким суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод⁴³. Підтвердженням чого є послідовна позиція Конституційного Суду України, який підтвердив у Рішенні №19-рп/2011, що положення ч. 2 ст. 55 Конституції України необхідно розуміти так, що конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій або бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб гарантовано кожному. Реалізація цього права забезпечується у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеним процесуальним законом⁴⁴.

Процесуальна регламентація суб'єктності, права та процедури оскарження під час досудового розслідування передбачена у ст.ст. 303–309 КПК.

Так, відповідно до Глави 26 КПК «Оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування», в ст. 303 КПК зазначено,

⁴³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води): рішення № 9-зп від 25 грудня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97>

⁴⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ч. 2 ст. 55 Конституції України, ч. 2 ст. 2, п. 2 ч. 3 ст. 17 КАС України, ч. 3 ст. 110, ч. 2 ст. 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень ст.ст. 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. 3, 4, 17 КАС України в аспекті ст. 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини): Рішення від 14 грудня 2011 р. № 19-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11>

що на досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора:

- бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення, не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, а також у не здійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний учинити у визначений КПК строк – заявником, потерпілим, підозрюваним, володільцем тимчасово вилученого майна;

- рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування – потерпілим, підозрюваним;

- рішення слідчого про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим;

- рішення прокурора про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, підозрюваним;

- рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

- рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;

- рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання;

- рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими Главою 39 КПК – підозрюваним.

Інші скарги на рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами ст. 314–316 КПК.

Під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені рішення, дії або бездіяльність, передбачені п. 5, 6 ч. 1 ст. 303 КПК.

Відповідно до ст. 309 КПК під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про:

- відмову в наданні дозволу на затримання;

- застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою або відмову в його застосуванні;

- продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні;

- застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні;
- продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні;
- поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні;
- продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні;
- направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні;
- арешт майна або відмову у ньому;
- тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа-підприємець або юридична особа позбавляються можливостей здійснювати свою діяльність;
- відсторонення від посади або відмову у ньому.

Під час досудового розслідування також можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, повернення скарги на рішення, дії або бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній.

Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді. Оскарження ухвал слідчого судді відбувається в апеляційному порядку.

Отже, конфлікти, що виникають у сфері людської діяльності і пошуки виходу із таких ситуацій, прагнення будь-якими правовими методами та засобами врегулювати суперечку мирним шляхом заохочується державою, забезпечується встановленням доступних, простих процедур у кримінальному провадженні.

У цьому й полягає аксіологічне значення інституту оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів, які ведуть досудове кримінальне провадження⁴⁵.

⁴⁵ Валігура Д. М. Оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органу досудового розслідування та прокурора: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дмитро Миколайович Валігура; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 18 с.

3.2.16. Засада доступу до правосуддя та обов'язковість судових рішень

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Зміст зазначеної статті Основного Закону відповідає міжнародно-правовим стандартам щодо гарантованого захисту основних прав і свобод людини. Право на справедливий судовий розгляд закріплюється Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Право на справедливий судовий розгляд охоплює і право кожного на доступ до правосуддя. Ст. 6 Конвенції передбачає право на справедливий судовий розгляд і цивільних, і кримінальних справ. У тих випадках, коли ст. 6 Конвенції підлягає застосуванню в цивільно-правовій або кримінально-правовій сферах, вона забезпечує право на «розгляд... незалежним і безстороннім судом». Це так зване «право на суд», про що зазначив ЄСПЛ – рішення у справі «Голдер проти Сполученого Королівства», 1975 р. Його розглядають як таке, що складається з трьох основних елементів. По-перше, повинен бути «суд», який встановлений законом і відповідає вимогам незалежності та безсторонності. По-друге, суд повинен мати широку юрисдикцію, достатню для вирішення всіх аспектів спору або обвинувачення, до яких застосовується ст. 6. По-третє, відповідна особа повинна мати доступ до суду.

Згідно з вимогами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Конституції України розгляд справ має здійснюватися незалежним та неупередженим судом. Забезпечення незалежності суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації і функціонування судів та професійної діяльності суддів. Він закріплений у ст. 126 та ст. 129 Конституції України, ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р.

Доступ до правосуддя в контексті кримінального провадження означає надання учасникові провадження можливості (права) звертатися до суду за захистом свого права або охоронюваного законом інтересу, заявляти різного роду клопотання, оскаржувати до слідчого судді, суду або суду вищої інстанції рішення учасників провадження, які наділені владними повноваженнями і учиняють такі дії або ухвалюють рішення.

У практиці ЄСПЛ щодо питання права на суд і на доступ до нього чітко простежується підхід, згідно з яким особі має забезпечуватися можливість звернутися до суду для вирішення певного питання,

а держава не повинна запроваджувати правові або чинити нелегітимні перешкоди для здійснення цього права⁴⁶.

Аналізуючи норми КПК, зокрема ті, що стосуються відмови у розгляді відповідних звернень слідчим суддею, судом різних інстанцій (ст.ст. 304, 309, 399 КПК), можемо зробити висновок про дії в нормах КПК механізму реалізації засади доступу до правосуддя. Тобто ситуації, коли закріплюється не гарантоване право звернення до суду, а взаємообумовлений механізм звернення з урахування прав і свобод усіх учасників кримінальної процесуальної діяльності.

У своїй практиці Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що право на доступ до суду, закріплене у ч. 1 ст. 6 Конвенції, не є абсолютним. Воно може бути піддане допустимим обмеженням, оскільки потребує за своєю природою державного регулювання. Суд повинен переконатися в тому, що право доступу до суду не обмежується такою мірою, що власне суть права буде зведена нанівець. Чинний КПК встановлює обмеження для обвинуваченого або інших учасників провадження на оскарження вироку, який був ухвалений за результатами спрощеного провадження щодо кримінальних проступків (ч. 1 ст. 394 КПК). Також певні обмеження права на оскарження в апеляційному порядку встановлені для вироку суду, який був ухвалений на підставі угод (ст. 473 КПК). Наявні обмеження не обмежують загального права на доступ до правосуддя.

Ч. 2 ст. 21 КПК визначає, що вирок та ухвала суду, що набрали законної сили у порядку, визначеному КПК, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України. Ця засада пов'язана із засадою обов'язковості судових рішень, яка закріплена на конституційному рівні (ч. 5 ст. 124, п. 9 ч. 3 ст. 129 Конституції України).

Відповідно до ст. 369 КПК судові рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку. Судові рішення, в якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається процесуальним законом. Невиконання судових рішень тягне відповідальність, установлену законом. Досягнення завдань кримінального судочинства

⁴⁶Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – С. 81.

можливе лише у тому разі, коли учасники провадження, інші особи будуть упевнені у тому, що судові рішення буде виконане у встановлений строк, у повному обсязі і без необґрунтованих зволікань.

Умисне невиконання вироку або ухвали суду або перешкоджання їх виконанню є кримінальним правопорушенням, відповідальність за учинення якого передбачена ст. 382 Кримінального кодексу України.

Зміст даної засади охоплює положення:

– кожен має право на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків, у порядку передбаченому КПК.

– якщо інше не передбачене КПК, здійснення кримінального провадження не може бути перешкодою для доступу особи до інших засобів правового захисту у випадку, якщо під час кримінального провадження порушуються її права, гарантовані Конституцією України та міжнародними договорами України.

Конституція України (ст. 124) проголошує, що рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими на всій території України.

Рішення – найважливіший акт здійснення правосуддя. Обов'язковість рішень суду наголошує на авторитеті судової влади і сприяє утворенню режиму законності і зміцненню правопорядку в державі. Судові рішення інших держав є обов'язковими до виконання на території України за умов визначених законом України, відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

3.2.17. Засада свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї

Ця засада міститься в ч. 1 ст. 63 Конституції України, яка проголошує, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначається законом. Таке ж положення закріплено в ст.ст. 18, 224 КПК.

Зміст цієї засади полягає в тому, що:

– жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення;

– кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри або обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права;

– жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами або членами її сім'ї кримінального правопорушення.

Також у ч. 8 ст. 224 КПК зазначено, що особа під час допиту має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин щодо надання яких є безпосередня заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами або членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

Відтак свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї є запорукою дотримання засади презумпції невинуватості особи, що покладає тягар доведення вини на сторону обвинувачення.

Згідно з ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дотримання положення щодо свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї є невід'ємним елементом реалізації права особи на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом.

Порушення цієї засади має поворотне значення для результатів вирішення справи по суті. Адже формування доказів із порушенням юридичного змісту цієї засади тягне за собою визнання таких недопустимими. На що неодноразово звертав увагу ЄСПЛ – справа «Нечипорук і Йонкало проти України», «Шабельник проти України», «Балицький проти України», – використання доказів, отриманих із порушенням права на мовчання і права не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів. Окрім того, згідно з практикою ЄСПЛ допустимість показань як доказів, отриманих за допомогою катувань, із метою встановлення відповідних фактів у процесі призводить до його несправедливості загалом, незалежно від доказової сили таких показань і від того, або мало їх використання вирішальне значення для засудження підсудного судом («Гефген проти Німеччини»).

Варто враховувати, що ЄСПЛ, трактуючи поняття «право на мовчання», включає в нього й право не бути притягненим до відповідальності за відмову надати інші докази на підтвердження власної вини (Справа «Функе проти Франції»). Але таке трактування, не поширюється на використання в кримінальному провадженні матеріалів, які можуть бути отримані від обвинуваченого під примусом, матеріалів, які існують незалежно від волі підозрюваного, такі, як документи, отримані на підставі ордера, змушення дихати в алкогольно-респіраторну трубку, аналізи крові, сечі, зразки шкіри для аналізу ДНК, за допомогою доступних правових процедур, таких, як тимчасовий доступ до речей та документів (Справа «Саундерс проти Сполученого Королівства»).

3.2.18. Засада недоторканності права власності

Ст. 41 Конституції України передбачає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається у порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення власних потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

ЄСПЛ обґрунтовано зазначає, що будь-яке втручання (контроль) з боку держави в сферу приватної власності порушує «справедливий баланс» між потребами суспільства та вимогами захисту права на повагу до власності («Справа Шестаков проти Росії»).

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності, на підставі й у порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Примусове відчуження таких об'єктів із наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного або надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

У цьому аспекті варто зазначити, що в кримінальному провадженні є два види інтересів: інтереси суспільні, в ім'я захисту яких створена і функціонує система кримінальної юстиції; інтереси особисті, головно підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого й інших учасників провадження, захист яких, через те саме суспільне благо, повинен бути гарантований від неправомірних посягань. Узгодження цих інтересів становить одне з найважливіших завдань кримінального провадження і його досягнення можливе лише за умови існування і дотримання певних, визначених у законі правил або форм провадження.

Показовим щодо врахування категорій «суспільний» та «особистий інтерес» при оцінці порушення засади недоторканності права власності є рішення ЄСПЛ від 19 лютого 2009 р. у справі «Христов проти України», в якому Суд робить висновок, що, хоча виправлення помилок у застосуванні закону, безперечно, становить «суспільний інтерес», в обставинах цієї справи таке виправлення здійснювалося на порушення основоположного принципу юридичної визначеності. Тому цей аргумент відхиляється і Суд визнає, що «справедлива рівновага» виявилася порушеною і що заявник ніс особистий і надмірний тягар.

Такі положення свідчать, про недопустимість невіліювання особистого інтересу у формі права власності на користь суспільним або державним інтересам. Однак така позиція не є безальтернативною. Адже суспільний інтерес у кримінальному провадженні щодо розслідування злочинів інколи є вищим за недоторканість права власності.

Тому зміст цієї засади в національному кримінальному процесуальному законодавстві полягає в тому, що:

– позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого у порядку, передбаченому КПК;

– на підставах та у порядку, передбаченому КПК, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення (ст. 16, 167–169 КПК).

Тобто тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває визначене майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення.

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

– підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя учинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

– призначалися (використовувалися) для схиляння особи до учинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його учинення;

– є предметом кримінального правопорушення заразом, пов'язаного з їх незаконним обігом;

– одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх повністю або частково перетворено.

Тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому ст.ст. 207, 208 КПК. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом.

Тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду. Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол. Після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна.

Тобто мета, з якою здійснюється тимчасове вилучення майна має значно більший інтерес аніж право власності, і факт та мотиви такого вилучення покликані забезпечити стабільність гарантій дотримання прав і свобод громадян у державі. Заразом тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено:

– за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним;

– за ухвалою слідчого судді або суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна;

– у випадках, передбачених ч. 5 ст. 171, ч. 6 ст. 173 КПК;

– у разі скасування арешту.

Не є порушенням даної засади і законний арешт майна, що передбаченою підставами та процедурою Глави 17 КПК. Так, арештом майна є тимчасове позбавлення підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які через закон несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичної особи щодо якої здійснюється провадження, у разі якщо до такої юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у виді конфіскації

майна, можливості відчужувати певне його майно за ухвалою слідчого судді або суду до скасування арешту майна у встановленому КПК порядку. Відповідно до вимог КПК арешт майна може також передбачати заборону для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном та використовувати його (ч. 1 ст. 170 КПК).

Слідчий суддя або суд під час судового провадження накладає арешт на майно, якщо є достатні підстави вважати, що вони відповідають критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК. Окрім того, у разі задоволення цивільного позову суд за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити питання про накладення арешту на майно для забезпечення цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше.

Арешт може бути накладено на нерухоме і рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у власності в підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які через закон несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, і перебувають у нього або в інших фізичних, або юридичних осіб, а також які перебувають у власності юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, з метою забезпечення можливої конфіскації майна, спеціальної конфіскації або цивільного позову.

Заборона на використання майна, а також заборона розпоряджатися таким майном можуть бути застосовані лише у випадках, коли їх незастосування може призвести до зникнення, втрати або пошкодження відповідного майна або настання інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню.

Заборона використання житлового приміщення, в якому на законних підставах проживають будь-які особи, не допускається.

3.2.19. Засада заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення

Зазначена засада кореспондує із вимогами Конституції України, відповідно до якої «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» (ст. 61

Конституції України), із положеннями, що містяться у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (п. 7 ст. 14), які встановлюють, що «... кожна людина не повинна вдруге бути судимою або покараною за злочин, за який вона вже була остаточно засуджена або виправдана у відповідності до закону та кримінального процесуального права кожної країни»; та ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка викладена у такому формулюванні: «Жодна людина не може бути вдруге притягнута до відповідальності або покарана у кримінальному порядку судом однієї і тієї самої держави за злочин, за який вона вже була остаточно виправдана або засуджена відповідно до закону і кримінального процесуального права цієї держави».

Загалом у науковій літературі дія принципу «*non bis in idem*» пояснюється трьома обставинами. По-перше, цей принцип відображає латинську аксіому «*nemo debet bis vexari pro una et eadem causa*» (ніхто не може піддаватись більше ніж одному обвинуваченню з тієї ж самої причини) і захищає інтереси й окремої особи і суспільства загалом. По-друге, якщо кримінальне переслідування щодо особи остаточно завершилося встановленням її вини або невинуватості, то неприпустимо знову здійснювати переслідування тієї ж особи за ті ж діяння і на підставі тих самих фактів. Уважається, що обвинувачення щодо особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення може здійснюватися тільки один раз, після чого не може повторюватися. І по-третє, засада, що розглядається, втілює повагу до судових рішень, які прийняті раніше з того ж питання⁴⁷.

З аналізу міжнародно-правових норм, які закріплюють цю засаду вбачається, що вона має свої особливості та обмеження:

– для її застосування не вимагається, щоб вирок був виконаний або виконувався – достатнім є набрання законної сили остаточного обвинувального або виправдувального вироку суду;

– принцип *non bis in idem* не буде порушуватися у разі перегляду справи вищим за ієрархією судом або якщо такий суд скасовує вирок і приймає рішення про проведення нового судового розгляду;

– указана норма не забороняє притягнення особи до кримінальної відповідальності за ті самі факти, за якими вона була засуджена або виправдана, якщо вони вказуватимуть на наявність ознак іншого кримі-

⁴⁷ Wyngaert C. The International nonbisinidem Principle: resolvingsome of the unanswered questions / C. Wyngaert, G. Stessens // International and Comparative Law Quarterly. – Vol. 48. – 1999. – P. 779–804.

нального правопорушення. Забороняється тільки притягнення особи до кримінальної відповідальності знову до того самого суду або до іншого суду за те ж кримінальне правопорушення;

– ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права не забороняє притягнення особи до кримінальної відповідальності (її засудження та покарання), якщо така особа була засуджена або виправдана у порядку адміністративного процесу, або була притягнена до дисциплінарної відповідальності (чи до інших видів відповідальності). Отож ця засада застосовується, якщо особа була засуджена або виправдана у порядку кримінального судочинства;

– принцип «*non bis in idem*» не буде застосовуватися у разі відновлення судового розгляду з огляду на виняткові обставини, такі як виявлення доказів, яких не було або про які не відомо на момент винесення виправдувального вироку суду;

б) зазначена засада застосовується тільки щодо притягнення до відповідальності у межах однієї держави і не буде порушуватися в тому разі, якщо за одне і те саме діяння особа притягається до відповідальності спочатку однією, а потім іншою державою.

Рішення ЄСПЛ є визначальними для розкриття розуміння цієї засади. У правових позиціях ЄСПЛ засада «*non bis in idem*» становить сукупність матеріально-правових і процесуальних правових положень. Матеріально-правова складова правила «*non bis in idem*» розглядає:

– що розуміють під правопорушенням, за яке неможливо притягти особу двічі до юридичної відповідальності за одне і те саме правопорушення;

– що саме розуміють під подвійним покаранням.

ЄСПЛ зазначає, що між матеріально-правовими та процесуальними правовими компонентами є зв'язок, який характеризує, що одночасне кримінальне переслідування особи, навіть в окремих процесах, за одні і ті ж факти не оцінюються судом як порушення.

Порушенням цієї засади є притягнення до відповідальності за одне і те саме діяння більше одного разу, навіть якщо відповідальність мала різний правовий характер – забороняється притягати в одному й тому ж факті до адміністративної та кримінальної відповідальності, або до кримінальної та дисциплінарної відповідальності.

У кримінальному процесі зміст цієї засади полягає в тому, що:

– ніхто не може бути двічі обвинуваченим або покараним за кримінальне правопорушення, за яким він був виправданий або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили;

– кримінальне провадження підлягає негайному закриттю, якщо стане відомо, що з того ж обвинувачення існує вирок суду, який набрав законної сили.

Ч. 2 ст. 19 КПК встановлено, що кримінальне провадження підлягає негайному закриттю, якщо стане відомо, що з того ж обвинувачення є вирок суду, який набрав законної сили. Така норма повністю кореспондує із положеннями п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК, у яких закріплено обов'язок органу, який веде кримінальне провадження, разом і суду, негайно закрити провадження у разі встановлення факту наявності вироку суду щодо обвинуваченого за тим самим обвинуваченням, а також ухвали суду про закриття кримінального провадження. З таких підстав, варто вважати, що підставою для закриття кримінальної справи є наявність вироку або ухвали суду про закриття кримінального провадження, які набрали законної сили, стосовно конкретної особи з того ж обвинувачення.

Якщо ж у кримінальному правопорушенні брали участь інші особи, які не були притягнуті до кримінальної відповідальності, то наявність вироку щодо цього правопорушення не є перешкодою для притягнення співучасників до кримінальної відповідальності. Крім цього, якщо буде встановлено, що засуджений вчинив й інше кримінальне правопорушення, то це буде підставою для оголошення останньому підозри у вчиненні такого.

3.3. Спеціальні засади кримінального провадження та їх характеристика

3.3.1. Засада публічності

Ст. 25 КПК передбачає, що прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про учинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Засада публічності кримінального процесу виявляється:

– як вимога закону до державних органів, що уповноважені здійснювати кримінальне судочинство, вести процес від імені держави (*ex officio*);

– як вимога закону до цих органів керуватися законом, діяти в межах своїх повноважень на виконання поставлених завдань за власною ініціативою, в інтересах держави, незалежно від інтересів, бажань та уподобань будь-яких інших державних органів, службових осіб, політичних партій і громадських організацій, окремих громадян;

– заінтересовані громадяни та організації мають право звертатися до уповноважених державних органів за захистом своїх прав та законних інтересів, що охороняються законом, а останні зобов'язані вжити заходи щодо захисту їхніх прав та законних інтересів.

Аналіз визначення цієї засади вказує насамперед на державно-владний, публічний характер кримінальної процесуальної діяльності, відображає ознаки, які визначають владну сутність правозастосування, а також вимоги, що забезпечують його суб'єктів слідувати службовому обов'язку в забезпеченні прав і свобод особи.

Тобто можна говорити, що ця засада є *сукупністю положень кримінального процесуального законодавства, які встановлюють вимоги процесуальної активності суб'єктів, які здійснюють досудове провадження, щодо своєчасного виконання обов'язку розпочати розслідування, здійснити всі необхідні дії для досягнення завдань кримінального судочинства.*

Зміст засади публічності визначають такі правові положення:

1) імперативні положення щодо обов'язків:

– органів, які ведуть кримінальний процес, у межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про учинення кримінального правопорушення, а також – жити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила;

– уповноважених органів встановити всі суттєві обставини, зібрати і перевірити всі необхідні докази незалежно від клопотань сторін провадження;

– органів, які ведуть процес, здійснити процесуальну діяльність протягом певного строку;

- державних органів, що ведуть процес, за наявності відповідних підстав надати певний статус тим або іншим його учасникам;
- слідчого, прокурора і слідчого суддю щодо забезпечення прав усіх учасників кримінального процесу;

2) заборони:

- на здійснення слідчим, прокурором і слідчим суддею провадження у випадках, якщо у них з'являються інші, окрім інтересів справи (загальносуспільних), інтереси;
- домогатися показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

Закон передбачає і деякі винятки із засади публічності – провадження приватного обвинувачення. Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, перелік яких передбачений ст. 477 КПК.

3.3.2. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів

Ця засада передбачає, що суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, окрім випадків, передбачених КПК. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК.

У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка або потерпілого під час досудового розслідування, якщо через наявність небезпеки для життя і здоров'я свідка або потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту або достовірність показань, сторона має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка або потерпілого в судовому засіданні, разом одночасний допит двох або більше допитаних осіб. У цьому разі допит свідка або потерпілого відбувається у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін

кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду.

Неприбуття сторони, що була належно повідомлена про місце та час проведення судового засідання, для участі в допиті особи за клопотанням протилежної сторони не перешкоджає проведенню такого допиту в судовому засіданні.

Допит особи згідно з положеннями ст. 225 КПК може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру в цьому кримінальному провадженні. Для допиту тяжко хворого свідка, потерпілого під час досудового розслідування може бути проведене виїзне судове засідання. Під час ухвалення судового рішення за результатами судового розгляду кримінального провадження суд може не врахувати докази, отримані у порядку, передбаченому ст. 225 КПК, лише навівши мотиви такого рішення. Суд під час судового розгляду має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався відповідно до правил ст. 225 КПК, зокрема у випадках, якщо такий допит проведений за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність уточнення показань або отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування. З метою перевірки правдивості показань свідка, потерпілого та з'ясування розбіжностей з показаннями, наданими у порядку, передбаченому ст. 225 КПК, вони можуть бути оголошені під час його допиту на судовому розгляді.

Суд та інші учасники судового розгляду дотримуються усної форми спілкування під час усього судового засідання. В усній формі вони сприймають усі докази, які досліджуються в суді. Обвинувачений, свідки, потерпілі, експерти дають показання усно.

Дотриманню засади безпосередності сприяє й проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції у ході надання міжнародної правової допомоги. Так, ч. 2 ст. 567 КПК закріплює, що допит шляхом відео- або телефонної конференції виконується у порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони тією мірою, в якій такий порядок не суперечить засадам кримінального процесуального законодавства України та загальноновизнаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних засад.

Безпосередність дослідження доказів, як і будь-яке правило, має винятки. Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо

тих обставин, які ніким не оспорується (ч. 3 ст. 349 КПК). Якщо виникає необхідність у встановленні обставин або в перевірці тих із них, що мають істотне значення для кримінального провадження, суд має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії (ч.ч. 3-5 ст. 333 КПК). Суд має право розглянути обвинувальний акт щодо учинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження (ст. 381 КПК). Свої висновки суд може обґрунтувати показаннями свідка, потерпілого, отриманими слідчим суддею у порядку, передбаченому ст. 225 КПК. Показання свідка, потерпілого, отримані на допиті під час досудового розслідування в судовому засіданні, можуть бути оголошені під час судового розгляду з метою перевірки їх правдивості і з'ясування розбіжностей (ч. 5 ст. 225 КПК). Вирок може бути постановлений без безпосереднього дослідження в судовому засіданні доказів, якщо у кримінальному провадженні були досягнуті угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним або обвинуваченим або між прокурором та підозрюваним або обвинуваченим про визнання винуватості, а суд визнав за можливе затвердження угод.

3.3.3. Засада розумних строків

Засада розумних строків полягає у тому, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті у розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.

Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень (ч. 1 ст. 28 КПК).

Зазначена засада передбачена також у низці міжнародних актів, ратифікованих Україною, серед яких Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Висновок № 6 від 2004 р. Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк тощо. Відповідно до п. 1 ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини в разі визначення її громадянських прав та обов'язків або під час висунення до неї будь-якого кримінального обвинувачення особа має право на відкритий і справедливий розгляд

упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. Окрім того, кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, має право мати «достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту».

Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд.

Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є:

– складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачених та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо;

Як зазначає В. Богунов, складність процесу згідно з напрацьованими правовими позиціями ЄСПЛ може бути зумовлена і фактичними обставинами справи, і різними правовими аспектами, пов'язаними зі справою опосередковано. Доволі велике значення суд надає характеру фактичних даних, що підлягають установленню, кількості учасників процесу (обвинувачених, свідків), зокрема вступу в процес нових осіб, долученню до справи інших справ, міжнародному характеру процесу. ЄСПЛ може взяти до уваги і юридичну складність провадження, зумовлену, наприклад, необхідністю застосування нормативно-правового акта, який нещодавно набув чинності⁴⁸;

– поведінка учасників кримінального провадження;

Відповідно до міжнародних стандартів, поведінка заявників становить об'єктивну обставину, що не ставиться у провину Державі-відповідачу і враховується, щоб визначити, або є перевищення розумного строку п. 1 ст. 6⁴⁹;

– спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом власних повноважень. ЄСПЛ неодноразово нагадує, що ст. 6 п. 1 Конвенції зобов'язує Договірні Держави організувати свої правові системи так, щоб суди могли виконувати кожен з вимог, включаючи обов'язок вирішити справу в розумний строк.

⁴⁸ Богунов В. Процессуальное ускорение / В. Богунов // Закон і бізнес. – 2012. – № 4 (1043). – 21.01 – 27.01. – С. 1; 4.

⁴⁹ Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. Де Сальва. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 1072 с.

Кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

Також у КПК зазначений механізм оскарження недотримання розумних строків, яким передбачена можливість підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого оскаржити до прокурора вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування.

Для порівняння, Європейська комісія з прав людини та ЄСПЛ, вирішуючи, або виконано вимогу щодо розумного строку, бере до уваги такі чинники, як складність справи, підхід властей до її розгляду, особливі обставини, що можуть, виправдати продовження процесу її розгляду. Заразом в одній із справ, ЄСПЛ відхилив аргументи стосовно того, що брак персоналу та загальні адміністративні проблеми є достатнім виправданням недотримання критерію розумного строку. Він не визначив час або період, який вважається необхідним і справедливим часом для розгляду справи у суді, оскільки це залежить від її складності, від діяльності та поведінки усіх учасників кримінального провадження.

Кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито.

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК.

Аналізуючи норми щодо розумності строків, можна зробити висновок, що закон розраховує на високу моральність і порядність суб'єктів кримінального провадження. Це стосується і органів, що здійснюють провадження, і осіб, які беруть у ньому участь. В Україні відсутні ефективні засоби захисту під час порушення строків розслідування та розгляду кримінального провадження.

Тому «процесуальний строк», сам собою, формально встановлений законом, але ніколи не буде «розумним». Він набуває цієї якості лише за умови забезпечення балансу законних публічних і особистих інтересів в умовах конкретного кримінального процесуального провадження в демократичній і правовій державі.

Контрольні запитання

1. Який юридичний зміст верховенства права в кримінальному судочинстві України?
2. Які категорії осіб та за яких умов користуються в кримінальному процесі певними додатковими гарантіями згідно з винятками із засади рівності перед законом і судом?
3. Які правові гарантії наявні для забезпечення дотримання недоторканості житла й іншого володіння особи на стадії досудового розслідування?
4. У чому виявляється засада особистої недоторканості в національному кримінальному процесуальному законодавстві?
5. Що варто розуміти під таємницею спілкування в кримінальному процесі України?
6. Які правові елементи засади презумпції невинуватості розкривають його зміст?
7. Яка правова позиція ЄСПЛ щодо притягнення до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення?
8. Скільки захисників підозрюваного або обвинуваченого одночасно можуть брати участь у кримінальному провадженні?
9. Які винятки із засади публічності є в кримінальному процесі України?
10. У яких випадках є можливе проведення закритих судових засідань у кримінальному провадженні?
11. Які критерії для визначення розумних строків наводиться в національному кримінальному процесуальному законодавстві?

Рекомендована література

1. Аленін Ю. П. Поняття та система принципів кримінального провадження / Ю. П. Аленін, В. К. Волошина // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2014. – Т. 14. – С. 78–89.
2. Багнюк Г. І. Поняття та значення засад кримінального провадження / Г. І. Багнюк // Право і суспільство. – 2015. – № 6(2). – С. 169–174.
3. Басай В. Д. Розумність строків як загальна засада кримінального провадження України: нормативний зміст і судова практика / В. Д. Басай // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – Вип. 1. – С. 192–197.
4. Басиста І. В. Окремі особливості реалізації засади кримінального провадження – забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності / І. В. Басиста // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2015. – № 12. – С. 127–132.

5. Беспалько І. Л. Правова природа засад кримінального процесу України / І. Л. Беспалько // Питання боротьби зі злочинністю. – 2015. – Вип. 30. – С. 77–87.
6. Бялковський Д. А. Реалізація конституційних засад кримінального провадження на досудовому розслідуванні / Д. А. Бялковський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – Вип. 17(2). – С. 122–124.
7. Вегера І. Проблемні питання забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи при проникненні до нього у невідкладних випадках під час кримінального провадження / І. Вегера // Юрист України. – 2015. – № 3–4. – С. 97–102.
8. Волков К. Д. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність за кримінально-процесуальним законодавством України та пострадянських країн / К. Д. Волков // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 10–2(2). – С. 142–145.
9. Волошина В. К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним кодексом України / В. К. Волошина // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 166–171.
10. Галаган О. І. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження / О. І. Галаган, Д. П. Письменний // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 167–172.
11. Гирович В. В. Система засад кримінального провадження та деякі випадки їх взаємодії / В. В. Гирович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична; гол. ред. В. В. Середа. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – Вип. 4. – С. 251–261.
12. Гончар В. П. Мета та підстави обмеження гласності судового процесу / В. П. Гончар // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11. – № 1. – С. 70–77.
13. Гончаренко В. Г. Засади верховенства права та законності кримінального провадження в плані здійснення захисту / В. Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 3. – С. 4–10.
14. Данкович Н. О. Засада розумності строків у кримінальному провадженні щодо неналежного виконання професійних обов'язків медичними працівниками / Н. О. Данкович // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2013. – № 4. – С. 95–100.
15. Дехтяр О. Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та співвідношення механізму його реалізації під час досудового розслідування й судового розгляду / О. Г. Дехтяр // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 70. – С. 328–334.
16. Загурський О. Б. Рівність перед законом і судом: постановка проблеми / О. Б. Загурський // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2014. – Вип. 34. – С. 303–314.
17. Камчатна Д. І. Щодо реалізація права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування / Д. І. Камчатна // Право і суспільство. – 2015. – № 4 (2). – С. 180–185.
18. Кицан Ю. І. Реалізація засади змагальності сторін на стадії досудового розслідування / Ю. І. Кицан // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – Вип. 17(2). – С. 119–121.
19. Король В. В. Організаційні передумови реалізації засади гласності і відкритості судового провадження / В. В. Король // Право і суспільство. – 2015. – № 3. – С. 202–209.

20. Костенко М. А. Особливості реалізації засади рівності перед законом і судом у кримінальному судочинстві / М. А. Костенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2014. – № 4. – С. 67–74.
21. Лисенкова К. Розвиток принципу змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні / К. Лисенкова // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 2. – С. 104–110
22. Лозовський К. І. Поняття та межі дії принципу гласності у кримінальному процесі України / К. І. Лозовський // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць. – 2014. – № 4 (74). – С. 456–463.
23. Мамка Г. М. Рівність перед законом і судом – конституційна засада кримінального провадження, її сутність і зміст / Г. М. Мамка // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 9–2 (2). – С. 108–111.
24. Мирошніченко Ю. М. Змагальність кримінального судочинства України: історія, сучасність, перспективи / Ю. М. Мирошніченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015 – Вип. 6. – Т. 3. – С. 101–105.
25. Михальчук Ю. П. Забезпечення реалізації засади публічності кримінального провадження на стадії досудового розслідування/ Ю. П. Михальчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. – Вип. 5. – Т. 3. – С. 173–177.
26. Мокрицька І. Я. Проблеми реалізації права на захист у кримінальному провадженні в умовах принципу змагальності сторін / І. Я. Мокрицька // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2014. – Т. 155. – С. 110–113.
27. Москаленко О. В. Принцип диспозитивності у кримінальному процесі України / О. В. Москаленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». – 2016. – Вип. 24. – С. 164–168.
28. Москаленко О. В. Щодо змісту засади розумних строків у кримінальному судочинстві / О. В. Москаленко, Л. В. Півненко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». – 2015. – Вип. 23. – С. 124–128.
29. Музиченко О. В. Поняття, зміст та стандарти обмеження принципу недоторканності права власності в кримінальному процесі України / О. В. Музиченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – Вип. 15(2). – С. 146–148.
30. Музиченко О. В. Місце принципу недоторканності права власності у системі принципів кримінального процесу України / О. В. Музиченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 4. – Т. 3. – С. 110–115.
31. Назаренко П. Г. Принцип недоторканності житла та іншого володіння особи: загальнотеоретичний аналіз / П. Г. Назаренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2016. – Вип. 38 (2). – С. 122–125.
32. Овчаренко О. Відповідальність суддів як елемент принципу верховенства права / О. Овчаренко // Право України. – 2014. – № 4. – С. 212–219.
33. Півненко Л. В. Щодо змісту засади змагальності сторін у кримінальному провадженні / Л. В. Півненко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». – 2014. – Вип. 22. – С. 161–166.

34. Сакара Н. Ю. Про правову природу «розумного строку» судового розгляду / Н. Ю. Сакара // Юрист України. – 2014. – № 3. – С. 84–91.
35. Столітній А. В. Принцип змагальності за діючим КПК України в умовах електронного процесу / А. В. Столітній // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015 – Вип. 2. – Т. 3. – С. 115–121.
36. Толочко О. Реалізація принципу змагальності під час досудового розслідування / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 2. – С. 59–65.
37. Трохлюк О. П. Засада забезпечення доведеності вини крізь призму практики Європейського суду з прав людини / О. П. Трохлюк // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – № 3. – С. 167–172.
38. Трохлюк О. П. Історія розвитку засади забезпечення доведеності вини в кримінальному процесі / О. П. Трохлюк // Право і суспільство. – 2015. – № 6(3). – С. 187–192.
39. Туманянц А. Р. Окремі проблеми реалізації права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування / А. Р. Туманянц // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 12 (2). – С. 142–145.
40. Уваров В. Г. Недоторканість особи у кримінальному процесі / В. Г. Уваров // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Вип. 10. – С. 72–75.
41. Уваров В. Г. Принцип верховенства права та пропорційності в кримінальному провадженні з урахуванням правових позицій Європейського Суду з прав людини / В. Г. Уваров // Право і суспільство. – 2014. – № 6.2. – С. 210–214.
42. Уваров В. Г. Принципи кримінального процесу в системі гарантій правосуддя / В. Г. Уваров // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету
43. Циганюк Ю. В. Онтологія системи засад кримінального провадження / Ю. В. Циганюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 3. – Т. 3. – С. 144–146.
44. Чорноморець Т. О. Правове регулювання засади недоторканості права власності у кримінальному провадженні: вітчизняний та зарубіжний досвід / Т. О. Чорноморець // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – Вип. 2. – Т. 3. – С. 110–113.
45. Юхно М. О. Окремі аспекти забезпечення і реалізації права на захист підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні / М. О. Юхно // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 2. – С. 141–147.
46. Юхно М. О. Проблемні питання забезпечення права на захист під час застосування чинного КПК України / М. О. Юхно // Право і Безпека. – 2014. – № 4. – С. 158–161.

Тема 4

СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

- 4.1. *Поняття та види суб'єктів кримінального провадження*
- 4.2. *Суб'єкти, що здійснюють кримінальне провадження*
- 4.3. *Суб'єкти, що мають власний законний інтерес*
- 4.4. *Суб'єкти, що представляють інтереси інших осіб*
- 4.5. *Інші суб'єкти кримінального провадження*
- 4.6. *Застосування заходів безпеки до суб'єктів кримінального провадження*

4.1. Поняття та види суб'єктів кримінального провадження

Дослідження питань, пов'язаних із визначенням поняття суб'єктів кримінального провадження та проблеми їх класифікації, становить підвищений інтерес і для науковців, і для практиків, оскільки досудове розслідування неможливе без суб'єктів, які встановлюють, пізнають, засвідчують різні обставини, що мають значення для кримінального провадження.

У Главі 3 Розділу 1 КПК, що має назву «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» вміщено перелік усіх державних органів, службових та приватних осіб, що провадять кримінальне судочинство або залучаються до його участі, виконуючи в разі цього певну процесуальну функцію. Необхідно визначитися із тим, кого ми розуміємо під сторонами кримінального провадження та іншими учасниками кримінального провадження.

Згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК **сторонами кримінального провадження** є: з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового

розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник, законний представник у випадках, встановлених КПК; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК **учасниками кримінального провадження** є: сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник і законний представник, цивільний позивач, його представник і законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

На наш погляд, вдалим визначенням є те, що *учасниками кримінальної процесуальної діяльності* є всі державні органи, службові та приватні особи, які ведуть кримінальний процес або залучаються до нього, вступають між собою в процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав та виконуючи процесуальні обов'язки. Для визначення особи суб'єктом кримінальної процесуальної діяльності необхідно, щоб однією зі сторін правовідносин були орган влади або службова особа, яка веде процес.

Відповідно до функціонального критерію всіх учасників кримінального процесу можна розділити на такі групи:

- учасники, які виконують функцію обвинувачення у кримінальному провадженні;
- учасники, які виконують функцію захисту;
- учасники, які власне виконують функцію правосуддя (вирішення справи);
- інші учасники, які сприяють виконанню завдань кримінального судочинства.

В основі іншою класифікації суб'єктів доказування є *розрізнення процесуального становища суб'єктів і їх роль у процесі:*

- органи та посадові особи, які безпосередньо здійснюють кримінальне провадження: орган досудового розслідування (керівник органу досудового розслідування, слідчий), прокуратура (прокурор), суд (суддя). Спільним для них є охорона державних інтересів і виконання функцій,

спрямованих на досягнення завдань кримінального судочинства, вони наділені владно-розпорядчими повноваженнями і не повинні бути зацікавленими у результатах провадження;

– особи, які обстоюють власні інтереси: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач;

– особи, які захищають і представляють інтереси інших осіб: захисник, законний представник.

Отже, **суб'єктами кримінального провадження** є особи, які відповідно до своїх владно-розпорядчих повноважень або законних інтересів беруть участь у процесі збирання, перевірки та оцінки доказів для встановлення тих обставин, що мають значення для вирішення завдань кримінального судочинства.

4.2. Суб'єкти, що здійснюють кримінальне провадження

Суд – це єдиний державний орган, який виконує функцію правосуддя. Відповідно до ч. 1 ст. 127 Конституції України, правосуддя здійснюють професійні судді й, у визначених законом випадках, народні засідателі та присяжні. Відмова у здійсненні правосуддя не допускається.

Однією зі складових права на справедливий суд, що гарантується ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є право на розгляд справи судом, створеним на підставі закону. Ця вимога має складний комплексний характер і містить декілька положень, які стосуються організаційних і процесуальних аспектів. Конвенція ґрунтується на тому, що для захисту прав людини держава повинна мати належну судову систему; склад суду в разі розгляду конкретного кримінального провадження має встановлюватися законом, а не довільно визначатися.

У кримінальному судочинстві суд – це активний його суб'єкт. Тому не можна вважати суд виключно арбітром у кримінальному процесі. Коли суд здійснює правосуддя він реалізує суддівську дискрецію або суддівський розсуд. Суддівський розсуд – це передбачена юридичними нормами правозастосовна діяльність суду, яка провадиться у процесуальній формі та встановлених кримінальним процесуальним законодавством межах, повинна бути мотивованою та полягати у виборі варіантів вирішення у кримінальному судочинстві правових питань, що виникають.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється професійним суддею одноособово, крім випадків, передбачених ч. ч. 2, 3 та 9 ст. 31 КПК.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за учинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, здійснюється колегіально у складі трьох професійних суддів.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за учинення передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів і трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один із них заявив клопотання про такий розгляд.

Кримінальне провадження в апеляційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів, окрім випадків, передбачених ч. 9 ст. 31 КПК, у разі цього кількість суддів має бути непарною.

Кримінальне провадження в касаційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів, окрім випадків, передбачених ч. 9 ст. 31 КПК, при цьому кількість суддів має бути непарною.

Кримінальне провадження у Верховному Суді України здійснюється колегіально.

Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами здійснює суд у такому самому кількісному складі, в якому вони були ухвалені (одноособово або колегіально).

Кримінальне провадження стосовно Президента України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, перших заступників та заступників міністрів, членів Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Голови державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, його першого заступника та заступників, членів Центральної виборчої комісії, народних депутатів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Директора Національного антикорупційного бюро України, членів Національного агентства з питань запобігання корупції, Генерального прокурора України, його першого заступника або заступника, Голови Конституційного Суду України, його заступника або судді Конституційного Суду України, Голови Верховного Суду

України, його першого заступника, заступника або судді Верховного Суду України, голів вищих спеціалізованих судів, їх заступників або суддів вищих спеціалізованих судів, Голови Національного банку України, його першого заступника або заступника, осіб, посади яких належать до категорії «А», а також щодо обвинувачення у вчиненні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, здійснюється: *в суді першої інстанції* – колегіально судом у складі трьох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, а у разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за учинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, і трьох присяжних; *в апеляційному порядку* – колегіально судом у складі п'яти професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше семи років; *в касаційному порядку* – колегіально судом у складі семи професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше десяти років.

Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, їх продовження, зміну або припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному або касаційному порядку щодо перегляду ухвалених із зазначених питань судових рішень здійснюється суддею, уповноваженим згідно з Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуєчим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

З метою виконання завдань, які стоять перед судами щодо реалізації третьої – судової влади у державі, їх наділено широкими повноваженнями. Під час судового розгляду кримінального провадження по суті, діють усі засади кримінального процесу. Отже, суди мають, на підставі закону, всі необхідні й достатні процесуальні та матеріально-правові засоби для правильного та неупередженого розгляду і вирішення кримінального провадження. Ніякі інші органи й посадові особи не наділено такими можливостями, як суд і суддя.

КПК забезпечує значне *розширення функції судового контролю за досудовим розслідуванням*: забезпечує можливість оскарження безпосередньо до суду окремих рішень, дій або бездіяльності слідчого або прокурора в ході досудового розслідування; встановлює майже повну монополію суду щодо вирішення питань про обмеження прав і свобод особи в ході досудового розслідування; розширює повноваження суду щодо надання дозволів на учинення окремих слідчих (розшукових) дій; наділяє суд, деякою мірою, наглядовими функціями в питанні оцінки законності затримання особи та тримання її під вартою.

Ключовою й цілком новою постаттю для вітчизняного кримінального процесуального законодавства, яка уповноважується на виконання зазначених функцій, є *слідчий суддя*. Це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод й інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у разі розгляду клопотань щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій – голова або за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя.

З цього визначення можна зробити висновок про те, що слідчий суддя може виступати тільки як суддя загального місцевого суду першої інстанції, й лише щодо вирішення питань, пов'язаних із проведенням негласних слідчих (розшукових) дій, слідчим суддею за посадою виступає голова відповідного апеляційного суду, який може повністю або частково делегувати власні повноваження іншому судді цього суду через ухвалення відповідного розпорядження.

Закон установлює, що статус слідчого судді набувається шляхом обрання слідчого судді, з-поміж суддів певного суду, іншими суддями цього ж суду.

Функції слідчого судді: розгляд питань, які стосуються застосування, зміни або скасування заходів забезпечення кримінального провадження, заразом запобіжних заходів; нагляд за дотриманням законності в питаннях затримання особи та утримування її під вартою; надання дозволів на учинення окремих слідчих (розшукових) дій в ході досудового розслідування; розгляд скарг на рішення, дії або бездіяльність слідчих або прокурорів під час досудового розслідування: вирішення питань щодо поміщення неповнолітнього в приймальник-розподільник і щодо направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи; функції слідчого судді в межах міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Присяжними визнаються громадяни України, які у випадках передбачених процесуальним законом залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя (ст. 63 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Варіант суду присяжних, упроваджений в Україні, дуже відрізняється від класичного, що діє, наприклад, в США та Великобританії. Побутує думка, що трьох присяжних, як у судах України, надто мало. Для того, щоб рішення мало вагу в суспільстві, кількість присяжних треба збільшити. Так, наприклад, у США їх кількість становить дванадцять.

Історія суду присяжних сягає сивої давнини. Передумовою виникнення такого інституту вважається тенденція обмеження абсолютної влади шляхом участі членів громади в здійсненні правосуддя.

У різних правових системах неоднаково підійшли до питання функціонування суду присяжних. Так, у деяких країнах функціонує система з роздільними колегіями, коли присяжні самостійно виносять вирок підсудному, а суддя визначає міру покарання (США, Канада), роздільно-спільними колегіями – після винесення присяжними вердикту остаточне рішення ухвалюється спільно з професійними суддями (Австрія, Данія), спільними колегіями – рішення ухвалюється присяжними спільно з професійними суддями (Італія, Німеччина, Україна).

Суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції. Усі питання, пов'язані з судовим розглядом, окрім питань щодо обрання, скасування або заміни запобіжного заходу в суді, судді й присяжні вирішують спільно.

Розгляд кримінального провадження судом присяжних можливе, коли за законом передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі обвинуваченого, якщо під час підготовчого судового засідання про це ним заявлене клопотання.

Присяжний має право: брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні; робити нотатки під час судового засідання; з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються; просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа.

Присяжний зобов'язаний: правдиво відповісти на запитання головуючого й учасників судового провадження щодо можливих перешкод,

передбачених законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе; додержуватися порядку в судовому засіданні й виконувати розпорядження головуючого; не відлучатись із залу судового засідання під час судового розгляду; не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього; не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному з огляду на виконання його обов'язків.

Прокурор – це суб'єкт кримінального процесу, що бере участь у всіх його стадіях, здійснюючи при цьому нагляд за дотриманням законів і підтримуючи державне обвинувачення у суді.

Сучасний стан правовідносин свідчить про те, що неможливо під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, викриття осіб, які їх вчинили, доведеності їх вини і притягнення їх до кримінальної відповідальності обійтися без прокурорського нагляду за законністю діяльності органів досудового розслідування й оперативних підрозділів.

У досудовому розслідуванні прокурор поєднує нагляд за додержанням законності органами досудового розслідування з безпосередньою участю в самому розслідуванні способом особистого проведення окремих слідчих (розшукових) дій або участі в слідчих (розшукових) діях, які проводяться слідчим (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК). Прокурор виступає посадовою особою органів прокуратури, представляє її у кримінальних процесуальних правовідносинах і зобов'язаний в разі застосування закону керуватися нормами Конституції України, КПК, іншими нормативними та правовими актами.

Універсальним повноваженням прокурора є його право давати письмові вказівки з метою виявлення порушень законів, реагування на ці порушення та запобігання їм. Виконання власних повноважень прокурор повинен узгоджувати з самостійністю процесуальної діяльності слідчого, уникаючи дріб'язкової опіки над ним, із метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування та охорони законних інтересів і прав учасників кримінального провадження.

Як прокурори у кримінальному процесі можуть виступати особи, перераховані у п. 15 ст. 3 КПК, а саме: Генеральний прокурор України, перший заступник, заступники Генерального прокурора України, їх старші помічники, помічники, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, прокурори міст і районів, районів у містах, міжрайонні та спеціалізовані прокурори, їх перші заступники, заступники прокурорів, начальники головних управлінь, управлінь, відділів прокуратур, їх перші заступники, заступники, старші прокурори та прокурори прокуратур усіх рівнів, які діють у межах повноважень, визначених КПК.

Прокурор, виконуючи власні повноваження, є самостійним у своїй процесуальній діяльності втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

Прокурор, виконуючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, *уповноважений*: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; мати повний доступ до матеріалів, документів й інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення або брати участь у них, а в разі необхідності – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; скасувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу, або в разі неефективного досудового розслідування; приймати процесуальні рішення під час кримінального провадження, разом щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або

самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; повідомляти особі про підозру; пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан або матеріальне становище, недоздатність повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити власні права у порядку, передбаченому КПК; затверджувати або відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта або зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт або зазначені клопотання; звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення; погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням; доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні; перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або законам України; доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави; оскаржувати судові рішення; здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Генеральний прокурор України, його заступники, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори своєю мотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, разом слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефектив-

ного досудового розслідування. Також мають право скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих та підпорядкованих прокурорів у межах строків досудового розслідування. Про скасування таких постанов повідомляється прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення відповідного досудового розслідування.

Прокурор, який виконуватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, визначається керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування. У разі необхідності керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів.

У цьому разі, прокурор виконує повноваження прокурора в кримінальному провадженні з його початку до завершення. Якщо прокурор, який у відповідному кримінальному провадженні здійснює повноваження прокурора, не може їх виконувати, з огляду на його відвід, тяжку хворобу, звільнення з органів прокуратури або з іншої поважної причини, що унеможлиблює його участь у кримінальному провадженні, повноваження прокурора покладаються на іншого прокурора керівником відповідного органу прокуратури. У виняткових випадках повноваження прокурора можуть бути покладені керівником органу прокуратури на іншого прокурора цього органу прокуратури через неефективне виконання прокурором нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування.

Керівник органу досудового розслідування – це уповноважена державою посадова особа, що очолює орган досудового розслідування. Він організовує досудове розслідування.

Повноваження керівника органу досудового розслідування: визначати слідчого (слідчих), який провадитиме досудове розслідування, а в разі здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначати старшого слідчої групи, який керує діями інших слідчих; відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування мотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого, з огляду на його відвід або у разі неефективного досудового розслідування; ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням і вказівкам прокурора; вживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства, в разі їх допущення слідчим; погоджувати проведення слідчих (розшукових)

дій та продовжувати строк їх проведення; провадити досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого; здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Керівник органу досудового розслідування *зобов'язаний* виконувати доручення та вказівки прокурора, які даються у письмовій формі. Невиконання керівником органу досудового розслідування законних вказівок і доручень прокурора, тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Слідчий – посадова особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством, провадити досудове розслідування у кримінальному провадженні. Слідчий несе відповідальність за законність і своєчасність виконання процесуальних дій.

Відповідно до чинного законодавства органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є:

1) слідчі підрозділи: органів Національної поліції; органів безпеки; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органів державного бюро розслідувань;

2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою.

Відповідно до ч. 2 ст. 40 КПК слідчий органу досудового розслідування *уповноважений*: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження; приймати процесуальні рішення, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених ст. 284 КПК; здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Обсяг, спрямованість і характер діяльності слідчого, зміст його функцій як суб'єкта кримінального провадження визначаються

процесуальним інтересом, який впливає із завдань кримінального судочинства.

Слідчий є процесуально самотійною особою і у власній діяльності керується законом. Елементами процесуальної самотійності слідчого є його право починати досудове розслідування, приймати процесуальні рішення у кримінальному провадженні, оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням.

Усі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих (розшукових) дій слідчий приймає самотійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (слідчого судді) або прокурора. В ч. 4 ст. 40 КПК передбачено, що слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок і доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК, тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Ст. 311 КПК закріплює право слідчого оскаржувати прокурору вищого рівня будь-які рішення, дії або бездіяльність прокурора, прийняті у відповідному досудовому провадженні, окрім випадків, передбачених КПК.

Оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної прикордонної служби України виконують слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (окрім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді або прокурора.

Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

4.3. Суб'єкти, що мають власний законний інтерес

Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276–279 КПК, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок не встановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень.

Необхідність установлення процесуального статусу є важливим для самої особи. Адже з цього моменту вона може повною мірою реалізувати право на захист від обвинувачення і право не свідчити проти самої себе.

КПК за підозрюваним закріплює раніше не застосовувані повноваження. Одне з них – право ознайомлення з матеріалами досудового розслідування на будь-якому етапі. Для цього він звертається з відповідним клопотанням до слідчого, прокурора, які впродовж трьох днів повинні обґрунтовано його розглянути.

Розширення процесуальних можливостей підозрюваного обумовлено правом збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, а також брати участь у проведенні процесуальних дій, у разі задоволення такого клопотання.

Зміну статусу підозрюваного на обвинуваченого перенесено на пізнішу стадію провадження, зокрема **обвинуваченим** (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК. Тобто на етапі досудового розслідування особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, перебуватиме лише в статусі підозрюваного. Прогресивними вважається положення ч. 5 ст. 42 КПК, якими закріплюється, що, крім повноважень підозрюваного, обвинуваченого, передбачених ч. 3, 4 цієї статті, вони можуть мати й інші процесуальні права, що розширює наявні межі процесуальної активності.

Підозрюваний, обвинувачений має право: знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують; бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені КПК, а також отримати їх роз'яснення; на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання

правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК, та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, зокрема, з огляду на відсутність коштів на її оплату; не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення або в будь-який момент відмовитися їх давати; вимагати перевірки обґрунтованості затримання; у разі затримання або застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою – на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів або інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями ст. 213 КПК; збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; застосовувати, з додержанням вимог КПК, технічні засоби в разі проведення процесуальних дій, в яких він бере участь; заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; заявляти відводи; ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування у порядку, передбаченому ст. 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК; одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення; оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді у порядку, передбаченому КПК; вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, у порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися; користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії або на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, або стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала).

Обвинувачений має право: брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також

вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; збирати і подавати суду докази; висловлювати в судовому засіданні власну думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; виступати в судових дебатах; ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження; оскаржувати в установленому КПК порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Підозрюваний, обвинувачений мають також інші процесуальні права, передбачені КПК.

Підозрюваний, обвинувачений, який є іноземцем і тримається під вартою, має право на зустріч із представником дипломатичної або консульської установи своєї держави, яку йому зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення.

Підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб; виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; підкорятися законним вимогам і розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Підозрюваному, обвинуваченому вручається пам'ятка про його процесуальні права й обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення.

Виправданим у кримінальному провадженні є обвинувачений, виправдувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

Засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

Виправданий, засуджений має права обвинуваченого, передбачені ст. 42 КПК, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження.

Якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною або обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом із ним залучається його **законний представник**.

Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни або піклувальники особи, інші

повнолітні близькі родичі або члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою або піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний або обмежено дієздатний.

Про залучення законного представника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику.

У разі якщо дії або інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, зазначених у ч. 2 ст. 44 КПК.

Законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, окрім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена представнику.

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про учинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права й обов'язки особою, яка прийняла заяву про учинення кримінального правопорушення.

Увага до потерпілого і його прав є цілком виправданою. Правам потерпілого у кримінальному провадженні має бути приділена належна увага, щоб особа не постраждала двічі – вперше від кримінального правопорушення і вдруге – від несправедливого рішення у кримінальному провадженні.

Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і, з огляду на це, вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи або певної частини суспільства.

За наявності очевидних і достатніх підстав уважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної у ч. 1 ст. 55 КПК, слідчий або прокурор виносить вмотивовану

постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви, положення ч.ч. 1–3 ст. 55 КПК поширюються на близьких родичів або членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з близьких родичів або членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб.

Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможлиблював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Якщо особа не подала заяву про учинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Положення цієї частини не поширюються на провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення).

Протягом кримінального провадження *потерпілий має право*: бути повідомленим про свої права й обов'язки, передбачені КПК; знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну або скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування; подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; заявляти відводи та клопотання; за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів або членів сім'ї, майна та житла; давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; оскаржувати рішення, дії або бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК; мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою або мовою, якою ведеться кримінальне провадження; на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди у порядку, передбаченому законом; знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого

щодо нього кримінального правопорушення, у порядку, передбаченому КПК, zarazом після відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у разі закриття цього провадження; застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби в разі проведення процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії або на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом або стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК; користуватися іншими правами, передбачені КПК.

Під час досудового розслідування потерпілий має право: на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; подавати докази на підтвердження своєї заяви; брати участь у слідчих (розшукових) й інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати власні зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій, виконаних за його участі; отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування.

Під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право: бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду; брати участь у судовому провадженні; брати участь у безпосередній перевірці доказів; підтримувати обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; знайомитися з судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді; оскаржувати судові рішення у порядку, передбаченому КПК.

На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про

примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність і КПК випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

Обов'язки потерпілого: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а у разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин учинення кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі, з огляду на участь у кримінальному провадженні, і які становлять охоронювану законом таємницю.

Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти **представник** – особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником.

Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: документами, передбаченими ст. 50 КПК, – якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; копією установчих документів юридичної особи – якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи або інша уповноважена законом або установчими документами особа; довіреністю – якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою.

Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, окрім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною або обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її *законний представник*.

4.4. Суб'єкти, що представляють інтереси інших осіб

Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного

характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю.

Запровадження Єдиного реєстру адвокатів України сприяє залученню до кримінального провадження лише професійних адвокатів. Це позитив для сторони захисту й обвинувачення, адже складання кваліфікаційного іспиту якраз і передбачає оволодіння адвокатом відповідними навичками та знаннями, що є гарантією професійності адвокатів на внесення до реєстру. Відтак слідчий, прокурор зможуть розраховувати на фаховий «процесуальний діалог», а підозрюваний, обвинувачений – сподіватися на професійний захист його прав й ефективно використання наданих законом повноважень.

Захисник не має права взяти на себе захист іншої особи або надавати їй правову допомогу, якщо це суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу.

Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, окрім випадків, коли участь захисника є обов'язковою.

Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, проведення процесуальної дії відкладається або для її проведення залучається захисник у порядку, передбаченому ст. 53 КПК.

Одночасно брати участь у судовому розгляді можуть не більше п'яти захисників одного обвинуваченого.

Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, окрім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст. 50 КПК, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду.

Захисник має право брати участь у проведенні допиту й інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне

побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що унеможливають прослуховування або підслуховування.

Документи, пов'язані з виконанням захисником його обов'язків, без його згоди не підлягають огляду, вилученню або розголошенню слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом.

Органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані виконувати законні вимоги захисника.

Захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру або обвинувачення, пом'якшують або виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

Захисник зобов'язаний прибувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а в разі, коли він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, – також і цей орган (установу).

Захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі, з огляду на участь у кримінальному провадженні, і становлять адвокатську або іншу, охоронювану законом таємницю.

Захисник після його залучення має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у випадках: коли є обставини, які згідно з КПК виключають його участь у кримінальному провадженні; незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника; умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного з захисником договору, яке виявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог КПК тощо; коли він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним.

Захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами

за проханням або згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі або особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку з захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках: коли відповідно до вимог ст. 52 КПК участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника; коли підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів або з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно; коли слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

У випадках, передбачених ч. 1 ст. 49 КПК, слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням і забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні.

Постанова (ухвала) про доручення призначити адвоката негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити адвоката тягнуть відповідальність, встановлену законом.

Повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю; ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Установлення будь-яких додаткових вимог, окрім пред'явлення захисником документа, що посвідчує його особу, або умов для підтвер-

дження повноважень захисника або для його залучення до участі в кримінальному провадженні не допускається.

Договір із захисником має право укласти особа, передбачена в ч. 1 ст. 45 КПК, а також інші особи, які діють в її інтересах, за її клопотанням або за її наступною згодою.

Участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів. У цьому разі участь захисника забезпечується з моменту набуття особою статусу підозрюваного.

В іншому разі обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні: щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою; щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою; щодо осіб, які внаслідок психічних або фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, – з моменту встановлення цих вад; щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, – з моменту встановлення цього факту; щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, – з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності; щодо реабілітації померлої особи – з моменту виникнення права на реабілітацію померлої особи.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії у порядку, передбаченому ст. 49 КПК, виключно у невідкладних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прибути для участі у проведенні процесуальної дії або забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе.

Запросити захисника до участі в окремій процесуальній дії має право і сам підозрюваний, обвинувачений. Якщо потреби в проведенні невідкладних процесуальних дій за участю захисника немає і коли неможливе прибуття захисника, обраного підозрюваним, обвинуваченим, протягом двадцяти чотирьох годин, слідчий, прокурор, слідчий суддя або

суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому залучити іншого захисника. Під час проведення окремої процесуальної дії захисник має ті самі права й обов'язки, що й захисник, який здійснює захист протягом кримінального провадження.

Захисник і до процесуальної дії, і після неї має право зустрічатися з підозрюваним, обвинуваченим для підготовки до проведення процесуальної дії або обговорення її результатів.

Здійснення захисту під час проведення окремої процесуальної дії не покладає на захисника обов'язку надалі виконувати захист у всьому кримінальному провадженні або на окремій його стадії.

Підозрюваний, обвинувачений має право відмовитися від захисника або замінити його.

Відмова від захисника або його заміна повинна відбуватися виключно в присутності захисника після надання можливості для конфіденційного спілкування. Така відмова або заміна фіксується у протоколі процесуальної дії.

Відмова від захисника не приймається у разі, коли його участь є обов'язковою. У разі, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, захисник повинен бути залучений у порядку, передбаченому ст. 49 КПК, для здійснення захисту за призначенням.

4.5. Інші суб'єкти кримінального провадження

Заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим.

Заявник має право: отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує його прийняття і реєстрацію; подавати на підтвердження своєї заяви речі й документи; отримати інформацію про закінчення досудового розслідування.

Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка у порядку,

встановленому КПК, пред'явила цивільний позов. Права й обов'язки цивільного позивача виникають із моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Цивільний позивач має права й обов'язки, передбачені КПК для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до виходу суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення. Цивільний позивач повідомляється про прийнятті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та у порядку, встановлених КПК для інформування та надіслання копій процесуальних рішень потерпілому.

Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка внаслідок закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому КПК.

Права й обов'язки цивільного відповідача виникають із моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Цивільний відповідач має права й обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю або частково або заперечувати проти нього. Цивільний відповідач повідомляється про прийнятті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках і в порядку, встановлених КПК для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому.

Представником цивільного позивача, цивільного відповідача в кримінальному провадженні може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник або інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у разі, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа.

Повноваження представника цивільного позивача, цивільного відповідача на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: документами, передбаченими ст. 50 КПК, якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; копією установчих документів юридичної особи – якщо представником цивільного позивача, цивільного відповіда-

ча є керівник юридичної особи або інша уповноважена законом або установчими документами особа; довіреністю – якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є працівник юридичної особи, яка є цивільним позивачем, цивільним відповідачем.

Представник користується процесуальними правами цивільного позивача, цивільного відповідача, інтереси якого він представляє.

Якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною або обмежено дієздатною, її процесуальними правами користується **законний представник**.

Представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник або інша особа, уповноважена законом або установчими документами; працівник юридичної особи.

Повноваження представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на участь у провадженні підтверджується: документами, передбаченими ст. 50 КПК, якщо представником є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; копією установчих документів юридичної особи, якщо представником є керівник юридичної особи або інша уповноважена законом або установчими документами особа; довіреністю, якщо представником є працівник юридичної особи.

Протягом кримінального провадження представник юридичної особи має право: знати, у зв'язку із учиненням якого кримінального правопорушення здійснюється провадження щодо юридичної особи, та давати пояснення з цього приводу; користуватися правовою допомогою; збирати, і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази; брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій, виконаних за його участі; застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь; заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів власної сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; заявляти відводи; одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення; оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді у порядку, передбаченому КПК; користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних до-

кументів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача.

Під час досудового розслідування представник юридичної особи має право: брати участь у слідчих (розшукових) й інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій, виконаних за його участі; ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування у порядку, передбаченому ст. 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК.

Під час судового провадження представник юридичної особи має право: бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду; брати участь у судовому провадженні; виступати в судових дебатах; ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них власні зауваження; оскаржувати в установленому КПК порядку судові рішення й ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має також інші процесуальні права, передбачені КПК.

Представник юридичної особи зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин учинення кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі, з огляду на участь у кримінальному провадженні, і які становлять охоронювану законом таємницю.

Третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, може бути будь-яка фізична або юридична особи.

Третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, виникають з моменту звернення прокурора до суду з клопотанням про арешт майна. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, має права й обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються арешту майна. Вона повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються арешту майна, та отримує їх копії у випадках і в порядку, встановленому КПК.

Представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник або інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо власником майна, щодо якого здійснюється арешт, є юридична особа.

Повноваження представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: документами, передбаченими ст. 50 КПК, – якщо представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; копією установчих документів юридичної особи – якщо представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, є керівник юридичної особи або інша уповноважена законом або установчими документами особа; довіреністю – якщо представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, є працівник юридичної особи, яка є власником майна, щодо якого здійснюється процедура спеціальної конфіскації.

Представник третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, користується процесуальними правами третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інтереси якої він представляє.

Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, та його представник зобов'язані: прибувати за викликом до прокурора, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин учинення кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу прокурора, суду відомості, які стали їм відомі з огляду на участь у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю.

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

Не можуть бути допитані як свідки: захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі через виконання функцій представника або захисника; адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю;

нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю; медичні працівники та інші особи, яким, з огляду на виконання професійних або службових обов'язків, стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю; священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення; особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи; особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних.

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд перед допитом осіб, зазначених в абзаці першому ч. 4 ст. 65 КПК, зобов'язані роз'яснити їм право відмовитися давати показання.

Права свідка: знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується; користуватися під час давання показань та участі в проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК; відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів і членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами або членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК не підлягають розголошенню; давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача; користуватися нотатками і документами під час давання показань у тому разі, коли показання стосуються будь-яких розрахунків й інших відомостей, які йому складно запам'ятати; на відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для давання показань; ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього

змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; заявляти відвід перекладачу.

Свідок зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді або суду; давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку з огляду на виконанням його обов'язків.

Особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка стала очевидцем таких дій, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії.

За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді або суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді або суду, окрім випадків, передбачених КПК, свідок несе кримінальну відповідальність.

За злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді або суду свідок несе відповідальність, установлену законом.

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини учинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження, потерпілого або які раніше були ревізорами в цьому ж кримінальному провадженні.

Експерт має право: знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та учинення інших дій, пов'язаних з проведенням експертизи; бути присутнім під час учинення процесуальних дій, що стосуються предметів й об'єктів дослідження; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені питання; ставити питання, що стосуються предмета й об'єктів дослідження, особам, які беруть участь

у кримінальному провадженні; одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і ви-кликком для давання пояснень або показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу».

Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою.

Експерт зобов'язаний: особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його; прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на питання під час допиту; забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта; не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду відомості, що стали йому відомі з огляду на виконання обов'язків, або не повідомляти будь-кому, окрім особи, яка його залучила, або суду про хід проведення експертизи та її результати; заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК.

Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, або суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

У разі виникнення сумніву щодо змісту й обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, або суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб.

За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, передбачену законом.

Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках й в порядку, передбачених ст. 244 КПК.

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

Спеціаліст має право: ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду; користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; звертати увагу стороні кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини або особливості речей і документів; знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Спеціаліст зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади; виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду та давати пояснення з поставлених питань; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту з огляду на виконання його обов'язків; заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК.

У разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні.

У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя або суд залучають відповідного **перекладача** (сурдоперекладача).

Перекладач має право: ставити запитання з метою уточнень для правильного перекладу; знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; одержати винагороду за виконаний переклад і відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Перекладач зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді або суду; заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК; виконати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу власним підписом; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що виконуються (виконувалися) під час нього, і які стали відомі перекладачу, з огляду на виконання його обов'язків.

Перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, слідчий суддя або суд пересвідчуються в особі й компетентності перекладача, з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком й роз'яснюють його права й обов'язки. За завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе відповідальність, передбачену законом.

Секретар судового засідання: здійснює судові виклики і повідомлення; перевіряє наявність і з'ясовує причини відсутності осіб, яких викликано до суду, і доповідає про це головуючому; забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами; веде журнал судового засідання; оформляє матеріали кримінального провадження в суді; виконує інші доручення головуючого в судовому засіданні.

До участі в кримінальному провадженні головуючим у судовому засіданні може залучатися **судовий розпорядник**.

Судовий розпорядник: забезпечує належний стан зали судового засідання і запрошує до неї учасників кримінального провадження; оголошує про вхід суду до зали судового засідання і вихід суду з неї; стежить за дотриманням порядку особами, присутніми у залі судового засідання; приймає від учасників кримінального провадження документи і матеріали та передає суду під час судового засідання; виконує розпорядження головуючого про приведення до присяги свідка, експерта; виконує інші розпорядження головуючого, пов'язані із забезпеченням умов, необхідних для здійснення судового провадження.

Вимоги судового розпорядника, пов'язані із виконанням обов'язків, передбачених цією статтею, є обов'язковими для всіх осіб, присутніх у залі судового засідання. У разі відсутності в судовому засіданні розпорядника його функції виконує секретар судового засідання.

Поняті. Слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа або речі для впізнання, огляду трупа, зокрема пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідкування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатимуть це за доцільне.

Обшук або огляд житла або іншого володіння особи, обшук особи проводяться з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. Понятими повинні бути повнолітні особи, здатні правильно сприймати хід і результати слідчих (розшукових) дій. Перед початком проведення слідчих (розшукових) дій необхідно максимально сконцентрувати увагу понятих на поставленому завданні, визначити їх розташування, забезпечити належне спостереження понятими слідчих (розшукових) дій з самого початку.

Ефективність їх реалізації повною мірою залежить від особистого ставлення понятого до покладеного на нього завдання, його психофізіологічної, моральної готовності реалізувати власні процесуальні права й обов'язки. На практиці ж досягти стовідсоткової уваги та віддачі понятого під час слідчої дії вкрай складно через низку об'єктивних та суб'єктивних причин. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження. Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

4.6. Застосування заходів безпеки до суб'єктів кримінального провадження

Відповідно до положень Закону «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. держава бере на себе обов'язок убезпечити свідка від небезпеки, з метою створення умов для належного відправлення правосуддя, що полягає

у здійсненні правоохоронними органами правових, організаційно-технічних й інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань (ст.ст. 1, 2 Закону).

До таких заходів, безпосередньо, належать: особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних й інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів і зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд (ст. 7 Закону).

Особи, які мають право на забезпечення безпеки: особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь або сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розслідуванню кримінального правопорушення; потерпілий та його представник у кримінальному провадженні; підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники; цивільний позивач, цивільний відповідач і їх представники у справі про відшкодування, завданої кримінальним правопорушенням шкоди; представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; свідок; експерт, спеціаліст, перекладач, понятий; члени сімей та близькі родичі осіб, які мають право на забезпечення безпеки, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на хід кримінального судочинства.

Рішення про застосування заходів безпеки приймається слідчим, прокурором, судом, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні або судовому розгляді яких брали або беруть участь такі свідки, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню злочинів.

Органи, які забезпечують безпеку, зобов'язані негайно реагувати на кожний випадок протиправних дій, що став їм відомим стосовно осіб, до яких застосовані заходи безпеки, забезпечувати захист життя, здоров'я, житла і майна відповідно до характеру загрози, своєчасно повідомляти осіб, взятих під захист про зміну або скасування заходів щодо їх безпеки.

Контрольні запитання

1. Хто виступає суб'єктом кримінального процесу?
2. Якими рисами повинен володіти суб'єкт кримінального процесу?
3. Які є класифікації суб'єктів процесу?
4. Які основні права й обов'язки слідчого, як суб'єкта кримінального процесу.
5. Які основні повноваження прокурора, як суб'єкта кримінального процесу?
6. Чи лежить на потерпілому обов'язок доказування вини обвинуваченого?
7. Чи виступає суд суб'єктом доказування?
8. Які обов'язки має захисник у кримінальному процесі?
9. Охарактеризуйте потерпілого, як суб'єкта кримінального процесу.
10. Чим відрізняються цивільний позивач і цивільний відповідач, як суб'єкти кримінального процесу?

Рекомендована література

1. Азаров Ю. І. Забезпечення участі понятих у кримінальному процесі в контексті дотримання принципу законності України / Ю. І. Азаров // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 6 (96). – Ч. 2. – К. 2. – С. 482–486.
2. Аленін Ю. Потерпілий у кримінальному провадженні: деякі питання / Ю. Аленін, І. Гловюк // Право України. – 2013. – № 11. – С. 112–120.
3. Андрусенко С. В. Проблемні питання створення та функціонування суду присяжних в Україні / С. В. Андрусенко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 289–296.
4. Бабкова В. Координаційна діяльність прокуратури у сфері кримінального провадження / В. Бабкова // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – №1 (34). – С. 13–19.
5. Молодик В. В. Модель правового регулювання діяльності прокурора у кримінальному провадженні / В. В. Молодик // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 401–408.
6. Василюва-Карвацька О. В. Сутність та значення повноважень прокурора з безпосереднього виявлення протиправних діянь у сфері охорони здоров'я / О. В. Василюва-Карвацька // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 4 (88). – Ч. 2. – К. 2. – С. 55–61.
7. Гуменна Н. В. Планування розшукової діяльності слідчого / Н. В. Гуменна // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 12 (2). – С. 153–156.

8. Зеленюх О. В. Правовий статус та повноваження слідчого за новим КПК України / О. В. Зеленюх // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 6 (90). – Ч. 2. – К. 1. – С. 147–151.
9. Канфуї І. В. Правовідносини слідчого судді, прокурора та слідчого під час проведення слідчих (розшукових) дій / І. В. Канфуї // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 9 (2). – С. 105–107.
10. Карпов Н. С. Виклик присяжних засідателів / Н. С. Карпов, В. М. Щерба // Вісник Запорізького національного університету. – 2014 – №1. – С. 209–214.
11. Комарницький М. М. Близькі родичі, як потерпілі у злочинах, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку / М. М. Комарницький // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – Спецвипуск – С. 46–52.
12. Лисецький О. О. Слідчий як суб'єкт доказування в кримінальному провадженні / О. О. Лисецький // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – №16 (2). – С. 107–109.
13. Локтіонов І. Ю. Правова відповідальність керівника органу досудового розслідування / І. Ю. Локтіонов // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 6 (90). – Ч. 2. – К. 1. – С. 126.
14. Локтіонов І. Ю. Проблемні питання визначення повноважень керівника органу досудового розслідування в кримінальному процесі / І. Ю. Локтіонов // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 5 (89). – Ч. 2. – К. 1. – С. 127–131.
15. Лоскутов Т. О. Щодо запезпечення прав підозрюваного / Т. О. Лоскутов // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 5 (89). – Ч. 2. – К. 1. – С. 146–152.
16. Лук'янчиков Є. Розвиток інституту понять у чинному КПК України / Є. Лук'янчиков // Право України. – 2013. – № 11. – С. 137–145.
17. Мархевка О. В. Критерії допустимості участі перекладача у кримінальному судочинстві / О. В. Мархевка // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 392–401.
18. Нагачевський С. В. Функції слідчого судді під час здійснення досудового розслідування/ С. В. Нагачевський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – № 3. – С. 301–310.
19. Пиріг І. В. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1 (65). – С. 511–517.
20. Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальний процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації/ В. Г. Пожар // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – №2. – С. 126–131.
21. Пономарьова М. Актуальні питання процесуального статусу учасників кримінального провадження / М. Пономарьова // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 (34). – С. 20–25.
22. Попелюшко В. Слідчий суддя у кримінальному провадженні: процесуальний статус та процесуальні функції / В. Попелюшко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 145–154.

23. Самбор М. Процесуальний статус понятого понятого як учасника кримінального провадження за нормами Кримінального процесуального кодексу України / М. Самбор // Право України – 2013. – № 5. – С. 337 – 347.
24. Скрябін О. М. Процесуальна незалежність слідчого: проблеми теорії та практики / О. М. Скрябін, Д. І. Криворучко // Вісник Запорізького національного університету. – 2014. – №3. – С. 253–260.
25. Слободзян А. Нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів негласних слідчих (розшукових) дій / А. Слободзян // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 2 (35). – С. 86–91.
26. Топчій В. В. Взаємодія слідчих та співробітників оперативних підрозділів під час надходження до ОВС заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення / В. В. Топчій // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 10 (2). – С. 107–110.
27. Тупельняк І. І. Повноваження прокурора з прийняттям нового КПК України / І. І. Тупельняк // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 5 (89). – Ч. 2. – К. 1. – С. 117–121.
28. Христов О. Л. Участь захисника у кримінальному провадженні на підставі угод / О. Л. Христов, Л. М. Макотченко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1 (75). – С. 442–449.
29. Цилюрик І. Захисник та його кримінально-правовий статус / І. Цилюрик // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; Митна газета. – Львів, 2013. – № 5 (89). – Ч. 2. – К. 1. – С. 143–145.
30. Щербина Л. І. Взаємодія органів досудового слідства з оперативними підрозділами / Л. І. Щербина // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 14 (2). – С. 114–116.
31. Юрчишин В. Поняття суб'єктів кримінальної юстиції, що діють за КПК України / В. Юрчишин // Право України. – 2013. – № 11. – С. 159–165.
32. Яновська О. Процесуальні форми протестної діяльності адвоката в кримінальному провадженні / О. Яновська // Право України. – 2013. – № 11. – С. 165–173.

Тема 5

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ ТА РІШЕННЯ. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ТА ВИТРАТИ. ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

- 5.1. Кримінальні процесуальні дії і рішення. Фіксування кримінального провадження*
- 5.2. Повідомлення у кримінальному провадженні*
- 5.3. Кримінальні процесуальні строки*
- 5.4. Кримінальні процесуальні витрати*
- 5.5. Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов*

5.1. Кримінальні процесуальні дії і рішення. Фіксування кримінального провадження

Діяльність уповноважених органів держави зі застосування права завжди виражається в правозастосовних актах, за допомогою яких фіксуються прийняті рішення і їм надається офіційне значення.

Рішення, які приймаються в кримінальних провадженнях і зафіксовані у певних документах, є правовими актами, зокрема кримінальним процесуальним у тому випадку, коли вони передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Зазвичай вони не тільки передбачені законом, а й суворо регламентовані ним.

Кримінальні процесуальні акти, які складаються в кримінальному провадженні компетентними органами і посадовими особами, є юридичними фактами, які спричиняють – виникнення, зміну або припинення відповідних правовідносин. Особливу юридичну силу мають проце-

суальні рішення таких правоохоронних органів, як суд, прокуратура, органи досудового розслідування. Згідно із законом, прийняті цими органами акти, а саме: постанови, вирoki, ухвали є обов'язковими для всіх, кого вони стосуються.

Отже, можна сказати, що **кримінальне процесуальне рішення** – це правовий акт від імені державного органу або особи, яка на законних підставах бере участь у кримінальному судочинстві, закріплений, зазвичай, у певному процесуальному документі, складений в суворо встановленій законом процесуальній формі і містить у собі конкретне рішення у кримінальному провадженні або фіксує хід і порядок проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Кримінальні процесуальні рішення мають імперативний характер: вони повинні породжувати, змінювати або припиняти правовідносини і можуть бути пов'язані з обмеженням прав і свобод громадян, а процес їх прийняття відбувається в жорстких часових межах, яким кримінальний процесуальний закон надає особливого значення.

Кожне кримінальне процесуальне рішення наділено низкою **загальних ознак**: воно виноситься лише державним органом або посадовою особою, що веде кримінальне судочинство, в межах його компетенції; має державно-владний характер, спричинює до виникнення, зміни або припинення кримінальних процесуальних відносин, а також підтверджує наявність або встановлює відсутність матеріально-правових відносин; має бути винесено у встановленому законом порядку і виражено у визначеній законом формі.

Відповідно до ст. 110 КПК процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду.

Судове рішення ухвалюється у формі ухвали або вирoku, які мають відповідати вимогам, передбаченим КПК.

Згідно з ч. 3 ст. 110 КПК *рішення слідчого, прокурора* приймається у формі постанови. Вона виноситься у випадках, передбачених КПК, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Ця вимога стосується й інших суб'єктів, адже виконувати процесуальні рішення прокурора і слідчого зобов'язані органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи та інші фізичні особи (ч. 1 ст. 36 та ч. 5 ст. 40 КПК).

Необхідно звернути увагу на те, що, в кінцевому варіанті кримінальні процесуальні рішення відображаються у кримінально-процесуальних актах-документах порядок складання та форма яких доволі чітко регламентована кримінальним процесуальним законом.

Особливість кримінальної процесуальної діяльності полягає в тому, що для оформлення прийнятого рішення використовуються уніфіковані форми і бланки, зразки процесуальних актів, що становлять друковані форми.

Особливим процесуальним рішенням, яким завершується досудове розслідування, є **обвинувальний акт**. Призначивши своєю ухвалою судовий розгляд на підставі обвинувального акта (ч. 1 ст. 316 КПК), суд відкриває шлях прокурору до реалізації ним свого конституційного права (і обов'язку) щодо підтримання державного обвинувачення в суді (п. 1 ст. 121 Конституції України). Велика значущість обвинувального акта як процесуального рішення ставить непересічні вимоги до змісту та процедури його складання і переліку додатків до нього, передбачених ст. 291 КПК, які треба неухильно виконувати.

Обвинувальний акт має містити такі відомості: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора; виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення; обставини, які обтяжують або пом'якшують покарання; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування); дату та місце його складання та затвердження.

Обвинувальний акт підписується слідчим та прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

До обвинувального акта додається: реєстр матеріалів досудового розслідування; цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування; розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного.

Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Процесуальні рішення слідчого, прокурора приймаються у формі **постанови**, яка за змістом та послідовністю викладу повинна відповідати вимогам ч. 5 ст. 110 КПК і письмово (друковано) викладатись на офіційному бланку. Підписується постанова тим слідчим або прокурором, який її прийняв.

Постанова слідчого, прокурора складається з:

1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце і час прийняття постанови; прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову;

2) мотивувальної частини, яка повинна містити відомості про: зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови; мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення КПК;

3) резолютивної частини, яка повинна містити відомості про: зміст прийнятого процесуального рішення; місце та час (строки) його виконання; особу, якій належить виконати постанову; можливість та порядок оскарження постанови.

Судові рішення, в яких вирішуються поточні організаційні питання судового розгляду, та питання, пов'язані з регулюванням правових відносин між учасниками кримінального провадження і між судами різних інстанцій, приймаються у формі **ухвали**, а рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладаються у формі **вироку**. Обвинувальні або виправдувальні вироки ухвалюються судом першої інстанції (ст. 366 КПК), судом апеляційної інстанції після скасування повністю або частково вироку суду першої інстанції (п. 3 ч. 1 ст. 407 КПК), судом першої або апеляційної інстанцій за наслідками кримінального провадження за нововиявленими обставинами (ч. 1 ст. 467 КПК). Ухвали і вироки повинні відповідати вимогам, передбаченим ст.ст. 369, 371-374 КПК.

Зміст ухвали, що викладається окремим документом, має складатись з:

1) вступної частини із зазначенням: дати і місця її постановлення; назви та складу суду, секретаря судового засідання; найменування (номера) кримінального провадження; прізвища, ім'я і по батькові підозрюваного, обвинуваченого, року, місяця і дня його народження, місця народження і місця проживання; закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа; сторін кримінального провадження та інших учасників судового провадження;

2) мотивувальної частини із зазначенням: суті питання, що вирішується ухвалою, і за чиєю ініціативою воно розглядається; встановлених судом обставин із посиланням на докази, а також мотивів неврахування окремих доказів; мотивів, з яких суд виходив під час постановлення ухвали і положення закону, яким він керувався;

3) резолютивної частини із зазначенням: висновків суду; строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

В ухвалі, яку суд постановляє без виходу до нарадчої кімнати, оголошуються висновок суду та мотиви, з яких суд зробив такий висновок (ст. 372 КПК).

Як ми зазначали судові рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі **вироку**. *Вироки є двох видів: виправдувальний і обвинувальний*. Відповідно до ст. 374 КПК вирок має містити такий зміст:

Вирок суду складається зі вступної, мотивувальної та резолютивної частин. *У вступній частині вироку зазначаються: дата та місце його ухвалення; назва та склад суду, секретар судового засідання; найменування (номер) кримінального провадження; прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рік, місяць і день його народження, місце народження і місце проживання, заняття, освіта, сімейний стан та інші відомості про особу обвинуваченого, що мають значення для справи; закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа; сторони кримінального провадження та інші учасники судового провадження.*

У мотивувальній частині вироку зазначаються:

– у разі визнання особи виправданою – формулювання обвинувачення, яке пред'явлене особі і визнане судом недоведеним, а також підстави для виправдання обвинуваченого з зазначенням мотивів, з яких суд відкидає докази обвинувачення; мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд;

– у разі визнання особи винуватою: формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням місця, часу, способу учинення та наслідків кримінального правопорушення, форми вини і мотивів кримінального правопорушення; статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, винним у вчиненні якого визнається обвинувачений; докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів; мотиви зміни обвинува-

чення, підстави визнання частини обвинувачення необґрунтованою, якщо судом приймалися такі рішення; обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання; мотиви призначення покарання, звільнення від відбування покарання, застосування примусових заходів медичного характеру при встановлені стану обмеженої осудності обвинуваченого, застосування примусового лікування відповідно до ст. 96 КК України, мотиви призначення громадського вихователя неповнолітньому; підстави для задоволення цивільного позову або відмови у ньому, залишення його без розгляду; мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд.

У резолютивній частині вироку зазначаються:

– у разі визнання особи виправданою: прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рішення про визнання його невинуватим у пред'явленому обвинуваченні та його виправдання; рішення про поновлення в правах, обмежених під час кримінального провадження; рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження, разом рішення про запобіжний захід до набрання вироком законної сили; рішення щодо речових доказів і документів; рішення щодо процесуальних витрат; строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження; порядок отримання копій вироку та інші відомості;

– у разі визнання особи винуватою: прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рішення про визнання його винуватим у пред'явленому обвинуваченні та відповідні статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; покарання, призначене по кожному з обвинувачень, що визнані судом доведеними, та остаточна міра покарання, обрана судом; початок строку відбування покарання; рішення про застосування примусового лікування або примусових заходів медичного характеру щодо обмежено осудного обвинуваченого у разі їх застосування; рішення про призначення неповнолітньому громадського вихователя; рішення про цивільний позов; рішення про інші майнові стягнення і підстави цих рішень; рішення щодо речових доказів і документів; рішення про відшкодування процесуальних витрат; рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження; рішення про залік досудового тримання під вартою; строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження; порядок отримання копій вироку та інші відомості.

Якщо особі пред'явлено декілька обвинувачень і деякі з них не доведені, то у резолютивній частині вироку зазначається, за якими з них обвинувачений виправданий, а за якими – засуджений.

Якщо обвинувачений визнається винним, але звільняється від відбування покарання, суд зазначає про це в резолютивній частині вироку.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням відповідно до ст.ст. 75–79, 104 КК України у резолютивній частині вироку зазначаються тривалість іспитового строку, обов'язки, покладені на засудженого, а також трудовий колектив або особа, на які, за їх згодою або на їх прохання, суд покладає обов'язок щодо нагляду за засудженим і проведення з ним виховної роботи.

Коли призначається більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, під час зазначення обраної судом міри покарання посилаються на ст. 69 КК України.

Фіксування кримінального провадження

Обов'язковість документування всіх дій і рішень у кримінальному провадженні визначається письмовим характером кримінального судочинства.

Оскільки процесуальний документ є письмовим атрибутом будь-якої дії або рішення, то неприпустимо здійснення будь-якої дії у кримінальному провадженні без складання передбаченого законом процесуального документа, і навпаки.

Процесуальний документ відіграє домінуючу роль у розвитку кримінального судочинства та здійсненні правосуддя, слугує засобом реалізації учасниками процесу своїх прав і законних інтересів, є однією з гарантій їх захисту в кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 2 ст. 90 КПК до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 90 КПК, можуть належати: матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (зазвичай електронні); матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; складені у порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; висновки ревізій та акти перевірок.

У ст. 103 КПК зазначається, що **процесуальні дії** під час кримінального провадження можуть фіксуватися: у протоколі; на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; у журналі судового засідання.

Фіксування в будь-якій іншій формі не допускається, а результати не передбаченого законом фіксування не можуть мати ніякого юридичного значення.

Протокол процесуальної дії – це письмовий акт, у якому слідчий, прокурор зазначає послідовність дій, отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, разом виявлені або надані речі та документи.

Протоколи складаються на стадії досудового розслідування, головню під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, власне хід і результати проведення зазначених дій, фіксуються у цьому процесуальному документі. У випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі.

Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на технічному носії інформації, який додається до нього.

Протокол складається з:

– *вступної частини, яка повинна містити відомості про:* місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); усіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються під час проведення процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

– *описової частини, яка повинна містити відомості про:* послідовність дій; отримані внаслідок процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, разом виявлені та/або надані речі і документи;

– *заключної частини, яка повинна містити відомості про:* вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Загальні для всіх протоколів вимоги, що містяться у ст. 104 КПК, конкретизуються у статтях КПК, які регламентують порядок складання і зміст протоколу певної слідчої або іншої процесуальної дії. Так, напри-

клад, у ст. 231 КПК визначені вимоги до протоколу про пред'явлення для впізнання особи, речі або трупа. У ч. 5 ст. 208 КПК йдеться про відомості, які зазначаються у протоколі про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Протокол може мати лише письмову форму і повинен писатися від руки перовою або кульковою ручкою або друкується комп'ютерним принтером. Він може також друкуватися на друкарській машинці, що в сучасних умовах вбачається малоймовірним. В умовах провадження досудового розслідування друкування протоколів повинно здійснюватися у визначених службових приміщеннях з обмеженим доступом до друкувальної техніки.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із текстом протоколу.

Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які записуються у протокол. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Порушення правил складання і засвідчення протоколу слідчої та іншої процесуальної дії викликає сумнів у достовірності викладених у ньому відомостей і тягне за собою недопустимість використання їх у кримінальному провадженні.

Під час проведення процесуальної дії особою, яка проводила процесуальну дію, **до протоколу можуть бути долучені додатки.**

Додатками до протоколу можуть бути: спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Під час досудового розслідування протокол складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення.

До складу слідчої (розшукової) дії входять також дії щодо належного упакування речей і документів та інші дії, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії.

Реєстр матеріалів досудового розслідування складається слідчим або прокурором і надсилається до суду разом з обвинувальним актом.

Реєстр матеріалів досудового розслідування повинен містити: номер та найменування процесуальної дії, проведеної під час досудового розслідування, а також час її проведення; реквізити процесуальних рішень, прийнятих під час досудового розслідування; вид заходу забезпечення кримінального провадження, дату і строк його застосування.

Реєстр матеріалів досудового розслідування повинен відображати хід і проміжні результати досудового розслідування, використані в розслідуванні джерела доказів, а тому в ньому обов'язково повинні міститися:

а) в хронологічному порядку дані про кожну процесуальну дію, проведenu під час досудового розслідування – її номер, найменування та час проведення (дата і часовий відрізок), зокрема, повідомлення про внесення відомостей, які можуть свідчити про учинення кримінального правопорушення, до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початок досудового розслідування (ст. 214 КПК), помітка про ознайомлення сторони захисту, потерпілого з матеріалами досудового розслідування до його завершення, інформація про кожну проведenu слідчу (розшукову) дію та негласну слідчу (розшукову) дію, дані про факт відкриття матеріалів кожною стороною протилежній стороні по закінченні досудового розслідування та письмового підтвердження факту надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів (ст. 290 КПК). Такі письмові підтвердження повинні окремо від реєстру матеріалів досудового розслідування знаходитись у матеріалах досудового розслідування;

б) зазначення в певній послідовності про прийняті під час досудового розслідування рішення, зокрема, вручення письмового повідомлен-

ня про підозру, з якого, власне, й починається кримінальне переслідування, постанови слідчого, прокурора, ухвали слідчого судді, суду, які містять найменування документа, дату прийняття рішення, предмет урегульованих відносин, наслідки для відповідних учасників цієї процесуальної ситуації;

в) усі обставини, пов'язані із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження (дата прийняття, строк застосування), які приймаються на підставі ухвали слідчого судді або суду. Виключний перелік заходів забезпечення кримінального провадження, які приймаються під час досудового розслідування, наводиться в ч. 2 ст. 131 КПК.

Одночасно з передаванням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування таких примусових заходів (ст. 293 КПК). До обвинувального акта має бути додана розписка про отримання цієї копії (п. 3 ч. 4 ст. 291 КПК).

Реєстр матеріалів досудового розслідування полегшує вивчення судом цих матеріалів та їх розгляд. Реєстр передує усім матеріалам і не включається в нумерацію аркушів матеріалів досудового розслідування. Якщо ці матеріали складаються із декількох томів, першим по порядку в кожному томі є реєстр. У цьому разі рекомендується перед реєстром першого тому або після обвинувального акта поміщати спеціальну довідку, у якій вказується знаходження найважливіших документів, що знаходяться в різних томах кримінального провадження.

Журнал (від франц. *journal* – щоденник) за умови обов'язкового основного фіксування кримінального провадження в суді під час судового провадження за допомогою технічних засобів є процесуальним документом, у якому послідовно від третьої особи лише зазначаються окремі формальні моменти судового розгляду організаційно-інформативного характеру. Він не містить ніякої доказової інформації по суті справи.

Відповідно до ст. 108 КПК в журналі судового засідання зазначаються такі відомості: найменування та склад суду (слідчий суддя); реквізити кримінального провадження та відомості щодо його учасників; дата і час початку та закінчення судового засідання; час, номер та найменування процесуальної дії, що проводиться під час судового засідання, а також передані суду під час процесуальної дії речі, документи, протоколи слідчих (розшукових) дій і додатки до них; ухвали, постановлені

судом (слідчим суддею) без виходу до нарадчої кімнати; інші відомості у випадках, передбачених КПК.

Журнал судового засідання ведеться та підписується секретарем судового засідання у всіх випадках судового провадження, яке здійснюється судом або слідчим суддею.

Судове рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання (п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК). Це є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону. Порушенням є і не підписання такого журналу секретарем судового засідання. Через відсутність такого підпису журнал судового засідання перестає бути юридичним документом, унаслідок чого суд апеляційної та касаційної інстанції позбавлений можливості перевірити законність і обґрунтованість судового рішення. Порушенням також є незабезпечення права обвинуваченого, його захисника, законного представника, потерпілого, його представника ознайомитися із журналом судового засідання і подати на нього письмові зауваження.

Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою **технічних засобів** під час досудового розслідування, зокрема під час розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим.

Про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії.

У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

Фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді під час судового провадження є обов'язковим. У разі неприбуття в судове засідання всіх осіб, які беруть участь у судовому провадженні, або в разі, якщо відповідно до положень КПК судового провадження здійснюється судом за відсутності осіб, фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді не здійснюється.

Відповідно до вимоги ч. 5 ст. 27 КПК під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК.

Учасники судового провадження мають право отримати копію запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу.

Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її учинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними.

5.2. Повідомлення у кримінальному провадженні

Термін «**повідомлення**» у тому сенсі, який вкладається у нього є новим для кримінального процесу України.

Повідомлення – самостійна процесуальна дія у кримінальному провадженні. На слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд покладається обов'язок повідомляти, у визначених законом випадках, певних учасників кримінального провадження, а саме: підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особу, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або вирішується питання про їх застосування, їх захисників та законних представників, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, заявника про дату, час та місце процесуальної дії, проведення якої планується, про прийняте процесуальне рішення або проведену процесуальну дію (ч. 1 ст. 111 КПК).

Повідомлення учасників кримінального провадження має інформативне та правозабезпечувальне значення, оскільки у такий спосіб до відома учасника кримінального провадження доводиться інформація, що стосується руху кримінального провадження та можливості реалізації цієї особою її процесуальних прав у разі проведення тієї або іншої процесуальної дії.

Згідно з ч. 2 ст. 111 КПК повідомлення учасників кримінального провадження з приводу учинення процесуальних дій здійснюється у випадку, якщо участь цих осіб у таких діях не є обов'язковою.

Адресатом повідомлення є лише ті особи – учасники кримінального провадження – участь яких у вчиненні процесуальної дії, про яку їм повідомляється, не є обов'язковою. Такий підхід відповідає засаді диспозитивності (п. 19 ст. 7 та ст. 26 КПК): сторона кримінального

провадження, будучи вільною у використанні своїх прав, самостійно вирішує, або брати участь у відповідній процесуальній дії, виходячи зі своїх інтересів.

Грунтуючись на цьому, до таких осіб необхідно віднести, по-перше, тих учасників, стосовно яких у конкретній нормі КПК міститься пряма вказівка, що їх неявка не перешкоджає вчиненню певної процесуальної дії (прийняттю процесуального рішення). Так, ч. 3 ст. 224 КПК передбачає необов'язковість присутності особи, що подала клопотання про залучення експерта під час розгляду цього клопотання. По-друге, такими особами є ті учасники провадження, щодо яких КПК передбачається можливість (але не обов'язковість) участі у певній процесуальній дії, як це зроблено, наприклад, у ч. 3 ст. 237: «Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження».

Однак у разі цього слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд зобов'язані забезпечити право відповідного учасника провадження взяти участь у процесуальній дії, вчасно надавши необхідну інформацію про її проведення. Відтак ця стаття корелює також зі ст. 223 КПК «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій», ч. 3 якої передбачає, що слідчий та прокурор мають вживати належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Очевидно, що одним зі згаданих заходів слугує повідомлення учасника кримінального провадження з приводу процесуальної дії, учинення якої може зачіпати його права та законні інтереси.

Повідомлення як процесуальна дія певною мірою слугує забезпеченню безпосередності дослідження показань, речей і документів (п. 16 ст. 7 та ст. 23 КПК). Безпосередність як засада кримінального провадження, ґрунтуючись на змісті ст. 23 КПК, стосується лише діяльності суду, але безпосередність участі суб'єктів кримінального провадження у процесуальних діях є важливою підвалиною найліпшої практики реалізації судом засади безпосередності дослідження доказів.

Повідомлення у кримінальному провадженні відповідно до ч. 3 ст. 111 КПК здійснюється у випадках, передбачених КПК, у порядку, передбаченому Главою 11 КПК, за винятком положень щодо змісту повідомлення та наслідків неприбуття особи.

Зокрема шляхом вручення особисто особі повідомлення, надіслання його поштою, електронною поштою або факсимільним зв'язком, повідомлення телефоном або телеграмою. Заразом повідомлення за змістом

відрізняється від повістки про виклик і неприбуття особи без поважних причин за повідомленням не тягне за собою накладення грошового стягнення або застосування приводу (ст. 139 КПК).

Згідно зі ст. 112 КПК у повідомленні повинно бути зазначено: прізвище та посада слідчого, прокурора, слідчого судді, найменування суду, який здійснює повідомлення; адреса установи, яка здійснює повідомлення, номер телефону або інших засобів зв'язку; ім'я (найменування) особи, яка повідомляється, та її адреса; найменування (номер) кримінального провадження, в межах якого здійснюється повідомлення; процесуальний статус, в якому перебуває особа, що повідомляється; дата, час та місце проведення процесуальної дії, про яку повідомляється особа; інформація про процесуальну дію (дії), яка буде проведена, або про здійснену процесуальну дію або прийняте процесуальне рішення, про які повідомляється особа; вказівка щодо обов'язковості участі в процесуальній дії та її проведення без участі особи, яка повідомляється, в разі її неприбуття; підпис слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснив виклик.

Окремими видами повідомлення у кримінальному провадженні – є **повідомлення про підозру** та повідомлення осіб щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії.

Згідно зі ст. 277 КПК *письмове повідомлення про підозру* складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором.

Особливості повідомлення про підозру окремих категорій осіб визначаються Главою 37 КПК.

У випадках, передбачених ч. 1 ст. 276 КПК, слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа (особа, якій законом надано право здійснювати затримання) зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права, передбачені ст. 42 КПК.

5.3. Кримінальні процесуальні строки

Для забезпечення швидкого та повного розслідування і судового розгляду в кримінальному процесуальному законодавстві є інституція процесуальних строків. Збирання, перевірка та закріплення доказів вимагає жорстких меж і обмежень: не можна допустити, щоб процес доказування продовжувався надмірно довго. Встановити обставини у кримінальному провадженні в кожному конкретному випадку з урахуванням його складності необхідно у визначені строки.

Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню будь-якою мірою, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1988 р., вимагає проведення судових розглядів у розумні строки після затримання, або звільнення до суду (принцип 38). Правосуддя має бути швидким. Тривала невинуватна затримка процесу практично рівнозначна відмові в правосудді.

У кримінальному процесі здійснення низки процесуальних дій обмежено встановленими законом процесуальними строками, які допомагають забезпечити учасникам кримінальної процесуальної діяльності здійснення їх прав та законних інтересів. Необхідно зазначити, що інститут процесуальних строків «пронизує» весь кримінальний процес.

Будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невинуватної затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням КПК.

Так відповідно до КПК однією із засад кримінального провадження є засада розумності строків. Згідно з цією засадою під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. *Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.* Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Згідно зі ст. 28 КПК проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд. Кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи повинно бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

Кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито.

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, у якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК.

Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є: складність кримінального провадження, яка визначається

з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Відтак зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, однією з яких є розумні строки, а чинний КПК створює умови для їх дотримання.

Строкami визначаються часові межі існування правовідносин у кримінальному процесі, в їх межах повинно відбутися здійснення прав і виконання обов'язків учасниками кримінального провадження. Правові норми встановлюють не тільки «що» і «як» потрібно зробити, але і «в які строки». Отже, процесуальні строки, зазвичай, є обов'язковим елементом поведінки відповідного учасника кримінального провадження і виступають як один із показників правомірності юридичної діяльності учасників провадження та гарантією забезпечення їх прав та обов'язків.

Отже, під **процесуальним строком** у найширшому значенні розуміється встановлений законом, підзаконним нормативним актом або рішенням уповноваженої на те посадової особи час для виконання суб'єктами кримінально-процесуальних відносин певних процесуальних дій (іноді утримання від них) або прийняття процесуальних рішень.

У теорії кримінального процесу **строки класифікуються:**

а) залежно від того, ким встановлюються ті або інші строки: строки, передбачені в Конституції України; строки, які встановлені в міжнародних правових документах, ратифікованих Україною; строки, які встановлені КПК та іншими підзаконними нормативно-правовими актами, що регулюють кримінальне провадження; строки, визначені у рішеннях правозастосовувача;

б) за належністю до регулювання провадження на окремих стадіях кримінального провадження: процесуальні строки, які регулюють правовідносини під час досудового провадження; в стадіях судового провадження; строки, дія яких розповсюджується одночасно на різні стадії кримінального провадження;

в) залежно від способу виконання завдань кримінального судочинства: діловодні; процесуальні;

г) залежно від функціонального призначення строків у кримінальному процесі: строки, які гарантують права і законні інтереси учасників кримінального провадження; строки, які гарантують швидкість проведення кримінального провадження; строки, які гарантують здійснення

прокурорського нагляду та судового контролю за дотриманням законів у кримінальному провадженні;

д) залежно від того, кому адресовані строки: строки, що стосуються діяльності державних органів, які здійснюють провадження; строки щодо діяльності інших учасників провадження;

У ст. 113 КПК визначено, що **процесуальні строки** – це встановлені законом, прокурором або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення або вчиняти процесуальні дії.

Відповідно до ст. 114 КПК для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя, суд має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого КПК, з урахуванням обставин, установлених під час відповідного кримінального провадження.

Будь-які строки, що встановлюються прокурором, слідчим суддею або судом, не можуть перевищувати меж граничного строку, передбаченого КПК, та мають бути такими, що дають достатньо часу для учинення відповідних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень та не перешкоджають реалізації права на захист.

Також варто зазначити, що процесуальне законодавство містить низку вимог до обчислення строків.

Необхідно наголосити, що процесуальний строк обов'язково пов'язаний із учиненням певної процесуальної дії або дій, тобто строки в кримінальному судочинстві є засобом регулювання процесуальних відносин між учасниками кримінального провадження. Тому переважно вимога про додержання строків формулюється одночасно з вимогою про учинення певної процесуальної дії.

Питання обчислення і поновлення процесуальних строків спричиняють на практиці певні труднощі. Суворе дотримання строків у кримінальному провадженні неможливе без чіткого знання правил їх обчислення. Для правильного обчислення строку важливого значення набувають приписи правових норм, які стосуються визначення початкового моменту перебігу строку, обставин, що впливають на його перебіг і встановлення моменту його закінчення.

Згідно з вимогами ст. 115 КПК строки, встановлені КПК, обчислюються годинами, днями, місяцями. Строки можуть визначатися вказівкою на подію.

Під час обчислення строку годинами строк закінчується в останню хвилину останньої години. Наприклад, якщо затримання особи відбулося

1 червня о 14 годині 45 хвилин, то обчислюватися воно буде, починаючи з 14 години того ж дня (строк затримання не може перевищувати 72 годин).

Під час обчислення строку днями строк закінчується о 00 годині останнього дня строку. Наприклад, якщо до слідчого надійшло клопотання сторони захисту о 9 годині 5 червня, обчислення триденного строку на його розгляд і прийняття рішення почнеться з 00 годин 6 травня.

Під час обчислення строків місяцями строк закінчується у відповідне число останнього місяця. Якщо закінчення строку, який обчислюється місяцями, припадає на той місяць, який не має відповідного числа, то строк закінчується в останній день цього місяця. Наприклад, заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами розглядається судом протягом двох місяців після її надходження. Так, якщо така заява надійшла 30 грудня, то строк її розгляду закінчиться 28 лютого.

Під час визначення початку обчислення строку важливо точно знати момент, з якого починається його перебіг. Не викликає труднощів визначення його тоді, коли він прямо зазначений у законі. У тому разі, коли початок перебігу строку не позначено, ним треба вважати момент учинення тієї процесуальної дії або настання події, що спричиняє виникнення відповідного процесуального обов'язку, для виконання якого і встановлюється цей строк.

У разі обчислення строків днями та місяцями не береться до уваги той день, від якого починається строк, за винятком строків тримання під вартою, проведення стаціонарної психіатричної експертизи, до яких зараховується неробочий час та які обчислюються з моменту фактичного затримання, взяття під варту або поміщення до відповідного медичного закладу.

У разі якщо необхідно учинити відповідні дії в суді або в органах досудового розслідування, то строк закінчується у встановлений час закінчення робочого дня в цих установах.

Коли обчислюються процесуальні строки, то в строк входять вихідні і святкові дні, а під час обчислення строку годинами – і неробочий час. Якщо закінчення строку, який обчислюється днями або місяцями, припадає на неробочий день, останнім днем цього строку вважається наступний за ним робочий день, за винятком обчислення строків тримання під вартою та перебування в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи.

Процесуальні дії необхідно виконувати у строки передбачені КПК. ***Строк не вважається пропущеним***, якщо скаргу або інший документ

здано до закінчення строку на пошту або передано особі, уповноваженій їх прийняти, а для осіб, які тримаються під вартою або перебувають у медичному або психіатричному стаціонарі, спеціальній навчально-виховній установі, – якщо скаргу або інший документ подано службовій особі відповідної установи до закінчення строку.

Пропущений із поважних причин строк повинен бути поновлений за клопотанням заінтересованої особи ухвалою слідчого судді, суду.

Поважними причинами пропуску строку можуть бути визнані тяжка хвороба, відрядження, стихійне лихо, незаконне позбавлення свободи та інші обставини, через які особа не мала реальної змоги вчасно подати скаргу або інший документ.

Заінтересованими особами в контексті цієї норми є і учасник кримінального провадження, і особа, яка не є його учасником, котрі сподіваються на вигідне для себе або осіб, яких вони представляють, рішення, що буде прийнято або прийнято за результатами кримінального провадження.

Ухвала слідчого судді, суду про поновлення або відмову в поновленні процесуального строку може бути оскаржена у порядку, передбаченому КПК. Ухвала слідчого судді про поновлення або відмову в поновленні процесуального строку оскарженню під час досудового розслідування не підлягає, але заперечення проти неї можуть бути подані під час підготовчого провадження у суді (ч. 3 ст. 309 КПК).

Подання клопотання заінтересованою особою про поновлення пропущеного строку не припиняє виконання рішення, оскарженого з пропусченням строку.

5.4. Кримінальні процесуальні витрати

Варто зазначити, що КПК не дає визначення процесуальних витрат, а лише вказує на їх склад тому за поняттям судових витрат ми звернемося до науковців.

Як уважає В. М. Тертишник, процесуальні витрати – це витрати на кримінальне провадження, відшкодування яких покладається на учасників процесу.

У найбільш загальному вигляді процесуальними витратами є всі витрати, здійснені у зв'язку із кримінальним провадженням. Більшість з них держава покладає на себе (утримання органів досудового розслідування, прокуратури, суду, тримання під вартою тощо). В разі віднесен-

ня тих або інших витрат до процесуальних варто ґрунтуватися на правовій сутності цього процесуального інституту. Стягнення процесуальних витрат – не є додатковим заходом покарання. Не є воно і цивільно-правовим заходом, оскільки стягнення витрат відбувається не за договором або цивільно-правовим зобов'язанням.

Варто враховувати і безпосередню причину їх виникнення: процесуальні витрати виникають унаслідок здійснення кримінального провадження, а не внаслідок провипорухення. Провипорухення ж є загальною причиною виникнення самого провадження, але не може розглядатися як безпосередня причина витрат. Розходження в підставах (безпосередніх причинах) виникнення витрат визначає відмінність процесуальних витрат від інших сум, що підлягають стягненню з обвинуваченого (підозрюваного).

Процесуальні витрати – це юридичне поняття, межі якого встановлюються кримінальним процесуальним правом.

Отже, **кримінальні процесуальні витрати** – це передбачені кримінальним процесуальним законом витрати, пов'язані зі здійсненням кримінального провадження, які відшкодовуються державою певним суб'єктам кримінального процесу і підлягають стягненню з осіб, визнаних винними у вчиненні злочину чи, в окремих випадках, зараховуються на рахунок держави.

Відповідно до ст. 118 КПК процесуальні витрати складаються з:

- 1) витрат на правову допомогу;
- 2) витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження;
- 3) витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів;
- 4) витрат, пов'язаних зі зберіганням і пересиланням речей і документів.

*Витрати на правову допомогу. **Правова допомога*** – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення (п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України від 2 червня 2011 р. «Про безоплатну правову допомогу»).

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна вторинна допомога включає такі види правових послуг:

- 1) захист від обвинувачення;

2) здійснення представництва осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

3) складання документів процесуального характеру.

За загальним правилом витрати, пов'язані з оплатою допомоги захисника, несе підозрюваний, обвинувачений. Допомога захисника, залученого для здійснення захисту за призначенням у випадках, передбачених КПК та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, надається за рахунок коштів Державного бюджету України і є безоплатною для підозрюваного, обвинуваченого. Граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлюється законодавством.

Витрати, пов'язані з оплатою допомоги представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які надають правову допомогу за договором, несе відповідно потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, юридична особа, щодо якої здійснюється провадження.

Потерпілі, цивільні позивачі і цивільні відповідачі мають право на різновиди безоплатної вторинної правової допомоги, передбачені пунктами 2 і 3 ч. 2 ст. 13 Закону України від 2 червня 2011 р. «Про безоплатну правову допомогу». В разі цього треба урахувати, що вони повинні належати до однієї із категорій суб'єктів надання такої правової допомоги, визначених ст. 14 Закону.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження, – це витрати обвинуваченого, підозрюваного, до якого не застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою, його захисника, представника потерпілого, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту, найманням житла, виплатою добових (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також втрачений заробіток або витрати, з огляду на відрив від звичайних занять.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження підозрюваного, обвинуваченого, він несе самостійно. Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження захисника, несе підозрюваний, обвинувачений. У разі закриття кримінального провадження за реабілітуючими

особу обставинами або виправданню підсудного процесуальні витрати приймаються на рахунок держави.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження представника, несе особа, яку він представляє.

Граничний розмір компенсації за судовим рішенням витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, несе сторона кримінального провадження, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучила спеціаліста, перекладача або експерта, окрім випадків, встановлених КПК.

Витрати, пов'язані з участю потерпілих у кримінальному провадженні, залученням та участю перекладачів для перекладу показань підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України. Залучення стороною обвинувачення експертів спеціалізованих державних установ, а також проведення експертизи за дорученням слідчого судді або суду здійснюється за рахунок коштів, які за цільовим призначенням виділяються цим установам із Державного бюджету України.

Потерпілим, цивільним позивачам, свідкам оплачуються проїзд, наймання житла та добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток або відрив від звичайних занять.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Експертам, спеціалістам, перекладачам оплачуються проїзд, а також добові в разі переїзду до іншого населеного пункту. Експертам, спеціалістам і перекладачам повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу, якщо це не є їх службовим обов'язком.

Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів та експертів, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Розмір процесуальних витрат, необхідних для екстрадиції, у певних випадках може бути підставою для відмови від екстрадиції. Так, якщо видача особи іншій державі буде явно невиправданою, з огляду на спів-

відношення тяжкості вчиненого особою кримінального правопорушення, та ймовірних витрат, необхідних для екстрадиції, уповноважений (центральний) орган України має право відмовити компетентному органу України у зверненні до іноземної держави (ч. 4 ст. 573 КПК).

Витрати, пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей і документів, здійснюються за рахунок Державного бюджету України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Граничний розмір витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Згідно зі ст. 125 КПК суд за клопотанням осіб має право визначити грошовий розмір процесуальних витрат, які повинні бути їм компенсовані.

Суд вирішує питання щодо процесуальних витрат у вирокі суду або ухвалою. Ухвалюючи вирок або ухвалу, суд повинен вирішити на кого мають бути покладені процесуальні витрати і в якому обсязі (п. 13 ч. 1 ст. 368 КПК). Рішення щодо процесуальних витрат викладається у резолютивній частині вироку суду першої інстанції (п. 1 ч. 4 ст. 374 КПК). Рішення про розподіл процесуальних витрат викладається в ухвалі суду апеляційної інстанції (п. 3 ч. 1 ст. 419 КПК) і в ухвалі суду касаційної інстанції (п. 3 ч. 1 ст. 442 КПК).

Сторони кримінального провадження, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі мають право оскаржити судові рішення щодо процесуальних витрат, якщо це стосується їхніх інтересів.

У разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь потерпілого всі здійснені ним документально підтверджені процесуальні витрати. За відсутності в обвинуваченого коштів, достатніх для відшкодування зазначених витрат, вони компенсуються потерпілому за рахунок Державного бюджету України у випадках та у порядку, передбачених законом для компенсації шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

У разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь держави документально підтверджені витрати на залучення експерта.

Якщо суд апеляційної або касаційної інстанції, Верховний Суд України, не ухвалюючи рішення про новий судовий розгляд, змінить судові рішення або ухвалить нове, він відповідно змінює розподіл процесуальних витрат.

Суд, враховуючи майновий стан особи (обвинуваченого, потерпілого), за власною ініціативою або за її клопотанням має право своєю ухва-

лою зменшити розмір належних до оплати процесуальних витрат або звільнити від їх оплати повністю або частково, або відстрочити або розстрочити сплату процесуальних витрат на визначений строк.

Якщо оплату процесуальних витрат відстрочено або розстрочено до ухвалення судового рішення, витрати розподіляються відповідно до судового рішення.

У разі зменшення розміру належних до оплати процесуальних витрат або звільнення від їх оплати повністю або частково відповідні витрати компенсуються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

5.5. Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов

Окрім захисту публічних інтересів, кримінальний процес має на меті також захист приватних прав та інтересів окремих осіб, яким злочином заподіяно матеріальної та/або моральної шкоди. Ст. 2 КПК прямо не вказує на таке завдання кримінального провадження, проте називає завданням охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Майнові права та інтереси учасників кримінального провадження належать до цієї категорії.

Визначення самого поняття «шкода» чинний КПК не містить, однак у науці кримінального процесу під **шкодою** розуміють об'єктивну категорію, що заснована на праві і моралі та становить ті зміни, які настали у майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок учинення злочину.

Кримінальним процесуальним законодавством визначено **два види шкоди**, які підлягають відшкодуванню (компенсації), а саме: відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому; відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю правоохоронних органів або суду.

Чинним КПК у ч. 1 ст. 55 визначено, що фізичній особі кримінальним правопорушенням може бути завдана **фізична, моральна або матеріальна шкода**, також у цій нормі вказано, що юридичній **особі може бути завдано матеріальної шкоди**.

У розвиток передбаченого п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК права потерпілого і фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну або майнову шкоду, і юридичної особи, якій кримінальним

правопорушенням завдано матеріальну шкоду, у ст. 127 КПК встановлено способи (шляхи) її відшкодування (компенсації). Таких способів передбачено три.

Кожен із них має свої, дещо відмінні підстави, умови та форми реалізації, може використовуватися окремо, а всі вони послідовно в тому розумінні, що кожен наступний спосіб застосовується тоді, коли не було реалізовано або не було можливості реалізувати попередній.

Так, у першому випадку підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична або юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення.

Другий спосіб полягає в тому, що шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні.

У третьому випадку шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та у порядку, передбачених законом. Його застосування передбачене лише щодо потерпілих фізичних осіб та тільки майнової шкоди, завданої їх майну внаслідок злочину, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною (ст. 1177 ЦК України). Інші умови, а також порядок компенсації потерпілому в такий спосіб шкоди, чого вимагає припис ч. 2 ст. 1177 ЦК України, наразі законом не врегульовано, а тому він не застосовується.

Відповідно до ст. 128 КПК особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити *цивільний позов* до підозрюваного, обвинуваченого, до фізичної або юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

У нормах КПК не зазначено поняття цивільного позову в кримінальному провадженні, однак в юридичній літературі *цивільний позов у кримінальному провадженні* визначається як заявлена у кримінальному провадженні вимога фізичної або юридичної особи про відшкодування їй матеріальної або компенсацію моральної (немайнової) шкоди, завданої безпосередньо кримінальним правопорушенням або іншим суспільно

небезпечним діянням до підозрюваного, обвинуваченого або до особи, яка, з огляду на закон, несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діяннями підозрюваного, обвинуваченого або суспільно небезпечними діяннями малолітньої, неосудної або обмежено осудної особи.

Цивільний позов у кримінальному провадженні має два елементи: предмет та підстави.

Згідно з концепцією, що набула найбільшого поширення в науці цивільного процесу, предметом цивільного позову є матеріально-правова вимога позивача до відповідача, яка впливає зі спірних правовідносин.

Звідси **предметом цивільного позову в кримінальному провадженні** варто визнати матеріально-правову вимогу позивача до підозрюваного, обвинуваченого або фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (цивільного відповідача) про відшкодування майнової та/або моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням.

Підставами позову є юридичні факти, з яких позивач виводить свої вимоги і з наявністю яких закон пов'язує виникнення правовідносин між позивачем і підозрюваним, обвинуваченим (відповідачем). Отже, ці два елементи і формують зміст цивільного позову. Саме ці два елементи зумовлюють межі і направлення провадження за цивільним позовом у кримінальному процесі.

Юридичними фактами, на підставі яких пред'являються позови, є: вчинення кримінального правопорушення (або іншого суспільно-небезпечного діяння); наявність майнової або моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (або іншим суспільно небезпечним діянням); наявність причинного зв'язку між кримінальним правопорушенням і завданою шкодою.

На захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними або обмежено дієздатними, цивільний позов може бути пред'явлений їхніми законними представниками.

Цивільний позов в інтересах держави пред'являється прокурором. Він може бути поданий прокурором у випадках, встановлених законом, також в інтересах громадян, які через фізичний або матеріальний стан,

неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити власні права.

У ч. 4 ст. 128 КПК, зазначається, що форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства.

Цивільний позов повинен містити інформацію, передбачену ст. 119 ЦПК України. У позовній заяві про відшкодування матеріальної (моральної) шкоди має бути зазначено: в чому полягає ця шкода, якими злочинними діями або бездіяльністю її заподіяно позивачеві, з яких міркувань він виходив, визначаючи розмір шкоди, та якими доказами це підтверджується.

Відповідно до ст. 479 КПК відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї. Відшкодування матеріальної шкоди за цивільним позовом у кримінальному провадженні повинно полягати у відновленні колишнього стану речей або відшкодуванні збитків, тобто реального збитку.

Згідно зі ст. 1166 ЦК України шкода, заподіяна особі або майну, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, що заподіяла шкоду. Ст. 1167 ЦК України зобов'язує відшкодовувати моральну шкоду в грошовій або іншій матеріальній формі. Ст. 1192 ЦК України зобов'язує відповідальну за шкоду особу відшкодувати заподіяні збитки в натурі або у повному обсязі. Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі. Розмір відшкодування моральної шкоди визначається залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових утрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин.

Зокрема враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану. В разі цього, визначаючи розмір відшкодування моральної шкоди, суд має ґрунтуватися на засадах розумності, виваженості та справедливості та повинен наводити в рішенні відповідні мотиви.

Цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом за правилами, встановленими КПК. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, КПК не врегульовані, до них

застосовуються норми ЦПК України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства.

Відмова у позові в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства позбавляє цивільного позивача права пред'являти ідентичний позов у кримінальному провадженні.

Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право пред'явити його у порядку цивільного судочинства.

Згідно зі ст. 129 КПК та ст. 374 КПК ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, суд залежно від доведеності підстав і розміру позову задовольняє цивільний позов повністю або частково або відмовляє в ньому.

У разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення суд відмовляє в позові.

У разі виправдання обвинуваченого за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення або його непричетності до учинення кримінального правопорушення, а також у випадках, передбачених ч. 1 ст. 326 КПК, суд залишає позов без розгляду.

Відповідно до ст. 130 КПК шкода, завдана незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Згідно із Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. відшкодуванню підлягає шкода, завдана громадянинові внаслідок:

1) незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

2) незаконного проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та іншими актами законодавства.

Контрольні запитання

1. Який порядок відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому у кримінальному провадженні?
2. Що таке цивільний позов у кримінальному провадженні?
3. Які підстави, предмет і особливості доказування цивільного позову в кримінальному провадженні?
4. Які є суб'єкти цивільного позову?
5. Які є кримінальні процесуальні засоби забезпечення цивільного позову?
6. Який порядок вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні?
7. Який порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю?
8. Що таке процесуальні строки?
9. Які правила обчислення – процесуальних строків?
10. Які види процесуальних строків?
11. Які є види процесуальних витрат?

Рекомендована література

1. Азаров Ю. І. Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави / Ю. І. Азаров, Д. П. Письменний, О. Ю. Хабло // Юридична наука. – 2014. – № 5. – С. 49–56.
2. Басиста І. В. Кримінальний процесуальний документ як обов'язковий атрибут процесуальної форми: генеза та сутнісні ознаки / І. В. Басиста // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1. – С. 379–384.
3. Басиста І. В. Кримінальні процесуальні документи у слідчій діяльності: проблеми та шляхи їх вирішення / І. В. Басиста, С. О. Пришляк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – № 3. – С. 262–270.
4. Гідулянова Є. М. Окремі особливості прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: постановлення вироку / Є. М. Гідулянова // Митна справа. – 2014. – № 1 (2.2). – С. 176–181.
5. Глинська Н. В. Класифікація кримінальних процесуальних рішень та її значення для визначення специфіки стандартів їх доброякісності / Н. В. Глинська // Питання боротьби зі злочинністю. – 2014. – Вип. 27. – С. 142–155.
6. Глинська Н. В. Своєчасність кримінальних процесуальних рішень / Н. В. Глинська // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: Право. – 2014. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_1_6
7. Глинська Н. В. Сучасна кримінальна процесуальна політика як чинник формування концепту якості кримінальних процесуальних рішень / Н. В. Глинська // Право і суспільство. – 2014. – № 6.2 (3). – С. 205–210.

8. Глинська Н. В. Фактичні засоби обґрунтування кримінальних процесуальних рішень: окремі аспекти / Н. В. Глинська // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 71–75.
9. Гнатюк А. Ю. Цілі досудової кримінальної процесуальної діяльності прокурора та його функції / А. Ю. Гнатюк // Вісник Запорізького національного університету. – 2015 – № 2 (2) – С. 235–241.
10. Климчук М. П. Обґрунтованість кримінально–процесуальних рішень як елемент засади законності / М. П. Климчук // Часопис Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 8. – № 2. – С. 55–60.
11. Ковальчук С. О. Участь потерпілого, його представника й законного представника у формуванні речових доказів / С. О. Ковальчук // Вісник Запорізького національного університету. – 2014 – № 4(2) – С. 275–282.
12. Коляденко П. Інформаційний ресурс фіксування судового засідання технічним и засобами як процесуальний документ / П. Коляденко // Правова інформатика. – 2015. – № 2. – С. 88–95.
13. Лихолат Д. Процесуальні та тактичні основи діяльності прокурора і слідчого із забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням / Д. Лихолат, О. Донський, А. Слободзян // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 (34). – С. 39–46.
14. Мазур М. Р. Проблеми відшкодування майнової шкоди при реабілітації особи в кримінальному провадженні / М. Р. Мазур // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 10–1 (2). – С. 114–117.
15. Миколенко О. М. Класифікація та правове закріплення процесуальних форм відшкодування шкоди у кримінальному провадженні / О. М. Миколенко // Правова держава. – 2015. – № 20. – С. 146–151.
16. Нор В. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення / В. Нор // Право України. – 2013. – № 11. – С. 32–42.
17. Рогатюк І. В. Прокурорський нагляд як гарантія законності й обґрунтованості прийняття процесуальних рішень на початковому етапі досудового розслідування / І. В. Рогатюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 140–154.
18. Смирнов Є. В. Неоголошення про підозру як штучний спосіб затягування строків досудового розслідування: методологічна проблема захисту/ Є. В. Смирнов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4 (74) – С. 474–480.
19. Стебелев А. М. Добровільне відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні / А. М. Стебелев // Право і суспільство. – 2016. – № 4 (2). – С. 234–240.
20. Чорнобай Є. А. Моральна (немайнова) шкода як елемент компенсації у кримінальному провадженні / Є. А. Чорнобай // Наше право. – 2014. – № 4. – С. 122–126.
21. Шепітько В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень / В. Шепітько // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 4. – С. 206–209.

Тема 6

ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

6.1. Поняття, ознаки і значення доказів

6.2. Класифікація доказів

6.3. Кримінальне процесуальне доказування та його етапи

6.4. Предмет доказування

6.5. Межі доказування

6.1. Поняття, ознаки і значення доказів

Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність або відсутність фактів й обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК).

Відповідно до нового тлумачного словника української мови термін «фактичний» означає «такий, що відповідає об'єктивній дійсності і є матеріалом для певних висновків», а термін «дані» визначається як «відомості, що необхідні для якого-небудь висновку, рішення», отже, доцільно трактувати фактичні дані лише як «відомості про факти». Адже факти – це явища дійсності, які, зазвичай, відносяться до минулого і є недоступними для безпосереднього сприйняття слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом. Щоб мати можливість використати факт у разі доказування, він має бути спочатку пізнаний, тобто відображений у свідомості людини.

Щодо моменту виникнення доказу в кримінальному провадженні, то вважається, що до проведення слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій докази не виникають, оскільки процесуальних доказів у гото-

вому вигляді не має. Під час вчинення кримінального правопорушення утворюються його матеріальні сліди-відображення в обстановці місця події або ідеальні сліди-відображення у свідомості людей. Тому збирають, перевіряють і оцінюють не докази, а відомості, носіями яких є матеріальні об'єкти, люди, які можуть трансформуватися в докази, а можуть і не досягнути цього статусу. Виникнення доказів у кримінальному провадженні – це складна, цілеспрямована діяльність суб'єктів доказування з формування доказів, до якої включаються дії з їх збирання, дослідження та засвідчення у встановленому КПК порядку в процесуальних джерелах доказів – показаннях, речових доказах, документах, висновках експертів (ч. 2 ст. 84 КПК).

Легальна дефініція доказу структурована і як елементи охоплює будь-які фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження (зміст), процесуальну форму їх закріплення (спосіб існування у матеріалах кримінального провадження) та носій відомостей (зовнішній вираз). Усі зазначені елементи взаємозв'язані та в поєднанні утворюють поняття доказу. Отже, розглянемо детальніше структурні елементи поняття доказу.

Зміст доказів складають фактичні дані, отримані з належних джерел, а їх матеріальною основою є не саме джерело, а штучно створений їх носій.

Під фактичними даними варто розуміти не самі факти, а відомості про минулі події, які реально відбулися, що містяться в доказах (інформацію) про них.

Для того, щоб пізнати факт, необхідно сприйняти його безпосередньо або отримати про нього інформацію. Але злочин – це подія минулого, яка в момент доказування не існує. Якщо ж слідчий або суддя безпосередньо сприймали подію, що розслідується або розглядається в суді, то вони стають свідками і їх участь у процесі, як суб'єктів доказування, виключається. Вони можуть безпосередньо сприймати лише ту інформацію про кримінальне правопорушення, яка збереглася у свідомості інших людей або на матеріальних об'єктах.

Відтак обставини, які мають значення для провадження, пізнаються не за допомогою фактів реальної дійсності, а лише відомостей про них. Факти – це події, явища дійсності, які не можна приєднати до матеріалів кримінального провадження. Через те, в разі доказування у кримінальному провадженні орган досудового розслідування, слідчий і суд й інші особи, які беруть участь у процесі, оперують відомостями про події та явища дійсності, що утворюють зміст показань допитаних осіб, докумен-

тів й інших видів доказів. Навіть у разі безпосереднього сприйняття слідчим, прокурором або суддею обставин події кримінального правопорушення у ході провадження слідчих (розшукових) і судових дій (огляд, освідування тощо) вони оперують як доказами не цими фактами, а тільки відомостями (інформацією) про них, зафіксованими у встановленому законом порядку в протоколах слідчих (розшукових) дій, на носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії і в журналі судового засідання. Так змістом такого доказу, як показання свідка будуть фактичні дані, які свідок повідомляє на допиті, а формою – саме повідомлення, зроблене свідком на допиті, яке записане у протоколі (зміст – відомості, форма – сам документ).

Єдність змісту та форми в доказі виявляється як єдність фактичних даних та їх процесуальних носіїв. Останні виступають як невід'ємний атрибут самого доказування.

Процесуальними носіями фактичних даних є об'єкти, які можуть слугувати засобом фіксації, збереження та перенесення доказової інформації в просторі та часі зокрема – джерелом інформації у кримінальному провадженні для суб'єктів кримінального процесу та його учасників на будь-яких його стадіях.

Процесуальна форма наявності фактичних даних у кримінальному процесі закріплена у ч. 2 ст. 84 КПК – це показання, речові докази, документи та висновки експертів.

Процесуальна форма доказу має забезпечити надійність кримінального процесуального доказування. Щодо кримінальних процесуальних доказів, то законодавством передбачено порядок їх формування та збереження. Саме послідовність процесуальних дій та прийняття рішень зі залучення до матеріалів кримінального провадження фактичних даних і надають їм процесуальної форми.

Необхідно мати на увазі, що окрім процесуальної форми є форма одержання доказів, яка забезпечує їх допустимість, а також форма закріплення доказів, яка забезпечує їх збереження та подальше використання. Так, наприклад, протокол слідчої (розшукової) дії одночасно виступає і одним із джерел доказів, і формою збереження цих доказів.

У кримінальному процесі докази виступають як засоби доказування конкретних обставин учиненого кримінального правопорушення, що мають значення для правильного вирішення матеріалів кримінального провадження. Доказ як факт, з якого слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд роблять висновки про інший факт, який необхідно встановити в кримінальному провадженні, називається доказовим фактом.

Доказовий факт – відомий факт, який у поєднанні з іншими фактами встановлює або спростовує винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Розслідування кримінального правопорушення може вважатися всебічним, повним й неупередженим лише в разі залучення всіх отриманих доказів, що дають змогу встановити обставини, які входять до предмета доказування (ст. 91 КПК). Проте не всі отримані докази можуть використовуватися у кримінальному судочинстві, а лише ті, що мають такі внутрішні властивості, як *належність, допустимість, достовірність і достатність*.

Належними доказами є такі, які прямо або непрямо підтверджують наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність або недостовірність, можливість або неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК).

Належність є невід'ємним елементом характеристики доказів. Належність доказів – це така внутрішньовластива їм якість, унаслідок якої вони здатні встановити обставини, необхідні для повного і правильного вирішення справи.

Вона відповідає, з одного боку, на питання про наявність зв'язку між змістом і фактом, який підлягає встановленню, а з іншого – визначає, наскільки точно встановлено шуканий факт, тобто належний доказ має визначену доказову силу, не належний – її не має.

Головним для визнання належним доказу в провадженні має вирішення питання про те, чи належать обставини і факти, для встановлення яких він використовується, до кола тих, які мають вагоме значення для правильного вирішення кримінального провадження і тим самим підлягають доказуванню. Якщо належать, значить відповідають вимозі належності, якщо не належать – не відповідають, і тому доказуванню не підлягають.

Допустимість доказу, згідно з нормативними приписами ч. 1 ст. 85 КПК, визначається відповідністю порядку отримання доказу положенням КПК.

Умовами допустимості доказів є: одержання фактичних даних із належного джерела (наприклад, не можуть бути доказами у кримінальному провадженні фактичні дані, одержані внаслідок допиту від особи, яка не могла підлягати допиту як свідок – ч. 2 ст. 65 КПК); одержання фактичних даних належним суб'єктом (державним органом або особою, яка здійснює кримінальне провадження); одержання фактичних даних

у належному процесуальному порядку (з дотриманням передбаченої законом процедури); належне оформлення джерела фактичних даних (протокол слідчої (розшукової) дії, журнал судового розгляду).

Від правильного визначення такої властивості доказу, як його допустимість, залежить належне забезпечення прав і свобод осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, досягнення достовірного знання у кримінальному провадженні.

Вимога допустимості доказу логічно випливає із положення Конституції України, у ч. 3 ст. 62 якої зазначено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Така ж позиція закріплена у ч. 3 ст. 17 КПК, яка визначає презумпцію невинуватості.

Недопустимий доказ не може бути використаний в разі прийняття процесуальних рішень, на нього не може посылатися суд в разі ухвалення судового рішення.

Недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини (ч. 1 ст. 87 КПК).

У ч. 2 ст. 87 КПК зазначається, що суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння:

- 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;
- 2) отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження;
- 3) порушення права особи на захист;
- 4) отримання показань або пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права;
- 5) порушення права на перехресний допит;

Окрім того, за ч. 3 ст. 87 КПК недопустимими є також докази, що були отримані: 1) з показань свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним або обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні; 2) після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досу-

дового розслідування або прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК. Для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Докази, передбачені у ст. 87 КПК, повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за учинення зазначеного істотного порушення прав і свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані.

Якщо порушення допустимості доказів мають очевидний характер, то питання про визнання їх недопустимими має вирішуватися судом одразу після заявлення сторонами відповідного клопотання з виходом у нарадчу кімнату в ухвалі суду. В іншому разі таке питання може вирішуватися на завершальному етапі провадження у вирок або ухвалі суду. Отже, у разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження розпочате. Сторони кримінального провадження, потерпілий мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими (ст. 89 КПК).

Також у питаннях допустимості доказів має значення і рішення інших судів (ст. 90 КПК), а саме: рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів (тобто не вимагає повторного дослідження і встановлення ще одним рішенням, а відразу береться до уваги суду).

Значення визнання доказів недопустимими полягає у тому, що відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК недопустимий доказ не може бути використаний для обґрунтування процесуальних рішень і на досудовому розслідуванні, і на судовому розгляді. В разі чого, треба завжди пам'ятати, що відповідно до ч. 1 ст. 87 КПК недопустимими також є докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини.

Окрім того, КПК передбачено недопустимість доказів і відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого (ст. 88 КПК),

а саме: докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або учинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого є недопустимими на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Докази та відомості, передбачені ч. 1 ст. 88 КПК, можуть бути визнані допустимими, якщо: 1) сторони погоджуються, щоб ці докази були визнані допустимими; 2) вони подаються для доказування того, що підозрюваний, обвинувачений діяв з певним умислом і мотивом або мав можливість, підготовку, обізнаність, потрібні для учинення ним відповідного кримінального правопорушення, або не міг помилитися щодо обставин, за яких він учинив відповідне кримінальне правопорушення; 3) їх подає сам підозрюваний, обвинувачений; 4) підозрюваний, обвинувачений використав подібні докази для дискредитації свідка.

Докази щодо певної звички або звичайної ділової практики підозрюваного, обвинуваченого є допустимими для доведення того, що певне кримінальне правопорушення узгоджувалося із цією звичкою підозрюваного, обвинуваченого.

Окрім того, законодавець у ч. 2-5 ст. 65 КПК обмежує використання окремих джерел низкою умов, які також ураховуються під час визначення допустимості доказів.

Достовірність доказів – це можливість застосування фактичних даних у процесі доказування з погляду на відповідність знання про обставини події кримінального правопорушення реальним подіям, які сталися.

Оцінка доказів, з погляду їх достовірності, полягає в тому, що: 1) вивчається особа, яка володіє відомостями (свідок, потерпілий тощо) з позиції її здатності давати правдиві та повні показання; 2) вивчається характер та умови виявлення матеріального носія інформації (предмет, документ); 3) аналізується зміст відомостей (послідовність і повнота викладення, наявність суперечностей, неточностей, прогалин, обґрунтованість висновків, що базуються на даних науки тощо); 4) інформація, яка одержана з певного процесуального джерела, співставляється з інформацією, що отримана з інших процесуальних джерел.

Достатність доказів – це можливість суду або органу кримінального переслідування покласти їх сукупність або ж один із них в основу процесуального рішення поза розумним сумнівом. Ця ознака доказів застосовується тільки щодо певної їх сукупності. Достатність сукупності

доказів передбачає попередню оцінку кожного доказу з погляду допустимості та достовірності. Докази, які не відповідають цим критеріям, не можуть бути використаними для обґрунтування будь-яких висновків, відповідно вони і не враховуються в разі оцінки сукупності доказів загалом.

Достатність зібраних доказів для достовірного висновку в кримінальному провадженні визначається внутрішнім переконанням слідчого, слідчого судді, прокурора та судді.

Констатація недостатності доказів має такі наслідки: відмову від процесуального рішення, яке передбачалося прийняти (наприклад, повідомлення про підозру); прийняття протилежного рішення (наприклад, виправдувального вироку); скасування (після перевірки дії) раніше прийнятого рішення (наприклад, рішення про арешт).

Значення доказів у кримінальному процесі складно переоцінити, оскільки достовірне знання про обставини кримінального правопорушення встановлюються органами досудового розслідування, прокурором слідчим суддею і судом лише шляхом кримінального процесуального доказування, під час якого збираються, перевіряються, оцінюються докази і на їх підставі приймаються й обґрунтовуються процесуальні рішення. Цим зумовлюється те, що доказування є найважливішим в усій діяльності органів і осіб, які здійснюють кримінальне провадження, осіб, яких вони залучають до цієї діяльності, а також те, що нормативне регулювання й теоретичне дослідження проблем доказування займає значне місце в кримінальному процесуальному праві, найважливішою складовою якого є доказове право, і в науці кримінального процесу, де провідну роль відіграє теорія доказів (учення про докази). Внаслідок цього, в кримінальному процесі як науці, навчальній дисципліні, галузі права і практичній діяльності все зводиться до доказування і доказів, бо вони є основним змістом кримінального процесу.

6.2. Класифікація доказів

Класифікація доказів означає їх наукове групування за певними ознаками, які притаманні їх змісту або формі. Потреба в класифікації доказів у кримінальному провадженні диктується складністю процесу доказування, формуванням доказів та їхніх процесуальних джерел, різноманітністю функцій доказів. Сукупність доказів дає можливість повно, всебічно і неупереджено встановити всі обставини кримінального про-

вадження лише у разі, коли вона утворює систему доказів, яка здатна встановити всі елементи предмета доказування.

Багатоплановість поняття доказів не дає змоги класифікувати їх за однією універсальною ознакою, тому класифікація доказів відбувається за декількома ознаками. Класифікація доказів має значення не тільки для теорії, а й для практики, дозволяє систематизувати всі наявні знання про докази, правильно їх оцінювати та застосовувати.

Першою підставою є **спосіб формування доказів**, залежно від якого вони поділяються на *особисті і речові*.

До **особистих доказів** відносяться всі види передбачені КПК показань: свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта. Прийнято вважати, що інформація, яка зберігається в людській пам'яті має знаковий характер, оскільки повідомлення, які передаються від однієї особи до іншої є наслідком їх складної психічної діяльності. Образна картина події не може бути збережена, відновлена та передана в незмінному вигляді, тому завжди наявні об'єктивні розбіжності в характері інформації, особливостях її утворення, збереження та передачі.

Що стосується **речових доказів**, то у неживій природі формування доказів виявляється в змінах зовнішнього вигляду, фізичного стану або хімічного складу об'єкта. Так, унаслідок кримінального правопорушення на місці події можуть залишитися сліди знарядь злочину, відбитки пальців, плями крові тощо.

Особисті докази мають словесну форму і одержуються від людей, а *речові* – форму матеріального коду і містяться в матеріальних об'єктах.

Стосовно предмета обвинувачення докази класифікуються на *обвинувальні і виправдувальні*.

Обвинувальними є докази, які викривають обвинуваченого або обтяжують його відповідальність. До них належать докази, на яких ґрунтується обвинувачення або які встановлюють обставини, що обтяжують відповідальність обвинуваченого. Обвинувальні докази є єдиним засобом встановлення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно до цього, до них пред'являються жорсткі вимоги відповідності закону процедури та закріплення. Обвинувальний вирок може ґрунтуватися тільки на достатній сукупності достовірних обвинувальних доказів, які отримані законним шляхом.

Виправдувальними є докази, які спростовують обвинувачення, встановлюють невинуватість обвинуваченого або меншу його винуватість; встановлюють обставини, що пом'якшують відповідальність; спростовують допустимість, належність, достатність або достовірність

обвинувальних доказів. Найбільш вагомим безпосереднім виправдувальним доказом є алібі, тобто знаходження обвинуваченого в момент учинення кримінального правопорушення в іншому місці. Доки алібі не спростовано, обвинувачення не може вважатися доведеним. Відтак виправдувальними є докази, які виключають можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності.

*За джерелом одержання відомостей про факти (за характером формування джерела доказів) докази та їх джерела бувають **первинними і похідними**.*

Первинними називають докази, які є першоджерелами відомостей про факт, який встановлюється. Первинними доказами є: показання підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого про вчинені ними дії або особисто сприйняті обставини кримінального правопорушення, висновки експерта, а також його показання про результати проведених ним досліджень, речові докази.

Похідними називаються докази, які не є першоджерелами відомостей про факт, що встановлюється, а відомості, здобуті з інших джерел. Характерною особливістю похідних доказів є ретрансляція інформації, це означає, що похідний доказ формується пізніше первинного та на його основі, але це не означає, що до нього можна відноситися з недовірою та халатністю. Похідні докази потребують сумлінної перевірки та співставлення з іншими доказами, тому що внаслідок перевірки вони можуть виявитися достовірнішими, ніж первинні.

До похідних доказів, наприклад, відносяться: показання осіб, які мають відомості, отримані від інших людей, копії документів, зліпки та відбитки, що відображають матеріальні сліди кримінального правопорушення.

***Залежно від того, чи встановлює доказ головний факт чи ні** докази можуть бути **прямі і непрямі (побічні)**.*

Прямий доказ установлює і доказує головний факт, прямо вказує на учинення обвинуваченим кримінального правопорушення.

Непрямі (побічні) докази встановлюють не головний факт, а доказовий факт, який, своєю чергою, є доказом головного факту.

Поділ доказів на прямі й непрямі (побічні) обумовлено наявністю різних способів установлення тих або інших обставин. Зв'язок прямого доказу з предметом доказування очевидний, він не потребує додаткового обґрунтування. Шлях непрямого доказу складніший. Зв'язок непрямого доказу зі справою може здаватися випадковим та маловірогідним, тому доказування на основі непрямих доказів вимагає не тільки встано-

влення їх зв'язку з предметом доказування, але і зв'язку між непрямыми доказами. Поділ доказів на прямі та непрямі (побічні) має значення виключно для доказування винуватості особи. Для доказування винуватості органи розслідування встановлюють і перевіряють багато непрямих доказів. Оцінка доказу і прямого, і непрямого (побічного) може змінюватися залежно від предмета доказування. Наприклад, погроза вбивством є непрямим доказом у кримінальному провадженні про вбивство і прямим у кримінальному провадженні про вимагання, яке вчинено з погрозою застосування насильства.

Прямий доказ безпосередньо пов'язує особу, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення з фактом цього кримінального правопорушення, вказує на обставини, що потрібно доказати безпосередньо. Так, зокрема, прямим речовим доказом може слугувати відеозапис, зроблений камерою спостереження супермаркета під час викрадення особою майна.

Побічний доказ пов'язує особу не з головним фактом кримінального правопорушення, а з будь-яким іншим, побічним фактом, з якого можна зробити висновок про учинення обвинуваченим кримінального правопорушення. Ніяка сукупність побічних доказів без наявності прямих не може бути основою для прийняття процесуального рішення щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Орієнтовний перелік фактів, які в судовій практиці слугують побічними доказами:

– сліди, залишені злочинцем (наприклад, слід взуття, виявлений на місці учинення злочину й ідентифікований з підошвою взуття особи – ним встановлюється факт знаходження певної особи у цьому взутті на місці учинення злочину, але треба ще встановити або тільки ця особа носила це взуття і інша особа не могла взяти це взуття у день учинення злочину і повернути його власнику взуття);

– наявність знарядь, необхідних для учинення кримінального правопорушення (наприклад, виявлення в обвинуваченого ключа, який відкриває приміщення, з якого вчинена крадіжка);

– знаходження особи біля місця учинення кримінального правопорушення в той час, коли воно було вчинено;

– наявність мотиву до учинення кримінального правопорушення (наприклад, ворожі відносини між обвинуваченим і потерпілим, сварка між ними);

– дії особи до учинення кримінального правопорушення, які представляють собою підготовку до учинення кримінального правопору-

шення (наприклад, придбання зброї), дії особи після учинення кримінального правопорушення, які спрямовані на знищення його слідів;

– зміна способу життя особи, яка викликана учиненням кримінального правопорушення (наприклад, після розкрадання державного майна обвинувачений купує дорогоцінні речі).

Отже, розглянуті класифікації дають значну можливість для всебічного аналізу, визначення ролі та значення доказів; вибору оптимальних тактичних і методичних прийомів їх збирання, перевірки; допомагають з'ясувати їхню значущість для доведення тих або інших обставин, що входять до предмета доказування; дають змогу враховувати особливості кожного виду доказів у разі їх оцінки та обґрунтування процесуальних рішень.

6.3. Кримінальне процесуальне доказування та його етапи

За своєю гносеологічною суттю кримінальне процесуальне доказування є пізнавальною діяльністю, наслідком здійснення якої є формування суб'єктивного образу об'єктивної дійсності про подію минулого, а за характером становить складноструктуровану діяльність і має розглядатися: 1) як встановлення та дослідження обставин кримінального правопорушення, що входять до предмета доказування, тобто діяльність відповідних державних органів і учасників процесу зі збирання (формування), перевірки й оцінки доказів; 2) як логічні операції з формулювання та обґрунтування певної тези, висновків у процесуальних рішеннях з кримінальної справи. Доказування не ставить собі за мету пізнання закономірностей розвитку природи й суспільства, але в плані встановлення окремих фактів, явищ дійсності воно має багато спільного з науковим пізнанням, насамперед історичним. Ця специфіка зумовлена передусім об'єктом, завданням і засобами пізнання, колом його суб'єктів, процесуальними строками і процесуальною формою.

У кримінальному процесі як науці, галузі права і практичній діяльності все зводиться до доказування і доказів, бо вони є основним змістом кримінальної процесуальної діяльності. Для успішного вирішення завдань кримінального провадження слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані встановити, або мала місце подія кримінального правопорушення, яке кримінальне правопорушення вчинено, хто винуватий у його вчиненні й інші обставини, що мають значення для законного

та обґрунтованого вирішення кримінального провадження, захисту прав і законних інтересів учасників процесу. Кримінальне правопорушення для осіб, на яких законом покладено обов'язок досудового розслідування і розгляду кримінальної справи, завжди є подією минулого, яку вони повинні пізнати. Тому слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд у разі провадження розслідування або судового розгляду матеріалів кримінального провадження повинні пізнавати факти, що відносяться до минулого, лише за допомогою тих слідів, які ця подія залишила. На підставі найрізноманітніших даних, фрагментарних уривчастих свідчень вони відновлюють цілісну картину події, що відбулася, тобто встановлюють обставини вчиненого злочину й осіб, які його вчинили.

Отже, **доказування** – це встановлення за допомогою доказів усіх фактів, обставин, що мають значення для вирішення кримінального провадження.

Процес доказування – це формування доказів і їх процесуальних джерел та обґрунтування висновків з метою встановлення повно і точно відповідно до дійсності події кримінального правопорушення, винуватості особи у його вчиненні і всі обставини, що визначають ступінь відповідальності цієї особи за вчинене, або впевнитись у протилежному, тобто у тому, що в дійсності кримінальне правопорушення не вчинено, особа невинна.

Треба зазначити, що пізнання обставин кримінального правопорушення, на відміну від пізнання в інших сферах людської діяльності, відбувається за специфічною формою, яка складається зі збирання, перевірки та оцінки доказів і полягає в розумовій та практичній діяльності органів досудового розслідування зі встановлення винуватості обвинуваченого та обґрунтуванню його вини.

Доказування у кримінальному провадженні підпорядковується певним логічним правилам, згідно з якими проходить пізнання будь-яких явищ дійсності. Так, накопичується певний фактичний матеріал, який підлягає аналізу, поділяється на частини, з'ясовуються окремі деталі, аспекти досліджуваних фактів, після чого робиться узагальнюючий, синтезуючий висновок про всі досліджувані події. З огляду на наявні дані, формується певна гіпотеза, яка ретельно перевіряється. Доказування має цілеспрямований характер, воно націлене на встановлення обставин події, що сталася. Щоб досягти цього, дослідження таких обставин повинно бути повним, об'єктивним, усебічним, неупередженим.

До встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, діяльність кримінально-процесуальна діяльність із досудового розсліду-

вання має пошуковий характер. На цьому етапі можливо висунення декількох варіантів пояснення кримінального правопорушення, що розслідується. Версія, яка виникає на основі наявних доказів, дає змогу визначити тактику та стратегію в кожному з можливих напрямів та дає можливість її перевірки. В разі цього не виключено, що версія потерпілого відрізняється від офіційної обвинувальної версії, захист має своє пояснення події, а суд може сформувати свій, відмінний від інших, погляд на обставини провадження.

У ході досудового розслідування і в судовому розгляді мають бути сформовані всі можливі версії, що впливають із обставин кримінального провадження, їх слід ретельно перевірити, зібравши докази щодо кожної версії. Якщо внаслідок такої перевірки версій всі вони, окрім однієї, будуть спростовані і тільки одна набуде повного і об'єктивного підтвердження доброякісними і достовірними доказами, це дасть можливість слідству і суду зробити достовірний висновок.

Важливу роль у процесі доказування відіграють презумпції. Презумпція – це слово латинського походження. Філософи називають презумпцією передбачення, яке ґрунтується на вірогідних посиланнях. В іншому значенні це – положення, яке варто вважати істинним, доки правильність його не буде спростована. В окремих літературних джерелах презумпція визначається як загальне правило, яке виражає стійкі, неодноразово повторювані зв'язки між фактами та явищами.

Презумпція невинуватості обумовлює таку структуру процесу, в якому тягар доказування лежить на стороні, яка висуває обвинувачення. Відповідно до цього правила, підозрюваний або обвинувачений який вважається невинуватим до тих пір, доки його вина не буде доведена у встановленому законом порядку та не буде постановлена вироком, який набрав законної сили, не зобов'язаний доводити свою невинуватість.

Процес доказування – це спосіб відтворення реальних подій кримінального правопорушення, з'ясування їх сутності та вироблення на підставі цього відповідних процесуальних рішень, а також це процес обґрунтування винуватості конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. Цей процес формує комплекс процесуальних дій і відносин, які можна згрупувати в окремі відносно самостійні елементи. Останні є важливими для аналізу внутрішнього змісту кримінального процесуального доказування.

У ч. 2 ст. 91 КПК зазначено, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів із метою встановлення обставин, що мають

значення для кримінального провадження. Органи, які здійснюють кримінальне провадження, повинні викласти свої висновки у рішенні, обґрунтувавши їх доказами так, щоб ні в кого не виникало сумнівів щодо правильності цих висновків.

Обґрунтуванню підлягають висновки про: наявність або відсутність обставин, які належало встановити (ст. 91 КПК); достовірність або недостовірність доказів і їх джерел; належність і допустимість доказів; достатність доказів; їх юридично-значущі властивості;

Зміст процесуального доказування розкривається через його **елементи**, першим із яких є збирання доказів.

Збирання доказів – це передбачені законом процесуальні дії слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, які спрямовані на виявлення, витребування й отримання доказів.

Під збиранням доказів у кримінальному процесі доцільно розуміти елемент доказування, змістом якого є здійснення уповноваженим (компетентним) державним органом пошуково-пізнавальних дій з метою сприйняття інформації, що міститься в слідах кримінального правопорушення, її вилучення та закріплення в матеріалах кримінального провадження.

Не можна не брати до уваги той аспект, що особи, які беруть участь у провадженні здійснюють збирання та подання доказів до суду не для їх подальшої оцінки судом, а для доведення правомірності власної позиції.

У ст. 93 КПК «Збирання доказів» зазначено: Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи щодо якої здійснюється провадження у порядку, передбаченому КПК.

Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів через проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК.

Сторона захисту, потерпілий представник юридичної особи щодо якої здійснюється провадження здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових)

дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи щодо якої здійснюється провадження проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється через подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються у порядку, передбаченому ст. 220 КПК. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

Слідчі (розшукові) дії є найбільш розповсюдженим засобом одержання доказової інформації і відображення її в матеріалах кримінального провадження. Процедура кожної слідчої (розшукової) дії детально регламентована законом.

Докази можуть бути одержані на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Зібрані докази повинні бути зафіксовані в процесуальній формі, що визначається законом, разом і за допомогою науково-технічних засобів.

Фіксація доказової інформації – це частина провадження процесуальних дій яка полягає у закріпленні відповідно до вимог ст.ст. 103–107 та інших норм КПК, які регламентують особливості проведення окремих процесуальних дій, одержаної інформації, яка має значення для кримінального провадження.

У разі необхідності допомогу в цьому їм надають спеціалісти та перекладачі.

КПК містить вичерпний перелік способів фіксації доказів та їх джерел. У ст. 103 КПК зазначається, що *процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися*: у протоколі; на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; у журналі судового засідання.

Протокол є основним, найпоширенішим способом фіксації ходу і результату проведеної процесуальної дії у випадках, передбачених КПК. Протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення.

Особою, яка проводила процесуальну дію, до *протоколу долучаються додатки*, а саме: спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів,

речей і документів; письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та або вилученні таких додатків.

Під час фіксації процесуальної дії кримінального провадження можуть бути застосовані технічні засоби (ст. 107 КПК). Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування, разом під час розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим.

Про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії.

У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

Фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді під час судового провадження є обов'язковим. У разі неприбуття в судові засідання всіх осіб, які беруть участь у судовому провадженні, або в разі, якщо відповідно до положень КПК судові провадження здійснюється судом за відсутності осіб, фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді не здійснюється.

Учасники судового провадження мають право отримати копію запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу.

Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її учинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними.

Загальними вимогами, які визначають умови допустимості застосування в кримінальному процесі науково-технічних засобів і методів розслідування є такі: дії з їх застосування правомірні, якщо вони: передбачені законом, не суперечать йому, застосовувати їх можуть особи, спеціально на те уповноважені, можливість їх застосування безпосередньо визначається їх науковою обґрунтованістю, об'єктивністю і достовірністю

одержуваних у разі цього результату; вони не повинні суперечити етичним нормам, принижувати гідність осіб щодо яких застосовуються; їх застосування має відповідати вимогам безпеки.

Будь-який доказ, для того щоб він міг бути покладений в основу висновків слідства і суду, повинен перевірятися.

Перевірка доказів – це діяльність, спрямована на підтвердження (заперечення) інформації, що міститься в них. Перевірити доказ – означає зібрати дані, на основі яких можна зробити висновок про його належність, достовірність і допустимість. Докази можуть бути перевірені тільки за допомогою інших доказів.

Предметом перевірки доказів є, по-перше, встановлення достовірності (правдивості) інформації, що міститься в них і, по-друге, визначення їх допустимості. В процесі перевірки можна прямо або побічно підтвердити достовірність доказової інформації, встановити справжність джерел цієї інформації, законність способів її отримання тощо.

Усі зібрані докази підлягають ретельній і всебічній перевірці. Метою перевірки є з'ясування достовірності зібраних доказів для встановлення фактів, які мають значення для кримінального провадження. Вона полягає у перевірці належності до справи, допустимості та достовірності зібраних речових джерел інформації або тих, що збираються, документів й інших доказів. Зазвичай перевірка починається з визначення надійності джерел інформації у кримінальному провадженні. Насамперед встановлюється, чи входить певне джерело фактичних даних до переліку, який міститься в процесуальному законі, і або може воно згідно з цим бути джерелом із кримінального провадження. Потім з'ясовуються умови формування доказів, для того, щоб ці умови могли бути враховані під час визначення достовірності фактів, що перевіряються. Окрім того, необхідно перевірити відсутність у свідків особистої зацікавленості у вирішенні справи, встановити компетентність експертів і спеціалістів тощо. В разі цього з'ясовуються та аналізуються інформаційні властивості зібраних матеріалів або тих, що збираються, встановлюються, або дотримані процесуальні правила зберігання доказів, зіставляються докази, що перевіряються, з іншими. Перевірка доказів відбувається також шляхом збирання нових доказів, які підтверджують або заперечують достовірність тих, що зібрані.

Способами перевірки доказів є: 1) дослідження самого доказу; 2) відшукання нових доказів, що підкріплюватимуть або спростовуватимуть цей доказ; 3) співставлення доказу з іншими доказами, що є в матеріалах кримінального провадження; 4) установлення джерел доказів. Відтак

перевірка доказів поєднує і практичну, і розумову діяльність. Основний спосіб перевірки доказів – отримання інших доказів та розширення їх сукупності з метою можливості співставлення доказів між собою. Кожний новий доказ слугує і засобом перевірки наявних доказів і сам перевіряється ними.

Перевірка доказів та їх джерел здійснюється: за допомогою розумової діяльності; шляхом проведення нових або додаткових практичних дій: слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, передбачених законом.

Розглянемо детально *способи перевірки доказів та їх джерел*. Як зазначалося, перевірка починається із з'ясування надійності процесуального джерела. Наприклад, якщо джерелом доказу є документ, то необхідно перевірити компетентність осіб, від яких виходить цей документ, наявність у ньому необхідних реквізитів, є документ оригіналом або копією, або немає в ньому видимих слідів підробки. В разі цього варто з'ясувати законність порядку одержання процесуального джерела, оскільки будь-яке порушення процедури, передбаченої законом, ставить під сумнів використання доказів, що містяться в джерелі.

Зміст кожного доказу окремо аналізується з позицій його допустимості, належності, достатності та достовірності. Проте варто пам'ятати, що перевірка кожного окремо взятого доказу не завжди дає тверде переконання щодо його достовірності. Тому порівняння певного доказу з іншими доказами допомагає з'ясувати неповноту або неправдивість відомостей, суперечності, причини таких суперечностей, і відтак, установити надійність одержаної інформації.

Однак порівняння кожного окремого доказу з іншими є можливим за наявності певної сукупності доказів у провадженні. Перевірка кожного окремого доказу, відсіювання тих, що визнаються недостовірними, разом зі своїми процесуальними джерелами, є необхідною умовою утворення сукупності доказів. Така сукупність доказів утворюється поступово внаслідок діяльності органів досудового розслідування щодо збирання і перевірки доказів та їх процесуальних джерел. Кількість необхідних у справі доказів наперед визначити неможливо. Все залежить від конкретної ситуації. Варто лише зазначити, що оцінка лише окремих доказів не може стати основною для будь-якого висновку у справі, оскільки оцінка доказів відповідно до ст. 94 КПК має ґрунтуватися на повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи у їх сукупності. Заразом треба наголосити, що сукупність доказів – це не просто кількісна характеристика доказів та їх процесуальних джерел. У кримінальному провадженні слідчий, проку-

пор повинен мати взаємопов'язану, внутрішньо узгоджену систему доказів. Кожен доказ не тільки повинен стосуватися обставин, що входять до предмета доказування, а й мати зв'язок з іншими доказами, що є у кримінальному провадженні.

Іншим способом перевірки доказів та їх процесуальних джерел є проведення додаткових або нових практичних дій. До таких дій доцільно віднести слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії й інші процесуальні дії, передбачені законом.

Може виникнути така ситуація, що внаслідок аналізу кожного окремого доказу або порівняння доказів в їх сукупності не вдалося визначитися з їх допустимістю, належністю та достовірністю для досягнення мети доказування, або ж дослідження доказів та їх джерел свідчить про їх неповноту, суперечливість одержаної інформації. В такому разі орган, який проводить досудове розслідування вправі провести будь-які дії передбачені у КПК, залежно від конкретної слідчої ситуації. Наприклад, перевіряючи докази, у показаннях потерпілого слідчий виявив неповноту. Щоб усунути це упущення, він проводить додатковий допит потерпілого. Інформацію, одержану внаслідок допиту потерпілого, можна перевірити й іншим способом, наприклад, призначити експертизу, допитати інших учасників кримінального провадження, за допомогою яких можуть бути не тільки перевірені наявні докази, але й одержані нові.

Отже, перевірка доказів є первинним і обов'язковим елементом після виявлення та закріплення доказів, необхідною й суттєвою передумовою їх подальшої оцінки.

Взаємозв'язок перевірки з оцінкою доказів та їх джерел полягає у тому, що перевірка завжди передує оцінці, а в процесі оцінки орган розслідування може повернутися до додаткової перевірки доказової інформації. Перевірка доказів відрізняється від оцінки, а це ще раз свідчить про те, що зазначені елементи є самостійними елементами єдиного процесу доказування. Так, перевірка здійснюється логічним, тобто розумовим способом, а також за допомогою практичних дій, оцінка – є винятково розумовою діяльністю.

Оцінка доказів – це здійснювана в логічних формах розумова діяльність суб'єктів кримінального процесу, яка полягає в тому, що вони, керуючись законом, розглядають за своїм внутрішнім переконанням кожний доказ окремо та всю сукупність доказів, визначаючи їх належність, допустимість і достовірність; висувають необхідні слідчі (судові) версії, вирішують, або підтверджуються вони, встановлюють, чи є підстави для прийняття процесуальних рішень і проведення слідчих

(розшукових) дій; роблять висновок про доведеність або недоведеність окремих обставин кримінального правопорушення загалом із наведенням аналізу доказів у відповідних процесуальних рішеннях. Така діяльність відбувається безперервно, протягом усього процесу доказування, зокрема під час збирання і перевірки доказів, і визначає формування висновків про доведеність (чи недоведеність) обставин, які становлять предмет доказування у справі.

Внутрішнє переконання – це тверда впевненість, яка сформувалася під час провадження у слідчого, прокурора, слідчого судді, суду щодо правильності оцінки всіх наявних у провадженні доказів і встановлених фактів. Це не є інтуїція, не є просте відчуття. Внутрішнє переконання – це вивідне знання, що характеризується впевненістю в його надійності та готовності діяти відповідно до нього. З одного боку, воно суб'єктивне, тому що є переконанням конкретного суб'єкта кримінального судочинства, з іншого – воно має об'єктивну основу – наявність доказів у матеріалах кримінального провадження. Внутрішнє переконання в оцінці доказів необхідно розглядати в двох аспектах: і як метод оцінки доказів, і як результат такої оцінки. Як метод оцінки доказів внутрішнє переконання гарантується незв'язаністю слідчого, прокурора, слідчого судді та суду оцінкою доказів, що дана іншим суб'єктом у будь-якій стадії процесу; відсутністю правил щодо переваги одного виду доказів перед іншими. Внутрішнє переконання як результат оцінки доказів означає сформоване переконання слідчого, прокурора, слідчого судді та суду в достовірності доказів і правильності висновків, які вони зробили в процесі кримінального процесуального доказування. Але, враховуючи змагальну конструкцію сучасного кримінального процесу України, можна говорити про деяку специфіку формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування за наявності обставин, із якими кримінальний процесуальний закон пов'язує обов'язковість урахування процесуальної позиції сторін під час прийняття рішень слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом.

Під час оцінки доказів суб'єкти, які ведуть кримінальний процес, повинні керуватися законом, тобто й сама оцінка, й інші елементи доказування повинні відбуватися у порядку, з дотриманням правил, а також в умовах, передбачених процесуальним законом. Оцінку доказів закон пов'язує з діяльністю органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду. Проте це не означає, що докази не оцінюються іншими учасниками процесу. Ними можуть висловлюватися міркування щодо сили та значення доказів та їх сукупності. Але оцінка доказів слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом пов'язана з прийняттям певних

рішень у справі, а оцінка доказів учасниками процесу може лише враховуватися в разі їх постановлення.

У ст. 94 КПК зазначено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Оцінка доказів відбувається відповідно до законів і правил логіки й охоплює такі головні елементи як аналіз й синтез.

Аналіз доказів означає:

1) розділення всієї сукупності зібраних у кримінальному провадженні доказів на окремі докази, відокремлення кожного доказу від інших;

2) розділення кожного доказу на складові;

3) співставлення окремих елементів кожного доказу одного з одним і кожного доказу з іншими.

Синтез доказів означає – отримання та узагальнення висновків із зібраних у кримінальному провадженні доказів, встановлення на підставі доказів фактів і обставин кримінального провадження, що розслідуються і розглядаються судом.

Розумова діяльність не може регулюватися кримінальним процесуальним законом, вона відбувається відповідно до законів мислення та психології. В разі цього оцінка доказів має велике значення, оскільки докази оцінюються слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом за своїм внутрішнім переконанням, виключно на підставі закону. Жодні докази не мають наперед встановленої сили. В сукупності ці правила покладені в основу вільної оцінки доказів.

Вільна оцінка доказів – це оцінка, яка здійснюється суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності, але вона не пов'язана з формальними приписами та не допускає ніякого примусу до прийняття того або іншого рішення.

Коли ми говоримо про суб'єктів вільної оцінки доказів, насамперед, маємо на увазі суддю, який представляє незалежну судову владу. Його свобода гарантується: змагальністю кримінального судочинства, який звільняє суддю від обов'язку доказування; відсутністю зобов'язання прийняти відповідне рішення; відсутністю заздальгідь встановленої сили доказів.

Водночас внутрішнє переконання судді має бути засновано на сукупності доказів, які є у провадженні. Це означає, що воно має бути неупередженим. Оцінка доказів має місце на всіх етапах процесуальної діяльності, пронизує всі докази та обставини, що доказуються. Саме ця, заснована на доказах, діяльність дає змогу суб'єкту доказування встановити наявність необхідних фактів. Оцінка доказів має гуртуватися на розгляді всіх обставин у їх сукупності та бути викладеною у формі мотивованого висновку про те, чому деякі докази покладені в основу рішення, а інші відхилені.

Формування та обґрунтування висновків у кримінальному провадженні як елемент доказування на стадії досудового розслідування відбувається через викладення відповідної тези (резолютивна частина процесуального документа) та наведення її обґрунтованості в описово-мотивувальній частині процесуального рішення, які бувають проміжними та підсумковими. На судових стадіях формування та обґрунтування висновків по кримінальній справі здійснюється в межах визначеного обвинувачення в обвинувальному акті та заперечень його у процесуальних документах і усних промовах учасників судових розглядів.

Доказування має кримінально-правове та кримінальне процесуальне значення. Кримінально-правове значення полягає в тому, що тільки завдяки доказуванню можна встановити, або мав місце злочин і якою є його кваліфікація; доказування забезпечує реалізацію такої кримінально-правової категорії як кримінальна відповідальність.

Кримінальне процесуального значення доказування відображається у таких положеннях:

- правильне його здійснення дає змогу забезпечити реалізацію прав і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу;
- усі питання, які виникають під час кримінального провадження, можна вирішити лише на підставі достовірно встановлених у процесі доказування обставин;
- участь заінтересованих суб'єктів у доказуванні є гарантією реалізації засад кримінального провадження;
- докази є підставою для прийняття всіх процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Щодо значення кримінального процесуального доказування, то його не можливо перебільшити. Адже, говорячи про процес доказування у кримінальній справі, ми говоримо, насамперед, про те, що вирішується доля людини. І від того, наскільки правильно буде зібрано і оцінено весь доказовий матеріал, залежить правильність, законність вирішення справи та призначення відповідної міри покарання.

6.4. Предмет доказування

Предмет доказування в теорії, як переважно, співвідносять із сукупністю обставин, які підлягають доказуванню.

В юридичній літературі є різні підходи до визначення предмета доказування і його місця в структурі самого доказування. Одні науковці вважають, що це коло обставин, які належить установити в кримінальному провадженні.

Інші вважають, що предмет доказування – це система обставин, які виражають властивості та зв'язки досліджуваної події, що є суттєвими для правильного вирішення кримінального провадження, реалізації в кожному конкретному випадку завдань судочинства.

У кримінальному судочинстві пізнання об'єктивної дійсності відбувається по мірі руху кримінального провадження, причому процесуальні акти, які приймаються один за одним, відображають певні етапи досягнення достовірного знання. Коли йдеться про встановлення обставин кримінального правопорушення, то мається на увазі не процес його встановлення, а результат.

Відносний характер достовірності знання, яке встановлюється в кримінальному провадженні, пояснюється такими обставинами:

– по-перше, чинний кримінальний процесуальний закон (ст. 91 КПК) визначає коло обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, тобто закон чітко визначає межі пізнавальної діяльності слідчого. Всі інші обставини, які характеризують кримінальне правопорушення залишаються поза межею цієї діяльності;

– по-друге, в разі визначення поняття злочину в Кримінальному кодексі України та під час характеристики елементів складу злочину до уваги беруться найсуттєвіші обставини, які дають змогу відокремити один злочин від іншого;

– по-третє, пізнання самої події кримінального правопорушення відбувається через почуття, в конкретному випадку, слідчого, прокурора, судді у свідомості яких формується власна модель цієї події, яка ніколи повністю не буде відповідати тому, що відбувалося насправді.

Предмет доказування пов'язаний з нормами та правовими інститутами кримінального права. Аксіомою є положення про те, що кримінально-правові норми визначають параметри доказування у кримінальному процесі. Так, правильне встановлення предмета доказування обумовлює правильну кваліфікацію кримінального правопорушення, яка має і кримінально-правове, і кримінальне процесуальне значення. Саме це дає

змогу зробити висновок про відносний, а не абсолютний характер знання, яке встановлюють у процесі кримінального провадження.

Отже, правильне визначення предмета доказування є надзвичайно важливим, оскільки, і його звуження, і розширення мають свої негативні наслідки. Неповнота та однобічність досудового розслідування, як свідчить практика, є однією з найпоширеніших підстав для скасування вироку, в разі перевірки його законності та обґрунтованості в апеляційному або касаційному порядку. Доказуванню повинні підлягати тільки ті факти та обставини, що справді мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Суттю предмета доказування є головний факт. Наявність головного факту як факту учинення особою кримінального правопорушення підтверджується принциповими положеннями ст. 17 КПК:

- особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили;

- ніхто не зобов'язаний доводити власну невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом;

- підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом;

- усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи, поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поводженню з невинуватою особою.

Предмет доказування прийнято ототожнювати зі сукупністю зазначених у правовій нормі (ст. 91 КПК) обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Всі ці обставини мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

У кожному кримінальному провадженні мають бути встановлені:

- подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб й інші обставини учинення кримінального правопорушення);

- винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета учинення кримінального правопорушення;

- вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

– обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують або пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

– обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

– обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або призначалися (використовувалися) для схилення особи до учинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його учинення або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукуванні, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя вчиненого кримінального правопорушення.

– обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Обов'язок доказування цих обставин покладається на слідчого, прокурора та, в установлених законом випадках, – на потерпілого. Обов'язок доказування даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає (ст. 92 КПК).

Обставини, що зазначені у ст. 91 КПК це лише загальний предмет доказування. Відповідно до кожного кримінального провадження особа, яка проводить досудове розслідування, має самостійно обрати ті обставини, на яких він буде більшою мірою зосереджуватися. Тобто слідчий є процесуально самостійним щодо визначення обсягу доказів, який необхідно зібрати для підтвердження винуватості особи або інших обставин.

Обставини загального предмета доказування конкретизуються у законі стосовно проваджень про кримінальні правопорушення неповнолітніх (ст. 485 КПК), про застосування примусових заходів виховного та медичного характеру (ст.ст. 501, 505 КПК).

Отже, предмет доказування формує систему обставин, які пов'язані між собою. Однак зауважимо, що це лише загальна характеристика обставин, що підлягають доказуванню. Неможливо передбачити в правовій нормі всі обставини, які можуть мати значення для правильного вирішення кримінального провадження. Відтак предмет доказування є специфічним процесуальним визначенням предмета пізнання в криміналь-

ній справі. Тому, якщо предмет доказування для всіх кримінальних проваджень однаковий, то обставини, що підлягають доказуванню в кожному кримінальному провадженні, різні.

Найважливіше значення предмета доказування полягає в тому, що він забезпечує цілеспрямованість кримінальної процесуальної діяльності.

Подія кримінального правопорушення. Щодо кожного кримінального провадження повинно бути встановлено, що *подія*, діяння справді мали місце. *Місце і час* учинення кримінального правопорушення, як елемент події кримінального правопорушення, підлягає встановленню у кожному випадку незалежно від того, або мають ці елементи значення для кваліфікації дій. Встановлення часу учинення кримінального правопорушення дає відповідь на питання про можливість його учинення за певний проміжок часу або в певний час.

Велике значення має встановлення місця події з метою встановлення свідків, перевірки даних, одержаних у процесі досудового розслідування та й визначення підслідності та підсудності кримінального провадження.

Такий злочин, наприклад, як ухилення від призову, з огляду на мобілізацію, в якому *час* (військовий) є ознакою складу злочину. Важливе кримінальне правове значення *фактор часу* набуває і в тих випадках, коли від цього залежить вирішення питання про те, чи досяг обвинувачений на момент учинення кримінального правопорушення віку, з настанням якого настає кримінальна відповідальність, а також (під час зміни в законодавстві) про те, який кримінальний закон повинен бути застосований у кримінальному провадженні.

Спосіб учинення кримінального правопорушення становить комплекс учинених у певній послідовності дій, які призвели до злочинного результату. Не встановивши способу учинення кримінального правопорушення, інколи неможливо встановити і його подію (наприклад, убивство, учинене шляхом отруєння).

Під *іншими обставинами*, що становлять поняття «*події кримінального правопорушення*», маються на увазі *його наслідки*, які не охоплюються поняттям шкоди (витрати на стаціонарне лікування після отриманих тілесних ушкоджень), *заходи, які вживає обвинувачений* зі знищення слідів кримінального правопорушення та *інші обставини*, необхідність установлення яких вимагає кримінальний процесуальний закон про повне, об'єктивне і всебічне дослідження фактичних обставин кримінального провадження.

Винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, *форма вини і мотиви* – процесуальне вираження елементів суб'єктивної сторони складу злочину. Доки вина не доведена, особа не вважається такою, що вчинила злочин.

Також передбачена необхідність встановлення форми вини, мотиву і мети учинення кримінального правопорушення, що фактично свідчить про встановлення суб'єктивної сторони складу злочину. Доведення вини, тобто психічного, внутрішнього відношення особи до вчиненого кримінального правопорушення та його наслідкам є найскладнішим завданням. Висновок про наявність вини може бути зроблений лише на основі тих елементів предмета доказування, які характеризують об'єктивні ознаки складу злочину.

Обов'язковим елементом предмета доказування є **мотив** учинення кримінального правопорушення. Мотив має значення обов'язкового елемента складу злочину або його кваліфікуючої ознаки. Мотивація особи дає можливість зрозуміти ступінь його суспільної небезпеки та врешті-решт, може вплинути на вибір судом міри покарання або можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Щодо деяких кримінальних проваджень, то для правильного їх вирішення необхідно доказати, що певна особа володіє так званими ознаками спеціального суб'єкта кримінального правопорушення або, що вона діяла в специфічних умовах.

Кожне кримінальне правопорушення має свої специфічні риси, індивідуальні форми здійснення. Тому необхідно встановлювати наявність **обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання**.

Указані обставини необхідно достовірно і повно встановити для вирішення питання про можливість застосування адміністративної відповідальності, умовного засудження, для правильного визначення міри покарання.

Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, повинні бути встановлені та відповідно доказані, оскільки це має значення для правильного вирішення кримінального провадження, для того, щоб суду було зрозуміло, що являє собою обвинувачений (вік, соціальний статус особи, його поведінка в побуті, на роботі, ставлення до своїх обов'язків, наявність або відсутність попередніх судимостей, індивідуальні особливості, які можуть вплинути на його поведінку надалі).

Обставини, що мають відношення до особи обвинуваченого деякою мірою збігаються з обтяжуючими і пом'якшуючими обставинами, але

вони ширші, оскільки охоплюють усі обставини, що в сукупності характеризують особу обвинуваченого.

Під час здійснення кримінального провадження необхідно встановити **вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням**. Окрім того, слідчий, прокурор і суд зобов'язані роз'яснити потерпілому право на цивільний позов і вжити заходів щодо накладення арешту на майно та вклади обвинуваченого й відшкодування потерпілому шкоди. Тому необхідно довести причинний зв'язок заподіяної шкоди і суспільно небезпечного діяння. Розмір шкоди може впливати на кваліфікацію діяння, тому ця обставина має бути з'ясована з усією повнотою.

Відшкодування збитків або усунення шкоди виявляється у наданні підозрюваним (або третьою особою) коштів на лікування потерпілого, ремонт або придбання пошкодженого або зруйнованого майна, утримання непрацездатних осіб померлого тощо. Також таке відшкодування може виявлятися у принесенні публічного вибачення, наданні відповідною особою послуг, нематеріальної допомоги, результати якої повністю відшкодовують завдані збитки.

Підтвердженням відшкодування можуть бути чеки, квитанції, інші офіційні папери, які підтверджують надання винною особою коштів, послуг тощо з метою усунення шкоди. Усі ці документи долучаються до матеріалів кримінального провадження. Також до джерел доказів, які підтверджують усунення шкоди, можна віднести протокол допиту потерпілого (чи окрему заяву), у якому особа повідомляє, що винний надав кошти на відшкодування збитків у повному обсязі.

Треба зауважити, що слідчий не може бути впевнений, що винна особа відшкодувала збитки лише зі слів потерпілого. Є ймовірність того, що підозрюваний певною мірою натисне на особу потерпілого внаслідок чого у слідчого опиниться заява потерпілого про повне відшкодування шкоди. В будь-якому разі рішення про повне відшкодування збитків приймається лише слідчим на досудовому розслідуванні на основі усіх наявних доказів і після їх детального вивчення та оцінки.

Окрім характеру і розміру шкоди, завданої злочином, необхідно також з'ясувати, чи перебував потерпілий від злочину на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я і які витрати з огляду на це мав.

У разі здійснення кримінального провадження можуть бути встановлені обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Так, наприклад, у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності, з огляду на діяльне каяття, слідчий

має довести такі обставини: щире каяття, активне сприяння розслідуванню, повне відшкодування збитків або усунення шкоди.

Застосування цього інституту має наслідком скасування кримінально-правових правовідносин, що виникли між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення та компетентними органами держави. З цього моменту в суб'єктів кримінально-правових правовідносин зникають права й обов'язки, якими вони наділені, з огляду на їх виникнення. Що стосується особи, то вчинене нею раніше діяння вважається таким, що не має будь-яких юридичних наслідків. Однак підставою звільнення від кримінальної відповідальності або покарання не завжди є визнання особи невинною. В разі цього кримінальне провадження щодо такої особи закривається за nereабілітуючими обставинами.

Реабілітуючими є такі обставини закриття кримінального провадження, за якими особа визнається невинною у вчиненні кримінального правопорушення, завдяки чому відновлюється її добре ім'я та репутація. В разі закриття кримінального провадження з реабілітуючих обставин повинні бути відновлені порушені права громадянина, відшкодована шкода, заподіяна незаконним застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження.

6.5. Межі доказування

Із предметом доказування пов'язане поняття **меж доказування** (дослідження) обставин кримінального провадження. Предмет і межі доказування співвідносяться між собою, як мета і засіб її досягнення. Межі доказування визначають глибину, ступінь дослідження обставин кримінального провадження, коло, обсяг доказів і їх джерел, необхідних для цього. Межі доказування – обсяг доказового матеріалу (доказів і їх джерел), який забезпечує надійне, достовірне встановлення всіх обставин, які входять до предмета доказування, правильне вирішення кримінального провадження і прийняття процесуальних заходів для запобігання кримінальним правопорушенням.

Загалом, **межі доказування** – це кордони дослідження обставин кримінального правопорушення, за якими доказування стає непотрібним і втрачає свій зміст.

Цілі доказування вважаються досягнутими, коли з необхідним ступенем надійності встановлені всі обставини, які підлягають доказуванню. Відповідно, межі доказування визначаються як повнота встановлення

цих обставин та глибина їх дослідження. Поняття необхідної та достатньої сукупності доказів забезпечує надійність висновків про доведеність кожного факту. Межі доказування не досягнуті, якщо в матеріалах кримінального провадження відсутні докази будь-якої обставини, яка має значення або доведеність цієї обставини викликає сумнів або наявні докази не дозволяють встановити цю обставину з належною глибиною та повнотою.

Неправильне визначення меж доказування призводить до негативних наслідків, а саме до неповноти розслідування та неповного дослідження обставин предмета доказування. Тому дуже важливим моментом є зібрання та дослідження такої сукупності доказів, які дають змогу з вичерпною повнотою з'ясувати всі обставини, які підлягають доказуванню. З іншого боку розширення меж доказування також містить небезпеку, оскільки невиправдано витрачається час і затягуються строки розслідування та судового розгляду справи.

На кожній стадії кримінального провадження може відбуватися уточнення меж доказування. Це залежить, з одного боку, від можливості та обґрунтованої необхідності зміни слідчим і прокурором кваліфікації кримінального правопорушення під час розслідування або змісту висуненого обвинувачення загалом, з іншого – рухливість меж доказування пов'язана зі змагальною конструкцією здійснення кримінального судочинства, яка на тій або іншій стадії має більшу або меншу значущість.

У процесуальній літературі доволі часто виникає питання про відповідність меж доказування на стадіях досудового розслідування та судового розгляду. Справді, на стадії судового розгляду суд має сприятливіші умови для всебічної перевірки та оцінки доказів. Гласність судового розгляду, безпосереднє дослідження усіх доказів і їхніх процесуальних джерел, одночасна участь усіх зацікавлених у вирішенні справи осіб дає змогу критично розглянути всі обставини справи, збільшує достовірність доказів, упевненість в їх доброякісності. Межі доказування можуть у разі цього і не змінюватися.

Заразом за волевиявленням сторони обвинувачення та сторони захисту можуть бути змінені межі доказування на стадії судового розгляду відповідно до ст. 349 КПК щодо обсягу доказів, які будуть досліджуватися стосовно тих обставин справи, які ніким зі сторін не оспорується, але такого інституту на стадії досудового розслідування кримінальне процесуальне законодавство не містить.

Із межами доказування пов'язано поняття відносності. **Відносність доказування** – це його здатність встановлювати обставини, які мають

відношення до кримінального провадження. Такою здатністю доказ наділений через інформаційне наповнення.

Відносними є докази, які:

- установлюють обставини, які характеризують подію кримінального правопорушення;
- установлюють винуватість особи, форму вини та мотиви;
- які характеризують особу обвинуваченого;
- які характеризують спричинену шкоду та її розмір.

Доказ є відносним, якщо він указує на факт, який безпосередньо входить у предмет доказування, а так само на суміжні факти, на підставі яких установлюється головний факт. Тому важливо бачити зв'язок суміжних фактів не тільки між собою, але і з головним фактом. Призмою, скрізь яку докази розглядаються на предмет оцінки їх відносності, виступає версія. Що більше висунуто та перевірено версій, то повніше будуть досліджені обставини кримінального правопорушення.

Отже, предмет доказування складається зі системи обставин, що підлягають доказуванню, це відомості та факти про обставини події кримінального правопорушення, на встановлення яких направлена доказова діяльність слідчого, прокурора і суду. Предмет доказування визначає кінцеву мету кримінального провадження. Правильне встановлення предмета доказування, своєю чергою, обумовлює правильну кваліфікацію злочинного діяння, впливаючи на всі питання кримінальної відповідальності. Структура обставин предмета доказування є основою для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Межі доказування залежать насамперед від предмета доказування. Саме на цій основі вирішується по кожному кримінальному провадженні питання, які докази повинні бути зібрані, перевірені, оцінені та які процесуальні дії і якою мірою мають бути проведені.

Під межами доказування варто розуміти необхідну і достатню сукупність доказів, зібраних по справі, які забезпечують правильне його вирішення. Якщо поняття предмета доказування виражає, що повинно бути в'яснено, встановлено по справі, то поняття меж доказування виражає кордони, обсяг і глибину дослідження всіх істотних обставин кримінального провадження.

Контрольні запитання

1. У чому суть теорії вільної оцінки доказів?
2. Що таке предмет доказування у кримінальному провадженні?

3. Що становить «подія кримінального правопорушення» як обставина, що підлягає доказуванню?
4. Які вимоги закону щодо встановлення (доказування) суб'єкта кримінального правопорушення?
5. Що таке межі доказування у кримінальному провадженні?
6. Як співвідносяться предмет і межі доказування?
7. Які основні риси (ознаки) доказування?
8. Які виділяють елементи (етапи) процесу доказування?
9. Що становить перевірка доказів?
10. Які є способи перевірки доказів?
11. У чому полягає оцінка доказів?
12. Що таке версія у доказуванні в кримінальному провадженні? Який порядок формування версій?
13. Назвіть підстави та дайте характеристику класифікації доказів на особисті й речові.
14. Чи однакове доказове значення мають первинні і похідні докази та їх джерела?
15. Які докази є прямими, а які непрямыми?
16. Назвіть орієнтовний перелік фактів, які в судовій практиці слугують побічними доказами.
17. Які докази є обвинувальними, а які виправдувальними?
18. Що треба розуміти під доказом у кримінальному провадженні?
19. Що таке «належність доказу»?
20. Що варто розуміти під «допустимістю доказу»? Які є правила допустимості доказів?
21. Які докази вважаються недопустимими? У яких випадках суд обов'язково визнає докази недопустимими?
22. У чому полягає зміст ознаки доказів «достатність»?

Рекомендована література

1. Аленін Ю. Цивільний позов у кримінальному провадженні: особливості доказування та вирішення / Ю. Аленін, В. Пожар // Право України. – 2014. – № 10. – С. 116–124.
2. Берназ В. Доказування обставин вчинення кримінального правопорушення за чинним КПК України / В. Берназ // Право України. – 2013. – № 11. – С. 173–180.
3. Бобечко Н. Р. Доказування у стадії касаційного провадження згідно КПК України / Н. Р. Бобечко // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад., ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 6 (90). – Ч. 2. – К. 1. – С. 108–120.

4. Вапнярчук В. В. Місце кримінального процесуального доказування як ознака його об'єктивної сторони / В. В. Вапнярчук // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – № 2 (2). – С. 223–229.
5. Власова Г. Допустимість і належність доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України / Г. Власова, Р. Сафроняк // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 (34). – С. 26–32.
6. Гловюк І. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею / І. Гловюк // Право України. – 2014. – № 10. – С. 97–106.
7. Гмирко В. Кримінально-судові докази: юридичне поняття чи дефініція? / В. Гмирко // Право України. – 2014. – № 10. – С. 26–36.
8. Гринюк В. Отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні: деякі проблемні питання / В. Гринюк // Право України. – 2015. – № 1. – С. 143–152.
9. Заклюка А. В. Процесуальний зміст доказів / А. В. Заклюка // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 13 (2). – С. 112–114.
10. Кайло І. Ю. Належне документальне оформлення речових доказів як одна із умов їх допустимості / І. Ю. Кайло // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 15 (2). – С. 130–134.
11. Калужна О. Тактика збирання речей і документів як доказів у кримінальному провадженні / О. Калужна // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 2 (40) – С. 83–90.
12. Козленко А. А. Особливості доказування події кримінального правопорушення / А. А. Козленко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 10(2) 2 – С. 149–151.
13. Кучинська О. Недопустимість доказів, зібраних під час затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою: деякі проблемні аспекти / О. Кучинська, А. Шаркова // Право України. – 2014. – № 10. – С. 75 – 82
14. Лобойко Л. Співвідношення даних досудового розслідування і доказів / Л. Лобойко // Право України. – 2014. – № 10. – С. 82 – 89
15. Осетрова О. С. Про поняття, ознаки та класифікацію допустимості доказів в Україні / О. С. Осетрова // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – Спецвипуск. – С. 69–76.
16. Палюх А. І. Особливості реалізації прокурором своїх процесуальних повноважень під час доказування на досудовому розслідуванні / А. І. Палюх // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – № 3. – С. 310–318.
17. Письменний Д. П. Зміст та функціональне призначення доказів у кримінальному провадженні / Д. П. Письменний, М. Я. Никоненко // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2014. – № 3 (93). – Ч. 2. – С. 99–104.
18. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання / М. Погорецький // Право України. – 2014. – № 10. – С. 12–26.
19. Прилуцький П. Поняття доказів у сучасному кримінальному процесуальному праві України / П. Прилуцький // Право України. – 2014. – № 10. – С. 36–44.
20. Рабінович П. Європейські стандарти належного доказування у кримінальному судочинстві та стан дотримання їх в Україні / П. Рабінович, Б. Ратушна // Право України. – 2014. – № 10. – С. 53–64.
21. Рогатинська Н. З. Деякі проблеми щодо доказування та його елементів за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України / Н. З. Рогатинська // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – № 2 (2). – С. 229–234.

22. Ряшко О. В. Значення та використання обвинувальних і виправдувальних доказів у кримінальному процесі / О. В. Ряшко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 2. – С. 367–373.
23. Ряшко О. В. Значення, класифікація та правила використання непрямих доказів у кримінальному процесі / О. В. Ряшко, Ю. А. Комісарчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 2. – С. 374–381.
24. Толочко О. Критерії визначення стандарту доказування вини поза розумним сумнівом у кримінальному провадженні / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 4 (42). – С. 5–10.
25. Тютюнник В. Проблеми виокремлення критеріїв допустимості доказів у кримінальному процесі / В. Тютюнник // Право України. – 2014. – № 10. – С. 64–75.
26. Федосова О. В. Обставини, які підлягають встановленню у ході розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми / О. В. Федосова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 1 (70) – С. 305–313.
27. Хараберюш І. Ф. Специфіка та необхідність використання спеціальної техніки щодо отримання доказів / І. Ф. Хараберюш // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4(64). – С. 562–569.
28. Шило О. Особливості правового регулювання використання показань у доказуванні в кримінальному провадженні / О. Шило // Право України. – 2014. – № 10. – С. 89–97.
29. Шумило М. Докази досудового і судового провадження в КПК України: співвідношення та їх функціональне призначення / М. Шумило // Право України. – 2013. – № 11. – С. 206–216.
30. Шумило М. Імовірність і вірогідність знання у кримінальному провадженні як передумова потреби об'єктивізації результатів доказування / М. Шумило // Право України. – 2014. – № 10. – С. 44–53.
31. Яновська О. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування / О. Яновська // Право України. – 2014. – № 10. – С. 124–133.

Тема 7

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ

- 7.1. *Поняття і види кримінальних процесуальних джерел доказів*
- 7.2. *Показання свідка*
 - 7.2.1. *Поняття, предмет і значення показань свідка*
 - 7.2.2. *Особи, які не підлягають допиту як свідки*
 - 7.2.3. *Перевірка й оцінка показань свідка*
- 7.3. *Показання потерпілого*
 - 7.3.1. *Поняття, предмет, значення показань потерпілого*
 - 7.3.2. *Перевірка й оцінка показань потерпілого*
- 7.4. *Показання підозрюваного*
 - 7.4.1. *Поняття, предмет, значення показань підозрюваного*
 - 7.4.2. *Перевірка й оцінка показань підозрюваного*
- 7.5. *Показання обвинуваченого*
 - 7.5.1. *Поняття, предмет, значення показань обвинуваченого*
 - 7.5.2. *Види показань підозрюваного, обвинуваченого: повне, часткове визнання своєї вини, не визнання своєї вини, обмова, самообмова, алібі*
 - 7.5.3. *Перевірка й оцінка показань обвинуваченого*
- 7.6. *Показання експерта*
 - 7.6.1. *Поняття, предмет, значення показань експерта*
 - 7.6.2. *Перевірка й оцінка показань експерта*
- 7.7. *Висновок експерта*
 - 7.7.1. *Поняття і значення висновку експерта*
 - 7.7.2. *Класифікація експертиз*
 - 7.7.3. *Особи, які не можуть бути експертами*
 - 7.7.4. *Оцінка висновку експерта*
- 7.8. *Речові докази*
 - 7.8.1. *Поняття і види речових доказів*
 - 7.8.2. *Порядок і строки зберігання речових доказів*
 - 7.8.3. *Вирішення долі речових доказів*
- 7.9. *Документи як джерела доказів*
 - 7.9.1. *Офіційні і неофіційні, первинні і похідні документи*
 - 7.9.2. *Умови і порядок визнання документів речовими доказами*

7.1. Поняття і види кримінальних процесуальних джерел доказів

Виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК, неможливе без належно проведеного збирання, дослідження, перевірки, оцінки та використання доказової інформації, яка

є відображенням події кримінального правопорушення у різних формах. Учені звертають увагу на те, що не має іншої більш давнішої і zarazом складнішої, науково і практично значущої проблеми боротьби зі злочинцями, ніж визначення сутності і видового поділу доказів та їх джерел, способів, порядку і форми отримання, а від якості роботи з джерелами доказів великою мірою залежить рівень надійності захисту особистих прав, честі і гідності громадян від злочинних посягань⁵⁰. Тож розглянемо докладніше поняття процесуальних джерел доказів.

Процесуальними *джерелами доказів* є визначені кримінальним процесуальним законодавством носії доказової інформації, тобто фактичних даних, які дають змогу встановити наявність або відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

У науковій літературі не має єдиного підходу до питання класифікації джерел доказів. Найбільш доцільним є їх розподіл на дві категорії:

– *суб'єктивні (особистісні) джерела доказів* – це джерела доказів, які пов'язані із отриманням відомостей від певних осіб, є відображенням їх суб'єктивного сприйняття дійсності, пам'яті, свідомості. До них відносять показання свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, експертів;

– *об'єктивні (речові) джерела доказів* – це такі джерела доказів, які пов'язані із отриманням відомостей від об'єктів матеріального світу. До них відносять речові докази (гроші, цінності, інше майно, що стало об'єктом кримінально протиправного посягання або було набуто внаслідок злочинної діяльності, знаряддя та засоби кримінального правопорушення, речі зі слідами кримінального правопорушення та інше), документи.

Звернемо увагу на те, що висновки експертів формуються на підставі дослідження об'єктів, якими можуть бути і речі матеріального світу, і особи. З огляду на це, висновки експертів можуть не охоплюватись запропонованою типологією джерел доказів, оскільки відображають змішану форму отримання відомостей, які мають суттєве значення для кримінального провадження. З одного боку, експерт – це особа, яка формує на підставі своїх спеціальних знань, проведених досліджень певні висновки, тобто висловлює відповіді на поставлені питання; з іншого –

⁵⁰ Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві: генезис і можливості вдосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. А. Кириченко; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.

формулювання таких висновків було б неможливим без отримання інформації від предметів матеріального світу за умови, що об'єктом експертного дослідження є саме такі об'єкти.

У науці кримінального процесуального права є понад 70 поглядів з приводу сутності і видового поділу особистісних джерел та близько 60 визначення сутності і видового поділу речових джерел⁵¹. Зокрема на сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу та криміналістики можна виділити два основні підходи до розуміння джерел особистісної інформації, які певною мірою суперечать один одному: П. Луганська, М. Михеєнко, В. Нор та інші науковці-процесуалісти вважають, що під особистісними джерелами доказової інформації необхідно розуміти показання осіб, а також висновки експертів, протоколи слідчих і судових дій та інші документи (сьогодні згідно з чинним КПК – це документи та протоколи слідчих (розшукових) дій); В. Басай, П. Біленчук, О. Кириченко, М. Салтевський, П. Сердюков до джерел особистісної інформації про подію злочину відносять саму особу⁵². Ще одну класифікацію обґрунтовують С. Сівочек, Г. Чигрина та інші вчені, які пропонують розрізняти процесуальні та матеріальні джерела доказів. У разі цього матеріальними джерелами доказів треба вважати будь-які предмети реального світу та особи; процесуальними джерелами доказів – лише передбачені у КПК носії інформації, процесуально закріплені в матеріалах провадження⁵³.

У ч. 2 ст. 84 КПК чітко визначено вичерпний перелік процесуальних джерел доказів, з огляду на який, розрізняємо їх *чотири види*:

- показання;
- речові докази;
- документи;
- висновки експертів.

У кожному кримінальному провадженні формується певна структура джерел доказової інформації, вивчаючи які слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають змогу отримати певні докази, оцінити їх з погляду

⁵¹ Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві: генезис і можливості вдосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. А. Кириченко; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.

⁵² Томир С. В. Основні етапи роботи з джерелами особистісної інформації у процесі розкриття та розслідування злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С. В. Томир; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2007. – 20 с.

⁵³ Сівочек С. М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С. М. Сівочек; Нац. акад. внутр. справ України МВС України. – К., 2003. – 17 с.

належності, допустимості та достовірності, і на їх основі приймати обґрунтовані процесуальні рішення.

Важливо розрізнити поняття «джерело доказу» та «доказ». Вони характеризуються співвідношенням понять «носії інформації» та «зміст інформації». Наприклад, у матеріалах кримінального провадження, розпочатого у зв'язку з повідомленням про виявлення трупа з ознаками насильницької смерті, отримавши таке джерело доказу (носії інформації) як висновок судово-медичного експерта, слідчий, прокурор може оперувати конкретними доказами (зміст інформації), тобто фактичними даними, встановленими у результаті проведеного експертного дослідження (визначені причина, час смерті, локалізація, характер та послідовність нанесення тілесних ушкоджень тощо).

Для того, щоб джерела доказів сприяли реалізації завдань кримінального судочинства у конкретному кримінальному провадженні, вони повинні відповідати певним вимогам: передбачені кримінальним процесуальним законодавством; забезпечувати можливість збирання, перевірки та оцінки доказів; отримані/підготовлені уповноваженими особами; отримані відповідно до встановленого законом порядку; оформлені у встановленій процесуальній формі.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що допустимість доказів є прерогативою національного процесуального права і саме національні суди повноважні оцінювати надані їм докази (§ 34 рішення у справі «Тейксейра де Кастро проти Португалії» від 9 червня 1998 р., § 54 рішення у справі «Шабельника проти України» від 19 лютого 2009 р.), а порядок збирання доказів, передбачений національним правом, має відповідати основним міжнародним нормам щодо прав людини.

Розглянемо докладніше зміст та форму кожного виду процесуальних джерел доказів.

7.2. Показання свідка

7.2.1. Поняття, предмет і значення показань свідка

Показання свідка – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту свідком щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95 КПК).

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ст. 65 КПК). Отже, враховуючи положення ст. 91 КПК, **предметом показань** свідка може бути:

- обставини події кримінального правопорушення (час, місце готування, учинення, приховування слідів, спосіб, знаряддя, засоби, співучасники та роль кожного, інші обставини учинення кримінального правопорушення);

- винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета учинення кримінального правопорушення;

- вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

- обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують або пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

- обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Однак предмет показань свідка може виходити за вказані межі й бути значно ширшими, ніж установлений КПК предмет доказування⁵⁴. Це, зокрема, питання про обставини знайомства та взаємини свідка з особою потерпілого (підозрюваного, обвинуваченого, іншого свідка тощо).

З моменту офіційного виклику на допит у якості свідка, особа набуває відповідний процесуальний статус, який передбачає наявність специфічних прав та обов'язків, пов'язаних із даванням показань. Із переліку прав свідка, передбачених у ст. 66 КПК до процесу давання показань стосуються такі права: знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується; користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК; відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами або членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з по-

⁵⁴ Чигрина Г. Л. Джерела доказів у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Г. Л. Чигрина; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 21 с.

ложеннями ст. 65 КПК не підлягають розголошенню; давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача; користуватися нотатками і документами під час давання показань у тому разі, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому складно тримати в пам'яті; на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань; ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження; заявляти відвід перекладачу.

Водночас свідок зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді або суду; давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку, з огляду на виконання його обов'язків (ч. 2 ст. 66 КПК).

Обов'язок свідка давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в установленому порядку повторно визначено у ч. 3 ст. 95 КПК. За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді або суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді або суду, окрім випадків, передбачених цим Кодексом, свідок несе кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 67 КПК). За злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді або суду свідок несе відповідальність, встановлену законом.

Якщо свідок, який був у встановленому КПК порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі (ст. 139 КПК): від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати – у разі неприбуття на виклик слідчого, прокурора; від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати – у разі неприбуття на виклик слідчого судді, суду (ст. 139 КПК). Окрім того, до свідка може бути застосовано привід у порядку, визначеному ст.ст. 140–143 КПК.

Аналізуючи положення КПК, показання свідка можна класифікувати на такі види:

за формою:

- показання, надані в усній формі (ч. 1 ст. 95 КПК);
- показання, надані у письмовій формі (ч. 1 ст. 95 КПК);

за характером висловлювання:

– показання щодо фактів, які свідок сприймав особисто (ч. 5 ст. 95 КПК);

– показання щодо фактів, які ґрунтуються на поясненні іншої особи (показання з чужих слів) (ст. 97 КПК);

за способом надання показань:

– показання, надані безпосередньо слідчому, прокурору, суду (ст. 224 КПК);

– показання, надані дистанційно (у режимі відеоконференції) (ст. 232 КПК);

за стадією кримінального провадження:

– показання, надані під час досудового розслідування (ст.ст. 224, 232 КПК);

– показання, надані під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК);

– показання, надані під час судового провадження (ст.ст. 352, 354 КПК).

Суттєвим є те, що суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (ст. 95 КПК). Значення показань свідка в ході досудового розслідування полягає у формуванні підґрунтя для прийняття об'єктивних процесуальних рішень слідчим, прокурором, слідчим суддею (повідомлення про підозру, обрання заходу забезпечення кримінального провадження, проведення негласної слідчої (розшукової) дії, звернення до суду з обвинувальним актом тощо), а в кінцевому результаті прийняття рішення судом та забезпечення виконання завдань кримінального судочинства та дієвості механізму захисту прав, свобод та законних інтересів учасників правових відносин.

7.2.2. Особи, які не підлягають допиту як свідки

КПК докладно визначив коло суб'єктів, які не можуть бути опитані як свідки та коло питань з приводу, яких не можуть бути отримані відповідні показання. У ч. 2 ст. 65 КПК передбачено вичерпний перелік таких осіб:

1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника або захисника;

2) адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю;

3) *нотаріуси* – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю;

4) *медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи* – про відомості, які становлять лікарську таємницю;

5) *священнослужителі* – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

6) *журналісти* – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

7) *професійні судді, народні засідателі та присяжні* – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали;

8) *особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні*, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення;

9) *особи, до яких застосовані заходи безпеки*, – щодо дійсних даних про їх особи;

10) *особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки*, – щодо цих даних.

Особи, передбачені пунктами 1–5, з приводу зазначених довірених відомостей можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості.

Важливо звернути увагу й на те, що не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд перед допитом цих осіб, зобов'язані роз'яснити їм право відмовитися давати показання (ч. 4 ст. 65 КПК).

7.2.3. Перевірка й оцінка показань свідка

Кожне джерело доказу підлягає ґрунтовній перевірці та оцінці.

Перевірка показань – це врегульована нормами кримінального процесуального законодавства діяльність слідчого, прокурора, слідчого

судді, суду, яка здійснюється шляхом їх аналізу, співставлення з іншими наявними у кримінальному провадженні доказами, встановлення умов їх формування, а також отримання нових доказів, які можуть підтвердити або спростувати інформацію, що у них міститься.

Оцінка показань – це врегульована нормами кримінального процесуального законодавства діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, яка полягає у здійсненні за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, оцінки доказів, що виявлені у показаннях, за трьома критеріями: 1) належність; 2) допустимість; 3) достовірність. Сукупність зібраних доказів оцінюється з погляду їх достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Згідно зі ст. 94 КПК жоден доказ не має наперед встановленої сили. Усі докази у кримінальному провадженні перевіряються двома способами: 1) за допомогою розумової діяльності (аналіз і дослідження змісту кожного доказу окремо, та зіставлення його з іншими доказами у кримінальній справі); 2) способом виконання нових або додаткових дій⁵⁵.

З огляду на загальні положення встановлення допустимості доказів, можна стверджувати, що показання свідка є допустимими, якщо вони одержані: встановленими законом суб'єктами; від осіб, які згідно з кримінальним процесуальним законом можуть бути допитані як свідки; під час установлених законом слідчих дій, проведених та процесуально оформлених відповідно до встановленого законом порядку⁵⁶.

Отримуючи показання свідка, важливо враховувати ймовірність їх помилковості. Класифікувати добросовісні помилки в показаннях свідків можна за такими критеріями:

- **залежно від стадії формування показань** (помилки сприйняття, запам'ятовування, відтворення);
- **залежно від обсягу перекручення інформації** (повне перекручення, часткове перекручення);
- **залежно від джерела походження** (помилки, що стали наслідком дії об'єктивних чинників; помилки, як результат дії таких суб'єктивних чинників; помилки змішаного характеру);

⁵⁵ Запотоцький А. П. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві: монографія / А. П. Запотоцький, Д. О. Савицький. – К.: Бізнес Медіа Консалтинг, 2011. – 220 с.

⁵⁶ Сівочек С. М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук / С. М. Сівочек; Нац. акад. внутр. справ України МВС України. – К., 2003. – 17 с.

– *залежно від змісту помилок* (помилковий поділ цілісного об'єкта, події або дії на непов'язані між собою частини; помилкове об'єднання різних, самостійних, не пов'язаних між собою об'єктів, явищ і фактів у єдине ціле, чим ці факти в дійсності не були; помилкове присвоєння описуваним подіям, діям або предметам невластивих їм ознак, рис, особливостей; помилкове усунення відповідних ознак, властивостей, деталей, виявів подій, дій або предметів під час їх описування; помилкова заміна реальних об'єктів, ознак, властивостей або дій іншими, зміщення їх у часі або переміщення в просторі; помилкове перекручення форми, структури, послідовності реальної події, явища або дії; помилкові ототожнення й висновки щодо подібності різних об'єктів, предметів та осіб, і, навпаки, розрізнення того самого або однорідних об'єктів; помилкове повідомлення й розуміння сказаного у процесі спілкування зі слідчим⁵⁷.

У ст. 96 КПК передбачено низку положень, які регламентують діяльність щодо з'ясування достовірності показань свідка. Зокрема йдеться про:

– право сторін кримінального провадження ставити свідку запитання щодо можливості свідком сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка;

– право сторін кримінального провадження для доведення недостовірності показань свідка надавати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка;

– право допиту свідка щодо попередніх показань, які не узгоджуються із його поточними показаннями;

– обов'язок свідка відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань.

Ч. 5 ст. 95 КПК передбачає норму, за якою особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених КПК. З огляду на це, важливою є процесуальна регламентація визначення допустимим доказом показання з чужих слів (ст. 97 КПК), відповідно до якої **показаннями з чужих слів** визначено висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи. Вагоме значення у цьому питанні

⁵⁷ Колесник І. А. Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.09 / І. А. Колесник; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2010. – 19 с.

має суд. По-перше, суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів. Під час ухвалення цього рішення суд зобов'язаний враховувати:

- значення пояснень і показань, у разі їх правдивості, для з'ясування певної обставини і їх важливість для розуміння інших відомостей;
- інші докази щодо питань, передбачених п. 1 ч. 2 ст. 97 КПК, які подавалися або можуть бути подані;
- обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру щодо їх достовірності;
- переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень;
- складність спростування пояснень, показань з чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані;
- співвідношення показань з чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання;
- можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту.

Суд має право визнати неможливим допит особи, якщо вона: відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну або психічну хворобу; відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкоряючись вимозі суду дати показання; не прибуває на виклик до суду, а її місцезнаходження не встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку; перебуває за кордоном та відмовляється давати показання (ч. 3 ст. 97 КПК).

По-друге, суд може визнати доказами показання з чужих слів, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами.

По-третє, суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів, якщо підозрюваний, обвинувачений створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана.

Показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту або обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 ст. 97 КПК.

У будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження.

7.3. Показання потерпілого

7.3.1. Поняття, предмет, значення показань потерпілого

Показання потерпілого – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту потерпілим щодо відомих йому обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95 КПК).

У кримінальному провадженні показання потерпілого можуть бути надані такими суб'єктами:

– фізичною особою, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК);

– фізичною особою, яка є представником юридичної особи (керівник; уповноважений законом або установчими документами працівник за довіреністю; особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні), якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ст.ст. 55, 58 КПК);

– фізичною особою, яка набула прав та обов'язків потерпілого, оскільки є близьким родичем або членом сім'ї особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть цієї особи (ч. 6 ст. 55 КПК);

– фізичною особою, яка набула прав та обов'язків потерпілого, оскільки є близьким родичем або членом сім'ї особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення ця особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви (ч. 6 ст. 55 КПК).

До передбачених КПК прав потерпілого, які мають безпосередньо зв'язок із процесом давання показань, належать: право бути повідомленим про свої права й обов'язки, зокрема щодо процесуальної регламентації давання показань; право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати під час досудового розслідування та судового розгляду; право мати представника та в будь-який момент кримінального провадження (заразом і під час допиту), відмовитися від його послуг; право давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою або мовою, якою ведеться кримінальне провадження (ст. 56, ч. 2 ст. 95 КПК).

Потерпілий зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин учинення кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю (ст. 57 КПК). Водночас важливо наголосити, що давання показань потерпілим під час досудового розслідування та судового розгляду є правом, а не обов'язком потерпілого.

Враховуючи положення ст. 91 КПК, *предметом показань потерпілого* є аналогічним до предмета показань свідка і може охоплювати обставини події кримінального правопорушення, винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення тощо.

7.3.2. Перевірка й оцінка показань потерпілого

Аналогічно до оцінки судом показань свідка, суд не вправі обґрунтувати судові рішення показаннями потерпілого, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (ст. 95 КПК). Значення показань потерпілого полягає у встановленні обставин, які мають значення для правової кваліфікації діянь, прийняття рішення про заходи забезпечення кримінального провадження, висунення версій та планування проведення слідчих (розшукових) дій з метою отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів, виконання інших завдань досудового розслідування.

Показання потерпілого, як і показання свідка, підлягають ретельній перевірці та оцінці в сукупності з усіма обставинами, встановленими у кримінальному провадженні. Закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом не може бути обґрунтовано суперечливими показаннями потерпілого, не підтвердженими іншими доказами, а також показаннями. Існує ймовірність, що потерпілий може надати показання, які не відповідають дійсності. Причинами цього можуть бути:

- помилкове сприйняття подій і фактів;

- намагання обмовити певну особу через неприязні стосунки;
- намагання перебільшити винуватість підозрюваної (обвинуваченої) особи;
- неможливість надати об'єктивні показання у зв'язку з перебуванням у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, іншого хворобливого стану;
- намагання інсценувати подію злочину з метою приховати фінансові труднощі, уникнення від виконання певних зобов'язань тощо.

У разі сумнівів у здатності потерпілого правильно сприймати події, давати показання і розуміти їх значення, керувати власними діями і передбачати їх наслідки, доцільно провести судово-психологічну або комплексну психолого-психіатричну експертизу, результати якої можуть істотно вплинути не лише на оцінку показань особи, а й прийняття рішення у кримінальному провадженні по суті⁵⁸. З метою перевірки показань потерпілого можуть бути проведенні додаткові, повторні допити, одночасні допити, слідчі експерименти, інші слідчі (розшукові) дії.

7.4. Показання підозрюваного

7.4.1. Поняття, предмет, значення показань підозрюваного

Показання підозрюваного – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту особою, якій у порядку, передбаченому КПК порядку, повідомлено про підозру, або особою, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, щодо відомих їй обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ст. 42, ч. 1 ст. 95 КПК). Кримінальне процесуальне законодавство передбачає наявність ще однієї категорії осіб, які мають статус підозрюваного. Так, підозрюваним може бути визнана «...особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення пові-

⁵⁸ Курдюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України: автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В. В. Курдюков; Акад. адвокатури України. – К., 2009. – 17 с.

домлень» (ч. 1 ст. 95 КПК). Такий «заочний» характер набуття статусу підозрюваного виключає й можливість допитати цю особу в зв'язку із відсутністю даних про її місцезнаходження. Відтак розглядатимемо сутність указанного джерела доказів, із огляду на зазначене визначення.

Правовий статус підозрюваного охоплює низку прав, які безпосередньо пов'язані із даванням показань. До них відноситься право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють; під час надання показань бути чітко і своєчасно повідомленим про власні права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення; на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; давати пояснення, показання з приводу підозри або в будь-який момент відмовитися їх давати; під час давання показань користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави (ч. 3 ст. 42 КПК).

Підозрюваний зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду для дачі показань, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб; підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Окрім цього, підозрюваному вручається пам'ятка про його процесуальні права й обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення (ст. 42 КПК). За відмову давати показання і за дачу неправдивих показань вони відповідальності не несуть. Отримання показань психологічного або фізичного тиску (застосування насильства, погроз) та інших незаконних заходів забороняється.

Предметом допиту підозрюваного є обставини, які підлягають доказуванню, а також інші відомості, які мають значення для прийняття процесуальних рішень (обрання запобіжного заходу, вжиття заходів забезпечення безпеки тощо), дані, які впливають на оцінку зібраних у кримінальному провадженні доказів щодо їх належності, допустимості (обставини затримання, повідомлення підозри, проведення слідчих (розшукових) дій), з'ясування особистих стосунків із потерпілим, підозрюваним, іншими учасниками кримінального провадження тощо.

7.4.2. Перевірка й оцінка показань підозрюваного

Перевірка показань підозрюваного є невід'ємною частиною кримінального провадження, оскільки йдеться про отримання відомостей від особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, що матиме для неї правові наслідки негативного характеру. Підозрюваний є зацікавленою стороною кримінального провадження і може обрати тактику сприяння або протидії досудовому розслідуванню. В разі цього не завжди факт повного визнання винуватості є підтвердженням сприяння досудовому розслідуванню, адже є ймовірність того, що особа намагається таким способом відвести увагу слідчого (прокурора) від дійсного злочинця, приховати факт наявності співучасників, що може, зокрема, обумовити зміну правової кваліфікації діянь. З метою перевірки показань підозрюваного можуть бути проведені додаткові, повторні допити, одночасні допити, слідчі експерименти, інші слідчі (розшукові) дії.

Оцінюючи показання підозрюваного, особи, уповноважені на прийняття процесуальних рішень (слідчий, прокурор, слідчий суддя), з метою визначення належності, допустимості та достовірності доказів, отриманих із указаного джерела, повинні з'ясувати низку питань:

– по-перше, до якої категорії доказів відносяться відомості надані підозрюваним під час допиту про обставини, що мають значення для кримінального провадження (підтверджують/спростовують винуватість особи; викривають нові епізоди злочинної діяльності; викривають нових співучасників події кримінального правопорушення; дають фактичні підстави для проведення певних слідчих (розшукових) дій, вжиття заходів забезпечення кримінального провадження; обумовлюють правову перекваліфікацію діяння; підтверджують/спростовують обставини, які обтяжують або пом'якшують відповідальність, підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, застосування заходів примусового медичного або виховного характеру тощо);

– по-друге, чи не допущено порушення кримінального процесуального закону в процесі отримання показань, оформлення і приєднання відповідного протоколу допиту до матеріалів кримінального провадження, адже у разі виявлення таких порушень суд може прийняти рішення про визнання доказів недопустимими (ч. 1 ст. 89 КПК);

– по-третє, чи можливе взагалі використання показань підозрюваного у процесі доказування, в разі встановлення наявності порушень процесуального закону під час його одержання.

Під час розгляду питання допустимості доказів, які містять показання підозрюваного, важливо враховувати положення ч. 2 ст. 87 КПК, у якій передбачено перелік діянь, які суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод.

З урахуванням цього переліку можна визначити такі умови отримання показань підозрюваного, що обумовлюють визнання отриманих доказів недопустимими: отримання показань під час допиту підозрюваного з порушенням його суттєвих умов; отримання показань під час допиту внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; порушення права підозрюваного на захист під час давання показань у разі допиту; отримання показань або пояснень від підозрюваного, який не був повідомлений про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; порушення права підозрюваного на перехресний допит (під час одночасного допиту двох або більше допитаних осіб); отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним або обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні.

Достовірність доказів установлюється також співставленням доказів, які містяться у показаннях підозрюваного, з іншими доказами зібраними у кримінальному провадженні (показаннями інших осіб, висновками експертів, протоколами слідчих (розшукових) дій, документами).

7.5. Показання обвинуваченого

7.5.1. Поняття, предмет, значення показань обвинуваченого

***Показання обвинуваченого** – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту особою, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у порядку, передбаченому ст. 291 КПК, щодо відомих їй обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ст. 42, ч. 1 ст. 95 КПК).*

Обвинувачений володіє низкою прав та обов'язків, які безпосередньо пов'язані із даванням показань, аналогічних до тих прав, які визначені правовим статусом підозрюваного. Однак кримінальне процесуальне законодавство визначає перелік додаткових прав обвинувачено-

го, пов'язаних із його участю у судовому розгляді. Йдеться про право брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; право висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; право виступати в судових дебатах.

Предметом допиту обвинуваченого є обставини, які підлягають доказуванню, а також інші відомості, які безпосередньо події кримінального правопорушення не стосуються, проте мають важливе значення для встановлення факту допустимості доказів, обставин застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування, обставин повідомлення підозри тощо.

Давання показань є правом, а не обов'язком обвинуваченого. Тому навіть у тих випадках, коли суд, керуючись нормами ст. 349 КПК, визнає недоцільним, якщо проти цього не заперечуватимуть учасники судового провадження, дослідження доказів, стосовно обставин, які ніким не оспорюються, допит обвинуваченого здійснюватиметься обов'язково, окрім випадку, якщо обвинувачений сам відмовився від давання показань та у випадку, передбаченому ст. 381 КПК. Ця стаття передбачає загальні положення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, зокрема у ч. 1 йдеться про можливість суду за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, розглянути обвинувальний акт щодо учинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, що був представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду.

7.5.2. Види показань підозрюваного, обвинуваченого: повне, часткове визнання своєї вини, не визнання своєї вини, обмова, самообмова, алібі

Лінія поведінки обвинуваченого на стадії судового розгляду може дублювати його поведінку в статусі підозрюваної особи на стадії досудового розслідування, а може суттєво відрізнятись. Обвинувачений, який раніше заперечував свою винуватість, може змінити позицію і визнати свою винуватість або ж обвинувачений, який сприяв досудовому розслі-

дуванню, визнавав свою винуватість у ході судового розгляду повідомляє, що показання давав під примусом, підтверджує свою невинуватість висловленим алібі. Зважаючи на таку варіативність показань обвинуваченого можна виокремити такі їх види:

– **повне або часткове визнання вини** – це показання обвинувачених, в яких вони визнають себе винуватими та повідомляють слідчому, прокурору, слідчому судді, суду про обставини вчиненого ними кримінального правопорушення;

– **повне або часткове заперечення вини** – це показання обвинувачених, в яких вони не визнають себе винуватими та повідомляють слідчому, прокурору, слідчому судді, суду, про обставини, що встановлюють їх невинуватість, спростовують докази, на яких ґрунтується обвинувачення;

– **самообмова** – це такі показання, в яких обвинувачені зізнаються у вчиненні кримінального провадження, якого не вчинили; у більш тяжкому злочині, ніж вчинили в дійсності; або ж беруть на себе всю вину за вчинене кримінальне правопорушення, хоч він є груповим, або перебільшують свою роль у вчиненні кримінального правопорушення порівняно з тою, якою вона є насправді;

– **обмова** – це такі показання, в яких вони викривають (правдиво або неправдиво) інших осіб (це можуть бути співучасники або ж сторонні особи) у вчиненні інкримінованого їм або іншого кримінального правопорушення;

– **алібі** – це твердження обвинувачених про те, що вони не могли бути виконавцями інкримінованого їм кримінального правопорушення, бо в момент його учинення перебували в іншому місці⁵⁹.

Питання алібі та його перевірки потребує значної уваги. Зокрема алібі можна класифікувати на види за різними критеріями: залежно від достовірності заяви про алібі; наявності даних, що підтверджують обставини алібі; способу фіксації інформації; характеру зв'язку між структурними елементами алібі, його заявників, їх віку, соціальних особливостей; кількості осіб, які брали участь у вчиненні злочину; виду злочину, його співучасників; етапу кримінального судочинства, на якому заявлено алібі, службової особи, яка його перевіряє; технічних засобів, що використовувалися під час перевірки алібі⁶⁰.

⁵⁹ Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х.: Право, 2010. – 608 с.

⁶⁰ Юсупов В. В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Юсупов; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 17 с.

У науці розрізняють *дійсне (правдиве) алібі* як встановлену криміналістичними засобами і методами присутність особи в конкретному місці, іншому, ніж місце кримінального правопорушення, у кримінально релевантні інтервали часу, що виключає її причетність до вчиненого кримінального правопорушення та *недійсне (неправдиве) алібі* – це одна з форм протидії розслідуванню, сутністю якої є фальсифікована інформація про перебування особи, яка підозрюється у причетності до кримінального правопорушення, в іншому місці, ніж місце кримінального правопорушення, у період його підготовки, учинення або приховування, повідомлена з метою уникнення кримінальної відповідальності⁶¹. Доводити правдивість алібі є правом, а не обов'язком сторони захисту.

7.5.3. Перевірка й оцінка показань обвинуваченого

Перевірка й оцінка показань обвинуваченого суттєво не відрізняється від перевірки та оцінки показань підозрюваного за винятком стадії її здійснення, а також суб'єктів її здійснення. Очевидно, що про перевірку та оцінку показань обвинуваченого можна говорити тільки на стадії судового провадження, а суд є суб'єктом реалізації свого внутрішнього переконання, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження.

Оцінка показань обвинуваченого як джерела доказів, полягає у з'ясуванні аналогічних до методики оцінки показань підозрюваного питань. Зокрема урахування факту *особистого зацікавлення обвинуваченого* у результатах розслідування і розгляду справи в суді в разі відсутності відповідальності за завідомо неправдиві показання; факту *ознайомлення обвинуваченого з усіма матеріалами кримінального провадження*, а також присутність його під час дослідження обставин справи в суді і в зв'язку з цим можливість зміни і корегування своїх показань; показання обвинуваченого не є *найбільш або найменш достовірними* та цінними, тому їх значущість повинна підтверджуватися усією сукупністю зібраних у кримінальному провадженні доказів; під час оцінки показань обвинуваченого необхідно враховувати, що *в судовому засіданні не беруться до уваги* та не можуть бути покладені в основу обвинувального вироку *ті показання*,

⁶¹ Юсупов В. В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Юсупов; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 17 с.

які були надані ним у статусі підозрюваного на стадії досудового слідства або дізнання, а тільки ті, які надані суду в ході судового провадження.

Беручи за основу аналіз наукової літератури та слідчої практики, складовими елементами перевірки алібі можна визначити такі дії: 1) аналіз початкової інформації про просторово-часові зв'язки, отриманої із заявленого алібі, побудова на його основі суб'єктивної моделі алібі; 2) висунення версій про правдивість або хибність алібі; 3) визначення шляхів та способів перевірки версій щодо алібі; 4) встановлення джерел доказової інформації та засобів, за допомогою яких вони можуть бути виявлені; 5) слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи, які необхідно провести для перевірки алібі, їх терміни, послідовність, тактичні прийоми, виконавці; 6) побудова на основі отриманих даних фактичної моделі алібі та зіставлення її із суб'єктивною⁶².

Окрім цього, під час перевірки алібі проводиться допит обвинуваченого з використанням криміналістичних тактичних прийомів (постановка контрольних, уточнюючих питань з метою деталізації показань); допити свідків алібі та інших осіб, одночасні допити, пред'явлення для впізнання суб'єкта алібі, предметів, проведення слідчих експериментів, оглядів, призначення експертиз тощо. У підсумку формується висновок про відповідність заявленого алібі дійсності та вирішується питання про припинення/продовження кримінального переслідування особи.

Не заважаючи на зміну кримінального процесуального законодавства, залишається актуальною позиція вчених, за якою вважається, що особлива правова природа показань обвинуваченого обумовлена їх багатоаспектним значенням: по-перше, як джерела доказів; по-друге, як процесуального засобу захисту законних інтересів обвинуваченого; по-третє, як своєрідного орієнтира для спрямування дослідження обставин події, оскільки внаслідок аналізу отриманої інформації може виникнути необхідність проведення повторних та додаткових слідчих (розшукових) дій, може бути обумовлена послідовність їх проведення з метою підтвердження або спростування наданих показань⁶³.

Важливо під час оцінки показань обвинуваченого виключити ймовірність факту неосудності особи, наявності тимчасових психічних відхилень, вад психологічного розвитку, або навпаки, фактів симулювання

⁶²Юсупов В.В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Юсупов; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 17 с.

⁶³ Повзик Є. В. Поняття та правова природа показань обвинуваченого / Є. В. Повзик // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 564–570 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11revppo.pdf>

розладів психічного здоров'я з метою ухилення від відбування покарання у місцях позбавлення волі. У тому разі, коли є сумніви щодо адекватності сприйняття обвинуваченим дійсності і відповідно достовірності показань може бути проведена судова психіатрична експертиза або комплексна психолого-психіатрична експертиза обвинуваченого.

7.6. Показання експерта

7.6.1. Поняття, предмет, значення показань експерта

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини учинення кримінального правопорушення, та зробити висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ст. 69 КПК).

Показання експерта – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту експерта, щодо відомих йому обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95 КПК).

Правовий статус експерта передбачає низку прав, які стосуються давання показань. Зокрема право знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; бути присутнім під час учинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні; одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень або показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт.

Експерт зобов'язаний особисто провести повне дослідження і надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його; прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту; забез-

печити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта; не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду відомості, що стали йому відомі, з огляду на виконання обов'язків, або не повідомляти будь-кому, окрім особи, яка його залучила, або суду про хід проведення експертизи та її результати; заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК. За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, установлену законом.

Предметом показань експерта є обставини, які підлягають доказуванню. З урахуванням спеціалізованої діяльності експерта кримінальне процесуальне законодавство передбачає групу питань, які можуть бути йому поставлені: запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт зробив висновок; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку (ст. 356 КПК).

Значення показань експерта вагоме, оскільки усі інші учасники кримінального провадження не володіють спеціальними знаннями та методиками досліджень підекспертних об'єктів, тому, внаслідок залучення експерта очікуваним є отримання достовірних, якомога конкретніших та однозначних відповідей на поставлені питання. В цьому разі варто наголосити, що усі процесуальні джерела доказів мають однакову юридичну силу.

7.6.2. Перевірка й оцінка показань експерта

Показання експерта підлягають ретельній перевірці та оцінці, оскільки не виключеними можуть бути слідчі ситуації під час яких доказова інформація не зможе бути використаною для прийняття процесуальних рішень.

По-перше, експерт, який дає показання з приводу наданого висновку може виявитися зацікавленою особою, проте не було подано клопотання

про його відвід або ним не подано клопотання про самовідвід, наприклад, якщо він був заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, проводив ревізію, перевірку тощо). Перелік підстав для відводу експерту передбачені ст. 79 КПК.

По-друге, *експерт може виявитися некомпетентним*, не володіти знаннями, достатніми для формулювання висновку, а відповідно і давати показання щодо нього. За таких обставин експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, або суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів (ч. 6 ст. 69 КПК), а у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, або суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб (ч. 7 ст. 69 КПК).

По-третє, *у показаннях експерта також може бути допущена добросовісна помилка*. Інколи формулювання компетентних відповідей на питання пов'язане із необхідністю аналізу значної кількості даних, використання складної методики та розрахунків у ході давання показань експертові під час відповідей надано право користуватися своїми письмовими та іншими матеріалами, які використовувалися під час експертного дослідження (ч. 6 ст. 356 КПК).

У кримінальних провадженнях, у ході яких залучено кількох експертів, суд має право провести одночасний допит двох або більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета або питання дослідження (ч. 5 ст. 356 КПК).

Отже, є чинники, які обумовлюють критичне ставлення до показань експерта як джерела доказів. Зважаючи на те, що, зазвичай, за своєю суттю показання є коментарем, тлумаченням висновку експерта, більш докладним роз'ясненням методики досліджень, використання науково-технічних засобів, викладення результатів експертних досліджень, формулювання відповідей на поставлені ініціатором експертизи питання, видається доцільним питання оцінки показань експерта розглядати як похідне від питання оцінки висновку експерта, ґрунтовному розгляду якого присвячено наступний підрозділ.

7.7. Висновок експерта

7.7.1. Поняття і значення висновку експерта

Судова експертиза вважається одним із найвагоміших способів отримання доказової інформації, а її висновки є важливим джерелом доказів, що сприяють встановленню істини. У ст. 101 КПК визначено сутність джерела доказу – висновку експерта. Згідно із вказаною нормою **висновок експерта** – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею або судом, що доручив проведення експертизи.

Обговорюючи значення судової експертизи, доцільно виокремити коло ознак, які характеризують особливості її виконання в кримінальному провадженні, а саме: використання і застосування спеціальних знань; проведення досліджень з метою виявлення обставин, що мають значення для кримінального провадження; дотримання процесуальної форми експертизи (дотримання передбачених кримінальним процесуальним законодавством підстав, порядку проведення та оформлення результатів експертного дослідження); проведення експертизи спеціальним суб'єктом; визначення кола ініціаторів проведення експертизи.

З метою забезпечення реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі значно розширені процесуальні права підозрюваного, обвинуваченого, захисника та інших учасників кримінального провадження щодо питання залучення експерта. І сторона обвинувачення, і сторона захисту мають право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях. Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом (ст. 70 КПК).

Запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. *Спеціальними знаннями* у кримінальному судочинстві вважаються знання і навички, одержані внаслідок фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються

визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань⁶⁴.

Висновок експерта повинен відповідати певним специфічним вимогам, не властивим іншим джерелам доказів: він не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими; він надається у письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення або доповнення його висновку; якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки; він передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза.

Стосовно змісту висновку експерта у ч. 1 ст. 102 КПК визначено перелік відомостей, які повинні бути зазначені у цьому джерелі доказової інформації:

- коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;
- місце і час проведення експертизи;
- хто був присутній під час проведення експертизи;
- перелік питань, що були поставлені експертові;
- опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;
- докладний опис проведених досліджень, разом методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;
- обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.

У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Якщо під час проведення експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку. Висновок підписується експертом (ч. 2 ст. 102 КПК).

⁶⁴ Курдюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В. В. Курдюков; Акад. адвокатури України. – К., 2009. – 17 с.

Висновки експерта можна класифікувати за різними критеріями на певні види (за І. Когутичем):

1. За визначеністю:

- категоричні;
- ймовірні.

2. Залежно від ставлення до встановлюваного факту:

- позитивні (стверджувальні);
- негативні (заперечні).

3. Залежно від характеру відносин між слідством та його підставами:

– умовні висновки (звучить за схемою: «...якщо цей факт існує за таких то умов, тоді можна зробити такий висновок..., а якщо за таких умов – тоді висновок такий...»);

– безумовні висновки, тобто без жодних умовних позицій, майже категорично.

4. Залежно від вибору однієї із двох (чи кількох) взаємозаперечних можливостей:

– багатоваріантні (альтернативні), тобто за таких висновків є категоричне припущення про наявність певного з декількох перелічених взаємовиключних фактів (вибір потрібно зробити слідчому);

– одноваріантні (безальтернативні, роздільні).

5. Залежно від обсягу:

- висновок про окремих (одиночний) факт;
- висновки про множину фактів⁶⁵.

Слушно зазначає Є. Коваленко, для висновку експерта як виду доказів важливим є те, що він: а) є результатом дослідження; б) його робить особа, яка володіє певними спеціальними знаннями, без використання яких є неможливим таке дослідження; в) складається з додержанням установленого процесуального порядку; г) ґрунтується на зібраних у справі доказах⁶⁶.

Суттєвим є нормативно-правове положення стосовно висновку судово-психіатричної експертизи: експерт, який надає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, або мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або

⁶⁵ Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій / І. І. Когутич. – К.: Атіка, 2008. – 888 с.

⁶⁶ Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник / Є. Г. Коваленко; М-во освіти і науки України. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.

елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення (ч. 6 ст. 101 КПК).

Значення висновку експерта особливе, адже використання цього джерела доказів значно розширює пізнавальні можливості слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, дає змогу використовувати під час кримінального провадження останні досягнення науки і техніки, мінімізує суб'єктивний вплив оцінки подій та фактів, що підлягають з'ясуванню. Не зважаючи на те, що всі джерела доказів мають однакову юридичну силу, на особливий статус висновку експерта вказує кримінально-процесуальна норма, згідно з якою висновок експерта хоч і не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі (ч. 10 ст. 101 КПК). Щодо інших джерел доказів такої вимоги не має.

7.7.2. Класифікація експертиз

Значна багатоманітність галузей спеціальних знань, які є в основі будь-якого експертного дослідження, наявність різних методик, суб'єктів, завдань обумовлює чисельність судових експертиз. З метою упорядкування їх в єдину систему Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 року № 1950/5) визначено основні види (підвиди) судових експертиз:

1. Криміналістична експертиза, яка охоплює такі підвиди експертиз: почеркознавча та авторознавча; технічна експертиза документів; балістична; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів; наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна.

2. Інженерно-технічна експертиза, яка охоплює такі підвиди експертиз: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна (оціночно-будівельна); земельно-технічна (оціночно-земельна); пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна. Поряд із вказаними видами інженерно-технічних експертиз експертними установами можуть проводитись також інші їх види (підвиди) та комплексні технічні дослідження із залученням відповідних фахівців у певних галузях знань, зокрема авіаційного та водного транспорту.

3. Економічна експертиза, яка охоплює такі підвиди експертиз: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій.

4. Товарознавча експертиза, яка охоплює такі підвиди експертиз: машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання; авто-товарознавча; транспортно-товарознавча.

5. Експертиза у сфері інтелектуальної власності, яка охоплює такі підвиди експертиз: літературних та художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності.

6. Психологічна.

7. Мистецтвознавча.

8. Екологічна.

З метою повнішого задоволення потреб слідчої та судової практики експертними установами організовується проведення інших видів експертизи (крім судово-медичної та судово-психіатричної).

Судово-медичні експертизи охоплюють такі підвиди: експертиза трупів; експертиза живих осіб; експертиза речових доказів; судово-імунологічна експертиза, судово-цитологічна експертиза; медико-криміналістична експертиза тощо.

Проведення цих та інших судово-медичних експертиз регламентує наказ Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17 січня 1995 р. «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України». Судово-психіатричні експертизи мають додатковий поділ на стаціонарні та амбулаторні судові експертизи.

Кримінальне процесуальне значення має класифікація судових експертиз й за такими критеріями:

за послідовністю проведення експертизи:

- *первинні* – експертизи, коли об'єкти досліджуються вперше;
- *повторні* – експертизи, під час проведення яких досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й під час проведення первинної (попередніх) експертизи (експертиз);

за обсягом дослідження:

- *основні* – експертизи, коли на вирішення експерту формулюється перелік основних питань щодо об'єкта, які потребують першочергового вирішення;

– *додаткові* – експертизи, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної основної експертизи;

за колом суб'єктів, які проводять експертизу:

- *одноособові* – експертизи, які проводяться одним експертом, який є фахівцем в одній галузі спеціальних знань;

– *комісійні* – експертизи, які проводяться двома або більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив(ла) експерта), або керівником експертної установи;

– *комплексні* – експертизи, що проводяться кількома суб'єктами зі застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання).

У науці існують й інші критерії для класифікації судових експертиз: за характером вирішення завдань (ситуаційні, діагностичні); за ступенем індивідуалізації (класифікаційні, ідентифікаційні); за місцем проведення (в експертних установах; поза межами експертних установ, зокрема, на місці події, за місцем перебування підекспертної особи). Перелік судових експертиз не може бути вичерпним, із огляду на стрімкий науково-технічний прогрес, упровадженням інноваційних технологій у сферу судової експертології, розробки нових методик мікро- та макроаналізу об'єктів, що дає змогу стверджувати про появу нових видів (підвидів) експертних досліджень та використання їх результатів у процесі доказування.

7.7.3. Особи, які не можуть бути експертами

Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. (із внесеними змінами та доповненнями станом на 17 травня 2012 р.), зокрема у ст. 10 визначено перелік вимог до особи, яка може бути судовим експертом. Згідно з положеннями вказаної статті судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

До проведення судових експертиз, окрім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому вказаним законом.

На виконання наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів» від 29 березня 2012 р. № 492/5 в Україні впроваджено електронну базу даних осіб, які отримали у порядку, передбаченому законом, кваліфікацію судового експерта. Реєстр охоплює відомості про атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Адміністрації Державної прикордонної служби України. Станом на 15 січня 2015 р. до вказаного реєстру внесено 9 300 осіб. Варто наголосити, що окремі експерти можуть мати одночасно кілька свідоцтв експерта (тобто можуть бути експертами у галузях різних класів та видів експертиз), а інші мають одне свідоцтво, яке може виявитися недійсним, про що електронна база даних повідомить.

У ст. 11 вказаного закону визначено категорії осіб, які не можуть бути судовими експертами. Відтак у ході кримінального провадження не може залучатися до виконання обов'язків судового експерта:

- особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною;
- особа, яка має не зняту або не погашену судимість;

– особа, на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за учинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у виді позбавлення кваліфікації судового експерта.

Як зазначалося, є правові підстави для відводу експерта. Кримінальне процесуальне законодавство містить низку положень, якими треба керуватися учасникам кримінального провадження з метою реалізації права заявляти відводи для попередження необ'єктивності та упередженості експерта під час підготовки ним висновку.

У ч. 1 ст. 77 КПК передбачено підстави для відводу. З урахуванням винятків, передбачених законом, коло умов дещо звужений по відношенню до особи експерта. Експерти, не мають права брати участі в кримінальному провадженні та відводяться за підставами, передбаченими ч. 1 ст. 77 КПК, з тим обмеженням, що їх попередня участь у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста, перекладача, експерта і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу. Отже, у кримінальному провадженні експерт не може брати участь, якщо він був заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок; якщо він особисто, його близькі родичі або члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або наявні інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості; якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні (ч. 1 ст. 77, ст. 79 КПК). Попередня участь у кримінальному провадженні як спеціаліста, перекладача, експерта і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу (ч. 1 ст. 79 КПК).

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 2 ст. 69 КПК). Експерт, окрім того, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні (ч. 2 ст. 79 КПК).

7.7.4. Оцінка висновку експерта

Доказове значення висновку експерта відображає: по-перше, його місце в системі інших доказів, які є у кримінальному провадженні; по-друге, рівень аргументованості результатів експертних досліджень;

по-третє, забезпечення можливості його логічного сприйняття та розуміння слідчим, прокурором, слідчим суддею, іншими учасниками кримінального процесу. Доказове значення висновку експерта, як гадають учені, полягає також у тому, що він перешкоджає уповноваженій особі приймати необґрунтоване процесуальне рішення у кримінальному провадженні, а також унеможлиблює відхилення результатів експертизи без достатніх на це підстав. Тож у тексті свого висновку експерт має надати аргументовану оцінку результатів проведених досліджень, обґрунтувати зроблені висновки сформувану інтегровану картину опису перебігу та результатів дослідження⁶⁷.

Мета оцінки висновку експерта – це визначення фактів, обставин, з метою встановлення яких, за допомогою спеціальних знань, і була призначена та проведена судова експертиза. Метою перевірки висновку – це порівняння отриманих експертом даних, проміжних і остаточних висновків з іншими доказами у кримінальному провадженні. Окрім того, розрізняють логіко-процесуальну та спеціальну оцінку висновку експерта⁶⁸.

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі (ч. 10 ст. 101 КПК).

Розглядаючи оцінку повноти висновку експерта, необхідно орієнтуватися на такі параметри: а) повноту використання матеріалів, наданих експерту; б) застосування різноманітних методів дослідження, що доповнюють один одного, які необхідні для достовірної відповіді на поставлені запитання; г) повноту опису у висновках виконаної експертом роботи⁶⁹.

Дослідження аргументаційних властивостей висновку експерта та шляхів підвищення його доказового значення дає змогу виділити такі групи аргументаційних засобів:

– **контекстні** (судовий експерт цілеспрямовано формує контекст ідентифікаційного, діагностичного або ситуалогічного дослідження, охоплює відповідний стиль, оформлення посилань на нормативні, довідкові й методичні джерела тощо);

⁶⁷ Моїсєєв О. М. Аргументаційні властивості висновку експерта і шляхи підвищення його доказового значення / О. М. Моїсєєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pchdu/2012_1/020.pdf

⁶⁸ Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В. Д. Юрчишин; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.

⁶⁹ Сівочек С. М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С. М. Сівочек; Нац. акад. внутр. справ України МВС України. – К., 2003. – 17 с.

- **логічні** (логічність як характеристика тексту робить висновок експерта доступним для перевірки слідчим (судом) засобами логіки);
- **оцінні** (судовий експерт здійснює процес оцінки об'єктів дослідження на предмет установлення їх конкретних властивостей та ознак відповідно до уявлень, які сформувались у нього раніше внаслідок спеціальної підготовки та професійної діяльності. Під час дослідження він визначає цінність об'єкта, ґрунтуючись на вивченні певних його ознак та властивостей, які сукупно відповідають або не відповідають визначеному еталону);
- **ілюстративні** (мета ілюстрацій (фотознімків, креслень, діаграм, графіків, малюнків) є підтвердження результатів досліджень, щоб такими специфічними наочними знаками аргументувати висновки за експертизою);
- **модальні** (застосування експертом емоційно забарвлених висловлень, що можуть вплинути на почуття процесуальної особи, яка ознайомлюється з висновком експертизи)⁷⁰. Ці висловлювання є недопустимими у висновку експерта.

Кожна сторона кримінального провадження має право звернутися до суду з клопотання про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення або доповнення його висновку, однак показання експерта не можуть замінити висновок, вони отримуються лише з метою роз'яснення або уточнення наданого ним висновку і поза ним самостійного доказового значення не мають⁷¹.

7.8. Речові докази

7.8.1. Поняття і види речових доказів

Речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, разом предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій,

⁷⁰ Моїсєєв О. М. Аргументаційні властивості висновку експерта і шляхи підвищення його доказового значення / О. М. Моїсєєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pchdu/2012_1/020.pdf

⁷¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012.– 1224 с.

гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом (ч. 1 ст. 98 КПК).

Враховуючи зазначене визначення, можна сформулювати таку типологію речових доказів:

– **предмети, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення** (предмети матеріального світу, які були використані, спеціально виготовлені або пристосовані для учинення кримінального правопорушення (нанесення тілесних ушкоджень, проникнення до приміщення тощо); типовими прикладами знарядь кримінальних правопорушень є: вогнепальна та холодна зброя, колюче-ріжучі побутові предмети, інструменти, пристрої тощо) ;

– **предмети, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення** (предмети матеріального світу, які зазнали певних змін у результаті вчиненого кримінального правопорушення, що може виявитись у формі певних нашарувань (біологічних слідів людини (крові, слини, потожирової речовини та інше), лако-фарбового покриття, наркотичних засобів тощо), пошкоджень (сліди пиляння, волочіння, а також різані, колені, вогнепальні ушкодження одягу, предметів побуту), відсутності певних частин об'єктів тощо);

– **предмети, які містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження** (предмети матеріального світу, які містять інформацію, що може бути підставою для формулювання версій, визначення кола підозрюваних осіб; містить дані, що впливають на пом'якшення або обтяження кримінальної відповідальності, дають підстави для прийняття процесуальних рішень, зокрема, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, відшкодування завданої шкоди, забезпечення безпеки тощо);

– **предмети, які були об'єктом кримінально протиправних дій** (предмети матеріального світу, на які було безпосередньо спрямоване кримінально протиправне посягання: гроші, ювелірні вироби, побутова техніка, транспортні засоби, господарські інструменти, продукти харчування, промислові товарні, будівельні матеріали, інше майно);

– **гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом** (предмети матеріального світу, які придбано за гроші, цінності, отримані незаконним шляхом; гроші, цінності, які одержані від реалізації викраденого майна; гроші, цінності, за допомогою яких здійснювався розрахунок з особою за учинення кримінального правопорушення або співучасть у вчиненні такого тощо).

Особливостями речових доказів як процесуальних джерел доказів є, по-перше, можливість візуального доступу до об'єкта, здійснення його огляду, спостереження за ним, фіксації ознак та властивостей, що мають значення для кримінального провадження; по-друге, їх утворення пов'язане не з процесом розслідування, документування злочинної діяльності, а із самою подією кримінального правопорушення; по-третє, вони є незамінними об'єктами, тож у разі втрати речового доказу неможливим є його відновлення до первинного стану та використання у такому вигляді в ході кримінального провадження.

Речові докази виявляються, фіксуються, вилучаються, оглядаються, досліджуються, оцінюються, використовуються та зберігаються відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Зазвичай, отримуються речові докази під час проведення огляду, обшуку, окремих негласних слідчих (розшукових) дій; досліджуються особою, яка володіє спеціальними знаннями (спеціалістом, експертом).

7.8.2. Порядок і строки зберігання речових доказів

Ст. 100 КПК визначає порядок зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про них. Зокрема кримінальним процесуальним законодавством встановлено, що речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. У разі втрати або знищення стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу вона зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість. У разі втрати або знищення стороною кримінального провадження наданого їй документа вона зобов'язана відшкодувати володільцю втрати, пов'язані з втратою або знищенням документа та виготовленням його дубліката.

Різні категорії речових доказів можуть зберігатися в різних умовах:

– *речовий доказ, який був наданий стороні кримінального провадження або нею вилучений*, повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, окрім випадків, передбачених ст.ст. 160–166, 170–174 КПК;

– *речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення*, зберігається у сторони кримінального провадження, якій він наданий. Сторона кримінального провадження, якій наданий речовий доказ або документ, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні;

– *речові докази та документи, надані суду*, зберігаються в суді, за винятком випадків, передбачених КПК, а також речових доказів у вигляді громіздких або інших предметів, що вимагають спеціальних умов зберігання, які можуть знаходитися в іншому місці зберігання;

– *речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення*, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливе без зайвих труднощів або витрати із забезпечення спеціальних умов, зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню:

1) повертаються власнику або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

2) передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

3) знищуються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан;

4) передаються для їх технологічної переробки або знищуються за рішенням слідчого судді, суду, якщо вони відносяться до вилучених з обігу предметів або товарів, а також якщо їх тривале зберігання небезпечне для життя або здоров'я людей або довкілля.

Реалізація, технологічна переробка або знищення речових доказів у випадках, передбачених ст. 100 КПК, здійснюється у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Витрати, пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей і документів, здійснюються за рахунок Державного бюджету України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Граничний розмір витрат, пов'язаних зі зберіганням і пересиланням речей і документів, устанавлюється Кабінетом Міністрів України (ст. 123 КПК).

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» затверджено Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження. З огляду на положення указанного нормативно-правового акту, є такі вимоги роботи з речовими доказами.

Вимоги до упакування речових доказів. Речові докази, повинні бути належно упаковані та опечатані. Спосіб упаковки повинен забезпечувати

неможливість підміни або зміни вмісту без порушення її цілісності та схоронність вилучених (отриманих) речових доказів від пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення. Винятком є документи, що зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження. Документи, які є речовими доказами, повинні зберігатися вкладеними між чистими аркушами паперу в конвертах. На таких документах забороняється робити будь-які помітки, написи і перегинати їх. У разі наявності великої кількості документів вони складаються в окремих пакетах. На конверті (пакеті) зазначається перелік документів, що вкладені в нього. На речові докази, які не можуть бути належно упаковані через громіздкість або з інших причин, прикріплюється бирка у спосіб, що унеможлиблює її зняття, зміну або пошкодження. На упаковці (бирці) проставляються підписи осіб, які брали участь у процесуальній дії, та зазначається інформація про вміст упаковки, найменування проведеної процесуальної дії, дата її проведення та номер кримінального провадження.

Вимоги до місця зберігання речових доказів. Вилучені (отримані) стороною обвинувачення речові докази зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює таке провадження. Речові докази, разом з документами, які за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть зберігатися разом з матеріалами кримінального провадження, зберігаються у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що обладнані сейфами (металевими шафами), стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охороною та протипожежною сигналізацією (далі – обладнані приміщення), окрім матеріальних носіїв секретної інформації, які передаються в установленому законом порядку на зберігання до режимно-секретного підрозділу органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ.

Вимоги до обліку речових доказів. Для обліку речових доказів у кожному органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, відповідальною особою ведеться Книга обліку речових доказів. Узяття на облік речових доказів проводиться не пізніше наступного дня після їх вилучення (отримання) шляхом внесення відповідного запису до книги обліку. У разі коли облік речових доказів у книзі обліку не може бути проведений своєчасно з об'єктивних причин (значна віддаленість місця вилучення (отримання) речових доказів від місцезнаходження органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ тощо), такий облік повинен проводитися в день їх фактичної доставки. Якщо день, в який повинен бути проведений облік речових доказів, припадає на святковий або

інший неробочий день, їх облік проводиться у перший після нього робочий день. Запис про вилучені (отримані) речові докази робиться у книзі обліку відповідальною особою на підставі протоколу, в якому зафіксовано факт їх вилучення (отримання), поданого слідчим, який здійснює кримінальне провадження.

Вимоги до зберігання окремих категорій речових доказів:

– *зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів*, вилучених із незаконного обігу, які є речовими доказами, здійснюється відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 р. № 422;

– *зберігання речових доказів у вигляді спирту етилового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів* здійснюється у місцях зберігання, відомості про місцезнаходження яких унесені до Єдиного державного реєстру місць зберігання та з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340;

– *зберігання вилученої (отриманої) під час кримінального провадження вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів* здійснюється в господарчих підрозділах МВС, Головних управлінь МВС, управлінь МВС, СБУ, Головних управлінь та управлінь СБУ після їх перевірки та дослідження державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність. У разі необхідності поміщення зразків боєприпасів, вогнепальної або холодної зброї до натурно-довідкових колекцій такі зразки за узгодженням з прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у відповідному кримінальному провадженні, можуть зберігатися у державній спеціалізованій установі, що здійснює судово-експертну діяльність. У разі вилучення (отримання) зброї, бойових припасів, військового спорядження, що закріплені за військовими частинами, органами та підрозділами Збройних Сил, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, інших державних органів, військовослужбовці та співробітники яких мають право на носіння табельної зброї та боєприпасів до неї, такі як зброя, бойові припаси, військове спорядження підлягають здачі на зберігання за належністю, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

– *зберігання вибухових речовин* здійснюється на складах (арсеналах, базах) Збройних Сил або відповідних державних підприємств, а *отруйних речовин* – на складах суб'єктів господарювання, які мають дозвіл на це, отриманий відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету

Міністрів України від 20 червня 1995 р. № 440, та належні спеціальні умови для зберігання, за узгодженням з їх командирами (начальниками) та керівниками;

– зберігання речових доказів у вигляді автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, здійснюється на спеціальних майданчиках і стоянках Державтоінспекції МВС для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів;

– зберігання готівки у національній валюті України або іноземній валюті, цінних паперів у документарній формі здійснюється уповноваженим банком, що обслуговує орган, у складі якого функціонує слідчий підрозділ (далі – уповноважений банк). У разі коли готівка у національній валюті України або іноземній валюті не містить слідів кримінального правопорушення, валютні кошти зараховуються на спеціально визначені для цієї мети депозитні рахунки (далі – депозитний рахунок) уповноваженого банку;

– зберігання дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення або напівдорогоцінного каміння або у вигляді речей, що їх містять, окрім тих, що мають ознаки, які свідчать про їх історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність здійснюється Державним сховищем дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння або уповноваженим банком;

– зберігання предметів релігійного культу, окрім тих, що мають ознаки, які свідчать про їх історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність, може здійснюватись релігійними організаціями;

– зберігання речей і документів, які мають культурну цінність, здійснюється Мінкультури або Укрдержархівом відповідно до їх компетенції.

– зберігання об'єктів біологічного походження, які потребують спеціальних умов зберігання, забезпечується державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність, за узгодженням з її керівництвом.

Речові докази, на яких не містяться сліди кримінального правопорушення, які через громіздкість або з інших причин, визначених у КПК, не можуть зберігатися без зайвих труднощів в обладнаних приміщеннях або в інших місцях зберігання, передаються (Окрім випадків, коли такі речові докази повернуто власникові або передано йому на відповідальне зберігання) за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рі-

шенням слідчого судді, суду торговельному підприємству для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження. Реалізація предметів здійснюється з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340.

7.8.3. Вирішення долі речових доказів

На стадії досудового розслідування йдеться тільки про тимчасовий період зберігання речових доказів, оскільки остаточне процесуальне рішення щодо долі речових доказів приймає суд і висловлює власну позицію у резолютивній частині вироку. В разі цього, ґрунтуючись на положеннях ст. 100 КПК, суд повинен керуватися такими нормами:

- гроші, цінності та інше майно, які належать обвинуваченому і були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя учинення кримінального правопорушення, конфіскуються;

- гроші, цінності та інше майно, які призначалися для схилення особи до учинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінальних правопорушень або винагороди за їх учинення, конфіскуються;

- майно, яке вилучено з обігу, передається відповідним установам або знищується;

- майно, яке не має ніякої цінності і не може бути використане, знищується, а в разі необхідності – передається до криміналістичних колекцій експертних установ або заінтересованим особам на їх прохання;

- гроші, цінності та інше майно, які були об'єктом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, повертаються законним володільцям, а в разі не встановлення їх – передаються в дохід держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку;

- гроші, цінності та інше майно, набуто внаслідок учинення кримінального правопорушення, доходи від них передаються в дохід держави;

- документи, що є речовими доказами, залишаються у матеріалах кримінального провадження протягом усього часу їх зберігання.

Спир про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується у порядку цивільного судочинства. У такому випадку річ зберігається до набрання рішенням суду законної сили.

7.9. Документи як джерела доказів

7.9.1. Офіційні і неофіційні, первинні і похідні документи

У ст. 1 Закону України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 р. викладено визначення терміна «документ», яким прийнято позначати *матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі*. За змістом інформацію розділив на такі види: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація; інші види інформації. Інформація будь-якої із вказаних галузей може викликати зацікавлення в органів досудового розслідування, прокуратури та суду в ході кримінального провадження. Документи можна класифікувати за багатьма критеріями, зокрема:

– **за назвою** – заяви, автобіографії, листи, телеграми, довідки, службові записки, інструкції, протоколи та інші;

– **за призначенням** – *організаційно-розпорядчі* (організаційні: положення, інструкції, правила, статuti, тощо; розпорядчі: постанови, рішення, розпорядження, вказівки тощо), *довідково-інформаційні* (довідки, протоколи, акти, пояснювальні й службові записки, службові листи, відгуки, плани роботи, телеграми, телефонограми, звіти, доповіді тощо), *кадрово-контрактні* або щодо особового складу (заяви, накази по особовому складу, особові картки, трудові книжки, характеристики тощо), *обліково-фінансові, господарсько-договірні* та інші;

– **за походженням** – *службові (офіційні)*, які створюються організаціями, підприємствами й службовими особами, що їх представляють, і оформлюються в установленому порядку; *особисті (неофіційні)*, що укладаються окремими особами для вирішення індивідуальних питань;

– **за напрямом** – *вхідні*, які надходять до організації, та *вихідні*, що надсилаються іншим організаціям;

– **за місцем складання** – *внутрішні*, які стосуються внутрішніх питань підприємства (організації, установи) і не виходять за його межі; *зовнішні*, тобто вхідна й вихідна кореспонденція;

– **за видами** – *типові (стандартні)*, що розробляються вищими органами для підвідомчих організацій з однорідними функціями і мають

обов'язковий характер (свідоцтво, атестат, диплом тощо); *трафаретні (нестандартні)*, що виготовляються друкарським способом: незмінювана частина тексту документа друкується на поліграфічних машинах, а для змінної інформації залишаються вільні місця (перепустка, довідка тощо); *індивідуальні*, що укладаються особою за загальними принципами й формою, але з викладенням інформації залежно від конкретної ситуації (автобіографія, звіт, резюме, запрошення тощо);

– **за способом виготовлення, формою й ступенем стандартизації й регламентації** – стандартні (типові), нестандартні й індивідуальні (нестандартні): *стандартні* – документи, які укладаються на спеціальних бланках, мають однакову форму й заповнюються в регламентованій послідовності; *нестандартні* – документи, у яких лише частина даних готується заздалегідь;

– **за терміном виконання** – *нетермінові*, які виконуються у порядку загальної черги в строки, визначені керівництвом підприємства (організації, установи, фірми); *термінові*, що виконуються у строки, встановлені законом, відповідним правовим актом, керівником, а також термінові за способом відправлення (телеграми, телефонограми); *дуже термінові* – документи з позначенням «Дуже терміново»;

– **за ступенем гласності (секретності)** – *звичайні (несекретні)* – для загального службового користування; *таємні (секретні)* і *цілком таємні* – з відповідними позначеннями таємності для обмеженого користування;

– **за стадіями виготовлення** – *оригінали* – перші або єдині примірники офіційних документів; *копії* – документи, в яких точно відтворено інформацію інших документів, а також усі їхні зовнішні ознаки або частина їх і відповідно оформлені (відпуски, витяги, дублікати). *Відпуск* – повна копія вихідного документа, виготовлена водночас з оригіналом через копіювальний папір. *Витяг* – копія офіційного документа, що відтворює певну його частину й відповідно засвідчена. *Дублікат* – повторний примірник документа, який має юридичну силу оригіналу;

– **за юридичною силою** – *справжні (істинні)*, що готуються в установленому законом порядку за всіма правилами і поділяються на чинні й нечинні (коли втрачає юридичну силу з будь-яких причин); *фальшиві (підроблені)*, у яких зміст або оформлення не відповідає істині;

– **за складністю** – *прості* (односкладові, що відображають одне питання або факт; *складні*, які відображають два й більше питань або фактів;

– **за строками зберігання** – *постійного, тимчасового* (до 10 років) і *тривалого* (понад 10 років) зберігання;

– *за технікою відтворення* – рукописні й відтворені механічним способом;

– *за носієм інформації* – оформлені на папері, диску, фотоплівці, магнітній стрічці тощо⁷².

Окрім цього розрізняють поняття «первинний документ» – це документ, що містить у собі вихідну інформацію, та «вторинний документ» – це документ, що являє собою результат аналітико-синтетичної та іншої переробки або кількох документів.

Як процесуальне джерело доказів *документ* є спеціально створеним з метою збереження інформації матеріальним об'єктом, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ст. 99 КПК).

Визначення поняття «документа» у кримінальному процесуальному значенні дає змогу виокремити низку його ознак як джерела доказів: документ завжди є матеріальним об'єктом; документ містить інформацію щодо факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження; відомості, що містяться в документі, фіксуються за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо з метою збереження інформації, а зміст документа має засвідчувальний або описовий характер; документ має бути одержаний та приєднаний до матеріалів кримінального провадження в установленому порядку.

До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 99 КПК, можуть належати:

– матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (заразом електронні);

– матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

– складені у порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

– висновки ревізій та акти перевірок.

Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяль-

⁷² Карпенко О. О. Сучасне діловодство: навч. посібник / О. О. Карпенко, М. М. Матліна. – Х.: Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2009. – 75 с.

ність», за умови відповідності вимогам ст. 99 КПК, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Важливо зауважити, що сторона кримінального провадження, потерпілий зобов'язані надати суду оригінал документа. Оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа – його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.

Дублікат документа (документ, виготовлений ідентичним способом, як і його оригінал) може бути визнаний судом як оригінал документа.

Для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо:

– оригінал документа втрачений або знищений, окрім випадків, якщо він втрачений або знищений з вини потерпілого або сторони, яка його надає;

– оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур;

– оригінал документа знаходиться у володінні однієї зі сторін кримінального провадження, а вона не надає його на запит іншої сторони (ч. 5 ст. 99 КПК).

Сторона кримінального провадження, потерпілий мають право надати витяги, копії, узагальнення документів, які незручно повністю досліджувати в суді, а на вимогу суду – зобов'язані надати документи у повному обсязі. Окрім цього, сторона зобов'язана надати іншій стороні можливість оглянути або скопіювати оригінали документів, зміст яких доводився у передбаченому цією статтею порядку.

Порядок отримання публічної інформації регламентується Законом України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. Зокрема ст. 5 встановлено, що доступ до інформації забезпечується шляхом: 1) систематичного та оперативного оприлюднення інформації: в офіційних друкованих виданнях; на офіційних веб-сайтах у мережі Інтернет; на інформаційних стендах; будь-яким іншим способом; 2) надання інформації за запитами на інформацію.

Указаним нормативно-правовим актом визначено також категорії інформації, які мають обмежений доступ. Такою інформацією вважається:

– *конфіденційна інформація* (інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, окрім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов);

– *таємна інформація* (інформація, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону «Про доступ до публічної інформації», розго-

лошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю);

– *службова інформація* (до службової може належати така інформація: 1) що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; 2) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці).

Не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування або розпорядження державним, комунальним майном, разом до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів або майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно, за винятком випадків, коли оприлюднення або надання такої інформації може завдати шкоди інтересам національної безпеки, оборони, розслідуванню або запобіганню злочину.

Перелік відомостей, що становлять службову інформацію, який складається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами владних повноважень, разом на виконання делегованих повноважень, не може бути обмеженим у доступі.

Згідно зі ст. 10 Закону «Про доступ до публічної інформації» кожна особа має право:

– знати у період збирання інформації, але до початку її використання, які відомості про неї та з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються або поширюються, окрім випадків, установлених законом;

– доступу до інформації про неї, яка збирається та зберігається;

– вимагати виправлення неточної, неповної, застарілої інформації про себе, знищення інформації про себе, збирання, використання або зберігання якої здійснюється з порушенням вимог закону;

– на ознайомлення за рішенням суду з інформацією про інших осіб, якщо це необхідно для реалізації та захисту прав та законних інтересів;

– на відшкодування шкоди у разі розкриття інформації про цю особу з порушенням вимог, визначених законом.

Обсяг інформації про особу, що збирається, зберігається і використовується розпорядниками інформації, має бути максимально обмеженим і використовуватися лише з метою та у спосіб, визначений законом.

Розпорядники інформації, які володіють інформацією про особу, зобов'язані:

- надавати її безперешкодно і безкоштовно на вимогу осіб, яких вона стосується, окрім випадків, передбачених законом;
- використовувати її лише з метою та у спосіб, визначений законом;
- вживати заходів щодо унеможливлення несанкціонованого доступу до неї інших осіб;
- виправляти неточну та застарілу інформацію про особу самостійно або на вимогу осіб, яких вона стосується.

Зберігання інформації про особу не повинно тривати довше, ніж це необхідно для досягнення мети, задля якої ця інформація збиралася. Відмова особі в доступі до інформації про неї, приховування, незаконне збирання, використання, зберігання або поширення інформації можуть бути оскаржені.

Доцільно наголосити на питанні **протоколів слідчих (розшукових) дій як джерел доказів**. У ст. 104 КПК визначено структуру документів цієї категорії. За нормами вказаної статті протокол складається з:

1) *вступної частини*, яка повинна містити відомості про: місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються під час проведення процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

2) *описової частини*, яка повинна містити відомості про: послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, разом виявлені та/або надані речі і документи;

3) *заключної частини*, яка повинна містити відомості про: вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися з текстом протоколу (ч. 4 ст. 104 КПК).

Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який власним підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою (ч. 5 ст. 104 КПК).

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а в разі його відсутності – понятих (ч. 6 ст. 104 КПК).

До протоколів можуть бути додані додатки, якими згідно з нормами ст. 105 КПК можуть бути: 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу. Додатки до протоколів повинні бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення (ч. 1 ст. 106 КПК).

Загалом документи зберігаються разом з іншими матеріалами кримінального провадження, проте чинним законодавством визначено особливий порядок зберігання документів, які посвідчують користування спеціальним правом. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» затверджено Порядок передачі на зберігання тимчасово вилучених під час кримінального провадження документів, які посвідчують користування спеціальним правом. До таких документів відносять документи, що підтверджують право керування транспортним засобом або судном, полювання та здійснення підприємницької діяльності.

Документи передаються на зберігання у разі, коли про факт їх вилучення складений протокол із дотриманням вимог КПК. Вилучені

документи зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює таке провадження, до постановлення слідчим суддею відповідної ухвали за результатами розгляду клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (далі – клопотання). У разі відмови в задоволенні клопотання вилучені документи підлягають поверненню володільцю не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим, прокурором відповідної ухвали слідчого судді. У разі задоволення клопотання документи не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим, прокурором відповідної ухвали слідчого судді надсилаються разом з копією такої ухвали рекомендованим листом на зберігання центральному органу виконавчої влади, що здійснює контроль (нагляд) у відповідній сфері (далі – центральний орган виконавчої влади). У разі продовження в установленому порядку строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом копія відповідної ухвали слідчого судді надсилається у такий самий строк центральному органу виконавчої влади, якому для зберігання надіслано документи. В останній день строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом центральний орган виконавчої влади надсилає документи рекомендованим листом слідчому, прокурору, від якого вони надійшли, для вирішення питання про повернення таких документів володільцю. Документ, що підтверджує повернення документа володільцю або надсилання його на зберігання центральному органу виконавчої влади, долучається до матеріалів кримінального провадження.

7.9.2. Умови і порядок визнання документів речовими доказами

Кримінальний процесуальний закон містить норму, за якою документи можуть отримати статус речового доказу, якщо вони містять ознаки, зазначені в ч. 1 ст. 98 КПК. Отже, є необхідність більш докладного тлумачення сутності документів у ході доказування. Пропонуємо проводити розмежування документів як джерел доказів категорії «документи» від документів як джерел доказів категорії «речові докази» за критеріями, запропонованими А. Запотоцьким:

– відомості, які зафіксовані у документах – речових доказах, відрізняються від інформації, що міститься в «документах», за своїм процесуальним статусом;

– доказове значення у документах – джерела доказів має лише зміст, а їх форма носить допоміжне значення (на відміну від них, документи – речові докази значущі у справі не лише за змістом, а й за своїм зовнішнім виглядом, місцем, часом їх виявлення тощо);

– документи – джерела доказів можуть бути замінними, водночас як документи – речові докази внаслідок того, що зміни, які відбулися з ними, пов'язані з подією злочину, не можуть бути замінені на інші, оскільки сліди, відбиті у них, є унікальними й існують в однині;

– документи як джерела доказів можуть копіюватися з наступним процесуальним оформленням, що не зменшує їх доказового значення, а речові докази практично завжди унікальні і неповторювані;

– документ – джерело доказів містить відомості, які складаються з опису події злочину або фактів його учинення за допомогою письма або інших умовних знакових кодів тощо, на відміну від документа – речового доказу, що закріплює не опис матеріальних слідів злочину або факту його скоєння, а самі сліди злочину, які збереглися на ньому⁷³.

Документ повинен зберігатися протягом усього часу кримінального провадження. За клопотанням володільця документа слідчий, прокурор, суд можуть видати копії цього документа, за необхідності – його оригінал, долучивши замість них до кримінального провадження завірнені копії (ст. 100 КПК).

Підсумовуючи, зазначимо, що чітке розуміння сутності процесуальних джерел доказів є неодмінною умовою ефективного провадження досудового розслідування кримінальних правопорушень, судового розгляду та прийняття відповідних процесуальних рішень. У кожному кримінальному провадженні під час формування доказової бази виникає специфічна конфігурація джерел доказів, характерна для методики розслідування певного виду кримінальних правопорушень, побудована з урахуванням принципу індивідуальності кожного конкретного провадження. Відтак у питанні формування доказової бази для прийняття правильних процесуальних рішень у кримінальному провадженні винятково важливе значення мають належні знання, уміння та навички слідчого роботи з джерелами доказів, дотримання процедури їх збирання, дослідження, оцінки та використання.

⁷³ Запотоцький А. П. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві: монографія / А. П. Запотоцький, Д. О. Савицький. – К.: Бізнес Медіа Консалтинг, 2011. – 220 с.

Контрольні запитання

1. Що таке джерела доказів у кримінальному процесі?
2. Які є види процесуальних джерел доказів?
3. Що таке показання свідка як процесуальне джерело доказів?
4. Що таке показання потерпілого як процесуальне джерело доказів?
5. Що таке показання підозрюваного як процесуальне джерело доказів?
6. Що таке показання обвинуваченого як процесуальне джерело доказів?
7. Що таке показання експерта як процесуальне джерело доказів?
8. Що таке висновок експерта як процесуальне джерело доказів?
9. Що таке речові докази як процесуальне джерело доказів?
10. Що таке документи як процесуальне джерело доказів?

Рекомендована література

1. Бідняк Г. С. Висновок експерта як джерело доказів під час розслідування шахрайства / Г. С. Бідняк // Криміналістичний вісник. – 2014. – № 2. – С. 55–59.
2. Давидова Д. В. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики / Д. В. Давидова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2. – С. 151–154.
3. Давидова Д. В. Докази та їх джерела: окремі питання теоретичного та легального визначення / Д. В. Давидова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2014. – № 4. – С. 107–116.
4. Дрогозюк К. Б. Сучасні джерела доказування у цивільному процесі України та Франції / К. Б. Дрогозюк // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 52–63.
5. Фастовець В. Співвідношення понять «показання» та «пояснення» у Кримінальному процесуальному кодексі України / В. Фастовець // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – Вип. № 2 (35). – С. 79–85.
6. Федорів І. Я. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні / І. Я. Федорів // Право і суспільство. – 2014. – № 4. – С. 301–307.
7. Фунікова О. В. Показання осіб як джерело доказової інформації: особливості формування / О. В. Фунікова // Юрист України. – 2014. – № 3. – С. 92–96.
8. Хижна О. Р. Показання підозрюваного, обвинуваченого як джерела доказів у кримінальному провадженні / О. Р. Хижна // Право і суспільство. – 2015. – № 4(3). – С. 207–212.
9. Ходанович В. О. Інститут судової експертизи як джерело доказів в кримінальному судочинстві України та Австрії: порівняльно-правовий аспект / В. О. Ходанович // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11. – № 3. – С. 162–169.

10. Черняк Н. П. Становлення та розвиток документів як джерел доказів у кримінальному процесі / Н. П. Черняк, А. І. Дубина // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1. – С. 449–455.
11. Шило О. Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні / О. Г. Шило // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 151–156.
12. Щериця С. І. Докази й доказування в кримінальному провадженні / С. І. Щериця // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. № 1 (2). – С. 202–208.
13. Юнацький О. В. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів / О. В. Юнацький // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – Вип. № 1. – С. 483–490.

Тема 8

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

8.1. Поняття, види, підстави та порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження

8.2. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження

8.3. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик у кримінальному провадженні

8.4. Привід у кримінальному провадженні

8.5. Накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні

8.6. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом у кримінальному провадженні

8.7. Відсторонення від посади у кримінальному провадженні

8.8. Тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні

8.9. Тимчасове вилучення майна у кримінальному провадженні

8.10. Арешт майна у кримінальному провадженні

8.1. Поняття, види, підстави та порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження

У державі головним заходом забезпечення належної поведінки громадян є переконання. Заходи примусу застосовуються, зазвичай, у тому разі, коли метод переконання є недостатнім для виконання покладених обов'язків на особу.

Як зазначає В. Н. Батюк, хоча переконання має неабияке значення в державі, примусові заходи все ж таки виконують значну роль у сфері боротьби зі злочинністю. Вимоги органів розслідування, які спрямовані у кримінальних провадженнях до посадових осіб і громадян, переважно виконуються добровільно.

Однак у низці випадків виконання ухвалених рішень у справі забезпечується примусом з боку держави⁷⁴. Застосування в кримінальному судочинстві кримінального процесуального примусу забезпечує вирішення завдань, які закріплені в ст. 2 КПК.

Проблема процесуального примусу за природою багатоаспектна, охоплює різні виміри правового регулювання поведінки громадян, а також інших суб'єктів правовідносин.

Застосування заходів процесуального примусу, що є особливо актуально на сучасному етапі державотворення, пов'язане також із гарантуванням прав і свобод громадян у Конституції України. Найбільше ця проблема стосується обмеження прав і свобод громадян. Тому для мотивованого і правильного застосування заходів процесуального примусу необхідно знати їх правову природу, підстави, умови і порядок застосування.

У розумінні суті заходів кримінального процесуального примусу немає одного погляду. Деякі вчені, наприклад Ф. С. Іванов, Б. І. Літкевич, М. Я. Сазонов⁷⁵, до заходів кримінального процесуального примусу відносять застосування зброї щодо особи, яка вчинила злочин; інші до заходів кримінального процесуального примусу зараховували обшук, виїмку, освідування і інші слідчі дії, які можуть і не супроводжуватись застосуванням примусу⁷⁶, факт притягнення особи до кримінальної відповідальності⁷⁷ та слідчий огляд⁷⁸, виклик для дачі показань свідка і для дачі висновку експертом⁷⁹.

Ці погляди неодноразово критикували вчені. Ми вважаємо, що *заходи кримінального процесуального примусу* – це передбачені кримінальним процесуальним законом заходи примусового характеру, які застосовуються тільки уповноваженими на те посадовими особами та

⁷⁴ Батюк В. Н. Задержание и заключение под стражу в стадии предварительного расследования: учеб. пособие / В. Н. Батюк; НИ и РИО. – К., 1990. – С. 5.

⁷⁵ Иванов Ф. С. Применение оружия как мера процессуального принуждения, осуществляемого милицией и другими подразделениями / Ф. С. Иванов, Б. И. Литкевич, М. Я. Сазонов // Проблемы административного права и совершенствование административной деятельности органов внутренних дел. – К., 1981.

⁷⁶ Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1973. – С. 81.

⁷⁷ Каминская В. И. Охрана прав и законны интересов граждан в уголовно-процессуальном праве / В. И. Каминская // Сов. гос-во и право. – 1986. – № 10.

⁷⁸ Савгирова Н. М. Меры присечения и иные меры процессуального принуждения / Н. М. Савгирова. – М., 1986. – С. 2.

⁷⁹ Чельцов М. А. Советский уголовный процесс / М. А. Чельцов. – М., 1962. – С. 228.

державними органами до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, а також до інших осіб, які беруть участь у процесі, з метою недопущення дійсних і можливих перешкод, які виникають і не дають змоги реалізувати завдання кримінального судочинства.

Примус у сфері кримінального судочинства є необхідною складовою державного примусу. Зауважимо, що примус у кримінальному процесуальному праві, на відміну від інших галузей права, має дещо інший характер, а саме – пов'язаний із серйозним обмеженням законних прав і свобод громадян.

Загалом примус як владно-правове явище застосовується державою через державні органи та посадових осіб з метою забезпечення належної поведінки громадян, а якщо говорити про сферу правового регулювання кримінально-процесуальних відносин, то суб'єктів кримінального процесу.

Оскільки кримінальний процесуальний примус є правовим явищем, то для глибшого розуміння його сутності необхідно визначити його ознаки:

- по-перше, він застосовується на підставі визначених норм права, тобто є нормативно врегульованим;
- по-друге, застосовується щодо визначеного кола суб'єктів кримінального процесу (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, свідка, експерта);
- по-третє, застосовується компетентними державними органами та посадовими особами від імені держави;
- по-четверте, кримінальний процесуальний примус застосовується щодо суб'єктів кримінального судочинства незалежно від їхньої волі;
- по-п'яте, він спрямований на виконання завдань кримінального судочинства.

Обов'язковими умовами застосування кримінального процесуального примусу є їх законність та обґрунтованість.

Ці умови виражаються у:

- 1) нормативному визначенні заходів примусу;
- 2) визначенні суб'єктів, спеціально уповноважених і наділених правом застосування процесуального примусу;
- 3) визначенні кола осіб щодо яких можна застосовувати визначені види примусу;
- 4) закріпленні процедури застосування процесуального примусу.

Для того, щоб визначити систему заходів кримінального процесуального примусу, необхідно дослідити їх правову природу. Правова

природа заходів кримінального процесуального примусу визначається підставами їх застосування. Як відомо, кожний із заходів кримінального процесуального примусу має мету, але спільним для них є забезпечення виконання завдань кримінального судочинства. Відповідно ці завдання, зазвичай, можуть бути виконані за умов належної поведінки суб'єктів кримінального судочинства. Отже, спільною підставою для застосування більшості заходів кримінального процесуального примусу буде невиконання або неналежне виконання обов'язків деякими суб'єктами кримінального процесу, тобто учинення ними кримінального процесуального правопорушення.

Проте не завжди обов'язкова наявність невиконання або неналежного виконання обов'язків для застосування заходів кримінального процесуального примусу. Конкретні фактичні дані, які є підставами застосування цих заходів, можуть указувати не лише на можливість правопорушення, але і на необхідність його запобігання для забезпечення нормального розвитку процесу.

Заходи процесуального примусу застосовуються, зазвичай, за наявності підстав, які визначені законом, коли кримінального процесуального порушення, переважно ще немає.

Застосування такого заходу процесуального примусу, як поміщення в медичний заклад, не пов'язано з учиненням кримінального процесуального правопорушення. Його застосування відбувається за умови виникнення під час кримінального судочинства встановлених законом фактичних даних, незалежно від поведінки особи, права й інтереси якої ним обмежуються.

Будь-який із заходів процесуального примусу є примусовим за правовою природою, оскільки вони формулюються у владному розпорядженні компетентних органів держави і об'єктивно обмежують права конкретних осіб, незалежно від того, або бажають останні настання цих обмежень, або вимушені з ними змиритись або намагаються їх уникнути.

Заходи забезпечення кримінального провадження є одним із видів примусу, який застосовується компетентними державними органами та посадовими особами у кримінальному процесі.

Оскільки в КПК відсутнє нормативне визначення поняття *заходів забезпечення кримінального провадження*, та, на наш погляд, під ними треба розуміти *передбачені кримінальним процесуальним законом засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими державними органами та посадовими особами у встановленому законом по-*

рядку до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших осіб, котрі залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності, з метою запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів і досягнення дієвості кримінального провадження.

Заходи забезпечення кримінального провадження можна класифікувати за різними критеріями, зокрема:

1) за цілями застосування:

– заходи, що забезпечують участь підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні, та виконання ними процесуальних обов'язків (запобіжні заходи). Ці заходи пов'язані із суттєвим обмеженням свободи підозрюваного, обвинуваченого, мають специфічну мету та особливий порядок застосування. Тому види запобіжних заходів, мету, підстави та порядок їх застосування розглянемо окремо в інших питаннях цієї теми;

– заходи, що забезпечують отримання засобів доказування (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів тощо). На відміну від запобіжних, завдання цих заходів полягає у забезпеченні слідчому та суду можливості виявити, вилучити та дослідити докази;

– заходи, що спрямовані на забезпечення законного порядку під час провадження в справі (привід, накладення грошового стягнення, відсторонення від посади);

– заходи зі забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна (тимчасове вилучення майна, арешт майна тощо);

2) за часом дії:

– заходи, що тривають упродовж певного часу (запобіжні заходи, відсторонення від посади, арешт майна тощо);

– заходи, які є короткочасними (тимчасовий доступ до речей і документів; привід тощо);

3) за підставами застосування:

– заходи, що застосовуються у зв'язку з невиконанням процесуальних обов'язків (привід, запобіжні заходи тощо);

– заходи, які застосовуються незалежно від процесуального правопорушення (тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна);

4) за режимом обмеження прав і свобод людини:

– заходи, пов'язані з ізоляцією особи (тримання під вартою, домашній арешт, затримання особи);

– заходи, не пов’язані з ізоляцією особи (накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, особиста порука, застава тощо)⁸⁰.

Згідно з ч. 2 ст. 131 КПК, заходами забезпечення кримінального провадження є:

- 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;
- 2) накладення грошового стягнення;
- 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- 4) відсторонення від посади;
- 5) тимчасовий доступ до речей і документів;
- 6) тимчасове вилучення майна;
- 7) арешт майна;
- 8) затримання особи;
- 9) запобіжні заходи.

Метою застосування заходів забезпечення кримінального провадження є досягнення дієвості провадження. Під дієвістю кримінального провадження, на наш погляд, розуміється виконання завдань кримінального судочинства, які визначені у ст. 2 КПК, зокрема: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, стосовно жодної особи не був застосований необґрунтований процесуальний примус і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

8.2. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження

Заходи забезпечення кримінального провадження загалом застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду (ч. 1 ст. 132 КПК).

Відповідно до ст. 372 КПК, ухвала, що викладається окремим документом, складається з:

⁸⁰ Рожнова В. В. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина) / В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, Я. Ю. Конюшенко та ін. – НАВС, 2012. – С. 333–334.

1) вступної частини із зазначенням:

- дати і місця її постановлення;
- назви та складу суду, секретаря судового засідання; найменування (номера) кримінального провадження;
- прізвища, ім'я і по батькові підозрюваного, обвинуваченого, року, місяця і дня його народження, місця народження і місця проживання;
- Закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа;
- сторін кримінального провадження та інших учасників судового провадження;

2) мотивувальної частини із зазначенням:

- суті питання, що вирішується ухвалою, і за чиєю ініціативою воно розглядається;
- установлених судом обставин із посиланням на докази, а також мотивів неврахування окремих доказів;
- мотивів, на які зважив суд під час постановлення ухвали, і положення закону, яким він керувався;

3) резолютивної частини із зазначенням:

- висновків суду;
- строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

В окремих випадках для застосування заходів забезпечення кримінального провадження ухвала слідчого судді може не виноситися, зокрема: під час виклику слідчим, прокурором, судом; під час затримання підозрюваного без ухвали слідчого судді у порядку ст.ст. 207–208 КПК; під час тимчасового вилучення майна, коли таке вилучення здійснюється під час проведення слідчої (розшукової) дії.

За необхідності застосування заходу забезпечення кримінального провадження слідчим за погодженням із прокурором, або прокурором, до слідчого судді направляється відповідне клопотання. Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування (ч. 2 ст. 132 КПК).

До клопотання слідчого, прокурора про застосування, зміну або скасування заходу забезпечення кримінального провадження додається витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в межах якого подається клопотання (ч. 6 ст. 132 КПК).

Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються (ч. 5 ст. 132 КПК).

Застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

1) є обґрунтована підозра щодо учинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;

3) може бути виконане завдання, для реалізації якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням (ч. 3 ст. 132 КПК).

Для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язані врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні (ч. 4 ст. 132 КПК).

8.3. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик у кримінальному провадженні

Порядок виклику слідчим прокурором підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження під час досудового розслідування для участі в допиті або іншій процесуальній дії визначається ст. 133 КПК.

Окрім цього, слідчий, прокурор під час досудового розслідування мають право викликати будь-яку іншу особу, якщо є достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії обов'язкова (ч. 2 ст. 133 КПК).

Виклик слідчим і прокурором під час досудового розслідування, на відміну від інших заходів забезпечення кримінального провадження (Окрім тимчасового вилучення майна та затримання особи), застосовується без окремого судового рішення, у зв'язку із чим питання його застосування належать до компетенції слідчого або прокурора.

Що ж стосується виклику слідчим суддею під час досудового розслідування або судового виклику під час судового розгляду, то, відповідно до ст. 134 КПК, указані суб'єкти мають право за власною ініціативою або за клопотанням слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого, його представника здійснити судовий виклик певної особи, якщо слідчий суддя або суд установить наявність достатніх підстав уважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії обов'язкова.

Суд здійснює судовий виклик учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні обов'язкова (ч. 2 ст. 134 КПК).

Порядок здійснення виклику в кримінальному провадженні регламентований ст. 135 КПК.

Залежно від обставин, які виникають у кримінальному провадженні, є різні **способи виклику**, зокрема:

- особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою або факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефоном або телеграмою (ч. 1 ст. 135 КПК);

- у разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання, повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи або іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи (ч. 2 ст. 135 КПК);

- особа, що перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця ув'язнення (ч. 3 ст. 135 КПК);

- повістка про виклик неповнолітньої особи, зазвичай, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику. Інший порядок вручення повістки допускається лише у тому разі, коли це обумовлюється обставинами кримінального провадження (ч. 4 ст. 135 КПК);

- повістка про виклик обмежено дієздатної особи вручається її піклувальнику (ч. 5 ст. 135 КПК);

- повістка про виклик вручається особі працівником органу зв'язку, працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором, а також секретарем судового засідання, якщо таке вручення здійснюється в приміщенні суду (ч. 6 ст. 135 КПК);

- повістка про виклик особи, яка проживає за кордоном, вручається згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на

обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого – за допомогою дипломатичного (консульського) представництва (ч. 7 ст. 135 КПК).

Окрім цього, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомлена про нього іншим способом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути на виклик. У випадку встановлення КПК строків здійснення процесуальних дій, які не дозволяють здійснити виклик у зазначений строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом.

Належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є підпис особи про отримання повістки, зокрема на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом (ч. 1 ст. 136 КПК).

Якщо особа попередньо повідомила слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про адресу своєї електронної пошти, надіслана на таку адресу повістка про виклик вважається отриманою у разі підтвердження її отримання особою відповідним листом електронної пошти (ч. 2 ст. 136 КПК).

Зміст повістки про виклик визначається ст. 137 КПК. Зокрема у повістці про виклик повинні бути зазначені:

- 1) прізвище та посада слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснює виклик;
- 2) найменування та адреса суду або іншої установи, до якої здійснюється виклик, номер телефону або інших засобів зв'язку;
- 3) ім'я (найменування) особи, яка викликається, та її адреса;
- 4) найменування (номер) кримінального провадження, в межах якого здійснюється виклик;
- 5) процесуальний статус, у якому перебуває викликана особа;
- 6) час, день, місяць, рік і місце прибуття викликаної особи;
- 7) процесуальна дія (дії), для участі в якій викликається особа;
- 8) наслідки неприбуття особи за викликом із зазначенням тексту відповідних положень закону, заразом можливість застосування приводу, та здійснення спеціального досудового розслідування або спеціального судового провадження;
- 9) передбачені КПК поважні причини, через які особа може не з'явитися на виклик, та нагадування про обов'язок заздалегідь повідомити про неможливість з'явлення;

10) підпис слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснив виклик.

На практиці виникають випадки, коли особа з огляду на поважні причини, не має можливості своєчасно прибути до слідчого, прокурора, слідчого судді або до суду. Наявність таких поважних причин не тягне за собою додаткові негативні наслідки для особи, яка не прибула на виклик. Такими **поважними причинами неприбуття на виклик**, згідно зі ст. 138 КПК, є:

- 1) затримання, тримання під вартою або відбування покарання;
- 2) обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення;
- 3) обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини);
- 4) відсутність особи у місці проживання впродовж тривалого часу внаслідок відрадження, подорожі тощо;
- 5) тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад;
- 6) смерть близьких родичів, членів сім'ї або інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю;
- 7) несвоєчасне одержання повістки про виклик;
- 8) інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик.

Наслідки неприбуття особи на виклик без поважних причин визначені у ст. 139 КПК. Так, якщо підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, який був у встановленому порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі:

- від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати – у разі неприбуття на виклик слідчого, прокурора;
- від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати – у разі неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

Окрім цього, у випадку, встановленому ч. 1 ст. 139 КПК, до підозрюваного, обвинуваченого, свідка може бути застосовано привід.

За злісне ухилення від явки свідок, потерпілий несе відповідальність, установлену законом (ч. 3 ст. 139 КПК). Поняття злісного ухилення

від явки за викликом кримінальний процесуальний закон не формулює. Проте злісне ухилення свідка або потерпілого від явки становить склад адміністративного правопорушення, за яке ст. 185⁴ КУпАП передбачено адміністративну відповідальність. Злісність в ухиленні від явки, яка є обов'язковою ознакою складу цього правопорушення, виявляється в навмисному усуненні, неодноразовій відмові від явки за викликом для участі у процесуальних діях.

Факт злісного ухилення повинен підтверджуватися документами, що свідчать про здійснені офіційні виклики особи. Як докази відсутності злісності ухилення від явки на виклик можуть бути надані документи, які підтверджують наявність хвороби в особи, перебування її у відрядженні, відпустці та ін.

Також наслідком ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора або судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим та оголошення його у міждержавний та/або міжнародний розшук є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування або спеціального судового провадження.

Визначення доцільності участі особи у слідчих (розшукових) та процесуальних діях під час досудового розслідування згідно з нормами кримінального процесуального закону покладається на слідчого або прокурора, який їх проводить. Так, зокрема, за необхідності до участі у допиті може залучатися перекладач (ч. 3 ст. 224 КПК); у допиті та інших слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи, разом й неповнолітнього підозрюваного – лікар (ч. 1 ст. 226, ч. 1 ст. 227, ч. 1 ст. 491 КПК); у пред'явленні для впізнання – спеціаліст для фіксування впізнання технічними засобами, психолог, педагог та інші спеціалісти (ч. 8 ст. 228 КПК); під час обшуку житла та іншого володіння особи, огляді – спеціаліст (ч. 1 ст. 236, частини 3 і 7 ст. 237 КПК); у слідчому експерименті – спеціаліст, підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник (ч.ч. 2 і 3 ст. 240 КПК); в освідуванні особи – судово-медичний експерт або лікар (ч. 2 ст. 241 КПК)⁸¹.

Отже, **виклик у кримінальному провадженні** – це захід забезпечення кримінального провадження, який спрямований на інформування учасника провадження про необхідність явки до слідчого, прокурора,

⁸¹ Іващенко О. В. Підстави і процесуальний порядок виклику учасників кримінального провадження для участі у слідчих (розшукових) діях / О. В. Іващенко // Часопис Національного університету «Острозька академія». – 2013. – № 1 (7). – С. 1–16.

слідчого судді, судді з метою його участі в проведенні процесуальних дій. У виклику обов'язково має указуватися процесуальний статус особи, яка викликається, час, дату і місце її прибуття, вид процесуальної дії для участі в якій вона викликається, перелік документів, які особа повинна мати при собі для посвідчення її особи та наслідки її неприбуття.

8.4. Привід у кримінальному провадженні

Відповідно до ч. 1 ст. 140 КПК, привід полягає у примусовому супроводженні особи, щодо якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час.

Рішення про здійснення приводу приймається: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи, а під час судового провадження – судом за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, або з власної ініціативи. Рішення про здійснення приводу приймається у формі ухвали. (ч. 2 ст. 140 КПК). Загальний зміст ухвали визначений у ст. 372 КПК.

Привід може бути застосований щодо підозрюваного, обвинуваченого або свідка. Привід свідка не може бути застосований щодо неповнолітньої особи, вагітної, інвалідів першої або другої груп, особи, яка одноосібно виховує дітей віком до шести років або дітей-інвалідів, а також осіб, які, згідно з цим Кодексом, не можуть бути допитані як свідки. Привід співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових обов'язків здійснюється тільки в присутності офіційних представників цього органу (ч. 3 ст. 140 КПК).

Що ж до змісту клопотання про здійснення приводу, то він визначений у ст. 141 КПК. Відтак у *клопотанні про здійснення приводу під час досудового розслідування зазначаються:*

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) процесуальний статус особи, про здійснення приводу якої заявлено клопотання, її прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання;
- 3) процесуальна дія, учасником якої повинна бути особа, про здійснення приводу якої заявлено клопотання;

4) положення цього Кодексу, яким встановлено обов'язок особи з'явитися на виклик, та обставини невиконання особою цього обов'язку;

5) відомості, які підтверджують факти здійснення виклику особи у встановленому цим Кодексом порядку та отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом;

6) прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора;

7) дата та місце складення клопотання.

До клопотання додаються копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує свої доводи.

Під час досудового розслідування клопотання слідчого, прокурора про здійснення приводу розглядається слідчим суддею у день його надходження до суду. За необхідності слідчий суддя може заслухати доводи особи, яка подала клопотання (ч. 1 ст. 142 КПК).

Під час судового провадження клопотання про здійснення приводу розглядається негайно після його ініціювання судом (ч. 2 ст. 142 КПК).

Слідчий суддя або суд, установивши, що особа, яка зобов'язана з'явитися на виклик слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, була викликана у встановленому цим Кодексом порядку (зокрема, наявне підтвердження отримання нею повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), та не з'явилася без поважних причин або не повідомила про причини свого неприбуття, постановляє ухвалу про здійснення приводу такої особи (ч. 3 ст. 142 КПК).

Копія ухвали про здійснення приводу, завірена печаткою суду, негайно надсилається органу, на який покладено її виконання (ч. 4 ст. 142 КПК).

Виконання ухвали про здійснення приводу може бути доручене відповідним підрозділам органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, Національного антикорупційного бюро України або Державного бюро розслідувань (ч. 1 ст. 143 КПК).

Перед безпосереднім виконанням ухвала про здійснення приводу оголошується особі, щодо якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу (ч. 2 ст. 143 КПК).

Особа, рішення про здійснення приводу якої ухвалено слідчим суддею, судом, зобов'язана прибути до місця виклику в зазначений, в ухвалі про здійснення приводу, час у супроводі особи, яка виконує ухвалу.

У разі невиконання особою, що підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу, щодо неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу, які дають змогу здійснити її супро-

водження до місця виклику. Застосуванню заходів фізичного впливу повинно передувати попередження про намір їх застосування. У разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу вони не повинні перевищувати міру, необхідну для виконання ухвали про здійснення приводу, і мають зводитися до мінімального впливу на особу. Забороняється застосування заходів впливу, які можуть завдати шкоди здоров'ю особи, а також примушення особи перебувати в умовах, що перешкоджають її вільному пересуванню, упродовж тривалого часу, ніж необхідно для негайного доставлення особи до місця виклику. Перевищення повноважень щодо застосування заходів фізичного впливу тягне за собою відповідальність, установлену законом (ч. 3 ст. 143 КПК).

За неможливості здійснення приводу особа, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, повертає її до суду з письмовим поясненням причин невиконання (ч. 4 ст. 143 КПК).

За результатами здійснення цієї процесуальної дії особа, яка виконувала ухвалу про привід має скласти протокол з дотриманням відповідних вимог.

8.5. Накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні

Новий кримінальний процесуальний закон передбачив такий новий вид заходу забезпечення, як грошове стягнення. Мета його застосування полягає у забезпеченні дієвості кримінального провадження в частині забезпечення виконання учасниками кримінального провадження, які залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності власних обов'язків.

Грошове стягнення можна розглядати як один із видів кримінальних процесуальних санкцій, що може заповдіяти інтересам особі, яка недотрималася власних обов'язків у кримінальному провадженні доволі відчутний матеріальний збиток. Із огляду на це, воно повинно накладатися тільки за наявності фактичних і формально-правових підстав, що підтверджують учинення правопорушення.

Фактичною підставою накладення грошового стягнення на учасника кримінального провадження є невиконання ним своїх обов'язків, які передбачені у кримінальному процесуальному законі або ухвалою слідчого судді під час кримінального провадження.

Окрім основної мети – забезпечення дієвості кримінального провадження, воно має також на увазі і покарання особи, яка не дотрималася процесуальних обов'язків. Також доцільно сказати і про попереджувальний характер цього виду заходу забезпечення, відтак, дисциплінуючи особу та заохочуючи її до виконання певних дій.

Грошове стягнення накладається: під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням слідчого, прокурора або за власною ініціативою, а під час судового провадження – ухвалою суду за клопотанням прокурора або за власною ініціативою (ч. 2 ст. 144 КПК).

Клопотання про накладення грошового стягнення на учасника провадження слідчий або прокурор направляє до місцевого районного суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, котрий здійснює кримінальне провадження.

У клопотанні про накладення грошового стягнення на особу під час досудового розслідування зазначаються (ст. 145 КПК):

- найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- процесуальний статус особи, про накладення грошового стягнення на яку заявлено клопотання, її прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання;
- обов'язок, який покладено на особу КПК або ухвалою слідчого судді;
- обставини, за яких особа не виконала обов'язок;
- відомості, які підтверджують невиконання особою обов'язку;
- прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора;
- дата та місце складення клопотання.

До клопотання додаються копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує власні доводи.

Під час досудового розслідування клопотання слідчого, прокурора про накладення грошового стягнення на особу розглядається слідчим суддею не пізніше трьох днів із дня його надходження до суду, а під час судового провадження питання про накладення грошового стягнення на особу розглядається негайно після його ініціювання.

Про час і місце розгляду клопотання повідомляється службова особа, яка його внесла, та особа, на яку може бути накладено грошове стягнення, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання (ч. 1 ст. 146 КПК).

Слідчий суддя, суд, установивши, що особа не виконала покладений на неї процесуальний обов'язок без поважних причин, накладає на неї

грошове стягнення. Копія відповідної ухвали не пізніше наступного робочого дня після її постановлення надсилається особі, на яку накладено грошове стягнення (ч. 3 ст. 146 КПК).

Перелік учасників кримінального провадження визначений у п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК. Власне тільки до них може бути застосовано грошове стягнення, а саме до: сторони кримінального провадження, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача (відповідача), його представника та законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявника, свідка та його адвоката, понятого, заставодавця, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, судового розпорядника.

Накладення грошового стягнення є правом слідчого судді або суду, але в окремих випадках – їхнім обов'язком. Так, слідчий суддя або суд зобов'язаний накласти грошове стягнення:

1) на поручителя за невиконання взятих на себе зобов'язань під час обрання запобіжного заходу особистої поруки (ч. 5 ст. 180 КПК);

2) на батьків, опікунів і піклувальників у разі відібрання у них зобов'язання про взяття під нагляд неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого у випадку порушення цього зобов'язання (ч. 5 ст. 493 КПК).

У решті випадків накладення грошового стягнення є правом для слідчого судді або суду, яким вони можуть скористатися або утриматися, враховуючи певні обставини, наприклад скрутне матеріальне становище відповідного учасника процесу⁸².

На практиці виникають випадки, коли необхідно скасувати раніше накладене грошове стягнення. Порядок таких дій визначений у ст. 147 КПК.

Особа, на яку накладено грошове стягнення та яка не була присутня під час розгляду цього питання слідчим суддею, судом, має право подати клопотання про скасування ухвали про накладення на неї грошового стягнення. Клопотання подається слідчому судді, суду, який виніс ухвалу про накладення грошового стягнення (ч. 1 ст. 147 КПК).

Слідчий суддя, суд, визнавши доводи особи обґрунтованими, може самостійно скасувати ухвалу про накладення грошового стягнення,

⁸² Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар. – Х.: Право. – С. 288.

а в іншому випадку – призначає судові засідання для розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення. Особа, яка подала клопотання, а також слідчий, прокурор, за клопотанням якого накладено грошове стягнення, повідомляються про місце та час розгляду клопотання, проте їх неприбуття не перешкоджає такому розгляду (ч. 2 ст. 147 КПК).

Слідчий суддя, суд скасовує ухвалу про накладення на особу грошового стягнення за результатами його розгляду в судовому засіданні, якщо буде встановлено, що стягнення накладено безпідставно, а в іншому випадку – відмовляє у задоволенні клопотання (ч. 3 ст. 147 КПК).

Ухвала слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення оскарженню не підлягає (ч. 4 ст. 147 КПК).

Отже, **грошове стягнення** – це вид заходу забезпечення кримінального провадження, що полягає у покладенні на учасника кримінального провадження обов'язку сплати певної суми коштів у разі доведення перед слідчим суддею під час досудового розслідування або судом під час судового розгляду не виконання ним обов'язків передбачених кримінальним процесуальним законом або судовим рішенням.

8.6. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом у кримінальному провадженні

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом є одним із видів заходів забезпечення у кримінальному провадженні, що застосовується у разі наявності достатніх підстав уважати, що для припинення кримінального правопорушення або запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, необхідно тимчасово обмежити підозрюваного у користуванні спеціальним правом що полягає у тимчасовому вилученні документів, які посвідчують користування спеціальним правом, у законно затриманої особи у порядку, передбаченому статтею 208 КПК.

Суб'єктом, стосовно якого приймається рішення про тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, є підозрюваний, а продов-

ження строку його дії може бути застосовано і щодо підозрюваного, і обвинуваченого.

Тимчасово вилученими можуть бути документи, які посвідчують користування таким спеціальним правом:

- 1) право керування транспортним засобом або судном;
- 2) право полювання;
- 3) право на здійснення підприємницької діяльності.

Згідно зі ст. 15 ЗУ «Про дорожній рух», кожний громадянин, який досяг встановленого цим Законом віку та не має медичних протипоказань, може в установленому порядку отримати право на керування транспортними засобами відповідної категорії. Таке право підтверджується посвідченням. Порядок його видачі встановлений постановою КМУ від 8 травня 1993 р. № 340 «Про затвердження Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами».

Право на керування самохідним судном (моторним, вітрильним, вітрильно-моторним) підтверджується свідоцтвом, яке видається після складання іспиту комісії регіонального представництва Держфлотінспекції України.

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про мисливське господарство та полювання», право на полювання в межах визначених для цього мисливських угідь мають громадяни України, які досягли 18-річного віку, іноземці, які одержали в установленому порядку дозвіл на добування мисливських тварин, та інші документи, що засвідчують право на полювання. Згідно зі ст. 14 цього Закону, документами на право полювання (для громадян України) є: посвідчення мисливця; щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання з позначкою про сплату державного мита; дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка, дозвіл на діагностичний та селекційний відстріли тощо); відповідний дозвіл на право користування вогнепальною зброєю у разі її використання; паспорт на собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів у разі їх використання під час полювання.

Тимчасово вилученими можуть бути документи, що посвідчують користування спеціальним правом, – на здійснення підприємницької діяльності. Відповідно до ч. 1 ст. 42 Конституції України, кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Ст. 50 ЦК України встановлює, що право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною

цивільною дієздатністю. Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України та законами. Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації.

Під час кримінального провадження підозрюваний тимчасово обмежується у користуванні спеціальним правом. Порядок позбавлення такого права визначається матеріальним правом. Так, ст. 30 КУпАП передбачений такий вид адміністративного стягнення, як позбавлення спеціального права, а саме – права керування транспортними засобами, права полювання⁸³.

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом може бути здійснене на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування на строк не більше двох місяців (ч. 2 ст. 148 КПК).

Особа, яка здійснила затримання у передбаченому ст. 208 КПК порядку, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до уповноваженої службової особи (особи, якій законом надано право здійснювати тимчасове вилучення документів, що посвідчують користування спеціальним правом) передати їй тимчасово вилучені документи, які посвідчують користування спеціальним правом, якщо такі документи вилучено. Факт передання тимчасово вилучених документів, які посвідчують користування спеціальним правом, засвідчується протоколом.

Під час затримання здійснюється особистий обшук та вилучення речей і документів за участі не менше двох понять. Обшук може здійснюватися лише особою однієї статті. За його результатами складають протокол, що є складовою протоколу затримання. Зазначений документ підписують усі особи, які брали участь у цій процесуальній дії.

Після складення протоколу про тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа зобов'язана передати тимчасово вилучені документи на зберігання відповідно до Порядку передачі на зберігання тимчасово вилучених під час кримінального провадження документів, які посвідчують користування спеціальним правом затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» від 19 листопада 2012 р. № 1104.

Вилучені документи зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого,

⁸³ Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар. – Х.: Право. – С. 294.

який здійснює таке провадження, до постановлення слідчим суддею відповідної ухвали за результатами розгляду клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом.

Прокурор, слідчий за погодженням із прокурором під час досудового розслідування має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом. У випадку тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з відповідним клопотанням не пізніше двох днів із моменту тимчасового вилучення. Пропуск указанного строку тягне за собою необхідність повернення тимчасово вилучених документів (ч. 1 ст. 150 КПК).

Клопотання повинно містити:

- 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- 2) правову кваліфікацію кримінального правопорушення за законом України про кримінальну відповідальність;
- 3) виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на обставини;
- 4) причини, у зв'язку з якими потрібно здійснити тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- 5) вид спеціального права, яке підлягає тимчасовому обмеженню;
- 6) строк, на який користування спеціальним правом підлягає тимчасовому обмеженню;
- 7) перелік свідків, яких прокурор, слідчий вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання.

До клопотання також додаються:

- 1) копії матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання;
- 2) документи, які підтверджують надання підозрюваному копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання.

Клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом розглядається слідчим суддею не пізніше трьох днів із дня його надходження до суду за участю прокурора та/або слідчого, підозрюваного, його захисника (ч. 1 ст. 151 КПК).

Клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, якщо документи, які посвідчують користування спеціальним правом, не були тимчасово вилучені, може розглядатися лише за участю підозрюваного, його захисника (ч. 2 ст. 151 КПК).

У своєму роз'ясненні Вищий спеціалізований суд України звертає увагу на те, що до клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, разом тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, обов'язково додають: витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження – у всіх без винятку випадках; копії матеріалів, якими сторона кримінального провадження, що подала відповідне клопотання, обґрунтовує власні доводи; документи, що підтверджують надання підозрюваному, разом й обвинуваченому, копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання⁸⁴.

Слідчий суддя, встановивши, що клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом подано без додержання вимог ст. 150 КПК, повертає його прокурору, про що постановляє ухвалу (ч. 3 ст. 151 КПК).

Під час розгляду клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом слідчий суддя має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка або дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ч. 4 ст. 151 КПК).

У разі відмови в задоволенні клопотання вилучені документи підлягають поверненню володільцю не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим, прокурором відповідної ухвали слідчого судді.

Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, якщо слідчий, прокурор не доведе наявності достатніх підстав вважати, що такий захід необхідний для припинення кримінального правопорушення або запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 152 КПК).

За вирішення питання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом слідчий суддя зобов'язаний врахувати такі обставини:

1) правову підставу для тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом;

⁸⁴ Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квіт. 2013 р. № 223-558/0/4-13 // Судовий вісник. – К., 2013. – № 4.

2) достатність доказів, які вказують на учинення особою кримінального правопорушення;

3) наслідки тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом для інших осіб.

За наслідками розгляду клопотання слідчий суддя постановляє ухвали, в якій зазначає:

1) мотиви застосування або відмови у задоволенні клопотання про застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом;

2) перелік документів, які посвідчують користування спеціальним правом та які підлягають поверненню особі або вилученню на час тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом;

3) строк тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, який не може становити більше двох місяців;

4) порядок виконання ухвали (ч. 3 ст. 152 КПК).

Копія ухвали надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному, іншим заінтересованим особам не пізніше дня, наступного за днем її постановлення, та підлягає негайному виконанню у порядку, передбаченому для виконання судових рішень (ч. 4 ст. 152 КПК).

У разі задоволення клопотання документи не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим, прокурором відповідної ухвали слідчого судді надсилаються разом з копією такої ухвали рекомендованим листом на зберігання центральному органу виконавчої влади, що здійснює контроль (нагляд) у відповідній сфері.

Прокурор має право звернутись із клопотанням про продовження строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, яке розглядається у порядку, передбаченому ст. 151 КПК.

У разі продовження в установленому порядку строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом копія відповідної ухвали слідчого судді надсилається не пізніше дня, наступного за днем її постановлення центральному органу виконавчої влади, якому для зберігання надіслано документи.

Слідчий суддя, суд відмовляє у продовженні строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, якщо прокурор не доведе, що:

1) обставини, які стали підставою для тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, продовжують існувати;

2) сторона обвинувачення не мала можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких обмежено користування спеціальним

правом, іншими способами упродовж дії попередньої ухвали (ст. 153 КПК).

В останній день строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом центральний орган виконавчої влади надсилає документи рекомендованим листом слідчому, прокурору, від якого вони надійшли, для вирішення питання про повернення таких документів володільцю.

Документ, що підтверджує повернення документа володільцю або надіслання його на зберігання центральному органу виконавчої влади, долучається до матеріалів кримінального провадження.

8.7. Відсторонення від посади у кримінальному провадженні

Відсторонення від посади – це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у відстороненні від посади особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину, і незалежно від тяжкості злочину – щодо особи, яка є службовою особою правоохоронного органу з метою забезпечення дієвості кримінального провадження.

Відповідно до ч. 3 ст. 12 КК України, злочин середньої тяжкості – за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Тяжким є злочин, за який передбачено основне покарання у виді штрафу не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. Особливо тяжким є злочин, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Підозрюваний – це особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276–279 КПК, повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Обвинувачений – це особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК.

Під службовими особами треба розуміти осіб, визначених у ст. 18 КК, а також у п. 1 примітки до ст. 364 КК. Відповідно до ст. 18 КК, службовими є особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноважен-

ням здійснюють функції представників влади або місцевого самоврядування, а також постійно або тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах або організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом або повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Правоохоронними є органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції⁸⁵.

Складну систему правоохоронної діяльності реалізують у різних видах правозастосовних дій, а саме: правовстановлювальних, правозабезпечувальних, правопримушувальних і правовідновлювальних.

Зазначені види правоохоронних дій уповноважені здійснювати органи прокуратури, органи досудового розслідування та оперативні підрозділи, органи юстиції. Правовстановлювальні та правопримушувальні дії можуть здійснювати органи служби безпеки, податкової міліції та митні органи. Структурно до системи правоохоронної діяльності належать:

- діяльність із забезпечення охорони учасників кримінального судочинства;
- діяльність органів прокуратури;
- діяльність із виявлення, запобігання та розслідування злочинів;
- діяльність із захисту державної (національної) безпеки, державного кордону й охорони правопорядку.

Умовами відсторонення від посади є:

- наявність у особи процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого;
- перебування його на посаді;

⁸⁵ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 11. – Ст. 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>

– щодо підозрюваного, обвинуваченого не застосовується запобіжний захід у виді тримання під вартою.

Відсторонення від посади здійснюється на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження на строк не більше двох місяців. Строк відсторонення від посади може бути продовжено за клопотанням прокурора відповідно до вимог ст. 158 КПК.

Питання про відсторонення від посади осіб, що призначаються Президентом України, вирішується Президентом України на підставі клопотання прокурора у порядку, встановленому законодавством. Відсторонення судді від посади здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України у порядку, встановленому законодавством. Відсторонення від посади Директора Національного антикорупційного бюро України здійснюється слідчим суддею на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України у порядку, встановленому законом (ч. 3 ст. 154 КПК).

Згідно з вимогами ст. 106 Конституції України, Президент України призначає глав дипломатичних представництв України в інших державах, Прем'єр-міністра України та членів КМУ, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій, Генерального прокурора України, Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, вище командування Збройних сил України, половину складу Ради Національного банку України та інших посадових осіб.

За поданням Прем'єр-міністра України Президентом України призначаються на посаду:

1) Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри;

2) перший заступник, заступник міністра та заступник міністра – керівник апарату, керівник центрального органу виконавчої влади, його перший заступник і заступник, державний уповноважений Антимонопольного комітету;

3) голова місцевої державної адміністрації.

Відсторонення від посади осіб, яких призначає Президент України, вирішується главою держави на підставі мотивованого клопотання Генерального прокурора України.

Недоторканність суддів забезпечується, окрім іншого, особливим порядком відсторонення їх від посади. Відповідно до ч. 5 ст. 49 ЗУ «Про

судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., суддя може бути тимчасово відсторонений від здійснення правосуддя на строк не більше двох місяців у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника. Рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя ухвалюється Вищою радою правосуддя.

Продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється в тому ж порядку на строк не більше двох місяців. Клопотання про продовження строку такого відсторонення судді від здійснення правосуддя подається Генеральним прокурором або його заступником не пізніше десяти днів до закінчення строку, на який суддю відсторонено.

Зміст і форма клопотання про відсторонення від посади. Прокурор, слідчий за погодженням із прокурором має право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження із клопотанням про відсторонення особи від посади. Із клопотанням про відсторонення особи від посади до органів державної влади, зазначених у ч. 3 ст. 154 КПК, має право звернутися прокурор, а про відсторонення від посади члена Національного агентства з питань запобігання корупції – Генеральний прокурор України або його заступник.

У клопотанні зазначаються:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на обставини;

4) посада, яку обіймає особа;

5) виклад обставин, які дають підстави вважати, що перебування на посаді підозрюваного, обвинуваченого сприяло вчиненню кримінального правопорушення;

6) виклад обставин, які дають підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи на посаді, знищить або підробить речі і документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливатиме на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином;

7) перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання.

До клопотання також додаються:

1) копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання;

2) документи, які підтверджують надання підозрюваному, обвинуваченому копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання.

Порядок розгляду та вирішення клопотання про відсторонення від посади наступний. Це клопотання розглядається слідчим суддею, судом не пізніше трьох днів із дня його надходження до суду за участю слідчого та/або прокурора та підозрюваного або обвинуваченого, його захисника.

Якщо слідчий суддя, суд, установить, що клопотання подано без дотримання вимог, то повертає його прокурору, про що постановляє відповідну ухвалу.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя, суд має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка або дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про відсторонення від посади.

Слідчий суддя, суд відмовляє у задоволенні клопотання про відсторонення від посади, якщо слідчий, прокурор не доведе наявність достатніх підстав вважати, що такий захід необхідний для припинення кримінального правопорушення, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного або обвинуваченого, який перебуваючи на посаді, може знищити або підробити речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим способом.

Під час вирішення питання про відсторонення від посади слідчий суддя, суд зобов'язаний врахувати такі обставини:

1) правову підставу для відсторонення від посади;

2) достатність доказів, які вказують на учинення особою кримінального правопорушення;

3) наслідки відсторонення від посади для інших осіб.

За наслідками розгляду клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, в якій зазначає:

1) мотиви застосування або відмови у задоволенні клопотання про відсторонення від посади;

2) перелік документів, які посвідчують обіймання особою посади та які підлягають поверненню особі або вилученню на час відсторонення від посади;

3) строк відсторонення від посади, який не може становити більше двох місяців;

4) порядок виконання ухвали.

Копія ухвали надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному або обвинуваченому, іншим заінтересованим особам не пізніше дня, наступного за днем її постановлення, та підлягає негайному виконанню у порядку, передбаченому для виконання судових рішень.

Первинний строк відсторонення від посади може бути продовжений або скасований.

Прокурор, а щодо члена Національного агентства з питань запобігання корупції Генеральний прокурор України або його заступник, має право звернутися з клопотанням про продовження строку відсторонення від посади.

Слідчий суддя, суд відмовляє у продовженні строку відсторонення від посади, якщо прокурор не доведе, що:

1) обставини, які стали підставою для відсторонення від посади, продовжують існувати;

2) сторона обвинувачення не мала можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких здійснено відсторонення від посади, іншими способами упродовж дії попередньої ухвали.

Відсторонення від посади може бути скасовано ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження за клопотанням прокурора або підозрюваного або обвинуваченого, якого відсторонено від посади, коли в подальшому застосуванні цього заходу не було потреби. Розгляд клопотання про скасування відсторонення від посади здійснюється за правилами розгляду клопотання про застосування цього заходу.

8.8. Тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні

Тимчасовий доступ до речей і документів – це один із видів заходів забезпечення кримінального провадження, що полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі та документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, в разі ухвалення відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку) (ч. 1 ст. 159 КПК).

Під сторонами кримінального провадження, які мають право подавати клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, згідно з п. 19 ст. 3 КПК, є: з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Під річчю варто розуміти предмет матеріального світу щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки (ст. 179 ЦК України). Документом є спеціально створений, з метою збереження інформації, матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставини.

Тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється шляхом зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення.

За ДСТУ 2392-94: Інформаційна система – комунікаційна система, що забезпечує збирання, пошук, оброблення та пересилання інформації⁸⁶.

Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду (ч. 2 ст. 159 КПК). У цій ухвалі відповідно до загальних вимог до цього виду документу повинно бути відображено: прізвище, ім'я та по батькові особи, якій надається право тимчасового доступу до речей і документів; дату постановлення ухвали; положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу; прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати тимчасовий доступ до речей і документів; назву, опис, інші відомості, які дають можливість визначити речі і документи, до яких повинен бути наданий тимчасовий доступ; розпорядження надати тимчасовий доступ до речей і документів зазначеній в ухвалі особі та надати їй можливість вилучити зазначені речі і документи, якщо відповідне рішення ухвалено слідчим суддею, судом; строк дії ухвали, який не може перевищувати

⁸⁶ ДСТУ 2392-94 Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/informacija-ta-dokumentacija-bazovi-ponjattja-termini-ta-v-std487.html>

одного місяця з дня постановлення ухвали; положення закону, які передбачають наслідки невиконання ухвали слідчого судді, суду.

Сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, за винятком зазначених у ст. 161 КПК. Слідчий має право звернутися із зазначеним клопотанням за погодженням з прокурором (ч. 1 ст. 160 КПК).

У клопотанні про тимчасовий доступ до речей і документів зазначаються:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати;

4) підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;

5) значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні;

6) можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, і неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю;

7) обґрунтування необхідності вилучення речей і документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження.

Речами і документами, до яких заборонено доступ, є:

1) листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги;

2) об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією (ст. 160 КПК).

Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній

державі (ч. 1 ст. 45 КПК). Адвокат також є представником потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача (ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 63 КПК).

До охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах, належать:

1) інформація, що знаходиться у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана їм за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

2) відомості, які можуть становити лікарську таємницю;

3) відомості, які можуть становити таємницю учинення нотаріальних дій;

4) конфіденційна інформація, зокрема така, що містить комерційну таємницю;

5) відомості, які можуть становити банківську таємницю;

6) особисте листування особи та інші записи особистого характеру;

7) інформація, яка знаходиться в операторів і провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, зокрема отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо;

8) персональні дані особи, що знаходяться у її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних;

9) державна таємниця (ст. 162 КПК).

Порядок розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів регламентований ст. 163 КПК.

Після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, за винятком випадку, встановленого ч. 2 ст. 163 КПК.

Якщо сторона кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що є реальна загроза зміни або знищення речей або документів, клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться.

У повістці про судовий виклик, що слідчий суддя, суд надсилає особі, у володінні якої знаходяться речі і документи, зазначається про обов'язок збереження речей і документів у тому вигляді, який вони мають на момент отримання судового виклику.

Слідчий суддя, суд розглядає клопотання за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання, та особи, у володінні

якої знаходяться речі і документи, окрім випадків, передбачених ч. 2 ст. 163 КПК. Неприбуття за судовим викликом особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, без поважних причин або повідомлення нею про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду клопотання.

Слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, якщо сторона кримінального провадження у клопотанні *доведе наявність достатніх підстав вважати, що ці речі або документи:*

1) перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;

2) самі собою або в сукупності з іншими речами і документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні;

3) не становлять або не включають речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю.

Слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, якщо сторона кримінального провадження, окрім обставин, передбачених ч. 5 ст. 163 КПК, доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, і неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів.

Доступ особи до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, здійснюється у порядку, визначеному законом. Доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону.

Слідчий суддя, суд в ухвалі про надання тимчасового доступу до речей і документів може дати розпорядження про надання можливості вилучення речей і документів, якщо сторона кримінального провадження доведе наявність достатніх підстав вважати, що без такого вилучення є реальна загроза зміни або знищення речей або документів, або таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей і документів.

За результатами розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд виносить ухвалу. Зміст і форма вказаної ухвали передбачені ст. 164 КПК.

В ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів має бути зазначено:

1) прізвище, ім'я та по батькові особи, якій надається право тимчасового доступу до речей і документів;

2) дата постановлення ухвали;

3) положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу;

4) прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати тимчасовий доступ до речей і документів;

5) назва, опис, інші відомості, які дають можливість визначити речі і документи, до яких повинен бути наданий тимчасовий доступ;

6) розпорядження надати (забезпечити) тимчасовий доступ до речей і документів зазначених в ухвалі особі та надати їй можливість вилучити зазначені речі і документи, якщо відповідне рішення прийнято слідчим суддею, судом;

7) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали;

8) положення закону, які передбачають наслідки невиконання ухвали слідчого судді, суду.

Порядок виконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів закріплений у ст. 165 КПК.

Особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як володільець речей або документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до вказаних в ухвалі речей і документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду.

Зазначена в ухвалі слідчого судді, суду особа зобов'язана пред'явити особі, яка зазначена в ухвалі як володільець речей і документів, оригінал ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів та вручити її копію.

Особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, зобов'язана залишити володільцю речей і документів опис речей і документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду.

На вимогу володільця особою, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, має бути залишено копію вилучених документів. Копії вилучених документів виготовляються з використанням копіювальної техніки, електронних засобів володільця (за його згодою) або копіювальної техніки, електронних засобів особи, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів.

У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями КПК з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів (ч. 1 ст. 166 КПК).

У разі якщо дозвіл на проведення обшуку надано за клопотанням сторони захисту, слідчий суддя, суд доручає забезпечення його проведення слідчому, прокурору або органу Національної поліції за місцем проведення цих дій. Обшук проводиться за участю особи, за клопотанням якої надано дозвіл на його проведення

8.9. Тимчасове вилучення майна у кримінальному провадженні

Тимчасове вилучення майна – це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у фактичному позбавленні підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися його майном, яке має значення для встановлення обставин кримінального правопорушення до вирішення питання про арешт майна або його повернення (ч. 1 ст. 167 КПК). Застосування такого заходу забезпечення пов'язане з обмеженням права особи, передбаченого ст. 41 Конституції України, а саме: кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами власної інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається у порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення власних потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності, на підставі та в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів із подальшим повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного або надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована винятково за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

1) підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя учинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до учинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його учинення;

3) є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом;

4) одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено.

Під річчю варто розуміти предмет матеріального світу щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки. Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставини. Гроші – це законний платіжний засіб, обов'язковий до приймання за номінальною вартістю на всій території України. Таким платіжним засобом є грошова одиниця України – гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом.

Засоби учинення кримінального правопорушення – це предмети матеріального світу, що застосовуються особою під час учинення суспільно небезпечного діяння.

Знаряддя кримінального правопорушення – це предмети, використовуючи які, особа вчиняє фізичний вплив на матеріальні об'єкти.

Під предметом кримінального правопорушення розуміють предмети матеріального світу, з огляду на які, або з приводу яких учиняється таке правопорушення.

Сліди кримінального правопорушення у вузькому розумінні – це матеріально фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому. Якщо такі сліди збереглися на речах, документах, вони тимчасового вилучаються.

Винагорода за учинення кримінального правопорушення – це гроші, цінності та інші речі, надані особі з метою схилити її до його учинення протиправних дій.

Речі, документи, здобуті в результаті учинення кримінального правопорушення, або на які воно спрямоване, – це об'єкти такого правопорушення.

Доходи від набутих у результаті учинення кримінального правопорушення речей, грошей – це те, що набуто від реалізації майна, отриманого злочинним способом.

Порядок тимчасового вилучення майна визначений у ст. 168 КПК. Тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу у порядку, передбаченому ст.ст. 207, 208 КПК. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом, в якому вказується, хто передав і яка уповноважена службова особа прийняла майно, із зазначенням його назви, кількості, міри, ваги, матеріалу, з якого воно виготовлено, та індивідуальних ознак.

Тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду. Порядок проведення зазначених слідчих (розшукових) дій визначений у ст.ст. 236, 237 КПК.

Тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження, здійснюється лише у разі, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду.

Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол, копія якого надається особі, у якої вилучено майно, або її представнику.

Вступна частина протоколу повинна містити відомості про:

- місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (її прізвище, ім'я, по батькові, займана посада);
- усіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (їх прізвища, ім'я, по батькові, дата народження та місце проживання);
- інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації;
- характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються за проведення процесуальної дії, та порядок їх використання.

В описовій частині протоколу вказуються відомості про:

- послідовність дій;
- отримані внаслідок процесуальної дії речі, документи, гроші.

У заключній частині протоколу зазначається про:

- тимчасово вилучені речі, документи, гроші;

- спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу;
- зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна відповідно до Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» від 19 листопада 2012 р. № 1104.

Порядок зберігання залежить від того, що становить вилучене майно. Наприклад, гроші підлягають передачі на зберігання до фінансових органів. Документи зберігаються з матеріалами кримінального провадження, а інше майно – у спеціально пристосованих приміщеннях (камерах зберігання речових доказів).

У разі ухвалення рішення про припинення тимчасового вилучення майна, тимчасово вилучене майно повертається особі, у якій воно було вилучено:

1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним;

2) за ухвалою слідчого судді або суду в разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна;

3) якщо клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна подано до суду пізніше наступного робочого дня після вилучення майна;

4) якщо тимчасове вилучення майна проведене під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді та клопотання про арешт такого майна не подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна.

5) клопотання про тимчасовий арешт майна надійшло до суду після 72 годин із моменту його вилучення;

4) у разі скасування арешту.

Про можливість отримання володільцем вилученого у нього майна він повідомляється письмово. Копія повідомлення долучається до кримінального провадження. У розписці отримувач вказує дані свого паспорта або іншого документа, який посвідчує його особу та місце проживання. У разі неможливості особистої явки власника майна воно може бути

отримано за дорученням іншою особою, розписка якої із дорученням приєднується до справи. Якщо власником є підприємство, установа, організація, майно передається їх представникам за наявності доручення, документа, що засвідчує особу, і під розписку⁸⁷.

8.10. Арешт майна у кримінальному провадженні

***Арешт майна** – це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у тимчасовому, до скасування у встановленому порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого є сукупність підстав або розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна.*

***Завданням арешту майна** є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження.*

Слідчий, прокурор повинні вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема шляхом витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб.

Арешт майна має тимчасовий характер, оскільки остаточне рішення про те, що необхідно учинити з майном, яке арештоване, буде вирішено судом під час ухвалення вироку (ст. 368 КПК).

Особами, які, згідно із законом, несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можуть бути:

– батьки (усиновлювачі) або опікуни малолітньої особи або інші фізичні особи, які на правових підставах здійснюють виховання малолітньої особи (ст. 1178 ЦК);

– батьки (усиновлювачі) або піклувальники неповнолітньої особи (ст. 1179 ЦК);

⁸⁷ Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар. – Х.: Право. – С. 331.

– опікуни або заклади, які зобов'язані здійснювати нагляд за недієздатною фізичною особою (ст. 1184 ЦК);

– юридична або фізична особа за шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172 ЦК);

– особа, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України).

Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні ці особи можуть бути, якщо до них пред'явлено цивільний позов під час кримінального провадження до початку судового розгляду в порядку, встановленому ст. 128 КПК.

Метою арешту майна є забезпечення:

1) збереження речових доказів;

2) спеціальної конфіскації;

3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи;

4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), або стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

У разі застосування арешту для забезпечення використання майна як речового доказу будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що:

1) воно може бути знаряддям учинення кримінального правопорушення;

2) воно зберегло на собі сліди кримінального правопорушення або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, разом предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій;

3) гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення.

Арешт може бути накладений і на майно, на яке і раніше накладався арешт.

У разі застосування арешту для забезпечення спеціальної конфіскації, він може бути накладений:

1) на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або третьої особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації та відповідає вимогам, які пред'являються до речових доказів;

2) на майно третьої особи, якщо вона набула його безоплатно або за вищу або нижчу ринкової вартості і знала або повинна була знати, що таке майно відповідає будь-якій з ознак, зазначених у випадках: одержані внаслідок учинення злочину та/або є доходами від такого майна; призначалися (використовувалися) для схилення особи до учинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його учинення; були предметом злочину, окрім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а в разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя учинення злочину, окрім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених кримінальним законом, за умови учинення умисного злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч. ч. 2 і 3 ст. 159¹, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст.ст. 204, 209¹, 210, ч.ч. 1 і 2 ст.ст. 212, 212¹, ч. 1 ст.ст. 222, 229, 239¹, 239², ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст.ст. 248, 249, ч.ч. 1 і 2 ст. 300, ч. 1 ст.ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 ст.ст. 363¹, 364¹, 365² КК України.

Спеціальна конфіскація застосовується на підставі:

- 1) обвинувального вироку суду;
- 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру.

У разі застосування арешту для забезпечення конфіскації майна він може бути накладений на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності достатніх підстав вважати, що суд може призначити покарання у виді конфіскації майна або застосувати до юридичної особи захід кримінально-правового характеру у виді конфіскації майна.

У разі застосування арешту для забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивіль-

ний позов), або стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди він може бути накладений на майно:

1) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння;

2) юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності обґрунтованого розміру цивільного позову в кримінальному провадженні, й так само обґрунтованого розміру неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою щодо якої здійснюється провадження.

У разі задоволення цивільного позову або стягнення з юридичної особи розміру отриманої неправомірної вигоди суд за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити питання про арешт майна для забезпечення цивільного позову або стягнення з юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, доведеного розміру отриманої неправомірної вигоди до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не вжито раніше.

Вартість майна, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову або стягнення отриманої неправомірної вигоди, повинна бути співмірною розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або зазначеної у цивільному позові, розміру неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою.

У невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації або спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. Такі заходи застосовуються строком до 48 годин. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про арешт майна.

Якщо протягом 24 годин прокурор не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо в задоволенні такого клопотання було відмовлено, попередній арешт на майно або кошти вважається скасованим, а вилучене майно або кошти негайно повертаються особі.

Арешт може бути накладений на рухоме або нерухоме майно, гроші у будь-якій валюті готівкою або в безготівковій формі, разом кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках або на зберіганні

у банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, щодо яких ухвалою або рішенням слідчого судді, суду визначено необхідність арешту майна.

Не може бути арештовано майно, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, окрім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів.

Нерухоме майно – це земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливо без їх знецінення та зміни їх призначення (ст. 181 ЦК України).

Майновими правами інтелектуальної власності є:

- 1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, зокрема забороняти таке використання;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом (ст. 424 ЦК України).

До розрахункових документів, за допомогою яких можуть здійснюватися безготівкові розрахунки, належать: акредитиви, розрахункові чеки (чеки), банківські платіжні картки, векселі, інкасові доручення (розпорядження), платіжне доручення, платіжна вимога, платіжна вимога-доручення (ст. 1088 ЦК)⁸⁸.

Цінний папір – це документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником, та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам (ст. 194 ЦК України).

Корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що охоплюють правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) такої організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом і статутними документами (ст. 167 ГК України).

Заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише в разі, коли існують обставини, які

⁸⁸ Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: Постанова Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22.

підтверджують, що їх незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна.

Заборона використання житлового приміщення особам, які на законних підставах проживають у такому житловому приміщенні, не допускається.

Під житлом варто розуміти:

1) особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного або тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного або тимчасового проживання в них, але є складовою будинку;

2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо);

3) будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо)⁸⁹.

Процесуальною підставою арешту майна є ухвала слідчого судді або суду, яка виноситься, зазвичай, на підставі поданого клопотання про арешт майна.

З клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням із прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільний позивач (ч. 1 ст. 171 КПК).

Фактичною підставою арешту майна є сукупність фактичних даних, що вказують на завдання кримінальним правопорушенням матеріальної та/чи моральної шкоди, заявлення цивільного позову про її відшкодування або можливість заявлення такого позову та накладення майнових стягнень, конфіскації майна за вироком суду.

У клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено:

1) підстави і мету відповідно до положень ст. 170 КПК та відповідне обґрунтування необхідності арешту майна;

2) перелік і види майна, що належить арештувати;

⁸⁹ Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008 р. № 2.

3) документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування або розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном;

4) розмір шкоди, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, у разі подання клопотання відповідно до ч. 6 ст. 170 КПК.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання (ч. 2 ст. 171 КПК).

У клопотанні цивільного позивача у кримінальному провадженні про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третіх осіб для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, повинно бути зазначено:

1) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір позовних вимог;

2) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди (ч. 3 ст. 171 КПК).

Клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його вилучено.

У разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якої його вилучено.

Клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом не пізніше двох днів з дня його надходження до суду, за участю слідчого та/або прокурора, цивільного позивача, якщо клопотання подано ним, підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, і за наявності – також захисника, законного представника, представника юридичної особи щодо якої здійснюється провадження. Неприбуття цих осіб у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання (ч. 1 ст. 172 КПК).

Клопотання слідчого, прокурора, цивільного позивача про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їх захисника, представника або законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна (ч. 2 ст. 172 КПК).

Слідчий суддя, суд, встановивши, що клопотання про арешт майна подано без додержання вимог, повертає його прокурору, цивільному позивачу та встановлює строк у сімдесят дві години або з урахуванням думки слідчого, прокурора або цивільного позивача менший строк для усунення недоліків, про що постановляє ухвалу. У такому разі тимчасово вилучене в особи майно підлягає негайному поверненню після спливу встановленого суддею строку, а в разі звернення в межах встановленого суддею строку з клопотанням після усунення недоліків – після розгляду клопотання та відмови в його задоволенні.

Під час розгляду клопотання про арешт майна слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка або дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про арешт майна.

Під час вирішення питання про арешт майна слідчий суддя, суд відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, що його подала, не доведе необхідність такого арешту, а також наявність ризиків можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження.

Не допускається арешт майна/коштів банку, віднесеного до категорії неплатоспроможних, а також майна/коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Під час вирішення питання про арешт майна слідчий суддя, суд повинен урахувувати:

- 1) правову підставу для арешту майна;
- 2) можливість використання майна як доказу в кримінальному провадженні (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК);
- 3) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (якщо арешт майна накладається у випадках, передбачених п.п. 3, 4 ч. 2 ст. 170 КПК);
- 4) можливість спеціальної конфіскації майна (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 ст. 170 КПК);
- 5) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 4 ч. 2 ст. 170 КПК);
- 6) розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження;

7) наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб.

Відмова у задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт майна тягне за собою негайне повернення особі відповідно усього або частини тимчасово вилученого майна (ч. 3 ст. 173 КПК).

У разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд застосовує найменш обтяжливий спосіб арешту майна. Слідчий суддя, суд зобов'язаний застосувати такий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво впливають на інтереси інших осіб (ч. 4 ст. 173 КПК).

Для встановлення вартості майна, на яке накладається арешт, можна запросити спеціаліста, яким може бути товаровознавець або оцінювач. Оцінка майна, майнових прав – це процес визначення їх вартості на дату оцінки за процедурою, встановленою нормативно-правовими актами, з оцінки майна і є результатом практичної діяльності суб'єкта оціночної діяльності⁹⁰.

У разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, в якій зазначає:

- 1) перелік майна, на яке накладено арешт;
- 2) підстави застосування арешту майна;
- 3) перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі, у разі прийняття такого рішення;
- 4) заборону, обмеження розпоряджатися або користуватися майном у разі їх передбачення та вказівку на таке майно;
- 5) порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування заінтересованих осіб (ч. 5 ст. 173 КПК).

Порядок зберігання майна, на яке накладено арешт, визначений в Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду, яка затверджена наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, ДПА України, СБ України, Верховним Судом України, Державною судовою адміністрацією України 27 серпня 2010 р. № 51/401/649/471/23/125.

Ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд постановляє не пізніше 72 годин із дня надходження до суду клопотання. В іншому разі таке майно повертається особі, у якої його вилучено (ч. 6 ст. 173 КПК).

⁹⁰ Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001.

Копія ухвали негайно після її постановлення вручається слідчому, прокурору, а також присутнім під час оголошення ухвали:

1) фізичній або юридичній особі, щодо майна якої вирішувалося питання про арешт, – під час вирішення питання про арешт майна з метою забезпечення збереження речових доказів;

2) підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, третій особі – під час вирішення питання про арешт майна з метою забезпечення спеціальної конфіскації;

3) підозрюваному, обвинуваченому, засудженому або юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження, – під час вирішення питання про арешт майна з метою забезпечення конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи;

4) підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, фізичній або юридичній особі, яка відповідно до закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження, – під час вирішення питання про арешт майна з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), або стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

У разі відсутності таких осіб під час оголошення ухвали копія ухвали надсилається їм не пізніше наступного робочого дня після її постановлення.

Підозрюваний, обвинувачений, треті особи мають право на захисника, право оскаржити судові рішення щодо арешту майна (ч. 7 ст. 173 КПК).

Майно або грошові суми клієнта неплатоспроможного банку, на яке судом накладено арешт до дня віднесення банку до категорії неплатоспроможних, може бути передано приймаючому, перехідному банку або спеціалізованій установі, утвореній Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, у встановленому законодавством про систему гарантування вкладів фізичних осіб порядку з письмовим повідомленням Фондом гарантування вкладів фізичних осіб особи, в інтересах якої накладено арешт. У разі цього передане майно або грошові суми залишаються обтяженими відповідно до ухвали суду про накладення арешту.

Кримінальним процесуальним законом встановлено такий **порядок та випадки скасування арешту майна**.

Так, підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної

особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні під час розгляду питання про арешт майна, мають право заявити клопотання про скасування арешту майна повністю або частково. Таке клопотання під час досудового розслідування розглядається слідчим суддею, а під час судового провадження – судом.

Окрім цього, арешт майна також може бути скасовано повністю або частково ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника або законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу немає потреби або арешт накладено необґрунтовано (ч. 1 ст. 174 КПК).

Клопотання про скасування арешту майна розглядає слідчий суддя, суд не пізніше трьох днів після його надходження до суду. Про час і місце розгляду повідомляється особа, яка заявила клопотання, та особа, за клопотанням якої арештовано майно (ч. 2 ст. 174 КПК).

Прокурор одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження скасовує арешт майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації (ч. 3 ст. 174 КПК).

Суд одночасно з ухваленням судового рішення, яким закінчується судовий розгляд, вирішує питання про скасування арешту майна. Суд скасовує арешт майна, зокрема, у разі виправдання обвинуваченого, закриття кримінального провадження судом, якщо майно не підлягає спеціальній конфіскації, непризначення судом покарання у виді конфіскації майна та/або незастосування спеціальної конфіскації, залишення цивільного позову без розгляду або відмови в цивільному позові (ч. 4 ст. 174 КПК).

Ухвала про арешт майна виконується негайно слідчим, прокурором.

Контрольні запитання

1. Що таке заходи забезпечення кримінального провадження?
2. Які загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження?
3. Що таке виклик слідчим, прокурором, судовий виклик у кримінальному провадженні?
4. Що таке привід у кримінальному провадженні?
5. Що таке накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні?

6. У чому полягає тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом у кримінальному провадженні?
7. У чому суть відсторонення від посади у кримінальному провадженні?
8. Що таке тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні?
9. У чому полягає тимчасове вилучення майна у кримінальному провадженні?
10. Який порядок виконання арешту майна в кримінальному провадженні?
11. Які є види заходів забезпечення кримінального провадження?
12. Які підстави та порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження?

Рекомендована література

1. Алексєєва-Процюк Д. О. Особливості проведення тимчасового доступу до речей та документів для отримання інформації від операторів мобільного зв'язку / Д. О. Алексєєва-Процюк, О. М. Брисковська // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 6 (90). – Ч. 2. – К. 1. – С. 58–65.
2. Біловол Д. О. Деякі питання затримання осіб за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Д. О. Біловол // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2014. – № 2 (92). – Ч. 2. – К. 1. – С. 145–149.
3. Бобік В. П. Поняття та зміст конституційних прав, як об'єкту обмеження під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В. П. Бобік // Молодий вчений. – 2016. – № 3. – С. 460–463.
4. Гумін О. М. Особливості тимчасового доступу до речей і документів, які містять інформацію про надання телекомунікаційних послуг / О. М. Гумін // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 6 (90). – Ч. 2. – К. 1. – С. 53–57.
5. Завтур В. А. Допустимість доказів під час розгляду та вирішення слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В. А. Завтур // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2016. – Вип. 41 (2). – С. 154–157.
6. Фаринник В. І. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження: методологія реалізації в кримінальному судочинстві України / В. І. Фаринник // Митна справа. – 2014. – № 3 (2). – С. 341–351.
7. Ільченко С. Проблеми забезпечення належної правової процедури під час відсторонення від посади / С. Ільченко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 225–233.
8. Калачова О. М. Гарантії забезпечення прав громадян під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження / О. М. Калачова // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – Вип. 3. – С. 276–287.

9. Карпов Н. С. Прийняття слідчим суддею рішення про надання тимчасового доступу до речей і документів / Н. С. Карпов // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2014. – № 1 (91). – Ч. 2. – К. 1. – С. 176–181.
10. Копіца О. В. Проблемні питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження / О. В. Копіца // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2. – С. 166–168.
11. Куспись Б. А. Мета тимчасового доступу до речей та документів як заходу забезпечення кримінального провадження / Б. А. Куспись // Право і суспільство. – 2014. – № 6.1. – С. 189–193.
12. Куцкір Г. М. Заходи забезпечення кримінального провадження, які обмежують майнові права громадян / Г. М. Куцкір // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – Вип. 3. – С. 301–305.
13. Маланчук П. М. Практичні аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження / П. М. Маланчук // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2014. – № 2. – С. 65–68.
14. Миколенко О. М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу / О. М. Миколенко // Правова держава. – 2014. – № 17. – С. 81–84.
15. Никоненко М. Я. Значення у процесі доказування заходів забезпечення кримінального провадження / М. Я. Никоненко // Юридична наука. – 2014. – № 7. – С. 118–125.
16. Сліпченко В. І. Підстави та процесуальний порядок витребування речей і документів / В. І. Сліпченко // Вісник Запорізького національного університету. – 2014. – № 4 (2) – С. 282–289.
17. Сліпченко В. Тимчасовий доступ до речей і документів: проблеми застосування / В. Сліпченко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 233–242.
18. Сотник Н. А. Заходи забезпечення кримінального провадження: генезис поняття та доцільність використання у КПК України / Н. А. Сотник // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 9. – С. 183–189.
19. Тупельняк І. І. Повноваження слідчого та прокурора щодо виклику учасників за новим КПК для участі у слідчих діях / І. І. Тупельняк // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 6 (90). – Ч. 2. – К. 1. – С. 121–126.
20. Фаринник В. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід: процесуальні проблеми застосування та шляхи їх вирішення / В. Фаринник // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 4 (37). – С. 77–84.
21. Фаринник В. І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація / В. І. Фаринник // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 133–142.
22. Щасна А. Е. Морально-правові критерії застосування заходів забезпечення кримінального провадження / А. Е. Щасна // Право і суспільство. – 2015. – № 5.2 (3). – С. 236–240.
23. Щасна А. Обмеження майнових прав окремих категорій осіб у ході застосування заходів забезпечення кримінального провадження / А. Щасна // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 8. – С. 53–56.
24. Юнін О. С. Деякі особливості судового захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження / О. С. Юнін // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 3. – С. 191–197.

Тема 9

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

9.1. Запобіжні заходи: поняття, види, мета і підстави їх застосування

9.2. Загальний порядок застосування, зміни та скасування запобіжних заходів

9.3. Порядок застосування окремих видів запобіжних заходів

9.3.1. Особисте зобов'язання (ст. 179 КПК)

9.3.2. Особиста порука (ст. 180 КПК)

9.3.3. Домашній арешт (ст. 181 КПК)

9.3.4. Застава (ст. 182 КПК)

9.3.5. Тримання під вартою (ст. 183 КПК)

9.4. Затримання особи без ухвали слідчого судді, суду

9.1. Запобіжні заходи: поняття, види, мета і підстави їх застосування

Запобіжні заходи – це вид заходів забезпечення кримінального провадження, застосування яких полягає в обмеженні підозрюваного обвинуваченого в його правах на свободу й особисту недоторканність; недоторканність житла або іншого володіння особи; таємницю спілкування; невтручання у приватне життя.

Запобіжні заходи, як і інші заходи забезпечення кримінального провадження, застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального провадження, тобто виконання його (провадження) завдань: захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, щодо жодної

особи не був застосований необґрунтований процесуальний примус і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Застосування запобіжних заходів має дві мети:

Забезпечувальну – створення умов та вжиття заходів для виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього (них) процесуальних обов'язків: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб; виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування запобіжних заходів; підкорятися законним вимогам і розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Превентивну – запобігання спробам: переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей або документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншою мірою; учинити інше кримінальне правопорушення або продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Підставами застосування запобіжного заходу є:

– наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, що здебільшого тлумачиться як вказівка на факт притягнення особи до кримінальної відповідальності, тобто виконання процесуальної дії повідомлення особі про підозру в порядку, визначеному Глава 22 КПК;

– наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може не виконати покладені на нього обов'язки або учинити дії, які розглядаються як ризики через призму превентивної мети застосування запобіжних заходів, тобто наявність фактичних даних, що вказують на учинення або спроби учинення дій, які перешкоджатимуть кримінальному провадженню.

Закон забороняє слідчому, прокуророві ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього вказаних підстав: обґрунтованої підозри та хоча б одного з ризиків, визначених ст. 177 КПК. У такому разі вказане ініціювання вважається необґрунтованим, відтак клопотання не підлягає задоволенню.

Система запобіжних заходів визначена в ст. 176 КПК, у якій вони розташовані у порядку їх суворості, а саме:

- 1) особисте зобов'язання (ст. 179 КПК);
- 2) особиста порука (ст. 180 КПК);
- 3) застава (ст. 182 КПК);
- 4) домашній арешт (ст. 181 КПК);
- 5) затримання – тимчасовий запобіжний захід (ст.ст. 188–192, 207–213 КПК);
- 6) тримання під вартою (ст. 183 КПК).

До переліку умов застосування запобіжних заходів варто віднести такі:

– вони можуть застосовуватися лише в межах кримінального провадження, за винятком тимчасового запобіжного заходу – затримання, яке фактично може бути застосоване одночасно з початком кримінального провадження або ж як привід до його початку;

– запобіжні заходи застосовуються до належних суб'єктів: підозрюваного, обвинуваченого, засудженого;

– запобіжні заходи за ступенем обмеження прав і законних інтересів мають бути в кореляційному зв'язку з тяжкістю вчиненого злочину: домашній арешт і взяття під варту застосовуються лише у разі учинення особою злочину, за який передбачено призначення покарання позбавлення волі;

– щодо особи може бути застосовано лише один із передбачених запобіжних заходів.

Законом, а саме ст. 178 КПК, визначено *обставини, що враховуються під час обрання запобіжного заходу судом*. Ці обставини виявляються у конкретному кримінальному провадженні, подаються стороною обвинувачення та (або) захисту та оцінюються слідчим суддею (судом) щодо кожного підозрюваного (обвинуваченого), до якого застосовується запобіжний захід. Самі собою обставини, за відсутності положень щодо ризиків, які визначені ст. 177 КПК, не дають слідчому судді, суду права на застосування запобіжного заходу.

До таких обставин належать:

1) *вагомість наявних доказів про учинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення*: тобто наявність фактичних даних щодо учинення діяння, яке містить ознаки злочину, та даних про учинення цього діяння підозрюваним (обвинуваченим) за неоднозначності позицій двох сторін: сторонами обвинувачення та захисту досліджується сукупність даних щодо учинення злочину та винуватості у його вчиненні

підозрюваним (обвинуваченим). Застосовується положення про те, що жоден доказ для слідчого судді (суду) не має наперед установлені сили;

2) *тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується*: аналізується санкція норми кримінального закону, яка передбачає кримінальну відповідальність за учинення злочину, щодо якого підозрюється або обвинувачується особа; ця вимога кореспондує з положенням про зарахування часу утримання під вартою, на домашньому арешті в строк позбавлення волі;

3) *вік і стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого*: у цьому разі враховується вік (чи є підозрювані, обвинувачені неповнолітніми особами або особами похилого віку); стан здоров'я (наявність хронічних захворювань, перебування на стаціонарному (амбулаторному) лікуванні);

4) *міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, зокрема наявність у нього родини й утриманців*: досліджуються дані, які характеризують особу за місцем проживання, шлюбні відносини, наявність дітей або інших недієздатних або обмежено дієздатних осіб;

5) *наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання*: необхідно з'ясувати наявність не лише роботи, а й інших засобів для існування, зокрема заняття підприємницькою діяльністю, творчою, науковою, тобто такою, що приносить дохід, а також навчання, його форма тощо;

6) *репутацію підозрюваного, обвинуваченого*: суспільно корисна або суспільно шкідлива діяльність, факти притягнення до адміністративної, дисциплінарної, а також матеріальної відповідальності, дані про факти уникнення від відповідальності;

7) *майновий стан підозрюваного, обвинуваченого*: наявність нерухомого майна, рахунків у фінансових установах частки власності на корпоративні права тощо;

8) *наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого*: враховуються незнята та непогашена судимість, а також обов'язково факт неповного відбування призначеного покарання або невідбування призначеного покарання в разі звільнення від його відбування або відстрочки від виконання;

9) *дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше*: вказана обставина враховується під час зміни або продовження застосовування запобіжного заходу;

10) наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення: підлягає з'ясуванню факт повідомлення про підозру у вчиненні іншого злочину (злочинів) у кримінальному провадженні, що не було об'єднане з тим, у якому вирішується питання про застосування запобіжного заходу;

11) розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок учинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини: у злочинах із матеріальним складом, відповідно тих, якими заподіюється майнова шкода, а також у тих, які передбачають отримання доходів, установлюється факт заподіяння такої шкоди, її розмір, або ж розмір доходу, який отримала особа від учинення протиправних злочинних дій, та доходів, які отримала особа в разі легалізації протиправної діяльності.

Окрім того, треба зауважити, що ч. 5 ст. 194 КПК передбачено перелік обов'язків, виконання яких покладається на особу в разі застосування того або іншого запобіжного заходу, при цьому вид запобіжного заходу може не мати значення, за винятком застосовування тримання під вартою (відповідно затримання), логічно в окремих випадках домашнього арешту з вимогою цілодобово не покидати місце проживання.

До таких обов'язків належать:

- прибувати за кожною вимогою до суду або іншого визначеного органу державної влади;
- прибувати до визначеної службової особи з установленою періодичністю;
- не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає або перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;
- повідомляти слідчого, прокурора або суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;
- утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;
- не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом;
- пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежностей;
- докласти зусиль до пошуку роботи або навчання;
- здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну;
- носити електронний засіб контролю.

9.2. Загальний порядок застосування, зміни та скасування запобіжних заходів

Запобіжні заходи застосовуються:

- під час досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням слідчого погодженого з прокурором або за клопотанням прокурора;
- під час судового провадження судом, за клопотанням прокурора.

Тимчасовий запобіжний захід затримання може бути застосований уповноваженою службовою особою. Уповноваженою службовою особою є особа, якій законом надано право здійснювати затримання. Такими є працівники органів Національної поліції, СБУ, Державної прикордонної служби тощо.

Для застосування запобіжного заходу уповноважений суб'єкт звернення з клопотанням подає його до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого провадиться досудове розслідування. Досудове розслідування здійснюється тим органом досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце учинення кримінального правопорушення. Якщо місце учинення кримінального правопорушення невідоме (його не встановлено зібраними у провадженні доказами) або його вчинено за межами України, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор із урахуванням: місця виявлення ознак кримінального правопорушення; місця перебування підозрюваного; місця перебування більшості свідків; місця завершення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо.

Як виняток, розгляд клопотання про застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування до особи, яку затримано без ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, може здійснюватися слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа була затримана. Такий розгляд можливий тільки за умови, що затримана без ухвали слідчого судді, суду особа з об'єктивних причин не могла бути доставлена у строк не пізніше шістдесяти годин із моменту затримання до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування (ч. 1 ст. 192 КПК).

У разі здійснення досудового розслідування слідчою групою клопотання про застосування запобіжного заходу також розглядається слідчим суддею суду першої інстанції, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган.

Клопотання виконується в трьох примірниках і повинно містити: вказівку на слідчого суддю, який уповноважений розглядати клопотан-

ня; назву документу, дату та місце складання, посадову особу, що звертається з клопотанням, вказівку на кримінальне провадження (номер і дату внесення даних у ЄРДР); короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, в якому підозрюється або обвинувачується особа (формулювання суті обвинувачення або підозри, зазначення часу, місця його учинення, обставин учинення, дій співучасників, розмір й обсяг шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням); правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті, пунктів) закону України про кримінальну відповідальність; виклад обставин, що дають підстави підозрювати, обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини (документи та показання, отримані під час кримінального провадження); посилання на один або кілька ризиків, зазначених у ст. 177 КПК, та обов'язково виклад обставин, на підставі яких слідчий, прокурор зробив висновок про наявність цих ризиків і посилання на матеріали кримінального провадження, що підтверджують ці обставини; обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, способом застосування більш м'яких запобіжних заходів, тобто їх неефективність з погляду забезпечення дієвості кримінального провадження; пропозиція покладення на підозрюваного, обвинуваченого конкретних обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК, з обґрунтуванням указаних обтяжень.

Копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання слідчим суддею або судом. Також копія клопотання залишається в матеріалах провадження та в наглядovому провадженні прокурора – процесуального керівника.

Для підтвердження законності, обґрунтованості та мотивованості поданого клопотання суб'єкти звернення зобов'язані додати до нього: копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує докази клопотання: копії характеризуючих даних, кримінальних процесуальних документів; документ, яким слідчий, прокурор визначив перелік свідків, яких вважають за необхідне допитати під час судового розгляду щодо вирішення питання про застосування запобіжного заходу; підтвердження того, що підозрюваному, обвинуваченому надані копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу; витяг із ЄРДР щодо кримінального провадження, в межах якого подається клопотання.

Законом вимагається внесення щодо кожної особи підозрюваного (обвинуваченого) окремого клопотання відповідно з індивідуальним обґрунтуванням застосування запобіжного заходу.

Законом передбачено випадки відкликання, зміни та доповнення клопотання про застосування запобіжного заходу до моменту їх задоволення або відмови в задоволенні.

Зокрема прокурору стають відомі обставини, які не дають підстав підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення або обґрунтувати наявність кримінального правопорушення як такого. У такому разі законом чітко вимагається відкликати клопотання про застосування запобіжного заходу. Такі обставини можуть стати відомі й слідчому, однак відкликати клопотання має право лише прокурор – процесуальний керівник.

Якщо після подання клопотання про застосування запобіжного заходу, однак до моменту його задоволення, слідчому, прокурору стали відомі інші обставини, що можуть вплинути на вирішення судом питання про застосування запобіжного заходу (з'ясування наявності додаткових ризиків, передбачених ст. 177 КПК, обставин, які підлягають урахуванню під час застосування запобіжних заходів, які визначені ст. 178 КПК), уповноважені суб'єкти зобов'язані доповнити або змінити клопотання. Якщо зміни та доповнення суттєві, стосуються більшості положень, які мають бути визначені в клопотанні, його необхідно замінити новим.

Клопотання про застосування запобіжного заходу розглядається слідчим суддею, судом невідкладно, але не пізніше сімдесяти двох годин із моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого, якщо таке виникло.

У кримінальному процесуальному законодавстві України передбачено забезпечувальні заходи щодо вирішення питання про застосування, зміну або скасування запобіжних заходів. Такими забезпечувальними заходами є: судовий виклик, привід, затримання особи з метою приводу.

Слідчий суддя, суд, після одержання клопотання про застосування запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого для забезпечення розгляду, вживає заходи щодо:

1) забезпечення прибуття підозрюваного, обвинуваченого для судового розгляду, зокрема: здійснює судовий виклик підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває на свободі; здійснює судовий виклик підозрюваного, обвинуваченого, щодо якого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою;

2) забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого у випадках, коли: підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про

залучення захисника; якщо участь захисника обов'язкова; якщо слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника;

3) здійснює повідомлення/судовий виклик свідків, яких слідчий, прокурор або підозрюваний, обвинувачений вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо застосування запобіжного заходу.

Отримавши клопотання про застосування запобіжного заходу, слідчий суддя, суд призначає дату судового засідання. Про ухвалене рішення слідчий суддя повідомляє сторони кримінального провадження та здійснює судовий виклик.

У разі неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом і відсутності у слідчого судді, суду на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю, слідчий суддя, суд має право постановити ухвалу про привід підозрюваного, обвинуваченого, якщо він не з'явився для розгляду клопотання щодо обрання запобіжного заходу у виді застави, домашнього арешту або тримання під вартою. Якщо ж ухвала про привід не була виконана, то виноситься ухвала про дозвіл на його затримання з метою приводу.

Також прокурор, слідчий за погодженням із прокурором має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою.

Клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу розглядається слідчим суддею, судом негайно після одержання цього клопотання. Розгляд клопотання проводиться в закритому судовому засіданні без участі підозрюваного, обвинуваченого його захисника або (та) законного представника інших учасників судового розгляду, однак за участю прокурора.

Слідчий суддя, суд задовольняє клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу, якщо прокурор доведе, що зазначені у клопотанні про застосування запобіжного заходу обставини вказують на наявність підстав для тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого, а також є достатні підстави вважати, що:

1) підозрюваний, обвинувачений переховується від органів досудового розслідування або суду, тобто використані передбачені КПК механізми забезпечення явки вказаних осіб до слідчого судді, суду;

2) одержавши відомості про звернення слідчого, прокурора до слідчого судді із клопотанням про застосування запобіжного заходу,

підозрюваний, обвинувачений до початку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу вчинить дії, які законом розглядаються як ризик дієвості кримінального провадження ст. 177КПК.

Слідчий суддя, суд не має права відмовити в розгляді клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу підозрюваного, обвинуваченого, навіть якщо є підстави для затримання без ухвали суду з метою приводу, передбачені ст.ст. 207, 208 КПК.

Слідчий суддя, суд за клопотанням прокурора має право вирішити питання про повторне затримання з метою приводу в порядку, передбаченому КПК. Повторне звернення до суду з клопотанням про дозвіл на затримання однієї і тієї особи в тому ж кримінальному провадженні після винесення слідчим суддею, судом ухвали про відмову в задоволенні такого клопотання можливе лише за виникнення нових обставин, які підтверджують необхідність тримання особи під вартою.

Ухвала про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу може бути оскаржена у порядку, передбаченому КПК, відповідно до вимог параграфу 2 Гл. 26 КПК «Оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування». Ухвала про дозвіл на затримання оскарженню не підлягає, відтак оскаржується лише рішення щодо відмови в наданні дозволу на затримання. Суб'єктом подання такої скарги є прокурор.

Зауважимо, що на виконання вимог ст. 204 КПК, якщо до підозрюваного, обвинуваченого застосовано запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, він не може бути затриманий без дозволу слідчого судді, суду з огляду на підозру або обвинувачення у тому ж кримінальному правопорушенні.

У разі, коли судовий розгляд щодо затриманого підозрюваного, обвинуваченого у визначений КПК строк (сімдесят дві години з моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого, що зафіксований у протоколі затримання) не проведено, слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу на підставі ч. 3 ст. 206 КПК із одночасним виконанням судового виклику на судовий розгляд щодо застосування запобіжного заходу.

Отримавши ухвалу слідчого судді про затримання з метою приводу підозрюваного (обвинуваченого), слідчий, прокурор вживає заходів щодо встановлення місця знаходження особи та її затримання. Фізичне затримання може проводити уповноважена службова особа, якій законом надане таке право.

Закон загалом визначає дії уповноважених службових осіб після затримання підозрюваного обвинуваченого на підставі ухвали слідчого

судді, суду про дозвіл на затримання (ст. 191 КПК). Відповідно, таке затримання може здійснюватись і на стадії досудового розслідування, і на стадії судового розгляду.

Після затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше тридцяти шести годин із моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до слідчого судді, суду, який постановив ухвалу про дозвіл на затримання з метою приводу. Момент затримання вираховуємо відповідно до вимог, визначених ст. 209 КПК. У цьому разі особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою або в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.

Уповноважена особа, яка на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання затримала особу, зобов'язана негайно: вручити їй копію зазначеної ухвали; повідомити про затримання слідчого, прокурора, зазначеного в ухвалі про дозвіл на затримання з метою приводу; звільнити особу, якщо після затримання з'ясується, що вона затримана на підставі ухвали про дозвіл на затримання, яка відкликана прокурором і якщо немає інших законних підстав для подальшого затримання; негайно повідомити офіційних представників розвідувального органу в разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових обов'язків; проводити пов'язані з затриманням особистий обшук й огляд кадрового співробітника розвідувального органу речей тільки в присутності офіційних представників цього розвідувального органу.

Відповідно до Закону України «Про розвідувальні органи України», такими органами є: *служба зовнішньої розвідки України* – у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах; *розвідувальний орган Міністерства оборони України* – у воєнній, воєнно-політичній, воєнно-технічній, воєнно-економічній, інформаційній та екологічній; *розвідувальний орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону* – у сферах прикордонної та імміграційної політики, а також в інших сферах, що стосуються питань захисту державного кордону України та її суверенних прав у виключній (морській) економічній зоні.

Слідчий суддя, суд може розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою та обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, лише в разі, якщо прокурор, окрім мети і підстави застосування запобіжних заходів, доведе, що підозрюваний, обвинувачений оголошений у міжнародний розшук.

Обов'язок доведення факту перебування підозрюваного, обвинуваченого у міжнародному розшуку покладається на слідчого, прокурора, який подав клопотання про застосування запобіжного заходу, та підтверджується відповідними відомостями (довідка, витяг із бази даних Інтерполу тощо). Після затримання особи, яка перебувала у міжнародному розшуку, слідчий суддя, суд не пізніше як через сорок вісім годин із часу доставки такої особи до органу досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на місце учинення кримінального правопорушення, зобов'язаний розглянути питання про застосування обраного запобіжного заходу у виді тримання під вартою або його зміну на більш м'який запобіжний захід за обов'язкової присутності такого підозрюваного, обвинуваченого.

За підсумками розгляду клопотання слідчий суддя, суд ухвалює рішення, яке оформлюється ухвалою:

- про відмову в застосуванні запобіжного заходу;
- задоволення клопотання про застосування запобіжного заходу та ухвалення рішення про його застосування.

В ухвалі про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зазначає відомості про: кримінальне правопорушення (його суть і правову кваліфікацію із зазначенням статті (частини статті) КК України, у якому підозрюється, обвинувачується особа; обставини, які свідчать про ризики, передбачені ст. 177 КПК; обставини, які свідчать про недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, передбаченим ст. 177 КПК; посилання на докази, які обґрунтовують ці обставини; запобіжний захід, який застосовується.

У разі застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, зазначаються конкретні обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого, та у випадках, установлених КПК, строк, на який їх покладено.

В ухвалі про застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту зазначається точна адреса житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати.

Слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити в ухвалі про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою або домашнього арешту дату закінчення її дії у межах строку, передбаченого КПК два місяці для домашнього арешту та 60 днів для взяття під варту.

Обов'язково копія ухвали про застосування запобіжного заходу вручається підозрюваному, обвинуваченому негайно після її оголошення.

Для якісного забезпечення контролю дотримання застосованих запобіжних заходів у частині перебування на місці проживання (перебування, реєстрації) інших обмежень застосовуються технічні засоби забезпечення запобіжних заходів, зокрема електронних засобів контролю – полягає у закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого пристрою, який дає змогу відстежувати та фіксувати його місцезнаходження. Такий пристрій має бути захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та сигналізувати про спроби особи здійснити такі дії.

Відповідно до Положення про порядок застосування електронних засобів контролю, затвердженого Наказом МВС України 2012 р. № 696, до електронних засобів контролю належить комплекс технічних заходів і засобів, серед яких:

- *електронний браслет* – електронний пристрій у вигляді браслета, що закріплюється на тілі підозрюваного або обвинуваченого з метою його дистанційної ідентифікації та відстеження місцезнаходження, який призначений для носіння на тілі і захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та має сигналізувати про спробу особи здійснити такі дії;

- *електронний моніторинг* – система заходів контролю за місцезнаходженням осіб, які зобов'язані слідчим суддею, судом носити ЕЗК;

- *мобільний контрольний пристрій* – електронний пристрій, призначений для носіння спільно з електронним браслетом у разі перебування підозрюваного або обвинуваченого поза місцями, обладнаними стаціонарним контрольним пристроєм, для відстежування його місцезнаходження за допомогою глобальних навігаційних супутникових систем GPS/ГЛОНАСС;

- *мобільний пульт моніторингу* – комплекс портативних переносних пристроїв, що забезпечує налаштування роботи електронних браслетів, прийом та ідентифікацію сигналів електронних браслетів, а також оброблення й відображення інформації про поведінку підозрюваних або обвинувачених;

- *персональний трекер* – електронний пристрій, виконаний у вигляді браслета, призначений для носіння на тілі підозрюваного або обвинуваченого, щодо якого обраний запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, з метою його дистанційної ідентифікації і відстеження його місцезнаходження за сигналами глобальної навігаційної супутникової системи GPS/ГЛОНАСС і захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та має сигналізувати про спробу особи здійснити такі дії;

– *ретранслятор* – електронний пристрій, призначений для розширення зони прийому сигналів електронного браслета стаціонарним або мобільним контрольним пристроєм;

– *сервер моніторингу* – програмно-апаратний комплекс, призначений для забезпечення роботи системи електронного контролю: отримання, оброблення, зберігання і передачі інформації;

– *стаціонарний контрольний пристрій* – комунікаційний пристрій, що забезпечує безперервний цілодобовий прийом і передачу даних від електронного браслета до сервера моніторингу та голосовий зв'язок підозрюваного або обвинуваченого з черговим пультом моніторингу уповноваженого підрозділу МВС України;

– *стаціонарний пульт моніторингу* – персональний комп'ютер із відповідним програмним забезпеченням, призначений для оброблення і відображення інформації про виконання підозрюваним або обвинуваченим, щодо якого обрано запобіжний захід, не пов'язаний з позбавленням волі, або у виді домашнього арешту, відповідного обов'язку.

Прокурор, слідчий за погодженням із прокурором має право звернутися у порядку, передбаченому ст. 184 КПК, до слідчого судді, суду з клопотанням про:

– зміну запобіжного заходу;

– скасування, зміну або покладення додаткових обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК, або про зміну способу їх виконання.

У клопотанні про зміну запобіжного заходу обов'язково зазначаються обставини, які:

– виникли після ухвалення попереднього рішення про застосування запобіжного заходу;

– існували під час ухвалення попереднього рішення про застосування запобіжного заходу, але про які слідчий, прокурор на той час не знав і не міг знати.

Не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність зміни запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому.

Окрім того, підозрюваний обвинувачений, а також його захисник має право звертатись із клопотанням про зміну запобіжного заходу. Також необхідно звернути увагу, що законом не передбачено право клопотання про дострокове скасування запобіжного заходу. Підстави для скасування визначені ст. 203 КПК, відповідно до якої ухвала про застосування запобіжного заходу припиняє свою дію після:

– закінчення строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу;

- ухвалення виправдувального вироку;
- закриття кримінального провадження у порядку, передбаченому КПК.

Тому підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід, його захисник, має право подати до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, клопотання про зміну запобіжного заходу, зокрема про скасування або зміну додаткових обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК та покладених на нього слідчим суддею, судом, або про зміну способу їх виконання.

Слідчий суддя, суд має право залишити без розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, подане раніше тридцяти днів із дня постановлення попередньої ухвали про застосування, зміну або відмову в зміні запобіжного заходу, якщо в ньому не зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею, судом.

У разі ухвалення рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно. Якщо ж застосовано запобіжний захід у виді особистої поруки, підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно після надання його поручителями визначеного зобов'язання.

У разі застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий: негайно доставляється до місця проживання і звільняється з-під варти, якщо згідно з умовами обраного запобіжного заходу йому заборонено залишати житло цілодобово; негайно звільняється з-під варти та зобов'язується невідкладно прибути до місця свого проживання, якщо згідно з умовами обраного запобіжного заходу йому заборонено залишати житло в певний період доби.

Підозрюваний, обвинувачений звільняється з-під варти після внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, якщо в уповноваженої службової особи місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і безпосередньо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою.

Після отримання та перевірки документа, що підтверджує внесення застави, – платіжного документа з позначкою банку про виконання, уповноважена службова особа місця ув'язнення, під вартою в якому знаходиться підозрюваний, обвинувачений, негайно виконує розпорядження

про його звільнення з-під варти та повідомляє про це усно і письмово слідчого, прокурора та слідчого суддю, а якщо застава внесена під час судового провадження, – прокурора та суд. Перевірка документа, що підтверджує внесення застави, не може тривати більше одного робочого дня.

З моменту звільнення з-під варти, з огляду на унесенням застави, підозрюваний, обвинувачений вважається таким щодо якого застосовано запобіжний захід у вигляді застави.

У разі постановлення слідчим суддею, судом ухвали про відмову в продовженні строку тримання під вартою, про скасування запобіжного заходу у виді тримання під вартою або його зміну на інший запобіжний захід, про звільнення особи з-під варти у випадку, передбаченому ч. 3 ст. 206 КПК, або в разі закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою підозрюваний, обвинувачений повинен бути негайно звільнений, якщо в уповноваженої службової особи місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і безпосередньо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою.

Ухвала слідчого судді, суду щодо застосування запобіжного заходу підлягає негайному виконанню після її оголошення.

9.3. Порядок застосування окремих видів запобіжних заходів

9.3.1. Особисте зобов'язання (ст. 179 КПК)

Особисте зобов'язання – найм'якший запобіжний захід у системі заходів, визначеній ст. 176 КПК. Він полягає у покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати визначені слідчим суддею, судом обов'язки, передбачені ст. 194 КПК. Доцільно від підозрюваного (обвинуваченого) відібрати документ, яким указати перелічені обов'язки, які покладаються на нього, з огляду на застосування цього запобіжного заходу. У такому разі письмово під розписку підозрюваний вказує на перелік зобов'язань, які він повинен виконувати, та наслідки їх невиконання або неналежного виконання, зокрема може бути застосований жорсткіший запобіжний захід і на нього може бути накладено грошове стягнення від 0,25 розміру мінімальної заробітної плати до 2 розмірів мінімальної заробітної плати. Розмір мінімальної заробітної плати –

грошова сума, що дорівнює місячному розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому приймається процесуальне рішення або виконується процесуальна дія.

Застосовуючи цей запобіжний захід, вихідним обов'язком вважається постійне проживання або перебування підозрюваного (обвинуваченого) в місці, визначеному слідчим суддею, судом. Відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» місцем перебування є адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік; місцем проживання є адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік. Як усі запобіжні заходи, особисте зобов'язання застосовується на підстав ухвали слідчого судді. Якщо це питання вирішується на стадії досудового розслідування або суду – на стадії судового розгляду.

Контроль за виконанням особистого зобов'язання виконує слідчий, якщо запобіжний захід застосовується на стадії досудового розслідування, а якщо справа перебуває у провадженні суду, – прокурор. Слідчий або прокурор контролює, або виконує підозрюваний (обвинувачений) покладені на нього обов'язки, визначені ст. 194 КПК, або не вчиняє дії, які визначені як ризики під час застосування запобіжних заходів: факти переховування від органів досудового розслідування та/або суду, факти або наміри знищення, переховування або спотворення речей або документів, які мають істотне значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню, факти протидії розслідуванню через незаконний вплив на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні через погрози, шантаж, підкуп, знищення або погрози знищення майна тощо, а також учинення іншого кримінального правопорушення або факт продовження кримінального правопорушення, у якому він підозрюється, обвинувачується.

9.3.2. Особиста порука (ст. 180 КПК)

Особиста порука як запобіжний захід полягає в отриманні від осіб, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання, у якому, по-перше, ці особи беруть на себе зобов'язання на першу вимогу органу досудового розслідування або суду забезпечити явку (доставити) підозрюваного або обвинуваченого,

по-друге, вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, викладених в ухвалі та передбачені ст. 194 КПК.

Точна кількість поручителів, що мають бути залученні, у КПК не вказана. Їх кількість визначає слідчий суддя або суд із урахуванням тяжкості учинення злочину, характеристики особи підозрюваного (обвинуваченого) та характеристики самих поручителів.

Недоцільно як поручителів залучати:

- раніше судимих осіб, судимість яких не знята або не погашена, осіб, що неодноразово притягувалися до адміністративної відповідальності;
- щодо яких є дані про факти вживання наркотичних засобів психотропних речовин, їх аналогів;
- осіб, які зловживають алкогольними напоями;
- неповнолітніх;
- осіб, що є недієздатними або обмежено дієздатними;
- осіб, що перебувають на обліку в лікарів психіатрів (наркологів);
- осіб з явними вадами здоров'я, які фізично не спроможні забезпечувати явку підозрюваного (обвинуваченого);
- працівники суду, прокуратури, органів Національної поліції.

Кількість поручителів визначає слідчий суддя, суд, який обирає запобіжний захід. Наявність одного поручителя може бути визнана достатньою лише в тому разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру: особи, що нагороджувалися державними нагородами, громадські (політичні) діячі інші особи, авторитет яких дає підстави вважати, що вони спроможні забезпечити виконання підозрюваним (обвинуваченим) покладених на нього обов'язків.

Зазвичай під час вирішення питання про застосування цього запобіжного заходу потенційний поручитель (поручителі) звертається із клопотанням до органів досудового розслідування або до слідчого судді, суду з пропозицією застосовувати вказаний запобіжний захід і фактично дають згоду залучити їх як поручителів. Неефективно буде застосовувати цей запобіжний захід у разі, коли поручителем зобов'язують виконувати покладені на нього обов'язки без попередньої його згоди. У разі подання такого клопотання воно долучається до клопотання про застосування запобіжного заходу, або ж може бути подане, наприклад, стороною захисту як альтернатива суворішого запобіжному заходу.

Щодо поручителя, то під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу йому роз'яснюється, у вчиненні якого кримінального

правопорушення підозрюється або обвинувачується особа: обставини учинення злочину, кримінально-правова кваліфікація, передбачене законом покарання за його учинення, обов'язки поручителя та наслідки їх невиконання: застосування щодо поручителя грошового стягнення та можливість зміни особистої поруки на суворіший запобіжний захід, право на відмову від узятих на себе зобов'язань.

Поручитель може відмовитися від узятих на себе зобов'язань до виникнення підстав, які тягнуть за собою його відповідальність: ухилення підозрюваного (обвинуваченого) від слідства або суду, порушення умов запобіжного заходу в частині невиконання покладених на нього обов'язків.

За виникненням обставин, коли поручитель (поручителі) має підстави вважати, що не забезпечуватимуться умови запобіжного заходу, він (вони) забезпечує явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування або суду для вирішення питання про заміну йому запобіжного заходу на інший. Забезпечивши явку підозрюваного (обвинуваченого) до органу досудового розслідування або суду, поручитель подає клопотання про звільнення його від виконання покладених на нього обов'язків. Після ухвалення рішення про зміну запобіжного заходу на інший або його скасування поручитель вважається таким, що увільнений від виконання покладених на нього обов'язків.

Однак, якщо поручитель через стан здоров'я не може забезпечити явку підозрюваного (обвинуваченого), він про це повинен повідомити через засоби зв'язку орган досудового розслідування або прокурора – осіб, які контролюють виконання запобіжного заходу. Уповноваженні службові особи мають прибути до нього, отримати його клопотання про звільнення від виконання застосованого запобіжного заходу та вживати заходів щодо забезпечення явки підозрюваного (обвинуваченого) до суду для вирішення питання про зміну запобіжного заходу на інший.

У разі невиконання поручителем узятих на себе зобов'язань на нього накладається грошове стягнення – захід забезпечення кримінального провадження, що застосовується у разі невиконання або неналежного виконання покладених обов'язків. Розмір стягнення визначається залежно від тяжкості учинення злочину, в якому підозрюється (обвинувачується) особа.

Зокрема:

– у провадженні щодо кримінального правопорушення, за учинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років, або інше, більш м'яке покарання, – від двох до п'яти розмірів мінімальної заробітної плати;

– у провадженні щодо злочину, за учинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, – від п'яти до десяти розмірів мінімальної заробітної плати;

– у провадженні щодо злочину, за учинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, – від десяти до двадцяти розмірів мінімальної заробітної плати;

– у провадженні щодо злочину, за учинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років, – від двадцяти до п'ятдесяти розмірів мінімальної заробітної плати.

Рішення про накладення грошового стягнення під час досудового розслідування оформляється ухвалою слідчого судді. Слідчий суддя має повноваження самостійно ініціювати та відповідно ухвалити рішення про накладення грошового стягнення. Також цей захід забезпечення може накладатися за клопотанням слідчого, прокурора, якщо рішення приймається на стадії досудового розслідування, або лише прокурора, – якщо на стадії судового розгляду.

Ухвала про накладення грошового стягнення набирає законної сили з моменту її оголошення, Копія відповідної ухвали не пізніше наступного робочого дня після її постановлення надсилається поручителю, на якого накладено грошове стягнення.

9.3.3. Домашній арешт (ст. 181 КПК)

Домашній арешт – це запобіжний захід, який полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло. Суть цього обмеження полягає у тому, що орган досудового розслідування та (чи) суд точно знає місце знаходження підозрюваного (обвинуваченого), відтак має можливість забезпечити явку вказаної особи для проведення процесуальних дій та контролювати поведінку особи, виконання покладених на неї обов'язків.

Поняття «житла» розглянуто у попередніх темах. Під час обрання запобіжного заходу у виді домашнього арешту варто звернути увагу, що вжите законодавцем у ч. 5 ст. 181 КПК словосполучення «житло цієї особи» охоплює випадки, коли підозрюваний, обвинувачений: є власником (співвласником) такого житла; зареєстрований у такому житлі; постійно або тимчасово проживає у такому житлі без реєстрації тощо.

Заборона залишати житло може бути визначена цілодобово або в певний період доби, наприклад у нічний час. Це вирішується слідчим

суддею з урахуванням тяжкості учинення злочину та обставин його учинення, особи підозрюваного (обвинуваченого), зокрема самотійного проживання або проживання з сім'єю, постійного місця роботи тощо.

Умовою застосування домашнього арешту є підозра або обвинувачення у вчиненні злочину, за скоєння якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі.

Як і будь-яке рішення щодо застосування запобіжного заходу, оформляються ухвалою про обрання запобіжного заходу у виді домашнього арешту, після чого передається для виконання органу Національної поліції за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого.

Керівник органу Національної поліції доручає контролювати запобіжний захід уповноваженій особі від органу Національної поліції. Уповноважена особа органу Національної поліції повинна негайно прийняти ухвалу до виконання, поставити на облік особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у виді домашнього арешту, і повідомити про це слідчого суддю або суд. Доцільно про це проінформувати слідчого та (чи) прокурора – процесуального керівника.

Працівники органу Національної поліції, що контролюють дотримання підозрюваним (обвинуваченим) виконання вимог запобіжного заходу (домашній арешт), мають право: з'являтися в житло цієї особи залежно від того, чи запобіжний захід застосовано цілодобово або у певний період доби, вказані візити можливі також і в нічний час; вимагати надати пояснення (і усні, і письмові) з питань, пов'язаних із виконанням покладених на підозрюваного (обвинуваченого) зобов'язань, визначених ч. 5 ст. 194 КПК; використовувати електронні засоби контролю для забезпечення ефективності домашнього арешту.

Строк дії ухвали слідчого судді про тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати два місяці. Цей строк завершується у відповідне число останнього місяця. Якщо закінчення строку, який обчислюється місяцями, припадає на той місяць, який не має відповідного числа, то строк завершується в останній день цього місяця. Також у цьому разі не береться до уваги той день, від якого розпочинається строк.

За необхідності строк тримання особи під домашнім арештом може бути продовжений за клопотанням прокурора в межах строку досудового розслідування у порядку, передбаченому ст. 199 КПК. Однак сукупний строк тримання особи під домашнім арештом під час досудового розслідування не може перевищувати шести місяців. Опісля закінчення цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим. Окрема ухвала у цьому випадку не вимагається.

9.3.4. Застава (ст. 182 КПК)

Загалом, застава – це спосіб забезпечення зобов'язань. **Застава як запобіжний захід** полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, із метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків. Законом не передбачена можливість використовувати як предмет застави майно або майнові права.

Порядок унесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 11.01.2012 року № 15⁹¹.

Суб'єктами внесення застави, відповідно до вимог закону, можуть бути:

- підозрюваний, обвинувачений; інша особа, яка діє від його імені;
- заставодавець: інша *фізична особа* – людина як учасник цивільних відносин або *юридична особа* – організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка вносить кошти від свого імені.

Однак законом визначено застереження, що *заставодавцем не може бути*: юридична особа державної або комунальної власності.

Під час ухвалення рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді застави необхідно виконати низку процесуальних дій.

Підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюються його обов'язки, які на нього покладає слідчий суддя або суд, відповідно до ч. 5 ст. 194 КПК, і наслідки їх невиконання: звернення застави в дохід держави.

Заставодавцю роз'яснюється, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його учинення – позбавлення волі, обов'язки з забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків.

Розмір застави визначається слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу, з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених ст. 177 КПК.

⁹¹ Про затвердження Порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу: Постанова КМУ від 11 січня 2012 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15-2012-%D0%BF>

Розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків і не може бути завідомо непомірним для нього, що, своєю чергою, потребує вичення матеріального становища особи.

Розмір застави визначається у таких межах:

– щодо особи, підозрюваної або обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, – від одного до двадцяти розмірів мінімальної заробітної плати;

– щодо особи, підозрюваної або обвинуваченої у вчиненні тяжкого злочину, – від двадцяти до вісімдесяти розмірів мінімальної заробітної плати;

– щодо особи, підозрюваної або обвинуваченої у вчиненні особливо тяжкого злочину, – від вісімдесяти до трьохсот розмірів мінімальної заробітної плати.

Однак, у виняткових випадках, якщо слідчий суддя, суд установить, що застава у зазначених межах не здатна забезпечити виконання підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, покладених на неї обов'язків, застава може бути призначена у розмірі, який перевищує вісімдесят або триста розмірів мінімальної заробітної плати.

Застава вноситься у національній грошовій одиниці на спеціальний рахунок суду, який обрав такий запобіжний захід, відкритий в органах Казначейства в установленому законодавством порядку.

Підозрюваний, обвинувачений, який не тримається під вартою, не пізніше п'яти днів із дня обрання запобіжного заходу у виді застави зобов'язаний внести кошти на цей рахунок або забезпечити їх унесення заставодавцем. Підтвердженням унесення коштів на депозитний рахунок суду є платіжний документ із позначкою банку про виконання, який надається слідчому, прокурору або суду, який здійснює кримінальне провадження.

Зазначені дії можуть бути здійснені пізніше п'яти днів із дня обрання запобіжного заходу у виді застави, якщо на момент їх здійснення не буде ухвалено рішення про зміну запобіжного заходу. З моменту обрання запобіжного заходу у виді застави щодо особи, яка не тримається під вартою, зокрема до фактичного внесення коштів на відповідний рахунок, а також із моменту звільнення підозрюваного, обвинуваченого з-під варти внаслідок внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, підозрюваний, обвинувачений, заставодавець зобов'язані

виконувати покладені на них обов'язки, пов'язані із застосуванням запобіжного заходу у виді застави.

Застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю після припинення дії запобіжного заходу. Застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень: погашення судових витрат, відшкодування шкоди, завданої злочином. Застава, внесена заставодавцем, може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень тільки за його згодою.

Застава повертається особі або заставодавцю у безготівковій формі на зазначений ними банківський рахунок, а в разі відсутності такого рахунку – готівкою через банки або підприємства поштового зв'язку.

Повернення коштів, унесених як застава, здійснюється упродовж п'яти робочих днів із дня надходження зазначених документів до органу Казначейства.

У разі невиконання обов'язків заставодавцем, а також, якщо підозрюваний, обвинувачений, будучи належно повідомлений, не з'явився за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду без поважних причин або не повідомив про причини своєї неявки, або якщо порушив інші покладені на нього в разі застосування запобіжного заходу обов'язки, визначені ч. 5 ст. 194 КПК, застава звертається в дохід держави та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України й використовується у порядку, встановленому законом для використання коштів судового збору.

Питання про звернення застави в дохід держави вирішується слідчим суддею, судом за клопотанням прокурора або за власною ініціативою суду в судовому засіданні. Викликаються підозрюваний, обвинувачений, а також заставодавець, якщо такий був. Розгляд цього питання здійснюється у порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу. Неприбуття в судові засідання зазначених осіб, які були належно повідомлені про місце та час розгляду питання, не перешкоджає проведенню судового засідання.

Звернення застави у дохід держави здійснюється на підставі копії ухвали слідчого судді, суду, вироку суду, в яких міститься рішення про звернення застави в дохід держави, прийняте у випадках, передбачених КПК. Копія ухвали слідчого судді, суду, вироку суду впродовж п'яти днів із дня набрання ними законної сили надсилається слідчим суддею (судом), який їх постановив або ухвалив, органу Казначейства,

в якому відкрито депозитний рахунок суду, на який внесено заставу.

У разі звернення застави в дохід держави слідчий суддя, суд вирішує питання про застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у виді застави у більшому розмірі або іншого запобіжного заходу.

9.3.5. Тримання під вартою (ст. 183 КПК)

Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який полягає в обмеженні свободи особи та утриманні її в установі попереднього ув'язнення. Винятковість цього запобіжного заходу полягає в тому, що застосовується він тільки тоді, якщо прокурор доведе, що жоден із м'якших запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбачених ст. 177 КПК: переховування від органів досудового розслідування або суду, перешкоджання встановленню істини у кримінальному провадженні, продовження злочинної діяльності.

Установами для тримання осіб щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою, є слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України, гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних силах України. В окремих випадках, що визначаються потребою в проведенні слідчих дій, ці особи можуть перебувати в ізоляторах тимчасового тримання⁹².

Законодавець, попри необхідність доведення прокурором факту, що жоден із м'якших запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбачених ст. 177 КПК, вніс обмеження щодо застосування цього запобіжного заходу залежно від: тяжкості злочинів, яка визначається покаранням за його учинення, факту судимості підозрюваного (обвинуваченого), виконання обов'язків за попереднього застосування запобіжного заходу, факту повідомлення про підозру у вчиненні іншого злочину, не з приводу якого застосовується тримання під вартою.

Щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тримання під вартою може застосовуватися виключно в разі, якщо прокурор доведе наявність одного або декількох ризиків, передбачених

⁹² Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 червня 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3352-12/page>

ст. 177 КПК, а також, якщо підозрюваний, обвинувачений не виконав обов'язки, покладені на нього при застосуванні іншого, раніше обраного, запобіжного заходу, зокрема визначеного у ч. 5 ст. 194 КПК, або не виконав у встановленому порядку вимоги щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

Якщо підозрюваний раніше судимий за учинення злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років, або у разі, якщо підозрюваний раніше не судимий та підозрюється у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років, тримання під вартою може застосовуватися тільки тоді, коли прокурор, окрім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, доведе, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування або суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину.

Також тримання під вартою може бути застосовано до раніше не судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, і до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад три роки за умови доведення неефективності застосування м'якшого запобіжного заходу.

Слідчий суддя, суд під час постановлення ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК, окрім випадків, передбачених законом.

Також треба враховувати, що тримання під вартою може застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину. У разі взяття під варту неповнолітнього про це необхідно сповістити його батьків або осіб, що їх замінюють: опікунів, піклувальників, адміністрацію установи де виховується неповнолітній.

Так, у разі постановлення ухвали про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені ст.ст. 177 та 178 КПК, слідчий суддя, суд має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні:

- 1) щодо злочину, вчиненого зі застосуванням насильства або погрозою його застосування;
- 2) щодо злочину, який спричинив загибель людини;

3) щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні обирався запобіжний захід у виді застави, проте був порушений нею.

В ухвалі слідчого судді, суду зазначаються, які обов'язки з передбачених ст. 194 КПК будуть покладені на підозрюваного, обвинуваченого у разі внесення застави, наслідки їх невиконання, обґрунтовується обраний розмір застави, а також можливість її застосування.

У разі внесення застави згідно з ухвалою слідчого судді, суду щодо особи, стосовно якої раніше обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою, роз'яснення прав й обов'язків заставодавця здійснюються уповноваженою службовою особою місця ув'язнення.

Строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати шістьдесят днів. Строк тримання під вартою враховується з моменту взяття під варту, а якщо взяттю під варту передувало затримання підозрюваного, обвинуваченого, – з моменту затримання. У разі обчислення строку днями він завершується о двадцять четвертій годині останнього дня строку. Також треба врахувати, що береться до уваги той день, від якого розпочинається строк тримання під вартою.

У строк тримання під вартою включається час перебування особи в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи. У разі повторного взяття під варту особи в тому ж кримінальному провадженні строк тримання під вартою обчислюється з урахуванням часу тримання під вартою раніше.

КПК визначено можливість продовження строку тримання під вартою слідчим суддею. Таке рішення можливе лише в межах строку досудового розслідування у порядку, передбаченому КПК. Сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати:

1) шести місяців – у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості;

2) дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Щодо порядку продовження строку тримання під вартою, то для продовження строку тримання під вартою слідчий з погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді або суду з клопотанням не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою.

Клопотання про продовження строку тримання під вартою подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування.

Окрім загальних вимог щодо клопотання про застосування запобіжного заходу, *клопотання про продовження строку тримання під вартою повинно містити:*

1) виклад обставин, які свідчать про те, що заявлений ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою;

2) виклад обставин, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою.

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про продовження строку тримання під вартою до закінчення строку дії попередньої ухвали згідно з правилами, передбаченими для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу.

Слідчий суддя зобов'язаний відмовити у продовженні строку тримання під вартою, якщо прокурор, слідчий не доведе, що обставини щодо наявних ризиків та обставин, що перешкоджають провадженню та завершенню досудового розслідування, виправдовують подальше тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою.

За наявності обґрунтованого доведення, з боку прокурора, потреби продовження тримання під вартою слідчий суддя або суд постановляє ухвалу про продовження строку тримання під вартою в межах визначених законом строку.

В інших випадках особа, що тримається під вартою, підлягає звільненню.

Підставами для звільнення з-під варти є:

- скасування запобіжного заходу;
- зміна запобіжного заходу;
- внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою;
- закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або закінчення передбаченого законом строку тримання під вартою як запобіжного заходу, якщо цей строк не продовжено в установленому законом порядку;
- закінчення максимального строку тимчасового або екстрадиційного арешту, передбаченого КПК;
- припинення (скасування) тимчасового або екстрадиційного арешту;
- звільнення особи з-під екстрадиційного арешту судом.

Звільнення особи з-під варти в разі скасування або зміни цього запобіжного заходу провадить начальник установи попереднього ув'язнення на підставі ухвали слідчого судді, ухвали або вироку суду.

Начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити з-під варти підозрюваного, обвинуваченого, стосовно якого на день закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або закінчення строку тримання під вартою, встановленого КПК, не надійшла ухвала слідчого судді, суду про продовження такого строку. Начальник установи попереднього ув'язнення надсилає повідомлення особі або органу, які здійснюють кримінальне провадження, та відповідному прокурору, який здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування.

Начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити особу з-під варти у разі закінчення максимального строку тимчасового арешту, передбаченого ч. 1 ст. 583 КПК, повідомивши про це прокурора та суд, що ухвалив рішення про застосування тимчасового арешту. За п'ять днів до закінчення максимального строку тимчасового арешту начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний надіслати прокурору та суду, що прийняв рішення про застосування тимчасового арешту, повідомлення про день його закінчення.

Начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити особу з-під варти в разі закінчення максимального строку екстрадиційного арешту, передбаченого КПК, повідомивши про це прокурора Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя або його заступника, а також суд, що ухвалив рішення про застосування екстрадиційного арешту. За десять днів до закінчення максимального строку екстрадиційного арешту начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний надіслати прокурору Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя або його заступнику, а також суду, який ухвалив рішення про застосування екстрадиційного арешту, повідомлення про день його закінчення.

Звільнення особи з-під варти в разі припинення тимчасового або екстрадиційного арешту провадить начальник установи попереднього ув'язнення на підставі постанови прокурора Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя або його заступника, відповідно до ст. 586 КПК.

Начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний звільнити з-під варти підозрюваного, обвинуваченого після внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування до такої особи запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Після отримання документа, що підтверджує внесення застави, та його перевірки начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити

з-під варти особу та повідомити про це усно і письмово слідчого, прокурора та слідчого суддю, а якщо застава внесена під час судового провадження, – прокурора та суд. Перевірка документа, що підтверджує внесення застави, не може тривати більше одного робочого дня.

Вирок або ухвала про звільнення особи, взятої під варту, підлягає виконанню негайно після їх надходження до місця попереднього ув'язнення.

9.4. Затримання особи без ухвали слідчого судді, суду

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 176 КПК, тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи, яке застосовується з підстав і в порядку, визначених КПК.

Згідно зі ст. 29 Конституції України, ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині або його припинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого упродовж сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо впродовж сімдесяти двох годин із моменту затримання їй не вручено вмотивоване рішення суду про тримання під вартою. У цьому разі власне йдеться про затримання як тимчасовий запобіжний захід.

Ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що кожен має право на свободу й особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, окрім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом, зокрема, коли законний арешт або затримання особи, здійснено з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення або її втечі після його учинення.

Також це положення викладено у ст. 29 Конституції України та засаді кримінального провадження «Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність» із урахуванням того, що затримувати особу можна у випадках, передбачених законом, зокрема КПК.

Право на таке затримання має кожна особа, яка використовує його за необхідності виконання громадянського обов'язку, захисту власних прав, свобод і законних інтересів.

Кримінальним кодексом України, зокрема ст. 38 «Затримання особи, що вчинила злочин», визначено, що не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після учинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо в разі цього не допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи. Однак перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, визнається умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця. Перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, має наслідком відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у ст.ст. 118 та 124 КК України.

Уповноважена службова особа зобов'язана вжити заходів щодо виявлення, припинення та запобігання правопорушення та відвернення його наслідків, незалежно від часу, місця, особи учинення правопорушення. Щодо правопорушника, то він може бути затриманий, якщо на це є підстави і немає заборон, визначених законом. Так, згідно з Главою 37 КПК «Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб» затримання судді (або обрання стосовно нього запобіжного заходу у виді тримання під вартою або домашнього арешту) до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України. Затримання народного депутата України або огляд його особистих речей і багажу, транспорту, жилого або службового приміщення допускаються лише у разі, якщо Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності.

За винятком визначеної категорії осіб, кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу:

1) під час учинення або замаху на учинення кримінального правопорушення. У цьому випадку особа, що затримує правопорушника, є очевидцем цього правопорушення (можливо, жертвою його учинення), фактично припиняє протиправні дії особи. Зауважимо, що замахом на злочин є учинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на учинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, якщо злочин не доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. Підстав затримувати особу за учинення готування до кримінального правопорушення (злочи-

ну) у КПК не передбачено. Відтак особа не може бути затримана за дії, спрямовані на підшукування або пристосування засобів або знарядь, підшукування співучасників або змову на учинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для учинення злочину, якщо ці діяння не містять ознаки закінченого злочину або замаху на його учинення;

2) *безпосередньо після учинення кримінального правопорушення або під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.* У цьому випадку законом фактично вказується, що скоєно закінчений злочин, однак особа, що затримує правопорушника, здійснює цю дію безпосередньо після учинення злочину, зокрема, будучи очевидцем, не встигла, не змогла припинити злочин на стадії замаху. Затримання здійснюється на місці учинення злочину або в іншому місці, коли особа, що вчинила злочин, з місця його учинення втікає, а особа, що затримує правопорушника, безпосередньо його переслідує з місця учинення до місця затримання. Час переслідування значення не має. В разі цього особа, що затримує правопорушника, постійно візуально його бачить, відтак ототожнює затриманого з особою, яка вчинила злочин.

Кримінальним процесуальним законодавством визначено, що кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 207 КПК «Законне затримання», несе низку обов'язків, серед яких:

– негайно доставити затриману особу до уповноваженої службової особи;

– якщо це фізично неможливо, негайно повідомити уповноважену службову особу про факт затримання та місце знаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Уповноважена службова особа теж наділена повноваженнями затримувати особу, підозрювану у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді.

Умовою такого затримання є підозра у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, за винятком положень, викладених ч. 2 ст. 208 КПК. **Підстави затримання**, визначені у ч. 1 ст. 208 КПК, є виключними:

1) *якщо цю особу застали під час учинення злочину або замаху на його учинення* (аналогічно підставі затримання, визначеній ч. 2 ст. 207 КПК «законне затримання», за винятком дотримання вказаної умови – учинення злочину, за який у КК України передбачено покарання у виді

позбавлення волі). У цьому випадку уповноважена службова особа є очевидцем учинення злочину або замаху на його учинення. В разі виявлення цього злочину уповноважена службова особа затримує правопорушника негайно з метою припинення злочину, вживає заходів щодо запобігання або попередження настання шкідливих наслідків, якщо це можливо;

2) якщо безпосередньо після учинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі або місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. У цьому випадку уповноважена службова особа очевидцем учинення злочину, зазвичай, не виступає, адже мала б попередити учинення злочину або запобігти йому. Очевидцем злочину уповноважена службова особа виступає у тих ситуаціях, коли злочин учиняється на відстані і раптово, що його попередити або припинити на стадії замаху неможливо. Переважно ця підстава затримання застосовується, коли уповноважена службова особа прибула на місце учинення злочину або на місце виклику й інформацію про факт учинення злочину й особу, яка його вчинила, отримує від очевидців. Затримання у цьому випадку можливе: після законного затримання очевидцями або за їх інформацією уповноваженою службовою особою, яка безпосередньо прибула на місце учинення злочину.

Щодо сукупності очевидних ознак на тілі, одязі або місці події, які вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин, то це можуть бути: тілесні пошкодження, пошкодження одягу в підозрюваного, наявність на його одязі або тілі слідів крові, біологічних інших речовин, наявність у цієї особи зброї або інших предметів, пристосованих для заподіяння тілесних ушкоджень, або предметів, що могли використовуватися (застосовуватись) як знаряддя або засоби учинення злочину.

Окрім того, *уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, винятково у двох випадках:*

– якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього в разі обрання запобіжного заходу;

– якщо не виконав у встановленому порядку вимоги щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

У такому разі затримання у розумінні ст. 208 КПК застосовується як альтернатива затримання з метою приводу для вирішення питання про застосування тримання під вартою або для вирішення питання про застосування іншого запобіжного заходу.

За підсумками затримання визначена законом категорія суб'єктів: уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може провести обшук затриманої особи. Ухвалення рішення у формі ухвали слідчого судді не потрібне.

Необхідно запросити не менше двох незаінтересованих осіб – понять, якими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження. В перспективі зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів.

Обшук повинен здійснюватися в обсязі, необхідному для досягнення його мети, – виявлення та фіксація відомостей про обставини учинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке здобує внаслідок його учинення. Тому обшук особи проводиться, коли є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Обшук особи повинен бути здійснений особами тієї ж статі.

Під час обшуку особи, що його проводять, мають право здійснювати вимірювання, фотографування, звуко- або відеозапис, виготовляти графічні зображення окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від того, або стосуються кримінального провадження, за фактом якого затримано особу.

Виявлене під час особистого обшуку майно:

1) підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя учинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

2) надані особі з метою схилити її до учинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінального правопорушення або як винагорода за його учинення;

3) є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом;

4) набуті внаслідок учинення кримінального правопорушення, доходи від них, або на які спрямоване кримінальне правопорушення, треба

вважати тимчасово вилученим, за винятком тих, що вилучені законом з обігу.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього рідною або мовою, якою особа вільно володіє, підстави затримання: зокрема ті, які передбачені ст.ст. 207, 208 КПК, та у вчиненні якого злочину ця особа підозрюється, відтак визначити первинну кваліфікацію вчиненого особою діяння. Якщо особа не розуміє мову, якою здійснюється провадження, у такому разі необхідно залучити перекладача.

З цього моменту особа реалізовує своє право на захист, яке полягає у наданні їй можливості збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК.

У цьому випадку уповноважена службова особа, слідчий, прокурор, зобов'язані роз'яснити:

– *право мати захисника* – відповідно до якого особа має право самостійно запросити собі захисника або скористатися правом на безоплатну правову допомогу, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів й інших джерел.

У цьому випадку йдеться про безоплатну вторинну правову допомогу, що є видом державної гарантії, яка полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя та охоплює такі види правових послуг:

- 1) захист від обвинувачення;
- 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- 3) складання документів процесуального характеру.

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», право на цей вид правової допомоги в частині захисту від обвинувачення мають особи, які затримані за підозрою у вчиненні злочину⁹³.

– *отримувати медичну допомогу*. Згідно з Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», медична допомога – це діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована

⁹³ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/page2>

на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію, з огляду на хвороби, травми, отруєння і патологічні стани, а також вагітність та пологи. Відповідно до цього закону кожному гарантується право на кваліфіковану медичну допомогу та надання всім громадянам гарантованого рівня цієї допомоги. Отже, затриманий має право на його огляд медичним працівником для діагностики стану здоров'я, вжиття заходів для профілактики захворювання та лікування в обсязі, передбаченому в установах утримання затриманих.

Також затриманий має право на екстрену медичну допомогу, яка полягає у здійсненні працівниками системи екстреної медичної допомоги відповідно до законодавства невідкладних організаційних, діагностичних і лікувальних заходів, спрямованих на врятування і збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я⁹⁴.

У разі необхідності затриманий має право на домедичну допомогу, суть якої полягає у невідкладних діях й організаційних заходах, спрямованих на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я, що здійснюються на місці події особами, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні володіти основними практичними навичками з рятування та збереження життя людини, яка перебуває у невідкладному стані, та відповідно до закону зобов'язані здійснювати такі дії та заходи. До таких осіб, зокрема, належать працівники органів і підрозділів Національної поліції;

– *давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього.* Давання показання або пояснення особи розглядається законом як право, що реалізується через призму засад забезпечення права на захист, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. Отож особа, яка дає пояснення з приводу затримання, що фіксується у протоколі затримання або показання, які вона дає під час допиту як підозрюваного, незалежно від визнання або невизнання вини у вчиненні діяння, за яке підозрюється, має розглядатись із позиції права на захист, не може без перевірки бути в основі повідомлення про підозру. Особа не може бути змушена давати пояснення або показання. Будь-які пояснення, які висловила затримана особа на вимогу уповноваженої законом особи, варто розглядати

⁹⁴ Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 5 липня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5081-17/page2>

як пояснення підозрюваного з приводу затримання, і ці пояснення не можуть використовуватись у процесі доказування як визнання вини або підтвердження обставин, які підлягають доказуванню, якщо особа, яка їх надає, не знає, або є підстави вважати, що ці пояснення вона надає як затримана особа. Відмова особи, що затримана за підозрою у вчиненні злочину, не може розглядатися як намагання уникнути від кримінальної відповідальності та як обставина, що обтяжує відповідальність;

– негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування. У разі затримання особи за підозрою у вчиненні злочину уповноважена службова особа зобов'язана негайно, але не пізніше як через дві години після затримання або арешту (взяття під варту) осіб, повідомляє про їх місцеперебування родичам та в разі заявлення усної або письмової вимоги – захиснику, а також адміністрації за місцем роботи або навчання. Для цього затриманий повинен вказати, кого необхідно повідомити про його затримання, надати контактні дані. За неможливості повідомити визначену затриманим особу, про це затриманий інформується, йому пропонують вказати інших осіб, яких необхідно повідомити про його затримання.

Якщо уповноважена службова особа, що здійснила затримання, має підстави для обґрунтованої підозри, що за повідомлення про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню. Вона може здійснити таке повідомлення самостійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності.

У разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це її батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування.

У разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це відповідний розвідувальний орган.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги. У разі неприбуття в установленій законодавством строк захисника, призначеного органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, уповноважена службова особа негайно повідомляє про це відповідний орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги;

– вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інших процесуальних прав, передбачених КПК. Відповідно до закону затриманий має право звертатися до прокурора, слідчого судді з вимогою перевірити правомірність й обґрунтованість його затримання. Прокурор цю вимогу виконує відповідно до функції виконання нагляду за дотриманням прав і законних інтересів особи та нагляду за дотриманням законності під час провадження досудового розслідування, слідчий суддя – з позиції виконання судового контролю, зокрема відповідно до вимог ст. 206 КПК.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол.

Протокол повинен містити такі відомості: назву документу, дату та місце складання, особу, яка складає протокол затримання (прізвище, ім'я, по батькові, посада); перелік осіб, які здійснили затримання, були присутні під час затримання (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання; місце, дату і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК; підстави затримання; отримані внаслідок процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, зокрема виявлені та/або надані речі і документи в результаті особистого обшуку, способи їх ідентифікації; клопотання, заяви або скарги затриманого, якщо такі надходили; його пояснення з приводу затримання; повний перелік процесуальних прав й обов'язків затриманого; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Протокол про затримання підписує особа, яка його склала, і затриманий.

Якщо затримана особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом відбувається у присутності її захисника, який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо

причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а в разі його відсутності – понятих.

Копія протоколу негайно під підпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.

Затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових обов'язків і пов'язані з цим особистий обшук й огляд його речей застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу.

Зауважимо, що особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через виконання наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою або в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Тому момент затримання, очевидно, за часом швидше, ніж складання протоколу.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання або якій затриманого доставили, відповідно до вимог ч. 2 ст. 207 КПК, зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством: дані про затриманого, підстави затримання тощо.

Про кожне затримання уповноважена службова особа одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідальних осіб у підрозділі органу досудового розслідування.

У підрозділі органу досудового розслідування мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування затриманих. Відповідальними за перебування затриманих не можуть бути слідчі.

Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана:

- 1) негайно зареєструвати затриманого;
- 2) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права й обов'язки;
- 3) звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого ст. 211 КПК;
- 4) забезпечити належне поведіння зі затриманим і дотримання його прав, передбачених Конституцією України, КПК й іншими законами України;
- 5) забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, зокрема час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні за проведення таких дій;

б) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю.

Окрім повноважень, визначених у КПК, ця особа повинна:

– вести обліки затриманих слідчими осіб, які підозрюються в учиненні злочину, а також підозрюваних, яким обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою;

– щоденно письмово доповідати керівнику органу досудового розслідування про стан дотримання прав осіб, затриманих за підозрою в учиненні злочину;

– під час реєстрації затриманого перевіряти наявність видимих тілесних ушкоджень на його тілі. За наявності підстав забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію тілесних ушкоджень медичним працівником;

– у разі звернення до неї затриманого про застосування насильства під час затримання зафіксувати його заяву та прийняти її в письмовому вигляді;

– завчасно, але не пізніше трьох годин до завершення 24-годинного строку з моменту затримання, інформувати керівника органу досудового розслідування про необхідність звільнення затриманого в разі невручення йому повідомлення про підозру; також не пізніше трьох годин до завершення 60-годинного строку з моменту затримання інформувати керівника органу досудового розслідування про необхідність звільнення затриманого в разі недоставляння його до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно нього запобіжного заходу;

– не допускати до затриманих працівників оперативних підрозділів, інших службових осіб без письмового дозволу слідчого, який розслідує кримінальне провадження, або прокурора, який здійснює процесуальне керівництво.

На слідчого покладено обов'язок провести перевірку для вирішення питання про відповідальність осіб у разі наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж необхідно.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесят дві години з моменту затримання, який визначається ст. 209 КПК, тобто коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою або в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.

Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин із моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до слідчого судді для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу. Якщо особа не буде доставлена до суду або буде доставлена з порушенням 60-годинного строку, то вона підлягає звільненню. Рішення про звільнення ухвалює орган досудового розслідування: прокурор, що здійснює процесуальне керівництво, або слідчий, що здійснює провадження досудового розслідування. Також особа має бути звільнена, якщо упродовж 24 годин із моменту затримання їй не вручено повідомлення про підозру в порядку, передбаченому ст.ст. 277, 278 КПК.

Контрольні запитання

1. Що таке запобіжні заходи у кримінальному провадженні?
2. Яка мета застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
3. Що є підставами застосування запобіжних заходів?
4. Яка система запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
5. Які умови застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
6. Які обставини враховуються під час обрання запобіжного заходу?
7. За чийм рішенням застосовуються запобіжні заходи?
8. Які обов'язки можуть бути покладені на особу, до якої застосовано запобіжний захід?
9. Які класифікації запобіжних заходів запропоновано у теорії кримінального процесу?
10. Який порядок застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
11. Який порядок зміни запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
12. Який порядок скасування запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
13. Що таке особисте зобов'язання у кримінальному процесі, в чому воно полягає?
14. Хто здійснює контроль за виконанням особистого зобов'язання?
15. Що таке особиста порука, в чому вона полягає?
16. Скільки повинно бути поручителів?
17. Хто може бути поручителем?

18. Які наслідки невиконання умов особистої поруки?
19. Що таке домашній арешт, у чому він полягає?
20. Що розуміється під житлом у кримінальному провадженні?
21. Які умови застосування домашнього арешту?
22. Що таке застава, в чому вона полягає?
23. Хто може бути суб'єктом унесення застави в кримінальному провадженні?
24. Який розмір застави у кримінальному провадженні?
25. Які наслідки невиконання умов застосування застави?
26. Що таке тримання під вартою, в чому воно полягає?
27. В яких установах здійснюється тримання під вартою?
28. Які обставини повинні бути доведені прокурором перед слідчим суддею (судом) для обрання взяття під варту?
29. В яких випадках слідчий суддя, суд не визначає розмір застави, як альтернативу застосуванню взяття під варту?
30. Який строк тримання під вартою?
31. Який порядок продовження строків тримання під вартою?

Рекомендована література

1. Безрукава А. Ф. Умови обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту / А. Ф. Безрукава // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4 (64). – С. 594–600.
2. Бондаренко О. Особисте зобов'язання як форма процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні / О. Бондаренко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 2 (35). – С. 66–70.
3. Бондаренко О. Процесуальні аспекти затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення / О. Бондаренко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 (34). – С. 47–51.
4. Бортун М. Особливості затримання особи без ухвали слідчого судді / М. Бортун // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 5 (38). – С. 102–106.
5. Гаврилюк Л. В. Питання застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту за новим КПК / Л. В. Гаврилюк, І. В. Чурікова // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 4 (88). – Ч. 2. – К. 2. – С. 188–193.
6. Григор'єва О. І. Запобіжні заходи, що обмежують право на свободу пересування: історичний аспект / О. І. Григор'єва // Університетські наукові записки. – 2014. – № 1. – С. 195–201.
7. Грицюк І. В. Запобіжні заходи в системі заходів процесуального забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні / І. В. Грицюк // Право.ua. – 2015. – № 3. – С. 84–87.

8. Громова М. Є. Обґрунтована підозра як підстава застосування запобіжних заходів / М. Є. Громова // Часопис Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 8. – № 2. – С. 40–43.
9. Грошевий Ю. Проблемні питання застосування КПК при обранні запобіжних заходів у кримінальному провадженні / Ю. Грошевий, О. Шило // Право України. – 2013. – № 11. – С. 216–225.
10. Гультай П. Міжнародні стандарти прокурорського нагляду за дотриманням законів при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні / П. Гультай // Право України. – 2013. – № 8. – С. 318–418.
11. Даль А. Л. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в контексті практики Європейського суду з прав людини / А. Л. Даль, О. О. Юхно // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 51–58.
12. Даль А. Л. Щодо визначення застави при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / А. Л. Даль // Право і Безпека. – 2015. – № 1. – С. 47–51.
13. Дідюк І. Л. Місце домашнього арешту в системі запобіжних заходів / І. Л. Дідюк // Митна справа. – 2014. – № 1 (2.2). – С. 273–277.
14. Дрозд В. Г. Проблемні питання застосування домашнього арешту як виду запобіжного заходу / В. Г. Дрозд // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 2 (71). – С. 200–206.
15. Крицька І. О. Використання зарубіжного досвіду при врегулюванні застосування домашнього арешту / І. О. Крицька // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2014. – № 2 (92). – Ч. 2. – К. 1. – С. 139–145.
16. Лапкін А. Забезпечення прокурором законності застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні / А. Лапкін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 58–63.
17. Мироненко О. В. Вплив спеціальних умов застосування запобіжних заходів та обставин, які при цьому враховуються, на обрання конкретного виду запобіжного заходу / О. В. Мироненко // Публічне право. – 2014. – № 2. – С. 89–97.
18. Мироненко О. В. Зміна запобіжних заходів у досудовому провадженні: проблеми й недоліки процесуального порядку / О. В. Мироненко // Право і суспільство. – 2014. – № 6.2 (3). – С. 223–229.
19. Мироненко О. В. Мета і підстави застосування запобіжних заходів за новим КПК України / О. В. Мироненко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – № 1. – С. 70–76.
20. Мороз О. В. Обов'язки, які частково обмежують право особи на свободу пересування при застосуванні запобіжних заходів на досудовому розслідуванні / О. В. Мороз // Право і суспільство. – 2014. – № 6.2 (3). – С. 230–234.
21. Москалюк Ю. Д. Процесуальний контроль і нагляд за законністю та обґрунтованістю обрання запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту та тримання під вартою / Ю. Д. Москалюк // Вісник Запорізького національного університету. – 2014. – № 4 (2). – С. 298–303.
22. Паламар Д. С. Розмір застави як чинник дієвості запобіжного заходу / Д. С. Паламар // Право і суспільство. – 2014. – № 6.1 (2). – С. 348–352.
23. Рибалко В. О. Наявність ризику переховування від органів досудового розслідування та/або суду як одна з підстав застосування запобіжного заходу / В. О. Рибалко // Форум права. – 2015. – № 2. – С. 152–158.

24. Сироткіна А. О. Порядок та особливості розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу в кримінальному провадженні / А. О. Сироткіна // Право і суспільство. – 2015. – № 6.2 (2). – С. 200–204.
25. Сівак О. В. Критерії доцільності й ефективності застосування застави як запобіжного заходу в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх / О. В. Сівак // Вісник Запорізького національного університету. – 2015 – №1 (2) – С. 221–228.
26. Смоков С. Кримінальні процесуальні гарантії при застосуванні запобіжного заходу у вигляді особистої поруки / С. Смоков // Право України. – 2013. – № 11. – С. 242–250.
27. Фірман О. В. Класифікація запобіжних заходів за КПК України / О. В. Фірман // Право і суспільство. – 2015. – № 6.2 (3). – С. 187–191.
28. Фоміна Т. Г. Деякі аспекти забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів / Т. Г. Фоміна // Право і Безпека. – 2015. – № 1. – С. 65–71.
29. Шелякін О. С. Окремі питання застосування домашнього арешту в кримінальному провадженні / О. С. Шелякін // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 16 (2). – С. 110–114.
30. Шило О. Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні / О. Г. Шило // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 25. – С. 269–273.

Тема 10

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

10.1. Поняття, завдання та значення досудового розслідування

10.2. Форми досудового розслідування

10.3. Поняття та характеристика загальних положень досудового розслідування

10.3.1. Початок досудового розслідування

10.3.2. Підслідність кримінальних проваджень

10.3.3. Об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування

10.3.4. Розгляд клопотань під час досудового розслідування

10.3.5. Строки досудового розслідування

10.3.6. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами

10.3.7. Участь у провадженні досудового розслідування спеціаліста, перекладача та понятих

10.3.8. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення

10.4. Спеціальне досудове розслідування

10.5. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції

10.1. Поняття, завдання та значення досудового розслідування

Досудове розслідування є окремою стадією кримінального процесу. Стадія називається досудовим розслідуванням, тому що передує провадженню в суді першої інстанції, яке відбувається під час розгляду кримінального провадження в суді. Крім того, варто зазначити, що суд, досліджуючи докази, безпосередньо, може бути і не згідний з висновками слідчого, прокурора зробленими за результатами проведення ними досудового розслідування та ухвалити якісно нове процесуальне рішення.

Для стадії досудового розслідування, як відносно відокремленої частини, кримінального процесу, зі своїми завданнями, специфічною процесуальною формою, колом учасників характерні певні **ознаки**:

- суворе нормативне регулювання кримінальної процесуальної діяльності;
- здійснення діяльності спеціально уповноваженими суб'єктами;
- має обмежене коло засобів доказування;
- пізнання має ретроспективний характер;
- встановлення обставин учинення кримінального правопорушення часто відбувається в умовах протидії з боку заінтересованих учасників досудового розслідування.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК **досудове розслідування** – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Завдання цієї стадії випливають із завдань кримінального провадження передбачених ст. 2 КПК. У процесі досудового розслідування вирішуються питання, що стосуються швидкого, повного та неупередженого встановлення всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження, викриття винних і невідворотності відповідальності та покарання щодо них, забезпечення правильного застосування закону, недопущення притягнення до відповідальності невинуватих, відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, виховання у громадян необхідності дотримання вимог закону.

Вимога швидкості полягає в тому, що винний у вчиненні кримінального правопорушення та всі обставини його учинення повинні бути з'ясовані в найкоротший термін від моменту учинення самого кримінального правопорушення.

Невідворотність відповідальності і покарання вимагає, щоб жодне кримінальне правопорушення не залишилося не розкритим. Реалізація цієї вимоги має велике значення для практики досудового розслідування.

Швидкість, повнота та неупередженість дослідження обставин кримінального провадження повинні забезпечити викриття винних у вчиненні кримінального правопорушення і не допустити притягнення до кримінальної відповідальності невинуватих. Швидкість розсліду-

вання дає змогу своєчасно виявити, закріпити і дослідити докази у кримінальному провадженні.

Забезпечення відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди вимагає від слідчого, прокурора вжити своєчасних і реальних заходів щодо виявлення майна, та повернення його законному власнику.

Кримінальне процесуальне судочинство загалом, і проведення досудового розслідування, зокрема, має сприяти вихованню громадян у дусі дотримання Конституції України та інших законів.

Відтак **досудове розслідування** – процесуальна діяльність органів досудового розслідування, ґрунтується на кримінальному процесуальному законі і здійснювана під наглядом прокурора і суду щодо виявлення, збирання, закріплення і попереднього дослідження доказів, всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин кримінального провадження з метою розкриття кримінального правопорушення, викриття винних осіб і вирішення інших завдань, покладених законом на досудове розслідування.

Кримінальне процесуальне значення стадії досудового розслідування виявляється в тому, що:

- тільки після закінчення досудового розслідування є можливим ефективний розгляд матеріалів кримінального провадження в суді;
- на стадії досудового розслідування встановлюються межі судового розгляду.

Кожній стадії кримінального процесу властивий специфічний комплекс завдань, що підлягає вирішенню, специфічна процесуальна форма та коло суб'єктів. Через це кожна стадія може складатися з певних етапів, у процесі проходження яких вирішується її завдання. Проаналізувавши норми Розділу III КПК, можна зробити висновок, що **стадія досудового розслідування своєю чергою складається з трьох етапів (частин)**:

– *початковий* (з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань або, як виняток, – отримання уповноваженими органами інформації про вчинене кримінальне правопорушення (під час огляду місця події тощо – ч. 3 ст. 214 КПК) – характеризується невідкладними процесуальними діями і рішеннями для встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виявлення і закріплення слідів останнього;

– з моменту повідомлення особі про підозру починається *наступний (подальший) етап* досудового розслідування, який завершується згрупуванням такої сукупності доказів, що вказує на можливість прийняття одного із рішень стадії досудового розслідування;

– *завершальний етап* – розпочинається з надання доступу до матеріалів досудового розслідування, відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження і закінчується складанням підсумкового рішення органом досудового розслідування.

10.2. Форми досудового розслідування

Досудове розслідування складається зі слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на з'ясування обставин кримінального провадження, збирання і перевірку доказів, викриття винних осіб. Характер цих дій, їх послідовність залежить від обставин і особливостей конкретного кримінального провадження.

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою.

Органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи:

- 1) Національної поліції;
- 2) органів безпеки;
- 3) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;
- 4) Національного антикорупційного бюро України;
- 5) Державного бюро розслідувань.

Орган досудового розслідування зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування.

Організація належної роботи (швидкої, всебічної та неупередженої) з проведення досудового розслідування покладається на начальника органу досудового розслідування.

Прокурор бере участь у проведенні досудового розслідування шляхом здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Досудове розслідування здійснюється згідно з вимогами ст. 215 КПК у **двох формах**:

– *дізнання* – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків;

– *досудове слідство* – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів.

Кримінальні проступки – це закріплені в законі України про кримінальні проступки діяння, за які не встановлене позбавлення волі і які не тягнуть за собою утворення для засудженого стану судимості.

Доцільно зауважити, що під час досудового розслідування кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Під час провадження дізнання не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою.

Для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені КПК, окрім негласних слідчих (розшукових) дій.

Закінчення досудового розслідування кримінальних проступків здійснюється згідно зі загальними правилами, передбаченими КПК, з урахуванням особливостей, передбачених ст. 301 КПК.

Згідно з ч. 2 ст. 301 КПК слідчий зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше двадцяти п'яти днів після повідомлення особі про підозру, подати на затвердження прокурору один із зазначених процесуальних документів:

- 1) проект рішення про закриття кримінального провадження;
- 2) проект клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;
- 4) клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених КПК.

У разі необхідності прокурор має право самостійно оформити процесуальні документи, які були зазначені.

Прокурор зобов'язаний до спливу тридцятиденного терміну після повідомлення особі про підозру виконати одну із зазначених дій:

- 1) прийняти рішення про закриття кримінального провадження;
- 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;
- 4) подати клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених КПК.

Установивши під час досудового розслідування, що підозрюваний беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорює встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не заперечують проти такого розгляду, прокурор має право надіслати до суду обвинувальний акт, в якому зазначає клопотання про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні.

Слідчий, прокурор зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зміст установлених досудовим розслідуванням обставин, а також те, що у разі надання згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку вони будуть позбавлені права оскаржувати вирок в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини.

Окрім того, слідчий, прокурор зобов'язаний впевнитися у добровільності згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні.

До обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні повинні бути додані:

1) письмова заява підозрюваного, складена в присутності захисника, щодо беззаперечного визнання своєї винуватості, згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження та згоди з розглядом обвинувального акта у спрощеному провадженні;

2) письмова заява потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, щодо згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження та згоди з розглядом обвинувального акта у спрощеному провадженні;

3) матеріали досудового розслідування, разом документи, які засвідчують беззаперечне визнання підозрюваним своєї винуватості.

Досудове слідство є основною формою досудового розслідування, яка повинна забезпечити захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечити охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Воно провадиться у всіх кримінальних провадженнях, за винятком тих, що стосуються кримінальних проступків. Відтак є основною формою здійснення – досудового розслідування.

Слідчий, здійснюючи власні повноваження відповідно до вимог КПК, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

Серед суб'єктів права на розслідування кримінальних правопорушень варто назвати також начальника слідчого відділу, який має право брати участь у провадженні досудового слідства та особисто провадити досудове слідство, користуючись у разі цього повноваженнями слідчого (ст. 39 КПК), і прокурора, який має право брати участь у провадженні дізнання і досудового слідства і в необхідних випадках особисто провадити окремі слідчі дії або брати в них участь.

Ніякі інші особи, разом співробітники приватних розшукових бюро, детективних служб, правом розслідування кримінальних правопорушень не наділені.

10.3. Поняття та характеристика загальних положень досудового розслідування

Під *загальними положеннями досудового розслідування* варто розуміти встановлені законом *норми-принципи*, в яких відображено *особливості проведення досудового розслідування*, визначають *найбільш суттєві вимоги, які пред'являються до порядку провадження процесуальних дій і прийняття рішень*. У цих нормах закріплені *правові вимоги, що забезпечують дотримання засад кримінального провадження та реалізацію його завдань*.

10.3.1. Початок досудового розслідування

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин,

що можуть свідчити про учинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування.

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення затверджуються Генеральною прокуратурою України за погодженням з Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства.

Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву або повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається.

До Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться відомості про:

1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про учинення кримінального правопорушення;

2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;

3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про учинення кримінального правопорушення;

4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про учинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником або виявлених з іншого джерела;

5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування;

7) інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.

У Єдиному реєстрі досудових розслідувань автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження.

Слідчий невідкладно у письмовій формі має повідомити прокурора про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені ч. 5 ст. 214 КПК.

Якщо відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені прокурором, він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування.

Відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань негайно після вручення особі повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, ч.ч. 1 і 2 ст. 368³, ч.ч. 1 і 2 ст. 368⁴, ст.ст. 369, 369², 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, або від імені такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст.ст. 258-258⁵ КК України. Про внесення відомостей слідчий або прокурор не пізніше наступного робочого дня письмово повідомляє юридичну особу. Провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру.

10.3.2. Підслідність кримінальних проваджень

Підслідність – це сукупність правових ознак кримінального провадження передбачених законом, за допомогою яких установлюється який слідчий підрозділ здійснюватиме провадження досудового розслідування.

Наука кримінального процесу виділяє п'ять видів підслідності в кримінальних провадженнях: предметну, альтернативну, персональну, територіальну та за зв'язком справ. Однак КПК виключає альтернативну підслідність (досудове розслідування здійснює той орган, який виявив кримінальне правопорушення).

Предметна (родова) підслідність – визначається кваліфікацією вчиненого кримінального правопорушення.

Слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, окрім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування.

Слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 111, 112, 113, 114, 201, 265¹, 305, 328, 329, 330, 332, 332¹, 333, 334, 359, 422, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 КК України.

Якщо під час розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 328, 329, 422 КК України, будуть встановлені злочини, передбачені ст.ст. 364, 365, 366, 367, 425, 426 КК України, вчинені особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані зі злочинами, вчиненими особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, вони розслідуються слідчими органів безпеки, окрім випадків, коли ці злочини віднесено згідно з цією статтею до підслідності слідчих Національного антикорупційного бюро України.

Слідчі органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 204, 212, 212¹, 216, 219 КК України.

Якщо під час розслідування зазначених злочинів будуть встановлені злочини, передбачені ст.ст. 192, 200, 205, 222, 222¹, 358 КК України, вчинені особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані зі злочинами, вчиненими особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, вони розслідуються слідчими органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Персональна (специфічна) підслідність – установлюється особливостями статусу суб'єкта (посадове або службове становище, особливий правовий статус у державі тощо), що вчинив кримінальне правопорушення.

Слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, учинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до 1-3 категорій посад, суддями та працівниками правоохоронних органів.

Підслідність за зв'язком кримінальних проваджень – застосовується тоді, коли розслідування одного кримінального правопорушення пов'язане з розслідуванням іншого (наприклад: якщо під час розслідування кримінального правопорушення будуть установлені злочини, передбачені ст.ст. 209¹, 384, 385, 386, 387, 388, 396 КК України (завідомо неправдиве показання, розголошення даних досудового слідства та інше), досудове розслідування провадиться тим органом, до підслідності якого відноситься кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким почато досудове розслідування.

Якщо під час досудового розслідування буде встановлено інші злочини, вчинені особою, щодо якої ведеться досудове розслідування,

або іншою особою, якщо вони пов'язані зі злочинами, вчиненими особою, щодо якої ведеться досудове розслідування, і які не підслідні тому органу, який здійснює у кримінальному провадженні досудове розслідування, то у разі неможливості виділення цих матеріалів в окреме провадження прокурор, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням, своєю постановою визначає підслідність усіх цих злочинів.

Територіальна підслідність – досудове розслідування здійснюється слідчим того органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце учинення кримінального правопорушення.

Якщо слідчому із заяви, повідомлення або інших джерел стало відомо про обставини, які можуть свідчити про кримінальне правопорушення, розслідування якого не віднесене до його компетенції, він проводить розслідування доти, доки прокурор не визначить іншу підслідність.

Якщо місце учинення кримінального правопорушення невідоме або його вчинено за межами України, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор з урахуванням місця виявлення ознак кримінального правопорушення, місця перебування підозрюваного або більшості свідків, місця закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо.

На початку розслідування слідчий перевіряє наявність розпочатих досудових розслідувань щодо того ж кримінального правопорушення.

У разі якщо буде встановлено, що іншим слідчим органу досудового розслідування або слідчим іншого органу досудового розслідування розпочато кримінальне провадження щодо того ж кримінального правопорушення, слідчий передає слідчому, який здійснює досудове розслідування, наявні у нього матеріали та відомості, повідомляє про це прокурора, потерпілого або заявника та вносить відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Окремий вид підслідності, яким законодавцем виділено відповідно до ЗУ «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 року це **спеціальна підслідність**, відповідно до якої підслідність кримінальних правопорушень, учинених у районі проведення антитерористичної операції, у разі неможливості здійснювати досудове розслідування визначається Генеральним прокурором України. Так, матеріали досудового розслідування щодо злочинів, кримінальні провадження щодо яких знаходяться на стадії досудового слідства, у разі неможливості здійснювати досудове розслідування передаються органам досудового

розслідування, визначеним Генеральним прокурором України, протягом десяти робочих днів із дня визначення підслідності.

У разі цього, органи досудового розслідування, які здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень відповідно до положень ст. 2 цього Закону, в разі зміни меж району або завершення антитерористичної операції продовжують досудове розслідування таких кримінальних правопорушень.

Спори про підслідність вирішує керівник органу прокуратури вищого рівня. Спир про підслідність у кримінальному провадженні, яке може належати до підслідності Національного антикорупційного бюро України, вирішує Генеральний прокурор України або його заступник.

10.3.3. Об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування

Норми цього інституту покликані забезпечити повноту та об'єктивність, а також швидкість проведення досудового розслідування, допомагають встановити роль і ступінь кожного зі співучасників кримінального правопорушення.

У разі необхідності в одному провадженні можуть бути **об'єднані** матеріали досудових розслідувань щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, а також матеріали досудових розслідувань, по яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами).

Не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали досудових розслідувань щодо кримінального проступку та щодо злочину.

У разі необхідності матеріали досудового розслідування щодо одного або кількох кримінальних правопорушень можуть бути **виділені** в окреме провадження, якщо одна особа підозрюється у вчиненні кількох кримінальних правопорушень або дві або більше осіб підозрюються у вчиненні одного або більше кримінальних правопорушень.

Матеріали досудового розслідування **не можуть бути виділені** в окреме провадження, якщо це може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду. Рішення про об'єднання або виділення матеріалів досудового розслідування приймається прокурором й воно не може бути оскаржене.

10.3.4. Розгляд клопотань під час досудового розслідування

Клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника або законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав.

Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виноситься вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а в разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається їй.

10.3.5. Строки досудового розслідування

Одним із важливих завдань кримінального провадження є здійснення швидкого розслідування. Дотримання вимог щодо проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції). **Під час обчислення строків досудового розслідування** варто керуватися правилами ст. 115 КПК, відповідно до якої строк досудового розслідування, оскільки він обчислюється місяцями, закінчується у відповідне число останнього місяця. Якщо закінчення строку припадає на неробочий день, то останнім днем строку вважається наступний за ним робочий день, якщо ж припадає на той місяць, який не має відповідного числа, то строк закінчується в останній день цього місяця.

Відповідно до ст. 219 КПК досудове розслідування повинно бути закінчено:

- 1) протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку;
- 2) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Строк досудового розслідування може бути продовжений у порядку, передбаченому параграфом 4 Главою 24 КПК. У разі цього загальний строк досудового розслідування не може перевищувати:

- 1) двох місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку;

2) шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості;

3) дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження не включається у строки, передбачені КПК.

Якщо внаслідок складності провадження неможливо закінчити досудове розслідування кримінального проступку (дізнання) у строк, зазначений у п. 1 ч. 1 ст. 219 КПК, він може бути продовжений в межах строку, встановленого п. 1 ч. 2 ст. 219 КПК, районним (міським) або іншим прирівняним до нього прокурором.

Якщо досудове розслідування злочину (досудове слідство) неможливо закінчити у строк, зазначений у п. 2 ч. 1 ст. 219 КПК, він може бути продовжений в межах строків, установлених п. 2 та 3 ч. 2 ст. 219 КПК:

1) до трьох місяців – районним (міським) або іншим прирівняним до нього прокурором;

2) до шести місяців – прокурором Автономної Республіки Крим, прокурором області, міст Києва і Севастополя або прирівняним до них прокурором або їх заступниками;

3) до дванадцяти місяців – Генеральним прокурором України або його заступниками.

Строк досудового розслідування злочину може бути продовжений до трьох місяців, якщо його неможливо закінчити внаслідок складності провадження, до шести місяців – унаслідок особливої складності провадження, до дванадцяти місяців – унаслідок виняткової складності провадження.

Продовження строку досудового розслідування кримінального правопорушення здійснюється за клопотанням слідчого або прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення цього досудового розслідування.

У клопотанні про продовження строку досудового розслідування зазначаються:

1) прізвище, ім'я, по батькові підозрюваного;

2) найменування (номер) кримінального провадження;

3) суть повідомленої підозри і правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, у вчиненні якого підозрюється особа;

- 4) посилання на докази, якими обґрунтовується підозра;
- 5) процесуальні дії, проведення або завершення яких потребує додаткового часу;
- 6) значення результатів цих процесуальних дій для судового розгляду;
- 7) строк, необхідний для проведення або завершення процесуальних дій;
- 8) обставини, що перешкоджали здійснити ці процесуальні дії раніше.

Копія клопотання вручається слідчим або прокурором, що здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення цього досудового розслідування, підозрюваному та його захиснику не пізніше ніж за п'ять днів до дня подання клопотання прокурору, що уповноважений на розгляд питання про продовження строку досудового розслідування.

Підозрюваний, його захисник мають право до подання клопотання про продовження строку досудового розслідування подати слідчому або прокурору, який ініціює це питання, письмові заперечення, які обов'язково долучаються до клопотання і разом із ним подаються прокурору, уповноваженому на його розгляд.

Прокурор, уповноважений розглядати питання продовження строку досудового розслідування, зобов'язаний розглянути клопотання не пізніше трьох днів з дня його отримання, але в будь-якому разі до спливу строку досудового розслідування.

Рішення прокурора про продовження строку досудового розслідування або про відмову в такому продовженні приймається у формі постанови.

Прокурор задовольняє клопотання та продовжує строк досудового розслідування, якщо переконується, що додатковий строк необхідний для отримання доказів, які можуть бути використані під час судового розгляду, або для проведення або завершення проведення експертизи, за умови що ці дії не могли бути здійснені або завершені раніше з об'єктивних причин.

Якщо прокурор задовольняє клопотання слідчого, прокурора, він визначає новий строк досудового розслідування. Прокурор зобов'язаний визначити найкоротший строк, достатній для потреб досудового розслідування. У разі необхідності прокурор перед спливом продовженого строку може повторно звернутися з клопотанням про продовження строку досудового розслідування у порядку, визначеному цим параграфом, у межах строків, установлених ч. 2 ст. 219 КПК.

Прокурор відмовляє у задоволенні клопотання та продовженні строку досудового розслідування у разі, якщо слідчий, прокурор, який звернувся з клопотанням, не доведе наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 296 КПК, а також, якщо досліджені під час вирішення цього питання обставини свідчать про відсутність достатніх підстав уважати, що стала-ся подія кримінального правопорушення, яка дала підстави для повідомлення про підозру, та/або підозрюваний причетний до цієї події кримінального правопорушення.

У разі відмови у продовженні строку досудового розслідування, прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення цього досудового розслідування, зобов'язаний протягом п'яти днів здійснити одну з дій, передбачених ч. 2 ст. 283 КПК.

10.3.6. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами

Під взаємодією між слідчим та працівниками оперативних підрозділів варто розуміти в узгодженому визначенні та здійсненні слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів під керівництвом слідчого з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

Слідчим, оскільки вони провадять розслідування всіх кримінальних проваджень, надається і ширше коло повноважень щодо розслідування кримінальних правопорушень, разом такі, як давати доручення оперативним підрозділам.

Під час розслідування кримінальних правопорушень слідчі здійснюють взаємодію з працівниками оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України на основі Кримінального процесуального кодексу, Законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та ін.

Ця взаємодія може бути **епізодичною або тривалою**. *Епізодична взаємодія* передбачає виконання працівником оперативного підрозділу доручень про проведення окремих слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій. Коли у кримінальному провадженні вини-

кає необхідність спільно вирішити низку питань, взаємодія здійснюється протягом *тривалого часу* і, зазвичай, організовується з початку розслідування.

Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися із клопотаннями до слідчого судді або прокурора (ч. 1, 2 ст. 41 КПК). Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом (ч. 3 ст. 41 КПК).

Взаємодія слідчого з співробітником оперативного підрозділу здійснюється ***в процесуальних (правових) і не процесуальних (організаційних) формах.***

До *процесуальних форм* взаємодії належать: виконання співробітниками оперативного підрозділу доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, сприяння співробітниками оперативного підрозділу слідчому в проведенні окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) діяч, використання слідчим відомостей, одержаних співробітниками оперативних підрозділів в результаті негласних слідчих (розшукових) дій, для прийняття певних процесуальних рішень під час здійснення кримінального провадження щодо проведення слідчих (розшукових) дій, обрання запобіжних заходів, розшуку підозрюваних і осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

До *не процесуальних форм* взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів належать: спільний аналіз та оцінка оперативної обстановки й результатів роботи, узгоджене планування слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, спільне використання науково-технічних засобів, криміналістичних та оперативно-довідкових обліків.

Взаємодія слідчого та оперативного підрозділу під час досудового розслідування має встановлені законодавцем межі: може здійснюватися на будь-якому етапі досудового розслідування, але обов'язково повинна закінчитись із закриттям кримінального провадження або з направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Втім, якщо метою взаємодії є розшук підозрюваного, то вона може відбуватися з часу оголошення розшуку підозрюваного до закриття розшукового провадження.

10.3.7. Участь у провадженні досудового розслідування спеціаліста, перекладача та понятих

Під час провадження досудового розслідування передбачено залучення до його проведення спеціаліста, перекладача, понятих.

Участь спеціаліста у провадженні досудового розслідування передбачена у ст.ст. 71–72 КПК. **Спеціалістом у кримінальному провадженні** є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування, а саме:

- з використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводити вимірювання, фотографування, звуко- або відеозапис, складати плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця або окремих речей;

- проводити експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), звертати увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення;

- виявляти, фіксувати, здійснювати вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення;

- надання консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Спеціаліст несе персональну відповідальність за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображених даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього.

Участь спеціаліста у провадженні досудового розслідування підвищує його якість. Його залучення допускається у випадках, передбачених законом. Спеціаліст може бути залучений для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій. У разі слідчий вирішує, або необхідна участь спеціаліста, і визначає його спеціальність (професію). В інших випадках слідчий зобов'язаний викликати спеціаліста певної професії, наприклад, лікаря – під час проведення огляду трупа (ст. 238 КПК). Спеціаліст має бути компетентним у питаннях науки і техніки, не мати заінтересованості

в результатах кримінального провадження, бути сторонньою особою для потерпілого, підозрюваного. Він не може ухилитися від явки за викликом слідчого, вимога якого обов'язкова не тільки для спеціаліста, а й для керівника підприємства, установи, організації, де працює спеціаліст. Як спеціалістів можна залучати працівників криміналістичних підрозділів, судово-експертних установ тощо. Перед початком слідчої дії, в якій бере участь спеціаліст, слідчий пересвідчується в особі та компетентності спеціаліста, з'ясовує його стосунки з підозрюваним та потерпілим і роз'яснює спеціалістові його права й обов'язки. Про виконання слідчим цих вимог зазначається у протоколі слідчої дії. В разі відмови або ухилення спеціаліста від виконання своїх обов'язків слідчий повідомляє про це адміністрацію підприємства, установи та організації за місцем роботи спеціаліста або громадську організацію для відповідного реагування.

Залучення спеціаліста не виключає самостійного використання органами досудового розслідування науково-технічних засобів, які є в них на озброєнні.

У разі необхідності під час досудового розслідування перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя або суд залучають відповідного **перекладача (сурдоперекладача)**, який повинен з'явитися за викликом слідчого і здійснювати повний і правильний переклад (ст. 68 КПК).

Перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, або слідчий суддя або суд пересвідчуються в особі та компетентності перекладача, з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснюють його права і обов'язки.

За завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе відповідальність, установлену законом.

Залучення перекладача під час провадження досудового розслідування покликано забезпечити:

- реалізацію, передбаченого конституцією України права кожного на вільний вибір мови спілкування, разом і в сфері кримінального судочинства;
- перекладач забезпечує міжособистісне спілкування осіб, які володіють різними мовами, але є суб'єктами одного досудового розслідування;
- здійснення перекладу змісту комунікації між різними особами під час слідчих (розшукових) дій на державну мову;

– складання протоколів слідчих (розшукових) дій за участю осіб, які державною мовою не володіють або володіють недостатньо.

З метою забезпечення неупередженості в проведенні досудового розслідування, під час проведення низки слідчих (розшукових) дій, заразом, таких як пред'явлення особи, трупа або речі для впізнання, огляду трупа, заразом пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох **незаінтересованих осіб (понятих)**. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор уважатиме це доцільним.

Обшук або огляд житла або іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження.

Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

10.3.8. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення

Слідчий, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається.

Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії.

Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування. Згідно зі ст. 222 КПК дані досудового розслідування загалом не можуть бути розголошені.

Відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим.

У необхідних випадках слідчий, прокурор попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з прийняттям в ньому участі, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу. Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою кримінальну відповідальність, установлену законом.

Така заборона зумовлена тим, що передчасне розголошення даних розслідування може перешкодити встановленню усіх обставин у кримінальному провадженні, зокрема призвести до знищення доказів співучасниками кримінального правопорушення або іншими зацікавленими в результатах кримінального провадження особами, створить умови для ухилення осіб, причетних до учинення кримінального правопорушення тощо. Окрім того, передчасне і неконтрольоване розголошення даних досудового розслідування може завдати шкоди не тільки повному і об'єктивному дослідженню обставин кримінального провадження, але й законним інтересам потерпілого, свідка, інших учасників кримінального судочинства.

Тому для того, щоб не допустити небажану втрату відомостей про обставини досудового розслідування у кримінальному провадженні прокурор, слідчий у необхідних випадках попереджають будь-кого з учасників судочинства (свідків, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, захисника, експерта, спеціаліста, перекладача, понятих та інших осіб), незалежно від джерела або способу отримання ними даних досудового розслідування і ступеня поінформованості, про обов'язок не розголошувати без їх дозволу даних досудового розслідування, які їм стали відомі. Винні в цьому несуть кримінальну відповідальність за ст. 387 КК України.

Попередження про недопустимість розголошення і дозвіл на розголошення (якщо такий був) доцільно фіксувати в протоколі певної дії, результати якої слідчий забороняє розголошувати, або в окремому протоколі, або в іншому документі (наприклад, підписці). Це дисциплінуватиме учасників процесу та інших осіб і в майбутньому дасть змогу обґрунтовано вирішити питання про їх кримінальну відповідальність.

Дані досудового розслідування можуть бути оголошені лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсягу, в якому вони визнають це можливим, якщо розголошення не суперечить інтересам досудового розслідування і не пов'язане з порушенням прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Розголошення даних про приватне життя учасників кримінального судочинства без їх згоди не допускається. Згода учасника кримінального судочинства на розголошення даних про його приватне життя повинна бути виражена в письмовій формі і міститися в матеріалах кримінального провадження.

10.4. Спеціальне досудове розслідування

З метою належного функціонування суспільства держава повинна своєчасного реагувати на зміни відносин між громадянами, виникнення нових за характером та формою відносин, шляхом їх правої регламентації. Метою такої діяльності є забезпечення охорони індивіда, суспільства держави від протиправних посягань.

З огляду на наявність значної кількості випадків переховування осіб, що вчинили особливо тяжкі, резонансні та зухвалі злочини, потерпілими від яких стала велика кількість людей видається доцільним уведення нового інституту – кримінального провадження за відсутності підозрюваного (спеціальне досудове розслідування та спеціальний судовий розгляд). Таке нововведення покликане забезпечити виконання завдань кримінального провадження, забезпечити ефективний захист потерпілих.

З огляду на аналіз норм Глави 24¹ КПК можна зробити висновок, що **спеціальне досудове розслідування** – це регламентований загальними положеннями досудового розслідування та спеціальними нормами порядок здійснення досудового розслідування щодо осіб, окрім неповнолітніх, підозрюваних у вчиненні злочинів передбачених ст.ст. 109, 110, 110², 111, 112, 113, 114, 114¹, 115, 116, 118, ч. 2–5 ст. 191 (у разі зловживання службовою особою своїм службовим становищем), ст.ст. 209, 258, 258¹, 258², 258³, 258⁴, 258⁵, 348, 364, 364¹, 365, 365², 368, 368², 368³, 368⁴, 369, 369², 370, 379, 400, 436, 436¹, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 КК України, та переховуються від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, якщо вони перебувають поза межами України, що здійснюється за ухвалою слідчого судді.

З клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді має право звернутися прокурор або слідчий за погодженням з прокурором.

У клопотанні зазначаються:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на обставини;

4) відомості щодо оголошення особи у міждержавний та/або міжнародний розшук;

5) виклад обставин про те, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності;

б) перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання.

Клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування розглядається слідчим суддею не пізніше десяти днів з дня його надходження до суду за участі особи, яка подала клопотання, та захисника.

Якщо підозрюваний самостійно не залучив захисника, слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для залучення захисника.

Слідчий суддя, встановивши, що клопотання подано без додержання вимог ст. 297² КПК, повертає його прокурору, слідчому, про що постановляє ухвалу.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка або дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування.

Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, якщо прокурор, слідчий не доведе, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук.

Під час вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

За наслідками розгляду клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає мотиви задоволення або відмови у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування.

Якщо у справі декілька підозрюваних, слідчий суддя постановляє ухвалу лише стосовно тих підозрюваних, щодо яких є обставини, передбачені ч. 2 ст. 297¹ КПК.

Повторне звернення з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді в одному кримінальному провадженні не допускається, окрім випадків наявності нових обставин, які підтверджують, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук.

Копія ухвали надсилається прокурору, слідчому та захиснику.

Якщо підстави для постановлення слідчим суддею ухвали про спеціальне досудове розслідування перестали існувати, подальше досудове розслідування здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими КПК.

Відомості про здійснення спеціального досудового розслідування вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Повістки про виклик підозрюваного у разі здійснення спеціального досудового розслідування надсилаються за останнім відомим місцем його проживання або перебування та обов'язково публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційних веб-сайтах органів, що здійснюють досудове розслідування. З моменту опублікування повістки про виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження підозрюваний вважається належно ознайомленим з її змістом.

Друкований орган, у якому публікуються протягом наступного року повістки про виклик підозрюваного, визначається не пізніше 1 грудня поточного року у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Копії процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, надсилаються захиснику.

10.5. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції

Указаний режим установлюється відповідно до Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 року та Розділом 9¹ КПК «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції».

Територія проведення антитерористичної операції – територія України, на якій розташовані населені пункти, визначені у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція, розпочата відповідно до Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 року № 405/2014.

Кабінет Міністрів України на засіданні 30 жовтня прийняв розпорядження № 1053, яким затвердив перелік населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція.

Варто зауважити, що на території України, де проводиться антитерористична операція, питання досудового розслідування, діяльності слідчого судді та судового розгляду кримінальних проваджень значно утруднюються.

Відтак відповідно до зазначеного закону, питання, що відносяться до повноважень слідчого судді в кримінальних провадженнях, що перебувають на стадії досудового розслідування і здійснюються в районі проведення антитерористичної операції, в разі неможливості здійснювати правосуддя розглядаються слідчими суддями місцевих загальних судів, визначених головою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

У разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених ст.ст. 163, 164, 234, 235, 247 та 248 цього Кодексу, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 109–114¹, 258–258⁵, 260–263¹, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 КК України, ці повноваження виконує відповідний прокурор (ст. 615 КПК).

Що стосується організації досудового розслідування на цій території, то підслідність кримінальних правопорушень, учинених у районі проведення антитерористичної операції, у разі неможливості здійснювати досудове розслідування визначається Генеральним прокурором України.

Матеріали досудового розслідування щодо злочинів, кримінальні провадження щодо яких знаходяться на стадії досудового слідства, у разі неможливості здійснювати досудове розслідування передаються органам досудового розслідування, визначеним Генеральним

прокурором України, протягом десяти робочих днів з дня визначення підслідності.

Органи досудового розслідування, які здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень відповідно до положень ст. 2 КПК, в разі зміни меж району або завершення антитерористичної операції продовжують досудове розслідування таких кримінальних правопорушень.

Ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора або судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим, який перебуває в районі проведення антитерористичної операції, та оголошення його в розшук є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування або спеціального судового провадження у порядку, передбаченому КПК, з особливостями, встановленими вказаним законом.

Вимога про оголошення у міждержавний або міжнародний розшук не поширюється на випадки, якщо вирішується питання про застосування стосовно цих осіб спеціального кримінального провадження.

Контрольні запитання

1. Яке значення і завдання стадії досудового розслідування?
2. З якого моменту розпочинається досудове розслідування?
3. Які є форми досудового розслідування, та в чому їх відмінність?
4. Що таке підслідність?
5. Які є підстави об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування?
6. Які є строки досудового розслідування кримінального проступку?
7. Які є строки досудового розслідування злочинів?
8. Які є строки розгляду клопотань під час досудового розслідування?
9. Хто вирішує питання про можливість та обсяг розголошення відомостей досудового розслідування?
10. Які особливості досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції?

Рекомендована література

1. Гринюк В. Окремі питання повідомлення особи про підозру як початок реалізації функції обвинувачення / В. Гринюк // Право України. – 2013. – № 11. – С. 120–127.
2. Душейко Г. О. Загальні основи взаємодії оперативних працівників зі слідчими при порушенні кримінального провадження за матеріалами оперативно-розшукової діяльності / Г. О. Душейко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4 (64). – С. 503–510.
3. Жерж Н. Застосування методу психолого-криміналістичного портрета злочинця при розслідуванні окремих видів злочинів / Н. Жерж // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 1 (39). – С. 79–86.
4. Івасюк І. Г. Інституту «повідомлення про підозру» нового кримінального процесуального законодавства України / І. Г. Івасюк // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТЗОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 4 (88). – Ч. 2. – К. 2. – С. 74–79.
5. Керевич О. В. Основні напрямки взаємодії слідчих та оперативних підрозділів ОВС при оголошенні в розшук підозрюваного / О. В. Керевич // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2014. – № 12. – С. 319–321.
6. Климчук М. П. Виконання доручень, як форма взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у кримінальному провадженні / М. П. Климчук // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 54–58.
7. Ковальов С. І. Особливості набуття процесуального статусу підозрюваного за новим КПК України / С. І. Ковальов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 1 (70). – С. 246–252.
8. Козій В. В. Підстави для об'єднання та виділення кримінальних проваджень у контексті засади законності / В. В. Козій // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2014. – № 4 (2). – С. 289–297.
9. Козій В. В. Поняття об'єднання й виділення кримінальних проваджень за законодавством України / В. В. Козій, І. В. Вернидубов // Право і суспільство. – 2015. – № 3(2). – С. 168–173.
10. Козій В. Преюдиціальність судових рішень при застосуванні виділення кримінальних проваджень у законодавстві України / В. Козій // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 2. – С. 78–83.
11. Комарницька О. Б. Щодо недотримання розумних строків у кримінальному провадженні під час досудового розслідування / О. Б. Комарницька // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – № 4. – С. 85–95.
12. Лисюк Ю. В. Окремі аспекти застосування запобіжного заходу у вигляді застави / Ю. В. Лисюк // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014 – № 7 – С. 216–219.
13. Лобойко Л. Реалізація норм чинного КПК України щодо досудового провадження: окремі аспекти / Л. Лобойко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 22–32.
14. Мазурок О. Я. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування фактів безвісного зникнення особи / О. Я. Мазурок // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – Вип. 1. – С. 117–120.
15. Мудрецька Г. В. Прогалини законодавчого регулювання домашнього арешту як запобіжного заходу у кримінальному судочинстві / Г. В. Мудрецька, Е. Е. Саутіна // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 8. – С. 260–263.

16. Обушенко О. М. Окремі аспекти розвитку функції прокуратури на стадії досудового розслідування / О. М. Обушенко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4 (74). – С. 366–374.
17. Омаров А. А. Поняття «підслідність» у кримінальному провадженні: проблема визначення / А. А. Омаров // Право і суспільство. – 2015. – № 6.2. – С. 211–214.
18. Осмолян В. А. Розгляд процесуально-правових питань щодо можливості проведення слідчих (розшукових) дій після закінчення «граничних» строків досудового розслідування / В. А. Осмолян // Університетські наукові записки. – 2015. – № 2. – С. 197–203.
19. Патик А. А. Підслідність злочинів на досудовому розслідуванні за новим кримінальним процесуальним кодексом України / А. А. Патик // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 155–164.
20. Сліпченко В. І. Особливості взаємодії оперативних та слідчих підрозділів за новим КПК України / В. І. Сліпченко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4(64). – С. 539–545.
21. Смирнов Є. В. Неоголошення про підозру як штучний спосіб затягування строків досудового розслідування: методологічна проблема захисту / Є. В. Смирнов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 474–480.
22. Суворов О. М. Поняття та форми взаємодії слідчих з оперативними підрозділами у протидії службовим злочинам корупційної спрямованості / О. М. Суворов // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11. – № 2. – С. 102–112.
23. Топчій В. В. Взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у складі слідчо-оперативних груп / В. В. Топчій // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2014. – № 4. – С. 138–143.
24. Топчій В. В. Передумови взаємодії слідчого й оперативного працівника органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів / В. В. Топчій // Право і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 286–293.
25. Туркот М. Особливості процесуального керівництва досудовим розслідуванням в умовах надзвичайних ситуацій та під час проведення антитерористичної операції / М. Туркот, Р. Лук'яненко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 3 (41). – С. 82–91.
26. Черняк Н. П. Особливості взаємодії слідчих з оперативними підрозділами при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій / Н. П. Черняк // Держава та регіони. Серія: Право. – 2014. – № 4. – С. 156–160.
27. Черняк Н. П. Процесуальні особливості повідомлення особі про підозру / Н. П. Черняк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1 (65). – С. 555–561.
28. Четвертак Д. Ю. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ при розслідуванні приховування злочинів / Д. Ю. Четвертак // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2014. – Вип. 14. – С. 140–145.
29. Ягунов Д. В. Дотримання розумних строків на стадії досудового розслідування та захист прав потерпілого: окремі проблеми чинного кримінального процесуального законодавства та шляхи їх вирішення / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 53. – С. 332–341.

Тема 11

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

11.1. Поняття і значення повідомлення про підозру

11.2. Порядок повідомлення про підозру у кримінальному провадженні

11.3. Випадки (підстави) повідомлення про підозру. Зміна підозри у кримінальному провадженні

11.1. Поняття і значення повідомлення про підозру

Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК із моменту повідомлення особі про підозру починається процедура притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Особу можна притягти до кримінальної відповідальності тільки на підставах і в порядку, встановлених законом.

Суть повідомлення про підозру полягає в тому, що в цей момент особа притягається до кримінальної відповідальності. Це означає, що припиняється перебіг строку давності притягнення особи до кримінальної відповідальності, який передбачений у ст. 49 КК України. Датою притягнення особи до кримінальної відповідальності є дата складення повідомлення про підозру, а не час винесення вироку. Однак це не означає, що підозрюваний одразу ж несе кримінальну відповідальність, оскільки притягнення до кримінальної відповідальності безпосередньо не пов'язане із кримінальним покаранням.

Відповідно, значення повідомлення про підозру полягає не у визнанні особи винуватою і не у встановленні кримінальної відповідальності, а у створенні для цього відповідних умов. Під час розслідування установлюється, чи відбулося кримінальне правопорушення і хто його вчинив.

Маючи на меті забезпечити умови для того, щоб особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, понесла відповідальність за свої протиправні дії, акт притягнення до кримінальної відповідальності водночас є засобом реалізації наданих цій особі процесуальних прав. Притягнення особи до кримінальної відповідальності тільки тоді відповідає інтересам правосуддя, коли воно є законним і обґрунтованим.

Згідно з ч. 2 ст. 9 КПК, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити і ті обставини, що викривають, і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують або обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Порушення вимог законності й обґрунтованості притягнення до кримінальної відповідальності може спричинити і засудження невинуватого, і необґрунтоване звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, що є недопустимим.

Маючи на меті забезпечити умови для того, щоб особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, понесла відповідальність за свої протиправні дії, повідомлення про підозру водночас є засобом реалізації наданих цій особі процесуальних прав та виконання обов'язків, що становить зміст її процесуального статусу. Особа набуває процесуального статусу підозрюваного в одному із випадків, а саме після повідомлення про підозру, в іншому – після затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Для того, щоб дати повне визначення поняття повідомлення про підозру в кримінальному провадженні доцільно встановити його ознаки. Ними є:

- повідомлення про підозру є проміжним результатом вирішення кримінального провадження, тобто його подальшого руху і підсумком процесу вирішення питання про початок процедури притягнення особи до кримінальної відповідальності;

- повідомлення про підозру є актом застосування норм кримінального процесуального права;

- повідомлення про підозру приймається на підставі кримінального процесуального закону і спираються на конкретну норму, тобто є законними і обґрунтованими;

- виходять від компетентних органів держави, їх посадових осіб (прокурора, слідчого) і мають категоричний, офіційно-владний, обов'язковий для виконання характер;

– повідомлення про підозру адресується чітко визначеному суб'єкту (особі, яка вчинила кримінальне правопорушення і у зв'язку із чим вона затримана або її причетність встановлена доказами у кримінальному провадженні), тобто є засобами індивідуальної правової регламентації кримінальних процесуальних відносин;

– повідомлення про підозру має певну встановлену кримінальним процесуальним законом форму документа (окрім назви за формою, містить інші чітко позначені реквізити: дата та місце складання; назву органів або посадових осіб, котрі їх видали; підписи, дати; мають сувору структуру тощо).

З огляду на зазначене, повідомлення про підозру можна тлумачити як:

- інститут кримінального процесуального права;
- кримінальну процесуальну дію;
- акт правового застосування;
- кримінальний процесуальний документ;
- кримінальне процесуальне рішення.

Повідомлення про підозру як інститут кримінального процесуального права – це сукупність кримінальних процесуальних норм, які регламентують порядок та підстави притягнення особи до кримінальної відповідальності під час досудового розслідування.

Повідомлення про підозру як кримінальна процесуальна дія – це здійснення компетентною посадовою особою (прокурором або за дорученням прокурора слідчим) своїх обов'язків щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності у межах наданих кримінальним процесуальним законодавством повноважень.

Повідомлення про підозру як акт правового застосування – це правовий акт компетентного органу або посадової особи (прокурора або за дорученням прокурора слідчого), виданий на підставі кримінальних процесуальних фактів і норм кримінального процесуального права, що визначає права, обов'язки особи, яка притягається до кримінальної відповідальності (підозрюваного) та міру її відповідальності.

Повідомлення про підозру як кримінальний процесуальний документ – це матеріальний об'єкт, що містить у зафіксованому вигляді інформацію про притягнення особи до кримінальної відповідальності за учинення кримінального правопорушення, оформлений у кримінальному процесуальному порядку прокурором або за дорученням прокурора слідчим і має відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства юридичну силу.

Повідомлення про підозру як кримінальне процесуальне рішення – це розумова діяльність прокурора та слідчого із визначення майбутнього правового статусу особи, яка вчинила кримінальне правопорушення та визначення подальшого руху кримінального провадження.

11.2. Порядок повідомлення про підозру у кримінальному провадженні

Кримінальний процесуальний закон визначає порядок повідомлення особі про підозру шляхом вручення письмового повідомлення про підозру в день його складення слідчим або прокурором.

Відповідно до п. 11 ч. 2 ст. 36 КПК повідомлення про підозру входить до компетенції прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів під час досудового розслідування у формі процесуального керівництва.

Згідно з п. 6 ч. 2 ст. 40 КПК повідомляти про підозру може й слідчий, але за погодженням із прокурором. Письмове повідомлення про підозру вручається безпосередньо особі, яка притягується до кримінальної відповідальності. У разі неможливості вручення повідомлення про підозру воно вручається за правилами, які передбачені під час здійснення виклику слідчим прокурором.

У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повідомлення про підозру для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи або іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи.

Особі, що перебуває під вартою, повідомлення про підозру може вручатися через адміністрацію місця ув'язнення. Повідомлення про підозру неповнолітній особі, зазвичай, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику, а обмежено дієздатній особі її піклувальнику. Інший порядок повідомлення про підозру допускається лише в разі, якщо це обумовлюється обставинами кримінального провадження.

У випадку прийняття рішення про здійснення спеціального досудового розслідування повідомлення про підозру особі, яка притягується до кримінальної відповідальності надсилається за останнім відомим

місцем її проживання або перебування та обов'язково публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційних веб-сайтах органів, що здійснюють досудове розслідування. З моменту опублікування повідомлення про підозру в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження підозрюваний вважається належно ознайомленим з її змістом.

Друкований орган, у якому публікуються протягом наступного року повістки про виклик підозрюваного, визначається не пізніше 1 грудня поточного року в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Копія повідомлення про підозру в провадженнях, які здійснюються у порядку спеціального досудового розслідування, що підлягають врученню підозрюваному, надсилаються захиснику.

Якщо повідомленню про підозру передувало затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, то таке повідомлення вручається не пізніше двадцяти чотирьох годині з моменту її затримання. У разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру після двадцяти чотирьох годин із моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню.

Особливості повідомлення про підозру встановлюються щодо окремої категорії осіб, відносно яких вирішується питання про притягнення їх до кримінальної відповідальності. Так, письмове повідомлення про підозру здійснюється:

– адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові – Генеральним прокурором України, його заступником, керівником регіональної прокуратури в межах його повноважень;

– народному депутату України, кандидату в Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові або іншому члену Рахункової палати, прокурору Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Директору або іншому працівнику Національного антикорупційного бюро України, заступникам Генерального прокурора України, члену Національного агентства з питань запобігання корупції – Генеральним прокурором України (виконувачем обов'язків Генерального прокурора України);

– судді Конституційного Суду України, професійному судді, присяжному та народному засідателю на час здійснення ними правосуддя, працівникам Національного антикорупційного бюро України – Генеральним прокурором України або його заступником;

– Генеральному прокурору України – заступником Генерального прокурора України.

Відомості щодо повідомлення про підозру особі, зокрема дата та час повідомлення про підозру, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

11.3. Випадки (підстави) повідомлення про підозру. Зміна підозри у кримінальному провадженні

З огляду на засаду публічності, прокурор, а також слідчий за погодженням із прокурором обов'язково здійснює повідомлення про підозру особі у випадках:

- 1) затримання особи на місці учинення кримінального правопорушення або безпосередньо після його учинення;
- 2) обрання до особи одного з передбачених запобіжних заходів;
- 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Під достатніми доказами для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення розуміються достовірні відомості, зібрані, перевірені й оцінені прокурором та слідчим у встановленому законом порядку, які у своїй сукупності приводять до єдиного і правильного висновку на певний момент розслідування про те, що відповідна особа вчинила кримінальне правопорушення і не підлягає звільненню від кримінальної відповідальності.

Повідомленням особі про підозру прокурором його обвинувальна діяльність не закінчується під час досудового розслідування. Кримінальний процесуальний закон також встановлює випадки, коли повідомлення про підозру може складатися прокурором і під час судового розгляду, зокрема, під час висунення додаткового обвинувачення. У такому разі прокурором складається відповідне клопотання та виконуються дії щодо його погодження із прокурором вищого рівня. У разі задоволення такого клопотання прокурора, суд зобов'язаний відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для підготовки до захисту від додаткового обвинувачення або підготовки представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, до судового розгляду та складання прокурором нової підозри, відкриття матеріалів іншій стороні за додатковим обви-

нуваченням та складання нового обвинувального акту прокурором та вручення його копій.

Закон не вимагає від слідчого зібрати до цього часу всі необхідні і можливі докази, які підлягають доказуванню у кримінальній справі. Однак на даний момент *необхідно зібрати достатньо доказів, які вказують на те, що:*

- діяння, з приводу якого провадиться розслідування, справді мало місце;
- його вчинила особа, питання про притягнення якої як обвинуваченого вирішується;
- у діянні даної особи міститься склад конкретного злочину;
- відсутні обставини, які виключають провадження у справі і кримінальну відповідальність даної особи.

Рішення про притягнення особи як обвинуваченого може прийняти тільки слідчий, у провадженні якого перебуває дана кримінальна справа на підставі внутрішнього переконання про винуватість особи. Слідчий не має права давати доручення про притягнення особи як обвинуваченого, пред'явлення обвинувачення ні органу дізнання, ні іншому слідчому. Якщо кримінальну справу розслідує група слідчих, постанову про притягнення як обвинуваченого виносить старший слідчої групи.

Після повідомлення про підозру слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа (особа, якій законом надано право здійснювати затримання) зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права, передбачені ст. 42 КПК та вручити пам'ятку про роз'яснення процесуальних прав та обов'язків. Слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа на прохання підозрюваного зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав.

Письмове повідомлення про підозру має містити такі відомості:

- прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення;
- анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру;
- найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення;
- зміст підозри;
- правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

– стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, зокрема зазначення часу, місця його учинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру;

– права підозрюваного;

– підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення.

У разі виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язані виконати дії, передбачені щодо повідомлення підозри за обставинами які їм стали відомі та не могли бути відомі під час здійснення попередньої процесуальної діяльності.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття «повідомлення про підозру».
2. У чому полягає значення повідомлення про підозру?
3. Який порядок повідомлення про підозру в кримінальному провадженні?
4. Які правові наслідки повідомлення про підозру в кримінальному провадженні?
5. Які підстави повідомлення про підозру?
6. Які підстави зміни підозри у кримінальному провадженні?
7. Який порядок повідомлення про підозри в разі їх зміни?

Рекомендована література

1. Аленін Ю. П. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення / Ю. П. Аленін, І. В. Гловюк // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1. – С. 161–169.
2. Бабич А. А. Повідомлення військовослужбовця про підозру / А. А. Бабич // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 11–17.
3. Гуртієва Л. М. Поняття та правова природа повідомлення про підозру у кримінальному провадженні України / Л. М. Гуртієва // Митна справа. – 2014. – № 6 (2.1). – С. 185–190.
4. Лук'янець О. О. Особливості вручення повідомлення особі про підозру / О. О. Лук'янець // Часопис Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 8. – № 1. – С. 101–102.
5. Палюх А. І. Участь прокурора в доказуванні при повідомленні про підозру під час досудового розслідування / А. І. Палюх // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 837. – С. 476–483.

6. Рогатюк І. В. Повідомлення про підозру: значення інституту та проблеми правозастосування / І. В. Рогатюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 3. – С. 115–124.
7. Татаров О. Ю. Повідомлення про підозру: проблеми кримінальної процесуальної регламентації / О. Ю. Татаров, Д. М. Мірковець // Митна справа. – 2015. – № 1 (2.2). – С. 265–271.
8. Тищенко О. Окремі питання процесуального порядку повідомлення про підозру в контексті реалізації засади публічності / О. Тищенко, Д. Говорун // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 9. – С. 149–153.
9. Тітко А. А. Дотримання конституційних прав і свобод громадянина під час повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення / А. А. Тітко // Право і суспільство. – 2014. – № 6.1. – С. 227–230.
10. Топорецька З. М. Прокурорський нагляд за законністю повідомлення особі про підозру / З. М. Топорецька // Часопис Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 8. – № 2. – С. 132–136.
11. Фараон О. В. Випадки повідомлення про підозру / О. В. Фараон // Право і суспільство. – 2015. – № 3(3). – С. 198–202.
12. Фараон О. Зміна повідомлення про підозру в аспекті ст. 279 Кримінального процесуального кодексу України / О. Фараон // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 402–406.

Тема 12

СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ

- 12.1. Загальні положення проведення слідчих (розшукових) дій*
- 12.2. Характеристика допиту та його видів*
- 12.3. Характеристика пред'явлення для впізнання та його видів*
- 12.4. Характеристика обшуку та його видів*
- 12.5. Характеристика огляду та його видів. Освідування*
- 12.6. Характеристика слідчого експерименту*
- 12.7. Характеристика проведення експертизи*

12.1. Загальні положення проведення слідчих (розшукових) дій

Процесуальні дії слідчого або прокурора під час досудового розслідування, незалежно від їх завдання, загалом спрямовані на швидке, повне й неупереджене розслідування кримінального провадження. У такому розумінні всі процесуальні дії слідчого щодо кримінального провадження можна було б назвати слідчими (розшуковими) діями. Але в юридичній літературі слідчими (розшуковими) діями називають лише ті, специфічною ознакою, яких є безпосередня спрямованість на виявлення, збирання, дослідження, перевірку, оцінку й використання доказів, тобто ті дії слідчого, результати яких безпосередньо пов'язані з можливістю отримання доказової інформації.

Кримінальний процесуальний закон передбачає слідчі (розшукові) дії, сукупність яких дає змогу говорити про них як про систему. Для отримання доказів слідчий має право проводити такі слідчі (розшукові) дії:

1) допит, зокрема одночасний допит двох або більше раніше допитаних осіб (ст.ст. 224–226 КПК), допит у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК);

2) пред'явлення для впізнання: особи (ст. 228 КПК), речей (ст. 229 КПК), трупа (ст. 230 КПК), впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК);

3) обшук (ст.ст. 233–236 КПК);

4) огляд: місцевості, приміщень, речей та документів (ст. 237 КПК), трупа (ст. 238 КПК), огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК);

5) ексгумація трупа (ст. 239 КПК);

6) слідчий експеримент (ст. 240 КПК);

7) освідування особи (ст. 241 КПК);

8) залучення експерта та проведення експертизи (ст.ст. 242–243 КПК);

9) отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК).

Термін «слідча дія» найвживаніший в практиці діяльності органів досудового розслідування та прокуратури.

Слідчі (розшукові) дії – це різновид процесуальних дій, які спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні з подальшою їх оцінкою, і окремо, і в сукупності для прийняті окремих процесуальних рішень, що визначають рух кримінального провадження.

Послідовність слідчих (розшукових) дій залежить від конкретної слідчої ситуації і встановлюється слідчим або прокурором самостійно.

Слідчі (розшукові) дії можна класифікувати залежно від окремих критеріїв:

1) за порядком проведення (первинні, повторні та додаткові).

Первинні – це слідчі розшукові дії, які проводяться уперше щодо предмета або учасника дослідження.

Повторним називають ті слідчі (розшукові) дії, які мають той самий предмет, що і первинні, наприклад, коли йдеться про ті ж відомості, які отримані під час первинного допиту від допитуваної особи, але слідчий не впевнений у достовірності раніше отриманих показань, з огляду на що, проводить повторний допит.

Додатковими називають слідчі (розшукові) дії, метою яких є отримання відомостей, які не були отримані під час первинної слідчої (розшукової) дії з об'єктивних або суб'єктивних причин. Такою причиною, наприклад, може бути погодні умови під час проведення первинного огляду місця події на відкритій місцевості, що не дали змоги в повному об'ємі встановити всі обставини учинення кримінального правопорушення;

2) за вказівкою у кримінальному процесуальному законі (обов'язкові та необов'язкові).

Обов'язковість слідчої (розшукової) дії може визначатися прямою вказівкою в законі, наприклад, випадки обов'язкового призначення судово-медичної експертизи для встановлення причин смерті; призначення судово-психіатричної експертизи для з'ясування психічного стану підозрюваного або обвинуваченого.

Якщо одні й ті самі обставини учинення кримінального правопорушення відомі одночасно великій кількості осіб (наприклад, у разі проведення культурно-масових заходів), то не обов'язково їх усіх допитувати;

3) за місцем проведення: (за місцем проведення досудового розслідування, на місці події, за місцем знаходження учасника слідчої (розшукової) дії).

Зазвичай більшість слідчих (розшукових) дій проводиться у кабінеті слідчого або в кімнатах для проведення слідчих (розшукових) дій органу досудового розслідування. Проте бувають випадки, коли слідча (розшукова) дія може бути проведена на місці учинення кримінального правопорушення, наприклад, огляд місця події, слідчий експеримент на місці події тощо. Також окремі слідчі (розшукові) дії можуть бути проведені за місцем знаходження учасника слідчої (розшукової) дії, наприклад, допит підозрюваного у СІЗО, допит потерпілого у лікарні тощо;

4) за прийняттям рішення уповноваженою посадовою особою (за рішенням слідчого (постановою або без такої), за рішенням прокурора (постановою), за рішенням слідчого судді (ухвалою)).

Для проведення слідчих (розшукових) дій наявні **загальні умови**, які становлять сукупність вимог, передбачених кримінальним процесуальним законом, що ставляться до процедури кожної окремої слідчої (розшукової) дії.

Слідчі (розшукові) дії будуть правомірними за таких загальних умов:

1) будь-яка слідча (розшукова) дія може проводитися за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді тільки після внесення відомостей до ЄРДР, за винятком огляду місця події;

2) порядок проведення слідчих (розшукових) дій і їх процесуальне оформлення має чітко відповідати кримінальному процесуальному законодавству;

3) відповідальність за своєчасність, законність і обґрунтованість проведення слідчих (розшукових) дій покладається на особу, яка провадить розслідування у кримінальному провадженні;

4) слідчі (розшукові) дії проводяться за наявності підстав (правових, процесуальних і фактичних).

Правові підстави – це сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом умов, які надають слідчому право провадити ту або іншу слідчу (розшукову) дію.

Фактичні підстави – це різні фактичні дані, які визначають необхідність виявлення, збирання і перевірки доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій з метою встановлення обставин учинення кримінального правопорушення.

Процесуальні підстави – це рішення викладене у процесуальному акті правозастосування (постанова або ухвала) на основі фактичних даних і ґрунтується на нормі кримінального процесуального закону. Як зазначалося, не у всіх випадках обов'язково оформляти процесуальне рішення про проведення слідчої (розшукової) дії.

Рішення про проведення слідчих (розшукових) дій приймає слідчий самостійно, за винятком випадків, коли слідча (розшукова) дія проводиться за рішенням слідчого судді або прокурора.

Слідчі (розшукові) дії можуть проводитись і за вказівкою прокурора, начальника органу досудового розслідування, за клопотанням інших учасників кримінального провадження, наприклад, підозрюваного, його захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників.

Мета проведення слідчої дії, зазвичай, безпосередньо передбачена у КПК. Наприклад, метою огляду є виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів (ч. 1 ст. 237 КПК).

Місце і час проведення слідчих (розшукових) дій. Переважно слідчі (розшукові) дії проводяться там, де визнає за необхідне слідчий. Найчастіше це кабінет слідчого. Деякі слідчі дії не можуть проводитись у кабінеті слідчого (огляд місця події, слідчий експеримент тощо). Іноді слідчі (розшукові) дії слідчий проводить за місцем перебування допитуваної особи (потерпілого – у лікарні, підозрюваного – в слідчому ізоляторі).

Кримінальний процесуальний закон передбачає проведення слідчих дій у денний час (із 6 до 22 години). В нічний час слідчі (розшукові) дії можуть бути проведені у невідкладних випадках, коли зволікання з їх проведенням створює загрозу настання негативних наслідків, втрати доказів, продовження злочинних дій, приховування злочинців й ін.

У деяких випадках проведення слідчої (розшукової) дії зумовлене попередньою слідчою (розшуковою) дією або прямо передбачене вказівкою в законі. Так, якщо під час допиту потерпілий дасть показання про те, що він зможе упізнати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, проводиться пред'явлення для впізнання. Окрім цього, передбачені випадки обов'язкового призначення експертизи.

Слідчі (розшукові) дії, які проводяться за дорученням слідчого, прокурора, необхідно виконати у строк який вказаний у дорученні.

Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні проводяться протягом строку досудового розслідування.

Тривалість слідчої (розшукової) дії залежить від її характеру, умов, у яких вона проводиться.

Учасники слідчих (розшукових) дій. Учасниками слідчих (розшукових) дій можуть бути, окрім особи, яка її проводить, прокурор, начальник органу досудового розслідування, інші особи, присутність яких слідчий визнає за необхідне. Прокурор і начальник органу досудового розслідування, окрім особистої участі в проведенні слідчої (розшукової) дії, мають право давати слідчому вказівки. У всіх випадках участі прокурора або начальника органу досудового розслідування в разі проведення слідчих (розшукових) дій обов'язково робиться відмітка у відповідному протоколі.

У разі проведення деяких слідчих (розшукових) дій присутні поняті. Слідчий запрошує їх із кількості не заінтересованих осіб. Основна роль понять полягає в тому, щоб засвідчити факт, зміст і результати слідчої (розшукової) дії, при проведенні якої вони були присутніми. Перед початком слідчої (розшукової) дії слідчий повинен роз'яснити понятим їх права й обов'язки.

Згідно з ч. 7 ст. 223 КПК слідчий, прокурор зобов'язані запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа або речі для впізнання, огляду трупа, заразом пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису перебігу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Понятих можна запросити для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор уважатиме за доцільне.

Обшук або огляд житла або іншого володіння особи, обшук особи також проводиться за обов'язкової участі не менше двох понять незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Понятих можна допитати під час судового розгляду як свідків проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятного, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії.

Як понятих не варто залучати осіб, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння, осіб, які мають фізичні вади, що перешкоджають усвідомленню змісту, перебігу і результатів слідчої (розшукової) дії: сліпі або такі, що мають поганий зір, глухі, осіб, що мають громадянство інших держав або проживають на значному віддаленні від місця проведення досудового розслідування.

У багатьох слідчих (розшукових) діях можлива участь експерта або спеціаліста, які надають допомогу слідчому в застосуванні технічних засобів і прийомів виявлення, фіксування доказів, використовуючи власні знання і навички.

Під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

У такому разі до початку слідчої (розшукової) дії педагогу, психологу, законному представнику або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі.

Відповідно до закону або за рішенням слідчого у проведенні слідчих дій можуть брати участь підозрюваний, його захисник, представник або законний представник, свідок, потерпілий та інші особи.

Законний представник під час проведення слідчих (розшукових) дій користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, окрім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, і не може бути доручена представнику (ст. 44 КПК).

Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, окрім випадків, коли участь захисника є обов'язковою.

Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, проведення процесуальної дії

відкладається або для її проведення залучається захисник у порядку, передбаченому ст. 53 КПК. Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, окрім процесуальних прав, які реалізуються безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст. 50 КПК, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду.

Захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, за яких неможливе прослуховування або підслуховування (ст. 46 КПК).

У випадках, коли особа не володіє мовою, якою ведеться судочинство, запрошується перекладач для перекладу пояснень, показань або документів.

Перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, або суд пересвідчуються в особі й компетентності перекладача, з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснюють його права й обов'язки.

Слідча (розшукова) дія, що проводиться за клопотанням сторони захисту, потерпілого, проводиться за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника або представника, окрім випадків, коли, з огляду на специфіку слідчої (розшукової) дії, це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній.

Особи, що ініціювали проведення слідчої (розшукової) дії і присутні під час її проведення, повинні дотримуватися відповідних процесуальних вимог, виконувати законні вказівки й розпорядження слідчого, прокурора, який проводить слідчу (розшукову) дію і лише з його дозволу ставити запитання, а в разі незгоди з рішеннями особи, яка проводить слідчу (розшукову) дію, висловлювати власні пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, факт і зміст яких підлягає обов'язковому занесенню до протоколу, незалежно від задоволення або відмови у задоволенні слідчого, прокурора або особи, яка проводить таку дію за його дорученням.

Фіксація проведення слідчих (розшукових) дій. Відповідно до ст. 103 КПК процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися:

- 1) у протоколі;
- 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії;
- 3) у журналі судового засідання.

Про факт проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії складають протокол із відповідними додатками.

Додатками до протоколу можуть бути:

- 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;
- 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;
- 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;
- 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації й інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Факт долучення додатків до протоколу обов'язково зазначають у протоколі. Додатки до протоколів потрібно належно виготовити, упакувати задля надійного збереження, а також засвідчити підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

У разі фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це потрібно зазначити у протоколі.

Протокол під час досудового розслідування складається письмово від руки або друкується слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення. До складу слідчої (розшукової) дії входять також дії щодо відповідного упакування речей і документів й інші дії, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із текстом протоколу.

Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписаннями. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який власним підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які вносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а в разі його відсутності – понятих (ст. 104 КПК).

12.2. Характеристика допиту та його видів

Допит за своїм змістом є способом одержання від осіб, котрі наділені в кримінальному провадженні певним процесуальним статусом відомостей щодо відомих їм обставин у певному кримінальному провадженні. Допит має на меті отримання відомостей, котрі згідно зі ст. 95 КПК, матимуть статус показань – джерел доказів. Такі відомості під час досудового розслідування згідно з ч. 1 ст. 84 КПК отримуються слідчим або прокурором у процесі їх безпосереднього спілкування з належним суб'єктом через фіксування в протоколі або на носії інформації на якому, за допомогою використання науково-технічних засобів, зафіксовані процесуальні дії щодо отримання показань особи і їх результат (ст. 103 КПК). Також у ч. 1 ст. 84 КПК визначено перелік належних суб'єктів, котрі мають право отримувати показання в процесі розслідування, такими суб'єктами є: слідчий та прокурор, слідчий суддя.

Залежно від можливості набуття процесуального статусу особи, яка володіє відомостями, які мають значення для кримінального провадження, закон розрізняє допити наступних суб'єктів: потерпілого, свідка, підозрюваного, експерта.

Відтак **допит** під час досудового розслідування в кримінальному провадженні – це *слідча (розшукова) дія, проведення якої направлене на збирання, перевірку, оцінку доказів способом отримання у словесній формі даних про обставини, які мають значення для кримінального провадження, і подальшої їх фіксації в протоколі й іншими передбаченими законом способами належними суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності.*

Підстави для проведення допиту. Для проведення допиту не потрібно винесення постанови або отримання дозволів суду. Слідчий або прокурор керується наявними у матеріалах провадження достатніми даними, під час аналізу й оцінки яких він самостійно приймає рішення про необхідність проведення такої слідчої (розшукової) дії як допит.

Місце проведення допиту. Ґрунтуючись на загальних правилах проведення слідчих (розшукових) дій допит проводиться за місцем досудового розслідування – місцем територіальної дислокації органу досудового розслідування. Здебільшого допит проводиться у кабінеті слідчого або прокурора, а у випадках коли проведення допиту доручено оперативному підрозділу – в службовому кабінеті уповноваженої особи правоохоронного органу, котра виконує таке доручення. Визначаючись із місцем проведення допиту, слідчий або прокурор повинен перевірити таке приміщення на предмет наявності або можливості створення належних умов для вільного спілкування з допитуваним, а також, виходячи з тактичних потреб конкретного допиту.

Час проведення допиту. Час в який є можливе проведення допиту, а також його тривалість є суворо регламентований ч. 4 ст. 223 КПК і ч. 2 ст. 224 КПК. Час проведення допиту та випадки відступлення від правила розглянуті нами в частині загальних умов проведення слідчих (розшукових) дій. А щодо тривалості проведення допиту то закон не дозволяє його проведення безперервно понад дві години, а загалом понад вісім годин на день. Тобто часовий інтервал визначений для проведення допиту на день є 8 годин, від 6 до 22 години з чотирьохразовим безперервним проведенням допиту по 2 години.

Порушення ж вимоги закону щодо часу та тривалості проведення допиту розцінюється як грубе порушення норм кримінального процесуального закону і може тягнути за собою, під час оцінки його результатів судом прийняття рішення про його недопустимість, адже згідно з ч. 1 ст. 87 КПК доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК.

Учасники допиту. Окрім логічно визначених учасників допиту, без котрих його проведення, апріорі є неможливим (мається на увазі слідчого, прокурора та особи (осіб) допитуваного), брати участь у його проведенні можуть і інші учасники кримінального провадження. Такими учасниками можуть бути: прокурор (регламентовано п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК), експерт (п.п. 3 та 5 ч. 3 ст. 69 КПК), спеціаліст (ч. 4 ст. 71 та ч. 5 ст. 224 КПК), перекладач (за необхідності у порядку і на основі ст. 29, 68 і ч. 3 ст. 224 КПК), захисник (на підставі п. 3 ч. 3 ст. 42 та ст. 45 КПК), адвокат свідка (ст. 50 та п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК), законний представник, педагог, психолог, лікар у випадку допиту малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226 КПК). Також закон не забороняє залучати для проведення допиту понятих.

Хід такої слідчої (розшукової) дії, як допит для зручності можна поділити на кілька етапів: 1) з'ясування особи допитуваного; 2) роз'яс-

нення ходу проведення допиту; 3) роз'яснення прав й обов'язків допитуваному; 4) вільна розповідь; 5) запитання слідчого та прокурора і відповіді на них допитуваним.

Ч. 3 ст. 224 КПК визначає, що перед допитом установлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. Особу допитуваного встановлюють через ознайомлення з її документами, що посвідчують особу.

Після з'ясування особи допитуваного слідчий або прокурор повідомляють особі про підстави проведення допиту та про процесуальний статус особи, залежно від якого роз'яснюють комплекс її прав, а також доводять процес проведення певної слідчої (розшукової) дії. Про ці факти обов'язково зазначається у протоколі слідчої розшукової дії про що робиться відмітка (у виді підпису особи допитуваного).

Безпосередньо отримання даних, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження, здебільшого розпочинається з пропозиції слідчого, прокурора розповісти про все відоме особою, яка викликана на допит або ж із нагадування загальних фактів й обставин події про яку слідчий має на меті отримати дані від допитуваного. Після цього особі надається можливість у формі вільної розповіді надати відомі їй факти. Необхідність питань і їх кількість зумовлюється тим, що особа допитуваного не завжди звертає увагу на певні обставини, ознаки, особливості, факти, дії які мають значення у кримінальному провадженні з юридичного погляду (наприклад, певні дії осіб або особи, котрі за певних обставин можуть бути підставою для перекваліфікації кримінального провадження), а також така необхідність викликається й незнанням особою допитуваного всіх обставин кримінального провадження, а тому й розповідь може не торкатися тих особливостей, в яких зацікавлений слідчий.

Враховуючи те, що давати показання це право, а не обов'язок підозрюваного, то останній наділений правом відмовитися від дачі показань або відповідей на запитання. В такому випадку слідчий зобов'язаний негайно зупинити допит після отримання такої заяви, про що робиться відповідна відмітка у протоколі. Необхідно враховувати, що підозрюваний може відмовитися від дачі показань і повністю, і давати відповіді лише на певні запитання. В останньому випадку допит не зупиняється слідчим, а лише в протоколі зазначається на, які саме запитання відмовився давати відповіді допитуваний. Якщо підозрюваний повідомив й мотиви відмови, то такі дані теж обов'язково повинні бути занесені до протоколу.

Відмовитися давати відповіді на окремі запитання може будь-яка особа незалежно від її процесуального статусу, якщо є безпосередня заборона у законі щодо цього (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника тощо), або допитувана особа вважає, що відповідь на поставлене запитання може нашкодити їй самій, членам сім'ї або близьким родичам і вона користується передбаченим Конституцією України (ст. 63) правом, на основі засади свободи від самовикриття (ст. 18 КПК), не відповідати на такі запитання.

Окрім того, кримінальний процесуальний закон передбачає коло осіб, котрі через власний специфічний статус в суспільстві не можуть бути допитані як свідки (ч. 2 ст. 65 КПК).

Окрім зазначених осіб, закон визначає також свідоцький імунітет і особам, котрі мають право дипломатичної недоторканості або є працівниками дипломатичних представництв (ч. 4 ст. 65 КПК). Такі особи в першому випадку можуть бути допитані лише з власної згоди на надання показань, а в другому – з дозволу представника дипломатичної установи. Таким особам слідчий перед початком допиту також зобов'язаний роз'яснити право відмовитися давати показання і зазначити про це у протоколі. Підтвердження дипломатичного імунітету або дипломатично-службового імунітету працівників дипломатичних, консульських установ згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 року, Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року, Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні затвердженого Указом Президента України № 198/93 від 10 червня 1993 року, Положення про акредитацію співробітників дипломатичних і консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх представництв, інших іноземних організацій, затвердженого Наказом МЗС № 11 від 13 жовтня 2003 року здійснюється дипломатичними, консульськими, службовими картками. Серія, номер й суб'єкт видачі (підпис посадової особи Управління державного протоколу МЗС України) таких карток зазначається у протоколі допиту.

Треба пам'ятати, що імунітет до дачі показань як свідка не звільняє особу від явки за викликом слідчого. Зазначені нами особи попри імунітет до дачі показань зобов'язані з'явитися за викликом слідчого і засвідчити власним підписом у протоколі заявлений ними імунітет способом пред'явлення відповідних документів. У протоколі допиту зазначається факт відмови від дачі показань та мотивація такої відмови.

Процесуальне оформлення ходу та результатів допиту здійснюється згідно з положеннями та вимогами ст.ст. 103, 104 КПК, хоча

прямої вимоги закону щодо фіксації ходу і результатів різних видів допиту немає. Та є загальна для використання норма передбачена ч. 1 ст. 104 – «у випадках, передбачених КПК, хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі».

Особливістю щодо змісту та форми протоколу допиту є випадки застосування слідчим науково-технічних засобів для фіксування ходу та результатів певної слідчої (розшукової) дії. Так, якщо слідчий застосовує, наприклад, відеозапис або звукозапис, текст показань може не вноситися до протоколу, але лише за умови, що жоден із учасників допиту не наполягає на цьому і фіксація за допомогою технічних засобів проводиться безперервно (ч. 2 ст. 104 КПК). Про факт такого застосування і не фіксування показань у протоколі робиться відповідна відмітка, яка скріплюється печатками всіх учасників допиту.

Протокол допиту підписують усі учасники слідчої (розшукової) дії. Якщо особа, яка брала участь у проведенні допиту відмовляється підписувати протокол, про це зазначається у протоколі (ч. 6 ст. 104 КПК). Варто пам'ятати, що особі, котра відмовляється підписати протокол обов'язково надається можливість дати письмові пояснення щодо причин відмови у підписанні. Цей факт засвідчується підписами захисника особи, котра відмовилася підписати протокол або підписом її законного представника, а в разі відсутності таких – підписами понятих. Зрозуміло, що про вказані обставини слідчий дізнається не перед початком проведення слідчої (розшукової) дії, а безпосередньо під час оголошення особою відмови від підпису протоколу. Тому для запрошення осіб передбачених ч. 6 ст. 104 КПК слідчий оголошує перерву в проведенні допиту, про що зазначається у протоколі з зазначенням точного часу оголошення перерви і скріплюється підписом всіх учасників допиту, котрі не заявляли про непідписання протоколу.

Під час проведення допиту для фіксації його ходу та результатів слідчий вправі використовувати науково-технічні засоби. Такі засоби застосовуються згідно зі загальними правилами їх застосування під час провадження досудового розслідування передбачених ст. 107 КПК.

Види допиту. *Одночасний допит двох або більше допитаних осіб.* Закон у ч. 9 ст. 224 КПК дає змогу слідчому, як засіб з'ясування причин розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб, провести одночасний допит двох або більше допитаних раніше осіб. Такий допит проводиться загалом з урахуванням кількох особливостей.

Такі особливості стосуються фактичної підстави для проведення такого виду допиту та необхідності проведення перед ним інших слідчих (розшукових) дій. Отже, фактичною підставою для проведення такої

слідчої дії є наявність розбіжностей у показаннях двох або більше осіб за певним фактом або обставинами. Закон не регламентує, які саме розбіжності повинні бути виявлені, необхідним є лише сам факт наявності таких розбіжностей. Розбіжності повинні бути зафіксовані в матеріалах кримінального провадження, а саме в протоколах допиту осіб у показаннях котрих є відмінності. Це впливає з іншої обов'язкової умови необхідної для можливості проведення одночасного допиту – осіб з якими слідчий планує провести одночасний допит повинні бути раніше ним допитані.

Проведення одночасного допиту можливим є у разі коли з'ясування причин розбіжностей має значення для правильного вирішення кримінального провадження і проведення такої слідчої (розшукової) дії негативно не вплине на процес розслідування.

Процесуальний статус осіб, з якими буде проведено одночасний допит, законом не визначений, це означає, що одночасний допит може проводитися і між однаковими за процесуальним статусом особами, і з особами котрі мають різний за процесуальним інтересом статус. Кількість осіб котрі будуть допитуватися визначається слідчим у кожному конкретному випадку залежно від обставин кримінального провадження та, з огляду на зміст показань кожного з них.

Особливим у цьому випадку є також і предмет допиту. Різнить його від загального предмета допиту те, що під час одночасного допиту раніше допитаних осіб чи, як його ще називають, очної ставки, спеціально не встановлюються обставини досліджуваної події. Тобто за своїм змістом, згідно з ч. 9 ст. 224 КПК, пізнавальна діяльність слідчого й учасників проведення певної слідчої (розшукової) дії направлена на встановлення причин наявності розбіжностей у показаннях – що є метою її проведення.

Допит малолітньої або неповнолітньої особи. Неможливість самостійного забезпечення власних прав й інтересів у кримінальному судочинстві внаслідок недосягнення віку, з якого можливим є їх повноцінна реалізація та недосягнення особою, повноцінного соціального розвитку, що також пов'язане з віковими характеристиками, зумовило появу такого виду допиту в кримінальному провадженні, як допит малолітньої або неповнолітньої особи. Окрім загальних вимог до проведення допиту законодавець вводить низку особливостей, котрих варто дотримуватися слідчому або прокурору в разі проведення допиту з такими особами. Правила викладені в ст. 226 КПК стосуються без винятку всіх осіб, котрі не досягли на момент проведення з ними допиту 14 річного віку (мало-

літньої особи) та 18 річного (неповнолітнього – дитини у віці від 14 до 16 років), згідно з п.п. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК. Тому перед початком проведення допиту слідчий повинен переконавшись у віці особи через ознайомлення з представленими документами, які засвідчують вік певної особи. Про встановлення віку особи за документами і дані про такі документи (вид документа, серія, номер, орган котрий видав) заносяться до протоколу допиту.

У разі неможливості з'ясування віку неповнолітньої або малолітньої особи за представленими документами, наприклад, у разі відсутності таких унаслідок втрати або крадіжки, слідчий повинен вжити всіх доступних йому засобів для встановлення віку (направлення запитів до дитячих будинків, пологових будинків, навчальних закладів, організацій що видавали втрачені документи тощо з метою отримання необхідної інформації). Закон також дозволяє як спосіб встановлення віку неповнолітнього підозрюваного, призначити або комплексну психолого-психіатричну або психологічну експертизу в разі, коли іншим способом встановити вік особи є неможливим.

Специфічним є і коло учасників допиту за участю малолітнього або неповнолітнього допитуваного. Обов'язковими учасниками проведення допиту, окрім визначених загальними правилами допитів, є: законні представники допитуваної малолітньої або неповнолітньої особи; педагог або психолог; за необхідності – лікар. КПК у ст. 44 та 59 визначає коло осіб, котрі можуть бути законними представниками у певному випадку, і такими можуть бути: батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни, піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі або члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою або піклуванням яких перебуває неповнолітній. Варто пам'ятати, що про залучення законного представника малолітньої або неповнолітньої особи слідчий, прокурор зобов'язаний винести відповідну постанову і її копію вручити законному представнику. І хоч КПК прямо не вказує про таку необхідність для малолітнього або неповнолітнього свідка, винесення вказаної постанови є обов'язковою дією і щодо нього, що логічно впливає з аналізу ст. ст. 44, 59, 226 КПК, з тією відмінністю, що постанова виноситься про залучення як законного представника для проведення лише однієї слідчої розшукової дії – допиту. Отже, можемо говорити, що специфіка коло учасників такої слідчої (розшукової) дії як допит неповнолітнього або малолітньої особи впливає і на підготовчий процес проведення такої слідчої дії, адже необхідним є винесення постанови, вручення її копії законним представникам заздалегідь, бо

інакше слідчий або прокурор не матиме підстав для виклику їх до участі в проведенні допиту. В разі вирішення питання про залучення законного представника слідчому, прокурору, з метою досягнення якомога позитивнішого результату проведення допиту та не порушення права особи мати власного законного представника, треба попередньо з'ясувати кого бажає мати за представника допитуваний із переліку осіб передбачений ст. 44 КПК.

Інший обов'язковий учасник проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи має альтернативний характер участі, ним є або педагог, або психолог. Альтернативність полягає в тому, що слідчий повинен запросити або педагога, або психолога, але в будь-якому разі одного з них. Вибір на користь одного з цих учасників допиту малолітнього або неповнолітнього лежить на слідчому або прокурору і визначається необхідністю надання допомоги у налагодженні з неповнолітнім «здорового» психологічного контакту, враховуючи вік неповнолітнього, особливості його виховання та соціально побутового проживання. Така мета визначає їх процесуальний статус як спеціаліста в разі проведення слідчих (розшукових) дій, тим паче, що процесуальний статус педагога або психолога в кримінальному судочинстві не визначено. Під час проведення допиту вони набувають статусу спеціаліста й користуються його правами та несуть відповідні обов'язки, що передбачені ст. 71 КПК. Тому перед початком проведення допиту слідчий повинен роз'яснити права й обов'язки цьому учаснику і зробити відповідні відмітки в протоколі слідчої (розшукової) дії. Виклик педагога або психолога проводиться у загальновизначеному порядку, передбаченому Главою 11 КПК.

Якщо йдеться про неповнолітнього, малолітнього підозрюваного то обов'язковим учасником проведення допиту за їх участю є захисник (п. 1 ч. 1 ст. 52 КПК).

Ще однією особливістю допиту неповнолітньої та малолітньої особи є відведений максимальний строк його проведення. Ч. 2 ст. 226 КПК визначає, що безперервно проводити допит неповнолітньої або малолітньої особи є можливим протягом 1 годин, і в будь-якому разі не більше двох годин на день. Це необхідно враховувати під час планування процесу проведення допиту. Також слідчий повинен зважати на зайнятість малолітньої або неповнолітньої особи у навчанні, лікуванні тощо аби не порушувати прав дитини в Україні.

Проведення допиту в режимі відеоконференції під час досудового розслідування. Основною особливістю цього виду допиту є незвичність місця проведення даної слідчої (розшукової) дії і те, що учасники

допиту не знаходяться, як зазвичай прийнято, в одному місці (приміщенні), що створює неможливість їх безпосереднього спілкування.

Підставами для проведення таких дій є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети, а також проводяться у разі:

- 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) необхідності забезпечення безпеки осіб;
- 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;
- 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
- 5) наявності інших підстав.

Поважними причинами або підставами, що можуть бути підставою для проведення дистанційного досудового розслідування можуть бути:

- 1) затримання, тримання під вартою або відбування покарання;
- 2) обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення;
- 3) обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини);
- 4) відсутність особи у місці проживання протягом тривалого часу внаслідок відрядження, подорожі тощо;
- 5) тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я, з огляду на лікування або вагітність, за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад;
- 6) смерть близьких родичів, членів сім'ї або інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю;
- 8) інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик.

Рішення про проведення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором, з власної ініціативи або за клопотанням однієї зі сторін або інших учасників кримінального провадження.

12.3. Характеристика пред'явлення для впізнання та його видів

Кримінальний процесуальний закон надає можливість прокурору, слідчому та судді, суду в разі необхідності провести пред'явлення для впізнання (ст.ст. 228-232, 355 КПК).

Пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, порядок проведення якої регламентований кримінальним процесуальним законом, яка полягає у впізнанні (чи ототожненні) визначеними суб'єктами кримінального процесу раніше сприйнятого об'єкта за збереженими ознаками в пам'яті.

Висновок про тотожність об'єкта робиться тоді, коли встановлюється, що впізнаваний об'єкт є тою особою або предметом, з огляду на які проводиться досудове розслідування і вони безпосередньо або опосередковано пов'язані з подією кримінального правопорушення. Схожість встановлюється тоді, коли впізнаючий вказує, під час впізнання, на загальні групові (родові) ознаки, які дають змогу віднести пред'явлений об'єкт і раніше сприйнятий до однієї групи (роду) об'єктів.

Згідно з ч. 2 ст. 223 КПК, підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. **Метою** ж проведення пред'явлення для впізнання є встановлення тотожності або схожості об'єкта, який пред'являється з об'єктом, за яким раніше спостерігали (сприймали) під час або після учинення кримінального правопорушення.

Фактичними підставами проведення впізнання є достатні дані, які вказують на те, що певний суб'єкт кримінального процесу може впізнати відповідний об'єкт за конкретними або груповими (родовими) ознаками, що дасть можливість установити обставини, які входять у предмет доказування у кримінальному провадженні.

Правовими підставами проведення впізнання є норми кримінального процесуального законодавства, що регламентують порядок проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до ч. 3 ст. 223 КПК, слідчий, прокурор уживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права й обов'язки, передбачені КПК, а також відповідальність, встановлена законом.

Обов'язковими учасниками цієї слідчої (розшукової) дії є: слідчий, впізнаючий, впізнаваний, особи, які пред'являються разом із впізнаваним у кількості не менше трьох (окрім пред'явлення для впізнання трупа), педагог, якщо впізнаючий не досяг 14 років, захисник підозрюваного, коли його участь у досудовому розслідуванні є обов'язковою, або підозрюваному призначено або він обрав собі захисника, коли для впізнання пред'являється саме підозрюваний.

Якщо пред'явлення для впізнання здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, то обов'язково має бути присутня під час проведення даної слідчої (розшукової дії) особа, яка її ініціювала, та (або) її захисника або представника, окрім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній. Під час проведення такої слідчої (розшукової) дії присутні особи, що її ініціювали, мають право ставити питання, висловлювати власні пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення пред'явлення для впізнання, які заносяться до протоколу (ч. 6 ст. 223 КПК).

Слідчий, прокурор зобов'язані запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа або речі для впізнання. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення даної слідчої (розшукової) дії. Вказані раніше особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії (ч. 7 ст. 223 КПК).

У необхідних випадках може залучатися перекладач, якщо особи, з якими проводиться пред'явлення для впізнання не володіють мовою, якою здійснюється кримінальне судочинство (ст.ст. 29, 68 КПК).

Час проведення. Згідно з ч. 4. ст. 223 КПК, проведення пред'явлення для впізнання у нічний час (від 22 до 6 години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в його проведенні може привести до втрати слідів кримінального правопорушення або втечі підозрюваного.

У разі отримання під час проведення пред'явлення для впізнання фактичних даних, які можуть указувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язані провести дану слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду в разі звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 223 КПК).

Види пред'явлення для впізнання:

- особи;
- речей;
- трупа;
- осіб або речей за фотознімками;
- за голосом;

- за ходою;
- впізнання у режимі відеоконференції.

Порядок проведення пред'явлення особи для впізнання регламентується ст. 228 КПК. Основною умовою для проведення даної слідчої (розшукової) дії є проведення допиту перед впізнанням особи, яка буде впізнавати, зокрема, у ч. 1 ст. 228 КПК, йдеться про те, що перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, або може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу. Про проведення вказаних процесуальних дій слідчий складає протокол допиту особи у відповідному процесуальному статусі (свідка, потерпілого, підозрюваного). Якщо ж особа, яка буде впізнавати, під час допиту заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу.

Кримінальний процесуальний закон забороняє попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи.

Наступною умовою проведення пред'явлення особи для впізнання є те, що особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі (ч. 2 ст. 228 КПК). Знову ж таки, кримінальний процесуальний закон не дає змоги пред'являти осіб, які мають різкі відмінності в зовнішності та одязі. Також не дозволяється пред'являти для впізнання одних і тих самих осіб тій же особі, яка впізнавала двічі. Заборона повторного впізнання пов'язане з виникненням у впізнаючої особи практично непереборних сумнівів в тому, що впізнаючий впізнав об'єкт не за тим образом, який зберігся в пам'яті, з моменту кримінального правопорушення, а по тому, який виник у результаті первинного впізнання. Заразом важливо уточнити, що повторним є впізнання тою ж особою і за тими самими ознаками. Впізнання буде цілком іншою дією в разі якісної зміни, наприклад, ознак об'єкта впізнання. Один і той самий об'єкт можна впізнавати за різними ознаками (предметами). Наприклад, початкове впізнання людини за її фотографією не перешкоджає пред'явленню для впізнання самої особи для її ідентифікації за ходою. Повторне впізнання не допускається і тоді, коли початкове проведено з суттєвим порушенням вимог норм КПК або, коли початкове впізнавання відбулося поза межами процесуальної форми (наприклад, у разі оперативного ототожнення особи).

Як упізнаючий може виступати свідок, потерпілий, підозрюваний, а обвинувачений під час судового розгляду. Свідок і потерпілий перед впізнанням попереджаються про відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань. Зазначені особи можуть виступати і як впізнавані.

Перед початком проведення вказаної слідчої (розшукової) дії усім її учасникам, слідчий, прокурор зобов'язані роз'яснити права й обов'язки.

Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються. Після цього запрошується особа, яка буде впізнавати. Суттєвим є той факт, щоб порядок виклику виключав виникнення сумнівів про наявність «підказки» впізнаючому місця розташування впізнаваного (наприклад, коли впізнаючий запрошується іншою особою на прохання слідчого до того, як упізнаваний зайняв певне місце серед статистів). Спосіб виклику впізнаючого як суттєва обставина має бути відображений в протоколі.

Після цього, особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала (ч. 3 ст. 228 КПК). Невпевненість під час впізнання розглядається як непереборний сумнів, що тлумачиться на користь підозрюваного і тягне неможливість використання цього протоколу слідчої (розшукової) дії як джерела доказу в кримінальному провадженні.

Пред'явлення для впізнання в умовах, що виключають можливість візуального спостереження впізнаваного за впізнаючим закріплена у ч.ч. 4,5 ст. 228 КПК. Так, з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначається в протоколі. Про результати впізнання повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання (ч. 4 ст. 228 КПК). У разі пред'явлення особи для впізнання особі, щодо якої згідно з КПК вжито заходів безпеки, відомості про особу, взяту під захист, до протоколу не вносяться і зберігаються окремо (ч. 5 ст. 228 КПК). Для контролю над правильністю такого впізнання поняті повинні знаходитися разом з особою яка впізнає.

Там само повинен знаходитися і захисник, що бере участь у цій слідчій (розшуковій) дії. Технічно таке впізнання здійснюється за допомогою односторонньо прозорого скла, технічних засобів (відеокамери) або шляхом затемнення місця знаходження впізнаючого і яскравого освітлення місця знаходження впізнаваного.

За необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у ч.ч. 1 і 2 ст. 228 КПК. Проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість надалі пред'являти особу для впізнання (ч. 6 ст. 228 КПК). Впізнання за фотознімками або відеозаписом допускається в разі неможливості пред'явлення особи.

Фотознімок із особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі й не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Матеріали відеозапису зі зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

У разі пред'явлення особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти. Якщо у слідчій дії бере участь неповнолітній, то обов'язково запрошуються його законний представник, педагог, психолог або за необхідності – лікар.

За правилами, які зазначені може проводитися пред'явлення особи для впізнання за голосом або ходою, в разі цього впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання.

Пред'явлення речей для впізнання регламентується ст. 229 КПК. Перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий, прокурор або захисник спочатку запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати ознаки, за якими впізнає річ, проте може впізнати її за сукупністю ознак, особа, яка проводить процесуальну дію, зазначає це в протоколі. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, річ, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про її прикмети (ч. 1 ст. 229 КПК).

Річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, серед інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, в кількості не менше трьох. Особі, яка впізнає,

пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала (ч. 2 ст. 229 КПК).

Якщо інших однорідних речей не має, особі, яка впізнає, пропонується пояснити, за якими ознаками вона впізнала річ, яка їй пред'являється в одному екземплярі (ч. 3 ст. 229 КПК).

Пред'явлення трупа для впізнання регламентується ст. 230 КПК, з додержанням вимог передбачених ч.ч. 1, 8 ст. 228 КПК. Тобто перед тим, як пред'явити труп для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, або може особа, яка впізнає, впізнати труп особи, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи за життя, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати труп особи. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, труп особи, якої повинен бути пред'явлений для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи. Також у разі пред'явлення трупа особи для впізнання залучаються спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти. Зазвичай пред'явлення для впізнання трупа проводиться в морзі, як виключення може проводитися за місцем виявлення, але тільки після проведення огляду місця події.

Порядок фіксації результатів проведення пред'явлення для впізнання передбачено ст. 231 КПК. Про проведення пред'явлення для впізнання складається протокол відповідно до вимог ст.ст.104-106 КПК, у якому докладно зазначаються ознаки, за якими особа впізнала особу, річ або труп, або зазначається, за сукупністю яких саме ознак особа впізнала особу, річ або труп.

Відповідно до ст. 232 КПК, **пред'явлення для впізнання** може проводитися **у режимі відео конференції** у таких випадках:

- неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- необхідності забезпечення безпеки осіб;
- необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
- наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Рішення про проведення пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції приймається слідчим, прокурором.

Використання під час відеоконференції технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також

інформаційну безпеку. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК.

Упізнання осіб або речей у дистанційному досудовому провадженні проводиться згідно з правилами, передбаченими ст.ст. 228 та 229 КПК.

12.4. Характеристика обшуку та його видів

Розслідування кримінальних правопорушень передбачає використання пошукових дій, які сприяють виявленню джерел доказової та орієнтуючої інформації. Відшукання прихованих об'єктів (знарядь злочину, речових доказів, трупів, розшукуваних осіб, майна, на яке може бути накладений арешт й ін.) може бути здійснено під час проведення обшуку, процесуальний порядок проведення якого визначений ч. 3 ст. 208, ст. 223, 234–236 КПК.

Обшук – це обґрунтована доказами, що є у кримінальному провадженні, слідча (розшукова) дія, суть якої полягає в примусовому обслідуванні особи, житла або іншого володіння особи з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини учинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке здобує внаслідок його учинення, інших речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Від інших слідчих (розшукових) дій обшук відрізняється передусім своїм пошуковим і примусовим характером.

Пошуковий характер обшуку полягає в тому, що, насамперед, ця слідча (розшукова) дія спрямована на відшукання матеріальних носіїв відомостей, які стосуються події кримінального правопорушення та причетних до неї осіб і мають значення для швидкого, повного та неупередженого розслідування. Особливість характеру пошукових дій під час проведення обшуку обумовлюється тим, що слідчий не завжди володіє вичерпною інформацією про предмет пошуку (тобто йому може бути відома тільки його родова характеристика) та його точне місцезнаходження, тобто слідчий, призначаючи проведення обшуку, не завжди може визначити, яка саме річ, документ, де саме у приміщенні або в кого знаходиться.

Примусовий характер проведення цієї слідчої (розшукової) дії полягає у тому, що проведення обшуку, тобто обстеження приміщень, ділянок місцевості, особи й інших об'єктів може бути здійснено і без наявності згоди особи, що обшукується. Під час проведення обшуку слідчий має право розкривати закриті приміщення і сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук проводиться за відсутності осіб зазначених у ч. 3 ст. 236 КПК. Здійснювати ці та інші дії примусового характеру під час проведення обшуку слідчий може лише за наявності в нього вмотивованої ухвали слідчого судді про надання дозволу на обшук житла або іншого володіння особи (ст. 30 Конституції України, ч. 2 ст. 234 КПК). У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, слідчий, прокурор можуть до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла або іншого володіння особи для проведення обшуку, однак, і в цих випадках прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язані невідкладно, після здійснення обшуку житла або іншого володіння особи, звернутися з клопотанням до слідчого судді про проведення обшуку (ч. 3 ст. 233 КПК). Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню у порядку, передбаченому ст. 255 КПК (ч. 3 ст. 233 КПК).

Обшук проводиться для виявлення і вилучення:

- знарядь злочину;
- предметів, що мають на собі сліди злочину;
- предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом;
- документів, що вказують на важливі для кримінального провадження обставини;
- цінностей та майна підозрюваного для забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна до моменту вирішення питання про арешт майна;
- предметів, вилучених законом з обігу або обмежених в обігу (незаконно зберігаються зброя й боєприпаси, наркотичні, отрутні, психотропні речовини й ін.);
- розшукуваних осіб і трупів.

Під час проведення обшуку повинні вирішуватися наступні завдання:

- відшукування й вилучення знарядь злочину, предметів, документів і цінностей, нажитих злочинним шляхом, які можуть мати значення для кримінального провадження;

- виявлення розшукуваних осіб (злочинців і громадян, що утримуються як заручники);
- відшукування трупа або його частин;
- тимчасового вилучення цінностей та майна підозрюваного з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна до моменту вирішення питання про арешт майна (ч. 2 ст. 168, ст. 170 КПК);
- пошуку предметів, вилучених законом з обігу або обмежених в обігу (незаконно зберігаються зброя й боєприпаси, наркотичні, отрутні, психотропні речовини й ін.), та їх вилучення.

Основною підставою для класифікації обшуку на види є об'єкт обшуку.

Об'єкт обшуку – це те, що підлягає примусовому дослідженню для виявлення матеріальних носіїв відомостей, які стосуються події кримінального правопорушення та причетних до неї осіб та мають значення для швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Залежно від *характеру об'єкта обшуку*, обшук поділяють на такі види:

- обшук житла особи (будь-якого приміщення яке знаходиться у постійному або тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові такого приміщення);
- обшук іншого володіння особи (транспортного засобу, земельної ділянки, гаражу, інших будівель або приміщень побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи);
- обшук особи (її тіла та одягу).

Фактичними підставами для ухвалення слідчим суддею рішення про проведення обшуку є наявність достатньої сукупності відомостей, отриманих у результаті проведення інших слідчих (розшукових) й негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, які дають йому підстави вважати, що у певному місці, або у певної особи знаходиться певна річ або предмет, які мають значення для кримінального провадження, або розшукувана особа (ч. 2 ст. 223, ч. 1 ст. 234 КПК). Ці відомості надаються слідчому судді слідчим разом із клопотанням погодженим з прокурором про надання дозволу на обшук житла або іншого володіння особи. Саме клопотання повинно містити відомості, наведені у ч. 3 ст. 234 КПК. Затягування зі зверненням до слідчого судді з відповідним клопотанням може призвести до втрати ефекту раптовості

проведення обшуку, збільшення ризику переміщення з певного місця матеріальних об'єктів, що мають значення для кримінального провадження, або їх знищення.

Під час підготовки до обшуку одним із головних елементів є визначення кола учасників обшуку. Обшук проводить слідчий або уповноважена особа оперативного підрозділу, якій прокурором, слідчим доручено проведення обшуку (ст. 41 КПК).

Обов'язкові учасники обшуку передбачені ч. 7 ст. 223, 236 КПК:

– обшук житла або іншого володіння особи, обшук особи проводиться з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування цієї слідчої (розшукової) дії. Кількість понятих, присутніх під час обшуку, може бути більшою, ґрунтуючись на тактичних завданнях обшуку та особливостей об'єкту обшуку (наприклад, у разі проведення обшуку в квартирі багатопверхового будинку, з метою фіксації факту можливого викидання з вікна квартири предметів, що мають значення для кримінального провадження, можуть додатково запрошуватися двоє або більше понятих, які будуть знаходитися під вікнами цієї квартири, або коли обшук проводиться групою слідчих між якими об'єкт обшуку розподіляється по частинах). Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи заінтересовані в результатах кримінального провадження. Бажано, щоб поняті були підібрані та включені до складу групи ще до виїзду на місце проведення обшуку;

– обшук проводиться в присутності осіб, чиї права і законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Слідчий повинен вжити належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку цих осіб (ч. 1 ст. 236 КПК). Однак доцільно зазначити декілька моментів: по-перше, якщо на момент внесення клопотання та постановлення слідчим суддею ухвали про дозвіл на обшук слідчому відомо обставини, за якими присутність особи або осіб, чиї права і законні інтереси можуть бути обмежені або порушені під час обшуку (підозрюваний оголошений у розшук, затримана особа, знаходиться під вартою, особа зникла, знаходиться на стаціонарному лікуванні, у відрядженні, проживає за кордоном тощо), про це варто зазначити в клопотанні слідчого до слідчого судді, а слідчий суддя відповідно повинен це відобразити у своїй ухвалі; а по-друге, обшук, здебільшого, належить до невідкладних слідчих (розшукових) дій, мета якого не може бути досягнута без фактора несподіваності. З огляду на це, завчасний виклик володільця або іншої особи, у користуванні або розпорядженні якої знаходиться житло або інше володіння особи (наприклад, представника підприємства, установи, ор-

ганізації, що займає приміщення де буде проводитися обшук), є недоцільним. Такий виклик може бути здійснений за допомогою телефону або в інший спосіб, передбачений ч. 1 ст. 135 КПК, безпосередньо перед початком обшуку.

Необов'язкові учасники залучаються, з метою ліпшого проведення обшуку, для охорони і спостереження, застосування науково-технічних засобів, технічної та іншої допомоги в разі проведення обшуку.

Коло учасників обшуку визначається слідчим залежно від умов обшуку, особливостей об'єкта обшуку, складностей проведення пошукових дій:

– спеціалісти залучаються для участі в обшуку в тих випадках, коли необхідно застосування спеціальних знань (ч. 1 ст. 236 КПК). Допомога спеціаліста під час проведення обшуку може бути виражена в таких формах: консультації з питань техніки безпеки, застосування засобів криміналістичної техніки, виявлення тих або інших матеріальних об'єктів, їх упакування, надання порад зі специфіки перевірки різних місць під час проведення пошукових дій, виконання доручень, що потребують спеціальних навичок (слюсар, верхолаз, водолаз, будівельник й інші), визначення предметів і документів, що підлягають вилученню (інженер-технолог, бухгалтер, досвідчені виробничники тощо), використання спеціальних пошукових приладів тощо;

– потерпілий, підозрюваний, свідки, перекладачі й інші учасники кримінального провадження можуть запрошуватися для визначення на місці обшуку місцезнаходження предметів, що шукаються, та самих цих об'єктів;

– захисник, представник потерпілого залучаються для забезпечення прав і законних інтересів відповідно до підозрюваного, потерпілого, якщо обшук проводиться за їх участю;

– оперативні працівники оперативного підрозділу або спеціальних підрозділів поліції тощо залучаються, коли обшук проводиться як спеціальна операція для охорони місця проведення обшуку та подолання опору проведенню обшуку з боку осіб, у яких буде проводитися обшук, й інших зацікавлених осіб, а також для забезпечення безпеки його учасників і безпечного перевезення вилучених цінностей, майна, розшукуваної особи, яка затримана внаслідок проведення обшуку.

Проведення обшуку починається з моменту збору учасників обшуку в кабінеті слідчого або в іншому, попередньо визначеному ним, місці, де слідчий проводить із ними інструктаж, розподіляє обов'язки між членами групи, вирішує питання про залучення понять для проведення обшуку. Роз'яснення процесуальних прав й обов'язків учасникам обшуку

з міркувань забезпечення раптовості проведення обшуку доцільно проводити до прибуття до об'єкта обшуку, щоб не витратити час на це, та завчасно не розкрити факт свого прибуття для проведення обшуку особам, у яких він буде проводитися.

Безпосередньо обшук починається з моменту отримання доступу слідчої групи до об'єкту обшуку. Слідчий, здійснивши виклик особи, за участю якої буде проводитися обшук (володілець житла або іншого володіння особи або іншої особи, що може представляти інтереси володільца), в разі її прибуття представляється, показує своє службове посвідчення та пред'являє їй ухвалу слідчого судді про надання дозволу на обшук житла або іншого володіння особи та надає її копію. Якщо особа, яка перебуває в середині об'єкта обшуку, відмовляється відчинити двері та надати безперешкодний доступ слідчому й іншим учасникам обшуку на об'єкт обшуку, то слідчий, на підставі ч. 6 ст. 236 КПК, має право прийняти рішення про примусове відкриття дверей, воріт, вікон тощо. При цьому доцільно зауважити, що слідчий повинен уникати не викликаних необхідністю пошкоджень дверей, замків й інших предметів. Такі дії вчиняються у випадках, коли викликана слідчим для проведення обшуку особа відмовилася прибувати на місце обшуку або вона не може бути присутньою через те, що вона переховується від органів досудового розслідування тощо.

Після проникнення на об'єкт обшуку слідчий пред'являє особі, у якої буде проводитися обшук, інших учасників обшуку та доручає співробітникам оперативного підрозділу швидко оглянути об'єкт обшуку, або здійснює це самостійно для того, щоб з'ясувати, хто знаходиться на об'єкті та запобігти можливості будь-кому зникнути або будь-що сховати чи знищити. Якщо під час такої перевірки виявляються предмети або документи, що горять, то слідчий вживає заходи щоб загасити вогонь та надалі їх оглядає, з'ясовує, що це за предмети та документи, хто їх підпалив та за необхідності їх вилучає.

Перед проведенням пошукових дій під час обшуку слідчий роз'яснює всім учасникам і присутнім особам порядок проведення обшуку їх права й обов'язки. Слідчий має право відповідно до ч. 3 ст. 236 КПК заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (не виходити з приміщення без дозволу слідчого, не телефонувати та не відповідати на телефонні дзвінки, не розмовляти, не показувати один одному жестів й ін.), з огляду на що, він повинен роз'яснити, що невиконання цих вимог може тягти за собою, залежно від характеру дій особи, адміністративну або кримінальну відповідальність.

На початку обшуку слідчий роз'яснює особі, у якої проводиться обшук, необхідність добровільної видачі матеріальних об'єктів, що вказані в ухвалі слідчого судді. Якщо така видача не відбулася, то починається обслідування місця обшуку. Треба мати на увазі, що у випадках коли особа видала частину матеріальних об'єктів, що шукаються, слідчий, залежно від поведінки особи, виданих об'єктів тощо, може прийняти рішення про обстеження об'єкта обшуку ґрунтуючись на тому, що особа, у якої проводиться обшук, таким чином намагається приховати вагоміші докази її причетності або інших осіб до кримінального правопорушення.

Коли слідчий визначить, що всі необхідні пошукові дії були проведені, здійснюється процесуальне оформлення результатів обшуку. Відповідно до ст. 104-107 КПК складаються протокол, плани, схеми тощо. Протокол виготовляється у двох примірниках, які підписують усі учасники цієї слідчої (розшукової) дії. Перед підписанням протоколу до нього вносяться їх зауваження та доповнення, які стосуються ходу та результатів обшуку. Якщо особа, яка брала участь в обшуку, відмовляється підписувати протокол, то про це разом із поясненнями причин такої відмови зазначається в протоколі обшуку. Підписи понятих засвідчують цей факт. Другий примірник протоколу обшуку вручається особі, у якої проводився обшук, а в разі її відсутності – іншій присутній особі. В разі проведення обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу вручається представникові підприємства, установи, організації.

Якщо особа, яка є власником або користується житлом або іншим володінням особи (транспортним засобом, земельною ділянкою, гаражем, іншою будівлею або приміщенням побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення) була відсутня або під час обшуку не була присутня інша особа, що могла бути її представником (наприклад, повнолітній член родини), копія ухвали слідчого судді повинна бути залишена на видному місці у житлі або іншому володінні особи (ч. 4 ст. 236 КПК). І хоча закон прямо не вимагає в таких ситуаціях залишати копію протоколу обшуку, однак, доцільним є залишити її разом із копією ухвали слідчого судді.

По завершенні такого обшуку слідчий відповідно до ч. 4 ст. 236 КПК зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що знаходиться у житлі або іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб (зачинити двері на замок та опечатати, якщо замок був пошкоджений, то опечатати двері та залишити охорону перед дверима до заміни замка, яка проводиться в присутності слідчого, після чого двері зачиняються та знов опечатуються).

12.5. Характеристика огляду та його видів. Освідування

Огляд – це слідча (розшукова) дія, під час проведення якої виявляють, безпосередньо сприймають, оцінюють і фіксують стан, властивості та ознаки матеріальних об'єктів, з метою отримання фактичних даних, що мають значення для встановлення обставин кримінального провадження.

Огляд проводиться слідчим, прокурором із метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК).

Залежно від об'єкта можна виділити такі **види огляду**:

- огляд місця події;
- огляд місцевості;
- огляд приміщень;
- огляд речей;
- огляд документів;
- огляд трупа.

Кожний із видів слідчого огляду має свої специфічні особливості, що визначають порядок його проведення. Але разом є низка положень процесуального і тактичного характеру, загальних для всіх видів оглядів.

Огляд під час досудового розслідування проводить прокурор, слідчий або за його дорученням співробітник оперативного підрозділу.

Підставами проведення огляду є наявності фактичних даних, які вказують на необхідність проведення огляду, про що зазначається в протоколі слідчої (розшукової) дії. Окремого процесуального рішення у вигляді постанови від імені прокурора, слідчого не потрібно.

Огляд як слідча (розшукова) дія проводиться під час досудового розслідування. Згідно з ч. 8 ст. 223 КПК вони не можуть проводитися після закінчення строків досудового розслідування, окрім їх проведення за дорученням суду.

Огляд місця події найчастіше є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, саме тому він є єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка у невідкладних випадках може бути проведена до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 217 КПК).

У ч. 1 ст. 237 КПК зазначається, що слідчий, прокурор можуть проводити огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Так, у разі необхідності провести огляд у житлі або іншому володінні особи слідчий

за погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням.

Отже, процесуальною підставою проведення огляду житла або іншого володіння особи є ухвала слідчого судді. Таке клопотання підлягає задоволенню якщо будуть доведені достатні підстави для необхідності проведення такого огляду: виявлення відомостей про обставини кримінального правопорушення, відшукування знарядь кримінального правопорушення або майна, яке здобуто у результаті його учинення тощо. Для проведення огляду місцевості, яка не є володінням особи, такого дозволу не потребує.

Зміст слідчої дії визначається об'єктом, на дослідження якого вона спрямована. Під місцем події логічно розуміти територію, приміщення або будівлю, де відбулася подія, яку розслідують, або настав її результат.

Огляд повинен забезпечувати можливість виявлення та закріплення слідів злочину в межах обстановки будь-якого місця події, охоплювати прийоми та методи, що забезпечують всебічне дослідження будь-яких об'єктів матеріального світу. Своєчасне і якісне проведення огляду місця події визначає успішний хід розслідування загалом.

Під час огляду закон надає право слідчому, прокурору або за їх дорученням залученому спеціалісту проводити вимірювання, фотографування, звуко- або відеозапис, складати плани і схеми, оглядати і вилучати речі і документи тощо, які мають значення для кримінального провадження. Засобами фіксації отриманих у результаті дослідження таких об'єктів фактичних даних є записування їх до протоколу.

Огляд житла або іншого володіння особи проводиться згідно з правилами проведення обшуку житла або іншого володіння особи.

Огляд житла або іншого володіння особи *може бути проведено без ухвали слідчого судді* у невідкладних випадках пов'язаних із врятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У вказаних випадках слідчий у протоколі огляду обов'язково зазначає причини, що зумовили проведення огляду без ухвали слідчого судді.

Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник й інші учасники кримінального провадження, які мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу. Слідчий, прокурор уживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення огляду осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені.

У разі проведення огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування.

Загальною метою проведення огляду є встановлення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, а тому будь-які дії з боку будь-кого, що перешкоджають досягненню цієї мети, треба вважати спробами перешкодження правосуддю. На цій підставі слідчий, прокурор може заборонити будь-якій особі, що присутня під час огляду, залишити місце огляду або виходити з приміщення до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Відповідальність за невиконання цих вимог, як і у випадку проведення обшуку, настає залежно від наслідків допущених порушень (розголошення даних про слідчу дію, втрата доказів, приховування слідів злочину, завдання матеріальної шкоди тощо).

Огляд трупа – це слідча дія, що проводиться в місці його знаходження слідчим та/або прокурором за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря і полягає у безпосередньому сприйнятті зовнішніх ознак трупа з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення.

Згідно з правилами, передбаченими ст. 238 КПК, огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта.

Огляд трупа може бути окремою слідчою (розшуковою) дією або ж такий огляд проводять одночасно і в межах огляду місця, в якому його виявлено. Якщо таким місцем є житло або інше володіння особи, то проведення слідчого огляду повинне підпорядковуватися порядку й правилам, встановленим відповідними статтями КПК, передбаченими для огляду житла або іншого володіння особи.

На місці виявлення трупа під час його огляду заборонено проводити будь-які дослідження, вносити зміни до зовнішнього вигляду трупа, виймати з тіла сторонні предмети або обмивати ділянки тіла з пошкодженнями. Такі дії можуть негативно вплинути на встановлення справжньої причини смерті. І тому огляд трупа на місці його виявлення

є фактично попереднім оглядом за участю спеціаліста, після якого труп підлягає обов'язковому направленню до судово-медичної установи для проведення експертизи з метою встановлення причини смерті та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження.

Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причин смерті. Труп підлягає видачі лише з письмового дозволу прокурора і тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті.

Від огляду трупа треба відрізнити *огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією*, що здійснюється за постановою прокурора. Виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 239 КПК).

Ексгумація трупа не є слідчою дією. Вона є лише засобом забезпечення наступного огляду трупа.

Ексгумація трупа проводиться лише за постановою прокурора. Якщо ініціатором цієї дії є слідчий за власною ініціативою або з ініціативи сторони захисту або потерпілого, він повинен подати прокурору клопотання з викладенням мотивів й обґрунтуванням потреби проведення цієї слідчої (розшукової) дії. В постанові повинно зазначитися: чий труп підлягає вийманню з місця поховання і де це місце розташоване; з якою метою проводиться ця слідча (розшукова) дія (для проведення огляду, зокрема, повторного після поховання, пред'явлення трупа для впізнання, проведення експертизи тощо).

Необхідність у проведенні ексгумації трупа може виникнути не тільки, коли потрібно провести огляд трупа. Підставами для неї також можуть бути випадки коли необхідно пред'явити труп для впізнання, піддати його повторній або додатковій судово-медичній експертизі, отримати зразки для експертизи, переконатися в тому, що труп, ексгумація якого проводиться, насправді знаходиться в місці поховання, вилучити з могили речі або документи, поховані разом із трупом. Але у будь-якому разі, для того щоб учинити іншу слідчу або процесуальну дію, необхідно попередньо оглянути труп.

Труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта та оглядається ним. Після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан. Під час ексгумації судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень.

У разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи. Також під час ексгумації трупа з поховання можуть бути вилучені речі, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Про проведену слідчу (розшукову) дію складається протокол. Якщо під час ексгумації вилучалися речі й об'єкти для досліджень, про це зазначається в протоколі. До протоколу додаються матеріали вимірювання, фотографування, звуко- або відеозапису, плани і схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки.

Огляд документів як самостійну слідчу (розшукову) дію, виконують тоді, коли документ не було оглянуто й зафіксовано у протоколах тих слідчих дій, під час яких він був виявлений або поданий підозрюваним, потерпілим або свідком. Така процесуальна дія регламентується ст. 237 КПК і проводиться відповідно до загальних вимог проведення огляду, хоча і має свої особливості.

Спочатку ретельно вивчають зовнішній вигляд і зміст документа з метою виявлення можливих суперечностей (дату видачі документа, дату виготовлення бланка і документа). Для цього його порівнюють зі зразком аналогічного правильно оформленого документа. Потім документ досліджують з метою виявлення ознак, що свідчать про внесення в нього можливих змін – зміну реквізитів, дати, змісту документа тощо (тобто про матеріальне або інтелектуальне підроблення).

Огляд проводить слідчий на просвіт, при освітленні збоку, у косому світлі та зі застосуванням технічних засобів (оптичних приладів – лупи, мікроскопів, світлофільтрів). Виявлені ознаки документа, що становлять інтерес для слідчого, фотографують.

Результати огляду слідчий фіксує у протоколі, де зазначає також, в яких умовах і з використанням яких технічних засобів проводився огляд. У разі потреби до огляду документів залучають спеціаліста.

Документ як речовий доказ потребує особливих правил поводження: до нього забороняється вносити будь-які зміни (помарки, проколи, підкреслювання слів тощо).

Огляд особи (освідування) – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться слідчим, або прокурором щодо підозрюваного, свідка або потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, в разі необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря.

Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню (ч. 1 ст. 241 КПК).

Результати освідування як невідкладної слідчої (розшукової) дії можуть стати приводом для призначення судово-медичної експертизи.

Відповідно до КПК проведення освідування можливо в тих випадках, коли є підстави вважати, що на тілі підозрюваного, обвинувачуваного, потерпілого або свідка є матеріальні сліди злочину або особливі прикмети, якщо в разі цього не потрібне проведення судово-медичної експертизи, оскільки сутність освідування полягає в ретельному огляді тіла людини, і лише потім, врахувавши отримані результати, вирішувати питання про призначення експертизи. Окрім того, очевидно, що для виявлення на тілі особливих прикмет взагалі не потрібно призначати судово-медичну експертизу, та й це не входить до предмета судово-медичного дослідження.

Перед початком освідування особі, яка підлягає освідуванню, пред'являється ухвала слідчого судді. Після цього особі пропонується добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводиться примусово.

Під час освідування не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності проводиться фіксування наявності або відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет способом фотографування, відеозапису або інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

Про проведення освідування складається відповідний протокол. Особі, освідування якої проводилося примусово, надається копія протоколу освідування.

Виявлені під час освідування особливі прикмети, сліди злочину або тілесні ушкодження повинні бути належно зафіксовані в протоколі слідчої дії для набуття ними значення доказів. Необхідно передусім точно, всебічно й об'єктивно описати всі дії, що проводилися слідчим та експертами, а також отримані результати. В разі виявлення тілесних ушкоджень або особливих прикмет варто зафіксувати їх за допомогою фото- або відеокамери, можна намалювати. Якщо особливі прикмети або тілес-

ні ушкодження виявлені на ділянках тіла, що скриті одягом, то з етичних міркувань варто їх фотографувати, по можливості уникаючи обличчя освідуваної особи.

Так, проведення освідування можна вважати позитивним за умови, якщо досягнута мета проведення слідчої (розшукової) дії – виявлені та зафіксовані сліди злочину, з'ясована інформація для висунення нових або відхилення старих версій, отримані достатні відомості для подальшого ефективного розслідування кримінального провадження.

Отже, **огляд** – це слідча (розшукова) дія, спрямована на дослідження території (приміщення або споруди), речей або документів з метою пошуку, виявлення, вилучення, дослідження, перевірки та оцінки слідів злочину та інших речових доказів, що мають значення для досудового розслідування.

12.6. Характеристика слідчого експерименту

Слідчий експеримент – це слідча (розшукова) дія, що проводиться слідчим або прокурором відповідно до правил ст. 240 КПК. Слідчий експеримент може бути проведений для перевірки виниклих у слідчого різних припущень, версій з метою перевірки фактичних даних, отриманих унаслідок допиту підозрюваного, свідка, потерпілого, проведення інших слідчих (розшукових) дій (огляду, пред'явлення для впізнання тощо).

Метою проведення слідчого експерименту є перевірка й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Сутність слідчого експерименту полягає у відтворенні дій, обстановки, обставин певної події, а також проведенні необхідних дослідів або випробувань. Підставами для проведення слідчого експерименту є наявність відомостей, перевірка й уточнення яких має значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Оскільки слідчий експеримент проводиться тільки у разі, якщо у слідчого або прокурора є певні відомості, які необхідно уточнити та перевірити, він не може належати до невідкладних або первинних слідчих дій.

Слідчий експеримент може бути проведений не в усіх випадках, а лише за наявності одночасно чотирьох умов:

– не можна проводити слідчий експеримент, коли це може призвести до порушення суспільного ладу, заподіяння істотної шкоди інте-

ресам держави або окремих особистостей, спричинити серйозні збої у роботі підприємства, установи, організації, або в роботі транспорту;

- у процесі його проведення не повинні допускатися дії, які принижують честь й гідність його учасників і оточуючих осіб, створюють небезпеку для їхнього життя і здоров'я;

- у разі його проведення, необхідно відтворити обстановку, аналогічну або максимально близьку до тієї, у якій відбувалася розслідувана злочинна подія;

- має бути отримано добровільну згоду осіб, відомості щодо яких уточнюються і перевіряються з приводу їх участі в експериментальних діях.

Треба зазначити, що КПК не вимагає винесення постанови про проведення слідчого експерименту. Він може бути проведений і за ініціативою слідчого або прокурора, і за клопотанням підозрюваного, його захисника, потерпілого, свідка, інших учасників процесу.

Якщо клопотання про проведення слідчого експерименту заявила сторона захисту або потерпілий, участь особи, яка його ініціювала, та (або) його захисника або представника є обов'язковою, окрім випадків, коли через специфіку слідчої дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній (ч. 6 ст. 223 КПК).

Для проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор зобов'язані запросити не менше двох незаінтересованих осіб – понятих. Винятком є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення слідчого експерименту. Треба зазначити, що більше двох понятих доцільно запрошувати в разі проведення складного, багатоепізодного експериментального дослідження, що проводиться на великій території, в разі перевірки наявних даних і припущень про можливість у певних умовах чути що-небудь (наприклад, постріл у різних кімнатах) тощо.

Варто зазначити, що експериментальні дії, які можуть проводитися в межах слідчого експерименту, можна поділити на дві групи:

- ті, що пов'язані з відтворенням дій;
- ті, що пов'язані з реконструкцією обстановки й обставин події.

До експериментальних дій першої групи можна віднести ті, що проводяться з метою:

- установлення можливості сприйняття якого-небудь явища, факту, перевірки наявних даних і припущень про можливість у певних умовах чути або спостерігати що-небудь;

- установлення можливості виконати ті або інші дії і часу, необхідного на їх виконання (зокрема, наявність або відсутність професійних

або кримінальних навичок, можливість виготовлення предмета з певного матеріалу, у певний проміжок часу, за допомогою використання тих або інших засобів, тією або іншою особою; проникнути у певне приміщення цим способом або цією особою);

– з'ясування можливості і часу подолання певних відстаней за допомогою технічних засобів (автомобіля, велосипеда, мотоцикла, літака, моторного човна тощо) або без таких.

До експериментальних дій другої групи, пов'язаних із реконструкцією, можна віднести дії, що проводяться з метою:

– з'ясування механізму подій, що відбувалися, загалом або окремих їх деталей;

– підтвердження (або спростування) можливості існування якогось явища;

– з'ясування механізму утворення слідів.

Ступінь реконструкції обстановки й обставин події залежить від характеру експерименту, обстановки, у якій він проводитиметься, від можливостей реконструювання. Недотримання цієї умови розцінюється як порушення вимог кримінального процесуального закону, що спричиняє втрату доказового значення одержаних даних. Тобто, якщо виявиться, що обстановка змінилася та реконструкція її є неможливою, то необхідно з'ясувати, чи не позначаються зміни що відбулися на достовірності результатів експерименту, тобто або будуть останні мати доказове значення у справі. Якщо відповідь на це запитання є негативною, то від проведення слідчого експерименту варто відмовитися.

Окрім того, не варто забувати, що умовою вірогідності результатів відтворюваних дій є неодноразовість їхнього проведення й стабільність отриманих результатів. У тих випадках, коли слідчий не має точні дані про умови, будь-яких параметрів, що перевіряються (наприклад, тривалості впливу, сили удару), варто варіювати умови проведення дій, неодноразово проводячи кожен з них стосовно до кожної зі змінених умов.

Стосовно фактів і подій, які перевіряються, результат проведеного слідчого експерименту може бути позитивним або негативним. Позитивний результат підтверджує можливість наявності певних фактів, з'ясування якої і було по суті предметом експерименту. Негативний результат завжди повинен оцінюватися з обережністю, тому що неможливість здійснення будь-яких дій або одержання будь-яких результатів у заданих умовах часто не свідчить про принципову неможливість їхнього існування. У цих випадках можна припустити, що були не повністю дотримані всі умови, у яких відбувалося перевіряється подія.

Після отримання згоди особи на участь у слідчому експерименті їй пропонується дати показання про обставини певної події. При чому необхідно вислухати короткі показання всіх осіб, чиї дії перевіряються, що становлять по суті мету експерименту, з'ясувати, чи відповідають умови експерименту тим, у яких відбувалася подія, яка перевіряється.

Іншим учасникам слідчої дії не можна втручатися у розповідь особи, допускати підказки у виборі напрямку руху, щоб виключити будь-які сумніви в достовірності результатів перевірки.

Слідчий має право дати особі змогу супроводжувати власні показання демонстрацією якихось дій, навичок, указати місця знаходження схованок, слідів, окремих прикмет або позначок, які сприяють орієнтації, тощо. Заразом слідчий повинен завадити спробам знищити сліди, об'єкти, приховати будь-які обставини й ін.

З метою уточнення окремих важливих деталей, заповнення прогалин, усунення суперечностей після вільної розповіді і демонстрації слідчий має право поставити запитання особі, яка дає показання про обставини певної події. Не допускається в разі цього постановка навідних запитань.

Треба зауважити, що якщо досліди або випробування не пов'язані з перевіркою показань, які були дані особами раніше, слідчий після роз'яснення присутнім прав й обов'язків, мети слідчого експерименту приступає до проведення експериментальних дій.

Під час проведення слідчого експерименту присутні особи, що його ініціювали, мають право висловлювати власні пропозиції та зауваження щодо порядку проведення слідчої (розшукової) дії, а також вимагати від слідчого, прокурора, іншої особи, яка її проводить, дотримання законних вимог щодо її проведення. Пропозиції та зауваження особи, що ініціювала проведення слідчого експерименту, є обов'язковими для урахування слідчим, прокурором, іншою особою, окрім випадків, коли такі пропозиції або зауваження суперечать законним вимогам КПК або явно не відповідають меті проведення експерименту.

Якщо виникла необхідність перевірити й уточнити експериментальним способом відомості, що містяться в показаннях декількох осіб, така перевірка провадиться окремо щодо кожної особи в присутності різних понять. Неприпустимо перевіряти й уточнювати показання групи осіб, оскільки втрачається сама суть даної слідчої дії, а її результати не матимуть доказового значення.

Якщо в ході слідчого експерименту будуть знайдені речі та документи, інші сліди злочину, вони повинні бути оглянуті на місці

проведення слідчої (розшукової) дії з відповідною фіксацією у порядку ст. 237 КПК.

Слідчий експеримент, що проводиться в житлі або іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора, яке розглядається у порядку, передбаченому для розгляду клопотань про проведення обшуку в житлі або іншому володінні особи, а саме – розглядається в суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора. До клопотання мають бути додані оригінали або копії документів й інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Така ухвала слідчого судді надає право проникнути до житла або іншого володіння особи лише один раз.

Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитись вимірювання, фотографування, звуко- або відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

Якщо в процесі слідчого експерименту вилучалися предмети, документи, то все це також повинно відобразитись у протоколі. Якщо дослідницькі дії проведені повторно або неодноразово, кожна дія та отриманий результат мають бути відображені в протоколі.

12.7. Характеристика проведення експертизи

Під час досудового розслідування і судового розгляду кримінального провадження (кримінальної справи), в багатьох випадках, виникають питання, вирішення яких неможливе без залучення до розслідування осіб із різними спеціальними знаннями.

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування або суду.

Проведення експертизи – це слідча (розшукова) дія, яка полягає у дослідженні експертом за дорученням слідчого (суду) речових доказів й інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних і обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Використання спеціальних знань у межах слідчих (розшукових) дій допустимо лише за наявності двох умов. По-перше, результатом такого

дослідження є не висновок на основі спеціальних знань, а наочний факт (наприклад, невидимий слід, виявлений за допомогою хімічних, оптичних й інших засобів); по-друге, встановлений факт повинен мати загальнодоступний характер, виступати як очевидний результат проведеного дослідження для всіх учасників слідчої (розшукової) дії, які не мають спеціальних знань (заразом і для понятих). Тому навіть у разі виявлення наочного факту, коли для цього необхідне складне лабораторне дослідження, інколи багаторівневе, повинна бути проведена експертиза.

Сама експертна діяльність виходить за межі кримінального судочинства, є самостійною та регулюється спеціальними нормативними актами. Вирішення питання про спосіб проведення експертизи входить у спеціальну компетенцію експерта. Слідчий і суд не вправі втручатися в дослідження, які проводяться експертом.

Значення висновку експерта в системі засобів кримінального процесуального доказування є доволі вагомим. За допомогою вузьких спеціальних знань експерта та методик, які ним застосовуються, орган розслідування і суд отримують можливість оволодіння скритої, недоступної безпосередньому сприйняттю інформації, встановлюють суттєві обставини кримінального правопорушення, заразом і ті обставини, які впливають на кримінально-правову оцінку діяння (наприклад, причину смерті, належність речовини до наркотичної, осудність). Однак висновок експерта не може розглядатися як кращий доказ стосовно інших доказів.

Висновок експерта як джерело доказів – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта або слідчим суддею або судом, що доручив проведення експертизи.

Не варто надавати перевагу висновку експерта лише тому, що експертизу проведено комісією, повторно, експертом авторитетної установи або тим, який має більший досвід експертної роботи тощо.

У встановлених законом випадках (ст. 242 КПК) експертизи призначаються в обов'язковому порядку, а саме для:

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

– встановлення статевої зрілості потерпілої в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України.

– визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Навіть у тих випадках, коли слідчий володіє спеціальними навичками на рівні експерта, він не має права замінити його і суміщати в одній особі функції органу досудового розслідування та експерта.

За послідовністю проведення експертизи поділяють на первинні та вторинні. Поряд з основними завданнями в разі повторних експертизах проводиться і перевірка первинних. Вони доручаються іншому (іншим) експерту, якщо попередні висновки виявилися необґрунтованими, такими, що суперечать матеріалам кримінального провадження, або у слідчого виникли сумніви в їх достовірності.

За обсягом дослідження розрізняють експертизи основні та додаткові. Додаткова призначається при недостатній впевненості або повноті першого висновку. На відміну від повторної вона не ревізує, не перевіряє основну, а є її продовженням, тому її проводить той самий експерт (експерти), хоча не виключено, що проведення додаткової експертизи може бути доручено іншому (іншим) експерту.

За чисельністю і складом виконавців експертизи поділяють на одиночні, комісійні та комплексні. Одиночна експертиза проводиться одним експертом, комісійна – комісією в складі двох і більше експертів, якщо необхідне спільне дослідження – групою експертів однієї спеціальності (у найскладніших випадках у первинних і повторних судово-медичних експертизах). Наприклад, комісія у складі трьох експертів однієї спеціальності проводять стаціонарні судово-психіатричні та повторні судово-медичні експертизи.

Комплексні експертизи проводять кілька експертів різних спеціальностей. Це має місце в тих випадках, якщо встановити ту або іншу обставину неможливо способом проведення окремих експертиз або це виходить за межі компетенції одного експерта або комісії експертів. У разі призначення комплексної експертизи висновки на поставлені питання отримують шляхом проведення низки досліджень, що здійснюються кількома експертами на основі використання різних спеціальних знань.

Найчастіше комплексні перевірки організовуються, якщо відповідь на питання можна отримати в разі спеціальних експертних досліджень спеціалістами суміжних областей науки і техніки.

За змістом спеціальних знань розрізняють: судово-медичну, судово-психіатричну, судово-бухгалтерську, криміналістичну тощо. Перелік

судових експертиз, які проводяться у тих або інших установах, визначається відповідними відомчими нормативними актами.

Найпоширенішими видами судових експертиз, окрім зазначених у законі, є: біологічна, хімічна, дорожньо-транспортна, пожежно-технічна, харчова, товарознавча, агротехнічна, ветеринарна та ін. До їх проведення залучаються спеціалісти відповідних галузей знань.

Експерт не має права брати участь у кримінальному провадженні та відводиться за підставами, передбаченими частиною першою ст. 77 КПК.

Зміст висновку експерта визначається у ст. 102 КПК.

Оцінюючи висновок експерта, необхідно брати до уваги низку обставин:

– кваліфікацію експерта, рівень його теоретичної підготовки й практичні навички; або відповідають ці вимоги завданню, яке йому запропоновано;

– матеріал, який мав експерт; чи досить його було для проведення експертизи;

– чи не відобразилися на висновку неповнота або недоброякісність матеріалу, представленого експертові;

– чи відповідають висновки експерта тим даним, які ним отримані в ході дослідження; чи аргументовані висновки або достовірні дані, покладені в обґрунтування висновків;

– чи відповідають фактичні дані й висновки, що містяться у висновку експерта, іншим доказам у кримінальному провадженні; які між ними суперечності, чи можна їх подолати без призначення повторної, додаткової експертизи;

– науковість проведеного експертом дослідження, рівень розвитку відповідної галузі наукових знань; які методи дослідження використовував експерт, або перевірені ці методи достатньою мірою наукою і практикою;

– чи проведена експертиза відповідно до вимог кримінального процесуального закону й правил її провадження; які були відхилення від цих норм, чим вони викликані і як відобразилися на повноті й вірогідності висновку експерта.

Найбільш обережно слідчому й суду необхідно підходити до використання в доказуванні висновків експерта, даних у ймовірній формі, у формі суджень. Імовірні висновки експерта можна використовувати в доказуванні, але брати їх за основу обвинувачення не можна, оскільки, відповідно до змісту процесуального законодавства, всі сумніви, виявлені

ні в процесі досудового слідства та в судовому засіданні, повинні бути віднесені на користь обвинуваченого.

У разі використання у власному дослідженні висновків іншої експертизи, експерти повинні оперувати вихідними даними, що містяться у висновках експертиз, які виражені не в можливій, імовірній формі, а тільки в категоричній.

Іноді на практиці висновок експерта, що відповідає іншим доказам, зібраним у кримінальному провадженні, слідчі, судді приймають як цілком достовірний, і, без критичної оцінки використовують його в процесі доказування, що призводить до серйозних помилок у слідчій роботі, а потім і в суді під час здійснення правосуддя. Відсутність суперечностей між висновком експерта та іншими доказами ще не підтверджує того, що висновок експерта вірогідний.

На практиці доволі поширеною є надмірна довіра до висновку експерта, завищена оцінка його доказового значення. Вважається, що якщо він ґрунтується на точних наукових розрахунках, то й не може бути будь-яких сумнівів у його достовірності. Однак висновок експерта, як і будь-який доказ, може виявитися сумнівним або навіть неправильним з різних причин. Експерт може бути безпосередньо зацікавлений у результатах експертизи. Йому можуть бути надані завідомо неправильні вихідні дані або нереальні об'єкти. Може бути недостатньо надійною методика, якою він послуговується, і, зрештою, експерт, як і всі люди, також не застрахований від помилок, які, хоча і зрідка, але все ж таки зустрічаються в експертній практиці. Тому експертний висновок, як і будь-який доказ, повинен піддаватися ретельній перевірці та критичній оцінці.

Контрольні запитання

1. Які є підстави для проведення слідчої (розшукової) дії?
2. Окресліть поняття та значення слідчої (розшукової) дії.
3. Назвіть види слідчих (розшукових) дій.
4. Які є уповноважені особи на проведення слідчих (розшукових) дій?
5. Визначіть місце і час проведення слідчих (розшукових) дій.
6. Охарактеризуйте особливості залучення незаінтересованих осіб (понятих) для проведення слідчих (розшукових) дій.
7. Хто не може бути понятим?
8. Які є права й обов'язки у спеціаліста під час залучення його до слідчої (розшукової) дії?

9. Які є особливості застосування науково-технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) дій?

10. Окресліть способи фіксації слідчих (розшукових) дій.

Рекомендована література

1. Басиста І. В. Особливості провадження допиту та пред'явлення для впізнання під час розслідування катастроф і аварій на залізничному транспорті / І. В. Басиста, С. О. Пришляк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – № 1. – С. 356–365.

2. Бишевець О. В. Тактико-психологічні засади проведення допитів / О. В. Бишевець // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – №2 (1). – С. 213–219.

3. Бортун М. Актуальні питання проведення допиту у режимі відеоконференції / М. Бортун // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 (34). – С. 64–70.

4. Ботнаренко І. А. Допит потерпілого: криміналістичний аспект / І. А. Ботнаренко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – № 4. – С. 280–288.

5. Василичук В. І. Удосконалення порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій / В. І. Василичук, М. М. Алексійчук, П. В. Дерев'янку // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 1. – С. 68–78.

6. Ващук О. П. Можливості використання невербальної інформації при проведенні допиту / О. П. Ващук // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТЗОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 5 (89). – Ч. 2. – К. 2. – С. 50–55.

7. Губіна Є. Н. Залучення понятих до участі в проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій / Є. Н. Губіна // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – № 1 (1). – С. 204–210.

8. Гулкевич З. Т. Основні напрями удосконалення технології документування слідчих (розшукових) дій / З. Т. Гулкевич // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2014. – Вип. 2. – С. 223–236.

9. Дуфенюк О. М. Топографічні додатки до протоколів слідчих (розшукових) дій: поняття, структура, значення / О. М. Дуфенюк, М. Ю. Ковальська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 2. – С. 292–301.

10. Дуфенюк О. М. Правова регламентація проведення освідування: проблеми та шляхи вирішення / О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – № 4. – С. 298–306.

11. Жувака С. О. Слідчий експеримент: проблеми застосування / С. О. Жувака // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 9 (2). – С. 102–104.

12. Захарова О. В. Особливості проведення допиту на стадії досудового розслідування злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості / О. В. Захарова // Науковий віс-

ник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична). – 2015. – № 4. – С. 306–315.

13. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій / О. В. Капліна // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 40–48.

14. Карпіка С. М. Види слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі / С. М. Карпіка // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 12 (2). – С. 161–163.

15. Ковбаса В. М. Актуальні питання тактичного забезпечення допиту неповнолітніх / В. М. Ковбаса // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 1 (70). – С. 253–258.

16. Комісарчук Ю. А. Підстави та процесуальний порядок проведення слідчого експерименту / Ю. А. Комісарчук, О. В. Ряшко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 3. – С. 248–260.

17. Кононенко Н. О. Особливості проведення допиту підозрюваних під час розслідування хуліганства, що вчинене при проведенні спортивно-масового заходу / Н. О. Кононенко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 1 (70). – С. 331–337.

18. Кунтій А. І. Тактика проведення освідуванням підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання / А. І. Кунтій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – Вип. 2. – С. 310–320.

19. Курта Є. О. Можливості укладання компромісу під час проведення слідчих (розшукових) дій / Є. О. Курта // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. № 1 (75). – С. 417.

20. Лазебний А. М. Залучення спеціаліста для проведення окремих слідчих розшукових дій / А. М. Лазебний // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. Серія економіка, право. – 2014. – № 2. – С. 187–193.

21. Осауленко О. А. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України / О. А. Осауленко // Митна справа. – 2014. – № 3(2). – С. 89–93.

22. Осауленко О. А. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України / О. А. Осауленко // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2014. – № 3 (93). – Ч. 2. – С. 89–93.

23. Очеретяний В. А. Наукові підходи до визначення поняття і сутності слідчого експерименту / В. А. Очеретяний // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4 (74). – С. 463–468.

24. Очеретяний В. А. Тактичні прийоми проведення слідчого експерименту за участю підозрюваних / В. А. Очеретяний // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1 (75). – С. 513–519.

25. Пиріг І. В. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1 (65). – С. 511–517.

26. Плетенець В. М. Організаційно-тактичне забезпечення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб / В. М. Плетенець // Науковий вісник

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1 (75). – С. 424–429.

27. Пришляк С. О. Слідчі (розшукові) дії як засоби збирання доказів під час розслідування окремих кримінальних правопорушень / С. О. Пришляк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – Вип. 4. – С. 417–427.

28. Пришляк С. О. Допит підозрюваного та потерпілого у кримінальних правопорушеннях про використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом / С. О. Пришляк // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2013. – № 4 (88). – Ч. 2. – К. 2. – С. 68–73.

29. Пряхін Є. В. Застосування паралінгвістики під час допиту / Є. В. Пряхін, Н. І. Когут // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 1. – С. 358–370.

30. Рогальський І. О. Процесуальні і тактичні особливості залучення лікаря під час проведення слідчих (розшукових) дій / І. О. Рогальський, Н. М. Калинюк // Медичне право. – 2014. – № 2. – С. 48–57.

31. Ряшко О. В. Слідчі (розшукові) дії в кримінальному процесі України: деякі аспекти походження та розвитку / О. В. Ряшко, І. В. Брич // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 73. – С. 516–521.

32. Сергєєва Д. Поняття та види слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України / Д. Сергєєва // Право України. – 2013. – № 11. – С. 180–189.

33. Січковська І. В. Класифікація слідчих ситуацій при розслідуванні вбивств / І. В. Січковська // Вісник Запорізького національного університету. – 2014 – № 2. – С. 168–174.

34. Сорока І. В. Проблемні питання слідчого огляду за фактами крадіжок майна громадян, учинених неповнолітніми / І. В. Сорока // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1 (75). – С. 536–542.

35. Столітній А. В. Обшук та огляд: сучасні реалії, європейський досвід / А. В. Столітній // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 16 (2). – С. 96–99.

36. Терещенко Ю. В. Слідчі (розшукові) дії як різновид процесуальних дій / Ю. В. Терещенко // Митна справа. – 2014. – № 1 (2.1). – С. 112–117.

37. Терещенко Ю. В. Слідчі (розшукові) дії як різновид процесуальних дій / Ю. В. Терещенко // Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». – Львів, 2014. – № 1 (91). – Ч. 2. – К. 1. – С. 112–117.

38. Тіщенко С. О. Особливості організації і тактики проведення огляду місця події / С. О. Тіщенко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4 (74). – С. 409–413.

39. Форостяний А. В. Надання слідчим суддею дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій / А. В. Форостяний // Право і суспільство. – 2014. – № 5.2. – С. 361–365.

40. Хань О. О. Технології програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій / О. О. Хань // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2014. – Вип. 14. – С. 134–139.

41. Чаплинська Ю. А. Організаційно-тактичне забезпечення слідчого експерименту / Ю. А. Чаплинська // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4 (64). – С. 569–576.
42. Шепітько В. Система слідчих дій за кримінальним процесуальним законом та механізми її реалізації у криміналістиці / В. Шепітько // Право України. – 2013. – № 11. – С. 198–206.
43. Шмаль Л. Особливості проведення обшуку при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг / Л. Шмаль // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 (34). – С. 71–77.
44. Щербакова Г. Огляд місця події при розслідуванні фактів одержання неправомірної вигоди у сфері вищої освіти / Г. Щербакова // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 (34). – С. 78–84.
45. Яремчук В. О. Правова регламентація участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій / В. О. Яремчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2014. – Вип. 14. – С. 112–120.

Тема 13

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ

13.1. Загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії

13.2. Характеристика окремих негласних слідчих (розшукових) дій

13.2.1. Втручання у приватне спілкування

13.2.2. Дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів

13.2.3. Обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи

13.2.4. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу

13.2.5. Спостереження за особою, річчю або місцем

13.2.6. Моніторинг банківських рахунків

13.2.7. Аудіо-, відеоконтроль місця

13.2.8. Контроль за учиненням злочинів

13.2.9. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації

13.2.10. Виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій

13.2.11. Негласне отримання зразків для порівняльного дослідження

13.1. Загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії

Інститут негласних слідчих (розшукових) дій, основу якого становить Глава 21 КПК, є новим для кримінального процесуального законодавства нашої країни. Його поява – наслідок багаторічного пошуку в теорії кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, криміналістики, в слідчо-судовій практиці рішення завдання з розробки механізму використання результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному судочинстві, який забезпечував би не лише невідворотність кримінального покарання, але і гарантував належне дотримання прав і законних інтересів громадян і суспільства загалом. Першим суттєвим кроком у напрямі законодавчої регламентації використання результатів

оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі було прийняття в ході так званої малої судової реформи в Україні в 2001 році змін і доповнень у ст.ст. 65 і 66 КПК 1960 року, відповідно до яких протоколи оперативно-розшукових заходів і додатки до них можуть бути джерелами доказів у кримінальній справі.

Проте вимог до таких протоколів не встановлено, не вирішено питання про умови і порядок використання в доказуванні у кримінальних справах відомостей, що містяться в протоколах оперативно-розшукових заходів і додатках до них, особливо це стосується ситуацій, коли законодавством у сфері забезпечення захисту державної таємниці по оперативно-розшукових заходах заборонено розголошувати інформацію про засоби, методи й осіб, що брали в них участь, що, своєю чергою, утрудняє їх перевірку слідчим, прокурором і судом. Ці обставини, безумовно, ускладнювали використання результатів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні.

Розробники нового КПК замість розвитку нормативно-правової регламентації використання результатів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах запропонували інший підхід, а саме, ввести в кримінальну процесуальну діяльність з розслідування злочинів як засобів збирання доказів негласні слідчі (розшукові) дії, визначивши їх у ч. 1 ст. 246 КПК як різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факти та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК.

Їх негласність означає неочевидність, скритність слідчих (розшукових) дій, що проводяться, від осіб, які в них не беруть участь, разом і від співробітників слідчих і оперативних підрозділів, але передусім від об'єктів, відносно яких вони проводяться. Проведення слідчих (розшукових) дій в такій формі має забезпечити збір відомостей про злочин і особу, що його вчинила, встановити її місцезнаходження і місцезнаходження речей і документів, що мають значення для кримінального провадження, попередити протидію розслідуванню злочину, забезпечити безпеку учасників кримінального судочинства і членів їх сімей в ситуаціях, коли проведенням гласних слідчих (розшукових) дій це здійснити неможливо.

КПК у Главі 21 містить вичерпний перелік негласних слідчих (розшукових) дій:

– втручання в приватне спілкування, різновидами якого є аудіо-, відеоконтроль особи, накладення арешту на кореспонденцію, огляд і ви-

їмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст.ст. 258, 260–264 КПК);

- дослідження інформації, отриманої під час застосування технічних засобів (ст. 266 КПК);
- обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи (ст. 267 КПК);
- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК);
- моніторинг банківських рахунків (ст. 269¹ КПК);
- спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК);
- аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК);
- контроль за учиненням злочину, формами якого є контрольована поставка, контрольована та оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину (ст. 271 КПК);
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації (ст. 272 КПК);
- виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 273 КПК);
- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК)⁹⁵.

Інші нормативно-правові акти (постанови Кабінету Міністрів України, відомчі накази правоохоронних органів) можуть містити тільки положення про порядок і тактику проведення, визначених у главі 21 КПК негласних слідчих (розшукових) дій.

Негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ст.ст. 260, 261, 262, 263, 264 (у частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді),

⁹⁵ Стосовно наведеного переліку негласних слідчих (розшукових) дій слід зробити зауваження, що Інструкцією «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України №114/1042/516/936/1687/5 від 16.11.2012 до переліку негласних слідчих (розшукових) дій не включені дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (ст. 266 КПК) та виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 273 КПК), хоча аналіз положень Глави 21 КПК, юридична сила яких є вищою за положення цієї Інструкції, дає підстави для внесення цих процесуальних дій до переліку негласних слідчих (слідчих) розшукових дій.

267, 269, 269¹, 270, 271, 272, 274 КПК, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає на підставах та у порядку, передбачених Главою 21 КПК:

– слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, про дозвіл на проведення втручання в приватне спілкування (ст.ст. 260–264 КПК), обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи (ст. 267 КПК), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК), моніторингу банківських рахунків (ст. 269¹ КПК), аудіо-, відеоконтролю місця (ст. 270 КПК), контролю за учиненням злочину (у випадках, передбачених ч. 8 ст. 271 КПК), негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК);

– прокурор щодо контролю за учиненням злочину (ст. 271 КПК);

– прокурор або слідчий, за погодженням з прокурором, у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого Розділами I, II, VI, VII (ст.ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України (ч. 1 ст. 250 КПК). Під час прийняття рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії у перелічених у ч. 1 ст. 250 КПК випадках прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з клопотанням до слідчого судді про надання дозволу на її проведення. Якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, що розпочата як невідкладна у випадках, передбачених ч. 1 ст. 250 КПК, то вона повинна бути негайно припинена, а отримана внаслідок такої негласної слідчої (розшукової) дії інформація повинна бути знищена у порядку, передбаченому ст. 255 КПК;

– прокурором або слідчим щодо зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК);

– прокурором або слідчим, за погодженням із керівником органу досудового розслідування щодо виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації (ст. 272 КПК);

– керівником органу досудового розслідування, прокурором щодо виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 273 КПК);

– слідчим щодо дослідження інформації, отриманої у разі застосування технічних засобів (ст. 266 КПК).

Проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, що здійснює досудове розслідування злочину, або за його письмовим дорученням, у порядку ст. 41, ч. 6 ст. 246 КПК, уповноважені законодавством оперативні підрозділи правоохоронних органів, співробітники яких під час проведення цих слідчих (розшукових) дій користуються повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41 КПК). За рішенням слідчого або прокурора до проведення негласних (слідчих) розшукових дій можуть залучатися також інші особи (співробітники оперативних підрозділів, фахівці, перекладачі, особи, що конфіденційно співпрацюють з оперативним підрозділом, поняті тощо).

Ухвалення процесуальних рішень про проведення негласних слідчих (розшукових) дій є результатом оцінки слідчої ситуації, що виникла на певний момент розслідування. Такі слідчі ситуації характеризуються наявністю відомостей про злочин і особу, що його вчинила, які вимагають перевірки, для їх підтвердження або спростування, за умови, якщо іншим способом, ніж шляхом проведення конкретної негласної слідчої (розшукової) дії, це зробити неможливо.

Рішення про порядок, методи, прийоми, засоби, місце, учасників негласних (слідчих) розшукових дій в ході їх проведення приймає слідчий або співробітник оперативного підрозділу, якому доручено її проведення.

У разі ухваленні таких рішень обов'язково повинен враховуватися ризик можливості:

- здійснення посягання на життя або заподіяння особі (особам), що проводить негласну слідчу (розшукову) дію, бере в ній участь або іншим особам, тілесних ушкоджень;
- поширення речовин небезпечних для життя багатьох людей;
- втечі осіб, що скоїли тяжкі або особливо тяжкі злочини;
- настання екологічної або техногенної катастрофи;
- спричинення значної матеріальної шкоди.

За наявності можливості настання таких наслідків у разі проведення негласної слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор або уповноважений співробітник оперативного підрозділу, якому доручено проведення негласної слідчої (розшукової) дії, повинні обрати інший порядок, методи, прийоми, засоби, місце, учасників її проведення або відмовитися від її проведення та обрати такі гласні або негласні слідчі (розшукові) дії, які повністю виключають настання таких наслідків. Ця рекомендація

ґрунтується на аналізі нормативних вимог до проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, що містяться в Главі 21 КПК та положень ст. 43 і відповідних статей Розділів XVII, XVIII КК України.

У процесуальному рішенні про проведення негласної слідчої (розшукової) дії має бути точно вказаний строк її проведення на це вказують ч. 5 ст. 246, п. 6 ч. 2, п. 5 ч. 4 ст. 248, п. 4 ст. 251 КПК. Виняток становлять негласні слідчі (розшукові) дії, які проводяться з метою встановлення місцезнаходження особи, що переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді або суду, і оголошеної в розшук. Для таких негласних слідчих (розшукових) дій в ухвалі слідчого судді (постанові слідчого, прокурора) вказується конкретна дата початку їх проведення, а строк завершення – до встановлення місцезнаходження особи, що переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді або суду, і оголошеної в розшук. Встановлення і обчислення строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також їх продовження, здійснюється відповідно до положень Глави 7 КПК, ч. 5 ст. 246 і ст. 249 КПК.

Закон не визначає, за який час до завершення строку дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, прокурор, або слідчий, за погодженням з прокурором, повинен звернутися до слідчого судді з клопотанням про подовження дозволу на проведення цієї слідчої дії. Однак, з огляду на те, що, по-перше, у разі відмови прокурора в погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про подовження дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні (ч. 3 ст. 40 КПК), по-друге, документообіг по негласним слідчим (розшуковим) діям здійснюється за правилами секретного діловодства і направлення відповідних клопотань та інших документів, щодо надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, здійснюється виключно через підрозділи режимно-секретних органів, а по-третє, апеляційні суди України працюють за п'ятиденним робочим тижнем, тому слідчий повинен подати на узгодження відповідному прокурору клопотання про подовження слідчим суддею дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не пізніше ніж за сім робочих днів до завершення строку дії попередньої ухвали слідчого судді. У такому клопотанні, окрім відомостей, зазначених у ст. 248 КПК, слідчий, прокурор повинен, поряд із викладенням результатів проведення негласної

слідчої (розшукової) дії, навести відомості, які дають достатні підстави вважати, що продовження проведення негласної слідчої (розшукової) дії дозволить додатково зібрати інформацію, яка має значення для кримінального провадження.

У кожному конкретному випадку під час визначення строку проведення негласної слідчої (розшукової) дії або його продовження доцільно керуватися положеннями ч. 1 та 4 ст. 249 КПК про те, що:

- строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не може перевищувати двох місяців;
- такий строк не повинен перевищувати фактичний максимальний строк досудового розслідування, який залишився на момент ухвалення відповідного процесуального рішення;
- загальний строк, протягом якого в одному кримінальному провадженні може тривати проведення негласної слідчої (розшукової) дії, дозвіл який дає слідчий суддя, не може перевищувати максимальні строки досудового розслідування, передбачені ст. 219 КПК.

Строк проведення негласної слідчої (розшукової) дії може бути продовжений (ч. 5 ст. 246 КПК):

- прокурором, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за його рішенням, – до вісімнадцяти місяців;
- керівником органу досудового розслідування, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за його або слідчого рішенням, – до шести місяців;
- начальником головного, самостійного управління Міністерства внутрішніх справ України, Центрального управління Служби безпеки України, головного управління, управління Міністерства внутрішніх справ України, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, регіонального органу Служби безпеки України в межах компетенції, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за рішенням слідчого, – до дванадцяти місяців;
- Міністром внутрішніх справ України, Головою Служби безпеки України, головою органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, головою державного бюро розслідувань, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за рішенням слідчого, – до вісімнадцяти місяців;
- слідчим суддею, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за його рішенням у порядку, передбаченому ст. 249 КПК.

Необхідно також звернути увагу на те, що відповідно до ст. 247 КПК під слідчим суддею в Гл. 21 КПК розуміється голова або визначений ним інший суддя Апеляційного суду АРК, областей, міста Києва і Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Слідчі судді місцевих судів не правомочні давати дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

Розгляд клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо суддів, працівників суду та правоохоронних органів та/або у приміщеннях судових та правоохоронних органів, який віднесений згідно з положеннями цієї глави до повноважень слідчого судді, може здійснюватися слідчим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя поза межами територіальної юрисдикції органу досудового розслідування, який здійснює досудове розслідування. У такому разі слідчий, прокурор звертаються з клопотаннями про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій до слідчого судді апеляційного суду, найбільш територіально наближеного до апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування.

Порядок розгляду слідчим суддею клопотань про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії визначений ст. 248 КПК. *Відповідно до ч. 2 ст. 248 КПК у клопотанні зазначаються:*

- найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- короткий виклад обставин злочину, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- правова кваліфікація злочину із зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу України;
- відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію;
- обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину;
- вид негласної слідчої (розшукової) дії та обґрунтування строку її проведення;
- обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб;
- відомості залежно від виду негласної слідчої дії про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо;

– обґрунтування можливості отримання під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили.

До клопотання слідчого, прокурора додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання.

У разі, коли прокурор відмовляє у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, слідчий відповідно до ч. 3 ст. 40 КПК має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, звертаючись до нього про погодження клопотання до слідчого судді про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні. У такому клопотанні керівник органу досудового розслідування повинен обов'язково врахувати підстави, через які прокурор відмовив у погодженні попереднього клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

Слідчий суддя протягом шести годин із моменту отримання клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії зобов'язаний розглянути це клопотання за участю особи, яка подала це клопотання (ч. 1 ст. 248 КПК). За необхідності слідчий суддя вивчає матеріали кримінального провадження та вислуховує суб'єкта внесення клопотання. Обсяги надання матеріалів кримінального провадження визначаються слідчим суддею. Невиконання законних вимог слідчого судді про надання йому матеріалів кримінального провадження, що обґрунтовують клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, може бути підставою для відмови в задоволенні такого клопотання.

Слідчий суддя під час розгляду клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії може постановити відповідну ухвалу, якщо ним будуть встановлені достатні підстави вважати, що вчинений злочин є відповідної тяжкості та під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які вчинили злочин.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК, а також містити відомості про:

- прокурора, слідчого, який звернувся з клопотанням;
- злочин, у зв'язку із досудовим розслідуванням якого постановляється ухвала;
- особу (осіб), місце або річ щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію;
- вид негласної слідчої (розшукової) дії та відомості залежно від виду негласної слідчої дії про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо;
- строк дії ухвали.

За результатами розгляду такого клопотання слідчий суддя може постановити ухвалу і про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, і про відмову в такому дозволі. Останнє, відповідно до ч. 5 ст. 248 КПК, не є перешкодою для звернення до нього з новим клопотанням, але в новому клопотанні мають бути враховані підстави, через які слідчий суддя раніше відмовив у наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

Постанова слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії може бути винесена у випадках, передбачених ч. 1 ст. 250 КПК. Слідчий є самостійним в обранні негласної слідчої (розшукової) дії, яку він вважає за необхідне провести за наявності достатніх підстав для її проведення, що наведені у відповідних статтях Глави 21 КПК. Таке рішення у вигляді постанови слідчого, згідно з ч. 1 ст. 250 КПК, повинно бути письмово узгоджене ним з прокурором, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Прокурор може, за наявності передбачених Главою 21 КПК підстав, самостійно винести постанову про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, виконання якої доручити слідчому, органу досудового розслідування, оперативному підрозділу, з огляду на положення п. 4, 5 ст. 36, ст. 41 КПК та особливостей порядку та тактики проведення певної негласної слідчої (розшукової) дії.

Слідчий, прокурор, які прийняли рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, несуть повну відповідальність за її законне та своєчасне проведення. Уповноважені посадові особи оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійс-

нують контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України, які за дорученням слідчого або прокурора проводять негласну слідчу (розшукову) дію, також несуть відповідальність за законність та своєчасність її проведення.

Кожна постанова слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії в кримінальному провадженні, відповідно до положень ч. 6 ст. 110 КПК, виготовляється на офіційному бланку та засвідчується підписом особи, яка прийняла відповідне процесуальне рішення, та, згідно зі ст. 251 КПК, повинна містити:

- найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- правову кваліфікацію злочину із зазначенням статті (частини статті) КК України;
- відомості про особу (осіб), місце або річ щодо яких проводитиметься негласна слідча (розшукова) дія;
- початок, тривалість і мету негласної слідчої (розшукової) дії;
- відомості про особу (осіб), яка буде проводити негласну слідчу (розшукову) дію;
- обґрунтування прийнятої постанови, заразом обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб;
- вказівку на вид негласної слідчої (розшукової) дії, що проводиться.

У випадках, передбачених ч. 1 ст. 250 КПК, слідчий, за узгодженням з прокурором, або прокурор у своїй постанові, поряд із відомостями, що наведені у ст. 251 КПК, повинен розкрити зміст ситуації, що виникла, яка вимагає невідкладного проведення негласної слідчої (розшукової) дії з метою врятування життя людей та запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого Розділами I, II, VI, VII (ст.ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України. Кожна постанова слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії має бути мотивованою, тобто із наведенням доводів, що обґрунтовують ухвалення цього рішення, містити точні відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких проводитиметься негласна слідча (розшукова) дія, та про особу (осіб), яка буде проводити негласну слідчу (розшукову) дію.

Фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального прова-

дження, встановленим ст.ст. 103–107, 252, 273 КПК, а в ході проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж і зняття інформації з електронних інформаційних систем ще і положенням ст. 265 КПК. Протоколювання є основною формою фіксації ходу та результатів проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

Загальні вимоги до структури та змісту протоколу негласної слідчої (розшукової) дії містяться у ч. 3 ст. 104 КПК, відповідно до яких він повинен складатися з:

1) вступної частини, яка повинна містити відомості про:

- місце, час проведення та назву процесуальної дії;
- особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада);
- усіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);
- інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються у разі проведення процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

2) описової частини, яка повинна містити відомості про:

- послідовність дій;
- отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, zarazом виявлені та/або надані речі і документи;

3) заключної частини, яка повинна містити відомості про:

- вилучені речі й документи та спосіб їх ідентифікації;
- спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу;
- зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

У вступній частині протоколу негласної слідчої (розшукової) дії додатково повинно бути зазначене відповідне рішення про проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

Особливості умов та порядку проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій можуть вимагати:

- забезпечення конфіденційності даних про осіб, які проводили негласну слідчу (розшукову) дію або були залучені до її проведення. Порядок застосування таких заходів забезпечення конфіденційності, щодо названих осіб, визначається відповідними нормативно-правовими актами України;

– складання протоколів за результатами проміжних етапів їх проведення.

Наприклад, коли під час проведення довготривалих негласних слідчих (розшукових) дій особи, що їх проводять, отримують фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження, зокрема, для прийняття процесуальних рішень щодо проведення інших слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, вони можуть скласти відповідний протокол без завершення цієї негласної слідчої (розшукової) дії (п. 3.4.2 Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/936/1687/5 від 16.11.2012).

Додатками до протоколу можуть бути:

- спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;
- письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;
- стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;
- фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколу негласної слідчої (розшукової) дії повинні бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Відповідно до ч. 3 ст. 252 КПК протоколи негласних слідчих (розшукових) дій з додатками до них не пізніше чим через 24 години після їх припинення мають бути передані прокуророві, що здійснює нагляд за дотриманням законів у ході проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, у межах якого були проведені ці негласні слідчі (розшукові) дії.

Протоколи негласних слідчих (розшукових) дій і додатки до них відповідно до ст. 256 КПК можуть бути використані в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій в ході досудового розслідування.

З огляду на положення ст. 256, а також ст.ст. 84–89, 91, 94 і 252 КПК, ключовою умовою використання в доказуванні результатів конкретних негласних слідчих (розшукових) дій є визнання внаслідок їх перевірки

і оцінки слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом процесуальними джерелами доказів.

Така перевірка й оцінка полягає:

– у перевірці і оцінці протоколу кожної негласної слідчої (розшукової) дії, що включають вивчення відомостей, що містяться в протоколі, цілісності упаковки додатків до нього, перевірку самого носія інформації на предмет наявності в протоколі підчищень, вставок, поправок, або обумовлені такі вставки і поправки в протоколі, або підписаний протокол усіма особами, що брали участь у цій негласній слідчій (розшуковій) дії, в порівнянні відомостей, що містяться в протоколі негласної слідчої (розшукової) дії та в додатках до нього з іншими доказами, зібраними в ході кримінального провадження;

– у перевірці результатів негласної слідчої (розшукової) дії шляхом проведення інших гласних і негласних слідчих (розшукових) дій і співставленні їх результатів. Із огляду на це, ч. 2 і 3 ст. 256 КПК містить найважливіші положення, що надають можливість у разі потреби допитати як свідків осіб, що проводили або брали участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб і застосуванням до них заходів забезпечення їх безпеки, а також допитати осіб, з приводу дій і контактів яких проводилися такі дії.

Рішення про використання в кримінальному провадженні як доказів обвинувачення відомостей про факти, що містяться в протоколах негласних слідчих (розшукових) дій і в додатках до них, вилучені в ході їх проведення речі, документи приймає прокурор. Зберігання таких предметів забезпечується прокурором з дотриманням вимог ст. 100 КПК або ним складається письмове доручення слідчому із забезпечення їх збереження у порядку, передбаченому ст. 100 КПК і Кабінетом Міністрів України.

Відомості про факти, що містяться в протоколах відповідних негласних слідчих (розшукових) дій і додатках до них, можуть покладатися в основу ухвалення різних процесуальних рішень (про проведення інших слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, про оголошення про підозру, звільнення від кримінальної відповідальності тощо) і після завершення кримінального провадження протоколи негласних слідчих (розшукових) дій і додатки до них, які прокурор планує використати в кримінальному провадженні, мають бути внесені в реєстр матеріалів досудового розслідування.

Кримінальним процесуальним законом у ст. 257 КПК передбачена можливість використання результатів негласних слідчих (розшукових)

дій не лише в доказуванні у кримінальному провадженні, в межах якого вони були отримані, але і в інших кримінальних провадженнях. Основою для цього є наявність у протоколі негласної слідчої (розшукової) дії і додатках до нього інформації про ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідується в даному кримінальному провадженні.

Така інформація може бути використана в іншому кримінальному провадженні тільки на підставі ухвали слідчого судді, яка виноситься за відповідним клопотанням прокурора у порядку ст. 248 КПК.

Перед направленням такого клопотання прокурор повинен з'ясувати чи зареєстровано в Єдиному реєстрі досудових розслідувань або ні досудове розслідування кримінального правопорушення, відомості про яке виявлені в ході проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Відомості про наявність або відсутність зареєстрованого досудового розслідування відображаються в клопотанні до слідчого судді.

Прокурор, отримавши ухвалу слідчого судді про дозвіл використати інформацію, отриману в разі проведення негласної слідчої (розшукової) дії в іншому кримінальному провадженні, у разі, коли таке провадження не розпочато, вносить відповідні відомості в Єдиний реєстр досудових розслідувань, доручає органу досудового розслідування проведення досудового розслідування і направляє йому ухвалу слідчого судді і відповідні матеріали проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

Якщо таке досудове розслідування проводиться і процесуальний контроль його здійснює інший прокурор, то прокурор, що отримав ухвалу слідчого судді про дозвіл на використання інформації, отриманої під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії в іншому кримінальному провадженні, передає його разом із матеріалами негласної слідчої (розшукової) дії цьому прокуророві.

У результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути отримані відомості, речі й документи, які в подальшій їх оцінці прокурором можуть бути визначені ним так ті, що не можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні. В цьому разі відповідно до ст. 255 КПК прокурор зобов'язаний забезпечити знищення цих матеріалів, про що складає відповідну постанову з визначенням осіб, яким доручається її виконання.

Така постанова підлягає негайному виконанню під контролем прокурора. За результатами знищення речей, документів складається протокол з дотриманням вимог ст.ст. 104, 106 КПК. Законом забороняється знищення речей, документів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, якщо їх власник може бути зацікавлений в їх поверненні.

Про наявність таких речей або документів прокурор зобов'язаний письмово повідомити їх власника з метою з'ясування його бажання отримати ці речі або документи. Про повернення документів і речей їх власникові складається розписка. Допустимість таких дій і час їх здійснення визначаються прокурором з урахуванням необхідності забезпечення прав і законних інтересів осіб, а також попередження спричинення збитку для кримінального провадження.

КПК у ст.ст. 253, 254, 290 містить нормативно-правову регламентацію порядку відкриття факту проведення негласних слідчих (розшукових) дій і ознайомлення з його результатами в процесі ознайомлення підозрюваного, його захисника, потерпілого з матеріалами кримінального провадження, а також осіб, чиї конституційні права були тимчасово обмежені в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Особливість ознайомлення осіб з протоколами негласних слідчих (розшукових) дій і додатками до них полягає в тому, що ці особи попереджаються про кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 387 КК України за розголошення відомостей про факт, методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, що їх проводили, інформацію, отриману внаслідок їх проведення. Також не допускається виготовлення копій протоколів про проведення негласних (слідчих) розшукових дій і додатків до них.

13.2. Характеристика окремих негласних слідчих (розшукових) дій

13.2.1. Втручання у приватне спілкування

Втручання у приватне спілкування полягає в отриманні доступу до інформації, що передається та зберігається під час приватного спілкування між особами, без їх відома, шляхом аудіо-, відео контролю особи (ст. 260 КПК), арешту (ст. 261 КПК), огляду і виїмки кореспонденції (ст. 262 КПК), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) та зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК).

Спілкування є приватним, якщо під час нього інформація передається та зберігається за таких фізичних та юридичних умов, за яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від

втручання інших осіб. Фізичними умовами, що можуть забезпечувати захист від втручання в спілкування є обрані особами місце та час його здійснення, форма спілкування (вербальна, конклюдентна, письмова, графічна), форма обміну інформацією (безпосередня або опосередкована (листами, бандеролями, посилками, поштовими контейнерами, переказами, телеграмами, іншими матеріальними носіями передання інформації між особами)), технічні засоби проводового та безпроводового зв'язку та засоби писемності, створення графічних зображень, кодування інформації та її збереження тощо. Юридичними умовами, що забезпечують приватність спілкування, є гарантоване приписами Конституції України та інших нормативно-правових актів право будь-якої особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, невтручання у її особисте та сімейне життя та можливість обмеження цих прав лише за рішенням суду (ст.ст. 31, 32 Конституції України, п. 7 ч. 1 ст. 7, ст. 14, 15, ч. 1, 5 ст. 258, 260, 261, 263, 264 КПК, ст. 9 Закону України «Про телекомунікації», ст. 6 Закону України «Про поштовий зв'язок»), та укладення угоди між особою та юридичною особою, що надає послуги телекомунікаційного, поштового зв'язку на території України для забезпечення її приватного спілкування.

Підставами, достатніми для втручання у приватне спілкування, є:

– фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, що розмови особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування, поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй, певна електронна інформаційна система можуть містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі і документи, що мають істотне значення для досудового розслідування;

– можливість отримання відомостей про зміст приватного спілкування тільки шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що включають втручання у приватне спілкування.

Ч. 2 ст. 258 КПК зобов'язує прокурора, слідчого за погодженням з прокурором, у разі встановлення ними наявності цих підстав, звернутися до слідчого судді із клопотанням про дозвіл на втручання у приватне спілкування у порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248, 249 КПК.

Тільки ухвала слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування виступає як юридична підстава його проведення слідчим або за його дорученням оперативним підрозділом.

Ч. 5 ст. 258 КПК заборонений будь-який різновид втручання у приватне спілкування, що вказаний у ч. 4 цієї статті, якщо в ньому, з одного

боку, беруть участь захисник або священнослужитель, а з іншого – підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий.

Протягом часу проведення втручання в приватне спілкування за допомогою технічних засобів фіксується значний об'єм інформації, який потребує свого опрацювання та визначення – які саме відомості мають доказове значення, а які ні. Таке опрацювання та визначення здійснюється слідчим у ході дослідження інформації, отриманої під час застосування технічних засобів, у порядку, передбаченому ст. 266 КПК, про що складається протокол. На виконання вимог ч. 3 ст. 252 КПК слідчий протягом двадцяти чотирьох годин передає його прокурору для прийняття ним рішення про використання як доказ інформації, отриманої внаслідок втручання в приватне спілкування, загалом або певного її фрагмента.

Для забезпечення безпосереднього дослідження судом інформації, отриманої під час втручання в приватне спілкування, оцінки її доказового значення ст. 259 КПК передбачає обов'язок прокурора зберегти всю інформацію, незалежно від того або вся зафіксована на технічному носії інформація визначена прокурором для використання як доказ, або тільки її певний фрагмент. Збереження інформації, отриманої внаслідок втручання у приватне спілкування, забезпечується прокурором із дотриманням вимог ст. 100 КПК або ним складається доручення слідчому щодо забезпечення збереження цієї інформації у порядку, визначеному ст. 100 КПК та Кабінетом Міністрів України.

Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК), як різновид втручання у приватне спілкування, полягає у отриманні без відома конкретної особи аудіо- або аудіо- та відеозапису її розмов або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо, що можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування.

Відмінність аудіо-, відеоконтролю особи від спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК) та аудіо-, відеоконтролю місця (ст. 270 КПК) полягає у використанні аудіо-, відеозаписувальних пристроїв установлених у середині публічно недоступних місць для фіксації поведінки особи.

Проведенню аудіо-, відеоконтролю особи в середині публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи завжди передують обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи, внаслідок таємного проникнення до яких встановлюються технічні засоби аудіо-, відеоконтролю особи (п. 5 ч. 1 ст. 267 КПК). Тому в разі отримання слідчим (прокурором) фактичних даних, що розмови конкретної

особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю та перебуванням у середині публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування, та за неможливості отримати ці відомості іншим шляхом окрім як проведенням цієї негласної слідчої (розшукової) дії, слідчий (прокурор) складає окремі клопотання, узгоджені з прокурором, до слідчого судді про дозвіл на проведення обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи та про дозвіл на проведення аудіо-, відеоконтролю особи в середині цих місць.

Порядок та тактика проведення аудіо-, відеоконтролю особи, що визначені законодавством України, зумовлюють доцільність, після отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії, її письмового доручення слідчим у порядку п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 41, ч. 6 ст. 246 КПК оперативному підрозділу уповноваженому на проведення оперативно-технічних заходів.

Посадова особа уповноваженого оперативного підрозділу правоохоронного органу, якій доручено аудіо-, відеоконтроль особи, негайно після завершення даної негласної слідчої (розшукової) дії повідомляє про це слідчого та надає йому для дослідження інформацію, отриману в разі застосування технічних засобів. Слідчий, а в разі необхідності за участю спеціаліста, відповідно до вимог ст. 266 КПК вивчає зміст отриманої інформації, про що складає протокол. У цьому протоколі він, зокрема, описує технічні носії інформації, технічні засоби за допомогою яких була відтворена наявна на них інформація, результати дослідження наданої інформації, у разі виявлення інформації, що має значення для досудового розслідування, відтворює її в повному обсязі із зазначенням змісту розмови осіб або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю. Протокол про проведення дослідження інформації, отриманої в разі застосування технічних засобів не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення аудіо-, відеоконтролю особи передається прокурору (ч. 3 ст. 252 КПК).

Накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК) полягає у затриманні установою зв'язку відправлення кореспонденції особи (листів усіх видів, бандеролей, посилок, поштових контейнерів, переказів, телеграм, інших матеріальних носіїв передання інформації між особами) без її відома на підставі ухвали слідчого судді.

Фактичними підставами для порушення слідчим клопотання про надання дозволу на накладення арешту на кореспонденцію є отримані

під час кримінального провадження відомості, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі і документи, що є джерелами відомостей, які мають істотне значення для розслідування.

У клопотанні узгодженому з прокурором до слідчого судді про дозвіл на накладення арешту на кореспонденцію поряд із зазначенням відомостей, що перелічені у ч. 2 ст. 248 КПК, слідчий повинен звернутися до слідчого судді не тільки щодо надання дозволу на накладення арешту на кореспонденцію конкретної особи у певній установі зв'язку протягом необхідного для успішного проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії строку, але й щодо зобов'язання керівника цієї установи здійснювати контроль і затримувати кореспонденцію особи і протягом доби повідомляти про це слідчого та надання слідчим суддею дозволу слідчому в разі затримання кореспонденції, що містить відомості, які мають значення для досудового розслідування, провести її огляд та виїмку, а за необхідності зняти з неї копії та отримати зразки з відповідних відправлень.

Надання слідчим суддею дозволу на накладення арешту на кореспонденцію дає слідчому право провести інші негласні слідчі (розшукові) дії – огляд і виїмку цієї кореспонденції (ст. 262 КПК).

Факт накладення арешту на конкретне поштово-телеграфне відправлення отримує свою фіксацію у протоколі затримання кореспонденції, який складається слідчим в установі зв'язку за участю представника цієї установи, відповідно до вимог ст.ст. 104-107, 252, ч. 1 та 4 ст. 262 КПК, з обов'язковим описанням усієї затриманої кореспонденції та способу забезпечення її збереження.

У разі закінчення строку, визначеного в ухвалі слідчого судді, накладений на кореспонденцію арешт вважається скасованим і затримана в установі зв'язку кореспонденція, яка не була вилучена слідчим, підлягає негайному відправленню адресату.

Огляд кореспонденції (ст. 262 КПК) проводиться слідчим на підставі ухвали слідчого судді про накладення арешту, огляд та виїмку кореспонденції конкретної особи та отриманих від керівника установи зв'язку відомостей про її надходження та затримання. Слідчий, прибувши до установи зв'язку, ознайомлюється із затриманою поштово-телеграфною кореспонденцією та складає протокол затримання кореспонденції для проведення її огляду та вирішення питання про необхідність її виїмки. Рішення про проведення огляду конкретної затриманої

кореспонденції приймається слідчим та не потребує винесення ним відповідної постанови. Обов'язковим учасником такого огляду є представник установи зв'язку, в необхідних випадках – спеціаліст (наприклад, для забезпечення безпеки учасників огляду під час розкриття і безпосереднього огляду конвертів, бандеролей, посилок, що можуть містити сильнодіючі отруйні, вибухові речовини, пристрої тощо, для з'ясування змісту тексту листа, надісланого із-за кордону, надання допомоги слідчому у знятті копій або отримання зразків об'єктів, що пересилаються, нанесенні на виявлені речі і документи спеціальних позначок, обладнання їх технічними засобами контролю тощо). Огляду в присутності зазначених осіб підлягає вся затримана в установі зв'язку кореспонденція особи. Під час такого огляду слідчий може прийняти рішення про:

- відкриття цієї кореспонденції, зняття з неї копій або отримання зразків із відповідних відправлень без вилучення їх вмісту, з метою збереження конфіденційності накладення арешту на кореспонденцію та її огляду;

- нанесення на виявлені речі та документи спеціальних позначок, обладнання їх технічними засобами контролю, для забезпечення проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій;

- заміну речей і речовин, що становлять загрозу для оточуючих або заборонені у вільному обігу, на їх безпечні аналоги тощо.

Факт проведення перелічених дій обов'язково описується у протоколі огляду затриманої кореспонденції.

Огляд затриманої кореспонденції проводиться в установі зв'язку за загальними правилами проведення огляду. У разі не виявлення за результатами проведення даної негласної слідчої (розшукової) дії речей або документів, які мають значення для досудового розслідування, слідчий повинен забезпечити таке їх упакування, що не викликає в особи підозр щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій з її кореспонденцією, щоб не завдати шкоди досудовому розслідуванню. Тому, якщо слідчий приймає рішення про відкриття затриманої кореспонденції, ця дія повинна завжди проводитися із застосуванням способів та засобів, що забезпечують упакування кореспонденції та розташування її вмісту відповідно до оригінального. Якщо забезпечити первинне упакування оглянутої кореспонденції є неможливим, а її відправлення адресату завдасть шкоду кримінальному провадженню, вона може бути вилученою та збереженою до прийняття рішення прокурором про її повернення адресату в порядку та на підставах передбачених ст. 255 КПК.

Підставами для проведення виїмки, затриманої в установі зв'язку кореспонденції, є:

– наявність в ухвалі слідчого судді про накладення арешту на кореспонденцію дозволу на проведення її виїмки під час встановлення в ній відомостей про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речей і документів, що мають істотне значення для досудового розслідування;

– фактичне встановлення слідчим, за результатами проведення огляду затриманої кореспонденції, що конкретне поштово-телеграфне відправлення містить відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі і документи, що мають істотне значення для досудового розслідування, і що зняття з них копій або їх фотографування, проведення відеозапису вмісту або отримання зразків з цих відправлень не може забезпечити встановлення відомостей, які мають значення для досудового розслідування.

У разі встановлення за результатами огляду затриманої кореспонденції відсутності у ній речей або документів, які мають значення для досудового розслідування, слідчий дає вказівку представнику установи зв'язку, який брав участь у проведенні огляду, про вручення цієї кореспонденції адресату, про що зазначається у протоколі огляду затриманої кореспонденції.

Виїмка кореспонденції проводиться слідчим за участю представника установи зв'язку, в якій була затримана ця кореспонденція, про що складається протокол.

Протоколи затримання кореспонденції, її огляду та виїмки складаються слідчим за результатами проведення кожної із цих дій згідно з вимогами ст.ст. 104–107, 252, ч. 1 та 4 ст. 262 КПК. У протоколах обов'язково зазначається, які саме відправлення були затримані, оглянуті, їх зовнішній вигляд, внутрішній вміст, що з них вилучено і що має бути доставлено адресату або тимчасово затримано, з яких відправлень знято копії або отримано зразки, а також про проведення інших дій, передбачених ч. 2 ст. 262 КПК.

Протоколи затримання кореспонденції, її огляду та виїмки не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення цих негласних слідчих (розшукових) дій передаються прокурору (ч. 3 ст. 252 КПК) для його ознайомлення з результатами їх проведення, вжиття ним заходів щодо збереження вилученої кореспонденції, які він планує використувати в кримінальному провадженні (ч. 4 ст. 252 КПК).

Ч. 5 ст. 262 КПК установлює обов'язок керівників та працівників установ зв'язку, які беруть участь у проведенні конкретних негласних слідчих (розшукових) дій, сприяти їх проведенню та не розголошувати факт їх проведення або отриману інформацію, про що їх попереджає слідчий на початку проведення, передбачених ст.ст. 261, 262 КПК негласних слідчих (розшукових) дій.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) є різновидом втручання у приватне спілкування, під час якого за допомогою спеціальних технічних засобів уповноваженими оперативно-технічними підрозділами органів внутрішніх справ та органів безпеки на підставі ухвали слідчого судді та за дорученням слідчого проводиться спостереження, відбір, фіксація змісту інформації, яка передається особою, а також одержання, перетворення і фіксація різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку, без відома осіб, що використовують засоби телекомунікації, для встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження.

Важливе значення для розкриття особливостей втручання у приватне спілкування під час проведення даної негласної слідчої (розшукової) дії має розуміння ключових понять зі сфери телекомунікацій, з якими пов'язане її проведення. У ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» визначено:

– *транспортна телекомунікаційна мережа* – це мережа, що забезпечує передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або будь-яких повідомлень між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу;

– *телекомунікаційною мережею доступу* – є частина телекомунікаційної мережі між пунктом закінчення телекомунікаційної мережі та найближчим вузлом (центром) комутації виключно;

– *пунктом закінчення телекомунікаційної мережі* – є місце стику (з'єднання) мережі телекомунікацій та кінцевого обладнання;

– *кінцеве обладнання* – це обладнання, призначене для з'єднання з пунктом закінчення телекомунікаційної мережі з метою забезпечення доступу до телекомунікаційних послуг (телефон, мобільний телефон, модем тощо).

Транспортна телекомунікаційна мережа – це основна частина інфраструктури будь-якого оператора телекомунікації, чи це оператор традиційної телефонії, сотовий оператор, провайдер безпроводового або проводового доступу до Інтернету.

Для проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж слідчий під час досудового розслідування шляхом прове-

дення тимчасового доступу до документів оператора телекомунікацій, у порядку передбаченому Главою 15 КПК, має встановити ідентифікаційні ознаки, які дають змогу унікально ідентифікувати:

- абонента спостереження (споживача телекомунікаційних послуг), тобто його абонентський номер (сукупність цифрових знаків для позначення (ідентифікації) кінцевого обладнання абонента в телекомунікаційній мережі);

- транспортну телекомунікаційну мережу, тобто який оператор телекомунікацій має право на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційної мережі, якій належить номер абонента спостереження;

- кінцеве обладнання – його ідентифікатор для розпізнання в телекомунікаційній мережі, який надав цьому кінцевому обладнанню виробник (наприклад, код IMEI мобільного телефону, USB-модему) або адресу точки підключення кінцевого обладнання для публічних фіксованих проводових мереж телекомунікацій.

Підставами для проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є відомості, що особа користуючись засобами телекомунікації передає та отримує інформацію, яка має значення для досудового розслідування.

У клопотанні слідчого, узгодженому з прокурором, про дозвіл на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж поряд із зазначенням відомостей, що перелічені у ч. 2 ст. 248 КПК, додатково повинні бути вказані ідентифікаційні ознаки, які дають змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування.

Отримавши ухвалу слідчого судді про дозвіл на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, слідчий письмово, у порядку п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 41, ч. 6 ст. 246, ч. 4 ст. 263 КПК, доручає оперативному підрозділу уповноваженому на проведення оперативно-технічних заходів проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до положень ч. 4 ст. 39 Закону України «Про телекомунікації» та ч. 4 ст. 263 КПК керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку зобов'язані сприяти виконанню дій зі зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, уживати необхідних заходів щодо нерозголошення факту проведення таких дій, організаційних і тактичних прийомів їх проведення та отриманої інформації, зберігати її в незмінному вигляді. Оператори телекомунікацій також зобов'язані забезпечувати захист технічних засобів проведення зняття

інформації з транспортних телекомунікаційних мереж від несанкціонованого доступу.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК) полягає у здійсненні на підставі ухвали слідчого судді пошуку, виявлення і фіксації відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або її частинах, доступ до яких обмежений власником, володільцем або утримувачем системи розміщення її у публічно недоступному місці, житлі або іншому володінні особи або логічним захистом доступу, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача.

Під електронною інформаційною системою у цій статті розуміється сукупність електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), периферійного обладнання та програмного забезпечення, призначених для автоматизації прийому, зберігання, обробки, пошуку і видачі інформації споживачам.

За своєю архітектурою електронні інформаційні системи можуть бути і локальними, у яких всі їх компоненти (база даних, система управління базою даних, клієнтське програмне забезпечення) знаходяться на одному комп'ютері, і розподіленими, в яких компоненти розподілені по декількох комп'ютерах.

Розподілені електронні інформаційні системи, своєю чергою, розділяють на файл-серверні інформаційні системи (в них база даних знаходиться на файловому сервері, а система управління базою даних та клієнтське програмне забезпечення знаходяться на робочих станціях) та клієнт-серверні інформаційні системи (в них база даних та система управління базою даних знаходяться на сервері, а на робочих станціях знаходиться клієнтське програмне забезпечення).

І локальні, і розподілені електронні інформаційні системи можуть бути відкритими для громадян і закритими, тобто доступ до яких обмежений їх власником, володільцем або утримувачем шляхом розміщення файлових серверів та робочих станцій інформаційної системи в публічно недоступних місцях, житлі або іншому володінні особи та встановленням систем логічного захисту доступу до електронної інформаційної системи з робочих станцій локальної мережі підприємства, установи, організації тощо, або з робочих станцій зв'язаних з файловим сервером через мережу Інтернет.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частин можливе без дозволу слідчого судді, якщо доступ до них не обмежується їх власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний

з подоланням системи логічного захисту. Варто зауважити, що у випадках, коли під час досудового розслідування встановлюється, що файловий сервер електронної інформаційної системи встановлений у публічно недоступному місці, житлі або іншому володінні особи, але доступ до баз даних, розміщених на ньому не захищений системами логічного захисту доступу і можливий з робочих станцій, розташованих поза межами місць розміщення файлових серверів електронної інформаційної системи, зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частин також можливе без дозволу слідчого судді. У цій ситуації складається тільки протокол зняття інформації з електронних інформаційних систем з відповідними додатками до нього з дотриманням вимог ст.ст. 104–107, 252 та 265 КПК.

Підставами для проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем є відомості, що в електронній інформаційній системі або її частині наявна інформація, що має значення для досудового розслідування.

У клопотанні слідчого, узгодженому з прокурором, про дозвіл на зняття інформації з електронних інформаційних систем поряд із зазначенням відомостей, що перелічені у ч. 2 ст. 248 КПК, додатково повинні бути вказані ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи (найменування електронної інформаційної системи, фізичну адресу розташування її файлових серверів та робочих станцій або електронну адресу в мережі Інтернет, її власник, володілець або утримувач) та спосіб, яким обмежений доступ до неї.

Отримавши ухвалу слідчого судді про дозвіл на зняття інформації з електронної інформаційної системи, слідчий письмово, у порядку п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 41, ч. 6 ст. 246 КПК доручає оперативному підрозділу, уповноваженому на проведення оперативно-технічних заходів, проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

13.2.2. Дослідження інформації, отриманої під час застосування технічних засобів

Дослідження інформації, отриманої під час застосування технічних засобів (ст. 266 КПК) є негласною слідчою (розшуковою) дією під час якої слідчий ознайомлюється у повному обсязі з відомостями, що містяться на носіях технічної інформації, які отримані під час проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій, з метою виявлення відомо-

мостей, що мають значення для досудового розслідування і судового розгляду. Дослідження інформації, отриманої у разі застосування технічних засобів, може бути складовою таких негласних слідчих (розшукових) дій як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК) тощо, коли вивчення змісту отриманої інформації здійснюється безпосередньо під час їх проведення слідчим, що отримує відповідне відображення у протоколі цих негласних слідчих (розшукових) дій. Однак не завжди слідчий, з огляду на особливості порядку та тактики проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, має можливість їх проводити та доручає їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам у порядку ч. 1 п. 3 ст. 40, ч. 1 ст. 41 КПК. Саме у цих випадках слідчий, після завершення проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії та отримання технічних носіїв інформації від оперативних підрозділів, яким доручено її проведення, на підставі ч. 1 ст. 266 КПК із дотриманням правил секретного діловодства ознайомлюється у повному обсязі з відомостями, що містяться на цих технічних носіях інформації.

Рішення про проведення дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів, приймає слідчий. Підставою для його прийняття є отримання за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій інформації із застосуванням технічних засобів у якій можуть міститися відомості, що мають значення для досудового розслідування.

У разі потреби слідчого в консультативній або технічній допомозі, яка сприятиме оцінці змісту відомостей, що зафіксовані на технічних носіях інформації, він може залучити для участі в проведенні такого дослідження відповідного спеціаліста.

За результатами проведення дослідження інформації, отриманої під час застосування технічних засобів, слідчим із дотриманням вимог ст.ст. 104–107, 252, 266 КПК складається протокол з необхідними додатками до нього. В цьому протоколі він, зокрема, описує технічні носії інформації, технічні засоби, за допомогою яких відтворена наявна на них інформація, результати дослідження наданої інформації, у разі виявлення інформації, що має значення для досудового розслідування, відтворює її в повному обсязі із зазначенням змісту розмови осіб або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю тощо. Протокол про проведення дослідження інформації, отриманої у разі застосування технічних засобів не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення

завершення даної негласної слідчої (розшукової) дії передається прокурору (ч. 3 ст. 252 КПК).

Первинні носії інформації, отриманої у разі застосування під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також технічні засоби, за допомогою яких вона отримана повинні зберігатися до набрання законної сили вироком суду. Їх збереження забезпечується прокурором з дотриманням вимог ст. 100 КПК та у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, або ним складається доручення слідчому або оперативному підрозділу, якому доручено проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії щодо забезпечення збереження первинних носіїв отриманої інформації та застосованих для її отримання технічних засобів.

Варто зазначити, що збереженню підлягають усі носії первинної інформації, отриманої у разі застосування технічних засобів, незалежно від того, або виявлені на цих носіях за результатами дослідження слідчим первинної інформації відомості, що мають значення для досудового розслідування і судового розгляду, або ні.

У разі виникнення питань щодо змісту носіїв первинної інформації, технічних можливостей її отримання у разі застосування конкретних технічних засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, для з'ясування яких необхідні спеціальні знання, носії інформації та технічні засоби, за допомогою яких отримано інформацію, можуть бути предметом дослідження відповідних спеціалістів або експертів у порядку, передбаченому КПК.

13.2.3. Обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи

Обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи (ст. 267 КПК) закон визначає як негласну слідчу (розшукову) дію, яка полягає у таємному проникненні, заразом із використанням технічних засобів, до публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи з метою:

- виявлення і фіксації слідів учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування;
- виготовлення копій або зразків зазначених речей і документів;

- виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- виявлення осіб, які розшукуються;
- встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

З огляду на визначення цієї негласної слідчої (розшукової) дії, вона охоплює дії, які або дають змогу зібрати відомості, речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, або дії, без проведення яких є неможливим проведення аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК) всередині публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи.

Місцями проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії є:

- публічно недоступне місце – це місце до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб (наприклад, приміщення або ділянка місцевості підприємств, установ, організації тощо) (ч. 2 ст. 267 КПК);

- житло особи, під яким, відповідно до ч. 2 ст. 233 КПК, розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному або тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення. Тобто до житла відносяться: а) особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного або тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного або тимчасового проживання в них, але є складовою будинку; б) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо); в) будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо);

- інше володіння особи – транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі або приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи (ч. 2 ст. 233 КПК).

З огляду на те, що приміщення, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку з відбуттям покарання, затримання, взяттям під варту тощо), мають статус публічно доступних (ч. 3

ст. 267 КПК), вони не є місцями проведення даної негласної слідчої (розшукової) дії.

Підставами для проведення обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи є відомості, що в конкретному публічно недоступному місці, житлі або іншому володінні особи, можуть знаходитися сліди учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речі і документи або можуть бути виготовлені з них копії, або отримані зразки, особи, що розшукуються, за учинення цих злочинів, або особа, аудіо-та відеоконтроль розмов, звуків, рухів якої, дій, пов'язаних з її діяльністю, у цих місцях, може містити відомості, які мають значення для досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів.

За наявності хоча б однієї з перелічених підстав у випадках, коли іншим способом отримати ці відомості є неможливо, або по-іншому не можна здійснити дії з виготовлення копій або зразків речей, документів або інших матеріальних об'єктів, виявити осіб, які розшукуються, або встановити технічні засоби аудіо-, відеоконтролю особи в публічно недоступному місці, житлі або іншому володінні особи, прокурор або слідчий вносить клопотання, узгоджене з прокурором, до слідчого судді про дозвіл на проведення обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи. Це клопотання повинно бути укладеним відповідно до вимог ч. 2 ст. 248 КПК.

Ухвала про обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи повинна бути постановлена слідчим суддею у порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248, 249 КПК.

Специфіка методів та засобів обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи зумовлює необхідність, після отримання прокурором або слідчим ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії, її письмового доручення на підставі ст. 41, ч. 6 ст. 246 КПК уповноваженому оперативному підрозділу.

Посадова особа уповноваженого оперативного підрозділу, якій доручено обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи, складає протокол з описанням усіх виконаних дій та їх результатів, який протягом двадцяти чотирьох годин із моменту припинення цієї негласної слідчої (розшукової) дії передається прокурору (ч. 3 ст. 252 КПК). Відомості про осіб, які проводили цю негласну слідчу (розшукову) дію або були залучені до її проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки, можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством.

13.2.4. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу

Ч. 1 ст. 268 КПК дає можливість проведення негласної слідчої (розшукової) дії, спрямованої на **установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу** (мобільного терміналу систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, тобто мобільного телефону, GSM, UMTS, HSDPA, WiMAX, LTE модемів, що забезпечують бездротовий доступ до мережі Інтернет, та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, тощо), без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, що мають значення для кримінального провадження, а саме теперішнє місцезнаходження радіоелектронних засобів та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, що належать та (або) знаходяться у користуванні в осіб, що можуть бути причетними до учинення злочину.

Тобто проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії дає змогу вирішити розшукове завдання зі встановлення факту знаходження у певному місці та часі конкретної особи, якій належить та (або) знаходиться у користуванні радіоелектронний засіб та інший радіовипромінювальний пристрій, активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку. Встановлення цього факту забезпечують положення ч. 3 ст. 34, п. 7 ч. 1, ч. 2 та ч. 4 ст. 39 Закону України «Про телекомунікації», згідно з якими оператори телекомунікацій зобов'язані зберігати записи про надані телекомунікаційні послуги протягом строку позовної давності, визначеного законом, та надавати інформацію про надані телекомунікаційні послуги у порядку, встановленому законом, а також за власні кошти встановлювати на своїх телекомунікаційних мережах технічні засоби, необхідні для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових заходів, і забезпечувати функціонування цих технічних засобів, а також у межах своїх повноважень сприяти проведенню оперативно-розшукових заходів та недопущенню розголошення організаційних і тактичних прийомів їх проведення.

В ухвалі слідчого судді про дозвіл на встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження (його абонентський номер (сукупність цифрових знаків для

позначення (ідентифікації) кінцевого обладнання абонента в телекомунікаційній мережі), транспортну телекомунікаційну мережу (назву оператора телекомунікацій, який має право на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційної мережі, якій належить номер абонента спостереження), кінцеве обладнання (його ідентифікатор для розпізнання в телекомунікаційній мережі, який надав цьому кінцевому обладнанню виробник (наприклад, код IMEI мобільного телефону, USB-модему тощо)).

13.2.5 Спостереження за особою, річчю або місцем

Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК) передбачає проведення негласного безпосереднього або опосередкованого (за допомогою технічних засобів відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів) візуального спостереження за особою, річчю або місцем для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або за певною річчю або місцем у публічно доступних місцях.

З урахуванням положень ч. 2 та 3 ст. 267 КК України публічно доступне місце можна визначити як місце, до якого можна увійти або в якому можна перебувати на законних підставах без отримання на це згоди власника, користувача, або уповноважених ними осіб. Приміщення, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку з відбуттям покарання, затримання, взяттям під варту тощо), мають статус публічно доступних у разі проведення в них негласних слідчих (розшукових) дій.

13.2.6. Моніторинг банківських рахунків

Моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1) унесений до КПК Законом № 198-VIII від 12 лютого 2015 року. Проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії відповідно до положень ст.ст. 246 та 269-1 можливе лише за кримінальним провадженням щодо тяжких або особливо тяжких

злочинів, що віднесені до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Сутність моніторингу банківських рахунків полягає в отриманні посадовою особою підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України в поточному режимі від банку інформації про операції, що здійснюються на одному або декількох банківських рахунках. Надання такої інформації здійснюється на підставі ухвали слідчого судді про моніторинг банківських рахунків, порядок отримання якої передбачений ст.ст. 246, 248, 249 КПК.

Підставами для ініціювання у клопотанні прокурора проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх даних, які обґрунтовують підозру, що особа здійснює злочинні дії з використанням конкретного банківського рахунку у банківській установі, що діє на території України, або неможливість по-іншому розшукати або ідентифікувати майно, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Слідчий суддя в ухвалі про моніторинг банківських рахунків повідомляє керівника банківської установи про обов'язок нерозголошення інформації про проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії і про відповідну кримінальну відповідальність. На підставі ухвали слідчого судді керівник банківської установи зобов'язаний письмово попередити усіх її працівників, залучених до моніторингу банківських рахунків, про обов'язок нерозголошення інформації про проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії і про відповідну кримінальну відповідальність.

Інформація про операції, що здійснюються на банківських рахунках, повинна доводитися до відома Національного антикорупційного бюро України до виконання відповідної операції, а в разі неможливості – негайно після її виконання. Результати моніторингу банківського рахунку фіксуються у протоколі даної Національного антикорупційного бюро, який складається відповідно до вимог КПК посадовою особою підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України, якій доручене прокурором її проведення.

13.2.7. Аудіо-, відеоконтроль місця

Аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК) передбачає отримання аудіо або відеозапису подій всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, шляхом

прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо- та відеозаписувальних технічних засобів, за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження.

З огляду на зміст ст. 270 КПК, аудіо-, відеоконтроль місця проводяться тільки за рішенням слідчого судді.

Відповідно до вимог ст.ст. 246, 248-250, 270 КПК слідчий за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у конкретному місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження, складає клопотання про дозвіл на проведення аудіо-, відеоконтролю місця до суду, узгоджує його з прокурором та отримує ухвалу слідчого судді про аудіо-, відеоконтроль місця або про відмову в наданні дозволу на його проведення.

13.2.8. Контроль за учиненням злочинів

Контроль за учиненням злочинів (ст. 271 КПК) є однією з найскладніших за своєю підготовкою та здійсненням, різноплановою за формами свого проведення негласною слідчою (розшуковою) дією.

Контроль за учиненням злочину полягає у перевірці за рішенням прокурора відомостей про готування учинення або про учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину в формі контрольованої поставки, контрольованої або оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину, порядок та тактика проведення яких визначається законодавством та міжнародними договорами України. Контроль за учиненням злочину може бути і внутрішнім (проводиться на території України), і транзитним (проводиться на території України та інших держав, за домовленістю між правоохоронними органами, на підставі чинних міжнародних договорів України).

У разі, коли за результатами оцінки відомостей про підготовку учинення або учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину прокурор встановлює, що неможливо повністю запобігти посяганням на життя або заповідянню особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень, поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей, втечі осіб, які вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини, екологічній або техногенній катастрофі, він повинен відмовитися від проведення даної негласної слідчої (розшукової) дії, та організувати і провести заходи, спрямовані на недопущення настання суспільно небезпечних наслідків дій злочинців.

Забороняється під час контролю за учиненням злочину провокувати (підбурювати) особу на учинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі учинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий, посадова особа оперативного підрозділу або особа, яка бере участь у даній негласній слідчій (розшуковій) дії, цьому не сприяла, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Посадові особи правоохоронних органів та інші особи, які вчинили такі дії, залежно від фактичного змісту цих дій та їх наслідків, підлягають притягненню до відповідальності за чинним законодавством України. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Рішення прокурора про проведення контролю за учиненням злочину оформлюється постановою, в якій Окрім відомостей, передбачених ст. 251 КПК та доручення його проведення слідчому та уповноваженому оперативному підрозділу, зобов'язаний: 1) викласти обставини, які свідчать про відсутність під час негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на учинення злочину; 2) зазначити про застосування спеціальних імітаційних засобів.

У разі, коли під час проведення контролю за учиненням злочину виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи (наприклад, права на недоторканість житла, особисте і сімейне життя), він має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді за поданням прокурора згідно з вимогами ст.ст. 246-249 КПК. В ухвалі слідчого судді також повинно бути доручення проведення контролю за учиненням злочину слідчому й уповноваженому оперативному підрозділу та викладені обставини, які свідчать про відсутність під час негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на учинення злочину, та зазначено про застосування спеціальних імітаційних засобів.

Про результати контролю за учиненням злочину складається протокол відповідно до вимог ст.ст. 104, 106, 252 КПК, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії. Якщо контроль за учиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи. Протокол про проведення негласної слідчої (розшукової) дії з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення цієї дії передається прокурору. Прокурор вживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні (ст. 252 КПК).

13.2.9. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації

Положення ст. 272 КПК містять нормативно-правову регламентацію порядку прийняття рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії – **виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації**.

Ст.ст. 13–14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та п. 8, 13 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначають, що під час здійснення боротьби з організованою злочинністю спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ, Служби безпеки України мають право, якщо інших заходів для розкриття організованої злочинності та притягнення винних до кримінальної відповідальності недостатньо, використовувати штатних і нештатних негласних співробітників, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання, або учасника організованого злочинного угруповання, які на конфіденційній основі співпрацює з уповноваженими на боротьбу з організованою злочинністю органами, зі збереженням у таємниці достовірних даних щодо їх особистості.

Чинне законодавство забороняє залучати до виконання розшукових (негласних) слідчих дій медичних працівників, священнослужителів, адвокатів, якщо особа, стосовно якої вони повинні здійснювати зазначені дії, є їх пацієнтом або клієнтом.

Порядок і тактика проведення виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації визначається чинними Законами України та відомчими нормативно-правовими актами правоохоронних органів України.

Питання щодо кримінальної відповідальності за протиправні дії осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, вирішується відповідно до положень ст. 43 КК України та відповідних норм Особливої частини КК України.

Слідчий, що розслідує тяжкий або особливо тяжкий злочин, або прокурор, отримавши фактичні дані, що він вчинений членами організованого злочинного угруповання, або достатні дані вважати, що має місце підготовка учинення нового злочину членами організованого злочинного угруповання, щодо діяльності якого проводиться розслідування,

визначає, з урахуванням наявного часу, можливостей введення під легендою прикриття в конкретну організовану групу або злочинну організацію штатного або нештатного негласного співробітника, або наявності члена організованого злочинного утворення, який на конфіденційних засадах співпрацює з уповноваженими оперативними підрозділами, визначає можливість доручення конкретній особі виконати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Виконання такого спеціального завдання, як негласна слідча (розшукова) дія, здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора зі збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу. У такій постанові, окрім відомостей, передбачених ст. 251 КПК, зазначається обґрунтування меж спеціального завдання та, які спеціальні несправжні (імітаційні) засоби будуть використовуватися.

Винесенню постанови про виконання спеціального завдання особами, які не є працівниками правоохоронного органу, має передувати укладення угоди про конфіденційне співробітництво між такою особою і правоохоронним органом і відповідне нерозголошення даних. У цій угоді мають бути перелічені права й обов'язки цієї особи і, зокрема, роз'яснення того, у якому випадку і за учинення яких діянь ця особа підлягає кримінальній відповідальності.

Виконання спеціального завдання не може перевищувати шість місяців, а в разі необхідності строк його виконання продовжується слідчим за погодженням з керівником органу досудового розслідування або прокурором на строк, який не перевищує строку досудового розслідування.

13.2.10. Виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій

Виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 273 КПК) є специфічною негласною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться з метою забезпечити неочевидність, скритність проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій або тактичних операцій, до яких вони включені, від об'єктів, відносно яких вони проводяться,

а також від осіб, які в них не беруть участь, та успішне вирішення завдань зі збирання доказів під час їх проведення.

Засобами, що можуть використовуватися під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, з огляду на зміст ст. 273 КПК, є:

– реальні матеріальні об'єкти, що мають індивідуальні ідентифікаційні ознаки (наприклад, серія та номер грошової купюри певного номіналу) або спеціально помічені (тобто на них нанесені певні позначки з огляду на проведення негласної слідчої (розшукової) дії);

– несправжні (імітаційні) засоби – це речі і документи, які спеціально виготовлені для проведення негласної слідчої (розшукової) дії, що повністю або частково мають ознаки матеріальних об'єктів, які ними заміщуються, або спеціально утворені підприємства, установи, організації, які спеціально створюються для забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Ч. 1 ст. 273 КПК містить пряму заборону використання заздалегідь помічених матеріальних об'єктів або несправжніх (імітаційних) засобів з іншою метою ніж для проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Процесуальне рішення у формі відповідної постанови про виготовлення, утворення та використання під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій приймає керівник органу досудового розслідування або прокурор. Факт виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів або помітки матеріальних об'єктів для проведення конкретних негласних слідчих дій оформлюється відповідним протоколом, який складається із дотриманням вимог ст.ст. 104, 106, 252 КПК.

Факт передавання особі імітаційних речей, документів тощо, або помічених матеріальних об'єктів, для використання їх під час проведення конкретної негласної слідчої дії, оформлюється в окремому протоколі або в протоколі цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

У разі необхідності розкриття до завершення досудового розслідування справжніх відомостей щодо спеціально утворених суб'єктів господарювання або щодо особи, яка діє без розкриття достовірних відомостей про неї, про це письмово повідомляється орган, співробітником якого є особа, яка таким способом здійснює негласні слідчі (розшукові) дії, та керівник органу досудового розслідування, прокурор, який прийняв рішення про використання таких засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Рішення про розкриття справжніх відомостей про зазначену особу, обставини виготовлення речей або документів або

спеціального утворення підприємства, установи, організації приймається керівником органу досудового розслідування, прокурором та оформлюється відповідною постановою. У разі необхідності щодо особи, відомості про яку підлягають розкриттю, вживаються заходи забезпечення безпеки, передбачені законом.

Ч. 4 ст. 273 КПК надає несправжнім (імітаційним) засобам, застосованим під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії, статус у процесі доказування як первинних засобів або знарядь учинення злочину, окрім випадків, якщо суд встановить порушення вимог КПК під час проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії.

Збереження засобів, що використовувалися під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечується прокурором та здійснюється у порядку, передбаченому ст. 100 КПК та визначеному Кабінетом Міністрів України.

13.2.11. Негласне отримання зразків для порівняльного дослідження

Ч. 1 ст. 274 КПК передбачає підставою проведення ***негласного отримання зразків для порівняльного дослідження***, якщо неможливим буде здійснення отримання зразків для експертизи у порядку ст. 245 КПК через загрозу завдання значної шкоди для кримінального провадження. Тобто коли отримання зразків для експертизи у порядку ст. 245 КПК спричинить розкриття тих що проводяться або будуть проводитися негласних слідчих (розшукових) дій та поставить під загрозу життя, здоров'я учасників кримінального провадження тощо.

З огляду на зміст ст. 274 КПК, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, можливо проводити тільки за рішенням слідчого судді. Відповідно до вимог ст.ст. 246, 248, 248, 274 КПК слідчий в разі виникнення необхідності для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, шляхом проведення порівняльного дослідження складає клопотання про дозвіл на проведення негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження до апеляційного суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування (ст. 247 КПК), узгоджує його з прокурором та отримує ухвалу слідчого судді про негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, або про від-

мову в наданні дозволу на його проведення. Таке клопотання повинно бути укладеним відповідно до вимог ч. 2 ст. 248 КПК. У клопотанні слідчого, прокурора про надання дозволу на негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, та в ухвалі слідчого судді додатково зазначаються відомості про конкретні зразки, які планується отримати.

Негласне отримання зразків для порівняльного дослідження може здійснюватися в межах проведення обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи. В цьому разі відомості про конкретні зразки для порівняльного дослідження та способи й засоби їх отримання вказуються у протоколі обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття негласної слідчої (розшукової) дії.
2. Наведіть різновиди слідчих (розшукових) дій, передбачених КПК.
3. Дайте визначення втручання у приватне спілкування під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.
4. Які дії охоплює процесуальне оформлення рішення щодо проведення негласної слідчої (розшукової) дії?
5. Які строки проведення негласної слідчої (розшукової) дії та порядок їх обчислення?
6. Назвіть юридичні та фактичні підстави для прийняття процесуальних рішень щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування.
7. У чому полягають особливості використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні під час досудового розслідування?
8. Розкрийте особливості використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій в інших кримінальних провадженнях.

Рекомендована література

1. Аріт К. В. Організація підготовки та проведення негласних слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування / К. В. Аріт // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – Вип. № 4 (74). – С. 432–439.

2. Войнарович А. Реалізація підозрюваним права на захист під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій / А. Войнарович // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – Вип. № 3 (41). – С. 76–81.
3. Єфіменко І. Порядок збереження інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій / І. Єфіменко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – Вип. № 4 (42). – С. 78–83.
4. Козьяков І. Теоретичні основи класифікації негласних слідчих (розшукових) дій / І. Козьяков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – Вип. №1 (34). – С. 85–89.
5. Комарницька О. Установлення місцезнаходження засобу радіоелектронного зв'язку: підготовка та проведення негласної слідчої (розшукової) дії / О. Комарницька, В. Прядко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – Вип. № 2 (35). – С. 71–78.
6. Комашко В. В. Теоретико-правове визначення контролю за вчиненням злочину / В. В. Комашко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – Вип. № 4 (74). – С. 446–456.
7. Кондратюк О. В. Щодо можливості автоматичного набуття активними оперативно-розшуковими заходами статусу негласних слідчих (розшукових) дій у межах кримінального провадження / О. В. Кондратюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – Вип. 3. – С. 281–291.
8. Кравченко О. Є. Систематизація негласних слідчих (розшукових) дій у разі здійснення прокурорського нагляду й контролю в кримінальному провадженні / О. Є. Кравченко // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. № 1 (2). – С. 208–214.
9. Лук'янчиков Є. Негласні слідчі (розшукові) дії – засоби процесуального доказування / Є. Лук'янчиков, Б. Лук'янчиков // Право України. – 2014. – № 10. – С. 106–116.
10. Мухін В. Державне втручання у приватне спілкування: процесуальні аспекти / В. Мухін, А. Штанько // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – Вип. №1 (34). – С. 90–97.
11. Нескоромний Д. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: юридичні та фактичні підстави їх провадження / Д. А. Нескоромний // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – Вип. 2. – С. 303–312.
12. Проценко О. О. Актуальні питання продовження, припинення та повідомлення особам, відносно яких проводилось спостереження за особою, реччю або місцем в кримінальному провадженні / О. О. Проценко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – Вип. № 9–1. – С. 221–224.
13. Рижов М. Г. Відмінності матеріальних та формальних підстав здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми їх нормативного визначення / М. Г. Рижов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – Вип. № 1 (75). – С. 519–527.
14. Сергєєва Д. Проблемні аспекти використання результатів зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як доказів у кримінальному провадженні / Д. Сергєєва // Право України. – 2014. – № 11. – С. 209–219.
15. Тагієв С. Р. Деякі питання процедури застосування заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій / С. Р. Тагієв // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – Вип. № 1 (75). – С. 430–435.

16. Тагієв С. Р. Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій / С. Р. Тагієв // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. № 2 (1). – С. 233–239.
17. Уваров В. Г. Проблеми реалізації принципу юридичної визначеності при застосуванні контролю за вчиненням злочину / В. Г. Уваров // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4 (64). – С. 545–550.
18. Уваров В. Г. Система негласних слідчих (розшукових) дій за новим КПК України / В. Г. Уваров // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1 (65). – С. 523–529.
19. Христов О. Л. Відповідність негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді вимогам Конституції України / О. Л. Христов, О. В. Христова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1 (65). – С. 543–547.
20. Цилюрик І. І. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні / І. І. Цилюрик // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – Вип. № 8. – С. 271–274.
21. Цуцкірідзе М. Використання негласних слідчих (розшукових) дій як засобів доказування у кримінальному провадженні на досудовому розслідуванні / М. Цуцкірідзе, О. Старенкий // Право України. – 2015. – № 1. – С. 152–162.
22. Шамара О. В. Розвиток теоретико-прикладного осмислення контролю за вчиненням злочину / О. В. Шамара, В. В. Комашко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – Вип. № 1 (75). – С. 456–465.

Тема 14

ЗУПИНЕННЯ ТА ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

14.1. Поняття та порядок зупинення досудового розслідування та його підстави

14.2. Відкриття матеріалів іншої сторони кримінального провадження для ознайомлення

14.3. Закриття кримінального провадження та його підстави

14.4. Подання до суду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності

14.5. Направлення до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру

14.1. Поняття та порядок зупинення досудового розслідування та його підстави

Зупинення досудового розслідування – це вимушене тимчасове припинення процесуальної діяльності у кримінальному провадженні, спричинене наявністю обставин, які перешкоджають подальшому провадженню і закінченню досудового розслідування.

Відповідно до ч. 1 ст. 280 КПК, досудове розслідування у кримінальному провадженні може бути зупинене після повідомлення особі про підозру за наявності хоча б однієї з **підстав**:

– підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі в кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком;

– підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме;

– слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування;

– наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва.

Перелік названих підстав є вичерпним. Будь-які інші обставини, які також перешкоджають продовженню досудового розслідування (наприклад, тривале проведення експертизи, від'їзд підозрюваного у відрядження або за кордон, хвороба потерпілого, свідка) не є підставами для зупинення досудового розслідування. Дані підстави можуть послужити для проведення спеціального досудового розслідування.

Наслідком такого рішення є те, що в кримінальному провадженні настає перерва, під час якої не допускається проведення слідчих (розшукових) дій, окрім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного, та прийняття процесуальних рішень. Ця перерва триває доти, доки обставини, які перешкоджають закінченню досудового розслідування, не буде усунуто. Тривалість такої перерви не включається в строки досудового розслідування, передбачені ст. 219 КПК.

Розглянемо зміст кожної із підстав для зупинення досудового розслідування.

Підозрюваний захворів на важку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком.

Наявність тяжкої хвороби в підозрюваного, яка перешкоджає його участі в кримінальному провадженні і є підставою для зупинення досудового розслідування, повинна бути підтверджена відповідними медичними документами: довідкою лікаря, медичним висновком, висновком експерта (судового медика або психіатра).

Воно можливе в разі дотримання таких умов:

- особа повинна бути повідомлена про підозру;
- підозрюваний страждає на важке захворювання (психічне або соматичне). У законі указано, що воно повинно бути важким. Уважається, що важким визнається захворювання, в разі якого стан здоров'я підозрюваного перешкоджає можливості його участі у кримінальному провадженні. Хвороба як тяжка визначається на підставі Переліку захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, встановленого наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства охорони здоров'я України від 18 січня 2000 р. № 3/6, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 9 березня 2000 р. за № 155/4376;

– захворювання повинно бути не хронічним, а мати тимчасовий характер, тобто коли через деякий час можливе і повне видужання, і зняття гострих форм захворювання. Якщо в результаті судово-психіатричної експертизи буде встановлено, що психічне захворювання підозрюваного є хронічним і потребує тривалого часу лікування із застосуванням примусового заходу медичного характеру, досудове розслідування не зупиняється, а закінчується відповідно до вимог, передбачених ст. 292 та статтями Главою 39 КПК. У разі видужання особи, яка після учинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності або інший хворобливий стан психіки, які позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, суд на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів своєю ухвалою припиняє застосування примусового заходу медичного характеру в порядку, передбаченому ст. 514 КПК.

Якщо на час розгляду питання про відновлення кримінального провадження закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, кримінальне провадження підлягає закриттю, якщо особа, щодо якої розглядається питання, не заперечує проти цього;

– захворювання підозрюваного береться до уваги, якщо воно підтверджено медичним висновком або висновком судово-психіатричної або судово-медичної експертизи.

Якщо у слідчого виникає сумнів відносно осудності підозрюваного або здібності його усвідомлювати свої дії, або керувати ними, судово-психіатрична експертиза має бути призначена обов'язково (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК). *Експерти-психіатри повинні відповісти на такі запитання:*

– чи хворий підозрюваний на психічне захворювання; який його характер (хронічне або тимчасове);

– чи позбавляє хвороба підозрюваного можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними;

– чи становить особа в силу свого стану небезпеку для суспільства;

– чи потребує вона примусового лікування, тощо.

У тому разі, коли з метою встановлення психічного (а інколи і фізичного) стану підозрюваного призначається судова експертиза, до одержання її результатів досудове розслідування в справі не може бути зупинено. Призначення та проведення експертизи є слідчою дією, а згідно з ч. 2 ст. 280 КПК до зупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе.

Підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме.

Зупинення досудового розслідування за п. 2 ч. 1 коментованої статті здійснюється у разі, коли підозрюваного неможливо залучити до участі в кримінальному провадженні через те, що він переховується від органів розслідування та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Зазначена підстава означає, що під час кримінального провадження особу підозрюваного встановлено, але його місцезнаходження залишається невідомим і це перешкоджає закінченню досудового розслідування.

Варто зазначити, деякі науковці наводять уточнення цього положення, а саме: коли підозрюваний відомий, але невідоме його місцезнаходження та він не має на меті переховуватися від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, перебіг строків давності притягнення до кримінальної відповідальності не зупиняється і після їх закінчення кримінальне провадження повинно бути закрито. Коли ж особа свідомо переховується від органів слідства та суду – це обумовлює можливість її затримання, обрання щодо неї більш суворого запобіжного заходу або навіть притягнення до кримінальної відповідальності, якщо переховування пов'язано із втечею з під варти. Окрім того, у цьому випадку перебіг строків давності зупиняється і відновлюється лише після затримання підозрюваного або його явки (ст. 49 КК). Так, закон вимагає від слідчого встановлення причин, із яких йому невідомо місцезнаходження підозрюваного, вони обов'язково повинні встановлюватися, оскільки кожна з них тягне за собою різні кримінальні процесуальні та кримінально-правові наслідки. Варто вказати, здебільшого науковці надають перевагу тому, що формами ухилення від кримінальної відповідальності є: таємна зміна місця перебування, проживання за підробленим документом або без документів, реєстрації.

Зупинення розслідування на підставі п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК можливе лише після додержання таких умов:

– особа повинна бути повідомлена про підозру (вручення письмового повідомлення про підозру відповідно до ст. 278 КПК. Повідомлення про підозру вручається в день його складання слідчим або прокурором). Варто зазначити, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення може почати переховуватись від слідства ще до моменту винесення щодо неї повідомлення про підозру, одразу після скоєння злочину, коли дані про злочин ще не внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У

цьому випадку слідчий або прокурор після зібрання достатніх доказів про учинення злочину певною особою також зобов'язаний винести повідомлення про підозру щодо останнього та належно організувати відправлення повідомлення підозрюваному. У ч. 1 ст. 278 КПК указано, що письмове повідомлення про підозру вручається в день його складання слідчим або прокурором, а в разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень. Можливо, мається на увазі ст. 135 КПК, яка регламентує порядок здійснення виклику в кримінальному провадженні. У цьому разі іншими способами вручення повідомлення про підозру є надіслання останнього поштою, електронною поштою, факсимільним зв'язком тощо. За таких обставин доказом обізнаності підозрюваного щодо відкриття стосовно нього кримінального провадження буде активний характер дій особи, направлений на те, щоб ускладнити встановлення його місця перебування: зміна звичайного розпорядку життя, відсутність на робочому місці, за місцем постійного проживання, припинення спілкування з родичами та знайомими;

– місце знаходження особи невідоме, слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також усі дії для встановлення місцезнаходження підозрюваного (ч. 2 ст. 280 КПК). Тобто у разі, коли підозрюваний знаходиться у відрадженні, на відпочинку або просто змінив місце проживання та виїхав в інше місто і слідчому або прокурору відома адреса знаходження підозрюваного, розслідування не може бути зупинено. Натомість повинні вживатись заходи, спрямовані на доставку підозрюваного до місця провадження досудового розслідування.

– слідчий, прокурор оголосив розшук підозрюваного (ст. 281 КПК). Про оголошення розшуку виноситься або окрема постанова, якщо досудове розслідування не зупиняється, або вказується в постанові про зупинення досудового розслідування, якщо таке рішення приймається, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Законодавець заборонив зупинення досудового розслідування без доведення факту свідомого ухилення від слідства. Доцільність такого формулювання доволі сумнівна, адже під час кримінального провадження виникають і об'єктивні обставини, які обумовлюють неотримання слідчим інформації щодо місця перебування підозрюваного. До таких обставин можуть бути віднесені смерть підозрюваного, його раптова госпіталізація, стихійне лихо, внаслідок якого виникли обставини, що спричинили до безвісного зникнення особи.

Після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій допускається, якщо вони спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного. Ця норма являється новелою КПК, вона дасть, з одного боку, особі, яка провадить розслідування злочину, брати активну участь у розшуку особи, а з іншого – зберегти строки розслідування.

Слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування.

Доцільно нагадати, що відповідно до ч. 2 ст. 297¹ КПК, спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 110², 111, 112, 113, 114, 114¹, 115, 116, 118, ч.ч. 2–5 ст. 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), ст.ст. 209, 258, 258¹, 258², 258³, 258⁴, 258⁵, 348, 364, 364¹, 365, 365², 368, 368², 368³, 368⁴, 369, 369-2, 370, 379, 400, 436, 436¹, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 КК України, стосовно підозрюваного, окрім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, якщо він перебуває поза межами України. Тобто обов'язковою умовою для зупинення досудового розслідування за цієї підставою є повідомлення особі про підозру.

Відтак з клопотанням про провадження спеціального досудового розслідування до слідчого судді має право звернутися прокурор або слідчий за погодженням з прокурором, у якому зазначається:

- короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на обставини;
- відомості щодо результатів звернення до компетентних органів іноземних держав із запитами про видачу особи (екстрадицію);
- виклад обставин про те, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності;
- перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання.

Клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування розглядається слідчим суддею не пізніше десяти днів з дня його надходження до суду за участі особи, яка подала клопотання, та захисника.

Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, якщо прокурор, слідчий не доведе, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та перебуває поза межами України. У іншому разі слідчий суддя постановляє ухвалу про проведення спеціального досудового розслідування.

Якщо підстави для постановлення слідчим суддею ухвали про спеціальне досудове розслідування перестали існувати, подальше досудове розслідування здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими КПК.

Наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва.

Зупинення розслідування на цій підставі можливе за таких умов:

- особа повинна бути повідомлена про підозру;
- матеріали кримінального провадження повинні містити запит, складений відповідно до ст. 552 КПК, і документи, що до нього додаються. Звернення компетентних органів України із запитами до уповноважених органів інших держав про виконання в кримінальному провадженні певних процесуальних дій, передбачених КПК та міжнародними договорами, їх виконання в іноземних державах вимагає досить тривалого часу. У зв'язку із цим на час виконання відповідних процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва до отримання компетентними органами України матеріалів щодо виконання запитів про міжнародну правову допомогу досудове розслідування може бути зупинене. Ці дії виконуються компетентними органами запитуваної сторони у порядку, визначеному міжнародними договорами України та розділом IX КПК.

Оскільки процедури направлення запиту про міжнародну правову допомогу та одержання доказів і відомостей від компетентних органів іноземної держави є досить складними й тривалими, а вітчизняні суд, прокурор, слідчий не мають ніяких імперативних засобів впливу на строки проведення запитуваною стороною процесуальних дій, то законодавець цілком резонно передбачив можливість зупинення досудового розслідування у таких випадках.

Отже, попри три різні умови зупинення досудового розслідування є багато норм, що узагальнюють їх застосування. Зазначимо деякі з них. Перед зупиненням досудового розслідування необхідно вжити заходів щодо збереження документів та інших можливих доказів у кримінальному провадженні. Якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення відносяться не до всіх із них,

прокурор вправі виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних.

Досудове розслідування зупиняється мотивованою постановою прокурора або слідчого за узгодженням з прокурором, яка складається з трьох частин – вступної, описової та резолютивної. У вступній частині зазначаються: назва постанови, дата і місце її складення, посада, спеціальне звання (класний чин), прізвище та ініціали службової особи, яка прийняла відповідне процесуальне рішення, найменування кримінального провадження; в описовій – викладаються всі обставини кримінального правопорушення, вказуються підстава та умови для зупинення досудового розслідування; в резолютивній – констатуються прийняті рішення. Відомості про це вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Копія постанови надсилається потерпілому, стороні захисту, які мають право її оскаржити слідчому судді.

Зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, коли підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва), а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) або інших процесуальних дій. Копія постанови про відновлення досудового розслідування надсилається стороні захисту, потерпілому.

Зупинене досудове розслідування також відновлюється у випадку скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування. Відомості про відновлення досудового розслідування вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

14.2. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення

Проблеми, які виникають із огляду на ознайомлення учасників кримінального провадження з його матеріалами, доволі часто ставали предметом дослідження в період дії КПК 1960 р.

Саме на етапі ознайомлення підозрюваного з матеріалами кримінального провадження, виникала конфліктна ситуація між слідчим, який намагається якнайскоріше закінчити провадження та перейти до складання обвинувального акта, і стороною захисту, яка намагається потягнути час, сподіваючись, наприклад, на певні обставини, які, як вони вважають, можуть полегшити його становище. За КПК цей етап отримав

назву відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження для ознайомлення.

Згідно з цією процедурою сторони кримінального провадження зобов'язані здійснювати відкриття одна одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду. Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, суд не має права допустити відомості, що містяться в них як докази.

У разі цього за ч. 10 ст. 290 КПК, сторонам кримінального провадження, потерпілому надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі зволікання під час ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів. Таке клопотання сторони розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду з повідомленням сторін кримінального провадження. Неприбуття у судові засідання осіб, які належно повідомлені про місце та час проведення судового засідання, не перешкоджає розглядові клопотання.

Відтак, згідно зі ст. 290 КПК, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. У разі цього слідчий або прокурор використовує правила для надання повідомлень.

Про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє потерпілого, після чого останній має право ознайомитися з ними, а також повідомляються цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, після чого ці особи мають право ознайомитися з ними в тій частині, яка стосується цивільного позову.

Сторони кримінального провадження зобов'язані письмово підтвердити протилежній стороні, а потерпілий – прокурору факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів.

За ч. 2 ст. 290 КПК прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, зокрема будь-які докази, які самі собою або сукупно з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання. Відтак надати можливість скопіювати або відобразити відповідно будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, і прокурор має намір використати відомості, що містяться в них, як докази в суді.

Окрім цього, у документах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. За клопотанням сторони кримінального провадження суд має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені.

Аналогічним є те, що за ч. 6 цієї ст. 290 КПК, сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідно будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла або іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді.

Сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Вирішення питання про віднесення конкретних матеріалів до таких, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення і, як наслідок, прийняття рішення про надання або ненадання прокурору доступу до таких матеріалів, може бути відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування.

Отже, підсумовуючи зазначене, з одного боку, у цьому випадку проблема затягування слідства, через заявлені клопотань після його закінчення частково знімається. З іншого, – ми розуміємо, що «матеріали, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може

зашкодити досудовому розслідуванню», є найбільш цінними для захисту і становлять найбільший інтерес, реально з ними працювати ця сторона зможе лише після закінчення розслідування.

Підсумовуючи це питання, хочемо зазначити, що надання матеріалів для ознайомлення є виявом демократичності втілення засади забезпечення права на захист та верховенства права і вищого рівня гуманності нашої системи правосуддя. На жаль, при найвищому рівні важливості виконання даної процедури, є декілька вагомих неточностей та недоліків, що ускладнюють правозастосування цього права.

14.3. Закриття кримінального провадження та його підстави

Необхідною умовою реалізації конституційного принципу законності (п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції України) в кримінальному провадженні і здійсненні поставлених перед ним завдань є правильне встановлення фактичних обставин з метою виконання завдань кримінального судочинства.

Закриття кримінального провадження є одним із найважливіших актів судочинства, через який забезпечується вирішення указанного у ст. 2 КПК завдання охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Із закриттям кримінального провадження процесуальна діяльність по ньому повністю закінчується, подальше таке провадження є неможливим до того часу, коли постанова про закриття кримінального провадження не буде скасована в установленому КПК порядку.

Кримінальне провадження та провадження щодо юридичної особи закривається, згідно зі ст. 284 КПК, якщо:

- встановлена відсутність події кримінального правопорушення;
- встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення;
- не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати;
- набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою;

- помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;
- існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;
- потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;
- стосовно кримінального правопорушення щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу;
- стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені ст. 212 КК України, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 9² Розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України.

Кримінальне провадження закривається судом:

- у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності;
- якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК;
- досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 212 Кримінального кодексу України, відповідно до підрозділу 9² Розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України.

Провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження або ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

Про закриття кримінального провадження слідчий, прокурор виносить постанову, яку може бути оскаржено у порядку, встановленому п.п. 3 і 4 ч. 1 ст. 303 КПК. Прокурор уповноважений приймати постанову про закриття досудового розслідування з усіх підстав, передбачених ч. 1 ст. 284 КПК.

Слідчий складає постанову про закриття кримінального провадження, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру виключно з підстав, передбачених п.п. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК, а саме: встановлена відсутність події кримінального правопорушення; встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення; набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; стосовно податкових

зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені ст. 212 КК України, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 9² розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України.

Рішення прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення. Ця норма являється новелою, і, на жаль, законодавцем достеменно не пояснена. Адже після прийняття постанови про закриття досудового розслідування закінчуються строки досудового розслідування.

Копія постанови слідчого про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, прокурору. Прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю або необґрунтованістю. Постанова слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

Копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику.

Якщо обставини, передбачені п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 284 КПК, виявляються під час судового розгляду, суд зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок.

Якщо обставини, передбачені п.п. 5–8 ч. 1 ст. 284 КПК, виявляються під час судового провадження, а також у випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК, суд виносить ухвалу про закриття кримінального провадження.

Закриття кримінального провадження або ухвалення вироку з підстав, передбачених п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК, не допускається, якщо підозрюваний, обвинувачений проти цього заперечує. У цьому разі кримінальне провадження, судовий розгляд продовжується в загальному порядку, передбаченому КПК.

Ухвала суду про закриття кримінального провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Закриття кримінальної справи можливе лише за наявності хоча б однієї з підстав, вичерпний перелік яких міститься в законі.

Ці підстави можна поділити на такі групи:

- реабілітуючі;
- нереабілітуючі.

Реабілітуючі – це ті, які свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що їй інкримінується, тягнуть за собою зняття з неї підозри, відновлення її доброго імені, гідності та репутації, а також відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ст. 130 КПК України).

До реабілітуючих підстав належать:

– встановлена відсутність події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК);

– встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК);

– не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи у суді і вичерпані можливості їх отримати (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК).

Закриття кримінальної справи з реабілітуючої підстави можливе за умови, що в ході розслідування встановлені і сам факт вчиненного діяння, і наявність у ньому складу кримінального правопорушення, але відсутні достатні докази, що вказують на учинення цього діяння саме підозрюваним (обвинуваченим).

Причому висновок про непричетність підозрюваного (обвинуваченого) до учинення кримінального правопорушення може бути зроблений унаслідок:

– достовірного встановлення невинуватості підозрюваного (наприклад, у разі підтвердження його алібі);

– вичерпання можливостей для збирання додаткових доказів і тлумачення сумнівів щодо винуватості, які не можуть бути усунуті, на його користь згідно з принципом презумпції невинуватості.

Незалежно від того, яка з указаних обставин призвела до закриття кримінального провадження на цій підставі, таке рішення повністю реабілітує особу і не дає приводу вважати її залишеною під підозрою.

Під час закриття кримінального провадження на підставі не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпання можливостей їх отримати провадження загалом не закінчується, а продовжується, щоб встановити, хто насправді вчинив кримінальне правопорушення.

Нереабілітуючі підстави означають, що стосовно особи зібрано достатньо доказів для підозри у вчиненні кримінального правопорушення, однак через певні обставини кримінальне провадження щодо цієї особи виключається. Така особа не вправі вимагати відшкоду-

вання матеріальної або моральної шкоди, яка була їй завдана в процесі розслідування.

Закриття кримінальної справи з nereабілітуючих обставин можливе лише:

- у разі підтвердження матеріалами кримінального провадження події кримінального правопорушення;
- наявності в діянні складу кримінального правопорушення;
- причетності підозрюваного до учинення кримінального правопорушення.

До nereабілітуючих підстав закриття кримінального провадження належать:

- набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою;
- помер підозрюваний, обвинувачений, за винятком випадків, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого;
- існує вирок по тому ж обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому ж обвинуваченню;
- потерпілий, а у випадках передбачених КПК, – його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;
- стосовно кримінального правопорушення щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу.

Перед закінченням розслідування прокурор (слідчий) має провести, так би мовити, «ревізію» матеріалів кримінального провадження та дати відповідь на такі питання:

- Чи є у кримінальному провадженні неперевірені та неспростовані версії?
- Чи відповідатимуть майбутні формули обвинувачення у обвинувальному акті тексту Кримінального кодексу?
- Чи повністю розкрито злочинну діяльність підозрюваного, вчинив він кримінальне правопорушення один або зі співучасниками?
- Чи отримані після повідомлення про підозру докази, на підставі яких повинно бути повідомлено про підозру у вчиненні інших кримінальних правопорушень?
- Чи роз'яснені відповідним учасникам процесу їхні процесуальні права та або вручені копії відповідних документів?
- Правильно або ні обрані запобіжні заходи, які забезпечують належну поведінку підозрюваних?

– Чи зібрані дані про особистість кожного з підозрюваних. Насамперед це дані, що мають кримінально-правове значення: про вік особи, осудність або обмежену осудність, які впливають на кваліфікацію і форми закінчення досудового розслідування. З цією метою до матеріалів кримінального провадження мають бути долучені такі документи, як: довідки про судимість; копії вироків; характеристики з місця роботи, проживання; показання допитаних осіб, які можуть характеризувати підозрюваного; довідки з наркологічного та психоневрологічного диспансерів; історії хвороби, якщо підозрюваний лікувався від психічних захворювань або травм голови та мозку; довідка про облік з районного військового комісаріату; довідки про стан сім'ї та здоров'я; висновок судово-психіатричної експертизи.

– Чи у повній відповідності до КПК складені процесуальні документи? Чи у всіх необхідних випадках винесені відповідні постанови, проведені необхідні слідчі (розшукові) дії, підписані протоколи, зазначені у процесуальних документах виправлення або викреслення?

– Чи прилучені до матеріалів фотознімки, відео- та аудіо-касети, якщо під час проведення слідчих (розшукових) дій використовувалися фото -, відеозйомка або звукозапис?

– Чи всі клопотання учасників процесу розглянуті та винесені про це постанови?

– Чи винесені у необхідних випадках постанови: про об'єднання або виділення кримінальних проваджень; про закриття кримінального провадження відносно не причетних до кримінального правопорушення осіб; про закінчення або припинення проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також повідомлено відповідних осіб про їх проведення та інше?

– Чи є у провадженні документи про направлення на зберігання речових доказів, вилучених предметів та документів?

– Чи належно оформлені документи щодо забезпечення безпеки учасників кримінального процесу?

– Чи є у кримінальному провадженні матеріали, які, відповідно до закону, повинні зберігатися окремо від матеріалів кримінального провадження?

– Чи є у матеріалах конверти з документами (паспортом та військовим квитком) підозрюваного, який тримається під вартою?

– Чи сповіщено про припинення розшуку підозрюваного, якщо він був оголошений?

– Чи забезпечено відшкодування матеріальних збитків та конфіскації майна?

– Чи є у матеріалах кримінального провадження документи про вартість проведених експертиз та документи з інших судових витрат – сум, виплачених свідкам, перекладачам, потерпілим, експертам?

– Чи ознайомлені підозрювані з тими процесуальними документами, зміст яких вони повинні знати до ознайомлення зі справою загалом?

– Чи зроблені ксерокопії документів та матеріалів, які підлягають виділенню в окреме провадження?

– Чи прилучені документи про своєчасне продовження строків досудового слідства та тримання під вартою підозрюваних?

– Чи отримані відповіді на доручення оперативним підрозділам та іншим слідчим?

– Чи отримані висновки з усіх призначених у кримінальному провадженні експертиз?

Слідчий, закінчуючи досудове слідство, повинен **систематизувати матеріали** та їх технічно оформити. Практикою вироблені **дві форми систематизації матеріалів кримінального провадження** – хронологічна і тематична.

У разі *хронологічної систематизації* послідовність розташування документів у провадженні визначається датою їх складання або одержання слідчим. Ця форма найпоширеніша в невеликих за обсягом і кількістю епізодів провадженнях.

Тематична систематизація означає групування матеріалів за обвинуваченими або епізодами злочинної діяльності у багатотомних і багатоепізодних провадженнях. Можна поєднувати обидві форми систематизації матеріалів провадження.

Систематизувавши документи, слідчий підшиває їх у спеціальну обкладинку стандартного зразка і нумерує кожний аркуш справи. Перед матеріалами справи складається опис документів, які знаходяться у справі. На обкладинці справи зазначається відомство, до якого належить орган розслідування, найменування цього органу, повна назва справи із зазначенням прізвищ підозрюваних і відповідних статей (частини, пункти) Кримінального кодексу, дата початку і закінчення провадження.

В одному томі може бути 200–250 аркушів. Удало систематизовані матеріали і правильно оформлена справа забезпечують зручне користування і вивчення провадження і самим слідчим, і іншими учасниками процесу, прокурором, судом. Велику кількість бухгалтерських документів, які відносяться до акту ревізії або судово-бухгалтерської експертизи, доцільно систематизувати в окремих томах відповідно до звітних періодів матеріально-відповідальних осіб.

14.4. Подання до суду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності

КПК, прийнятий 13 квітня 2012 року, прямо не передбачає порядок звільнення від покарання внаслідок амністії. Однак п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК передбачено закриття судом кримінального провадження, з огляду на звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Ураховуючи зазначене, під час досудового розслідування під час прийняття закону «Про амністію», у випадках коли підозрюваний підпадатиме під категорію осіб до яких може бути застосована амністія, досудове розслідування, яке проводиться в загальному порядку (що передбачає внесення відповідних відомостей до єдиного реєстру досудових розслідувань, повідомлення особі про підозру, доведення її винуватості, відкриття матеріалів іншій стороні) закінчуватиметься зверненням прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 2 ч. 2 ст. 283 КПК), а суди під час закриття кримінального провадження керуватимуться п. 1 ч. 2 ст. 284 нового КПК, ст.ст. 85, 86 КК України та Законом України «Про амністію».

Згідно зі ст. 285 КПК особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Варто вказати, що законом України про кримінальну відповідальність, а саме Кримінальним кодексом України визначений вичерпний перелік підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності. Перелічимо їх:

- звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям;
- звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим;
- звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки;
- звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки;
- звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі закінченням строків давності.

Варто вказати, що особа, яка володіє правом бути звільненою від кримінальної відповідальності, повинна бути повідомлена про таке право. Воно повинне бути роз'яснене їй у встановленому законом порядку. Слідчий, прокурор зобов'язані заохочувати особу до таких дій.

Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено сутність підозри або обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави.

Варто зазначити, законодавець залишає за підозрюваним або обвинуваченим право вибору. В разі, якщо підозрюваний або обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку. Ця норма закріплена у КПК і є підтвердженням та уособлює у собі засаду диспозитивності кримінального процесу.

Треба розмежовувати, законодавець надав декілька варіантів реалізації цього права, залежно від терміну виявлення тих обставин, які забезпечують особі можливість звільнення від кримінальної відповідальності. Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду. Доцільно наголосити, що слідчий не має повноважень складання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Якщо ж під час здійснення судового розгляду провадження, що надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання. У разі встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні та повертає клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або продовжує судове провадження в загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду.

Законодавець зазначає, що перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Проте він не визначає, як потерпілий може вплинути на перебіг розгляду клопотання. В разі негативного ставлення потерпілого до можливості звільнення від кримінальної відповідальності

підозрюваного або обвинуваченого він міг би подати апеляцію на ухвалу суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, або висловити власну думку безпосередньо у суді (ч. 2 ст. 288 КПК), проте, як зазначає п. 8 ч. 1 ст. 287 КПК потерпілий повинен вирішити це питання до оформлення клопотання прокурором. Отже, це питання не достатньо врегульоване і уточнене законодавцем.

У клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності вказуються (ст. 287 КПК):

- найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- анкетні відомості підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- прізвище, ім'я, по батькові та займана посада прокурора;
- виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри;
- розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомості про її відшкодування;
- докази, які підтверджують факт учинення особою кримінального правопорушення;
- наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава;
- відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка стосовно можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності;
- дата та місце складення клопотання.

До клопотання прокурора повинна бути додана письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності.

Щодо розгляду клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності у суді, то воно здійснюється в загальноприйнятому порядку в присутності сторін кримінального провадження.

Варто вказати, що невідворотність властива всім умовам звільнення від кримінальної відповідальності, окрім однієї, а саме: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. Відворотність може наступити лише до спливу конкретного терміну, чітко передбаченому в Кримінальному кодексі та КПК, який становить один рік з дня передачі особи на поруки. На особу покладається низка вимог, які вона повинна виконати до спливу цього часу, а саме: виправ-

дати довіру колективу, не ухиляться від заходів виховного характеру та не порушувати громадський порядок. Якщо ж вона не виконає цих умов, загальні збори підприємства, установи, організації можуть прийняти рішення про відмову від поручительства за взяту ними на поруки особу. Відповідне рішення направляється до суду, який прийняв рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Суд, переконавшись у порушенні особою умов передачі на поруки, своєю ухвалою скасовує ухвалу про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки та направляє матеріали провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку або здійснює судове провадження в загальному порядку, якщо питання про звільнення від кримінальної відповідальності прийняте після направлення обвинувального акта до суду.

14.5. Направлення до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру

Як зазначає ч. 1 ст. 290 КПК, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, прокурор зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Як було вказано, сторони зобов'язані письмово підтвердити протилежній стороні, а потерпілій – прокурору факт надання їм доступу до матеріалів з зазначенням найменування таких матеріалів. Сторонам, потерпілому надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. Пересвідчившись, що сторони реалізували своє право на ознайомлення з матеріалами, слідчим складається обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медично-

го характеру, який затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим (ст. 291 КПК).

Обвинувальний акт – це процесуальний документ, у якому слідчий або прокурор підводить підсумки досудового розслідування і формулює обвинувачення у кримінальному провадженні. Дане рішення є однією із форм закінчення досудового розслідування.

Кримінальне процесуальне значення обвинувального акту полягає, насамперед, в остаточному відображенні фактичної сторони злочинної діяльності підозрюваного та її юридичної оцінки. Обвинувальний акт як результат діяльності слідчого або прокурора для інших правоохоронних органів є правовою підставою для прийняття ними відповідних рішень. Оперативні підрозділи повинні припинити оперативно-пошукові заходи у відношенні підозрюваних по фактах, викладених в обвинувальному акті, і вважати їх розкритими.

Зміст обвинувального акту значною мірою впливає на рішення, які приймаються під час судового розгляду. Тому обвинувальний акт у кримінальному провадженні повинен відповідати вимогам законності, обґрунтованості, повноти, всебічності й об'єктивності.

Повнота, всебічність і неупередженість обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру забезпечується детальним дослідженням усіх істотних обставин провадження й об'єктивною оцінкою доказів і таких, що викривають, і таких, що виправдовують підозрюваного. В разі цього особливого значення набуває аналіз доказів, що суперечать обвинуваченню і не усунутих у ході розслідування.

Умовчання про наявні у матеріалах провадження суперечності, а також неаргументований, односторонній вибір із наявної доказової інформації тільки обвинувальних доказів є порушенням вимог закону про розгляд усіх обставин справи в їх сукупності. І хоча основна ціль обвинувального акта – демонстрація перед судом доказів, що обґрунтовують слушність юридичної оцінки дій підозрюваного, презумпція невинуватості потребує об'єктивної оцінки пом'якшуючих й обтяжуючих покарання обставин, доводів, що наводяться підозрюваним у свій захист, а також, результатів їх перевірки.

Обвинувальний акт повинен містити такі відомості:

– найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

- анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;
- виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;
- обставини, які обтяжують або пом'якшують покарання;
- розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- розмір витрат на залучення експерта (в разі проведення експертизи під час досудового розслідування);
- дату та місце його складення та затвердження.

Варто наголосити, що засвідченням обвинувального акта як офіційного документа є підпис слідчого та прокурора, що його затвердив, або лише прокурора, якщо обвинувальний акт складений самостійно.

До обвинувального акта додається:

- реєстр матеріалів досудового розслідування;
- цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;
- розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування;
- розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного.

Законодавець указав, що надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється. Ця норма хоча, практично, не є новелою кримінального процесу, проте у законодавстві зазначена вперше. Вимоги ст. 293 КПК про надання копії обвинувального акта, та реєстру матеріалів досудового розслідування є гарантією права на захист своїх законних інтересів під час судового розгляду справи підозрюваним та особою, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Законність і обґрунтованість обвинувального акта відображаються в суворій відповідності його форми, змісту вимогам положень КПК. Непереверені дані, отримані з непередбачених законом джерел, а тим

більше припущення не можуть бути в основі обвинувачення. Процесуальне правило про те, що всілякий сумнів у доведеності обвинувачення, якщо його неможливо усунути, трактується на користь підозрюваного, повною мірою відноситься і до судового вироку, і до обвинувального акта.

Варто вказати, що така форма закінчення досудового розслідування як звернення до суду з обвинувальним актом є не тільки логічним завершенням усього процесу ведення досудового слідства, а й запорукою успішного судового розгляду справи. Адже судовий розгляд здійснюється у межах обвинувачення, сформованого слідчим у обвинувальному акті.

Контрольні запитання

1. Які підстави і процесуальний порядок зупинення досудового розслідування?
2. Які підстави і процесуальний порядок відновлення досудового розслідування?
3. Який порядок оголошення розшуку підозрюваного?
4. Який порядок відкриття матеріалів кримінального провадження іншої сторони?
5. Які є форми закінчення досудового розслідування?

Рекомендована література

1. Боржецька Н. Підстави та умови складання обвинувального акта / Н. Боржецька // Юридична Україна. – 2014. – № 8. – С. 77–83.
2. Галаган О. І. Зупинення досудового розслідування у зв'язку з невстановленням місцезнаходження підозрюваного / О. І. Галаган, А. В. Дунаєва // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 282–287.
3. Глобенко Г. І. Окремі питання процесуального порядку закінчення досудового розслідування / Г. І. Глобенко // Право і Безпека. – 2016. – № 4. – С. 60–64.
4. Завертайло І. О. Процесуальні порушення під час складання обвинувального акта і підстави повернення його судом для усунення недоліків, у тому числі з угодою (погляд практичного працівника) / І. О. Завертайло // Вісник Академії митної служби України. Серія: Право. – 2015. – № 1. – С. 127–132.
5. Замкова Я. В. Деякі питання підстав повернення обвинувального акта / Я. В. Замкова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2016. – Вип. 19. – С. 162–164.

6. Кривонос І. С. Проблемні питання процесуального порядку відновлення досудового розслідування в контексті Кримінального процесуального кодексу України / І. С. Кривонос // Вісник ХНУВС. – 2013. – № 1 (60). – С. 74–81.
7. Лапкін А. В. Диференціація форм закінчення досудового розслідування і роль прокурора в їх застосуванні / А. В. Лапкін // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – Вип. 3. – С. 87–97.
8. Литвинов В. В. Розвиток підстав та процесуального порядку закриття кримінального провадження, за яких особа має право на реабілітацію / В. В. Литвинов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – Вип. № 4 (74). – С. 383–394.
9. Ляш А. О. Закриття кримінального провадження за новим КПК України: деякі питання / А. О. Ляш, С. М. Благодир // Адвокат. – № 1 (148). – 2013. – С. 25–28.
10. Макаров М. А. Оскарження слідчому судді рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування / М. А. Макаров // Право і суспільство. – 2015. – № 5.2 (2). – С. 217–221.
11. Марочкін О. І. Особливості мотивування слідчим обвинувального акта / О. І. Марочкін // Питання боротьби зі злочинністю. – 2015. – Вип. 29. – С. 151–162.
12. Миронов А. М. Прокурорський нагляд за додержанням законів при закінченні досудового розслідування у формі звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності / А. М. Миронов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – Вип. 2. – С. 113–122.
13. Мирошниченко Т. М. Щодо окремих аспектів правового регулювання зупинення досудового розслідування / Т. М. Мирошниченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 27(3). – С. 124–127.
14. Романюк Б. Зупинення досудового розслідування з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України / Б. Романюк // Віче. – 2014. – № 6. – С. 8–11.
15. Рось Г. В. Закриття кримінального провадження як форма закінчення досудового розслідування / Г. В. Рось // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2015. – Вип. 3. – С. 81–91.
16. Садчікова К. А. Значення висновку експерта при складанні обвинувального акту / К. А. Садчікова // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 244–248.
17. Сисоєнко Г. І. Закінчення досудового розслідування / Г. І. Сисоєнко // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12. – № 2. – С. 145–153.
18. Топчій В. В. Зупинення досудового розслідування для виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва / В. В. Топчій, І. І. Йовенко // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2014. – № 2. – С. 107–113.
19. Торбас О. Загальна характеристика структури обвинувального акта за чинним КПК України / О. Торбас // Юридичний вісник. – 2014. – № 1. – С. 221–226.
20. Чальцева Н. С. Історичний розвиток процесуального інституту закінчення досудового розслідування / Н. С. Чальцева // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2014. – Вип. 1. – С. 82–90.
21. Шаварин К. І. Генезис форм закінчення досудового розслідування в кримінальному провадженні України / К. І. Шаварин // Право і суспільство. – 2016. – № 3 (1). – С. 204–210.
22. Юрчишин В. М. Процесуальні повноваження прокурора у підготовці та оформленні обвинувального акта / В. М. Юрчишин // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2014. – Вип. 2. – С. 237–252.

Тема 15

ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ АБО БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

15.1. Загальні положення оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування

15.2. Особливості та порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності органів досудового розслідування або прокурора під час досудового розслідування

15.3. Особливості та порядок оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування

15.4. Особливості та порядок оскарження слідчим рішень, дій або бездіяльності прокурора

15.1. Загальні положення оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування

Із формуванням правової держави в Україні, законодавець прагне все більше співпрацювати з громадянами та створювати належні правові умови проживання в державі, створюючи належне законодавство. Турбота про життєво важливі інтереси громадян, повне усунення недоліків і негативних явищ у роботі державних органів⁹⁶, заразом органів досудового розслідування, прокуратури і суду, – це запорука функціонування демократичної, правової держави. Завдяки постійному зв'язку між державою та громадянином вирішуються важливі проблемні питання окремої людини та суспільства загалом, реалізуються конституційні права і свободи людини й громадянина, утверджується статус демокра-

⁹⁶ Коментар до Конституції України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – 376 с.

тичної, соціальної, правової держави. Відповідний зв'язок відбувається у формі звернення громадян із проблемами, які їх турбують, до державного органу, посадової особи тощо. Цей процес втілює засіб виявлення недоліків, порушень і прогалин у діяльності державних органів, зважаючи на звернення громадян із заявами, листами та повідомленнями, а особливо зі скаргами на рішення, дії, що порушили їх права, свободи та законні інтереси. Відповідно, держава створила певний механізм, завдяки поступовому впровадженню якого громадянам забезпечується можливість легітимно реалізувати своє право на звернення зі скаргою про порушення прав і законних інтересів, тобто право на оскарження.

У попередні роки та нині уряд України приділяє особливу увагу зверненням громадян до органів виконавчої влади, запропонувавши керівникам центральних і місцевих органів виконавчої влади звернути увагу на необхідність забезпечити системну роботу зі зверненнями громадян як на пріоритетний напрям діяльності⁹⁷. Також звертається увага Національної академії наук України, Національної академії державного управління, аналітичних центрів, об'єднань громадян, міжнародних донорських організацій на актуальність та важливість проведення досліджень у сфері інституту звернень громадян. Вироблення на їх основі ґрунтовних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, попередження виявів корупції та хабарництва, формування та реалізація ефективною прозорості державної політики, яка була б не лише зрозумілою громадянами, а й сприяла б реальному впливу людей, їх думок на прийняття владних рішень.

Захист прав, свобод і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві України, законодавчо врегульований завдяки існуванню інституту оскарження у кримінальному процесуальному праві. Вітчизняні джерела кримінального процесуального права мають відповідати міжнародним стандартам механізму забезпечення прав людини, оскільки за ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Закріплення в КПК Гл. 26 «Оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування»⁹⁸ є підтвердженням забезпечення прав і свобод громадян у процесі кримінального провадження, адже громадяни можуть оскаржити виявлені ними порушення їх прав і законних інтересів.

⁹⁷ Удалова Л. Д. Зловживання у сфері кримінального процесу: монографія / Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло. – К.: Дакор, 2010. – 176 с.

⁹⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. – 2012. – 19 травня. – № 90–91.

Під час кримінального провадження вельми значущою є стадія досудового провадження, адже саме на цьому етапі формується інформація, що може мати характер доказової і бути вагомою для громадян та реалізації захисту їх прав.

Досудове розслідування, як вид діяльності має провадитися лише в межах і формі, які безпосередньо зазначені кримінальним процесуальним законодавством, яким передбачено сукупність визначених правових засобів, призначення яких полягає в забезпеченні правильної реалізації закону під час розслідування кримінальних правопорушень. Ці засоби в теорії кримінального процесу називають гарантіями, які сукупно забезпечують виконання суспільних інтересів, а їх реалізація сприяє вирішенню завдань кримінального судочинства.

Оскарження рішень, дій або бездіяльності на досудовому розслідуванні є дієвим засобом поновлення порушених прав і законних інтересів осіб, виправленню недоліків. Воно виступає гарантією збереження прав і свобод особи.

У юридичній літературі оскарження розглядають із таких позицій:

- як одне з основних прав людини, що відобразилося у законодавстві України та міжнародних правових актах;
- як інститут кримінального процесуального права;
- як кримінальна процесуальна гарантія, тобто важливий засіб забезпечення прав, свобод і законних інтересів кожного суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності, виконання вимог закону про швидке, повне, неупереджене дослідження обставин провадження.

Конфлікти, що виникають між людьми і пошуки виходу з цих ситуацій, прагнення будь-якими правовими методами та засобами врегулювати суперечку мирним шляхом заохочується державою, забезпечується процедурою оскарження рішень, дій або бездіяльності осіб, які ведуть процес.

Під процедурою оскарження в праві розуміється офіційно встановлений порядок дій під час формування матеріалів⁹⁹. Розглядаючи теоретичні положення процедури, зазначимо, що вона є системою контролю¹⁰⁰, що включає досягнення конкретного результату та порядок реалізації правовідносин, що знаходяться в певній динаміці.

⁹⁹ Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан / А. Р. Михайленко. – К.: Юринком Интер, 1999. – 445 с.

¹⁰⁰ Провадження дізнання в Україні: навч.-практ. посібник / М. В. Джига, О. В. Баулін, С. І. Лук'янець, С. М. Стахівський. – К., 1999. – 156 с.

Важливим є те, що правова процедура володіє всіма зазначеними ознаками, а її особливість полягає у тому, що вона діє в правовому полі. Різновид юридичної процедури, направлений на виявлення й реалізацію матеріальних правовідносин, входить до юридичного процесу.

У юридичній літературі висловлені різні наукові погляди щодо поняття оскарження у кримінальному процесі та його ознак. Видається, що оскарження – це заснована на кримінальному процесуальному законі діяльність з подання (направлення), прийому, реєстрації, розгляду та вирішення скарги про порушення (або можливе порушення) прав, свобод та законних інтересів осіб кримінально-процесуальною дією, рішенням або бездіяльністю службових осіб, що ведуть процес¹⁰¹.

Обов'язковим елементом інституту оскарження є скарга¹⁰², яка водночас є самостійним засобом правового захисту прав і законних інтересів учасників кримінальних процесуальних відносин. Цей процесуальний документ – суттєве джерело інформації про недоліки у роботі органу досудового розслідування, який сприяє виявленню порушень закону, які допущені під час кримінального провадження, який виступає важливим засобом відновлення порушених прав, зводить нанівець тяганину в діяльності.

Аналіз різних поглядів науковців щодо визначення поняття «скарга» дає можливість запропонувати поняття скарги на дії (бездіяльність) і рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді як усне або письмове звернення особи до компетентного органу (прокурора, суду), з приводу прав, свобод і законних інтересів осіб, які є порушеними або можуть бути порушені, прийнятим уповноваженою особою, що веде процес рішенням, дією, бездіяльністю, з вимогою відновити порушені права, усунути або попередити порушення.

Скарга є засобом захисту¹⁰³, що має за мету відновлення порушеного права та законного інтересу учасника кримінальної процесуальної діяльності. Оскарження є формою правового захисту, особливості якого

¹⁰¹ Шило О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. Г. Шило. – Х., 2011. – 20 с.

¹⁰² Будников В. Л. Обжалование действий и решений следователя: учеб. пособие / В. Л. Будников. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1990. – 64 с.

¹⁰³ Погорецький М. Межі доручень слідчого органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів / М. Погорецький // Право України. – 2000. – № 9. – С. 47–48.

полягають у тому, що воно виникає лише за умови вільного волевиявлення зацікавленої особи (учасника кримінального процесуального провадження) скористатися правовим засобом захисту – правом подання скарги¹⁰⁴.

Оскарження виступає у двоєдиному виді. У вузькому розумінні слова – подача скарги на процесуальні рішення та дії слідчого, прокурора або слідчого судді. У широкому – діяльність судді з прийняття, розгляду та вирішення скарг заінтересованих осіб.

Предметом оскарження дій та рішень органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді є: процесуальні рішення; процесуальні дії; їх не процесуальні дії; їх процесуальна бездіяльність.

До основних рис оскарження дій (бездіяльності) та рішень органів досудового розслідування, прокурора або слідчого судді відносяться:

– свобода оскарження, яка обумовлена правом усіх громадян направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40 Конституції України). Будь-яке процесуальне рішення, дії або бездіяльність, якщо вони порушують конституційні права за законні інтереси підлягають оскарженню. Відсутність окремо встановленої законом форми подання скарги та можливість звернення особи зі скаргою рідною мовою або іншою мовою, якою вона володіє, і недопустимість переслідування за подання скарги – все це належить до свободи оскарження;

– гарантованість оскарження забезпечує кожній особі, яка бере участь у кримінальних процесуальних відносинах і звертається зі скаргою, що її скарга надійде, буде прийнята і розглянута, за нею буде проведено необхідну перевірку і, залежно від результатів перевірки, прийнято відповідне рішення і вжито заходів із відновлення порушених справ;

– демократизм оскарження під час досудового розслідування полягає у відсутності обмежень і привілеїв, наявності рівноправ'я в поданні скарги та у забезпеченні рівноправ'я встановленими обов'язками прийняти, розглянути, розрішити скаргу;

– відсутність обов'язкової форми скарги втілюється у тому, що суб'єкт (заразом і слідчий), який направляє скаргу посадовій особі, має

¹⁰⁴ Маляренко В. Т. Кримінальний процес України: Стан та перспективи розвитку: навч. посібник для студ. ВНЗ: вибрані наукові праці / В. Т. Маляренко. – К.: Ін Юре, 2004. – 600 с.

право викласти її у вільній письмовій або усній формах, недотримуючись конкретної послідовності, а використовуючи бажаний йому зміст;

– обов'язковість прийняття і розгляду скарги передбачено кримінальним процесуальним законодавством. Скарги приймаються, оформлюються, розглядаються й вирішуються у процесуальному режимі відповідно до КПК;

– ревізійний порядок розгляду скарги полягає у тому, що уповноважений орган, який розглядає скаргу (прокурор, суд) не зв'язаний доводами, які містяться в скарзі, і зобов'язаний всебічно, ретельно, у повному обсязі перевірити законність і обґрунтованість усіх процесуальних дій і рішень органу дізнання;

– оптимальний режим перевірки скарги і прийняття за нею рішення, охоплює: інстанційність, реальний строк розгляду скарги та ознайомлення з провадженням за скаргою зацікавлених осіб.

Загальна тенденція гуманізації та верховенства права у конгломераті з іншими засадами кримінального провадження веде до поліпшення якості кримінального провадження, формування достатньої, належної і допустимої доказової бази, відсутності порушення прав, свобод, інтересів фізичних, юридичних осіб і випадків неприйняття судом доказів, зібраних із порушенням законодавства України, зменшенню випадків несправедливого правосуддя, яке здійснюватиметься в розумні терміни.

Оскарження дій або бездіяльності та рішень під час досудового розслідування є інститутом кримінального процесуального права, який спрямований на забезпечення законності під час кримінального провадження.

Право на оскарження виникає із забезпечення особі права на захист. Забезпечення такого права – найважливіша гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина, що закріплена в ст. 59 Конституції України: «Кожен має право на правову допомогу ...»¹⁰⁵.

Це право гарантується також засобами судового захисту, включаючи право звернення відповідно до міжнародних договорів України в міждержавні органи правосуддя щодо захисту прав і свобод людини. Положення ст. 59 Конституції України також гарантують право на одержання кваліфікованої юридичної допомоги, а у випадках, передбачених законом, безкоштовної.

¹⁰⁵ Конституція України – Основний Закон держави України. Ухвалений 28 червня 1996 року на 5-й сесії Верховної Ради України 2-го скликання.

15.2. Особливості та порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності органів досудового розслідування або прокурора під час досудового розслідування

Рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування та право на оскарження (ст. 303 КПК).

Право на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності слідчого судді, прокурора, керівника слідчого органу, слідчого є однією із найважливіших гарантій захисту громадянами своїх прав і свобод від їх порушення й з боку органів, що здійснюють розслідування та судовий контроль у кримінальному провадженні, й інших осіб, що беруть участь у ньому. Ст. 24 КПК також гарантує кожному право на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого у порядку, передбаченому КПК. У порівнянні з іншими процедурами судовий порядок розгляду скарг забезпечує більшу об'єктивність, ширші можливості зацікавлених осіб у відстоюванні власних інтересів, більшу авторитетність й обов'язковість прийнятого за результатами розгляду скарги рішення.

У новому КПК є чітке визначення кола рішень, дій або бездіяльності слідчого або прокурора, що можуть бути оскаржені під час провадження досудового розслідування, а також надання вичерпного переліку осіб, що мають право оскаржити те або інше рішення, дію або бездіяльність слідчого або прокурора. На наш погляд, обмеження права на оскарження рішень, дій або бездіяльності слідчого або прокурора, що зачіпають права та законні інтереси громадян, лише на тій підставі, що ці особи не визнані в належному порядку учасниками провадження або не віднесені КПК до осіб, котрі мають право оскаржувати те або інше рішення, дію або бездіяльність слідчого або прокурора, не відповідає основним положенням Конституції України. Адже єдиним критерієм, що дає змогу визначити, які дії або бездіяльність органу дізнання, слідчого, прокурора, які рішення цих органів й осіб можуть бути оскаржені в суді та хто саме має право на таке оскарження, є обмеженням конституційних прав і свобод громадян, а також перепорою для доступу до правосуддя. За необхідності можна керуватися нормами Конституції України, які є нормами прямої дії.

Згідно з КПК на досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії або бездіяльність слідчого:

– бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви або повідомлення

про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний учинити у визначений КПК строк, – заявником, потерпілим, його представником або законним представником, підозрюваним, його захисником або законним представником, володільцем тимчасово вилученого майна;

– рішення: про зупинення досудового; про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, його представником або законним представником;

– рішення про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

– рішення про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником або захисником;

– рішення про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими Гл. 39 КПК, – підозрюваним, його захисником або законним представником, потерпілим, його представником або законним представником;

– рішення, дії або бездіяльність у разі застосування заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом.

На досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії або бездіяльність прокурора:

– бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний учинити у визначений КПК строк, – заявником, потерпілим, його представником або законним представником, підозрюваним, його захисником або законним представником, володільцем тимчасово вилученого майна;

– рішення: про зупинення досудового розслідування; про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, його представником або законним представником, підозрюваним, його захисником або законним представником;

– рішення про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

– рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;

– рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником або захисником;

– рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими Гл. 39 КПК, – підозрюваним, його захисником або законним представником, потерпілим, його представником або законним представником.

Скарги на інші рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами ст.ст. 314–316 КПК. Під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора, передбачені п.п. 5 та 6 ч. 1 ст. 303 КПК¹⁰⁶.

Загалом скарга складається в письмовій формі. Будь-яких спеціальних вимог до її форми та змісту, якщо інше не передбачено законом, немає. Однак, як мінімум, скарга повинна містити назву судового органу, до якого вона адресована, на чиї рішення, дії або бездіяльність скарга подається, та бути підписаною скаржником. Учасникам процесу, що не володіють мовою, якою здійснюється провадження, має бути роз'яснено та забезпечено право подавати скаргу рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють.

До скарги додаються необхідні документи, які б дали змогу аргументувати викладені у скарзі доводи, копії оскаржуваних рішень правоохоронного органу. Скаржник вправі клопотати перед слідчим суддею про витребування необхідних для розгляду скарги матеріалів, якщо сам скаржник позбавлений можливості їх отримати. Відповідь прокурора про відмову в скасуванні постанови додається до скарги зацікавленої особи.

Строк подання скарги на рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора, її повернення або відмова відкриття провадження (ст. 304 КПК).

¹⁰⁶ Большаков Є. В. Апеляційне оскарження рішень судді, постановлених в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Є. В. Большаков. – К., 2012. – 20 с.

Скарги на рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора, передбачені ч. 1 ст. 303 КПК, можуть бути подані особою протягом десяти днів із моменту прийняття рішення, учинення дії або бездіяльності. Якщо рішення слідчого або прокурора оформлюється постановою, строк подання скарги починається з дня отримання особою її копії.

Скарга повертається у таких випадках: якщо скаргу подала особа, яка немає права подавати скаргу; якщо скарга не підлягає розгляду в цьому суді; якщо скарга подана після закінчення строку, передбаченого ч. 1 ст. 304 КПК, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або слідчий суддя за заявою особи не знайде підстав для його поновлення. Копія ухвали про повернення скарги невідкладно надсилається особі, яка її подала, разом із скаргою та усіма доданими до неї матеріалами. Ухвала про повернення скарги або відмову у відкритті провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Слідчий суддя, суд відмовляє у відкритті провадження лише у разі, якщо скарга подана на рішення, дію або бездіяльність слідчого, прокурора, що не підлягає оскарженню. Копія ухвали про відмову у відкритті провадження невідкладно надсилається особі, яка подала скаргу, разом із скаргою та усіма доданими до неї матеріалами.

Повернення скарги не позбавляє права повторного звернення до слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК¹⁰⁷.

Правові наслідки подання скарги на рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування (ст. 305 КПК). Подання скарги на рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування на підставах і в порядку, передбачених КПК, не зупиняє виконання оскаржуваних рішень або дій слідчого та прокурора. Водночас, визнавши скаргу доволі обґрунтованою, слідчий або прокурор самостійно можуть скасувати рішення про зупинення досудового розслідування; про відмову у визнанні потерпілим; рішення, що приймається при застосування заходів безпеки; припинити дії або бездіяльність слідчого або прокурора в разі застосування заходів безпеки; бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення, неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, а також у не здійсненні інших процесуальних дій, які вони зобов'язані учинити у визначений КПК строк.

¹⁰⁷ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство: наказ Генерального прокурора України від 28 жовт. 2004 р. № 4/1.

Згідно з ч. 5 ст. 284 КПК прокурор також може самостійно скасувати рішення про закриття кримінального провадження протягом десяти днів із моменту отримання копії постанови з огляду на незаконність або необґрунтованість. Постанова слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів із моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

Визначені повноваження слідчого та прокурора обумовлені тим, що прокурор, слідчий зобов'язані підкорятися чинному кримінальному процесуальному закону, а саме: вони зобов'язані всіма засобами, що є в їх розпорядженні, забезпечувати охорону прав і свобод людини та громадянина в кримінальному провадженні; виходити в своїй професійній діяльності з принципу презумпції невинуватості, забезпечувати підозрюваному право на захист; приймати рішення відповідно до вимог законності та обґрунтованості, через які обвинувачення може бути визнане вмотивованим лише за умови, що всі обставини справи, що йому суперечать, об'єктивно досліджені та спростовані стороною обвинувачення. Будь-які положення, що припускають звільнення прокурора або слідчого від виконання цих обов'язків, КПК не містить.

У разі скасування оскаржуваних рішень або припинення дій та бездіяльності, що оскаржуються, слідчим або прокурором самостійно, провадження за поданою на ці рішення, дії або бездіяльність скаргою закривається.

Порядок розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування (ст. 306 КПК). Скарги на рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора розглядаються слідчим суддею місцевого суду згідно з правилами судового розгляду, передбаченими ст.ст. 318–380 КПК.

Скарги на рішення, дії або бездіяльність під час досудового розслідування розглядаються не пізніше сімдесяти двох годин із моменту надходження відповідної скарги, окрім скарг на рішення про закриття кримінального провадження, які розглядаються не пізніше п'яти днів з моменту надходження скарги.

Розгляд скарг на рішення, дії або бездіяльність під час досудового розслідування відбувається за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, або її захисника, представника та слідчого або прокурора, рішення, дії або бездіяльність яких оскаржується. Відсутність слідчого або прокурора не є перешкодою для розгляду скарги. В будь-якому разі, скарга, що надійшла до суду, має бути розглянута у відкритому судовому засіданні. Розгляд скарги здійснюється слідчим суддею одноособово.

Рішення слідчого судді за результатами розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування (ст. 307 КПК). За результатами розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора виноситься ухвала згідно з правилами КПК. Ухвала слідчого судді за результатами перевірки законності і обґрунтованості рішень, дій або бездіяльності слідчого, прокурора має бути законною, обґрунтованою та вмотивованою, яка може бути про: скасування рішення слідчого або прокурора; зобов'язання припинити дію; зобов'язання учинити певну дію; відмову в задоволенні скарги.

Ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дію або бездіяльність слідчого або прокурора може бути оскаржена лише ухвалою про відмову в задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження. Такі ухвали оскаржуються в апеляційному порядку.

Оскарження недотримання розумних строків (ст. 308 КПК). Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування, а прокурор вищого рівня, своєю чергою, зобов'язаний розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання і в разі наявності підстав для її задоволення надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків учинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень. Особа, яка подала скаргу, невідкладно письмово повідомляється про результати її розгляду. За недотримання розумних строків можуть бути притягнуті до відповідальності винні в цьому службові особи.

15.3. Особливості та порядок оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування

Ухвали слідчого судді, які підлягають оскарженню під час досудового розслідування (ст. 309 КПК). Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується судовий захист його прав і свобод і можливість оскаржити до суду рішення, дії та бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоуправління, громадських об'єднань і посадових осіб. Значення адекватного реагування вищого суду на апеляційні скарги, їх розгляді і відповідній перевірці законності, обґрунтованості та справедливості судових актів полягає в наданні можливості вищим

судам виявити помилки і недоліки правозастосовної діяльності нижчих судів та правоохоронних органів¹⁰⁸.

Новелою КПК є чітке визначення вичерпного переліку рішень слідчого судді, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування:

- про відмову в наданні дозволу на затримання;
- про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою або відмову в його застосуванні;
- про продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні;
- про застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту або відмову в його застосуванні;
- про продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні;
- про поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні;
- про продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні;
- про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову в такому направленні;
- про арешт майна або відмову в ньому;
- про тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа – підприємець або юридична особа позбавляються можливості здійснювати власну діяльність;
- про відсторонення від посади або відмову в ньому.

Під час досудового розслідування також можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову в задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, повернення скарги на рішення, дії або бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній.

Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді.

Порядок оскарження ухвал слідчого судді (ст. 310 КПК). Оскарження ухвал слідчого судді проводиться в апеляційному порядку, де переві-

¹⁰⁸ Пивоваров В. В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ: монографія / В. В. Пивоваров, Л. І. Щербина. – Х.: Право, 2006. – 176 с.

ряються законність, обґрунтованість і вмотивованість ухвал слідчого судді.

Апеляція – це скарга учасника кримінального провадження на винесене судове рішення з проханням про його скасування або зміну в апеляційному порядку¹⁰⁹.

Форма і зміст апеляції мають важливе процесуальне значення, оскільки від викладених у них формулювань, доводів і прохань залежать наслідки розгляду апеляції. Саме тому до форми і змісту апеляції пред'являються жорсткі вимоги. Апеляційна скарга подається лише в письмовій формі¹¹⁰.

Коло осіб, що можуть подати апеляцію на ухвали слідчого судді:

– обвинувачений, стосовно якого ухвалено обвинувальний вирок, його законний представник або захисник (в частині, що стосується інтересів обвинуваченого);

– обвинувачений, стосовно якого ухвалено виправдувальний вирок, його законний представник або захисник (в частині мотивів і підстав виправдання);

– підозрюваний, обвинувачений, його законний представник або захисник;

– законний представник, захисник неповнолітнього або сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусового заходу виховного характеру (в частині, що стосується інтересів неповнолітнього);

– законний представник та захисник особи щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру; прокурор;

– потерпілий або його законний представник або представник (у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції);

– цивільний позивач, його представник або законний представник (у частині, що стосується вирішення цивільного позову);

– цивільний відповідач або його представник (у частині, що стосується вирішення цивільного позову);

– інші особи у випадках, передбачених КПК.

¹⁰⁹ Азаров Ю. І. Дізнання в органах внутрішніх справ: навч.-метод. посібник / Ю. І. Азаров, О. В. Бугаков, Н. І. Щегель. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 160 с.

¹¹⁰ Літвінова І. Ф. Гарантії недоторканності житла чи іншого володіння особи у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І. Ф. Літвінова. – К., 2010. – 20 с.

Подання апеляційної скарги на вирок або ухвалу суду зупиняє набрання ними законної сили та їх виконання, окрім випадків, установлених КПК¹¹¹. Подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді зупиняє Національного антикорупційного бюро рання нею законної сили, але не зупиняє її виконання, окрім випадків, встановлених КПК.

Протягом строку апеляційного оскарження матеріали кримінального провадження ніким не можуть бути витребувані з суду¹¹². У цей строк суд зобов'язаний надати учасникам судового провадження за їх клопотанням можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження.

Після закінчення апеляційного провадження матеріали кримінального провадження не пізніше як у семиденний строк, а в провадженні за апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді – не пізніше як у триденний строк, направляються до суду першої інстанції.

15.4. Особливості та порядок оскарження слідчим рішень, дій або бездіяльності прокурора

Рішення, дії або бездіяльність прокурора, які можуть оскаржуватися слідчим (ст. 311 КПК). Під час досудового розслідування слідчий, який здійснює розслідування певного кримінального правопорушення, має право оскаржувати будь-які рішення, дії або бездіяльність прокурора, прийняті або вчинені у відповідному досудовому провадженні, окрім випадків, передбачених КПК.

Слідчий має право під час досудового розслідування оскаржувати будь-які рішення, дії або бездіяльність прокурора, прийняті (вчинені) у відповідному досудовому провадженні за винятком випадків, передбачених КПК. Наприклад, рішення прокурора про об'єднання або виділення досудового розслідування не може бути оскаржене, адже згідно з ч. 6 ст. 317 КПК, рішення про об'єднання або виділення матеріалів досудового розслідування не може бути оскарженим.

¹¹¹ Герасименко С. Г. Судовий контроль на досудових стадіях кримінального судочинства: національне законодавства та зарубіжний досвід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С. Г. Герасименко. – Запоріжжя, 2012. – 20 с.

¹¹² Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі: матеріали круглого столу (м. Київ, 20 трав. 2011 р.). – К.: Ліпкан О. С., 2011. – 350 с.

У цій статті передбачено п. 2, що не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали досудових розслідувань щодо кримінального проступку та щодо злочину. Але в даній статті нічого не вказано про те, якщо прокурор у разі об'єднання або виділення матеріалів досудового розслідування порушить п. 2, хоча цю дію слідчий мав би мати право оскаржити. Оскільки дії прокурора були незаконними.

Порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності прокурора (ст. 312 КПК). Скарги слідчого на рішення, дії або бездіяльність прокурора, можуть бути подані не пізніше трьох днів із моменту прийняття (учинення) оскаржуваних рішень, дій або бездіяльності.

У цьому разі необхідно враховувати, що:

- якщо рішення прокурора оформлюється постановою або письмовою вказівкою, строк подання скарги починається із вхідної дати отримання кореспонденції слідчим;

- якщо оскаржуються дії прокурора, строк подання скарги починається з дня здійснення оскаржуваних дій (проведення процесуальних, слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій);

- якщо оскаржуються дії прокурора, про які скаржникові не було відомо, строк подання скарги починається з дня отримання слідчим протоколів проведення оскаржуваних дій;

- якщо оскаржується бездіяльність прокурора, строк подання скарги починається з дня, наступного після останнього дня терміну виконання дій, які прокурор зобов'язаний учинити у визначений КПК строк.

Скарга слідчого на рішення, дію або бездіяльність прокурора повинна подаватися в письмовій формі. Будь-яких спеціальних вимог до її форми та змісту немає. Однак, як мінімум, скарга повинна містити назву органу прокуратури та посаду прокурора, до якого вона адресована, на рішення, дії або бездіяльність якого подається скарга, та має бути підписана скаржником.

Законодавець, установлюючи лише письмову форму оскарження рішень, дій або бездіяльності прокурора до прокурора вищого рівня, так наголошує на необхідності надання цьому прокуророві матеріалів досудового провадження та письмових заперечень щодо оскаржуваних рішень, дій або бездіяльності прокурора, що здійснює нагляд за дотриманням законності під час дізнання та досудового слідства. Надання слідчому права подання скарги на рішення, дії або бездіяльність прокурора є суттєвою гарантією незалежності слідчого під час провадження досудового розслідування.

Скарга слідчого подається до прокуратури вищого рівня стосовно прокуратури, в якій обіймає посаду прокурор, рішення, дія або бездіяльність якого оскаржується¹¹³.

Оскарження слідчим рішень, дій або бездіяльності прокурора не зупиняє їх виконання. Винятків із цього загального положення закон не встановлює. Водночас закон не забороняє слідчому у своїй скарзі викласти прохання про зупинення виконання оскаржуваних рішень або дій прокурора до моменту розгляду скарги прокурором вищого рівня по суті та прийняття відповідного рішення, передбаченого ч. 2 ст. 313 КПК. У разі цього прокурор вищого рівня за ініціативою слідчого, що подав скаргу, або за власною ініціативою, керуючись ст. 36 КПК і ст. 6 Закону України «Про прокуратуру», має право надати слідчому або прокурору нижчого рівня вказівку про зупинення виконання оскаржуваного рішення або дії.

Порядок вирішення скарги на рішення, дії або бездіяльність прокурора (ст. 313 КПК). Службова особа органу прокуратури вищого рівня, до якої надійшла скарга на рішення, дію або бездіяльність прокурора, зобов'язана розглянути цю скаргу протягом трьох днів із моменту її надходження. Цим строком має охоплюватися весь час на вивчення змісту скарги та документів, що до неї долучаються, матеріалів кримінального провадження, що мають відношення до оскаржуваних рішень, дій або бездіяльності прокурора, отримання та аналізу пояснень слідчого та прокурора, проведення інших перевірочних дій та безпосередній розгляд поданої скарги.

Із метою належної перевірки законності й обґрунтованості оскаржуваних дій або бездіяльності і рішень прокурора прокурор вищого рівня має право витребувати матеріали, якими обґрунтовуються оскаржувані рішення або дії, та на підставі яких була припущена оскаржувана бездіяльність прокурора¹¹⁴. Ними можуть бути: протоколи процесуальних, слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, пояснення громадян і посадових осіб, матеріали ревізії, документи, матеріали оперативно-розшукової діяльності, інші процесуальні документи, раніше винесені прокурором, слідчим, суддею рішення (вироки, постанови, ухвали тощо).

Відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК рішення прокурора приймається у формі постанови. Зміст постанови за результатами розгляду скарги

¹¹³ Досудове розслідування кримінальних справ: навч.-практ. посібник / Ю. М. Грошевой, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило. – Х.: Фінн, 2009. – С. 16–43.

¹¹⁴ Зарева І. І. Оскарження дій та рішень прокурора у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / І. І. Зарева. – К., 2011. – 188 с.

слідчого на рішення, дії або бездіяльність прокурора має відповідати чинному КПК.

Постанова прокурора вищого рівня за результатами розгляду скарги слідчого на рішення, дії або бездіяльність прокурора під час досудового розслідування може бути про:

– скасування рішення і прийняття нового, визнання незаконними учинення дії або бездіяльності і зобов'язання учинити нову дію. Визнання прокурором вищого рівня рішення, дії або бездіяльності прокурора незаконним тягне втрату таким рішенням юридичної сили та виникнення обов'язку підпорядкованого прокурора усунути допущене порушення. Одночасно з визнанням рішення, дії або бездіяльності прокурора незаконним або необґрунтованим у постанові прокурор вищого рівня може зазначити про те, що він зобов'язує посадову особу усунути допущене порушення, визначивши, яку саме дію необхідно припинити або учинити. Треба враховувати, що прокурор вищого рівня може самотійно прийняти те рішення, яке має бути прийняте підпорядкованим прокурором на виконання постанови, прийнятої за результатами розгляду скарги слідчого на його рішення, дії або бездіяльність. Відповідно до ч. 3 цієї статті в разі скасування рішення, визнанні незаконними учинених дії або бездіяльності службова особа органу прокуратури вищого рівня має право здійснити заміну одного прокурора на іншого зі службових осіб органів прокуратури того ж рівня в досудовому провадженні, де було прийняте або вчинене незаконне рішення, дія або бездіяльність;

– зміну рішення в частині. У випадку часткового визнання оскаржуваного слідчим рішення прокурора незаконним або необґрунтованим, прокурор вищого рівня може самотійно змінити оскаржуване рішення. Положення ч. 3 можуть бути застосовані і в цьому випадку;

– залишення рішення чинним, визнання законними учинених дії або бездіяльності. Постанова про залишення рішення прокурора чинним, визнання законними учинених дії або бездіяльності та про одночасну відмову в задоволенні скарги слідчого на рішення, дії або бездіяльності прокурора виноситься у разі встановлення законності прийняття оскаржуваних рішень або здійснення оскаржуваних дій (бездіяльності) прокурором. У такому випадку прокурор вищого рівня не вправі наполягати на тому, щоб слідчий виконав вказівки, які суперечать його внутрішньому переконанню. У цьому разі цей прокурор доручає провадження слідства в цій справі іншому слідчому.

Службова особа органу прокуратури вищого рівня, яка розглядала скаргу слідчого на рішення, дію або бездіяльність прокурора, зобов'язана

надіслати своє рішення слідчому та прокурору, рішення, дія або бездіяльність якого оскаржувалися¹¹⁵. Повідомлення інших учасників кримінального провадження про подання скарги слідчим на рішення, дії або бездіяльність прокурора та про рішення, прийнятті прокурором вищого рівня за наслідками розгляду поданої скарги, законом не передбачено.

Рішення службової особи органу прокуратури вищого рівня є остаточним і не підлягає оскарженню до суду, інших органів державної влади, їх посадових або службових осіб.

Контрольні запитання

1. Що є предметом оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування?
2. Які процедури оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування Ви знаєте?
3. Який строк подання скарги на рішення, дій або бездіяльності слідчого або прокурора, які передбачені ч. 1 ст. 303 КПК?
4. Які передбаченні випадки повернення скарги або відмови у відкритті провадження?
5. Який порядок оскарження ухвал слідчого судді на досудовому розслідуванні?
6. Який порядок вирішення скарги слідчого на рішення, дій або бездіяльності прокурора?

Рекомендована література

1. Туманянц А. Р. Оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування: досвід Франції і Німеччини / А. Р. Туманянц // Університетські наукові записки. – 2014. – № 1. – С. 181–187.
2. Камчатна Д. І. Предмет оскарження під час досудового розслідування / Д. І. Камчатна // Університетські наукові записки. – 2014. – № 1. – С. 188–194.
3. Лобойко Л. М. Оскарження початку досудового розслідування: щодо потреби законодавчої регламентації / Л. М. Лобойко // Питання боротьби зі злочинністю. – 2014. – Вип. 28. – С. 89–98.

¹¹⁵ Осмолян В. А. Ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінальної справи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / В. А. Осмолян. – К., 2012. – 20 с.

4. Назаров В. В. Роль судового контролю за дотриманням права на повагу до приватного життя при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування / В. В. Назаров, Р. І. Тракало // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – Вип. 1. – С. 34–42.

5. Ольховська М. М. Обрання стороною захисту порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування кримінального провадження / М. М. Ольховська // Часопис Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 8. – № 1. – С. 112–114.

6. Лобойко Л. М. Щодо потреби правової регламентації права на оскарження початку досудового розслідування / Л. М. Лобойко // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 50–56.

7. Олексюк К. Особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора під час досудового розслідування / К. Олексюк // Історико-правовий часопис. – 2014. – № 1. – С. 149–154.

8. Лисенкова К. Є. Порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора в досудовому кримінальному провадженні через призму принципу змагальності сторін / К. Є. Лисенкова // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – Вип. 3. – С. 142–153.

9. Макаров М. А. Оскарження слідчому судді рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування / М. А. Макаров // Право і суспільство. – 2015. – № 5.2 (2). – С. 217–221.

10. Ольховська М. М. Оскарження слідчому судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора стороною захисту як протидія корупції під час досудового розслідування кримінального провадження / М. М. Ольховська // Вісник Академії адвокатури України. – 2016. – Т. 13. – № 1. – С. 93–95.

11. Горбачов В. П. Питання оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора в рішеннях Конституційного суду України / В. П. Горбачов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2015. – № 1. – С. 110–119.

12. Горбачов В. П. Право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора (історичний аспект) / В. П. Горбачов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2014. – № 4. – С. 116–123.

13. Туманянц А. Р. Окремі проблеми реалізації права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування / А. Р. Туманянц // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 12 (2). – С. 142–145.

14. Корчева Т. В. Щодо проблем реалізації особою права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування / Т. В. Корчева // Форум права. – 2016. – № 4. – С. 179–184.

15. Камчатна Д. І. Щодо реалізації права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування / Д. І. Камчатна // Право і суспільство. – 2015. – № 4 (2). – С. 180–185.

16. Назаров В. В. Судовий контроль за дотриманням права на повагу до приватного життя при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування / В. В. Назаров, Р. І. Тракало // Правова держава. – 2014. – № 17. – С. 85–91.

Тема 16

ПІДСУДНІСТЬ. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

- 16.1. *Поняття, значення та види підсудності. Правила визначення підсудності*
- 16.2. *Загальні положення судового розгляду*
 - 16.2.1. *Строки і загальний порядок судового розгляду*
 - 16.2.2. *Незмінність складу суду*
 - 16.2.3. *Безперервність судового розгляду*
 - 16.2.4. *Наслідки неприбуття учасників судового розгляду*
 - 16.2.5. *Розпорядок судового засідання*
- 16.3. *Прийняття рішень пов'язаних із забезпеченням судового розгляду*
- 16.4. *Межі судового розгляду*

16.1. Поняття, значення та види підсудності. Правила визначення підсудності

Законом передбачено такий процесуальний інститут, як підсудність, який призначений для розмежування повноважень судів у судовому розгляді кримінальних проваджень.

Поняття «підсудності» суду необхідно відрізнити від його «компетенції». Компетенція охоплює сукупність усіх прав суду як державного органа судової влади, який має здійснювати правосуддя. Це поняття використовується для розмежування прав суду першої інстанції і вищих судових інстанцій – апеляційної і касаційної, а також для розмежування прав суду першої інстанції та інших державних органів.

У науці і практиці кримінального процесу під **підсудністю** розуміють сукупність юридичних ознак (властивостей) кримінального провадження, на підставі яких кримінальний процесуальний закон визначає суд, що має право і зобов'язаний розглянути його і вирішити по суті

пред'явленого обвинувачення. Визначити підсудність означає встановити суд, який уповноважений законом.

Значення кримінального процесуального інституту **підсудності** полягає:

- забезпечує швидкість, повноту та неупередженість дослідження обставин кримінального провадження;
- сприяє реалізації засади рівності громадян перед законом і судом;
- гарантує розгляд і вирішення кримінального провадження судом незалежним, справедливим та повноважним судом (ст.ст. 6–8 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів»).

Встановлені кримінальним процесуальним законом правила підсудності усувають суб'єктивізм, довільність у вирішенні питання про те, який суд першої інстанції розглядатиме конкретне кримінальне провадження.

Тому учасники кримінального процесу заздалегідь практично знають, який суд першої інстанції розглядатиме кримінальне провадження, в якому вони беруть участь.

Аналіз кримінального процесуального законодавства дає змогу виділити такі види підсудності: територіальна (ч. 1 ст. 32 КПК), персональна (ч. 2 ст. 32 КПК), інстанційна (ст. 33 КПК) та за зв'язком проваджень (ст. 217, 334 КПК).

Територіальна підсудність або місцева ознака підсудності *визначається місцем учинення кримінального правопорушення*. Залежно від цього вирішується питання, якому конкретно однойменному судові підсудне кримінальне провадження, так би мовити, по горизонталі.

Кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення. У разі якщо було вчинено кілька кримінальних правопорушень, кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено більш тяжке правопорушення, а якщо вони були однаковими за тяжкістю, – суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено останнє за часом кримінальне правопорушення. Якщо місце учинення кримінального правопорушення встановити неможливо, кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування.

Кримінальне провадження щодо обвинувачення судді у вчиненні кримінального правопорушення не може здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає або обіймав посаду судді. Якщо згідно

з ч. 1 ст. 32 КПК кримінальне провадження стосовно судді має здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає або обіймав посаду судді, кримінальне провадження здійснює суд, найбільш територіально наближений до суду, в якому обвинувачений обіймає або обіймав посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва або Севастополя).

У разі якщо кримінальне правопорушення, досудове розслідування якого проводилося територіальним управлінням Національного антикорупційного бюро України, вчинено у межах територіальної юрисдикції місцевого суду за місцезнаходженням відповідного територіального управління наближений до суду за місцезнаходженням відповідного територіального управління Національного антикорупційного бюро України, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва або Севастополя).

Судова практика звертає увагу щодо визначення підсудності за територіальним принципом і щодо вирішення окремих питань у кримінальному провадженні. Так, зокрема, фактичне місцезнаходження структурного підрозділу не є визначальним чинником для вирішення питання щодо місця розгляду клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, оскільки територіальна підсудність повинна визначатись не за фактичним місцем розташування слідчого підрозділу, а за місцем знаходження (реєстрації) відповідного державного органу, який є юридичною особою та в складі якого знаходиться слідчий підрозділ¹¹⁶.

***Персональна підсудність** визначається із сукупності ознак, які характеризують особу, яка притягається до кримінальної відповідальності.*

Кримінальне провадження стосовно Президента України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, перших заступників та заступників міністрів, членів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного

¹¹⁶ Щодо визначення територіальної підсудності розгляду клопотань про забезпечення заходів кримінального провадження: Лист Вищого Спеціалізованого Суду України від 15.10.2013 № 1-1640/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-13>

майна України, його першого заступника та заступників, членів Центральної виборчої комісії, народних депутатів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Директора Національного антикорупційного бюро України, членів Національного агентства з питань запобігання корупції, Генерального прокурора України, його першого заступника або заступника, Голови Конституційного Суду України, його заступника або судді Конституційного Суду України, Голови Верховного Суду України, його першого заступника, заступника або судді Верховного Суду України, голів вищих спеціалізованих судів, їх заступників або суддів вищих спеціалізованих судів, Голови Національного банку України, його першого заступника або заступника, осіб, посади яких належать до категорії «А», а також щодо обвинувачення у вчиненні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, здійснюється:

– *в суді першої інстанції* – колегіально судом у складі трьох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, а у разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за учинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, та трьох присяжних;

– *в апеляційному порядку* – колегіально судом у складі п'яти професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше семи років;

– *у касаційному порядку* – колегіально судом у складі семи професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше десяти років.

У разі якщо в суді, який згідно з правилами підсудності має здійснювати кримінальне провадження, неможливо утворити склад суду, передбачений цією частиною, кримінальне провадження здійснює найбільш територіально наближений суд, у якому можливо утворити такий склад суду.

Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, їх продовження, зміну або припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному або касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій

і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Окрім цього, згідно з ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016 року для розгляду окремих категорій справ у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції.

Інстанційна підсудність визначається процесуальною стадією судового розгляду кримінального провадження, так би мовити розмежування по вертикалі у таких випадках:

– кримінальне провадження у першій інстанції здійснюють місцеві (районні, міські, районні у містах, міськрайонні) суди;

– кримінальне провадження в апеляційній інстанції здійснюють Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, апеляційні суди областей, міст Києва і Севастополя;

– кримінальне провадження у касаційній інстанції здійснює Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (до набрання чинності окремих положень ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016);

– судові рішення переглядаються Верховним Судом України з наступних підстав: а) неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (окрім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності або покарання); б) неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої цим Кодексом, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень; в) невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України; г) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань у разі вирішення справи судом (ст. 445 КПК);

– кримінальне провадження за нововиявленими обставинами здійснюється судом, який ухвалив рішення, що переглядається.

За зв'язком кримінальних проваджень зумовлюється можливістю об'єднання в одному провадженні справ за обвинуваченням однієї

особи або групи осіб у вчиненні одного або декількох кримінальних правопорушень, які (справи) підсудні різним судам.

Матеріали кримінального провадження можуть об'єднуватися в одне провадження або виділятися в окреме провадження ухвалою суду, на розгляді якого вони перебувають, згідно з наступними правилами:

– у разі необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали щодо декількох осіб, обвинувачених у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, обвинуваченої у вчиненні кількох кримінальних правопорушень;

– не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали щодо кримінального проступку та щодо злочину;

– у разі необхідності матеріали щодо одного або кількох кримінальних правопорушень можуть бути виділені в окреме провадження, якщо одна особа обвинувачується у вчиненні кількох кримінальних правопорушень або дві або більше особи обвинувачуються у вчиненні одного або більше кримінальних правопорушень;

Матеріали не можуть бути виділені в окреме провадження, якщо це може негативно вплинути на повноту судового розгляду.

У разі якщо на розгляд місцевого суду надійшли матеріали кримінального провадження щодо особи, стосовно якої цим судом здійснюється судове провадження, воно передається складу суду, що його здійснює, для вирішення питання про їх об'єднання.

Направлення кримінального провадження з одного суду до іншого. Вирішення спорів про підсудність.

Кримінальне провадження має бути передане на розгляд іншого суду, якщо:

– до початку судового розгляду виявилось, що кримінальне провадження надійшло до суду з порушенням правил територіальної підсудності;

– після задоволення відводів (самовідводів) або в інших випадках неможливо утворити новий склад суду для судового розгляду;

– обвинувачений або потерпілий працює або працював у суді, до підсудності якого належить здійснення кримінального провадження;

– ліквідовано суд, який здійснював судове провадження.

До початку судового розгляду у виняткових випадках кримінальне провадження з метою забезпечення оперативності та ефективності кримінального провадження може бути передано на розгляд іншого суду за місцем проживання обвинуваченого, більшості потерпілих або свідків,

а також у разі неможливості здійснювати відповідним судом правосуддя (зокрема, надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, епідемії, епізоотії, режим воєнного, надзвичайного станів, проведення антитерористичної операції).

Питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції вирішується колегією суддів відповідного суду апеляційної інстанції за поданням місцевого суду або за клопотанням сторін або потерпілого не пізніше п'яти днів із дня внесення такого подання або клопотання, про що постановляється вмотивована ухвала.

Питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції різних апеляційних судів, а також про направлення провадження з одного суду апеляційної інстанції до іншого вирішується колегією суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за поданням суду апеляційної інстанції або за клопотанням сторін або потерпілого не пізніше п'яти днів з дня внесення такого подання або клопотання, про що постановляється вмотивована ухвала.

Про час та місце розгляду подання або клопотання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого повідомляються учасники судового провадження, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання.

Спори про підсудність між судами не допускаються.

Суд, якому направлено кримінальне провадження з іншого суду, розпочинає судове провадження зі стадії підготовчого судового засідання незалежно від стадії, на якій в іншому суді виникли обставини для передання його на розгляд в інший суд.

16.2. Загальні положення судового розгляду

Загальні положення судового розгляду кримінальних проваджень визначають порядок здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд.

Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом.

Незалежність суддів забезпечується:

– заборонаю здійснення на суди будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права;

– встановленою процедурою звернення до суду громадян, організацій або посадових осіб, відповідно до якої, особи, які не є учасниками судового процесу, щодо розгляду конкретних справ судом не розглядаються, якщо інше не передбачено законом;

– заборонаю втручання у здійснення правосуддя, неповаги до суду або суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду;

– заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом.

– органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади;

– функціонуванням суддівського самоврядування для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів.

Систему загальних положень судового розгляду формують:

- строки і загальний порядок судового розгляду;
- незмінність складу суду;
- безперервність судового розгляду;
- наслідки неприбуття учасників судового розгляду;
- розпорядок судового засідання.

16.2.1. Строки і загальний порядок судового розгляду

Судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку. Реалізація засади розумності строків у кримінальному провадженні застосовується не тільки під час досудового розслідування, але й судового розгляду.

Згідно зі ст. 6 Конвенції кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість

будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Кожна особа, яка переслідується у кримінальному порядку, має право на отримання остаточного рішення про обґрунтованість пред'явленого їй кримінального обвинувачення протягом розумного строку¹¹⁷.

Право на судовий розгляд протягом розумного строку належить до категорії основних прав і свобод людини, що забезпечується виконанням завдання швидкості кримінального провадження передбаченого у ст. 2 КПК. Своєю чергою, ця гарантія зобов'язує державу в особі її відповідних органів здійснити всі належні заходи для організації та проведення судового розгляду в кримінальному провадженні так, щоб, з одного боку, встановити всі обставини кримінального правопорушення, а з іншого, зробити це без зволікань у якомога коротший строк.

Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження. У судові засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження.

Судове засідання відбувається у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. У разі необхідності окремі процесуальні дії можуть вчинятися поза межами приміщення суду.

16.2.2. Незмінність складу суду

Судовий розгляд у кримінальному провадженні повинен бути проведений в одному складі суддів. Склад суду визначається залежно від обставин кримінального провадження, відповідно до яких судовий розгляд може бути проведений одноособово професійним суддею або колегіально у складі колегії професійних судів або суду присяжних.

Одноособовий розгляд професійним суддею в суді першої інстанції, окрім випадків, передбачених ч.ч. 2, 3, 9 ст. 31 КПК.

Колегіальний розгляд кримінального провадження здійснюється:

– у суді першої інстанції: щодо злочинів, за учинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, – у складі трьох професійних суддів; щодо злочинів, за учинення яких передбачено довічне позбавлення волі, – у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних;

¹¹⁷ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.

– в апеляційному та касаційному порядках – у складі не менше трьох професійних суддів, окрім випадків, передбачених ч. 9 ст. 31 КПК, у разі цього кількість суддів має бути непарною;

– у Верховному Суді України – колегіально.

У разі якщо суддя позбавлений можливості брати участь у судовому засіданні, він має бути замінений іншим суддею. Визначення судді (запасного судді, слідчого судді) або колегії суддів для конкретного судового провадження здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних матеріалів, скарги, клопотання, заяви або іншого процесуального документа за принципом вірогідності, який враховує:

– кількість проваджень, що знаходяться на розгляді у суддів;

– заборону брати участь у перевірці вироків та ухвал для судді, який брав участь в ухваленні вироку або ухвали, про перевірку яких порушується питання;

– перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрядженні та закінчення терміну їх повноважень.

Після визначення судді (запасного судді, слідчого судді) або колегії суддів для конкретного судового провадження не допускається внесення змін до реєстраційних даних щодо цього провадження, а також видалення цих даних з автоматизованої системи документообігу суду, окрім випадків, установлених законом.

Після заміни судді судовий розгляд розпочинається спочатку, окрім випадків:

– коли суд ухвалив рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які здійснювалися під час судового розгляду до заміни судді, якщо таке рішення не може негативно вплинути на судовий розгляд та за умови дотримання таких вимог: а) сторони кримінального провадження, потерпілий не наполягають на новому проведенні процесуальних дій, які були здійснені судом до заміни судді; б) суддя, що замінив суддю, який вибув, ознайомився з ходом судового провадження та матеріалами кримінального провадження, наявними в розпорядженні суду, згоден з ухваленим судом процесуальними рішеннями і вважає недоцільним нове проведення процесуальних дій, що були проведені до заміни судді;

– коли у кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час, був призначений запасний суддя, який перебуває в залі судового засідання протягом судового розгляду.

Рішення про необхідність призначення запасного судді ухвалює суд, що здійснюватиме судове провадження, одночасно з призначенням підготовчого судового засідання. Про призначення запасного судді робиться відмітка в журналі судового засідання.

Докази, що були досліджені під час судового розгляду до заміни судді, зберігають доказове значення та можуть бути використані для обґрунтування судових рішень.

Якщо під час судового засідання суддю замінює запасний суддя, судовий розгляд продовжується та закінчує його суд у новому складі.

16.2.3. Безперервність судового розгляду

Судовий розгляд відбувається безперервно, окрім часу, призначеного для відпочинку. Режим робочого часу передбачає встановлення: часу початку та закінчення роботи; тривалість перерв для відпочинку і харчування.

Тривалість робочого часу працівників апарату суду та суддів становить 40 годин на тиждень. Установлюється п'ятиденний робочий тиждень, із тривалістю роботи по днях. Відповідно до ст. 73 КЗпП України, напередодні святкових та неробочих днів, тривалість робочого дня скорочується на одну годину.

Не вважаються порушеннями безперервності судового розгляду випадки відкладення судового засідання внаслідок:

- неприбуття сторони або інших учасників кримінального провадження;
- складення та погодження прокурором процесуальних документів щодо відмови від підтримання державного обвинувачення, зміни обвинувачення або висунення додаткового обвинувачення;
- підготовки захисту обвинуваченого від зміненого або додаткового обвинувачення;
- підготовки потерпілого для підтримання обвинувачення в суді, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення;
- проведення дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці;
- проведення експертизи за ухвалою суду;
- надання доступу до речей або документів, або доручення проведення слідчих (розшукових) дій за рішенням суду під час судового розгляду.

16.2.4. Наслідки неприбуття учасників судового розгляду

У судовій практиці доволі часто зустрічаються випадки не прибуття учасників судового розгляду, і з об'єктивних, із суб'єктивних причин.

Якщо в судове засідання не прибули:

– *обвинувачений*, до якого не застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою, не прибув за викликом у судове засідання; за повідомленням *прокурор* або *захисник* у кримінальному провадженні, де участь захисника є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення нового засідання і вживає заходів до прибуття їх до суду;

– за викликом *потерпілий*, який належно повідомлений про дату, час і місце судового засідання, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, або можливо за його відсутності з'ясувати всі обставини під час судового розгляду, вирішує питання про проведення судового розгляду без потерпілого або про відкладення судового розгляду;

– *цивільний позивач*, його представник або законний представник, суд залишає цивільний позов без розгляду, окрім випадків, якщо від нього надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності або якщо обвинувачений або цивільний відповідач повністю визнав пред'явлений позов;

– за викликом *цивільний відповідач*, який не є обвинуваченим, або його представник, *представник юридичної особи*, щодо якої здійснюється провадження, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за відсутності зазначених осіб з'ясувати обставини, що стосуються цивільного позову, застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру вирішує питання про проведення судового розгляду без них або про відкладення судового розгляду;

– за викликом *свідок*, *спеціаліст*, *перекладач* або *експерт*, заслухавши думку учасників судового провадження, суд після допиту інших присутніх свідків призначає нове судове засідання і вживає заходів для їх прибуття.

Судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо окремої категорії злочинів може здійснюватися за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), окрім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності

(спеціальне судове провадження) та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук.

Якщо причина неприбуття прокурора або адвоката є неповажною, суд порушує питання про їх відповідальність, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності.

У разі неможливості подальшої участі прокурора в судовому провадженні він замінюється іншим. Якщо подальша участь у судовому провадженні захисника неможлива, головуючий пропонує обвинуваченому протягом трьох днів обрати собі іншого захисника. Якщо в кримінальному провадженні, де участь захисника є обов'язковою, прибуття в судове засідання захисника, обраного обвинуваченим, протягом трьох днів неможливе, суд відкладає судовий розгляд на необхідний для з'явлення захисника строк або одночасно з відкладенням судового розгляду залучає захисника для здійснення захисту за призначенням.

Прокурору та захисникові, які раніше не брали участі у кримінальному провадженні, суд зобов'язаний надати час, достатній для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження і підготовки до участі в судовому засіданні.

Суд має право постановити ухвалу про привід обвинуваченого, свідка та/або ухвалу про накладення на них грошового стягнення.

Суд має право накласти грошове стягнення на потерпілого, цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у разі їх неявки без поважних причин.

Прибуття в суд перекладача (за винятком залучення його судом), свідка, спеціаліста або експерта забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила клопотання про його виклик. Суд сприяє сторонам кримінального провадження у забезпеченні явки зазначених осіб шляхом здійснення судового виклику.

16.2.5. Розпорядок судового засідання

Розпорядок судового засідання – це комплекс правил, які встановлюють поведінку учасників судового розгляду під час безпосереднього слухання в залі судового засідання матеріалів кримінального провадження.

Ходом судового засідання керує **головуючий**, який **забезпечує**:

– додержання послідовності та порядку учинення процесуальних дій;

- здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків;
- спрямування судового розгляду на з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження;
- належний порядок;
- обмеження кількості присутніх у залі судового засідання у разі недостатності місць у залі судового засідання (близькі родичі та члени сім'ї обвинуваченого і потерпілого, а також представники засобів масової інформації мають пріоритетне право бути присутніми під час судового засідання).

Встановлені такі **правила поведінки в судовому засіданні**:

- особи, присутні у залі судового засідання, під час входу до нього суду та під час виходу суду повинні встати.
- сторони кримінального провадження допитують свідків та заявляють клопотання, подають заперечення стоячи і лише після надання їм слова головуючим у судовому засіданні;
- свідки, експерти, спеціалісти дають показання, стоячи на місці, призначеному для свідків;
- особи, присутні в залі, заслуховують вирок суду стоячи.
- сторони та учасники кримінального провадження звертаються до суду «Ваша честь» або «Шановний суд»;
- матеріали, речі і документи передаються головуючому в судовому засіданні через судового розпорядника.

Відхилення від цих правил допускається з дозволу головуючого в судовому засіданні.

Сторони та учасники кримінального провадження, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані додержуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуючого у судовому засіданні.

До порушників порядку судового засідання головуючим можуть уживатися відповідні заходи реагування.

Для початку головуючий попереджає порушника порядку в судовому засіданні про недопустимість такої поведінки та повторного учинення таких дій.

Попередження може бути про:

- видалення із зали судового засідання у разі порушення порядку в залі судового засідання та у разі не підкорення розпорядженням головуючого, яке може бути застосоване до обвинуваченого;

– про відповідальність за неповагу до суду в разі невиконання розпорядження головуєчого, яке може бути застосоване до прокурора або захисника, а також до інших осіб.

У разі повторного порушення обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. Якщо такий обвинувачений не представлений захисником, суд зобов'язаний залучити захисника для здійснення захисту за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до захисту.

Після повернення до зали засідання обвинуваченому надається можливість ознайомитися з доказами, які були досліджені, а також з рішеннями, які були ухвалені за його відсутності та дати пояснення щодо них. У разі видалення обвинуваченого на весь час судового розгляду, судові рішення, яким закінчено провадження в суді, негайно оголошується обвинуваченому після його ухвалення. Згідно з ч. 3 ст. 6 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів», неповага до суду або суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом¹¹⁸.

За неповагу до суду свідка, потерпілого, позивача, відповідача що виразилась у злісному ухиленні від явки в суд або в непідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуєчого або в порушенні порядку під час судового засідання, а так само учинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил, винні особи притягуються до відповідальності передбаченої ст. 185³ КУпАП. Питання про притягнення особи до відповідальності за вияв неповаги до суду вирішується судом негайно після учинення порушення, для чого в судовому засіданні оголошується перерва.

16.3. Прийняття рішень пов'язаних із забезпеченням судового розгляду

У судовій практиці виникають *питання*, які потребують нагального вирішення *під час судового розгляду кримінальних проваджень* через обставини, що виникли, зокрема:

- обрання, скасування або зміна запобіжного заходу в суді;

¹¹⁸ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

- проведення експертизи за ухвалою суду;
- застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження;
- об'єднання і виділення судового провадження;
- зупинення судового провадження;
- проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження.

Незалежно від наявності клопотань суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у виді тримання під вартою.

За наслідками розгляду цього питання суд своєю вмотивованою ухвалою є одне з таких рішень:

- скасовує запобіжний захід у виді тримання під вартою;
- змінює запобіжний захід у виді тримання під вартою;
- продовжує дію запобіжного заходу у виді тримання під вартою на строк, що не може перевищувати двох місяців.

Копія ухвали вручається обвинуваченому, прокурору та направляється уповноваженій службовій особі місця ув'язнення.

До спливу продовженого строку суд зобов'язаний повторно розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, якщо судове провадження не завершене до його спливу.

Під час здійснення судового провадження судом присяжних питання про скасування, зміну або продовження застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, вирішує головуючий.

Під час судового розгляду можуть виникати питання, які для успішного їх вирішення потребують застосування спеціальних знань. У такому разі суд має право під час судового розгляду за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав передбачених ст. 242 КПК, а також своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо:

- суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності;
- під час судового розгляду за необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи (може бути проведена стаціонарна

психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців).

Із метою виконання вимоги повноти судового розгляду, а також встановлення нових обставин, які не були відомі під час досудового розслідування, суд має право ухвалити рішення про надання тимчасового доступу до речей і документів або проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Під час розгляду клопотання суд враховує причини, через які доступ не був здійснений під час досудового розслідування, а також значення обставин, про встановлення або перевірку яких просить особа, яка звернулася з ним, можливість їх встановлення або перевірки шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та причини, з яких не були здійснені належні дії для їх встановлення або перевірки на стадії досудового розслідування.

Матеріали кримінального провадження під час судового розгляду можуть об'єднувати в одне провадження або виділити в окреме провадження за ухвалою суду з тих підстав, що і застосовуються під час досудового розслідування.

Окрім цього, у разі якщо на розгляд місцевого суду надійшли матеріали кримінального провадження щодо особи, стосовно якої цим судом здійснюється судове провадження, воно передається складу суду, що його здійснює, для вирішення питання про їх об'єднання.

Ще одним питанням, яке може вирішуватись із метою забезпечення судового розгляду є питання зупинення судового розгляду. У разі якщо обвинувачений ухилився від суду або захворів на психічну або іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, суд зупиняє судове провадження щодо цього обвинуваченого до його розшуку або видужання і продовжує судове провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб. Розшук обвинуваченого, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду, організація виконання якої доручається слідчому, прокурору.

І останнє питання, яке може вирішуватись з метою забезпечення судового розгляду є питання проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження.

Відеоконференція – це інформаційна технологія, що забезпечує одночасно двостороннє передання, оброблення, перетворення і візуалізацію інтерактивної інформації на відстань у режимі реального часу за допомогою апаратно-програмних засобів обчислювальної техніки. Взаємодію в режимі відеоконференції також називають сеансом відеоконференцв'язку.

Інструкція «Про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження)» відеоконференцію визначає як телекомунікаційну технологію інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією у реальному масштабі часу з урахуванням керуючих даних¹¹⁹.

Під відеоконференцією у кримінальному провадженні варто розуміти особливу процедуру, що виконується за посередництвом телекомунікаційних технологій, в разі якої спілкування у вигляді обміну аудіо- і відеоінформацією між віддаленими учасниками слідчої дії відбуваються на відстані (дистанційно), але в режимі реального часу.

Відеоконференція у кримінальному судочинстві супроводжується її технічним записом. Своєю чергою технічні засоби відеозапису становлять сукупність програмно-апаратних засобів та приладів, що повинні забезпечувати належне фіксування, зберігання, копіювання (дублювання) і використання інформації, яка відображає процес відеоконференції.

Уважається недоцільним проведення зазначених слідчих (розшукових) дій у режимі відеоконференції за участю осіб, що мають дефекти мови, зору або слуху.

Відтак судове провадження може здійснюватися у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, зокрема, яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження), у разі:

- неможливості безпосередньої участі учасника кримінального провадження в судовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- необхідності забезпечення безпеки осіб;
- проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;
- необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності судового провадження;
- наявності інших підстав, визначених судом достатніми.

Суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням сторони або інших

¹¹⁹ Інструкція про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження): Наказ Державної судової адміністрації України від 15.11.2012 р. № 155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ab.mk.court.gov.ua/sud1401/legislation/on_the_order_of_the_technical_means_of_recording_progress

учасників кримінального провадження. У разі якщо сторона кримінального провадження або потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного судового провадження, суд може ухвалити рішення про його здійснення лише вмотивованою ухвалою, обґрунтувавши в ній ухвалене рішення. Суд не має права ухвалити рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо він проти цього заперечує.

Застосовувані в дистанційному судовому провадженні технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення і звуку, дотримання принципу гласності та відкритості судового провадження, а також інформаційну безпеку. Учасникам кримінального провадження має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового провадження, ставити запитання і отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені цим Кодексом.

Якщо особа, яка братиме участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією суду, або на території міста, в якому розташований суд, судовий розпорядник або секретар судового засідання цього суду зобов'язаний вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення судового засідання.

Якщо особа, яка братиме участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться у приміщенні, розташованому за територією юрисдикції суду та за територією міста, в якому розташований суд, суд своєю ухвалою може доручити суду, на території юрисдикції якого перебуває така особа, здійснити дії, передбачені частиною четвертою цієї статті. Копія ухвали може бути надіслана електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Суд, що отримав доручення, за погодженням з судом, що надав доручення, зобов'язаний у визначений в ухвалі строк організувати виконання зазначеного доручення.

Хід і результати процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису.

Особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо впізнати.

Дистанційне судове провадження може здійснюватися в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій, Верховному Суді України під час здійснення судового провадження з будь-яких питань, розгляд яких віднесено до компетенції суду.

16.4. Межі судового розгляду

Межі судового розгляду – це процесуальний інститут, який визначає порядок розгляду кримінального провадження щодо конкретного обвинуваченого та за сформульованим прокурором обвинуваченням.

Визначити межі судового розгляду означає встановити обставини, які входять у предмет доказування та на підставі цього провести кримінально-правову кваліфікацію дій особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 1 ст. 337 КПК судовий розгляд проводиться лише стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта.

Це означає, що суд не може досліджувати обставин кримінального правопорушення стосовно інших осіб, про причетність яких може заявити хтось з учасників судового розгляду. Суд не може досліджувати докази і вирішувати питання про винуватість осіб щодо яких кримінальне провадження закрито або виділено в окреме провадження.

Щодо обвинувачення межі судового розгляду обмежені тим обвинуваченням, яке сформульоване в обвинувальному акті відповідно до проведеної кримінально-правової кваліфікації дій особи. Таке обвинувачення може змінити, висунути додаткове обвинувачення, відмовитися від підтримання державного обвинувачення, розпочати провадження щодо юридичної особи прокурор у провадженнях публічного характеру.

З метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження.

Підставою **зміни обвинувачення** під час судового розгляду є встановлення нових фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа.

У разі, коли прокурор переконаний, що обвинувачення потрібно змінити, після погодження відповідних процесуальних документів з прокурором вищого рівня (окрім випадку, коли обвинувачення представляє Генеральний прокурор України), складає обвинувальний акт, у якому формулює змінене обвинувачення та викладає обґрунтування прийнятого рішення. Копії обвинувального акта надаються обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представ-

никам, а також представнику юридичної особи щодо якої здійснюється провадження. Обвинувальний акт долучається до матеріалів кримінального провадження.

Головуючий на судовому засіданні зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі, якщо в обвинувальному акті зі зміненним обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, або про зменшення обсягу обвинувачення.

Перед тим, як відкласти розгляд не менше ніж на сім днів для надання обвинуваченому, його захиснику можливості підготуватися до захисту проти нового обвинувачення, головуєчий роз'яснює обвинуваченому, що він буде захищатися в судовому засіданні від нового обвинувачення.

Підставами для висунення **додаткового обвинувачення** є:

- отримання відомостей про можливе учинення обвинуваченим іншого кримінального правопорушення щодо якого обвинувачення не висувалось і яке пов'язане з попереднім та їх окремий розгляд неможливий;

- встановлення наявності підстав для застосування кримінально-правових заходів до юридичної особи.

Прокурор у цьому випадку має скласти відповідне клопотання та виконати дії щодо його погодження із прокурором вищого рівня. У разі задоволення такого клопотання прокурора, суд зобов'язаний відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для підготовки до захисту від додаткового обвинувачення або підготовки представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, до судового розгляду та складання прокурором нової підозри, відкриття матеріалів іншій стороні за додатковим обвинуваченням та складання нового обвинувального акта прокурором та вручення його копій.

Судовий розгляд може бути відкладений не більше ніж на чотирнадцять днів. Строк відкладення судового розгляду може бути продовжений судом за клопотанням сторони захисту або представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у разі, якщо обсяг або складність нового обвинувачення або провадження щодо юридичної особи вимагають більше часу для підготовки до захисту.

Судове провадження розпочинається з підготовчого судового засідання. Нове дослідження доказів, які були досліджені судом до

висунення додаткового обвинувачення може і не здійснюватися, окрім випадку визнання судом такої необхідності.

Підставою **відмови прокурора від підтримання обвинувачення** є формування у прокурора переконання про те, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується внаслідок судового розгляду. Тобто прокурор може відмовитися від підтримання обвинувачення тільки після такої його частини як судовий розгляд, в якій були досліджені докази. Відмова прокурора від підтримання обвинувачення може повна або часткова.

Після того, як прокурор погодить процесуальні документи із прокурором вищого рівня, він відмовляється від підтримання державного обвинувачення і мотивує відмову у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. Копія постанови надається обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

У разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення, потерпілому роз'яснюється його право на підтримання обвинувачення в суді та дається час для підготовки до його підтримання.

Коли потерпілий здійснює обвинувачення у разі відмови від нього прокурора, вона йменується як приватне обвинувачення та користується усіма повноваженнями сторони обвинувачення.

Якщо прокурор вищого рівня відмовляє у погодженні обвинувального акта зі зміненним обвинуваченням, клопотання про висунення додаткового обвинувачення або початок провадження щодо юридичної особи або постанови про відмову від підтримання державного обвинувачення, він усуває від участі в судовому розгляді прокурора, який ініціював таке питання, та самостійно бере участь у ньому як прокурор або доручає участь іншому прокуророві. У такому разі судовий розгляд продовжується в загальному порядку.

Контрольні запитання

1. Що таке підсудність?
2. У чому полягає значення підсудності?
3. Які види підсудності?
4. Які встановлені правила визначення підсудності?
5. Які встановлені строки судового розгляду?

6. У чому полягає незмінність складу суду?
7. У чому полягає безперервність судового розгляду?
8. Які наслідки неприбуття учасників судового розгляду?
9. Що таке розпорядок судового засідання?
10. Які можуть бути ухвалені рішення пов'язані із забезпеченням судового розгляду?
11. Що таке межі судового розгляду, як вони визначаються?

Рекомендована література

1. Діденко Є. В. Особливості допиту потерпілого на стадіях досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження / Є. В. Діденко // *Право і суспільство*. – 2015. – № 1. – С. 231–235.

2. Жук М. С. Процесуальний статус співучасників кримінального правопорушення, які не є обвинуваченими (підсудними), в аспекті меж судового розгляду / М. С. Жук // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. – 2015. – Вип. 35(1.3). – С. 97–102.

3. Лисюк Ю. В. Щодо питання неповноти судового розгляду судом першої інстанції в рамках кримінального провадження / Ю. В. Лисюк // *Південноукраїнський правничий часопис*. – 2014. – № 2. – С. 121–124.

4. Луценко О. О. Роль Римського Статуту міжнародного кримінального суду у розвитку концепції справедливого судового розгляду / О. О. Луценко // *Право і суспільство*. – 2015. – № 5(3). – С. 174–179.

5. Скільський І. І. Окремі аспекти визначення меж судового розгляду стосовно кола осіб / І. І. Скільський // *Вісник Академії адвокатури України*. – 2014. – Т. 11. – № 1. – С. 44–52.

Тема 17

ПІДГОТОВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ

17.1. Суть, завдання і значення стадії підготовчого провадження

17.2. Порядок підготовчого судового засідання

17.3. Вирішення питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду

17.4. Закінчення підготовчого провадження і призначення судового розгляду

17.1. Суть, завдання і значення стадії підготовчого провадження

Після закінчення досудового розслідування суд призначає підготовче судове засідання. Протягом тривалого часу в теорії кримінального процесу дискутували як указана стадія повинна бути названа. Прийняття Кримінального процесуального кодексу України зумовило істотну зміну кримінальної процесуальної форми, ліквідацію деяких застарілих та запровадження нових процедур. Так, однією із новел КПК стала поява стадії підготовчого провадження, яке було трансформоване зі стадії попереднього розгляду справи суддею; остання ж, своєю чергою, виникла на основі стадії віддання обвинуваченого до суду.

Процесуальна діяльність на стадії підготовчого провадження здійснюється судом із додержанням засад кримінального провадження, зокрема верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень, забезпечення права на захист та на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності, а також гласності і відкритості судового провадження та його повного фіксування технічними засобами.

Підготовче провадження є обов'язковою частиною кримінальної процесуальної діяльності, яку неможливо уникнути. Так, ст. 283 КПК передбачає, що досудове розслідування може закінчитися закриттям кри-

мінального провадження (ст. 284 КПК) або складанням обвинувального акта (ст. 291, або складанням клопотання: про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст.ст. 285–287 КПК), про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 292 КПК). Після затвердження одного із зазначених документів прокурор надсилає його для розгляду в підготовче провадження до суду першої інстанції. Відтак, якщо на досудовому розслідуванні кримінальне провадження не закривається, а спрямовується у судове провадження, воно обов'язково має пройти підготовче провадження.

Цей етап судочинства розглядається як самостійна стадія кримінального процесу, в якій суд визначає можливість на законних підставах призначити кримінальне провадження до судового розгляду. На цій стадії перевіряють подані органами досудового розслідування матеріали провадження і, не вирішуючи наперед питання про винуватість обвинуваченого, з'ясовують наявність або відсутність достатніх фактичних і юридичних підстав для розгляду справи в судовому засіданні, а також вирішують інші питання, пов'язані з підготовкою справи до судового розгляду.

Достатніми підставами для судового розгляду справи є:

– всебічне, повне і неупереджене дослідження органами досудового розслідування обставин, які підлягають доказуванню у певному кримінальному провадженні;

– наявність доказів, які підтверджують дослідження цих обставин і переконують суд під час підготовчого провадження, що підтвердження цих доказів на судовому засіданні зумовить винесення обвинувального вироку;

– додержання працівниками оперативних підрозділів, органами досудового розслідування, прокурором норм кримінального процесуального законодавства, вимог загальних завдань кримінального судочинства щодо охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;

– відсутність підстав для закриття кримінального провадження (п.п. 4–8 ч. 1 і ч. 2 ст. 284 КПК).

На цій стадії не робиться остаточна оцінка доказів з погляду їх належності і допустимості, не вирішується наперед питання про доведеність обвинувачення і винуватість обвинуваченого. Це робить суд або суддя одноособово при постановленні вироку на підставі дослідження всіх обставин кримінального провадження на судовому засіданні, оскільки згідно зі ст. 17 КПК особа вважається невинуватою у вчиненні кримі-

нального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Отже, **підготовче провадження** – це стадія кримінального процесу, на якій суддя одноособово за участю прокурора та інших учасників кримінального провадження (обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження) здійснює процесуальну діяльність спрямовану на перевірку повноти і правильності проведеного досудового розслідування і вирішує питання про можливість розгляду матеріалів кримінального провадження по суті у судовому засіданні.

Підготовче провадження як окрема стадія кримінального провадження має свої власні **завдання**, що впливають із загальних завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК, та забезпечують досягнення мети кримінального процесу і реалізацію його призначення. Невиконання цих завдань перешкоджає подальшому просуванню кримінального провадження.

У науковій літературі поширеною є думка про те, що на цій стадії вирішується дві групи завдань:

- щодо перевірки процесуальних підстав для призначення судового розгляду;
- щодо підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні.

Завдання підготовчого провадження визначають також як процесуальне та організаційне забезпечення проведення судового розгляду, або ж як визначення основних напрямів подальшої процесуальної діяльності суду та інших учасників кримінального провадження.

Серед основних **завдань підготовчого провадження**, як стадії кримінального провадження, **виділяють**:

- перевірку наявності процесуальних підстав для затвердження угоди про визнання винуватості або про примирення;
- перевірку наявності підстав для закриття провадження;
- перевірку відповідності вимогам кримінального процесуального закону обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;
- перевірку дотримання правил визначення підсудності кримінального провадження;

– підготовку умов для успішного проведення судового розгляду.

Висока вимога суду до якості матеріалів досудового розслідування є важливою умовою забезпечення всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин справи на судовому засіданні.

Верховний Суд України неодноразово наголошував на тому, що розгляд справи без призначення справи до судового розгляду – це істотне порушення вимог кримінального процесуального закону і є підставою для скасування винесених судових рішень, маючи на увазі не тільки фактичну відсутність у справі постанови судді або ухвали суду про призначення справи до суду.

Особливість стадії полягає в тому, що відповідно до стадії досудового розслідування вона є контролюючою, а відповідно до майбутнього судового розгляду – підготовчою.

Значення стадії можна сформулювати у таких позиціях:

– вона є своєрідним процесуальним фільтром – не пропускає до судового розгляду матеріали кримінального провадження, які розслідували неповно або з порушенням кримінального процесуального законодавства;

– визначає межі майбутнього судового розгляду (судити обвинуваченого можна тільки за тим обвинуваченням, яке йому пред'явлено);

– забезпечує підготовку всіх необхідних умов для правильної організації та успішного проведення судового засідання.

Окрім того, процесуальні дії, які відбуваються під час підготовчого провадження, дають змогу забезпечити оперативність правосуддя, не доводячи до стадії судового розгляду ті кримінальні провадження, які потребують закриття у встановлених законом випадках; забезпечити дотримання розумних строків кримінального провадження, а також повноти та неупередженості судового розгляду через належну підготовку до нього; забезпечити реалізацію низки прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Також про важливість цієї стадії наголошено у вимогах, встановлених щодо її проведення: фіксуванням ходу підготовчого судового засідання за допомогою технічних засобів; обов'язковим викликом та участю у провадженні сторін, можливістю ініціювати під час засідання у передбачених законом випадках особливі порядки диференціації кримінальної процесуальної форми, зокрема, розгляд провадження судом присяжних.

Призначенням діяльності судів на стадії підготовчого провадження є те, що вони повинні викоренити з практики випадки неухважного,

механічного підходу до вирішення питань, пов'язаних з відданням обвинуваченого до суду і призначенням справи до розгляду в судовому засіданні та забезпечити безумовне виконання вимог процесуального законодавства.

17.2. Порядок підготовчого судового засідання

Підготовче провадження є важливою стадією перед судовим провадженням у суді першої інстанції, в якому суд зобов'язаний перевірити матеріали кримінального провадження, з'ясувати достатність фактичних та юридичних підстав для ухвалення судових рішень, передбачених ч. 3 ст. 314 КПК, вирішити питання, пов'язані з підготовкою кримінального провадження до судового розгляду, зокрема визначити дату, час та місце судового розгляду, форму проведення судового засідання, склад суду тощо. Усі питання, пов'язані з проведенням підготовчого провадження, залежно від особливостей порядку судового провадження згідно зі ст. 31 КПК вирішуються суддею одноособово або відповідно до ч.ч. 2, 3, 9 цієї ж статті колегіально (за винятком кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру – судовий розгляд клопотання про застосування таких заходів згідно зі ст. 512 КПК здійснюється суддею лише одноособово). Визначення судді (колегії суддів) відповідно до ст. 35 КПК здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних матеріалів кримінального провадження з обов'язковим урахуванням положень ст.ст. 75, 76 КПК (обставин, що виключають участь судді в кримінальному провадженні).

Відповідно до ст. 314 КПК після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності *суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження.* Про день, час і місце проведення підготовчого судового засідання сторони та інші учасники судового провадження, перелік яких наведено у ч. 2 ст. 314 КПК, за розпорядженням головуєчого повідомляються секретарем судового засідання. Повідомлення про виклик до суду надсилаються поштою, факсом, телеграфом, телефонограмою або іншими засобами зв'язку *не пізніше ніж за п'ять днів до дати призначення підготовчого*

судового засідання, що має забезпечити своєчасність отримання повідомлень та право сторін на участь. Зауважимо, що відповідно до ст. 134 КПК суд проводить судовий виклик лише тих учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою. Повідомлення учасників кримінального провадження згідно з ч.2 ст.111 КПК здійснюється у разі, якщо участь цих осіб у процесуальних діях не є обов'язковою.

Також варто зазначити, що в повідомленні, окрім іншого, має міститися вказівка про необов'язковість їх участі в проведенні процесуальної дії або ухваленні рішення.

Після виконання необхідних процедур, а саме: відкриття судового засідання, повідомлення про повне фіксування судового розгляду технічними засобами, оголошення складу суду і роз'яснення права відводу, повідомлення особам, які беруть участь у судовому засіданні про права і обов'язки (виконання вимог, передбачених ст. 342-345 КПК), головуєчий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду.

У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення:

– затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування у порядку, передбаченому ст.ст. 468–475 КПК (кримінальне провадження на підставі угод). Угода про визнання винуватості або про примирення потерпілого з обвинуваченим направляється до суду з метою вирішення питання про її затвердження та ухвалення вироку. Завданням стадії підготовчого провадження в цьому разі є встановлення наявності підстав та відсутності перешкод для затвердження угоди та ухвалення вироку. Повноваження суду полягають у перевірці угоди на відповідність вимогам закону (ст.ст. 472, 473 КПК); встановленні факту добровільності укладення угоди та розуміння обвинуваченим своїх прав та наслідків її підписання (ст. 474 КПК) і вирішення указанного питання відповідно до вимог КК України. У разі необхідності (якщо суд має сумніви щодо відповідності угоди вимогам закону) затвердження угоди може бути перенесено на іншу дату. Якщо суд переконується, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання. У протилежному випадку суд постановляє ухвалу про відмову в затвердженні угоди та повертає кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування або продовжує судове провадження;

– закрити провадження у разі встановлення підстав, передбачених п.п. 4–8 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК: набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; помер підозрюваний, обвинувачений, окрім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; стосовно кримінального правопорушення щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу. Окрім цього, кримінальне провадження закривається судом: у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК; досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 212 КК України, відповідно до підрозділу 9² Розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України.

Наявність інших підстав (відсутність події або складу кримінального правопорушення тощо) має бути доведена під час судового розгляду, за результатами якого може бути постановлено виправдувальний вирок.

Закінчення кримінального провадження на цій стадії можливе й у разі постановлення судом ухвали про закриття кримінального провадження за визначеними законом підставами, зокрема й у випадках наявності підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК). клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності прокурор надсилає до суду з метою вирішення цього питання по суті. Завданням стадії підготовчого провадження під час надходження цього документа є встановлення судом підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Повноваження суду полягають у перевірці обґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності і вирішення зазначеного питання відповідно до вимог КК України.

У разі встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності або ж коли обвинувачений заперечує проти цього, суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні та повертає клопотання прокурору для продовження розслідування, якщо підстави для такого звільнення встановлено на стадії досудового розслідування, або призначає судовий розгляд для проведення судового провадження в загальному порядку, якщо таке клопотання

надійшло після направлення обвинувального акта до суду (ч. 4 ст. 288 КПК);

– повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК. Вимоги до обвинувального акта визначені у ст. 291 КПК, а до клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру також і у ст. 292 КПК, тому недодержання цих положень закону буде становити невідповідність вимогам КПК, що є підставою для повернення судом зазначених документів прокурору (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК).

Згідно зі ст. 291 КПК обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим. Насамперед на стадії підготовчого провадження суд зобов'язаний перевірити відповідність обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, які надійшли від прокурора, вимогам КПК: зокрема, якщо ці документи містять положення, що суперечать одне одному; у документах наведено недопустиму натуралізацію опису злочину; вони не підписані слідчим (окрім випадків, коли прокурор склав їх самостійно) або не затверджені прокурором; до них не долучено передбачені законом додатки.

Про повернення матеріалів кримінального провадження (обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) прокурору суд постановляє відповідну ухвалу. Такою ухвалою суд зобов'язує прокурора усунути виявлені недоліки протягом визначеного ним розумного строку, який має бути достатнім для виправлення допущених недоліків. Ухвала негайно направляється прокурору для усунення зазначених у ній недоліків обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або для долучення необхідних додатків. У разі цього прокурор, слідчий не повинні проводити слідчі (розшукові) дії і збирати докази у даному кримінальному провадженні, а лише виправити зазначені в ухвалі суду недоліки і повторно направити обвинувальний акт (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) до суду або ж закрити кримінальне провадження. Докази, отримані під час проведення процесуальних дій, не визначених в ухвалі про повернення зазначених матеріалів кримінального провадження, згідно з ч. 8 ст. 223 КПК є недопустимими;

– *направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження. Обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор надсилає до суду з метою призначення судом судового розгляду. В такому разі завданням цієї стадії є встановлення підстав для призначення судового розгляду та здійснення організаційно-підготовчих дій для його призначення. Повноваження суду полягають у перевірці матеріалів на відповідність закону, встановленні підсудності матеріалів суду, на розгляд якого вони надійшли, а також у діях, пов'язаних із підготовкою судового розгляду (ст. 315 та ст. 317 КПК);*

– *призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.*

Ухвала про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Відтак залежно від процедури розгляду та рішень, що ухвалюються за його результатами, *підготовче провадження має такі диференційовані форми*: провадження на підставі угод (Гл. 35 Розділу 6 КПК); провадження із закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності (п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК); провадження із закриття кримінального провадження з процесуальних (нейтральних) підстав (п.п. 4–8 ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК); провадження з перевірки обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру стосовно їх дотримання вимог КПК (п. 3 ч. 3 ст. 315 КПК); провадження щодо перевірки обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру стосовно їх дотримання правил підсудності (п. 4 ч. 3 ст. 314 КПК); провадження щодо призначення на основі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру кримінального провадження до судового розгляду (п. 5 ч. 3 ст. 314 КПК).

Ухвалення рішення про зупинення кримінального провадження на стадії підготовчого провадження не передбачено. Про можливість його прийняття вказується в Листі Вищого спеціалізованого суду України «Про порядок здійснення підготовчого провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 3 жовтня 2012 року

№ 223-140/0/4-12. Так, згідно зі ст. 335 КПК суд вправі зупинити підготовче провадження, якщо обвинувачений ухилився від явки до суду або захворів на психічну або іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, до його розшуку або видужання. Якщо обвинувачених декілька – суд зупиняє підготовче провадження лише щодо такого обвинуваченого і продовжує підготовче провадження стосовно інших обвинувачених. Розшук обвинуваченого, який ухилився від явки до суду, оголошується ухвалою суду, організація виконання якої доручається слідчому та/або прокурору.

17.3. Вирішення питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду

Згідно зі ст. 315 КПК у разі якщо під час підготовчого судового засідання не буде встановлено підстав для ухвалення рішень, передбачених п.п. 1–4 ч. 3 ст. 314 КПК, суд переходить до вирішення питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду, зокрема:

– *визначає дату та місце проведення судового розгляду.* У разі цього необхідно враховувати складність кримінального провадження, обсяг необхідних підготовчих дій для його проведення, можливості вирішення клопотань, заявлених учасникам судового провадження;

– *з'ясовує, у відкритому або закритому судовому засіданні чи необхідно здійснювати судовий розгляд.* Так відповідно до ст. 27 КПК кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках: а) якщо обвинуваченим є неповнолітній; б) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; в) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя або обставин, які принижують гідність особи; г) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; г) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. На судовому розгляді в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише сторони та інші учасники кримінального провадження. Порядок розгляду кримінального провадження (здійснення кримінального провадження у відкритому або закритому судовому засіданні) може бути змінено ухвалою суду під час судового провадження за клопотанням однієї зі сторін;

– з'ясовує питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді. Суд, враховуючи матеріали кримінального провадження, та беручи до уваги клопотання, заявлені учасниками кримінального провадження (наприклад, про визнання цивільним позивачем), особу обвинуваченого, визначає коло учасників судового провадження і за необхідності залучає відповідного перекладача (сурдоперекладача);

– розглядає клопотання учасників судового провадження про:

а) здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту. Це можуть бути свідки обвинувачення та захисту. Також відповідно до ч. 7 ст. 101 КПК для допиту під час судового розгляду може бути викликаний експерт за клопотанням однієї зі сторін або ж судом за власною ініціативою (ч. 1 ст. 356 КПК) для роз'яснення або доповнення ним свого висновку. Окрім того, для допиту малолітнього або неповнолітнього (на розсуд суду) свідка або потерпілого відповідно до ч. 1 ст. 354 КПК викликаються законний представник, педагог або психолог, а за необхідності – лікар. Для допиту неповнолітнього обвинуваченого, який не досяг шістнадцятирічного віку або якщо його визнано розумово відсталим, згідно з ч. 1 ст. 491 КПК за рішенням суду або за клопотанням захисника викликаються законний представник, педагог або психолог, а в разі необхідності – лікар; б) витребування певних речей або документів. Якщо у сторін при отриманні певних речей або матеріалів (доказів) виникають труднощі, суд, призначаючи справу до судового розгляду під час підготовчого судового засідання, у разі задоволення клопотань про дослідження цих речей або матеріалів, повинен сприяти учасникам судового провадження в їх витребуванні шляхом надання відповідних запитів, судових доручень.

Варто мати на увазі, що відхилення судом клопотань учасників судового провадження про допит певних осіб, дослідження доказів або учинення інших процесуальних дій на підтвердження або спростування обставин, з'ясування яких могло мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, згідно з вимогами п. 1 ч. 1 ст. 410 КПК визнається неповнотою судового розгляду та є підставою для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції;

– учиняє інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду. До їх переліку треба віднести: а) забезпечення участі захисника для здійснення захисту за призначенням у випадках та в порядку, передбаченому ст. 49 КПК. Про залучення захисника для здійснення захисту за призначенням суд постановляє ухвалу; б) визнання особи законним представником обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача або представником потерпілого, цивільного позивача і відповідача, якщо рішення про

це не було прийнято під час досудового розслідування; в) визнання потерпілого цивільним позивачем, якщо позов останнім не був заявлений під час досудового розслідування. Також суд за клопотанням цивільного позивача для забезпечення цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили може відповідно до ч. 2 ст. 170 КПК вирішити питання про накладення арешту на майно, якщо таких заходів не було вжито раніше. Про задоволення клопотання суд у порядку, визначеному ст.ст. 172, 173 КПК, постановляє ухвалу. В такому ж порядку розглядається клопотання прокурора про накладення арешту на майно з метою забезпечення можливої конфіскації майна; г) у разі подання клопотання обвинуваченим у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, про розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних, суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних; г) формування списку осіб, які підлягають виклику в судове засідання.

Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. У разі надходження від учасників судового провадження клопотань про обрання, зміну або скасування заходів забезпечення кримінального провадження, перелік яких визначено ч. 2 ст. 131 КПК, суд розглядає їх відповідно до правил, передбачених ст.ст. 131–213 КПК, з урахуванням положень п.п. 3, 4 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. У разі розгляду таких клопотань суд додержується правил, передбачених Розділом II КПК (Заходи забезпечення кримінального провадження). За відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим.

17.4. Закінчення підготовчого провадження і призначення судового розгляду

Згідно зі ст. 316 КПК після завершення підготовки до судового розгляду суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду.

Судовий розгляд має бути **призначений не пізніше десяти днів** після постановлення ухвали про його призначення.

В ухвалі про призначення судового розгляду зазначається:

– у *вступній частині* – дата і місце її постановлення, найменування суду, прізвища та ініціали судді (суддів), секретаря судового засідання та інших учасників судового провадження, найменування (номер) кримінального провадження, від кого і коли надійшов обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, запобіжний захід, застосований до обвинуваченого (вид, та дата його обрання), інші заходи забезпечення кримінального провадження, дата ухвалення рішення про призначення підготовчого судового засідання;

– у *мотивувальній частині* – короткий зміст результатів проведення підготовчого судового засідання, зокрема щодо відсутності перешкод призначення судового розгляду (підстави для ухвалення рішення, передбаченого п.п. 1–4 ч. 3 ст. 314 КПК відсутні), узагальнений виклад позицій учасників судового провадження щодо можливості його призначення, заявлених під час підготовчого судового засідання клопотань та результатів їх розгляду, визначення порядку судового розгляду (відкрита або закрита форма засідання), мотиви, на яких ґрунтувався суд під час постановлення ухвали, і положення закону, якими він керувався;

– у *резолютивній частині* – рішення про призначення судового розгляду, дата, час та місце його проведення, склад суду (проведення судового розгляду кримінального провадження суддею одноособово, колегіально або судом присяжних), який здійснюватиме судовий розгляд, у відкритому або закритому судовому засіданні він здійснюватиметься; про виклик у судовому засіданні осіб, які братимуть участь у судовому розгляді. Копія такої ухвали надсилається учасникам судового провадження не пізніше ніж за п'ять днів до початку судового розгляду.

Після призначення судового розгляду головуючий надає розпорядження секретарю судового засідання про виклик (повідомлення) учасників судового провадження та інших осіб, перелічених в ухвалі. Письмовий виклик має бути вручено не пізніше ніж за п'ять днів до дати судового засідання. У цей же строк здійснюється виклик учасників судового провадження та інших осіб, які мають бути присутніми під час судового розгляду, через вручення їм повістки про виклик (повідомлення), надіслання її поштою, електронною поштою або факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою у порядку, визначеному ст.ст. 135–139 КПК.

Судовий розгляд призначається в термін, що не перевищує десяти днів з дня постановлення ухвали про його призначення. Якщо десятий день припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, засідання призначається на перший робочий день після десятого.

Відповідно до ст. 317 КПК, документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і є матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою).

Варто зауважити, що письмові документи, разом перелік, який наведено у ст. 99 КПК, а також інші матеріали, надані суду учасниками підготовчого судового засідання під час його проведення, а також отримані (витребувані судом) за результатами виконання необхідних дій під час підготовки кримінального провадження до судового розгляду, що мають значення для його розгляду, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

У разі подання письмового клопотання учасниками судового провадження щодо ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою) після призначення його до судового розгляду, головуючий повинен забезпечити можливість ознайомитися з ними.

Після призначення справи до судового розгляду головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, якщо вони заявлять про це клопотання. Під час ознайомлення учасники судового провадження мають право робити з матеріалів необхідні виписки та копії.

Матеріали про застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, для ознайомлення не надаються.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття та змісту стадії підготовчого провадження.

2. Назвіть учасників, процедуру, рішення, які приймаються під час підготовчого судового засідання.

3. Які питання вирішуються під час підготовчого судового засідання у зв'язку з підготовкою до судового розгляду?

4. Які підстави і порядок повернення обвинувального акта прокурору?

5. Які підстави і порядок обрання, зміни і скасування запобіжного заходу під час підготовчого судового провадження?

6. Назвіть права і обов'язки обвинуваченого у підготовчому судовому провадженні.

7. Який порядок закінчення підготовчого провадження і призначення судового розгляду?

8. Який порядок оскарження рішень, ухвалених під час підготовчого судового провадження?

Рекомендована література

1. Гуртієва Л. М. Засоби збирання та перевірки доказів судом на стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України / Л. М. Гуртієва // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2015. – Вип. 4. – С. 306–314.

2. Дячук С. І. Застосування кримінального процесуального законодавства на підготовчому провадженні у суді першої інстанції / С. І. Дячук, В. І. Галаган, О. І. Галаган // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2013. – Т. 144–145. – С. 142–146.

3. Дячук С. Стадія підготовчого провадження та її особливості / С. Дячук // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 4. – С. 131–138.

4. Єні О. В. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції / О. В. Єні, Л. Г. Матієк // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 286–289.

5. Замкова Я. В. Виникнення та значення стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України / Я. В. Замкова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2016. – Вип. 38 (2). – С. 103–106.

6. Кіт Х. І. Попереднє судове засідання як етап підготовчого провадження: загальна характеристика / Х. І. Кіт // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. – 2013. – Вип. 6-1 (1). – С. 154–157.

7. Лисюк Ю. В. Сутність і значення підготовчого провадження у кримінальному процесі: національний і міжнародно-правовий аспект / Ю. В. Лисюк // Проблеми законності. – 2013. – Вип. 124. – С. 160–168.

8. Мирошниченко Ю. Проблеми судового розгляду в кримінальному провадженні: організаційно-підготовчий аспект / Ю. Мирошниченко // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 4. – С. 139–144.

9. Мирошниченко Ю. Ще раз про тактико-організаційну діяльність суду на стадії підготовчого провадження / Ю. Мирошниченко // Юридичний вісник. – 2015. – № 1. – С. 148–152.

10. Сиза Н. П. Завдання суду в стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України / Н. П. Сиза // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: Право. – 2014. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_30

11. Тайлієва Х. Р. Використання доказів у рішеннях суду під час здійснення підготовчого провадження у першій інстанції / Х. Р. Тайлієва // Право і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 273–280.

12. Шминдрук О. Ф. Підготовче провадження як кримінально-процесуальна категорія / О. Ф. Шминдрук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 10-2 (2). – С. 159–162.

13. Шульга А. О. Повернення матеріалів кримінального провадження прокуророві судом у підготовчій стадії: морально-правовий аспект / А. О. Шульга // Форум права. – 2016. – № 1. – С. 267–272.

Тема 18

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

18.1. Поняття, суть і значення стадії розгляду справи в суді першої інстанції

18.2. Процедура судового розгляду в суді першої інстанції

18.3. Рішення суду першої інстанції

18.1. Поняття, суть і значення стадії розгляду справи в суді першої інстанції

Судовий розгляд є головною складовою реалізації правосуддя у кримінальному провадженні. Підставами для такого твердження є те, що визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення належить до виключної компетенції суду і тільки суд може визначити їй покарання. Важливою компонентою визнання рішень суду є їх справедливість. Право на справедливий суд – одне з основоположних прав людини. Його реалізацію покликане забезпечити кримінальне процесуальне законодавство та його належна правозастосовна практика. Саме під час судового розгляду сторони кримінального провадження, постаючи перед судом у рівнозначних процесуальних статусах на засадах змагальності, користуючись на власний розсуд своїми процесуальними правами, та виконуючи визначені кримінальним процесуальним законом обов'язки, мають можливість у законний спосіб довести перед судом і в результаті перед суспільством винність або невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, добитися визначення відповідного до тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особистості обвинуваченого різновиду та міри покарання, компенсувати спричинені збитки тощо.

Розгляд справи в суді першої інстанції є однією зі стадій кримінального процесу, яку прийнято називати центральною. Попередні стадії – досудове розслідування, підготовче провадження – це стадії, коли відбу-

вається збір матеріалів, підготовка судового розгляду. Саме внаслідок судового розгляду вирішуються здебільшого кримінальні провадження.

В умовах гласності суд досліджує докази за участю прокурора, обвинуваченого, його захисника та представників, а також потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників й інших учасників.

Судовий розгляд у суді першої інстанції повинен забезпечити швидке, повне та неупереджене дослідження обставин учинення кримінального правопорушення. Тільки внаслідок судового розгляду суд може визнати особу винуватою у вчиненні кримінального правопорушення і призначити їй покарання. Судовий розгляд завершується постановленням вироку від імені держави. Судовий розгляд, який відбувається на відкритих судових засіданнях, окрім цього, має виховне значення.

Усі наступні за судовим розглядом стадії мають завдання перевірити законність і обґрунтованість вироку, його виконання. Під час розгляду справи у вищих судах діє правило, яке забороняє «поворот до гіршого», тобто не допускається ухвалення рішення, що погіршує становище підсудного (засудженого), без нового судового розгляду. У всіх випадках скасування вироку, окрім закриття кримінального провадження, питання про визнання обвинуваченого винуватим і про призначення йому покарання можна вирішити тільки способом проведення нового судового розгляду щодо певної справи.

Відтак **судовий розгляд** представляє собою стадію кримінального провадження, в якій суд першої інстанції в умовах змагального процесу проводить дослідження доказів за участю сторін, вирішує в межах його повноважень завдання кримінального провадження, визначені у ст. 2 КПК.

Предмет судового розгляду в кримінальному провадженні традиційно розкривається як правовий спір, головною в якому є держава як сторона обвинувачення та обвинуваченого, стосовно винності або невинності останнього у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення та обсягу відшкодування спричиненої моральної та матеріальної шкоди.

Судовий розгляд відбувається на судовому засіданні суду першої інстанції і складається з п'яти взаємопов'язаних і послідовно змінюючих одна одну частин:

- 1) підготовчої частини судового засідання;
- 2) судового розгляду (судового слідства);
- 3) судових дебатів;

- 4) останнього слова обвинуваченого;
- 5) постановлення і проголошення вироку.

Кожна частина судового розгляду має свій зміст і призначення, кожній притаманні певні кримінальні процесуальні дії, послідовність проведення яких створює необхідні умови для постановлення судом законного обґрунтованого і справедливого вироку.

18.2. Процедура судового розгляду в суді першої інстанції

Аналіз ст.ст. 342–368 КПК процедури судового розгляду в суді першої інстанції дає змогу розділити його на підготовчу частину, судове слідство, судові дебати, останнє слово обвинуваченого, постановлення й проголошення вироку.

Підготовча частина судового засідання. Судовий розгляд розпочинається із відкриття судового засідання, яке відбувається у призначений для судового розгляду час. Головуючий відкриває судове засідання і оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження. Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних і повідомлених осіб прибув у судове засідання, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі.

У разі неявки когось із учасників судового розгляду суд вирішує питання про можливість продовження судового розгляду, інакше судовий розгляд відкладається із застосуванням положень щодо наслідків неявки учасників судового розгляду.

Далі секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання. Після виконання цих дій головуєчий оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він призначений, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників і законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони будь-кому відвід.

Питання про відвід когось із учасників судового розгляду вирішується судом згідно зі ст.ст. 75–81 КПК у підготовчій частині судового

розгляду. Якщо відвід заявлений комусь зі складу суду, то розгляд справи відкладається до вирішення цього питання і в разі задоволення такого відводу застосовуються положення ч. 3 ст. 35 КПК.

Наступною дією, яка має бути проведена в підготовчій частині є те, що судовий розпорядник повинен роздати особам, які беруть участь у судовому розгляді, пам'ятку про їхні права й обов'язки, передбачені КПК. Після ознайомлення обвинуваченого й інших осіб, які беруть участь у судовому розгляді, з такою пам'яткою головуючий з'ясовує, або зрозумілі їм їхні права й обов'язки і в разі необхідності роз'яснює їх. Таке роз'яснення не повинно бути формальним, а забезпечувати повною мірою розуміння цими особами всіх складових свого кримінального процесуального статусу.

Якщо у розгляді справи бере участь перекладач, суддя або головуючий роз'яснює йому обов'язок здійснювати достовірний на судовому засіданні переклад і попереджає про відповідальність за ст. 384 КК за завідомо неправдивий переклад, про що від перекладача відбирається підписка.

Перед початком судового розгляду головуючий дає розпорядження про видалення свідків із залу судового засідання. Судовий розпорядник уживає заходів, щоб допитані і недопитані свідки не спілкувалися між собою і тим самим не вплинули на зміст показань один одного.

Судовий розгляд (судове слідство) є наступною частиною судового розгляду та є центральною частиною судового розгляду в суді першої інстанції, коли суд та інші учасники судового розгляду досліджують усі докази, необхідні для вирішення кримінального провадження.

Після закінчення підготовчих дій головуючий оголошує про початок судового розгляду. Судовий розгляд починається з **оголошення прокурором** короткого викладу **обвинувального акта**, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про оголошення обвинувального акта повністю.

Якщо в кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, цивільний позивач або його представник, або законний представник, а в разі їх відсутності – головуючий оголошує короткий виклад позовної заяви, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про її оголошення в повному обсязі.

Після оголошення обвинувачення головуючий **встановлює особу обвинуваченого**, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан, **роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи**

визнає він себе винним і чи бажає давати показання. Якщо обвинувачених декілька, головуєчий здійснює зазначені дії щодо кожного з них.

Якщо у кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, головуєчий запитує обвинуваченого, цивільного відповідача, чи визнають вони позов.

Після виконання цих дій, головуєчий з'ясовує думку учасників судового провадження про те, **які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження**, тим самим розпочинаючи так зване судове слідство.

Докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – в другу. Обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені. Під час здійснення спеціального судового провадження досліджуються всі надані докази.

Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. В разі цього суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що в такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Це виключення не суперечить загальній zasadі безпосередності дослідження доказів, що передбачена у ст. 23 КПК.

Допит обвинуваченого здійснюється обов'язково, крім випадку, якщо він відмовився від давання показань, а також:

- коли щодо обвинуваченого здійснюється спеціальне судове провадження, окрім неповнолітнього, та він оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук (ч. 3 ст. 323 КПК);

- коли здійснюється спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків, але й у цьому разі суд може зобов'язати явку обвинуваченого, якщо потерпілий наполягає на присутності обвинуваченого (ст. 381 КПК).

Після допиту обвинуваченого, якщо такий мав місце, учасники судового розгляду мають право заявляти клопотання. Такі клопотання розглядаються судом після того, як буде заслухана думка щодо них інших учасників судового провадження, про що постановляється ухвала. Відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав. Щодо змісту клопотань, то вони можуть бути різним, наприклад про зміну, скасування запобіжного заходу, про закритий судовий розгляд, про витребування документів і речей тощо.

Допит обвинуваченого починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження, після чого обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім захисник. Після цього обвинуваченому можуть бути поставлені запитання потерпілим, іншими обвинуваченими, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, представником юридичної особи щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим і суддями. Окрім того, головуючий має право протягом всього допиту обвинуваченого ставити йому запитання для уточнення і доповнення його відповідей. Якщо обвинувачений висловлюється нечітко або з його слів не можна зробити висновок, або він визнає обставини або заперечує проти них, суд має право зажадати від нього конкретної відповіді – «так» або «ні». У разі здійснення судового розгляду стосовно декількох обвинувачених, якщо цього вимагають інтереси кримінального провадження або безпека обвинуваченого, допит одного з обвинувачених на підставі вмотивованої ухвали суду може відбуватися з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення у порядку, передбаченому ст. 336 КПК. У судовому засіданні обвинувачений під час дачі показань має право користуватися нотатками.

Згідно з структурою кримінального процесуального закону, після допиту обвинуваченого, суд повинен запросити в залу судового засідання свідків для дачі ними показань. Хоча судова практика показує, що здебільшого здійснюється допит потерпілого.

Перед **допитом свідка** головуючий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим. Окрім того, головуючий з'ясовує чи отримав свідок пам'ятку про права й обов'язки свідка, або зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він із підстав, установлених КПК, від давання показань, і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання. Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий у судовому засіданні приводить його до присяги такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю говорити суду правду і лише правду». Німий свідок складає присягу в письмовій формі, підписуючи текст того самого змісту.

Суд зобов'язаний контролювати хід допиту свідків, щоб уникнути зайвого витрачання часу, захистити свідків від образи або не допустити порушення правил допиту. Кожний свідок допитується окремо. Свідки, які ще не дали показань, не мають права перебувати в залі судового засідання під час судового розгляду. За клопотанням сторони кримінального

провадження або самого свідка свідок допитується за відсутності певного допитаного свідка.

Свідка обвинувачення першим допитує прокурор, а свідка захисту – захисник, якщо обвинувачений взяв захист на себе – обвинувачений (прямий допит). Під час прямого допиту не дозволяється ставити навідні запитання, тобто ті, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Під час перехресного допиту дає змогу ставити навідні запитання. Під час допиту свідка сторонами кримінального провадження головуючий за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження. У виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження або самого свідка постановляє вмотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, зокрема за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможлиблює його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. У разі якщо є загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод. Перед постановленням відповідної ухвали суд зобов'язаний з'ясувати наявність заперечень сторін кримінального провадження проти проведення допиту свідка в умовах, що унеможлиблюють його ідентифікацію, і в разі їх обґрунтованості відмовити у проведенні допиту свідка в порядку, визначеному цією частиною. Якщо свідок висловлюється нечітко або з його слів не можна зробити висновок про те, чи визнає він обставини, чи заперечує проти них, суд має право зажадати від цього свідка конкретної відповіді – «так» або «ні». Після допиту свідка йому можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та законними представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головою і суддями.

Свідок, даючи показання, має право користуватися нотатками, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які складно зберегти в пам'яті. Свідок може бути допитаний повторно в тому самому або наступному судовому засіданні за його клопотанням, за клопотанням сторони кримінального провадження або за ініціативою суду, зокрема, якщо під час судового розгляду з'ясувалося, що свідок може надати показання стосовно обставин щодо яких він

не допитувався. Під час дослідження інших доказів свідкам можуть ставити запитання учасники судового провадження, експерт, а також суд.

Суд має право призначити одночасний допит двох або більше раніше допитаних учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, обвинувачених) для з'ясування причин розбіжності в їхніх показаннях, який проводиться з урахуванням правил, встановлених ч. 9 ст. 224 КПК. Допитаний свідок може бути залишений у залі судового засідання на вимогу суду.

Перед **допитом потерпілого** головуєчий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки потерпілого з обвинуваченим. Окрім того, головуєчий з'ясовує, чи отримав потерпілий пам'ятку про права й обов'язки потерпілого, чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснює їх, а також попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання. Допит потерпілого проводиться за правилами допиту свідка дотриманням вимог, передбачених ч.ч. 2, 3, 5–14 ст. 352 КПК.

Допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Свідку, який не досяг шістнадцятирічного віку, головуєчий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про кримінальну відповідальність, за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги. До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань і ставити запитання.

Головуючий має право відвести поставлене питання. У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього або неповнолітнього свідка, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження). Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених ст. 355 КПК. Свідкові, потерпілому, обвинуваченому під час судового розгляду можуть бути пред'явлені для впізнання особа або річ. Пред'явлення для впізнання проводиться після того, як особа, яка впізнає, під час допиту вкаже на ознаки, за якими вона може впізнати особу або річ. Під час пред'явлення особи або речі для впізнання особа, яка впізнає, повинна зазначити, або впізнає вона особу або річ і за якими саме ознаками.

Допит експерта для роз'яснення висновку під час судового розгляду відбувається за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суду. Перед допитом експерта головує встановлює його особу та приводить до присяги такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості». Після цього головує попереджає експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку. Експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, – сторона захисту. Після цього експерту можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та законними представниками, представником юридичної особи щодо якої здійснюється провадження, а також головою і суддями. Експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт зробив висновок; застосовності та правильності застосування принципів і методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку. Суд має право призначити одночасний допит двох або більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета або питання дослідження. Кожна сторона кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, умінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта. Експерт під час відповідей має право користуватися власними письмовими та іншими матеріалами, які використовувалися під час експертного дослідження.

Речові докази оглядаються судом, а також подаються для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження. Особи, яким подані для ознайомлення речові докази, можуть звернути увагу суду на ті або інші обставини, пов'язані з річчю та її оглядом. Огляд речових доказів, які не можна доставити в судове засідання, за необхідності проводиться за їх місцезнаходженням. Учасники судового провадження мають право ставити запитання з приводу речових доказів свідкам, експертам, спеціалістам, які їх оглядали.

Протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження **документи**, якщо в них викладені або посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, повинні бути оголошені в судовому засіданні за ініціативою суду або за клопотанням учасників судового провадження та пред'явлені для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження. Учасники судового провадження мають право ставити запитання щодо документів свідкам, експертам, спеціалістам. Якщо долучений до матеріалів кримінального провадження або наданий суду особою, яка бере участь у кримінальному провадженні, для ознайомлення документ викликає сумнів у його достовірності, учасники судового провадження мають право просити суд виключити його з низки доказів і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього документа.

Відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в залі судового засідання або в іншому спеціально обладнаному для цього приміщенні з відображенням у журналі судового засідання основних технічних характеристик обладнання та носіїв інформації і зазначенням часу відтворення (демонстрації). Після цього суд заслуховує доводи учасників судового провадження. У разі необхідності відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або в певній частині. З метою з'ясування відомостей, що містяться у звуко- і відеозаписах, судом може бути залучено спеціаліста. Заяву про підробку звуко- і відеозаписів суд розглядає у порядку, передбаченому для розгляду заяв про підробку документів.

Під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань. Спеціалісту можуть бути поставлені питання щодо суті наданих усних консультацій або письмових роз'яснень. Першою ставить запитання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, а потім інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні. Головуючий у судовому засіданні має право ставити спеціалістові запитання в будь-який час дослідження доказів.

У виняткових випадках суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, **проводить огляд** за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, – за участю свідків, спеціалістів і експертів. Огляд на місці не може проводитися під час здійснення провадження судом присяжних. Огляд на місці відбувається згідно з прави-

лами, передбаченими КПК для огляду під час досудового розслідування. На місці огляду учасникам кримінального провадження, які беруть у ньому участь, можуть бути поставлені запитання, пов'язані з проведенням огляду. Учасники судового провадження під час огляду мають право звертати увагу суду на те, що, на їхній погляд, може мати доказове значення. Проведення огляду і його результати відображаються у протоколі огляду місця та можуть фіксуватися технічними засобами.

Якщо під час судового розгляду будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, суд постановляє ухвалу про зміну порядку розгляду і продовжує судовий розгляд згідно з правилами, передбаченими Гл. 39 КПК.

Після з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами головуєчий у судовому засіданні з'ясовує в учасників судового провадження, чи бажають вони доповнити судовий розгляд і чим саме. У разі заявлення клопотань про доповнення судового розгляду суд розглядає їх, з огляду на що має право ставити запитання сторонам або іншим учасникам кримінального провадження. За відсутності клопотань або після вирішення клопотань, якщо вони були подані, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин і перевірки їх доказами і переходить до наступної складової судового розгляду – судових дебатів.

У **судових дебатах** виступають прокурор, потерпілий, його представник і законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, обвинувачений, його законний представник, захисник, представник юридичної особи щодо якої здійснюється провадження.

У цій частині судового розгляду його учасники підводять підсумок судового розгляду (слідства), дають оцінку досліджених на судовому засіданні доказів, обґрунтовують власну позицію у справі з урахуванням кримінальної процесуальної функції, яку вони виконують. Кожен із учасників судових дебатів прагне довести судові правильність своєї позиції, а суд має можливість перевірити власне внутрішнє переконання у доведеності кожної з обставин справи, яке склалось у нього на основі дослідження доказів.

Якщо в судовому розгляді брали участь декілька прокурорів, у судових дебатах на їхній розсуд має право виступити один прокурор або кожен із них обґрунтовує у промові власну позицію у певній частині обвинувачення. Якщо в судовому розгляді брали участь декілька захисни-

ків обвинуваченого, порядок виступів у судових дебатах визначається ними за взаємною згодою. У разі відсутності згоди порядок їх виступів встановлює суд. Якщо в судовому розгляді брали участь декілька обвинувачених, захисників, представників, порядок їх виступів у судових дебатах встановлює суд.

Учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні. Якщо під час судових дебатів виникне потреба подати нові докази, суд відновлює з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, після закінчення якого знову відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин. Суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. Головуючий має право зупинити виступ учасника дебатів, якщо він після зауваження повторно вийшов за межі кримінального провадження, що здійснюється, або повторно допустив висловлювання образливого або непристойного характеру, і надати слово іншому учаснику дебатів.

З огляду на судову та прокурорську практику, *зміст промови прокурора* повинен охоплювати:

- громадсько-політичну оцінку кримінального правопорушення й особи обвинуваченого;
- характеристику складу кримінального правопорушення, який, як він вважає, знайшов своє підтвердження на судовому засіданні;
- вичерпний аналіз зібраних і перевірених судовим слідством доказів і обґрунтування власної позиції стосовно винуватості обвинуваченого, кваліфікації його дій та міри покарання.

Окрім того, прокурор у своїй промові підтримує пред'явлений ним або цивільним позивачем цивільний позов, якщо цього вимагає охорона прав фізичних або юридичних осіб або державних інтересів, які не можуть їх належно захистити, а також висловлює і обґрунтовує власну думку з усіх інших питань, які належить вирішити судові під час постановлення вироку.

Прокурор, підтримуючи обвинувачення у суді, керується законом і своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на розгляді всіх обставин кримінального провадження. Переконавшись, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого обвинуваченому обвинувачення, він повинен відмовитися від обвинувачення, виклавши у своїй постанові мотиви відмови. У цьому разі суд роз'яснює потерпілому та його представникові їхнє право вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення.

Потерпілий може не брати участі в судових дебатах і обмежитися тільки дачею своїх показань і заявленими клопотаннями. За процесуальним інтересом потерпілий близький до прокурора як обвинувача і має право захищати власні права і законні інтереси на суді та пред'являти вимоги щодо відшкодування заподіяної йому шкоди. Потерпілий, який зазнав майнової шкоди, в суді може займати становище і цивільного позивача. В цьому разі за ним зберігаються і права потерпілого.

Потерпілий, як і цивільний позивач, у своїй промові обґрунтовує позов про відшкодування майнової шкоди, доводить її розмір та інші обставини, пов'язані з цим. Якщо цивільним позивачем є юридична особа, її матеріальні інтереси на суді захищає відповідний представник. Зі сторони цивільного відповідача в судових дебатах може брати участь підсудний або представник відповідача. Вони у своїх промовах можуть торкатися підстав пред'явленого позову, його розміру, доводити, що обвинувачений не вчиняв кримінального правопорушення, що матеріальна шкода не завдана і не визнавати заявленого позову.

Важливе значення для кваліфікованого захисту прав і законних інтересів підсудного має виступ захисника. Промова захисника зумовлена його функцією у кримінальному процесі – функцією захисту – і повністю підпорядковується відстоюванню законних інтересів свого підзахисного (обвинуваченого). За структурою вона аналогічна промові прокурора, проте своєю спрямованістю є протилежною.

Захисник у своїй промові розглядає всі факти і докази з позицій обвинуваченого, тлумачить їх так, щоб спростувати обвинувачення, а якщо воно безумовно доведене, пом'якшити його вину і відповідальність.

Він у судових дебатах висловлює судові власну думку про значення перевірених доказів у справі, про наявність обставин, які виправдовують підсудного або пом'якшують його відповідальність, а також свої міркування щодо застосування кримінального закону та міри покарання.

У своїй промові захисник може спростувати обвинувачення загалом і просити суд виправдати обвинуваченого або може заперечувати окремі пункти обвинувачення; заперечувати проти кваліфікації злочину, пропонуючи іншу, менш тяжку; висловлювати думку про обставини, які пом'якшують відповідальність обвинуваченого; сперечатися щодо підстав і розміру цивільного позову.

У своїй промові захисник повинен посилатися тільки на докази, які були досліджені на судовому засіданні. Захисник є самостійним учасником процесу і не може бути повністю обмежений позицією свого підзахисного.

Після захисної промови захисника у судових дебатах виступає обвинувачений.

Після закінчення промов учасники судових дебатів мають право обмінятися репліками. Право останньої репліки належить обвинуваченому або його захиснику. За своєю суттю **репліка** – це коротка відповідь, заперечення одного учасника дебатів на судову промову іншого. Нею користуються тоді, коли промовець грубо перекоштував обставини справи, висловив принципово неправильні положення, зробив посилення на нормативні акти, які були скасовані тощо.

Після оголошення судових дебатів закінченими суд надає **обвинуваченому останнє слово**.

Суд не має права обмежувати тривалість останнього слова обвинуваченого певним часом. Ставити запитання обвинуваченому під час його останнього слова не дозволяється. Якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження, суд за своєю ініціативою або за клопотанням учасників судового провадження відновлює з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, після завершення яких відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і надає останнє слово обвинуваченому.

Після останнього слова обвинуваченого суд негайно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироку, про що головуєчий оголошує присутнім у залі судового засідання.

Під час **ухвалення вироку** ніхто не має права перебувати **в нарадчій кімнаті**, окрім складу суду, який здійснює судовий розгляд. Суд вправі перервати нараду лише для відпочинку з настанням нічного часу. Під час перерви судді не можуть спілкуватися з особами, які брали участь у кримінальному провадженні. Судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення вироку в нарадчій кімнаті.

Ухвалюючи вирок, суд повинен вирішити такі питання:

- чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа;
- чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений;
- чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення;
- чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення;
- чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і які саме;

- яка міра покарання має бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати;
- чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов і, якщо так, на чию користь, в якому розмірі та в якому порядку;
- чи є підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру;
- чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності;
- чи є підстави для застосування до обвинуваченого, який вчинив кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності, примусового заходу медичного характеру, передбаченого ч. 2 ст. 94 КК України;
- чи варто у випадках, передбачених ст. 96 КК України, застосувати до обвинуваченого примусове лікування;
- чи необхідно призначити неповнолітньому громадського вихователя;
- що належить учинити з майном, на яке накладено арешт, речовими доказами і документами;
- на кого мають бути покладені процесуальні витрати і в якому розмірі;
- як учинити зі заходами забезпечення кримінального провадження.

Якщо особа обвинувачується у вчиненні декількох злочинів або декількох кримінальних проступків, суд вирішує питання, зазначені у п.п. 1–8 ч. 1 ст. 368 КПК, окремо за кожним кримінальним правопорушенням. Якщо обвинувачуються декілька осіб, суд вирішує всі питання що вказані окремо щодо кожного з обвинувачених.

Примусовий захід медичного характеру може бути застосовано до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності, лише за наявності акта психіатричної експертизи та висновку лікувальної установи. Примусове лікування може бути застосоване лише за наявності відповідного висновку лікувальної установи.

Обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь у разі ухвалення вироку, суд враховує висновки Верховного Суду України, викладені в його постановках, у випадках, передбачених ч. 4 ст. 455 і ч. 2 ст. 456 КПК. Однак суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів.

У разі постановлення виправдувального вироку суд, окрім того, зобов'язаний роз'яснити виправданому порядок відновлення його порушених прав.

18.3. Рішення суду першої інстанції

Відповідно до положень ст. 369 КПК **судові рішення** поділяються на такі **види**:

– вирoki – судові рішення, у яких суд вирішує обвинувачення по суті;

– ухвали – судові рішення, у яких суд вирішує інші питання.

Кожне судове рішення повинно бути **законним, обґрунтованим і вмотивованим**.

Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК. **Обґрунтованим** – ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК. **Вмотивованим** – в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Вирок ухвалюється іменем України безпосередньо після закінчення судового розгляду. Він ухвалюється в нарадчій кімнаті складом суду, який здійснював судовий розгляд. Варто зазначити, що під час судового розгляду постановлення ухвали суду в нарадчій кімнаті здійснюється відповідно до правил, передбачених для постановлення вирoku. Ухвали, постановлені без виходу до нарадчої кімнати, заносяться секретарем судового засідання в журнал судового засідання.

Усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах. У тих випадках, коли у судовому рішенні виявлені помилки їх виправлення в судовому рішенні мають бути засвідчені підписами суддів того складу суду, який його ухвалив.

Судові рішення в електронній формі оформлюються згідно з вимогами законодавства у сфері електронних документів й електронного документообігу, а також електронного цифрового підпису.

Ухвала, що викладається окремим документом, складається з:

– *вступної частини* із зазначенням: дати і місця її постановлення; назви та складу суду, секретаря судового засідання; найменування (номера) кримінального провадження; прізвища, ім'я і по батькові підозрюваного, обвинуваченого, року, місяця і дня його народження, місця народження і місця проживання; закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа; сторін кримінального провадження та інших учасників судового провадження;

– *мотивувальної частини* із зазначенням: суті питання, що вирішується ухвалою, і за чиєю ініціативою воно розглядається; встановлених судом обставин із посиланням на докази, а також мотивів неурядування окремих доказів; мотивів, з яких суд виходив при постановленні ухвали, і положення закону, яким він керувався;

– *резолютивної частини* із зазначенням: висновків суду; строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

В ухвалі, яку суд постановляє без виходу до нарадчої кімнати, оголошуються висновок суду та мотиви, з яких суд зробив такий висновок.

Вироки розділяються на **виправдувальні та обвинувальні**.

Виправдувальний вирок ухвалюється у разі, якщо не доведено, що:

– вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа;

– кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим;

– у діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення.

Виправдувальний вирок також ухвалюється при встановленні судом підстав для закриття кримінального провадження, передбачених п.п. 1 та 2 ч. 1 ст. 284 КПК.

Якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і призначає покарання, звільняє від покарання або від його відбування у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, або застосовує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність.

Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється лише за умови доведення у ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Що виправдувальний, що обвинувальний вирок суду складається зі вступної, мотивувальної та резолютивної частин.

У вступній частині вироку зазначаються:

– дата та місце його ухвалення;

– назва та склад суду, секретар судового засідання;

– найменування (номер) кримінального провадження;

– прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рік, місяць і день його народження, місце народження і місце проживання, заняття, освіта, сімейний стан та інші відомості про особу обвинуваченого, що мають значення для справи;

– закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа;

– сторони кримінального провадження та інші учасники судового провадження.

У мотивувальній частині вироку зазначаються:

– у разі визнання особи виправданою – формулювання обвинувачення, яке пред'явлене особі й визнане судом недоведеним, а також підстави для виправдання обвинуваченого з зазначенням мотивів, із яких суд відкидає докази обвинувачення; мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд;

– у разі визнання особи винуватою: формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням місця, часу, способу учинення та наслідків кримінального правопорушення, форми вини і мотивів кримінального правопорушення; статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, винним у вчиненні якого визнається обвинувачений; докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів; мотиви зміни обвинувачення, підстави визнання частини обвинувачення необґрунтованою, якщо судом ухвалювалися такі рішення; обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання; мотиви призначення покарання, звільнення від відбування покарання, застосування примусових заходів медичного характеру в разі встановлення стану обмеженої осудності обвинуваченого, застосування примусового лікування відповідно до ст. 96 КК України, мотиви призначення громадського вихователя неповнолітньому; підстави для задоволення цивільного позову або відмови у ньому, залишення його без розгляду; мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд.

У резолютивній частині вироку зазначаються:

– у разі визнання особи виправданою – прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рішення про визнання його невинуватим у пред'явленому обвинуваченні та його виправдання; рішення про закриття провадження щодо юридичної особи; рішення про поновлення в правах, обмежених під час кримінального провадження; рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження, разом рішення про запобіжний захід до набрання вироком законної сили; рішення щодо речових доказів і документів; рішення щодо процесуальних витрат; строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження; порядок отримання копій вироку та інші відомості;

– у разі визнання особи винуватою: прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рішення про визнання його винуватим у пред'явленому обвинуваченні та відповідні статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; покарання, призначене по кожному з обвинувачень, що визнані судом доведеними, та остаточна міра покарання, обрана судом; початок строку відбування покарання; рішення про застосування примусового лікування або примусових заходів медичного характеру щодо обмежено осудного обвинуваченого у разі їх застосування; рішення про призначення неповнолітньому громадського вихователя; рішення про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру; рішення про цивільний позов; рішення про інші майнові стягнення і підстави цих рішень; рішення щодо речових доказів і документів та спеціальної конфіскації; рішення про відшкодування процесуальних витрат; рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження; рішення про залік досудового тримання під вартою; строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження; порядок отримання копій вироку та інші відомості.

Якщо особі пред'явлено декілька обвинувачень і деякі з них не доведені, то у резолютивній частині вироку зазначається, за якими з них обвинувачений виправданий, а за якими – засуджений. Якщо обвинувачений визнається винним, але звільняється від відбування покарання, суд зазначає про це в резолютивній частині вироку.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням відповідно до ст. 75–79, 104 КК України у резолютивній частині вироку зазначаються тривалість іспитового строку, обов'язки, покладені на засудженого, а також трудовий колектив або особа, на які, за їх згодою або на їх прохання, суд покладає обов'язок щодо нагляду за засудженим і провадження з ним виховної роботи.

Коли призначається більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, при зазначенні обраної судом міри покарання робиться посилання на ст. 69 КК України.

У разі ухвалення вироку за наслідками кримінального провадження, у якому здійснювалося спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження (*in absentia*), суд окремо обґрунтовує, чи були здійснені стороною обвинувачення всі можливі передбачені законом заходи щодо дотримання прав підозрюваного або обвинуваченого на захист і доступ до правосуддя з урахуванням встановлених законом особливостей такого провадження.

Судове рішення ухвалюється більшістю голосів суддів, що входять до складу суду. Якщо рішення ухвалюється в нарадчій кімнаті, відповідні

питання вирішуються за результатами наради суддів через голосування, від якого не має права утримуватися ніхто з суддів. Головуючий голосує останнім.

У разі ухвалення судового рішення в нарадчій кімнаті його підписують усі судді. Якщо суддя з колегиї суддів не погоджується з судовим рішенням повністю або частково, то він має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення.

Судове рішення проголошується прилюдно негайно після виходу суду з нарадчої кімнати. Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. Таке роз'яснення не повинно бути формальним, а забезпечувати розуміння його змісту особами, стосовно яких воно приймається. Якщо складання судового рішення у формі ухвали вимагає значного часу, суд має право обмежитися складанням і оголошенням його резолютивної частини, яку підписують усі судді.

Повний текст ухвали повинен бути складений не пізніше п'яти діб із дня оголошення резолютивної частини і оголошений учасникам судового провадження. Про час оголошення повного тексту ухвали має бути зазначено у раніше складеній її резолютивній частині.

Після проголошення вироку головуєчий роз'яснює обвинуваченому, захиснику, його законному представнику, потерпілому, його представнику, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, право подати клопотання про помилування, право ознайомитися із журналом судового засідання і подати на нього письмові зауваження. Обвинуваченому, до якого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою, роз'яснюється право заявляти клопотання про доставку в судове засідання суду апеляційної інстанції.

Якщо обвинувачений, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не володіють державною мовою, то після проголошення вироку перекладач роз'яснює їм зміст резолютивної частини судового рішення. Копія вироку рідною мовою обвинуваченого або іншою мовою, якою він володіє, у перекладі, що засвідчений перекладачем, вручається обвинуваченому.

Ухвали, постановлені в судовому засіданні, оголошуються негайно після їх постановлення. Учасники судового провадження мають право отримати в суді копію вироку або ухвали суду. Копія вироку негайно після його проголошення вручається обвинуваченому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та прокурору. Копія судового рішення не пізніше наступного дня після ухвалення

надсилається учаснику судового провадження, який не був присутнім у судовому засіданні.

Суд має право за власною ініціативою або за заявою учасника кримінального провадження або іншої заінтересованої особи виправити допущені в судовому рішенні цього суду описки, очевидні арифметичні помилки незалежно від того, набрало судове рішення законної сили або ні. Таке питання суд вирішує в судовому засіданні. Учасники судового провадження повідомляються про дату, час і місце засідання. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належно повідомлені, не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень. Ухвалу суду про внесення виправлень у судове рішення або відмову у внесенні виправлень може бути оскаржено.

Якщо судове рішення є незрозумілим, суд, який його ухвалив, за заявою учасника судового провадження або органу виконання судового рішення ухвалою роз'яснює своє рішення, не змінюючи в разі цього його зміст. Суд розглядає заяву про роз'яснення судового рішення протягом десяти днів із повідомленням особи, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення, та учасників судового провадження. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належно повідомлені, не перешкоджає розгляду заяви про роз'яснення рішення. Копія ухвали про роз'яснення судового рішення не пізніше наступного дня після її постановлення надсилається особі, що звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення, учасникам судового провадження, які не були присутні у судовому засіданні.

Ухвалу про роз'яснення судового рішення або відмову в його роз'ясненні може бути оскаржено в апеляційному порядку особою, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення, та учасниками судового провадження.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення судового розгляду та його меж.
2. Наведіть загальні положення судового розгляду в суді першої інстанції та розкрийте їх зміст.
3. Які підстави та процесуальний порядок зміни прокурором обвинувачення в суді?
4. Як визначається порядок й обсяг доказів, які підлягають дослідженню під час судового розгляду в суді першої інстанції?

5. Який процесуальний порядок допиту обвинуваченого, свідка, потерпілого в суді.

6. Назвіть особливості дослідження речових доказів під час судового розгляду.

7. Розкрийте призначення судових дебатів як складового судового розгляду.

8. Який процесуальний порядок проведення судових дебатів?

9. Які питання, вирішуються судом під час постановлення вироку?

10. Які вимоги до вироків по декількох кримінальних правопорушеннях, учинених однією особою?

Рекомендована література

1. Гандзюк В. П. Формування матеріалів кримінального провадження (кримінальної справи) судом першої інстанції / В. П. Гандзюк, В. В. Король // Наше право. – 2015. – № 3. – С. 117–124.

2. Дехтяр О. Г. Реалізація засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час судового розгляду кримінальної справи судом першої інстанції / О. Г. Дехтяр // Наше право. – 2013. – № 7. – С. 135–142.

3. Дячук С. І. Застосування кримінального процесуального законодавства на підготовчому провадженні у суді першої інстанції / С. І. Дячук, В. І. Галаган, О. І. Галаган // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2013. – Т. 144–145. – С. 142–146.

4. Ігнатюк О. В. Ухвалення судових рішень судом першої інстанція в кримінальному провадженні України / О. В. Ігнатюк // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2014. – № 2. – С. 180–186.

5. Ігнатюк О. В. Судовий розгляд у першій інстанції в кримінальному провадженні: проблемні питання та шляхи їх вирішення / О. В. Ігнатюк // Європейські перспективи. – 2013. – № 4. – С. 107–111.

6. Котубей І. І. Фактичні обставини кримінального провадження та їх встановлення судом першої інстанції / І. І. Котубей // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 7. – С. 208–211.

7. Лисюк Ю. В. Щодо питання неповноти судового розгляду судом першої інстанції в рамках кримінального провадження / Ю. В. Лисюк // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 2. – С. 121–124.

8. Нежура В. А. Аналіз причин скасування судових рішень, ухвалених судами першої інстанції в 2013 році в апеляційному порядку / В. А. Нежура, Ф. Д. Гулієв // Судова апеляція. – 2014. – № 2. – С. 130–160.

9. Нор В. Невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження / В. Нор, Н. Бобечко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2015. – Вип. 61. – С. 452–472.

10. Панасюк О. А. Оцінка судом першої інстанції доказів на предмет їх допустимості на стадії судового розгляду в кримінальному провадженні / О. А. Панасюк //

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 28(3). – С. 95–102.

11. Панасюк О. А. Повноваження суду першої інстанції на стадії судового розгляду та правило «асиметрії» оцінки допустимості доказів у кримінальному процесі / О. А. Панасюк // Право і суспільство. – 2015. – № 1. – С. 240–248.

12. Панасюк О. А. Регулятивний вплив функцій інституту допустимості доказів на повноваження суду першої інстанції у кримінальному процесі / О. А. Панасюк // Судова та слідча практика в Україні. – 2016. – Вип. 2. – С. 100–103.

13. Панасюк О. А. Система стадії судового розгляду як основа для класифікації повноважень суду першої інстанції в кримінальному провадженні / О. А. Панасюк // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – № 26. – С. 430–442.

14. Тайлієва Х. Р. Використання доказів у рішеннях суду під час здійснення підготовчого провадження у першій інстанції / Х. Р. Тайлієва // Право і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 273–280.

ТЕМА 19

ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

19.1. Поняття, значення та основні риси провадження в суді апеляційної інстанції. Суб'єкти апеляційного оскарження

19.2. Строки і порядок подачі апеляційних скарг

19.3. Підготовка до апеляційного розгляду. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції

19.4. Підстави для скасування або зміни вироку або ухвали апеляційним судом. Призначення нового розгляду у суді першої інстанції

19.5. Процесуальні акти апеляційної інстанції. Постановлення вироку апеляційним судом

19.1. Поняття, значення та основні риси провадження в суді апеляційної інстанції. Суб'єкти апеляційного оскарження

Відповідно до ст. 5 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, кожен, кого засуджено за будь-який злочин має право на те, щоб його засудження і вирок було переглянуто судовою інстанцією вищого рівня із законом.

Право на оскарження рішення суду в апеляційному порядку зафіксовано у ст. 129 Конституції України і виступає як кримінальна процесуальна гарантія забезпечення прав і свобод людини, засада судочинства в Україні.

Провадження в суді апеляційної інстанції – самостійна стадія кримінального процесу, суть якої полягає у розгляді справи вищим судом за апеляціями, поданими підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками і захисниками; потерпілим, цивільним позивачем,

цивільним відповідачем та їх представниками; прокурором, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження та іншими особами, передбаченими кримінальним процесуальним законодавством.

Світова практика знає два види апеляційного провадження: повну та неповну апеляцію.

Ознаками **повної апеляції** є: повторне дослідження доказів; надання суду нових доказів; відсутність права повернення справи до суду першої інстанції; ухвалення нового рішення, залишення рішення суду першої інстанції без змін.

Для **неповної апеляції** притаманні: заборона посилення на нові докази, не розглянуті судом першої інстанції; обмеженість дослідження доказів; можливість повернення справи до суду першої інстанції для нового розгляду справи.

З 2001 року в Україні діє так звана змішана форма апеляції. Мета провадження в апеляційному порядку – перевірка законності й обґрунтованості вироків, ухвал суду та слідчого судді, що не набрали законної сили.

Рішення, які ухвалює суд апеляційної інстанції, виправляють допущені порушення закону або підтверджують законність і обґрунтованість процесуальних актів, винесених судами першої інстанції. Розгляд справи в апеляційному порядку є однією з форм нагляду за судовою діяльністю з боку вищих судів.

Факт подачі апеляції перешкоджає наб рання вироком законної сили, призупиняє його виконання. Відкликання апеляції тягне за собою припинення апеляційного провадження.

Коло суб'єктів, які наділені правом подання апеляції, не збігається з переліком учасників судових дебатів у суді першої інстанції. Захисник може не брати участі в судовому розгляді, але це не виключає можливості оскаржити вирок. У разі цього подання апеляції захисником не позбавляє обвинуваченого права на оскарження вироку. На вирок можуть одночасно подати апеляцію прокурор та інші заінтересовані особи відповідно до кримінального процесуального законодавства. Вирок може бути оскаржений повністю або частково (щодо окремих осіб, додаткової міри покарання, цивільного позову тощо).

Провадження в суді апеляційної інстанції є важливою гарантією досягнення цілей і виконання завдань кримінального судочинства. Воно допомагає попередити набрання законної сили неправосудними вирокми, ухвалами, швидко виправити допущені судом першої інстанції по-

милки і цим самим забезпечити охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також сприяє вдосконаленню роботи нижчих судів та формуванню судової практики відповідно до вимог кримінального процесуального закону.

Стадія провадження в суді апеляційної інстанції має таке **значення**:

- апеляційне провадження є додатковою гарантією справедливості рішення місцевого суду;
- є гарантією від незаконного і необґрунтованого засудження обвинуваченого;
- є гарантією прав і законних інтересів не тільки обвинуваченого, а й потерпілого, цивільного позивача та інших учасників кримінального процесу;
- формує єдину судову політику, сприяючи підвищенню якості судового розгляду кримінальної справи судами першої інстанції, що діють у межах територіальної юрисдикції суду апеляційної інстанції;
- сприяє тому, щоб не допускалося звернення до виконання незаконних і необґрунтованих вироків; забезпечує виправлення помилок, яких припустився суд першої інстанції;
- ухвалене судом апеляційної інстанції рішення за результатами перегляду справи, може бути оскаржене у касаційному порядку;
- з ухваленням судом апеляційної інстанції рішення за апеляцією в учасників кримінального процесу виникає право на звернення до ЄСПЛ, з огляду на використання усіх національних засобів правового захисту, оскільки ЄСПЛ вважає ці засоби вичерпаними після перегляду судового рішення в останній національній судовій інстанції, яка вправі переглядати фактичні обставини справи.

Відповідно до ст. 392 КПК **апеляція може бути подана на:**

- судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили, а саме: а) вирок, окрім випадків, передбачених ст. 394 КПК (особливості апеляційного оскарження окремих судових рішень); б) ухвали про застосування або відмову в застосуванні примусових заходів виховного і медичного характеру; в) інші ухвали у випадках, передбачених КПК;
- ухвали, постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судових рішень, передбачених ч. 1 ст. 392 КПК, окремому оскарженню не підлягають, окрім випадків, визначених КПК. Заперечення проти таких ухвал можуть бути включені до апеляційної скарги на судові рішення, передбачене ч. 1 ст. 392 КПК;
- ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК.

Вирок суду першої інстанції, ухвалений за результатами спрощеного провадження у порядку, передбаченому ст.ст. 381 (*загальні положення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків*) і 382 КПК (*розгляд обвинувального акта в спрощеному провадженні*), **не може бути оскаржений в апеляційному порядку** з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оскаржити встановлені досудовим розслідуванням обставини.

Судове рішення суду першої інстанції **не може бути оскаржене в апеляційному порядку** з підстав заперечення обставин, які ніким не оскаржувалися під час судового розгляду і дослідження яких визнано судом недоцільним відповідно до положень ч. 3 ст. 349 КПК (*визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження*).

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим може бути оскаржений в апеляційному порядку:

– обвинуваченим, його захисником, законним представником виключно з підстав: призначення судом покарання, суворішого ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; невиконання судом вимог, установлених ч.ч. 5–7 ст. 474 КПК (*загальний порядок судового провадження на підставі угоди*), заразом нероз'яснення йому наслідків укладення угоди;

– потерпілим, його представником, законним представником, виключно з підстав: призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; нероз'яснення йому наслідків укладення угоди; невиконання судом вимог, установлених ч.ч. 6 або 7 ст. 474 КПК (*загальний порядок судового провадження на підставі угоди*);

– прокурором виключно з підстав затвердження судом угоди у кримінальному провадженні, в якому згідно з ч. 3 ст. 469 КПК (*ініціювання та укладення угоди*) угода не може бути укладена.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором і підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості може бути оскаржений:

– обвинуваченим, його захисником, законним представником виключно з підстав: призначення судом покарання, суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; невиконання судом вимог, установлених ч.ч. 4, 6, 7 ст. 474

КПК (загальний порядок судового провадження на підставі угоди), разом нероз'яснення йому наслідків укладення угоди;

– прокурором виключно з підстав: призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; затвердження судом угоди у провадженні, в якому згідно з ч. 4 ст. 469 КПК (ініціювання та укладення угоди) угода не може бути укладена.

Подача апеляції зупиняє набрання вироком законної сили.

Апеляцію мають право подати такі суб'єкти кримінального судочинства (ст. 393 КПК):

– обвинувачений, стосовно якого ухвалено обвинувальний вирок, його законний представник або захисник – в частині, що стосується інтересів обвинуваченого;

– обвинувачений, стосовно якого ухвалено виправдувальний вирок, його законний представник або захисник – в частині мотивів і підстав виправдання;

– підозрюваний, обвинувачений, його законний представник або захисник;

– законний представник, захисник неповнолітнього або сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусового заходу виховного характеру, – в частині, що стосується інтересів неповнолітнього;

– законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;

– прокурор;

– потерпілий або його законний представник або представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;

– цивільний позивач, його представник або законний представник – у частині, що стосується вирішення цивільного позову;

– цивільний відповідач або його представник – у частині, що стосується вирішення цивільного позову;

– представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, – у частині, що стосується інтересів юридичної особи;

– фізична або юридична особа – у частині, що стосується її інтересів під час вирішення питання про долю речових доказів, документів, які були надані суду; третя особа – у частині, що стосується її інтересів під час вирішення питання про спеціальну конфіскацію;

– інші особи у випадках, передбачених КПК.

19.2. Строки і порядок подачі апеляційних скарг

Апеляційна скарга подається через суд, який ухвалив вирок, ухвалу – на судові рішення, ухвалені судом першої інстанції або безпосередньо до суду апеляційної інстанції – на ухвали слідчого судді.

Строки подачі апеляційної скарги:

– на вирок або ухвалу про застосування або відмову в застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру – протягом **тридцяти днів з дня їх проголошення;**

– на інші ухвали суду першої інстанції – протягом **семи днів з дня її оголошення;**

– на ухвалу слідчого судді – протягом **п'яти днів з дня її оголошення.**

Для особи, яка перебуває під вартою, строк подачі апеляційної скарги обчислюється **з моменту вручення їй копії судового рішення.**

Якщо ухвалу суду або слідчого судді постановлено без виклику особи, яка її оскаржує, або якщо вирок було ухвалено без виклику особи, яка його оскаржує, у порядку, передбаченому ст. 382 КПК (*розгляд обвинувального акту у спрощеному провадженні*), то строк апеляційного оскарження для такої особи обчислюється **з дня отримання нею копії судового рішення.**

Протягом строку апеляційного оскарження матеріали кримінального провадження ніким не можуть бути витребувані зі суду. У цей строк суд зобов'язаний надати учасникам судового провадження за їх клопотанням можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження.

Апеляційні скарги розглядаються Апеляційним судом Автономної Республіки Крим, апеляційними судами областей, міст Києва і Севастополя, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться суд першої інстанції, що ухвалив рішення, яке оскаржується (п. 20 ч. 1 ст. 3 КПК).

Окрім того, відповідно до ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд України здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених законом, як суд першої або апеляційної інстанції.

Вимоги до апеляційної скарги. Апеляційна скарга подається в письмовій формі та повинна містити:

– найменування суду апеляційної інстанції;

– прізвище, ім'я та по батькові (найменування), місце проживання (перебування) особи, яка подає апеляційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;

– судові рішення, яке оскаржується, і назва суду, який його ухвалив;

– вимоги особи, яка подає апеляційну скаргу, та їх обґрунтування із зазначенням того, у чому полягає незаконність або необґрунтованість судового рішення;

– клопотання особи, яка подає апеляційну скаргу, про дослідження доказів;

– перелік матеріалів, які додаються.

Якщо особа не бажає брати участь в апеляційному розгляді, вона зазначає це в апеляційній скарзі.

Якщо в апеляційній скарзі зазначаються обставини, які не були досліджені в суді першої інстанції, або докази, які не подавалися суду першої інстанції, то в ній зазначаються причини цього.

Апеляційна скарга підписується особою, яка її подає. Якщо апеляційну скаргу подає захисник, представник потерпілого, то до неї додаються оформлені належно документи, що підтверджують його повноваження відповідно до вимог цього Кодексу.

До апеляційної скарги та доданих до неї письмових матеріалів надаються копії в кількості, необхідній для їх надіслання сторонам кримінального провадження та іншим учасникам судового провадження, інтересів яких стосується апеляційна скарга. Цей обов'язок не поширюється на обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом або тримається під вартою.

Форма і зміст апеляційної скарги мають важливе процесуальне значення, оскільки від викладених у них формулювань, доводів і прохань залежать наслідки розгляду апеляції.

Під час обґрунтування прокурором і захисником необхідності зміни або скасування вироку, ухвали апеляція повинна містити посилання на відповідні аркуші кримінального провадження.

В апеляції вказується повна офіційна назва суду, якому адресується апеляція. Прокурор, окрім того, повинен указати власне посадове положення, чи брав він участь у судовому розгляді або затверджував обвинувальний акт.

Особа, що подає апеляцію, зобов'язана додати до апеляції документи, на які є посилання в апеляції, але які відсутні в матеріалах кримінального провадження, а також має право додавати будь-які документи,

що, на її погляд, необхідні для правильного вирішення справи. Окрім цього, у апеляції наводиться перелік усіх документів, що додаються до неї.

У випадку невиконання особою, що подала апеляцію, вимог ст. 396 КПК суд першої інстанції залишає апеляцію без руху (*див. ст. 399 КПК*).

Якщо суд першої інстанції прийняв апеляцію, що не відповідає вимогам ст. 396 КПК, апеляційний суд повертає апеляційну скаргу суду першої інстанції для виконання вимог, передбачених ст. 396 (*див. ст. 399 КПК*).

Після одержання апеляційних скарг суд першої інстанції через три дні після закінчення строку апеляційного оскарження судового рішення надсилає отримані апеляційні скарги разом із матеріалами кримінального провадження до суду апеляційної інстанції.

Якщо апеляційні скарги, надійшли після направлення матеріалів кримінального провадження до суду апеляційної інстанції, вони – не пізніше наступного дня після їх надходження, направляються до суду апеляційної інстанції (ст. 397 КПК).

Після надходження апеляційної скарги до суду апеляційної інстанції, вона не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, який протягом трьох днів перевіряє її на відповідність вимогам ст. 396 КПК і за відсутності перешкод постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження (ст. 398 КПК).

Якщо суддя-доповідач, установив, що апеляційну скаргу на вирок або ухвалу суду першої інстанції подано без додержання вимог, передбачених ст. 396 КПК, він постановляє ухвалу про залишення апеляційної скарги без руху, в якій зазначаються недоліки скарги і установлюється достатній строк для їх усунення, який не може перевищувати п'ятнадцяти днів із дня отримання ухвали особою, яка подала апеляційну скаргу. Копія ухвали про залишення апеляційної скарги без руху невідкладно надсилається особі, яка подала апеляційну скаргу.

Якщо особа усунула недоліки апеляційної скарги у строк, встановлений суддею-доповідачем, скарга вважається поданою у день первинного її подання до суду апеляційної інстанції.

Протягом трьох днів після усунення недоліків апеляційної скарги і за відсутності перешкод суддя-доповідач постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження.

Апеляційна скарга повертається, у таких випадках:

– особа не усунула недоліки апеляційної скарги, яку залишено без руху, в установлений строк;

- апеляційну скаргу подала особа, яка не має права подавати апеляційну скаргу;
- апеляційна скарга не підлягає розгляду в цьому суді апеляційної інстанції;
- апеляційна скарга подана після закінчення строку апеляційного оскарження і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або суд апеляційної інстанції за заявою особи не знайде підстав для його поновлення.

Суддя-доповідач відмовляє у відкритті провадження лише, якщо апеляційна скарга подана на судове рішення, яке не підлягає оскарженню в апеляційному порядку, або судове рішення оскаржене виключно з підстав, з яких воно не може бути оскарженим згідно зі ст. 394 КПК.

Копія ухвали про повернення апеляційної скарги, відмову у відкритті провадження невідкладно надсилається особі, яка подала апеляційну скаргу, разом з апеляційною скаргою та усіма доданими до неї матеріалами.

Ухвала про повернення апеляційної скарги або відмову у відкритті провадження може бути оскаржена в касаційному порядку.

Залишення апеляційної скарги без руху або її повернення не позбавляють права повторного звернення до суду апеляційної інстанції – у межах строку на апеляційне оскарження (ст. 399 КПК).

Подання апеляційної скарги може мати такі **наслідки**: на вирок або ухвалу суду зупиняє набрання ними законної сили та їх виконання, окрім випадків, установлених КПК; на ухвалу слідчого судді зупиняє набрання нею законної сили, але не зупиняє її виконання, окрім випадків, установлених КПК (ст. 400 КПК).

Особи, які мають право на апеляційне оскарження (ст. 393 КПК), мають право подати до суду апеляційної інстанції заперечення на апеляційну скаргу на вирок або ухвалу суду першої інстанції в письмовій формі протягом встановленого судом апеляційної інстанції строку.

У запереченні на апеляційну скаргу зазначається:

- найменування суду апеляційної інстанції;
- прізвище, ім'я, по батькові (найменування), місце проживання (перебування) особи, яка подає апеляційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- судові рішення, яке оскаржується, і назва суду, який його ухвалив;
- номер кримінального провадження в суді апеляційної інстанції, якщо він повідомлений судом апеляційної інстанції;

- обґрунтування заперечень щодо змісту і вимог апеляційної скарги;
- у разі необхідності – клопотання особи, яка подає заперечення на апеляційну скаргу;
- перелік матеріалів, які додаються.

Також у запереченні на апеляційну скаргу зазначається, чи бажає особа взяти участь в апеляційному розгляді та підписується особою, яка його подає (ст. 402 КПК).

До закінчення апеляційного розгляду особа, яка подала апеляційну скаргу, має право відмовитися від неї. Захисник підозрюваного, обвинуваченого, представник потерпілого можуть відмовитися від апеляційної скарги тільки за згодою відповідно до підозрюваного, обвинуваченого або потерпілого.

Якщо вирок або ухвала суду першої інстанції не були оскаржені іншими особами або якщо немає заперечень інших осіб, які подали апеляційну скаргу, проти закриття провадження, з огляду на відмову від апеляційної скарги, суд апеляційної інстанції своєю ухвалою закриває апеляційне провадження.

До початку апеляційного розгляду особа, яка подала апеляційну скаргу, має право змінити та/або доповнити її, тоді суд апеляційної інстанції за клопотанням осіб, які беруть участь в апеляційному розгляді, надає їм час, необхідний для вивчення зміненої апеляційної скарги і подання заперечень на неї.

Унесення до апеляційної скарги змін, які тягнуть за собою погіршення становища обвинуваченого, за межами строків на апеляційне оскарження не допускається (ст. 403 КПК).

Суд апеляційної інстанції може переглядати судові рішення суду першої інстанції тільки в межах апеляційної скарги. Але суд апеляційної інстанції вправі вийти за межі апеляційних вимог, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого або особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Так, якщо розгляд апеляційної скарги дає підстави для ухвалення рішення на користь осіб, в інтересах яких апеляційні скарги не надійшли, суд апеляційної інстанції зобов'язаний ухвалити таке рішення.

У такому разі суд апеляційної інстанції, за клопотанням учасників судового провадження, зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, якщо вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями.

Окрім того, суд може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується.

Суд апеляційної інстанції не має права розглядати обвинувачення, що не було висунуто в суді першої інстанції (ст. 404 КПК).

19.3. Підготовка до апеляційного розгляду. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції

Апеляційному розгляду передують відповідна підготовка до нього. Суддя-доповідач протягом десяти днів після відкриття апеляційного провадження за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції:

- надсилає копії ухвали про відкриття апеляційного провадження учасникам судового провадження разом з копіями апеляційних скарг, інформацією про їхні права й обов'язки і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на апеляційну скаргу;

- пропонує учасникам судового провадження подати нові докази, на які вони посилаються, або витребує їх за клопотанням особи, яка подала апеляційну скаргу;

- вирішує інші клопотання, заразом щодо обрання, зміни або скасування запобіжного заходу;

- вирішує інші питання, необхідні для апеляційного розгляду.

Усі судові рішення судді-доповідача під час підготовки до апеляційного розгляду викладаються у формі ухвали. Копії ухвал надсилаються учасникам судового провадження.

Після закінчення підготовки до апеляційного розгляду суддя-доповідач постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення апеляційного розгляду.

Обвинувачений підлягає обов'язковому виклику в судове засідання для участі в апеляційному розгляді, якщо: в апеляційній скарзі порушується питання про погіршення його становища або якщо суд визнає обов'язковою його участь, а обвинувачений, який утримується під вартою, – також у разі, якщо про це надійшло його клопотання (ст. 401 КПК).

Апеляційний розгляд відбувається згідно з правилами судового розгляду в суді першої інстанції з урахуванням певних особливостей.

Після відкриття судового засідання, повідомлення про повне фіксування судового розгляду технічними засобами, оголошення складу суду і роз'яснення права відводу та ознайомлення з правами й обов'язками (пам'ятка) осіб, які беруть участь в апеляційному розгляді (ст.ст. 342–345 КПК), і вирішення заявлених клопотань суддя-доповідач у необхідному обсязі доповідає зміст оскарженого судового рішення, доводи учасників судового провадження, викладені в апеляційних скаргах й запереченнях, і з'ясовує, чи підтримують свої апеляційні скарги особи, які їх подали.

Першій надається слово особі, яка подала апеляційну скаргу (в судових дебатах також). Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони кримінального провадження, першим висловлює доводи обвинувачений. Після цього слово надається іншим учасникам судового провадження.

Неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження без поважних причини не перешкоджає проведенню розгляду, якщо такі особи були належно повідомлені про дату, час і місце апеляційного розгляду. Якщо для участі в розгляді в судове засідання не прибули учасники кримінального провадження, участь яких згідно з вимогами КПК або рішенням суду апеляційної інстанції є обов'язковою, апеляційний розгляд відкладається.

Перед виходом суду до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення щодо законності й обґрунтованості вироку суду першої інстанції обвинуваченому, який брав участь в апеляційному розгляді, надається останнє слово (ст. 405 КПК).

Якщо всі учасники судового провадження заявили клопотання про здійснення провадження за їх відсутності – суд апеляційної інстанції має право ухвалити судові рішення за результатами письмового провадження.

Якщо під час письмового провадження суд апеляційної інстанції зробить висновок, що необхідно провести апеляційний розгляд, він призначає такий розгляд. Після його проведення копія судового рішення апеляційної інстанції надсилається учасникам судового провадження протягом трьох днів з дня його підписання (ст. 406 КПК).

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право прийняти одне з таких **рішень**:

- залишити вирок або ухвалу без змін;
- змінити вирок або ухвалу;
- скасувати вирок повністю або частково та ухвалити новий вирок;
- скасувати ухвалу повністю або частково та ухвалити нову ухвалу;

- скасувати вирок або ухвалу і закрити кримінальне провадження;
- скасувати вирок або ухвалу і призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

Треба зазначити, що за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди – суд апеляційної інстанції, окрім перших п'яти вказаних рішень, має право скасувати вирок і направити кримінальне провадження до суду першої інстанції для проведення судового провадження у загальному порядку, якщо угода укладена під час судового провадження або до органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода укладена під час досудового розслідування.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді суд апеляційної інстанції має право:

- залишити ухвалу без змін;
- скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу (ст. 407 КПК).

Суд апеляційної інстанції може змінити вирок або ухвалу суду в разі:

- пом'якшення призначеного покарання, якщо визнає, що покарання за своєю суворістю не відповідає тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого;
- зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення і застосування статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність про менш тяжке кримінальне правопорушення;
- зменшення сум, які підлягають стягненню, або збільшення цих сум, якщо таке збільшення не впливає на обсяг обвинувачення і правову кваліфікацію кримінального правопорушення;
- в інших випадках, якщо зміна вироку не погіршує становища обвинуваченого.

Суд апеляційної інстанції змінює ухвалу суду про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру в разі:

- зміни правової кваліфікації діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, і застосування статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає відповідальність за менш тяжке діяння;
- пом'якшення виду примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 408 КПК).

Якщо суд апеляційної інстанції не проводив судового слідства, після виконання дій, зазначених у ст.ст. 342–345 КПК, суддя-доповідач

ознайомлює учасників судового розгляду з додатковими матеріалами, якщо вони були подані, з матеріалами, що надійшли зі суду першої інстанції на виконання доручень, вислуховує їх пояснення з приводу поданих апеляцій у порядку, передбаченому ст. 318 КПК, і переходить до судових дебатів.

Судове слідство в апеляційному суді провадиться за правилами проведення судового слідства у судовому провадженні, і лише щодо тієї частини вироку, ухвала законність і обґрунтованість якої, оспорується в апеляції.

Судові дебати в суді апеляційної інстанції проводяться відповідно до вимог ст. 364 КПК і полягають у промовах учасників судового розгляду стосовно тієї частини вироку, ухвала якої оскаржена.

Перед виходом суду до нарадчої кімнати для постановлення рішення щодо законності й обґрунтованості вироку, ухвали суду першої інстанції обвинуваченому, якщо він брав участь в апеляційному розгляді справи, надається останнє слово.

19.4. Підстави для скасування або зміни вироку або ухвали апеляційним судом.

Призначення нового розгляду в суді першої інстанції

Підставами для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції є:

- неповнота судового розгляду;
- невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження;
- істотне порушення вимог кримінального процесуального закону;
- неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність.

Підставою для скасування або зміни вироку суду першої інстанції може бути також невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого.

Суд апеляційної інстанції не вправі скасувати виправдувальний вирок лише з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого.

Суд апеляційної інстанції не вправі скасувати ухвалу про незастосування примусових заходів медичного або виховного характеру лише з мотивів істотного порушення прав особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування таких заходів (ст. 409 КПК).

Неповним визнається судовий розгляд, під час якого залишилися недослідженими обставини, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, зокрема, у разі якщо:

- судом були відхилені клопотання учасників судового провадження про допит певних осіб, дослідження доказів або учинення інших процесуальних дій для підтвердження або спростування обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення;

- необхідність дослідження тієї або іншої підстави впливає з нових даних, установлених під час розгляду справи в суді апеляційної інстанції (ст. 410 КПК).

Судове рішення вважається таким, що **не відповідає фактичним обставинам кримінального провадження**, якщо:

- висновки суду не підтверджуються доказами, дослідженими під час судового розгляду;

- суд не взяв до уваги докази, які могли істотно вплинути на його висновки;

- за наявності суперечливих доказів, які мають істотне значення для висновків суду, в судовому рішенні не зазначено, чому суд узяв до уваги одні докази й відкинув інші;

- висновки суду, викладені в судовому рішенні, містять істотні суперечності.

Вирок й ухвала підлягають скасуванню або зміні із зазначених підстав лише тоді, коли невідповідність висновків суду фактичним обставинам кримінального провадження вплинула або могла вплинути на вирішення питання про винуватість або невинуватість обвинуваченого, на правильність застосування закону України про кримінальну відповідальність, на визначення міри покарання або застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 411 КПК).

Істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог КПК, які перешкодили або могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

Судове рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо:

- за наявності підстав для закриття судом провадження в кримінальній справі його не було закрито;

- судове рішення ухвалено незаконним складом суду;

– судове провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, окрім випадків, передбачених ч. 3 ст. 323 або ст. 381 КПК, або прокурора, окрім випадків, коли його участь не є обов'язковою;

– судове провадження здійснено за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою;

– судове провадження здійснено за відсутності потерпілого, належно не повідомленого про дату, час і місце судового засідання;

– порушено правила підсудності;

– у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції (ст. 412 КПК).

Неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність, що тягне за собою скасування або зміну судового рішення, є:

– незастосування судом закону, який підлягає застосуванню;

– застосування закону, який не підлягає застосуванню;

– неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту;

– призначення суворішого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність (ст. 413 КПК).

Невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого визнається таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом або розміром є явно несправедливим через м'якість або суворість (ст. 414 КПК).

Підстави для призначення нового розгляду в суді першої інстанції. Суд апеляційної інстанції скасовує вирок або ухвалу суду і призначає новий розгляд у суді першої інстанції, якщо: 1) встановлено порушення, передбачені п. 2, 3, 4, 5, 6, 7 ч. 2 ст. 412 КПК; 2) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід на підставі обставин, які очевидно викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою; 3) судове рішення ухвалено або підписано не тим складом суду, який здійснював судовий розгляд.

У разі призначення нового розгляду в суді першої інстанції, суд апеляційної інстанції не має права вирішувати наперед питання про доведеність або недоведеність обвинувачення, достовірність або недо-

стовірність доказів, переваги одних доказів над іншими, застосування судом першої інстанції того або іншого закону України про кримінальну відповідальність та покарання.

Висновки і мотиви, з яких скасовані судові рішення, є обов'язковими для суду першої інстанції під час нового розгляду (ст. 415 КПК).

Особливості нового розгляду судом першої інстанції полягають у тому, що після скасування судом апеляційної інстанції вироку або ухвали про закриття кримінального провадження або про застосування, відмову в застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру суд першої інстанції здійснює судове провадження згідно з вимогами Розділу 4 КПК в іншому складі суду.

Під час нового розгляду в суді першої інстанції допускається застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення та посилення покарання тільки за умови, якщо вирок було скасовано за апеляційною скаргою прокурора або потерпілого або його представника, з огляду на необхідність застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання.

Під час нового розгляду в суді першої інстанції питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру правова кваліфікація діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, як більш тяжкого допускається за умови, якщо на цій підставі подано апеляційну скаргу прокурором або потерпілим або його представником (ст. 416 КПК).

Суд апеляційної інстанції, встановивши обставини, передбачені у ст. 284 КПК (*закриття кримінального провадження*), скасовує обвинувальний вирок або ухвалу і **закриває кримінальне провадження** (ст. 417 КПК).

19.5. Процесуальні акти апеляційної інстанції.

Постановлення вироку апеляційним судом

Судові рішення суду апеляційної інстанції оформляються відповідними процесуальними актами, а саме: у разі скасування вироку повністю або частково (п. 3 ч.1 ст. 407 КПК), суд апеляційної інстанції **ухвалює вирок**. Будь-яке інше рішення суду апеляційної інстанції ухвалює у формі **ухвали**.

Судові рішення суду апеляційної інстанції ухвалюються, проголошуються, видаються, роз'яснюються або надсилаються учасникам судо-

вого провадження відповідно до порядку, передбаченого ст.ст. 368–380 КПК (ст. 418 КПК).

Згідно зі ст. 369 КПК **вирок** – це судове рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, а **ухвала** – це судове рішення, у якому суд вирішує інші питання (всі окрім обвинувачення по суті).

Ухвала суду апеляційної інстанції складається з трьох частин: вступної, мотивувальної і резолютивної. У **вступній частині** вказуються: дата і місце її постановлення; найменування суду апеляційної інстанції, прізвищ та ініціалів суддів і секретаря судового засідання; найменування (номера) кримінального провадження; прізвища, ім'я і по батькові підозрюваного, обвинуваченого, року, місяця і дня його народження, місця народження і місця проживання; закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа; імен (найменувань) учасників судового провадження.

Мотивувальна частина повинна містити: короткий зміст вимог апеляційної скарги і судового рішення суду першої інстанції; узагальнення доводів особи, яка подала апеляційну скаргу; узагальнений виклад позиції інших учасників судового провадження; встановлені судом першої інстанції обставини; встановлені судом апеляційної інстанції обставини з посиланням на докази, а також мотивів визнання окремих доказів недопустимими або неналежними; мотиви, з яких суд апеляційної інстанції виходив у разі постановлення ухвали, і положення закону, яким він керувався.

Резолютивна частина містить: висновки суду апеляційної інстанції по суті вимог апеляційної скарги; рішення щодо запобіжного заходу; розподіл процесуальних витрат; строк і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

У разі залишення апеляційної скарги без задоволення в ухвалі суду апеляційної інстанції мають бути зазначені підстави, з яких апеляційну скаргу визнано необґрунтованою.

У разі скасування або зміни судового рішення в ухвалі має бути зазначено, які статті закону порушено та в чому саме полягають ці порушення або необґрунтованість вироку або ухвали (ст. 419 КПК).

Суд апеляційної інстанції **скасовує** вирок суду першої інстанції і **ухвалює свій вирок** у разі:

- необхідності застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або збільшення обсягу обвинувачення;
- необхідності застосування суворішого покарання;

- скасування необґрунтованого виправдувального вироку суду першої інстанції;
- неправильного звільнення обвинуваченого від відбування покарання.

Вирок суду апеляційної інстанції повинен відповідати загальним вимогам до вироків. У вирокі суду апеляційної інстанції зазначаються зміст вироку суду першої інстанції, короткий зміст вимог апеляційної скарги, мотиви ухваленого рішення, рішення по суті вимог апеляційної скарги.

Суд апеляційної інстанції **скасовує ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру і постановляє свою ухвалу** в разі:

- необхідності правової кваліфікації діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, як більш тяжкого;
- застосування більш суворого виду примусових заходів медичного або виховного характеру;
- скасування необґрунтованої ухвали суду про відмову в застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру та закриття кримінального провадження щодо неосудного або неповнолітнього з тих мотивів, що вони не вчинили діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (ст. 420 КПК).

Недопустимість погіршення правового становища обвинуваченого.

Обвинувальний вирок, ухвалений судом першої інстанції, може бути скасовано з огляду на необхідність застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення або суворіше покарання, скасувати неправильне звільнення обвинуваченого від відбування покарання, збільшити суми, які підлягають стягненню, або в інших випадках, коли це погіршує становище обвинуваченого, лише у разі, якщо з цих підстав апеляційну скаргу подали прокурор, потерпілий або його представник.

Виправдувальний вирок, ухвалений судом першої інстанції, може бути скасований лише в разі, якщо апеляційну скаргу подав прокурор, потерпілий або його представник, а також на підставі апеляційної скарги обвинуваченого, його захисника з мотивів і підстав виправдання.

Ухвала суду першої інстанції про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру може бути скасована через необхідність застосувати закон про більш тяжке діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, та суворіший вид примусових заходів медичного або виховного характеру лише у разі, якщо з цих

підстав апеляційну скаргу подали прокурор, потерпілий або його представник.

Ухвала суду першої інстанції про відмову в застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру та закриття кримінального провадження щодо неосудного або неповнолітнього з тих мотивів, що вони не вчинили діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, може бути скасована лише в разі, якщо з цих підстав апеляційну скаргу подали прокурор, потерпілий або його представник.

Ухвала суду першої інстанції може бути скасована з метою погіршення становища особи, щодо якої вона постановлена, лише у разі, якщо з цих підстав апеляційну скаргу подали прокурор, потерпілий або його представник (ст. 421 КПК).

Законом передбачено певний **порядок перевірки ухвал слідчого судді**. Отримавши апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді, суддя-доповідач невідкладно витребує з суду першої інстанції відповідні матеріали та не пізніше як за день повідомляє особу, яка її подала, прокурора та інших заінтересованих осіб про час, дату і місце апеляційного розгляду. Апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді розглядається не пізніше як через три дні після її надходження до суду апеляційної інстанції.

Останнім можливим закінченням провадження в суді апеляційної інстанції є повернення матеріалів кримінального провадження суду першої інстанції.

Після закінчення апеляційного провадження матеріали кримінального провадження не пізніше як у семиденний строк, а в провадженні за апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді – не пізніше як у триденний строк, направляються до суду першої інстанції (ст. 423 КПК).

Контрольні запитання

1. Який порядок і строки апеляційного оскарження?
2. Що охоплює підготовка до апеляційного розгляду?
3. Яка форма апеляційної скарги та її зміст?
4. Який порядок подачі до суду апеляційної скарги?
5. Який порядок апеляційного розгляду?
6. Що таке заперечення на апеляційну скаргу?

7. Який порядок письмового апеляційного провадження?
8. Які підстави зміни вироку або ухвали суду судом апеляційної інстанції?
9. Які підстави направлення справи на новий судовий розгляд у першій інстанції?
10. Який порядок закриття кримінального провадження судом апеляційної інстанції?
11. Які судові рішення суду апеляційної інстанції?

Рекомендована література

1. Бобечко Н. Р. Істотне порушення кримінального процесуального закону як підстава для перевірки судових рішень в апеляційному та касаційному порядку / Н. Р. Бобечко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 32 (3). – С. 108–114.
2. Бобечко Н. Р. Оцінка доказів судом апеляційної інстанції у кримінальному провадженні / Н. Р. Бобечко // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_3_3
3. Бобечко Н. Р. Скасування вироку чи ухвали і закриття кримінального провадження судом апеляційної та касаційної інстанції / Н. Р. Бобечко // Публічне право. – 2015. – № 4. – С. 138–144.
4. Бобечко Н. Р. Суть, значення та класифікація рішень суду апеляційної та касаційної інстанцій у кримінальному провадженні / Н. Р. Бобечко // Право і суспільство. – 2016. – № 1 (2). – С. 145–153.
5. Бринзанська О. В. Дослідження доказів безпосередньо на стадії апеляційного перегляду кримінального провадження / О. В. Бринзанська // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2015. – № 3. – С. 122–130.
6. Кашка О. С. Перевірка апеляційної скарги та відкриття апеляційного провадження згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. / О. С. Кашка // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2013. – Вип. 59. – С. 408–413.
7. Кіцен Н. В. Свобода апеляційного оскарження вироків та ухвал суду у кримінальному провадженні / Н. В. Кіцен // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – Вип. 1. – С. 211–221.
8. Кулянда М. І. Психологічні особливості судового провадження в суді апеляційної інстанції у кримінальному процесі / М. І. Кулянда // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2015. – Вип. 4. – С. 335–347.
9. Легких В. В. Процесуальні аспекти залучення експерта судом апеляційної інстанції у кримінальному судочинстві / В. В. Легких // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12. – № 3. – С. 90–96.

10. Маринів В. І. Недопустимість повороту до гіршого як гарантія свободи апеляційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні / В. І. Маринів // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 114–119.

11. Ніколенко Л. М. Порівняльна характеристика апеляційного провадження в господарському, цивільному, адміністративному і кримінальному судочинствах / Л. М. Ніколенко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. – 2013. – Вип. 5. – С. 107–112.

12. Сенченко Н. М. Окремі питання апеляційного оскарження ухвали суду в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру / Н. М. Сенченко // Право і суспільство. – 2014. – № 6.2. – С. 189–193.

13. Скрябін О. М. Діяльність захисника в підготовчій частині апеляційного провадження в кримінальному процесі / О. М. Скрябін // Публічне право. – 2015. – № 3. – С. 219–225.

14. Сопільник Р. Л. Право апеляційного оскарження та порядок його здійснення за Кримінальним процесуальним кодексом України / Р. Л. Сопільник // Митна справа. – 2013. – № 6 (2.1). – С. 141–147.

Тема 20

ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

20.1. Поняття і значення стадії касаційного провадження

20.2. Суб'єкти, строки та межі касаційного провадження

20.3. Порядок та результати розгляду справи касаційним судом. Рішення касаційної інстанції

20.1. Поняття і значення стадії касаційного провадження

КПК характеризується суттєвою зміною порядку, в межах якого вирішується питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності. Поряд із новими підходами до регулювання стадії досудового розслідування, появою інституту провадження на підставі угод, змін зазнало і регулювання стадії та касаційного оскарження судових рішень. Так, відповідно до п. 8 ст. 129 Конституції України передбачено забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду.

Будь-яка сучасна судова система світу є ефективною та дієвою виключно за умови наявності розвинутого інституту перевірки судових рішень, який вважається однією з важливих засад у сфері правосуддя та гарантує забезпечення законності й правопорядку в державі.

Перегляд судових рішень у кримінальному провадженні в суді касаційної інстанції є, за загальним правилом, останнім національним засобом юридичного захисту прав і свобод людини в Україні (перегляд судового рішення Верховним судом України є можливим лише у виключних випадках, визначених у ст. 445 КПК). У разі касаційного провадження має бути забезпечена єдність застосування норм КПК, що слугує однією

з гарантій забезпечення законності та верховенства права у кримінальному провадженні.

Конституційна засада щодо забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, окрім випадків, установлених законом, яка закріплена у ст. 129 Конституції України, відображена у ч. 2 ст. 24 КПК, якою гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод або інтересів особи, судом вищої інстанції у порядку, передбаченому законом, незалежно від участі особи у судовому розгляді.

Варто зауважити, що не вважається порушенням зазначеної конституційної засади закріплення переліку рішень, які підлягають касаційному оскарженню (законодавче визначення предмета касаційного оскарження) або заборон щодо оскарження судових рішень.

Касаційне провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суд касаційної інстанції переглядає судові рішення суду першої та апеляційної інстанції у зв'язку з поданою на них касаційною скаргою.

Така діяльність полягає у розгляді судом вищої інстанції кримінальних справ за касаційними скаргами в їх межах і вирішенні питання щодо законності та обґрунтованості оскаржених рішень.

Стадія починається із моменту подання касаційної скарги, її сутністю є перевірка кримінальних справ, яка закінчується прийняттям ухвали.

Завдання стадії:

- сприяти законності й обґрунтованості судових рішень, які оскаржені та здійснювати превентивний вплив на інші судові рішення;
- сприяти недопущенню виконання незаконних і необґрунтованих судових рішень;
- гарантувати права і законні інтереси засудженого, потерпілого та інших учасників судочинства, які оскаржують судові рішення з питань, що торкаються їх інтересів;
- здійснювати процесуальний контроль за діяльністю судів з боку вищої судової інстанції;

Значення стадії касаційного провадження розкривають такі положення:

- це гарантія від незаконного і необґрунтованого засудження підсудного або навпаки, від залишення непокараними осіб, які вчинили злочин;
- вказана стадія є гарантією прав і свобод не лише підсудного, а й потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших учасників кримінального процесу;

- є формою судового контролю за діяльністю судів нижчого рівня і відтак сприяє однаковому застосуванню судами закону на всій території;
- формує єдину судову політику, що сприяє підвищенню рівня до судового провадження та судового розгляду кримінальних справ.
- сприяє запобіганню звернення до виконання незаконних та необґрунтованих рішень апеляційних судів та виконання рішень місцевих судів.

Відповідно до п. 21 ст. 3 КПК суд касаційної інстанції – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ;

Відповідно до ст. 424 КПК у касаційному порядку можуть бути оскаржені:

Вироки та ухвали про застосування або відмову в застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції, постановлені щодо зазначених судових рішень суду першої інстанції.

Ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також ухвали суду апеляційної інстанції можуть бути оскаржені в касаційному порядку, якщо вони перешкоджають подальшому кримінальному провадженню, окрім випадків, передбачених КПК.

Заперечення проти інших ухвал можуть бути включені до касаційної скарги на судові рішення, ухвалені за наслідками апеляційного провадження.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок можуть бути оскаржені в касаційному порядку:

- засудженим, його захисником, законним представником виключно з підстав: призначення судом покарання, суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без згоди засудженого на призначення покарання; невиконання судом вимог, установлених ч.ч. 4–7 ст. 474 КПК, разом нероз'яснення засудженому наслідків укладення угоди;

- потерпілим, його представником, законним представником виключно з підстав: призначення судом покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без згоди потерпілого на призначення покарання; невиконання судом вимог, установлених ч.ч. 6 або 7 ст. 474 КПК; нероз'яснення потерпілому наслідків укладення угоди;

– прокурором виключно з підстав: призначення судом покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; затвердження судом угоди у провадженні, в якому згідно з ч. 4 ст. 469 КПК угода не може бути укладена.

Ухвала слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку, а також ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу оскарженню в касаційному порядку не підлягають.

20.2. Суб'єкти, строки та межі касаційного провадження

Згідно зі ст. 425 КПК *касаційну скаргу мають право подати:*

– засуджений, його законний представник або захисник – у частині, що стосується інтересів засудженого;

– виправданий, його законний представник або захисник – у частині мотивів і підстав виправдання;

– підозрюваний, обвинувачений, його законний представник або захисник;

– законний представник, захисник неповнолітнього або сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного характеру, – в частині, що стосується інтересів неповнолітнього;

– законний представник або захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;

– прокурор;

– потерпілий або його законний представник або представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;

– цивільний позивач, його представник або законний представник – у частині, що стосується вирішення цивільного позову;

– цивільний відповідач або його представник – у частині, що стосується вирішення цивільного позову;

– представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, – у частині, що стосується інтересів юридичної особи.

Особам, які мають право подати касаційну скаргу, надається можливість ознайомитися в суді з матеріалами кримінального провадження для вирішення питання про подання касаційної скарги.

Порядок і строки касаційного оскарження (ст. 426 КПК). Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції. Касаційна скарга на судові рішення може бути подана *протягом трьох місяців з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції*, а засудженим, який тримається під вартою, – в той самий строк з дня вручення йому копії судового рішення.

Протягом строку, встановленого на касаційне оскарження, матеріали кримінального провадження ніким не можуть бути витребувані з суду, який виконує судові рішення, окрім суду касаційної інстанції.

Касаційна скарга подається в **письмовій формі**. У касаційній скарзі зазначаються:

- найменування суду касаційної інстанції;
- прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає касаційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- судові рішення, що оскаржується;
- обґрунтування вимог особи, яка подала касаційну скаргу, із зазначенням того, у чому полягає незаконність або необґрунтованість судового рішення;
- вимоги особи, яка подає касаційну скаргу, до суду касаційної інстанції;
- перелік матеріалів, які додаються.

Якщо особа не бажає брати участь у касаційному розгляді, вона зазначає це в касаційній скарзі.

Касаційну скаргу підписує особа, яка її подає. Якщо касаційну скаргу подає захисник, представник потерпілого, до неї додаються оформлені належно документи, що підтверджують його повноваження відповідно до вимог КПК.

До касаційної скарги додаються копії судових рішень, які оскаржуються.

До касаційної скарги додаються її копії з додатками в кількості, необхідній для надіслання сторонам кримінального провадження і учасникам судового провадження. Ця вимога не поширюється на засудженого, який тримається під вартою.

Відкриття касаційного провадження здійснюється відповідно до ст. 428 КПК. Відтак суд касаційної інстанції відкриває касаційне провадження протягом п'яти днів з дня надходження касаційної скарги, якщо немає підстав для залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги або відмови у відкритті касаційного провадження.

Питання про відкриття касаційного провадження суд касаційної інстанції вирішує без виклику сторін кримінального провадження.

Суд касаційної інстанції постановляє ухвалу **про відмову у відкритті касаційного провадження**, якщо:

– касаційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в касаційному порядку;

– з касаційної скарги, наданих до неї судових рішень та інших документів убачається, що підстав для задоволення скарги немає.

Суд касаційної інстанції вправі відмовити у відкритті касаційного провадження з підстави, передбаченої п. 1 ч. 2 ст. 428 КПК (*касаційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в касаційному порядку*), без перевірки відповідності касаційної скарги вимогам ст. 427 КПК.

Суд касаційної інстанції не вправі відмовити у відкритті касаційного провадження з підстави, передбаченої п. 2 ч. 2 ст. 428 КПК (*з касаційної скарги, наданих до неї судових рішень та інших документів вбачається, що підстав для задоволення скарги немає*), якщо оскаржується судові рішення, яким згідно з положеннями ст. 437 КПК (*недопустимість погіршення правового становища виправданого та засудженого*) судом апеляційної інстанції погіршено становище підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого. Про відкриття або про відмову у відкритті касаційного провадження суд касаційної інстанції постановляє ухвалу.

Копія ухвали про відкриття касаційного провадження або про відмову у відкритті касаційного провадження разом із касаційною скаргою та усіма доданими до неї матеріалами невідкладно надсилається особі, яка подала касаційну скаргу.

Залишення касаційної скарги без руху або її повернення. Якщо суд касаційної інстанції, встановить, що касаційну скаргу подано без додержання вимог, передбачених ст. 427 КПК, постановляє ухвалу про залишення касаційної скарги без руху, в якій зазначаються недоліки касаційної скарги і установлюється строк, необхідний для їх усунення, що не може перевищувати п'ятнадцяти днів з дня отримання ухвали особою, яка подала касаційну скаргу.

Копія ухвали про залишення касаційної скарги без руху невідкладно надсилається особі, яка подала касаційну скаргу.

Якщо особа усунула недоліки касаційної скарги у строк, встановлений судом, вона вважається поданою у день первинного її подання до суду касаційної інстанції. Протягом п'яти днів після усунення недоліків

касаційної скарги або закінчення строку, встановленого для усунення недоліків касаційної скарги, суд касаційної інстанції вирішує питання про відкриття касаційного провадження.

Касаційну скаргу повертають, якщо:

- особа не усунула недоліки касаційної скарги, яку залишено без руху, в установленій строк;
- її подала особа, яка не має права подавати касаційну скаргу;
- вона подана після закінчення строку касаційного оскарження і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або суд касаційної інстанції за заявою такої особи не знайшов підстав для його поновлення.

Копія ухвали про повернення касаційної скарги невідкладно надсилається особі, яка подала касаційну скаргу, разом з касаційною скаргою та усіма доданими до неї матеріалами.

Залишення касаційної скарги без руху або її повернення не позбавляє права повторного звернення до суду касаційної інстанції у межах строку на касаційне оскарження.

Підготовка касаційного розгляду полягає у тому, що суддя-доповідач **протягом десяти днів** після відкриття касаційного провадження без виклику сторін кримінального провадження:

- надсилає копії ухвали про відкриття касаційного провадження учасникам судового провадження разом з копіями касаційних скарг, інформацією про їхні права й обов'язки і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу;
- витребує матеріали кримінального провадження;
- вирішує заявлені клопотання;
- вирішує питання про зупинення виконання судових рішень, які оскаржуються;
- вирішує інші питання, необхідні для касаційного розгляду.

Усі рішення, ухвалені суддею-доповідачем під час підготовки провадження до касаційного розгляду, викладаються у формі ухвали. Копії ухвали надсилаються учасникам судового провадження.

Після проведення підготовчих дій та отримання матеріалів кримінального провадження суддя-доповідач постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення касаційного розгляду.

Засуджений підлягає обов'язковому виклику в судове засідання для участі в касаційному розгляді, якщо суд визнає обов'язковою його участь, а засуджений, що тримається під вартою, – також у випадках, якщо про це надійшло його клопотання (ст. 430 КПК).

На касаційну скаргу можна подати заперечення, особам, які мають право на касаційне оскарження в письмовій формі протягом встановленого судом касаційної інстанції строку.

Заперечення на касаційну скаргу має містити:

- найменування суду касаційної інстанції;
- прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштову адресу особи, яка подає заперечення на касаційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адресу електронної пошти, якщо такі є;
- вказівку на судові рішення, яке оскаржується;
- номер кримінального провадження в суді касаційної інстанції, якщо він повідомлений судом касаційної інстанції;
- обґрунтування заперечень щодо змісту і вимог касаційної скарги;
- у разі необхідності – клопотання особи, яка подає заперечення на касаційну скаргу;
- перелік матеріалів, які додаються.

У запереченні на касаційну скаргу зазначається, чи бажає особа взяти участь у касаційному розгляді. Заперечення на касаційну скаргу підписується особою, яка його подає.

Відмова від касаційної скарги, зміна і доповнення касаційної скарги під час касаційного провадження здійснюється згідно з положеннями ст. 403 КПК, а саме – відповідно до апеляційного провадження. Особа, яка подала касаційну скаргу, має право відмовитися від неї до закінчення касаційного розгляду. Захисник підозрюваного, обвинуваченого, представник потерпілого можуть відмовитися від апеляційної скарги тільки за згодою відповідно підозрюваного, обвинуваченого або потерпілого.

Якщо вирок або ухвала суду першої інстанції не були оскаржені іншими особами або якщо немає заперечень інших осіб, які подали касаційну скаргу, проти закриття провадження у зв'язку з відмовою від скарги, суд касаційної інстанції своєю ухвалою закриває провадження.

До початку касаційного розгляду особа, яка подала касаційну скаргу, має право змінити та/або доповнити її. У такому разі суд касаційної інстанції за клопотанням осіб, які беруть участь у розгляді, надає їм час, необхідний для вивчення зміненої касаційної скарги і подання заперечень на неї.

Унесення до касаційної скарги змін, які тягнуть за собою погіршення становища обвинуваченого, за межами строків на касаційне оскарження не допускається.

Межі перегляду судом касаційної інстанції. Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій

у межах касаційної скарги та перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин і не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні, вирішувати питання про достовірність того або іншого доказу.

Суд касаційної інстанції вправі вийти за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище засудженого, виправданого або особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Якщо задоволення скарги дає підстави для ухвалення рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли скарги, суд касаційної інстанції зобов'язаний ухвалити таке рішення (ст. 433 КПК).

Відтак касаційна скарга, подається безпосередньо до суду касаційної інстанції і має бути подана протягом трьох місяців з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції, а засудженим, який тримається під вартою, – в той самий строк з дня вручення йому копії судового рішення. Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги і вправі вийти за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище засудженого, виправданого або особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

20.3. Порядок та результати розгляду справи касаційним судом. Рішення касаційної інстанції

Касаційний розгляд здійснюється згідно з правилами розгляду в суді апеляційної інстанції з урахуванням певних особливостей (ст. 434 КПК).

Після відкриття судового засідання, повідомлення про повне фіксування судового розгляду технічними засобами, оголошення складу суду і роз'яснення права відводу та ознайомлення з правами і обов'язками (пам'ятка) осіб, які беруть участь в апеляційному розгляді (ст.ст. 342–345 КПК) і вирішення клопотань учасників судового провадження суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст судових рішень, що оскаржуються, касаційної скарги та заперечень на неї. Сторони кримінального провадження та інші учасники судового провадження висловлюють власні доводи.

Першою висловлює доводи особа, яка подала касаційну скаргу. Якщо касаційні скарги подали обидві сторони кримінального провадження, першими висловлюють доводи учасники судового провадження зі сторони захисту. За ними висловлюють доводи інші учасники судового провадження. Суд має право обмежити тривалість висловлення доводів, встановивши для всіх учасників судового провадження однаковий проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання.

Неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження не перешкоджає проведенню розгляду, якщо такі особи були належно повідомлені про дату, час і місце касаційного розгляду та не повідомили про поважні причини свого неприбуття.

Якщо для участі в розгляді в судове засідання не прибули учасники кримінального провадження, участь яких згідно з вимогами цього Кодексу або рішенням суду касаційної інстанції є обов'язковою, касаційний розгляд відкладається. Після закінчення касаційного розгляду колегія суддів виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення.

Суд касаційної інстанції має право ухвалити судові рішення за результатами письмового провадження, якщо всі учасники судового провадження заявили клопотання про здійснення провадження за їх відсутності.

Якщо проводилося письмове касаційне провадження, копія судового рішення суду касаційної інстанції надсилається учасникам судового провадження протягом трьох днів з дня після його підписання.

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги **має право** (ст. 436 КПК):

- залишити судові рішення без зміни, а касаційну скаргу – без задоволення;
- скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої або апеляційної інстанції;
- скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження;
- змінити судові рішення.

Суд касаційної інстанції не має право застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення або суворіше покарання. Обвинувальний вирок, ухвалений судом першої або апеляційної інстанцій, ухвалу суду апеляційної інстанції щодо вироку суду першої інстанції може бути скасовано, з огляду на необхідність застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання або в інший спосіб погіршити становище засудженого лише у разі, якщо з цих підстав касаційну скаргу подав прокурор, потерпілий або його представник.

Виправдувальний вирок, ухвалений судом першої або апеляційної інстанцій, ухвалу суду апеляційної інстанції щодо вироку суду першої інстанції може бути скасовано не інакше як на підставі касаційної скарги прокурора, потерпілого або його представника, а також на підставі касаційної скарги виправданого з мотивів його виправдання.

Підставами для скасування або зміни судових рішень під час розгляду справи в суді касаційної інстанції є (ст. 438 КПК):

- істотне порушення вимог кримінального процесуального закону;
- неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність;
- невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого.

Під час вирішення питання про наявність зазначених у ч. 1 ст. 438 КПК підстав суд касаційної інстанції має керуватися ст.ст. 412–414 КПК (істотні порушення вимог кримінального процесуального закону, неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого).

Суд касаційної інстанції не вправі скасувати виправдувальний вирок, ухвалу про відмову в застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру, ухвалу про закриття кримінального провадження лише з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого або особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Новий розгляд справи після скасування судового рішення судом касаційної інстанції.

Після скасування вироку або ухвали судом касаційної інстанції суд першої або апеляційної інстанції здійснює судове провадження згідно зі загальними вимогами, передбаченими КПК, в іншому складі суду (ст. 439 КПК).

Вказівки суду, який розглянув справу в касаційному порядку, є обов'язковими для суду першої або апеляційної інстанції у разі нового розгляду.

Під час нового розгляду в суді першої або апеляційної інстанцій застосування суворішого покарання або закону про більш тяжке кримінальне правопорушення допускається тільки за умови, що вирок було скасовано, з огляду на необхідність застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання за скаргою прокурора, потерпілого або його представника, а також якщо в разі нового

розгляду буде встановлено, що обвинувачений вчинив більш тяжке кримінальне правопорушення, або якщо збільшився обсяг обвинувачення.

Відповідно до ст. 440 КПК, закриття кримінального провадження судом касаційної інстанції відбувається так. Суд касаційної інстанції, встановивши обставини, передбачені ст. 284 КПК (закриття кримінального провадження), скасовує обвинувальний вирок або ухвалу і закриває кримінальне провадження. Відповідно до ст. 441 КПК з усіх процесуальних питань суд касаційної інстанції постановляє ухвали.

Судові рішення суду касаційної інстанції ухвалюються, проголошуються, видаються, роз'яснюються або надсилаються учасникам судового провадження у порядку, передбаченому ст.ст. 368–380 КПК.

Зміст ухвали суду касаційної інстанції. Ухвала суду касаційної інстанції складається з:

– *вступної частини* із зазначенням: дати і місця її постановлення; найменування суду касаційної інстанції, прізвищ та ініціалів суддів і секретаря судового засідання; найменування (номера) кримінального провадження; прізвища, ім'я і по батькові обвинуваченого, засудженого, року, місяця і дня його народження, місця народження і місця проживання; закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється (обвинувачується) особа; імен (найменувань) учасників судового провадження;

– *мотивувальної частини* із зазначенням: короткого змісту вимог касаційної скарги та оскаржених судових рішень; узагальнених доводів особи, яка подала касаційну скаргу; узагальненого викладу позиції інших учасників судового провадження; встановлених судами першої та апеляційної інстанцій обставин; мотивів, на яких ґрунтувався суд касаційної інстанції під час постановлення ухвали, і положення закону, яким він керувався;

– *резолютивної частини* із зазначенням: висновку суду касаційної інстанції по суті вимог касаційної скарги; розподілу процесуальних витрат; строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

У разі залишення касаційної скарги без задоволення в ухвалі зазначається, якими нормами права спростовуються її доводи.

У разі скасування або зміни судових рішень в ухвалі має бути зазначено, які статті закону порушено та в чому саме полягають ці порушення.

Відповідно до ст. 443 КПК після закінчення касаційного провадження матеріали кримінального провадження не пізніше як у семиденний строк направляються до суду першої інстанції, якщо інше не випливає з судового рішення суду касаційної інстанції.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття, значення стадії касаційного провадження.
2. Назвіть суб'єктів, строки та межі касаційного оскарження.
3. Який порядок касаційного розгляду?
4. Які рішення може ухвалити суд касаційної інстанції?
5. Що таке письмове касаційне провадження?
6. Який порядок повернення матеріалів кримінального провадження касаційним судом?

Рекомендована література

1. Літвінов Є. В. Предмет касаційного оскарження у кримінальному провадженні: окремі питання правозастосування / Є. В. Літвінов, Р. Ш. Бабанли // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 283–287.
2. Євмін А. М. Провадження в суді касаційної інстанції за статутом кримінального судочинства / А. М. Євмін // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 306–310.
3. Бобечко Н. Р. Скасування вироку чи ухвали і закриття кримінального провадження судом апеляційної та касаційної інстанції / Н. Р. Бобечко // Публічне право. – 2015. – № 4. – С. 138–144.
4. Євмін А. М. Правова природа касаційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні / А. М. Євмін // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 9–2 (2). – С. 99–101.
5. Бобечко Н. Р. Суть, значення та класифікація рішень суду апеляційної та касаційної інстанцій у кримінальному провадженні / Н. Р. Бобечко // Право і суспільство. – 2016. – № 1(2). – С. 145–153.
6. Євмін А. М. Підготовка до подання касаційної скарги як початковий етап оскарження судових рішень у кримінальному провадженні / А. М. Євмін // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2016. – Вип. 1. – С. 101–106.
7. Бобечко Н. Р. Істотне порушення кримінального процесуального закону як підстава для перевірки судових рішень в апеляційному та касаційному порядку / Н. Р. Бобечко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 32 (3). – С. 108–114.

Тема 21

ПРОВАДЖЕННЯ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ УКРАЇНИ ТА ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

21.1. Поняття та підстави перегляду судових рішень Верховним Судом України

21.2. Порядок розгляду справи Верховним Судом України

21.3. Поняття, підстави, строки і порядок розгляду справи за нововиявленими обставинами

21.1. Поняття та підстави перегляду судових рішень Верховним Судом України

Одним із найважливіших завдань реформи кримінального процесу, що здійснюється в Україні та невід'ємним елементом верховенства права (ст. 8 КПК) і законності (ст. 9 КПК), як засад кримінального провадження є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Права та охоронювані законом інтереси особи в кримінальному провадженні повинні бути не тільки проголошеними, а й реальними, а не ілюзорними, як неодноразово зазначалося у рішеннях Європейського суду з прав людини. Одним із головних елементів системи їх забезпечення є судова практика, особливо, судова практика Верховного Суду України. Така судова практика покликана здійснювати визначальний вплив на формування правильної судової практики нижчих судів, а також слідчо-прокурорської практики.

Провадження у Верховному Суді України є однією зі стадій кримінального процесу, в якій перевіряється законність і обґрунтованість судових рішень судів, зазначених у законі.

Згідно зі ст. 125 Конституції України найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Відповідно

до ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд України здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених законом, як суд першої або апеляційної інстанцій.

У КПК провадження у Верховному Суді України передбачено в Гл. 33. Згідно з нормами зазначеної глави Верховний Суд України переглядає судові рішення у кримінальних справах виключно з підстав і в порядку, встановлених КПК.

Отже, провадження у Верховному Суді України – це стадія кримінального процесу, в якій Верховний Суд України переглядає судові рішення у кримінальних справах за наявності певних підстав:

– неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (окрім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності або покарання);

– неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої КПК, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень;

– невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України;

– встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань у разі вирішення справи судом. У цьому випадку, щоб мати можливість звернутись до Верховного Суду України за вказаною підставою, треба щоб справа була розглянута Європейським судом з прав людини, а це створює додаткові труднощі у доступі до правосуддя, оскільки Верховний Суд України стає важко досяжним для людини.

Загалом указані положення відповідають вимогам міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. А саме, за п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод кожен у разі вирішення питання щодо прав та обов'язків має право на справедливий і відкритий розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, визначеним законом. На розвиток наведеного положення Європейський суд з прав людини у рішенні від 25 лютого 1993 року у справі «Добертен проти Франції» зазначив, що за п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: держави – учасниці Ради Європи повинні

організувати власну судову систему у такий спосіб, щоб їх суди і трибунали виконували кожен свою функцію, притаманну їм.

Окрім того, одним з фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду. Цей принцип закріплює, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення (п. 40 мотивувальної частини рішення від 03 квітня 2008 року).

Згідно зі ст. 446, ст. 447 КПК заяву про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п.п. 1 або 2 ч. 1 ст. 445 КПК вправі подати після його перегляду в касаційному порядку особи, коло яких визначено у ст. 425 КПК (за аналогією з визначенням суб'єктів подачі касаційної скарги) протягом трьох місяців з дня ухвалення судового рішення, відносно якого заявлено клопотання про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилення на підтвердження зазначеної підстави для перегляду, якщо воно ухвалено пізніше.

Заява про перегляд судового рішення Верховного Суду України у кримінальній справі може бути подана з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК.

Заяву про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої пунктом 3 ч. 1 ст. 445 КПК вправі подати після його перегляду в касаційному порядку особи, коло яких визначено у ст. 425 КПК (за аналогією з визначенням суб'єктів подачі касаційної скарги) протягом трьох місяців з дня ухвалення судового рішення, щодо якого подається заява про перегляд, або з дня прийняття постанови Верховного Суду України, на яку здійснюється посилення на підтвердження зазначеної підстави.

Заяву про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 445 КПК, вправі подати особа, на користь якої ухвалено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, а також її захисник, законний представник або представник юридичної особи протягом трьох місяців з дня, коли особі, на користь якої ухвалено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, стало або мало стати відомо про набуття цим рішенням статусу остаточного.

Не може бути подана заява про перегляд ухвал суду касаційної інстанції, які не перешкоджають провадженню у справі. Заперечення проти таких ухвал можуть бути включені до заяви про перегляд судового рішення, ухваленого за наслідками касаційного провадження.

Відповідно до ст. 447 КПК перегляд виправдувального вироку, ухвали про закриття справи, інших судових рішень з метою погіршити становище засудженого з підстав, передбачених п.п. 1–3 ч. 1 ст. 445 КПК, допускається лише протягом установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, але не пізніше одного року з дня постановлення такого судового рішення. Відбуття покарання або смерть засудженого не є перешкодою для перегляду справи в інтересах його реабілітації.

У разі пропущення строку, встановленого ч.ч. 1–3 ст. 447 КПК, з причин, визнаних поважними, суд за клопотанням особи, яка подала заяву про перегляд судового рішення, може поновити цей строк.

Заява про перегляд судового рішення залишається без розгляду, якщо особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, а також якщо в поновленні строку відмовлено. Питання про поновлення строку для подання заяви про перегляд судового рішення або про залишення заяви без розгляду вирішується судом без виклику учасників судового провадження та за результатами розгляду постановляється відповідна ухвала.

Заява про перегляд судового рішення Верховним Судом України подається **у письмовій формі за визначеною** у ст. 448 КПК **структурою**. У цій заяві мають бути зазначені:

- найменування суду, до якого подається заява;
- особа, яка подає заяву, а також її поштова адреса, номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- обґрунтування підстав (зазначених у ст. 445 КПК) для перегляду судового рішення;
- вимоги особи, яка подає заяву;
- у разі необхідності – клопотання;
- перелік матеріалів, які додаються.

Заява підписується особою, яка її подає. До заяви додається оформлений належно документ, що підтверджує повноваження особи, яка її подає, відповідно до вимог КПК. Належно складена заява про перегляд судових рішень подається до Верховного Суду України, **до заяви** відповідно до ст. 449 КПК **додаються**:

- копії заяви відповідно до кількості учасників судового провадження (за винятком випадку, коли заява подається особою, яка тримається під вартою);
- копії судових рішень, про перегляд яких подано заяву;

- копії різних за змістом судових рішень, якщо заява подається з підстав, передбачених п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 445 КПК;
- копія постанови Верховного Суду України, якщо заява подається з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК;
- копія рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, або клопотання про витребування такої копії рішення, якщо її немає у розпорядженні особи, яка подає заяву, – якщо заява про перегляд судових рішень подається з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 445 КПК.

Перевірка відповідності заяви вимогам КПК здійснюється згідно зі ст. 450 КПК. Так, заяву про перегляд судового рішення, реєструють в день її надходження та не пізніше наступного дня з метою об'єктивного і неупередженого розподілу справ між суддями передається судді-доповідачу, визначеному в порядку, встановленому ч. 3 ст. 35 КПК.

Суддя-доповідач *протягом трьох днів здійснює перевірку відповідності заяви* вимогам КПК. У разі якщо заяву подано з порушенням процесуальної форми, визначеної у ст.ст. 448 і 449 КПК, заявник письмово повідомляється про недоліки заяви та строк, протягом якого він зобов'язаний їх усунути.

Якщо заявник усунув недоліки заяви в установлений строк, вона вважається поданою у день первинного її подання до Верховного Суду України.

Натомість **заява повертається заявнику** в разі, якщо:

- заявник не усунув її недоліки протягом установленого строку;
- заяву подано особою, яка не наділена правом на подання такої заяви;
- заяву від імені заявника підписано особою, яка не має повноважень підписувати таку заяву;
- є ухвала Верховного Суду України про відмову в допуску справи до провадження за наслідками її розгляду, прийнята з аналогічних підстав.

Повернення заяви з підстав, зазначених у ч. 4 цієї статті, не перешкоджає повторному зверненню у разі належного оформлення заяви або з інших підстав, ніж ті, які були предметом розгляду.

Вирішення питання про допуск справи до провадження, відповідно до ст. 451 КПК, здійснюється суддею-доповідачем, який визначається автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації заяви про перегляд судового рішення. З метою об'єктивності

і неупередженості це відбувається без участі суддів, що ухвалили рішення, яке оскаржується.

У разі якщо суддя-доповідач зробив висновок, що подана заява є обґрунтованою, то він відкриває провадження. У разі якщо суддя-доповідач зробить висновок, що подана заява є необґрунтованою, вирішення питання про допуск справи до провадження здійснюється колегією з трьох суддів у складі судді-доповідача та двох суддів, визначених автоматизованою системою документообігу суду додатково. Провадження відкривається, якщо хоча б один суддя зі складу колегії зробив висновок про необхідність його відкриття.

Ухвала про відкриття провадження або про відмову в допуску до провадження вноситься без повідомлення учасників судового провадження протягом п'ятнадцяти днів із дня надходження заяви або з дня усунення заявником недоліків, а в разі витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, – з дня надходження такої копії.

Копія ухвали про відкриття провадження надсилається разом із копією заяви учасникам судового провадження, а в разі відмови у допуску до провадження – особі, яка подала заяву.

Суддя-доповідач *протягом п'ятнадцяти днів* з дня відкриття провадження **здійснює підготовку до перегляду судового рішення** Верховним Судом України:

- надсилає ухвалу про відкриття провадження та витребування матеріалів справи до відповідного суду, який не пізніше трьох робочих днів з дня її надходження надсилає справу до Верховного Суду України;

- визначає порядок розгляду справи (у відкритому або закритому судових засіданнях у випадках, установлених цим Кодексом);

- звертається у разі необхідності до відповідних фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді України стосовно підготовки наукового висновку щодо відповідної норми права;

- визначає у разі необхідності органи державної влади, представники яких можуть дати пояснення в суді щодо застосування відповідної норми права, та викликає цих представників до суду;

- здійснює інші заходи, необхідні для розгляду справи.

Після надходження витребуваних матеріалів справи та завершення інших підготовчих дій суддя-доповідач готує доповідь і вносить ухвалу про призначення справи до розгляду Верховним Судом України (ст. 452 КПК).

21.2. Порядок розгляду справи Верховним Судом України

Справи розглядаються Верховним Судом України за процедурою, визначеною Гл. 32, з винятками та особливостями, встановленими Гл. 33 Розділу V КПК.

У Верховному Суді України справа про перегляд судового рішення з підстав, передбачених п.п. 1–3 ч. 1 ст. 445 КПК, розглядається Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України. Засідання судової палати є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України.

Справа про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 445 КПК, розглядається на спільному засіданні всіх судових палат Верховного Суду України. Засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу кожної з судових палат Верховного Суду України.

Відкриття судового засідання, роз'яснення його учасникам прав та обов'язків, оголошення складу суду і роз'яснення права відводу здійснюються за правилами параграфу 3 Гл. 28 КПК (судового провадження).

Після проведення підготовчої частини – відкриття судового засідання, роз'яснення його учасникам прав та обов'язків, оголошення складу суду, роз'яснення права відводу та розгляду клопотань осіб, які беруть участь у справі, суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі про зміст вимог, викладених у заяві, яка надійшла до Верховного Суду України, та результати проведених ним підготовчих дій. У разі розгляду справи головує на засіданні суддя-доповідач.

Верховний Суд України переглядає судові рішення у межах поданої заяви. Якщо задоволення заяви дає підстави для ухвалення рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли заяви, Верховний Суд України зобов'язаний ухвалити таке рішення.

Строк розгляду заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України не може перевищувати одного місяця з дня призначення справи до розгляду.

За наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду відповідно до ч. 1 ст. 454 КПК **приймається одна з таких ухвал:**

- про повне або часткове задоволення заяви;
- про відмову в задоволенні заяви.

Судді, які не погоджуються з ухвалою, можуть висловити окрему думку, що додається до ухвали.

Постанова Верховного Суду України є остаточною і не може бути оскаржена, крім як на підставі, передбаченій п. 4 ч. 1 ст. 445 КПК, коли міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, встановлено порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом.

Верховний Суд України задовольняє заяву в разі наявності однієї з підстав, передбачених ч. 1 ст. 445 КПК. **Якщо Верховний Суд України встановить**, що судові рішення у справі, яка переглядається, з підстави п.п. 1–3 ч. 1 ст. 445 КПК, **має право**:

- скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково та направити справу на новий розгляд до суду першої, апеляційної або касаційної інстанції;
- скасувати судові рішення та закрити провадження у справі;
- змінити судові рішення (судові рішення), не передаючи справу на новий розгляд.

У разі встановлення наявності підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 445 КПК, Верховний Суд України **має право**:

- змінити судові рішення (судові рішення), не передаючи справу на новий розгляд;
- скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково та направити справу на новий розгляд до суду, який ухвалив оскаржуване судові рішення;
- скасувати судові рішення та закрити провадження у справі.

У постанові Верховного Суду України, прийнятій за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстав, передбачених п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 445 КПК, має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, що була неоднаково застосована.

Верховний Суд України відмовляє в задоволенні заяви, якщо обставини, які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися або норма права застосована правильно. Постанова Верховного Суду України про відмову в задоволенні заяви повинна бути вмотивованою (ст. 456 КПК).

У постанові Верховного Суду України, прийнятій за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстав, передбачених п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 445 КПК, має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, що була неоднаково застосована.

Постанова Верховного Суду України повинна бути **підготовлена та направлена** учасникам судового провадження **не пізніше п'яти днів** з дня закінчення розгляду справи (ст. 457 КПК).

Як зазначається у ч. 1 ст. 458 КПК – висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 445 КПК, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права, та для всіх судів загальної юрисдикції, які зобов'язані провадити свою судову практику відповідно до судових рішень Верховного Суду України. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів.

Варто зауважити, що обов'язковість судового рішення, яка відповідно до п. 9 ч. 3 ст. 129 Конституції України відноситься до основних засад судочинства, що неодноразово наголошувалось Конституційним Судом України у своїх рішеннях, деталізована у ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у якій вказано, що судові рішення, які набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Рішення Верховного Суду України, ухвалені за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених ст. 445 КПК, підлягають оприлюдненню на офіційному веб-сайті Верховного Суду України **не пізніше як через п'ятнадцять днів** з дня їх ухвалення.

Отже, Верховний Суд України є не просто елементом судової гілки влади, а найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, формування рішень якого здійснюється безпосередньо під час здійснення правосуддя.

Особливістю судових рішень Верховного Суду України, є не тільки їх спрямованість на захист прав особи, як про це йдеться у контексті судових актів судів нижчих інстанцій, але й виконання «охоронної» функції правопорядку, поєднання коригуючого та превентивного впливу на судові рішення судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій, на діяльність усіх суб'єктів владних повноважень, які використовують ту або

іншу норму закону, яка була предметом висновку Верховного Суду України стосовно її єдиного правильного застосування. Верховний Суд України виступає в ролі своєрідного «верховного гаранта» у сфері правозастосування і органами державної влади, і судами усіх рівнів та інстанцій.

21.3. Поняття, підстави, строки і порядок розгляду справи за нововиявленими обставинами

Європейський суд із прав людини у своїх рішеннях неодноразово вказував, що принцип остаточності судового рішення означає, що жодна сторона не має права порушувати питання про перегляд остаточного судового рішення, яке набрало чинності, лише заради повторного судового розгляду й ухвалення нового рішення в справі. Винятки із цього принципу можуть мати місце лише за наявності підстав, обумовлених обставинами важливого й вимушеного характеру.

Гарантування державою судового захисту прав і свобод людини та громадянина насамперед означає, що кожному, чиї права порушено, забезпечується право на перегляд судових рішень вищим судом. Так, відповідно до змісту ч. 2 ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод «провадження у справі може бути відновлене згідно з законом та кримінальною процедурою відповідної держави за наявності нововиявлених фактів або в разі виявлення суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результат розгляду справи».

Право на справедливий судовий розгляд, однією з ознак якого є принцип правової визначеності, не перешкоджає повторному розгляду справи, якщо відбулися суттєві порушення, що вплинули на вирішення справи. Перегляд судових рішень, які набрали чинності, є додатковим способом забезпечення правосудності судового рішення, він є резервним механізмом захисту прав і законних інтересів й повинен виконувати своє призначення, коли неможливі всі інші засоби процесуально-правового захисту. До таких видів перегляду належить інститут перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами.

За змістом п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК провадження з перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами є однією зі складових судового провадження, яка відокремлена від усіх інших стадій судового розгляду. Специфічність цього провадження зумовлена тим, що його основу стано-

виль перегляд судових рішень, які набрали законної сили (ч. 1 ст. 459 КПК) та фактично перебувають на стадії виконання (ч. 3 ст. 466 КПК), а в деяких випадках – на тих, що вже виконано.

Отже, провадження за нововиявленими обставинами – це стадія кримінального процесу, в якій судові рішення, що набрало законної сили, переглядається у зв'язку з нововиявленими обставинами, тобто такими обставинами, які не були відомі суду на час судового розгляду при винесенні судового рішення і які самі собою або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку або ухвали, що належить переглянути. Наявність таких обставин не дає змоги оцінювати винесене у кримінальній справі рішення як законне, обґрунтоване та справедливе.

Відповідно до ст. 31 КПК перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами здійснює суд у такому самому кількісному складі, в якому вони були ухвалені (одноособово або колегіально).

Згідно зі ст. 459 КПК **нововиявленими обставинами** визнаються:

- штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок;

- зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді або суду під час кримінального провадження;

- скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку або постановлення ухвали, що належить переглянути;

- визнання Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта або їх окремого положення, застосованого судом;

- інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі собою або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку або ухвали, що належить переглянути.

Обставини, передбачені п.п. 2 і 3 ч. 2 ст. 459 КПК, повинні бути встановлені вироком суду, що набрав законної сили, а при неможливості ухвалення вироку – підтверджені матеріалами розслідування.

Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами у разі прийняття нових законів, інших нормативно-правових актів, якими скасовані закони та інші нормативно-правові акти, що діяли на час здійснення провадження, не допускається.

Новими визнаються обставини незалежно від того, або були вони відомі будь-кому із учасників процесу, головне, щоб вони не були відомі органам, які проводили розслідування, і суду.

Штучне створення або підроблення доказів означає їх завідомо неправильність, розраховану на введення суду в оману, наприклад, унесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей або інше підроблення документів (ст. 366 КК); підроблення документа, який надає права або звільняє від обов'язків, іншими особами (ст. 358 КК); штучне створення доказів (занесення в квартиру особи, не причетної до учинення злочину, предметів, що були викрадені в потерпілого, або таких, за збереження яких передбачена кримінальна відповідальність – зброї, наркотиків; знищення, підміна речових доказів та ін.). Штучне створення або підроблення доказів може бути вчинено й учасниками кримінального провадження, й іншими особами (наприклад, їхніми родичами, друзями, іншими особами – і за винагороду, і з інших мотивів).

Штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, а також завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого можуть бути підставою для здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами лише в разі, якщо вони спричинили постановлення необґрунтованого або незаконного судового рішення.

Висновок і пояснення експерта будуть неправильними й у випадку дачі завідомо неправильного висновку або пояснення, й внаслідок помилки цього спеціаліста під час вирішення питань, що вимагають спеціальних знань.

Факт добросовісної помилки експерта, перекладача, а також неправильність показань обвинуваченого, підсудного установлюється матеріалами розслідування.

Під зловживанням слідчого судді або суду розуміється учинення ними умисних дій, які містять склад злочину і спричинили винесення завідомо неправосудного вироку, або ухвали. За такі злочини судді несуть кримінальну відповідальність за ст.ст. 374, 375 КК України.

Під зловживанням прокурора, слідчого треба розуміти притягнення ними до кримінальної відповідальності завідомо невинуватих, примушення давати показання, завідомо незаконне затримання, привід або арешт, порушення права на захист тощо.

До інших нових обставин можуть належати:

- дані про учинення кримінального правопорушення іншою особою, а не тим, кого засуджено в справі;
- виявлення особи живою, що вважалася вбитою;
- виявлення факту неосудності засудженого в момент учинення ним суспільно небезпечного діяння;

- дані про невинуватість засудженого в тій або іншій частині злочинів, що ставляться йому у вину;
- виявлення раніше не відомих учасників злочину;
- встановлення більшого розміру викраденого майна;
- викриття обману, якщо засуджений видавав себе за іншу особу;
- установлення факту смерті потерпілого у випадку, коли винний був засуджений за заподіяння тілесних ушкоджень, інші обставини.

Не можуть бути визнані нововиявленими обставинами факти неправильної оцінки доказів, неправильного застосування закону, призначення несправедливого покарання, якщо вони не були результатом зловживання суддів або осіб, що проводили розслідування, а також встановлення після винесення вироку нових епізодів злочинних дій засудженого, якщо справу щодо них можна розслідувати і розглядати окремо.

Винятковий характер цієї стадії зумовлено:

- перевіркою законності й обґрунтованості судових рішень, що набрали чинності;
- наявністю специфічних підстав для порушення провадження за нововиявленими обставинами;
- залежністю предмета перевірки судових рішень (їх законності й обґрунтованості) від нововиявлених обставин;
- структурою та порядком кримінального процесуального провадження;
- вузьким колом повноважень судів, що здійснюють провадження в такому порядку.

Учасники судового провадження мають право подати заяву про перегляд за нововиявленими обставинами судового рішення суду будь-якої інстанції, яке набрало законної сили (ст. 460 КПК).

Заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами може бути подано протягом трьох місяців після того, як особа, яка звертається до суду, дізналася або могла дізнатися про ці обставини.

Перегляд за нововиявленими обставинами виправдувального вироку допускається лише протягом передбачених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

За наявності обставин, які підтверджують учинення особою більш тяжкого кримінального правопорушення, ніж те, за яке вона була засуджена, судові рішення може бути переглянуто за нововиявленими обставинами протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за більш тяжке кримінальне правопорушення.

За наявності обставин, які підтверджують невинуватість засудженого або учинення ним менш тяжкого кримінального правопорушення, перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами строками не обмежено.

Згідно зі ст. 462 КПК, заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подається в письмовій формі. **У заяві** про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами **зазначаються**:

- найменування суду, до якого подається заява про перегляд;
- прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає заяву, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- судові рішення, про перегляд якого за нововиявленими обставинами подається заява;
- обставини, що могли вплинути на судові рішення, але не були відомі та не могли бути відомі суду та особі, яка звертається зі заявою, під час судового розгляду;
- обґрунтування з посиланням на обставини, що підтверджують наявність нововиявлених обставин, та зміст вимог особи, яка подає заяву, до суду;
- перелік документів та інших матеріалів, які додаються.

Заяву підписує особа, яка її подає. Якщо заяву подає захисник, представник потерпілого, то до неї додаються оформлені належно документи, що підтверджують його повноваження відповідно до вимог КПК.

До заяви додаються копії заяви в кількості, необхідній для їх надіслання сторонам кримінального провадження та іншим учасникам судового провадження. Ця вимога не поширюється на особу, яка тримається під вартою.

Особа, яка подає заяву, має право додати до неї документи або копії документів, які мають значення для кримінального провадження і не були відомі на час ухвалення судового рішення.

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подається до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку внаслідок незнання про наявність таких обставин. Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами у разі учинення суддею злочину, внаслідок якого ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення, подається до суду тієї інстанції, суддею якого він був. Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, що надійшла до суду, передається у порядку черговості судді суду. У розгляді заяви та перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами

не має права брати участь суддя, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого порушується питання.

Не пізніше наступного дня після надходження заяви до суду суддя перевіряє її відповідність вимогам ст. 462 КПК і вирішує питання про відкриття кримінального провадження за нововиявленими обставинами.

До заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, яка не оформлена згідно з вимогами, передбаченими ст. 462 КПК, застосовуються правила ч. 3 ст. 429 КПК. Копія ухвали невідкладно надсилається особі, яка її подала, разом із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами й усіма доданими до неї матеріалами.

Відкривши кримінальне провадження за нововиявленими обставинами, суддя надсилає учасникам судового провадження копії ухвали про відкриття провадження, заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє зазначених осіб.

Особа, яка подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, має право відмовитися від заяви до початку судового розгляду. У разі прийняття відмови від заяви суд закриває кримінальне провадження за нововиявленими обставинами, про що постановляє ухвалу.

Особа, яка відмовилася від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, не має права повторно звертатися до суду з такою самою заявою з тими самими підставами.

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами розглядається судом протягом двох місяців з дня її надходження (відповідно до КПК стосовно кримінального провадження в суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд).

Учасники судового провадження повідомляються про дату, час та місце розгляду заяви. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належно повідомлені, не перешкоджає розгляду заяви і перегляду судового рішення.

Суд своєю ухвалою має право зупинити виконання судового рішення, яке переглядається за нововиявленими обставинами, до закінчення перегляду. Суд має право не досліджувати докази щодо обставин, що встановлені в судовому рішенні, яке переглядається за нововиявленими обставинами, якщо вони не оспорюються.

За результатами кримінального провадження за нововиявленими обставинами суд має право: скасувати вирок або ухвалу і ухвалити новий вирок або постановити ухвалу або залишити заяву про перегляд судового

го рішення за нововиявленими обставинами без задоволення. В разі ухвалення нового судового рішення суд користується повноваженнями суду відповідної інстанції.

Судове рішення за наслідками кримінального провадження за нововиявленими обставинами може бути оскаржене у порядку, передбаченому КПК для оскарження судових рішень суду відповідної інстанції. З набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення інших судів у цьому кримінальному провадженні.

Відтак провадження за нововиявленими обставинами – це стадія кримінального процесу, в якій судове рішення, що набрало законної сили, переглядається у зв'язку з нововиявленими обставинами, тобто такими, які не були відомі суду на час судового розгляду під час винесення судового рішення і які самі собою або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку або ухвали, що належить переглянути.

Нововиявлені обставини характеризуються такими ознаками: їх невідомість суду з причин, що від нього не залежать; їх суттєве значення для справи; їх наявність в об'єктивній дійсності до постановленого вироку; неможливість урахування під час провадження в справі і постановлення вироку в зв'язку з невідомістю їх суду; їх відкриття тільки після набрання вироком законної сили. Провадження за нововиявленими обставинами поряд із апеляційним та касаційним розглядом покликане сприяти захисту прав та законних інтересів суб'єктів кримінальних правовідносин, усуваючи недоліки попереднього судового розгляду.

Контрольні запитання

1. Укажіть строк подання заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України.
2. Назвіть осіб, які мають право на звернення про перегляд судових рішень Верховним Судом України.
3. Назвіть підстави для перегляду судових рішень Верховним Судом України.
4. Укажіть повноваження Верховного Суду України з перегляду судових рішень у кримінальному процесі.
5. Повноваження Верховного Суду України з перегляду судових рішень у кримінальному процесі.

6. Назвіть підстави для здійснення провадження за нововиявленими обставинами.

7. Назвіть строк подання заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами.

8. Якими можуть бути судові рішення за наслідками провадження за нововиявленими обставинами?

Рекомендована література

1. Андрушко П. П. Перегляд судових рішень з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України: проблеми тлумачення змісту повноваження Верховного Суду України / П. П. Андрушко, К. П. Задоя // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 7. – С. 30–39.

2. Гошовська Т. В. Повноваження Верховного Суду України за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: аналіз колізійних норм / Т. В. Гошовська, Н. Л. Дроздович // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 8. – С. 36–40.

3. Дроздов О. Актуальні проблеми реалізації окремих засад кримінального процесу в провадженні за нововиявленими обставинами / О. Дроздов // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 2. – С. 156–169.

4. Дроздов О. М. До проблеми провадження у Верховному Суді України у кримінальному процесі / О. М. Дроздов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. – 2013. – № 1062. – Вип. 14. – С. 187–191.

5. Дроздов О. Наукові підходи до формування окремих підстав для перегляду судових рішень Верховним Судом України у кримінальному провадженні / О. Дроздов // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – № 1. – С. 113–129.

6. Дьомін Ю. Перегляд кримінальних проваджень за нововиявленими обставинами / Ю. Дьомін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 4. – С. 5–9.

7. Кліменко М. Посилення ролі Верховного Суду України у забезпеченні однакового застосування норм права судами кримінальної юрисдикції / М. Кліменко // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 4. – С. 104–110.

8. Курапова К. Інститут перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, його завдання та місце у структурі кримінального провадження / К. Курапова // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2015. – Вип. 62. – С. 192–198.

9. Курапова К. М. Коло учасників кримінального провадження за нововиявленими обставинами / К. М. Курапова // Актуальні проблеми держави і права. – 2016. – Вип. 76. – С. 100–103.

10. Пшеничний І. І. Здобутки та прорахунки нормативно-правового регулювання інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами за

новим Кримінальним процесуальним кодексом України / І. І. Пшеничний // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 507–513.

11. Сапін О. В. Проблеми здійснення процесуальної діяльності прокурора під час оскарження судових рішень до Верховного Суду України у кримінальному провадженні / О. В. Сапін // Право і суспільство. – 2015. – № 5(2). – С. 178–182.

12. Фігурський В. Окремі проблемні питання перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в кримінальному процесі / В. Фігурський // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 8. – С. 185–190.

13. Чупринська Є. М. Рішення Верховного Суду України у кримінальному провадженні: правові ознаки та значення / Є. М. Чупринська // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 2. – С. 117–123.

14. Чупринська Є. М. Роль прокурора при перегляді Верховним Судом України судових рішень у кримінальних справах / Є. М. Чупринська // Університетські наукові записки. – 2014. – № 3. – С. 185–193.

15. Чупринська Є. Процесуальні повноваження Верховного Суду України в кримінальному провадженні / Є. Чупринська // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 1. – С. 110–115.

Тема 22

ОСОБЛИВІ ПОРЯДКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

22.1. Кримінальне провадження на підставі угод

22.2. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення

22.3. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб

22.4. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх

22.5. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру

22.6. Кримінальне провадження, яке містить державну таємницю

22.7. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському або річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні

22.1. Кримінальне провадження на підставі угод

У кримінальному провадженні можуть бути укладені такі **види угод**:

– угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим;

– угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості.

Угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого або підозрюваного, обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами (за винятком слідчого, прокурора або судді). Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої і середньої тяжкості та у кримінальному

провадженні у формі приватного обвинувачення. Укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається.

В угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри або обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування або перелік дій не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний, обвинувачений зобов'язані учинити на користь потерпілого, строк їх учинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення, наслідки укладення та затвердження угоди, наслідки невиконання угоди, дата її укладення, а також угода скріплюється підписами сторін.

Наслідком укладення та затвердження угоди про примирення є:

- для підозрюваного, обвинуваченого – обмеження права оскарження вироку;*
- для потерпілого – обмеження права оскарження вироку та позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення та змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди.*

Перед ухваленням рішення про затвердження угоди про примирення суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи чітко він розуміє:

- наявності у нього права на справедливий судовий розгляд, під час якого сторона обвинувачення зобов'язана довести кожен обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права: мовчати і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення; мати захисника, разом на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подавати клопотання про виклик свідків і подавати докази, що свідчать на його користь;*
- наслідки укладення та затвердження угод, передбачені законом;*
- характер кожного обвинувачення;*
- вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у випадку затвердження угоди судом.*

Окрім того, перед ухваленням рішення про затвердження угоди про примирення, суд під час судового засідання повинен з'ясувати у потерпілого, або правильно він розуміє наслідки затвердження угоди передбачені законом.

Угода про визнання винуватості. На відміну від угоди про примирення, угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного, обвинуваченого. Угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості може бути укладена в провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої тяжкості, злочинів середньої тяжкості, тяжких злочинів, та внаслідок яких шкода завдана лише державним або суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, не допускається.

Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру і до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

У разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання власної винуватості.

Слідчий, прокурор зобов'язані поінформувати підозрюваного, потерпілого про їх право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення.

У разі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними, угода може бути укладена з одним (кількома) з підозрюваних, обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

У разі, якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими.

У разі, якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими, угода може бути

укладена з одним (кількома) з потерпілих. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), яка досягла згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

Прокурор під час вирішення питання про укладення угоди про визнання винуватості зобов'язаний враховувати такі обставини:

- ступінь та характер сприяння підозрюваного, обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб;
- характер і тяжкість обвинувачення;
- наявність суспільного інтересу в забезпеченні більш швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень;
- наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні або припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень.

В угоді про визнання винуватості зазначаються її сторони, формулювання підозри або обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного, обвинуваченого щодо співробітництва у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у виді відшкодування державі збитків унаслідок учинення ним кримінального правопорушення, узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені законом, наслідки невиконання угоди, дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін.

Наслідком укладення та затвердження угоди про визнання винуватості для прокурора, підозрюваного, обвинуваченого є обмеження їх права оскарження вироку, а для підозрюваного, обвинуваченого також у його відмові від здійснення наступних таких прав як право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожен обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, також право подавати клопотання про виклик свідків і подавати докази, що свідчать на його користь.

Якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, то обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду. Прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих дій, які необхідні для збирання та фіксації доказів, що можуть бути втрачені зі спливом часу, або які не можливо буде провести пізніше без суттєвої шкоди для їх результату в разі відмови суду в затвердженні угоди.

Розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду.

Якщо угоди досягнуто під час судового провадження, то суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди.

Перед ухваленням рішення про затвердження угоди про визнання винуватості суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи правильно він розуміє:

- наявність у нього права на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожен обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права: мовчати і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення; мати захисника, зокрема на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подавати клопотання про виклик свідків і подавати докази, що свідчать на його користь;

- наслідки укладення та затвердження угод, передбачені законом;

- характер кожного обвинувачення щодо якого обвинувачений визнає себе винуватим;

- вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом.

Суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок або дії будь-яких інших обставин, ніж ті, які передбачені в угоді. Для з'ясування добровільності укладення угоди в разі необхідності суд має право витребувати документи, разом скарги підозрюваного, обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслід-

ками їх розгляду, а також викликати в судове засідання осіб та опитувати їх.

Суд перевіряє угоду на відповідність закону. **Суд відмовляє в затвердженні угоди** у випадках:

- якщо умови угоди суперечать вимогам закону, заразом допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

- якщо умови угоди суттєво не відповідають інтересам суспільства;

- якщо умови угоди порушують права, свободи або інтереси сторін або інших осіб;

- якщо є обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися;

- якщо очевидна неможливість виконання обвинуваченим узятих на себе за угодою зобов'язань;

- якщо відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

У такому разі досудове розслідування або судове провадження продовжуються у загальному порядку. Повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається.

Якщо суд переконується, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання. Вирок на підставі угоди повинен відповідати загальним вимогам до обвинувальних вироків.

Мотивувальна частина вироку на підставі угоди повинна містити тільки: формулювання обвинувачення та статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачувалася особа; відомості про укладену угоду, її реквізити, зміст та визначена міра покарання; мотиви, на яких суд ґрунтувався під час вирішення питання щодо відповідності угоди вимогам закону й ухвалення вироку, та положення закону, якими він керувався.

У резолютивній частині вироку на підставі угоди повинно міститися рішення про затвердження угоди із зазначенням її реквізитів, рішення про винуватість особи із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, рішення про призначення узгодженої сторонами міри покарання по кожному з обвинувачень та остаточна міра покарання. Вирок на підставі угоди може бути оскаржений у порядку передбаченому законом.

У випадку невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості потерпілий або прокурор відповідно мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за учинення відповідного кримінального правопорушення.

Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для судового розгляду.

Суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода, якщо особа, що звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджений не виконав умови угоди. Наслідком скасування вироку є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку в разі, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування. Ухвала про скасування вироку, яким була затверджена угода, або про відмову в цьому може бути оскаржена в апеляційному порядку. Умисне невиконання угоди є підставою для притягнення особи до відповідальності, встановленої законом.

22.2. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення

Приватне обвинувачення пройшло тривалий історичний розвиток, воно присутнє у Руській Правді, Воїнському статуті 1716 року, Статуті кримінального судочинства 1864 року, Кримінально-процесуальних кодексах, які існували в Україні. Інститут приватного обвинувачення є найстарішою формою кримінального процесу і був притаманний всім його історичним формам – обвинувальному (змагальному), інквізиційному (розшуковому) та змішаному (континентальному). Але з розвитком економічних, політичних та соціальних відносин суспільство та держава перебирає на себе функцію обвинувачення, тобто відбувається трансформація – перехід від приватних засад до публічних, які домінують у законодавстві нашої держави.

Приватне обвинувачення (у матеріальному аспекті) – це надання потерпілим відповідному органу звернення (із проханням про притягнен-

ня до відповідальності) та відомостей про факти щодо наявності суспільно небезпечного і протиправного посягання, яке підпадає під конкретний склад злочину, з можливістю його вирішення на власний розсуд. У процесуальному аспекті **приватне обвинувачення** – це регламентований законом особливий вид кримінальної процесуальної діяльності приватного обвинувача, який включає звернення до державних органів із твердженням щодо винуватості конкретної особи, подальше підтримання нею обвинувачення у суді, збирання доказів винуватості цієї особи та право відмовитися від пред'явленого обвинувачення.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає, що у випадках, коли злочин не становить значної суспільної небезпеки кримінальне провадження починається лише за заявою потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених законом, – його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених:

1) ч. 1 ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження без обтяжуючих обставин), ст. 125 (умисне легке тілесне ушкодження), ч. 1 ст. 126 (побої без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 129 (погроза вбивством без обтяжуючих обставин), ст. 132 (розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби), ч. 1 ст. 133 (зараження венеричною хворобою без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 135 (заляшення в небезпеці без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 136 (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 139 (ненадання допомоги хворому медичним працівником без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 142 (незаконне проведення дослідів над людиною без обтяжуючих обставин), ст. 145 (незаконне розголошення лікарської таємниці), ч. 1 ст. 152 (згвалтування без обтяжуючих обставин), ст. 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок), ч. 1 ст. 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 162 (порушення недоторканності житла без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 163 (порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної або іншої кореспонденції або іншої особистої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через

комп'ютер, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 164 (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 165 (ухилення від сплати коштів на утримання непрацевдатних батьків без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 168 (розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав), ч. 1 ст. 177 (порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію), ст. 180 (перешкоджання здійсненню релігійного обряду), ст. 182 (порушення недоторканності приватного життя), ч. 1 ст. 194 (умисне знищення або пошкодження майна без обтяжуючих обставин), ст. 195 (погроза знищення майна), ст. 197 (порушення обов'язків щодо охорони майна), ст. 203-1 (незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва), ч. 1 ст. 206 (протидія законній господарській діяльності без обтяжуючих обставин), ст. 219 (доведення до банкрутства – щодо дій, якими завдано шкоду кредиторам), ст. 229 (незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару), ст. 231 (незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю), ст. 232 (розголошення комерційної або банківської таємниці), ст. 232-1 (незаконне використання інсайдерської інформації – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам, свободам та інтересам окремих громадян або інтересам юридичних осіб), ст. 232-2 (приховування інформації про діяльність емітента), ч. 1 ст. 355 (примушування до виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань без обтяжуючих обставин), ст. 356 (самоправство – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян або інтересам власника), ч. 1 ст. 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж електрозв'язку, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, без обтяжуючих обставин), ст. 364-1 (зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), ст. 365-1 (перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), ст. 365-2 (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги) КК України;

2) ч. 2 ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 126 (побої і мордування за обтяжуючих обставин, за виключенням випадків, якщо такі дії вчинені групою осіб), ст. 128 (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження), ч. 1 ст. 130 (свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини), ч. 1 ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини без обтяжуючих обставин), частина друга ст. 152 (згвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ст.ст. 153–155 Кримінального кодексу України), ч. 1 ст. 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), ч. 1 ст. 286 (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 296 (хуліганство без обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж електрозв'язку, за обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї) КК України – **якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого;**

3) ст. 185 (крадіжка, окрім крадіжки, вчиненої організованою групою), ст. 186 (грабіж, окрім грабежу, вчиненого організованою групою), ст. 189 (вимагання, окрім вимагання, вчиненого організованою групою, а також поєднаного з насильством, небезпечним для життя або здоров'я особи), ст. 190 (шахрайство, окрім шахрайства, вчиненого організованою групою), ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, окрім вчиненого організованою групою, або шкода від якого завдана державним інтересам), ст. 192 (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою), ч.ч. 1, 2 ст. 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом без особливо обтяжуючих обставин), ст. 357 (викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем або їх пошкодження) КК України – **якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем або членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого.**

Потерпілий має право подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про учинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за учинення певного кримінального правопорушення.

Відшкодування шкоди потерпілому в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї.

Якщо внаслідок судового розгляду прокурор переконується, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він повинен відмовитися від обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. Копія постанови надається обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам.

У разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. У разі висловленої згоди потерпілим на підтримання обвинувачення в суді головуючий надає потерпілому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. Потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. Кримінальне провадження по відповідному обвинуваченню набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення.

Варто також зазначити, що у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може бути укладена угода про примирення між потерпілим та підозрюваним.

22.3. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб

Коли йдеться про кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб у науці кримінального процесу використовується таке поняття як імунітет.

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України не існує офіційно закріпленого терміна «імунітет», але він тривалий час використовується науковцями і практиками, часто зустрічається в юридичній літературі.

Термін «імунітет» як такий, має принаймні два значення: медико-біологічне і власне юридичне. Він походить від латинського *immunitas (immunitatis)*, що означає звільнення від чого-небудь, недоторканність, незалежність. У біології та медицині імунітетом називають несприйнятливість організму до збудників хвороби або окремих отрут.

Аналіз розвитку та становлення інституту імунітету дає підстави стверджувати про наявність двох моделей інституту парламентської недоторканності. Одну з них започатковано в Англії, а другу – у Франції. Варто зауважити, що в колишньому Радянському Союзі, а в наш час і в незалежній Україні, було фактично сприйнято саме французьку модель парламентської недоторканності.

Імунітетом часто називають непідсудність іноземної держави судам іншої держави, а також винятки із юрисдикції акредитуючої держави щодо представництв та громадян, які виконують особливі обов'язки від імені іноземних держав (глави держав і урядів, дипломати, консули та інші), а також органів та посадових осіб міжнародних організацій. Йдеться про імунітет від юрисдикції, яким користуються іноземні держави стосовно дій, учинених при здійсненні публічної влади.

У сучасній юриспруденції доволі поширеним є визначення імунітету як права особи або винятку із загальних правил щодо звільнення від певного обов'язку або покарання.

Окрім представництв і представників іноземних держав, законодавством встановлено імунітет окремих категорій громадян України. Відповідно до Конституції України статус особливої (підвищеного рівня) недоторканності мають: Президент України, народні депутати України, судді (статті 80, 105, 111, 126). Імунітети передбачені також для Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, Першого заступника і заступника Голови, головних контролерів та Секретаря Рахункової палати. Отже, є низка імунітетів громадян України, що становлять складову частину їх правового статусу як посадових осіб.

Конституційний Суд України встановив: «Вирішуючи питання щодо недоторканності певних посадових осіб, необхідно виходити з того, що встановлення додаткових порівняно з недоторканністю особи (ст. 29 Конституції України) гарантій недоторканності для окремих категорій державних посадових осіб має на меті створення належних умов для виконання покладених на них державою обов'язків та захист від незаконного втручання в їх діяльність». З огляду на це, необхідно згадати і про те, що інститут імунітету зазначених осіб має відігравати певну роль у реалізації принципу поділу влади.

Призначення імунитетів і привілеїв, передбачених нормами міжнародних договорів, полягає у створенні сприятливої обстановки в сфері міжнародних відносин і забезпеченні належних умов для здійснення відповідними представництвами та особами покладених на них функцій. Варто наголосити, що за ст. 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Особи щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження:

- народні депутати України;
- судді Конституційного Суду України, професійні судді, а також присяжні і народні засідателі на час здійснення ними правосуддя;
- кандидати у Президенти України;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Голова, інший член Рахункової палати;
- депутати місцевої ради;
- адвокати;
- Генеральний прокурор України, його заступник, прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;
- Директор та працівники Національного антикорупційного бюро України;
- член Національного агентства з питань запобігання корупції.

Затримання судді або обрання стосовно нього запобіжного заходу у виді тримання під вартою або домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом може бути здійснено лише за згодою Верховної Ради України. Притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України, його затримання або обрання стосовно нього запобіжного заходу у виді тримання під вартою або домашнього арешту не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України. Обшук, затримання народного депутата України або огляд його особистих речей і багажу, транспорту, жилого або службового приміщення, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, разом негласних слідчих дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, допускаються лише у разі, якщо Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку повідомляються:

- щодо адвокатів – відповідні кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури;
- щодо інших категорій осіб, – органи і службові особи, які їх обрали або призначили або відповідають за заміщення їхніх посад.

22.4. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх

Наявність особливого провадження, щодо кримінальних правопорушень учинених неповнолітніми, зумовлено необхідністю досягнення таких цілей:

- *кримінологічної, що полягає у запобіганні злочинам неповнолітніх;*
- *правових: установлення особливого предмета доказування; забезпечення належної правової захищеності неповнолітнього.*

Складнощі у досягненні цих цілей зумовлено віковими соціально-психологічними рисами неповнолітніх. Найбільшою мірою під час застосування кримінальних процесуальних норм має бути враховано такі характеристики: незрілість мислення; брак достатнього соціального досвіду; нестабільність психіки; підвищена емоційність; підвищена навіюваність і самонавіюваність; схильність до фантазій.

Загальні особливості кримінального процесу визначено положеннями ч. 4 ст. 14 Міжнародного акта про громадянські і політичні права, згідно з якою «стосовно неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню».

На підставі вікових соціально-психологічних характеристик неповнолітніх Генеральна Асамблея ООН розробила «Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються підправлення правосуддя щодо неповнолітніх», більше відомі як «Пекінські правила» (1985 р.). У цих Правилах передбачено: створення спеціалізованих судів у справах неповнолітніх; наявність в осіб, які здійснюють кримінальний процес у справах неповнолітніх, відповідної кваліфікації; побудову судового розгляду так, щоб він забезпечував інтереси неповнолітніх; забезпечення конфіденційності, щоб уникнути завдання шкоди неповнолітнім і через непотрібну гласність або шкоду їх репутації тощо.

Кримінальний процесуальний кодекс визначає, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється за загальними пра-

вилами, але з урахуванням особливостей передбачених законом. Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається Гл. 38 КПК.

Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, а також під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії у порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи в разі прийняття процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього.

Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми **з'ясовуються** наступні **обставини**:

- подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини учинення кримінального правопорушення);
- винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета учинення кримінального правопорушення;
- вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують або пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (ст. 91 КПК).

Окрім обставин, передбачених ст. 91 КПК у кримінальному провадженні **щодо неповнолітніх також з'ясовуються**:

- повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати під час індивідуалізації відповідальності або обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, або міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;

- ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;
- умови життя та виховання неповнолітнього;
- наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

У разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого психічного захворювання або затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза.

Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, які необхідно враховувати у разі призначення покарання і обрання заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза.

При **дослідженні умов життя та виховання** неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого належить **з'ясувати**:

- склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї;
- обстановку в школі або іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання або роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього;
- зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою.

Батьки або інші законні представники неповнолітнього беруть участь у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого.

Законні представники викликаються на судові засідання. Їхнє неприбуття не зупиняє судового провадження, окрім випадків, коли суд визнає необхідною їх участь. Вони перебувають у залі судового засідання протягом усього судового провадження, а в разі необхідності можуть бути допитані як свідки.

У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора або за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних або судових дій або усуну-

ти його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника.

Неповнолітній підозрюваний, обвинувачений повідомляється або викликається слідчим, прокурором або судом через його батьків або інших законних представників. Інший порядок допускається лише в разі, якщо це зумовлюється обставинами, встановленими під час кримінального провадження.

Допит неповнолітнього підозрюваного здійснюється згідно з загальними правилами, у присутності захисника.

У разі, якщо неповнолітній не досяг шістнадцяти років або якщо його визнано розумово відсталим, під час його допиту за рішенням слідчого, прокурора або за клопотанням захисника забезпечуються участь педагога, психолога або законного представника.

До початку допиту педагогу, психологу або законному представнику роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити запитання неповнолітньому підозрюваному.

За наявності підстав, передбачених законом, до неповнолітнього з урахуванням його вікових та психологічних особливостей, виду занять може бути застосовано один із запобіжних заходів.

Затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється, обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, передбаченим законом.

Про затримання і взяття під варту неповнолітнього негайно сповіщаються його батьки або особи, які їх замінюють.

До неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, окрім загальних запобіжних заходів, може застосовуватися передача їх під нагляд батьків, опікунів або піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі – передача їх під нагляд адміністрації цієї установи.

Передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи полягає у взятті на себе будь-ким із зазначених осіб або представником адміністрації дитячої установи письмового зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого до слідчого, прокурора, суду, а також його належну поведінку.

Передання під нагляд батьків та інших осіб можлива лише за їхньої на це згоди та згоди неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, має право відмовитися

від подальшого виконання цього зобов'язання, заздалегідь про це повідомивши.

До передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд суд зобов'язаний зібрати відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, їхні стосунки з неповнолітнім і впевнитися в тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім.

Під час відібрання зобов'язання про взяття під нагляд батьки, опікуни, піклувальники, адміністрація дитячої установи попереджаються про характер підозри, обвинувачення неповнолітньому і про їхню відповідальність у разі порушення взятого на себе зобов'язання. В разі порушення цього зобов'язання на батьків, опікунів і піклувальників накладається грошове стягнення в розмірі від 2 до 5 розмірів мінімальної заробітної плати.

Питання передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи розглядається за клопотанням прокурора за правилами обрання запобіжного заходу або за клопотанням сторони захисту під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу.

Якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім, повинна бути з'ясована можливість виділення цього кримінального провадження в окреме щодо неповнолітнього під час досудового розслідування.

Під час судового розгляду суд, вислухавши думку прокурора, захисника і законного представника неповнолітнього обвинуваченого, має право своєю ухвалою видалити його із залу судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на нього.

Після повернення неповнолітнього обвинуваченого головуючий знайомить його з результатами дослідження обставин, проведеного у його відсутності, і надає йому можливість поставити запитання особам, які були допитані у його відсутності.

Про час і місце судового розгляду за участю неповнолітнього обвинуваченого суд повідомляє відповідну службу у справах дітей та уповноважений підрозділ органів Національної поліції. Суд має право також викликати в судові засідання представників цих установ.

Представники служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції мають право заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому обвинуваченому, його законному представнику, потерпілому, свідкам, експерту і спеціалісту, висловлювати думку з приводу найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання.

Якщо під час досудового розслідування прокурор зробить висновок про можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без застосування кримінального покарання, він складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду.

Клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру може бути складене і надіслане до суду за умови, що неповнолітній обвинувачений та його законний представник проти цього не заперечують.

Під час судового розгляду суд може ухвалити рішення про застосування до неповнолітнього обвинуваченого одного з примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Неповнолітній, який учинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі **примусові заходи виховного характеру**:

- застереження;
- обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, або під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.

До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру. Тривалість обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, а також передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, або під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання, встановлюється судом, який їх призначає.

22.5. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру

Кримінальне провадження щодо *застосування примусових заходів медичного характеру*, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, провадиться у разі *наявності достатніх підстав* уважати, що:

- особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності;
- особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку.

Якщо під час досудового розслідування будуть установлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами, передбаченими цією Гл.

Кримінально-правова оцінка суспільно небезпечного діяння, вчиненого у стані неосудності, повинна ґрунтуватися лише на відомостях, які характеризують суспільну небезпеку учинених дій. При цьому не враховуються попередня судимість, факт учинення раніше кримінального правопорушення, за який особу звільнено від відповідальності або покарання, факт застосування до неї примусового заходу медичного характеру.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру провадить слідчий згідно зі загальними правилами, з урахуванням особливостей передбачених КПК.

Досудове розслідування щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у стані обмеженої осудності, провадить слідчий згідно з загальними правилами. Суд, ухвалюючи вирок, може врахувати стан обмеженої осудності як підставу для застосування примусового заходу медичного характеру.

Під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо *застосування примусових заходів медичного характеру встановлюються:*

- час, місце, спосіб та інші обставини учинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення;

– учинення цього суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення цією особою; 3) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності або психічної хвороби на час учинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення або на час досудового розслідування;

– поведінка особи і до учинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення, і після нього;

– небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою;

– характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням, кримінальним правопорушенням;

– обставини, що підтверджують, які гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення суспільно-небезпечного діяння або кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до учинення суспільно-небезпечного діяння або кримінального правопорушення або винагороди за його учинення, або є предметом суспільно-небезпечного діяння або кримінального правопорушення, разом пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя учинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення.

Особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного, обвинуваченого в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності або психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, та здійснює їх через законного представника, захисника.

Якщо характер розладу психічної діяльності або психічного захворювання особи перешкоджає проведенню процесуальних дій за її участю або участю у судовому засіданні, прокурор, суд мають право прийняти рішення про проведення відповідних процесуальних дій без участі такої особи. У кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру участь захисника є обов'язковою.

До особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом такі запобіжні заходи:

– передання на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом;

– поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Запобіжні заходи застосовуються судом до особи з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності або психічної хвороби. Застосування передбачених запобіжних заходів здійснюється згідно зі загальними правилами.

Слідчий, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть установлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час учинення суспільно небезпечного діяння була у неосудному або обмежено осудному стані, або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його учинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. До **таких обставин**, зокрема, **відносяться**:

- наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;
- поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затямарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту або пам'яті тощо).

У разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони у порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду.

Ухвала слідчого судді про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмова у такому направленні може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Кримінальне провадження, яке здійснюється у загальному порядку і кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру можуть бути об'єднані в одне або виділені в окремі кримінальні провадження за наявності відповідних підстав.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру закінчується закриттям кримінального провадження або складенням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Про закриття кримінального провадження прокурор приймає постанову, яка може бути оскаржена у відповідному порядку. Постанова про закриття кримінального провадження надсилається до місцевих органів охорони здоров'я.

Прокурор затверджує складене слідчим або самостійно складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його суду.

Судовий розгляд здійснюється одноособово суддею в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника, який може завершуватися постановленням ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру або про відмову в їх застосуванні.

У разі об'єднання в одне провадження кримінального провадження, яке здійснюється у загальному порядку, та кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру вони розглядаються в судовому засіданні в одному кримінальному провадженні з додержанням передбачених вимог. Після закінчення судового розгляду суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироку щодо обвинуваченого та ухвали щодо застосування примусового заходу медичного характеру.

Під час **постановлення ухвали** про застосування примусового заходу медичного характеру **суд з'ясовує такі питання:**

- чи мало місце суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення;
- чи вчинено це суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення особою;
- чи вчинила ця особа суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення в стані неосудності;
- чи не захворіла ця особа після учинення кримінального правопорушення на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання;
- чи варто застосовувати до цієї особи примусовий захід медичного характеру і якщо так, то який саме.

Визнавши доведеним, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності або після учинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу, яка виключає можливість застосування покарання, суд постановляє ухвалу про застосування примусового заходу медичного характеру.

Встановивши, що суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення не було вчинено або вчинено іншою особою, а також коли не доведено, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення, суд постановляє ухвалу про відмову в застосу-

ванні примусового заходу медичного характеру та закриває кримінальне провадження.

Якщо буде встановлено, що суспільно небезпечне діяння особа вчинила в стані неосудності, а на момент судового розгляду видужала або внаслідок змін у стані її здоров'я зникла потреба в застосуванні примусового заходу медичного характеру, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру може бути закрите судом також, якщо неосудність особи на момент учинення суспільно небезпечного діяння не була встановлена, а так само в разі видужання особи, яка після учинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу. У такому разі, після закриття судом кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру прокурор повинен розпочати кримінальне провадження в загальному порядку.

Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється на підставі ухвали суду, в межах територіальної юрисдикції якого застосовується цей захід або відбувається лікування.

Зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється, коли особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності, видужала або коли внаслідок змін у стані її здоров'я зникла потреба в раніше застосованих заходах медичного характеру.

Розгляд питання про продовження, зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється за письмовою заявою представника медичного закладу (лікаря-психіатра), де тримається ця особа. До подання додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів.

У разі видужання особи, яка після учинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності або інший хворобливий стан психіки, які позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, суд на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів своєю ухвалою припиняє застосування примусового заходу медичного характеру.

Постановлення ухвали суду про припинення застосування примусового заходу медичного характеру є підставою для проведення досудового розслідування або судового провадження.

У разі засудження цієї особи до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, час перебування її в медичній установі зараховується в строк відбування покарання.

Якщо на час розгляду питання про відновлення кримінального провадження закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, кримінальне провадження підлягає закриттю, якщо особа, щодо якої розглядається питання, не заперечує проти цього.

Ухвала суду про застосування або відмову в застосуванні примусового заходу медичного характеру, продовження, зміну, припинення застосування примусового заходу медичного характеру або відмова у цьому може бути оскаржена у порядку, передбаченому цим Кодексом.

На ухвалу суду про закриття кримінального провадження щодо застосування примусового заходу медичного характеру в цьому випадку можуть бути внесені заперечення, які викладаються в апеляційній скарзі, що подається за наслідками судового розгляду в загальному порядку.

22.6. Кримінальне провадження, яке містить державну таємницю

Досудове розслідування та судове провадження у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, проводяться з дотриманням вимог режиму секретності. Процесуальні рішення не повинні містити відомостей, які становлять державну таємницю.

До участі у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, допускаються особи, які мають допуск до державної таємниці відповідної форми та яким надано доступ до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв.

Доступ до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, надається захисникам та законним представникам підозрюваного, обвинуваченого, потерпілому та їхнім представникам, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику, яким надано допуск до державної таємниці та які потребують його під час здійснення своїх прав і обов'язків, передбачених

КПК, з огляду на обставини, встановлені під час кримінального провадження. Рішення про надання доступу до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв приймаються у формі наказу або письмового розпорядження керівником органу досудового розслідування, прокурором, судом.

Потерпілому та його представникам, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику забороняється робити виписки та копії з матеріалів, які містять державну таємницю.

Захисникам та законним представникам підозрюваного, обвинуваченого, забороняється робити копії з матеріалів, які містять державну таємницю.

Підозрюваний, обвинувачений, його захисник та законний представник з метою підготовки та здійснення захисту можуть робити виписки з матеріалів, що містять державну таємницю. Такі виписки опечатуються особою, якою були зроблені, у вигляді, що унеможливило ознайомлення з їх змістом. Виписки зберігаються з дотриманням вимог режиму секретності в органі досудового розслідування або суді та надаються особі, яка їх склала, на її вимогу: під час досудового розслідування – в приміщенні органу досудового розслідування, під час судового провадження – в приміщенні суду. Ознайомлення зі змістом виписок будь-кого, окрім особи, яка їх зробила, не допускається.

Матеріальні носії секретної інформації, які не долучені до матеріалів досудового розслідування, передаються в установленому законом порядку на зберігання до режимно-секретного підрозділу органу досудового розслідування.

Здійснення кримінального провадження, яке містить державну таємницю, не є підставою для обмеження прав його учасників, окрім випадків, передбачених законом та обумовлених необхідністю забезпечення охорони державної таємниці.

Проведення експертизи щодо законності віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування, підготовка висновку щодо завданої національній безпеці України шкоди у разі розголошення секретної інформації або втрати матеріальних носіїв такої інформації здійснюється посадовою особою, на яку покладено виконання функцій державного експерта з питань таємниць відповідно до закону у сфері державної таємниці. У цьому випадку на вказану особу по-

ширюються обов'язки і права, які цим Кодексом передбачено для експертів.

Якщо при проведенні експертизи використовуються методики, технології або інформація, яка містить охоронювану державою таємницю, в описовій частині висновку експертизи ці відомості не вказуються.

22.7. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському або річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні

Службовими особами, уповноваженими на учинення процесуальних дій, є:

– керівник дипломатичного представництва або консульської установи України – у випадку учинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва або консульської установи України за кордоном;

– капітан судна України – у випадку учинення кримінального правопорушення на повітряному, морському або річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Керівник дипломатичного представництва або консульської установи України, капітан судна України зобов'язаний призначити іншу службову особу, уповноважену на учинення процесуальних дій, якщо він є потерпілим унаслідок учинення відповідного кримінального правопорушення.

Службові особи, які здійснювали процесуальні дії, залучаються як свідки до кримінального провадження після його продовження на території України. Вони зобов'язуються надавати пояснення слідчому, прокурору щодо проведених процесуальних дій.

Службові особи, зобов'язані негайно провести необхідні процесуальні дії після того, як із заяви, повідомлення, самостійного виявлення або з іншого джерела їм стали відомі обставини, що можуть свідчити про учинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва, консульської установи України, на повітряному,

морському або річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Службові особи уповноважені на:

– застосування заходів забезпечення кримінального провадження у виді тимчасового вилучення майна, здійснення законного затримання особи у порядку, передбаченому КПК;

– проведення слідчих (розшукових) дій у виді обшуку житла або іншого володіння особи і особистого обшуку без ухвали суду, огляду місця учинення кримінального правопорушення в порядку, передбаченому КПК.

Клопотання прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подане не пізніше наступного робочого дня після доставлення на територію України особи, затриманої в дипломатичному представництві, консульській установі, на судні України, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено.

Керівник дипломатичного представництва або консульської установи України має право затримати особу на необхідний строк, але не більше ніж на 48 годин, і зобов'язаний надати затриманій особі доступ до отримання правової допомоги.

Капітан судна України має право затримати особу на строк, необхідний для її доставлення на територію України.

Указані службові особи, зобов'язані забезпечити доставлення затриманої особи до підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб, і повідомлення про факт законного затримання слідчому органу досудового розслідування за місцем проведення досудового розслідування в Україні.

Досудове розслідування кримінального правопорушення, вчиненого на території дипломатичного представництва або консульської установи України за кордоном, здійснюється слідчим органом досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на територію місцезнаходження центрального органу виконавчої влади у сфері закордонних справ України.

Досудове розслідування кримінального правопорушення, вчиненого на повітряному, морському або річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні, здійснюється слідчим органом досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на територію місцезнаходження порту приписки.

Контрольні запитання

1. У чому полягає зміст й значення кримінальної процесуальної форми?
2. У чому сутність уніфікації та диференціації кримінальної процесуальної форми?
3. Які види особливих порядків кримінального провадження?
4. Які є види угод у кримінальному провадженні?
5. Який порядок ініціювання та укладення угоди про примирення?
6. Які обставини враховуються при укладенні угоди про визнання винуватості?
7. Які наслідки укладення та затвердження угоди?
8. Який порядок здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення?
9. Стосовно яких осіб здійснюється особливий порядок кримінального провадження?
10. Які обставини підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх?
11. Які обставини підлягають встановленню під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
12. Який порядок застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
13. Які службові особи, уповноважені на учинення процесуальних дій у кримінальному провадженні на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському або річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні?

Рекомендована література

1. Александренко О. В. Інститут угоди про примирення у кримінальному процесі України / О. В. Александренко, А. В. Титко // Юридична наука. – 2013. – № 2. – С. 95–103.
2. Аскеров С. С. Особливий порядок кримінального провадження щодо генерального прокурора України / С. С. Аскеров // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2014. – № 4(1). – С. 310–316.

3. Власова Г. Укладання угоди про визнання вини у Сполучених Штатах Америки як форма спрощеного кримінального судочинства / Г. Власова // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 3. – С. 84–88.
4. Гідулянова Є. М. Окремі особливості прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: постановлення вироку / Є. М. Гідулянова // Митна справа. – 2014. – № 1 (2.2). – С. 176–181.
5. Дьомін Ю. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування / Ю. Дьомін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 11–19.
6. Ємець Ю. І. Судово–психологічна експертиза неповнолітніх у кримінальному провадженні: теоретичний аналіз / Ю. І. Ємець // Юридична психологія. – 2015. – № 2. – С. 214–222.
7. Карпенко М. І. Угода про примирення у кримінальному процесі / М. І. Карпенко, О. Д. Зоря, О. О. Малова // Юридична наука. – 2013. – № 6. – С. 69–77.
8. Козаченко В. І. Реалізація засади законності під час укладення угод у кримінальному провадженні України та Німеччини / В. І. Козаченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2016. – Вип. 38 (2). – С. 107–110.
9. Лань О. Ю. Обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / О. Ю. Лань // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 204–209.
10. Леоненко М. І. Кримінальне провадження на підставі угод: Україна і зарубіжний досвід / М. І. Леоненко, А. О. Коцар // Держава та регіони. Серія: Право. – 2013. – № 2. – С. 153–156.
11. Масалітіна К. С. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх в Україні / К. С. Масалітіна // Європейські перспективи. – 2015. – Вип. 4. – С. 109–113.
12. Меркулова Ю. Процесуальні та психологічні особливості укладання угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальному провадженні / Ю. Меркулова // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. – 2016. – Vol. 3, Iss. 3. – С. 135–141.
13. Мухін В. Інститут угоди про визнання винуватості у кримінальному процесі / В. Мухін, А. Штанько // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 3. – С. 46–51.
14. Новак Р. В. Поняття та значення особливих порядків кримінального провадження / Р. В. Новак // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 75–84.
15. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод. Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 року № 13 // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 1. – С. 8–24.
16. Романюк В. В. Окремі питання нормативного закріплення мети і завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх як засіб відображення його охоронної спрямованості / В. В. Романюк // Право і Безпека. – 2014. – № 1. – С. 114–119.
17. Романюк В. В. Участь педагога, психолога та лікаря у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / В. В. Романюк // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 101–109.
18. Ряшко О. В. Проблеми реформування кримінального провадження на підставі угод / О. В. Ряшко, О. В. Гулей // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 837. – С. 490–494.
19. Сівак О. В. Критерії доцільності й ефективності застосування застави як запобіжного заходу в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх / О. В. Сівак //

Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2015. – № 1 (2). – С. 221–228.

20. Тимошенко Ю. П. Особливості забезпечення прав неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) у кримінальному провадженні / Ю. П. Тимошенко, О. В. Сівак // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. – 2014. – № 2. – С. 55–59.

21. Тітко І. Угоди як інститут забезпечення реалізації приватного інтересу в кримінальному судочинстві України: окремі питання / І. Тітко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4. – С. 225–234.

22. Турман Н. Процесуальний статус та роль медіаторів при укладенні угод у кримінальному провадженні / Н. Турман // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 4. – С. 113–117.

23. Цимбал П. Приватне обвинувачення як особливий порядок кримінального провадження: історико-правові аспекти / П. Цимбал, І. Діков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 3. – С. 109–114.

24. Чернявський С. С. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: досвід застосування нового кримінального процесуального кодексу України / С. С. Чернявський // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 91–103.

25. Ященко С. О. Підстави та принципи встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості / С. О. Ященко // Наше право. – 2016. – № 1. – С. 120–128.

Тема 23

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

23.1. Суть, завдання та значення стадії виконання судових рішень

23.2. Суб'єкти, що здійснюють виконання судових рішень у кримінальних провадженнях

23.3. Набрання судовим рішенням законної сили. Порядок звернення його до виконання

23.4. Питання, які вирішуються судом під час, після виконання вироків

23.5. Порядок вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку

23.1. Суть, завдання та значення стадії виконання судових рішень

Виконання судових рішень (вироків та ухвал), які набрали законної сили є завершальною стадією кримінального провадження, яка починається після того, як судові рішення вступає в законну силу. На цій стадії реалізуються рішення суду про винність або невинуватість обвинуваченого (засудженого), про обрання винному покарання, про відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди та інші рішення сформульовані у резолютивній частині рішення.

Стадія виконання вироку містить лише ті дії і рішення суду та інших суб'єктів кримінального судочинства, які мають процесуальний характер. Уся інша діяльність щодо фактичного виконання вироку, що здійснюють органи держави, є за межами цієї стадії. Ця діяльність регламентується нормами кримінального процесуального, кримінального, кримінально-виконавчого, адміністративного та інших галузей права.

Судові рішення суд може ухвалювати у формі вироку або ухвали. Судове рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається

ся у формі вироку. Судове рішення, у якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали.

Відповідно до ст. 370 КПК судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК.

Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені належними, допустимими, достовірними та достатніми доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом.

Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Можна виділити такі **ознаки стадії** виконання судових рішень:

- на ній реалізуються рішення, сформульовані не тільки у вироку, а також в ухвалі суду;
- може виникати неодноразово у зв'язку зі зміною судових рішень або виникненням питань, які потребують судового рішення;
- не пов'язана з дослідженням загального для попередніх стадій предмета доказування;
- позбавлена контрольних функцій щодо попередніх стадій кримінального процесу;
- має суттєві особливості процесуального характеру.

Завданнями стадії виконання судового рішення є:

- звернення судового рішення до виконання;
- забезпечення, у встановлених законом випадках, повної або часткової безпосередньої реалізації судового рішення (наприклад, звільнення виправданого з-під варти в залі суду);
- вирішення встановлених законом питань, що виникають під час фактичного виконання судового рішення;
- здійснення контролю за виконанням судового рішення.

Процесуальні правовідносини, які виникають під час реалізації цих завдань, становлять **зміст стадії** виконання судового рішення.

Суб'єктами цих правовідносин, окрім суду, є: прокурор, засуджений, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник органу, що відає виконанням покарань та ін.

Підставою виконання і відбування покарання є вирок або ухвала суду, який набрав законної сили, а також закон України про амністію та акт помилування відповідно до ст. 4 КВК України.

Відтак **виконання судового рішення** – це стадія кримінального провадження, на якій суд звертає своє рішення до виконання, здійснює контроль за приведенням його відповідними органами до виконання та вирішує у встановленому законом порядку за поданням уповноважених законом службових осіб і органів, клопотанням громадських організацій і громадян та за власною ініціативою передбачені кримінальним процесуальним законом важливі правові питання, які виникають у зв'язку і при його виконанні.

Ця стадія **характеризується низкою важливих положень**, до яких належать:

- обов'язковість виконання судових рішень для всіх державних і громадських структур, посадових осіб і громадян;
- оперативність звернення і приведення судового рішення до виконання;
- можливість зміни рішень суду щодо покарання під час виконання вироку за наявності встановлених законом для цього підстав;
- участь громадськості у вирішенні судом питань, пов'язаних із виконанням судового рішення.

23.2. Суб'єкти, що здійснюють виконання судових рішень у кримінальних провадженнях

Органами виконання покарань є: центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, його територіальні органи управління, кримінально-виконавча інспекція.

Установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії), слідчі ізолятори у випадках передбачених КВК.

Кримінально-виконавчі установи поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії).

Виправні колонії поділяються на колонії мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки.

Органи державної виконавчої служби виконують покарання у виді конфіскації майна.

Кримінально-виконавча інспекція виконує покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною

діяльністю, громадських робіт, виправних робіт та повідомляє суд, який ухвалив вирок, про прийняття вироку до виконання та про закінчення виконання таких покарань у триденний термін.

Військові частини, гауптвахти виконують покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, службового обмеження для військовослужбовців, засуджених за злочини невеликої тяжкості, арешту з утриманням засуджених на гауптвахтах, а також здійснюють контроль за поведінкою засуджених військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

Арештні дома виконують покарання у виді арешту. В арештних домах тримаються повнолітні особи, а також неповнолітні, яким на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років і які засуджені за злочини невеликої тяжкості.

Виправні центри виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким цей вид покарання призначено у порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) та ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК України)

Дисциплінарний батальйон виконує покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні засуджених військовослужбовців строкової служби, військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовців, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період (окрім військовослужбовців-жінок).

У виправних колоніях виконуються покарання у виді позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі.

Засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправних колоніях:

– *мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання* – засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також особи, переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки у порядку, передбаченому цим Кодексом;

– *мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання* – чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості; жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. У виправній колонії цього виду можуть відбувати покарання також засуджені, переведені

з виховних колоній у порядку переведення засуджених із виховної колонії до виправної колонії (ст. 147 КВК). У секторі середнього рівня безпеки виправної колонії цього виду можуть відбувати покарання також жінки, засуджені до довічного позбавлення волі;

– *середнього рівня безпеки* – жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за учинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі; засуджені, переведені з колоній максимального рівня безпеки у порядку, передбаченому КВК. У секторі максимального рівня безпеки виправної колонії цього виду можуть відбувати покарання також чоловіки, засуджені до довічного позбавлення волі;

– *максимального рівня безпеки* – чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; чоловіки, засуджені за учинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, переведені з колоній середнього рівня безпеки у порядку, передбаченому цим Кодексом.

Слідчі ізолятори виконують функції виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки стосовно засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування.

Виховні колонії виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх.

23.3. Набрання судовим рішенням законної сили. Порядок звернення його до виконання

Набрання судовим рішенням законної сили є необхідною умовою для його виконання.

Загалом правилом вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано.

У разі подання апеляційної скарги судове рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції. Якщо строк апеляційного оскарження буде поновлено, вважається, що вирок або ухвала суду, ухвала слідчого судді не набрала законної сили.

Судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій, Верховного Суду України набирають законної сили з моменту їх проголошення.

У кримінальному процесуальному законодавстві передбачені випадки, коли судові рішення не підлягає оскарженню. Ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені, набирають законної сили з моменту їх оголошення.

Згідно зі ст. 533 КПК вирок або ухвала суду, які Набрали законної сили, обов'язкові для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для усіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України.

Щодо **порядку виконання судових рішень** у кримінальному провадженні, то у разі необхідності спосіб, строки і порядок виконання можуть бути визначені у самому судовому рішенні.

Судове рішення, яке набрало законної сили або яке належить виконати негайно, підлягає безумовному виконанню.

Виправдувальний вирок або судове рішення, що звільняє обвинуваченого з-під варті, виконуються в цій частині негайно після їх проголошення в залі судового засідання.

У разі поновлення судом апеляційної інстанції строку апеляційного оскарження одночасно вирішується питання про зупинення виконання вироку або ухвали.

Зазвичай процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у кримінальному провадженні, вирішує суддя суду першої інстанції одноособово.

Судове рішення, що набрало законної сили, здебільшого, **звертається до виконання** не пізніш як **через три дні** з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної або касаційної інстанції або Верховного Суду України.

Суд зобов'язаний видати розпорядження про виконання судового рішення та надіслати його копію відповідному органу або установі, на які покладено обов'язок виконати судове рішення.

Підставою для виконання суб'єктом державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань **судово-**

го рішення, що набрало законної сили, є його примірник в електронній формі, надісланий суб'єкту державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань у порядку інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром судових рішень та Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, затвердженому Міністерством юстиції України спільно з Державною судовою адміністрацією України.

У разі якщо судове рішення або його частина підлягає виконанню органами державної виконавчої служби, приватним виконавцем, суд видає виконавчий лист, який звертається до виконання у порядку, передбаченому законом про виконавче провадження.

Органи, особи, які виконують судове рішення, повідомляють суд, який постановив судове рішення, про його виконання.

До набрання обвинувальним вироком законної сили обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою, не може бути переведений у місце позбавлення волі в іншу місцевість.

Отже, набрання вироком законної сили означає, що він став таким же обов'язковим для виконання фізичними і юридичними особами, яких він стосується, як і закон. Зокрема, засуджений зобов'язаний відбути призначене йому за вироком суду покарання, відшкодувати завдану його діями матеріальну шкоду, сплатити процесуальні витрати, виконати інші рішення суду. За ухилення засудженого від відбування покарання настає кримінальна відповідальність або заміна покарання більш суворим.

Набрання вироком законної сили зобов'язує суд звернути вирок до виконання, а органи, уповноважені на це законом, – привести вирок до виконання в межах виду і міри покарання, зазначених у вирокі. Виправдувальний вирок, що набрав законної сили, зобов'язує фізичних і юридичних осіб уважати виправданого невинуватим у вчиненні злочину.

Суд, що виправдав підсудного, зобов'язаний вжити заходів до відшкодування шкоди, завданої незаконним притягненням особи до кримінальної відповідальності, затриманням, застосуванням запобіжного заходу. Відповідно до ст. 31 ЦПК України, вирок суду в кримінальній справі, який набрав законної сили, є обов'язковим і для суду, який розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, щодо якої відбувся вирок суду, у питаннях, або мали місце ці дії та або вчинені вони цією особою.

Національне законодавство встановлює певні особливості щодо **виконання окремих видів покарань**.

Якщо особа засуджена до покарання у виді **штрафу**, то вона зобов'язана сплатити штраф у місячний строк після Набрання вироком суду законної сили і повідомити про це кримінально-виконавчій інспекції за місцем проживання шляхом пред'явлення документа про сплату штрафу (ст. 26 КК України).

Якщо особа засуджена до покарання у виді **позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу**, то суд, який постановив вирок про позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, після набрання ним законної сили направляє копію вироку органів або посадовій особі, які присвоїли це звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас (ст. 29 КК України).

Якщо особа засуджена до покарання у виді **позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю** призначеного як основне покарання, а також як додаткове до основних покарань, то його виконання покладається на кримінально-виконавчу інспекцію, а проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого – на органи Національної поліції (ч. 1 ст. 30 КК України).

Якщо особа засуджена до покарання у виді **позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю** призначеного як додаткове покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, під час відбування основного покарання, то його виконання покладається на адміністрацію арештного дому, кримінально-виконавчої установи, командування дисциплінарного батальйону, військової частини або начальника гарнізону (ч. 2 ст. 30 КК України).

Якщо особа засуджена до покарання у виді **громадських робіт**, то вирок суду приводиться до виконання не пізніше десятиденного строку з дня набрання вироком законної сили або звернення його до виконання. Контроль за виконанням покарання у виді громадських робіт покладається на кримінально-виконавчу інспекцію, а проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого – на органи Національної поліції (ст. 36 КК України).

Якщо особа засуджена до покарання у виді **виправних робіт**, то вирок суду приводиться до виконання не пізніше десятиденного строку

з дня набрання вироком законної сили або звернення його до виконання. Покарання у виді виправних робіт відбувається на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності за місцем роботи засудженого. Контроль за виконанням покарання у виді виправних робіт покладається на кримінально-виконавчу інспекцію, а проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого – на органи Національної поліції (ст. 41 КК України).

Якщо особа засуджена до покарання у виді **службових обмежень для військовослужбовців**, то суд, який постановив вирок про службове обмеження для військовослужбовця, після набрання ним законної сили направляє копію вироку командирі військової частини, де проходить службу засуджений військовослужбовець. Після одержання копії вироку командир військової частини видає відповідний наказ, у якому зазначається розмір відрахувань у доход держави з грошового утримання засудженого військовослужбовця, строк, протягом якого він не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а також який строк не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

Наказ оголошується по військовій частині і доводиться до відома засудженого військовослужбовця. Про прийняття вироку до виконання командир військової частини протягом трьох днів сповіщає суд, який постановив вирок (ст. 47 КК України).

Якщо особа засуджена до покарання у виді **конфіскації майна**, то суд, який постановив вирок, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, після набрання ним законної сили надсилає виконавчий лист, копію опису майна і копію вироку для виконання органу державної виконавчої служби, про що сповіщає відповідну фінансову установу. У разі відсутності в справі опису майна засудженого надсилається довідка про те, що опису майна не проводилося. Виконання покарання у виді конфіскації майна здійснюється органом державної виконавчої служби за місцезнаходженням майна відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» (ст. 48 КК України).

Особи засуджені до покарання у виді **арешту** відбувають його, зазвичай, за місцем засудження в арештних домах, а військовослужбовці – на гауптвахтах (ст. 50 КК України).

Особи, які засуджені до **обмеження волі**, відбувають покарання у виправних центрах, зазвичай, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їх місця проживання до засудження (ст. 56 КК України).

Покарання у виді **тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців** виконується дисциплінарним батальйоном (ст. 71 КК України).

Якщо особа засуджена до **позбавлення волі**, то вид колонії визначається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань.

Особи, засуджені до позбавлення волі, направляються для відбування покарання не пізніше десятиденного строку з дня Набрання вироком законної сили або з дня надходження із суду розпорядження про виконання вироку, який Набрав законної сили (ст.ст. 86, 87 КК України).

23.4. Питання, які вирішуються судом під час, після виконання вироків

Згідно зі ст. 537 КПК, суд **під час виконання вироків** може вирішувати наступні **питання**:

- про відстрочку виконання вироку;
- про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання;
- про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким;
- про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;
- про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років;
- про звільнення від покарання за хворобою;
- про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення;
- про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком;
- про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку;
- про заміну покарання відповідно до ч. 5 ст. 53, ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62 КК України;
- про застосування покарання за наявності кількох вироків;
- про тимчасове залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідуван-

ня кримінальних правопорушень, учинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, або у зв'язку з розглядом справи в суді;

- про звільнення від покарання і пом'якшення покарання у випадках, передбачених ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України;

- інші питання про різні сумніви і суперечення, що виникають під час виконання вироку.

Вирішення питань щодо **відстрочки виконання вироку** регламентовані ст. 536 КПК. Так, виконання вироку про засудження особи до виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі може бути відстрочено у разі:

- тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання, – до його видужання;

- вагітності засудженої або за наявності у неї малолітньої дитини – на час вагітності або до досягнення дитиною трьох років, якщо особу засуджено за злочин, що не є особливо тяжким;

- якщо негайне відбування покарання може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї через особливі обставини (пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї тощо) – на строк, встановлений судом, але не більше одного року з дня набрання вироком законної сили.

Відстрочка виконання вироку не допускається щодо осіб, засуджених за тяжкі (окрім випадків, вагітності засудженої або за наявності у неї малолітньої дитини - на час вагітності або до досягнення дитиною трьох років) та особливо тяжкі злочини незалежно від строку покарання.

Порядок вирішення питання про **умовно-дострокове звільнення від відбування покарання** передбачене у ст. 81 КК. Зокрема, воно може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення та відбув:

- не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, окрім корупційних злочинів, а також за необережний тяжкий злочин;

- не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний злочин середньої тяжкості, умисний тяжкий злочин або необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

– не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Питання **про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким** може бути вирішене судом щодо осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, у порядку ст. 82 КК. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення та після фактичного відбуття засудженим:

– не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, окрім корупційних злочинів, а також за необережний тяжкий злочин;

– не менше половини строку покарання, призначеного судом за корупційний злочин середньої тяжкості, умисний тяжкий злочин або необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

– не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Питання **про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років** вирішується у порядку ч.ч. 1–3 ст. 82 КК України щодо:

– засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, окрім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може звільнити від відбування покарання в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку;

– до засудженої, яка має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або яка має можливість самотійно забезпечити належні умови для виховання дитини.

Питання **про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років** вирішується у порядку ч.ч. 4–6 ст. 82 КК України вирішується так:

– після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким покаранням або направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання;

– якщо засуджена, яка була звільнена від відбування покарання, відмовляється від дитини, передала її у дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, суд може за поданням контролюючого органу направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком;

– якщо в період звільнення від відбування покарання засуджена вчинила новий злочин, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у ст.ст 71 і 72 КК України.

Питання **про звільнення від покарання за хворобою** вирішується у порядку передбаченому ст. 84 КК України у таких випадках:

– якщо особа захворіла під час відбування покарання на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру;

– якщо особа захворіла після учинення злочину або постановлення вироку на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи;

– якщо військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання.

У разі одужання цих осіб, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. В разі цього час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання.

Питання **про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення** вирішується у порядку передбаченому ст. 117 КВК України та може бути застосоване до засуджених до позбав-

лення волі осіб, які мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, та тих, які не пройшли повного курсу лікування і відмовляються від нього. Адміністрацією колонії застосовуються призначені судом примусові заходи медичного характеру або примусове лікування про що нею до суду вноситься подання про застосування до такої особи примусового лікування.

Згідно зі ст. 540 КПК, час перебування засудженого в лікувальній установі під час відбування покарання у виді позбавлення волі зараховується у строк позбавлення волі.

Питання **про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком** вирішується ч.ч. 2 і 3 ст. 78 КК України. Зокрема, якщо засуджений, що звільнений від відбування покарання з випробуванням не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання. У разі учинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в ст.ст. 71 і 72 КК України.

Питання **про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку** вирішується ч. 1 ст. 78 КК якщо після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання.

Питання **про заміну покарання** відповідно до ч.5 ст. 53, ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62 КК України може вирішуватись:

– у разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати – суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років;

– у разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати – суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів дохо-

дів громадян у таких межах: *від одного до п'яти років позбавлення волі* – у випадку призначення штрафу за учинення злочину середньої тяжкості; *від п'яти до десяти років позбавлення волі* – у випадку призначення штрафу за учинення тяжкого злочину; *від десяти до дванадцяти років позбавлення волі* – у випадку призначення штрафу за учинення особливо тяжкого злочину.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше встановлених меж, суд замінює покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості;

– у разі невиконання покарання у виді виправних робіт особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку суду, суд може замінити штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт;

– у разі застосування покарання у виді службового обмеження, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі або позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк;

– у разі застосування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні до військовослужбовців строкової служби, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період (окрім військовослужбовців-жінок), на строк від шести місяців до двох років якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

Питання ***про застосування покарання за наявності кількох вироків*** вирішується у ст. 71 КК України. Так, якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив новий злочин, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком.

Під час складання покарань за сукупністю вироків загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК України. У разі складання покарань у виді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, не повинен перевищувати

п'ятнадцяти років, а у випадку, якщо хоча б один із злочинів є особливо тяжким, загальний строк позбавлення волі може бути більшим п'ятнадцяти років, але не повинен перевищувати двадцяти п'яти років. У разі складання покарань у виді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, визначається шляхом поглинення менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

Призначене хоча б за одним із вироків додаткове покарання або невідбута його частина за попереднім вирокком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків.

Остаточне покарання за сукупністю вироків, окрім випадків, коли воно визначається шляхом поглинення одного покарання іншим, призначеним у максимальному розмірі, має бути більшим від покарання, призначеного за новий злочин, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вирокком.

Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив два або більше злочинів, суд призначає покарання за ці нові злочини за правилами, передбаченими у ст. 70 КК України, а потім до остаточного покарання, призначеного за сукупністю злочинів, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вирокком у межах, встановлених у ч. 2 ст. 71 КК України.

Щодо питання про тимчасове залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, або у зв'язку з розглядом справи в суді, то воно регулюється ст. 90 КВК України. Відповідно до неї засуджений у разі необхідності провадження слідчих дій у кримінальному провадженні про кримінальне правопорушення, вчинене іншою особою або цією ж особою, за яке вона не була засуджена, або у зв'язку з розглядом справи в суді може бути тимчасово залишений у слідчому ізоляторі або переведений з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора.

Питання про звільнення від покарання і пом'якшення покарання виникає у випадках:

– якщо особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання (ч. 2 ст. 71 КК України);

– якщо призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. У разі якщо така межа передбачає більш м'який вид покарання, відбуте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими ч. 1 ст. 72 КК України.

Щодо вирішення інших питань про різні сумніви і суперечності, що виникають під час виконання вироку, то лише у Пленумі Верховного Суду у своїй Постанові № 11 від 21 грудня 1990 р. «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків» визначено перелік питань, які виникають при виконанні вироків внаслідок їх недоліків. Зокрема в цій постанові зазначено, що суди вправі вирішувати такі питання, які виникають при виконанні вироків внаслідок їх недоліків: 1) про застосування акта амністії, якщо його застосування є обов'язковим і суд при постановленні вироку не обговорював цього питання; 2) про звільнення з-під варти особи, засудженої до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, якщо підсудний був під вартою і суд не вирішив питання про зміну запобіжного заходу; 3) про скасування запобіжного заходу, якщо при виправданні підсудного або засудженні його зі звільненням від покарання суд у вироку не вказав про його скасування; 4) про зарахування попереднього ув'язнення в строк відбуття покарання, якщо таке зарахування не проведено судом або допущено неточність при його обчисленні; 5) про скасування заходів по забезпеченню цивільного позову або можливої конфіскації майна, якщо при винесенні виправдувального вироку або відмові у позові або незастосуванні конфіскації вироком ці заходи не скасовані; 6) про виключення з акта опису майна, на яке за законом не допускається звернення стягнення, якщо у вироку не вирішено питання про це майно; 7) про долю речових доказів, якщо її не вирішено вироком суду; 8) про визначення розміру і розподілення судових витрат, якщо суд не вирішив цих питань; 9) про оплату праці захисника; 10) про долю неповнолітніх дітей засудженого, які залишилися без догляду, і передачу їх для піклування установам, родичам або іншим особам, якщо у вироку нема такого рішення; 11) про уточнення посади або виду діяльності, якщо при призначенні покарання (основного або додаткового) у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю допущено неточні, неконкретні формулювання; 13) про усунення неточностей, допущених у вироку при написанні прізвища, імені, по батькові або інших біографічних даних засудженого,

а також описок та арифметичних помилок, коли вони очевидні і виправлення їх не стосується суті вироку і не тягне погіршення становища засудженого.

Питання, які вирішуються судом після виконання вироку передбачені ст. 538 КПК, зокрема **про зняття судимості з особи** за її клопотанням після відбуття покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі.

Категорія судимості є кримінально-правовим явищем і полягає в тому, що якщо особа після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, то суд може зняти з неї судимість до закінчення встановлених строків у ст. 89 КК України лише після закінчення не менш як половини строку погашення судимості.

Зняття судимості до закінчення встановлених строків не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі, а також корупційні злочини.

23.5. Порядок вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку

Щодо процедури **вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку**, які можуть виникати під час та після виконання вироку, то вони вирішуються судом за клопотанням (поданням) прокурора, засудженого, його захисника, законного представника, органу або установи виконання покарань, а також інших осіб, установ або органів.

Потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та інші особи мають право звертатися до суду з клопотаннями про вирішення питань, які безпосередньо стосуються їх прав, обов'язків або законних інтересів.

Клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, подається:

– до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, – у разі необхідності вирішення питань, передбачених п.п. 2–4, 6, 7 (окрім клопотання про припинення примусового лікування, яке подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться установа або заклад, у якому засуджений перебуває на лікуванні) ч. 1 ст. 537 КПК;

– до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого виконується вирок, – у разі необхідності вирішення питань, передбачених

п.п. 10 (у частині клопотань про заміну покарання відповідно до ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62 КК), 11, 13 ч. 1 ст. 537 КПК;

– до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого проживає засуджений, – у разі необхідності вирішення питань, передбачених п.п. 5, 8, 9 ч. 1 ст. 537 КПК;

– до суду, який ухвалив вирок, – у разі необхідності вирішення питань, передбачених п.п. 1, 10 (в частині клопотання про заміну покарання відповідно до ч. 5 ст. 53 КК), 12 (у разі якщо вирішення питання необхідне в зв'язку із здійсненням судового розгляду, воно вирішується судом, який його здійснює), 14 ч. 1 ст. 537, ст. 538 КПК.

Клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, розглядається протягом десяти днів з дня його надходження до суду суддею одноособово згідно з правилами судового розгляду, передбаченими ст.ст. 318–380 КПК, з урахуванням положень Розділу VIII КПК.

У судові засідання викликаються засуджений, його захисник, законний представник, прокурор. Про час та місце розгляду клопотання (подання) повідомляються орган або установа виконання покарань, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженого; лікарська комісія, що дала висновок стосовно питань застосування до засудженого примусового лікування або його припинення, у разі розгляду відповідних питань; спостережна комісія, служба у справах дітей, якщо розглядається погоджене з ними клопотання; цивільний позивач і цивільний відповідач, якщо питання стосується виконання вироку в частині цивільного позову, інші особи у разі необхідності.

Неприбуття в судові засідання осіб, які були належно повідомлені про місце та час розгляду клопотання (подання), не перешкоджає проведенню судового розгляду, окрім випадків, коли їх участь визнана судом обов'язковою або особа повідомила про поважні причини неприбуття.

За наслідками розгляду клопотання (подання) суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. Оскарження прокурором ухвали суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким зупиняє її виконання.

У разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням розгляд повторного клопотання з цього самого питання щодо осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини

до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених – не раніше як через шість місяців.

У разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо зняття судимості розгляд повторного клопотання з цього ж питання може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову.

У разі задоволення клопотання про звільнення від подальшого відбування покарання засудженим, який захворів на психічну хворобу під час відбування покарання, суддя вправі застосувати примусові заходи медичного характеру відповідно до ст.ст. 92–95 КК України.

Контрольні запитання

1. У чому полягає суть стадії виконання судових рішень?
2. Які завдання виконуються на стадії виконання судових рішень?
3. У чому полягає значення стадії виконання судових рішень?
4. Назвіть суб'єктів, що здійснюють виконання судових рішень у кримінальних провадженнях.
5. Який порядок набрання судовим рішенням законної сили?
6. Який порядок звернення судового рішення до виконання?
7. Які питання вирішуються судом під час та після виконання вироків?
8. Який порядок вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку?

Рекомендована література

1. Арушанян К. Прокурор у кримінальному провадженні з перегляду ухвал, постановлених на стадії виконання судових рішень / К. Арушанян // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 2. – С. 71–77.
2. Митрофанов І. Проблеми виконання судового рішення як стадії реалізації кримінальної відповідальності / І. Митрофанов // Віче. – 2010. – № 2. – С. 20–22.
3. Мороз В. П. Щодо доцільності запровадження у кримінальне законодавство України правової охорони виконання рішень міжнародних судових установ / В. П. Мороз // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1. – С. 356–370.

4. Підгородинська А. В. Визнання та виконання іноземних судових рішень як спосіб міжнародного співробітництва у кримінальному процесі / А. В. Підгородинська // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 66. – С. 483–488.
5. Підгородинська А. В. Історія становлення визнання і виконання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів в кримінальному процесі у системі міжнародного співробітництва в кримінальному судочинстві / А. В. Підгородинська // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2012. – № 24. – С. 582–589.
6. Романишин О. Р. Характеристика системи кримінально-правової охорони порядку виконання судових рішень у кримінальному провадженні / О. Р. Романишин // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 269–273.
7. Шевченко Е. В. Історичні та сучасні аспекти виконання судових рішень у кримінальному провадженні Франції та Німеччини / Е. В. Шевченко // Університетські наукові записки. – 2013. – № 3. – С. 513–517.
8. Шевченко Е. В. Поняття виконання судових рішень у кримінальному провадженні / Е. В. Шевченко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 337–340.
9. Шевченко Е. Зміст стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні / Е. Шевченко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 4. – С. 111–116.

Тема 24

МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ДОПОМОГА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

24.1. Поняття, завдання та правова основа міжнародного співробітництва під час кримінального провадження

24.2. Процесуальний порядок надання міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій

24.3. Сутність видачі (екстрадиції) особи, яка вчинила злочин

24.4. Кримінальне провадження у порядку перейняття

24.5. Визнання та виконання вироків іноземних судів та передання засуджених осіб

24.1. Поняття, завдання та правова основа міжнародного співробітництва під час кримінального провадження

Безперервний розвиток економічних, політичних та культурних зв'язків держав супроводжуються перманентним розповсюдженням злочинності, боротьба з якою визнається всім світовим товариством, оскільки міжнародна і національна злочинність, враховуючи її найбільш загрозливі вияви, створює постійний ризик ескалації насильства, порушення прав людини, безпеки народів, державним відносинам.

Одним із найбільш негативних наслідків є інтернаціоналізація злочинності, тобто поширення її типових ознак та виявів у країнах та регіонах, для яких вони не були характерними. У зв'язку з чим, компетентні органи однієї держави все частіше звертаються за допомогою до компетентних органів іншої держави у ході розслідування злочинів.

КПК за редакцією від 13 квітня 2012 р. містить окремий Розділ IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження», що охоплює з'ясування таких окремих положень, що стосуються загальних

засад міжнародного співробітництва, міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), кримінального провадження у порядку перейняття, визнання та виконання вироків іноземних судів та передання засуджених осіб.

Відповідно до ст. 542 КПК (за редакцією від 13 квітня 2012 року) **міжнародне співробітництво** – це діяльність уповноважених органів під час кримінального провадження, що полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків.

Важливою формою міжнародної взаємодії між державами по боротьбі зі злочинністю є співробітництво в сфері судочинства по кримінальним правопорушенням різних видів. Така форма співпраці має назву міжнародної правової допомоги.

Міжнародна правова допомога є офіційною діяльністю державних органів, яка здійснюється на підставі міжнародних договорів. Договори про правову допомогу забезпечують найповніше здійснення національної юрисдикції й уникнення конфлікту юрисдикцій – саме з цією метою держави їх укладають. З появою міжнародних судових органів міжнародні договори можуть передбачати можливість надання правової допомоги для здійснення міжнародної кримінальної юрисдикції.

Організацію по наданню міжнародної допомоги здійснюють компетентні органи суверенних держав. До уповноважених (центральных) органів в Україні відповідно до ст. 545 КПК відносяться: Генеральна прокуратура України та Міністерство юстиції України.

У міжнародному та національному праві органами юстиції вважаються: органи прокуратури в особі відповідних прокурорів; орган досудового розслідування в особі слідчих та начальників слідчих підрозділів; суди загальної юрисдикції; Міністерство юстиції України і його відповідні органи та установи кримінально-виконавчої системи Міністерства юстиції України.

З метою підтримки органів юстиції може використовуватися допомога національних центральных бюро (НЦБ) Інтерполу. Зазначені бюро Інтерполу є такими, що пов'язують Інтерпол з поліціями держав – членів Інтерполу. Вони є головними пунктами для підтримки міжнародної поліцейської співпраці. Діяльність Інтерполу заснована в 1923 році з метою

реалізації потреб держав під час узгодження та координації сумісних зусиль для боротьби з міжнародною та національною злочинністю. Серед членів цієї потужної організації більше 200 держав. СРСР було прийнято до Інтерполу у 1990 році. Україна є членом цієї організації як правонаступник СРСР.

Правову основу міжнародної співпраці в сфері судочинства із кримінальних правопорушень становлять Конституція України, загальнови́знані засади та норми міжнародного права та міжнародні договори України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про прокуратуру», «Про міжнародні договори України», щодо ратифікації міжнародних договорів України про правову допомогу із кримінальних правопорушень, що встановлюють загальні та спеціальні правила, з урахуванням яких повинна реалізовуватися міжнародна взаємодія із кримінальних правопорушень різноманітних видів.

Головним міжнародними правовими актами є: Устав ООН, Загальна декларація прав людини, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН (1948 р.), Європейська конвенція про захист прав і основних свобод 1950 р., Віденська конвенція 1969 р. про право міжнародних договорів, що вступила в дію у 1980 р., типові договори про взаємодопомогу в галузі кримінального правосуддя, про перейняття кримінального провадження та видачу, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН (1990 р.), Конвенція ООН 2000 р. проти транснаціональної злочинності, а також інші міжнародні акти ООН та інших міжнародних організацій.

Міжнародні договори із правової допомоги переважно є двосторонніми. В окремих випадках, за умови наявності певних інтеграційних відносин, питання правової допомоги вирішують на підставі багатосторонніх угод. Україна, наприклад, бере участь у двох таких системах міжнародної правової допомоги – СНД і Раді Європи. У межах СНД це один багатосторонній договір – Конвенція про правову допомогу у правових відносинах із цивільних, сімейних та кримінальних справ 1993 р. У межах Ради Європи укладено низку договорів: Конвенцію про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 р., Конвенцію про видачу правопорушників 1957 р., Конвенцію про репатріацію неповнолітніх 1970 р., Конвенцію про передачу заяв про правову допомогу 1977 р., Конвенцію про передачу провадження у кримінальних справах 1972 р., Конвенцію про передачу засуджених 1983 р. тощо.

Договори про правову допомогу зазвичай регулюють такі питання, як екстрадиція, виконання іноземного судового рішення, виконання окремого процесуального доручення, а також питання колізійного права.

Інколи це можуть бути інші питання, наприклад обмін інформацією відповідно до Європейської Конвенції про інформацію відносно іноземного законодавства 1968 р.

Перелік напрямів правової допомоги, які включено до конкретного договору, залежить від домовленості між державами: це може бути екстрадиція, причому окремої групи осіб, правова допомога у кримінальних справах. Питання правової допомоги можуть бути включені до міжнародних договорів про уніфікацію кримінального законодавства. Прохання про надання правової допомоги може бути відхилено, якщо надання такої допомоги може зашкодити суверенітету або безпеці або суперечить законодавству держави, що робить запит.

24.2. Процесуальний порядок надання міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій

Якщо під час кримінального провадження виникла необхідність у проведенні на території іншої держави огляду, виїмки, допиту або інших процесуальних дій, передбачених КПК, то слідчий, прокурор або суд України, в провадженні якого знаходяться матеріали, надсилає на ім'я уповноваженого (центрального) органу України запит про необхідність у здійсненні міжнародної допомоги.

У міжнародних договорах про правову допомогу запит про правову допомогу називається дорученням, вимогою або проханням.

Алгоритм дій щодо оформлення запиту про міжнародно-правову допомогу. Оформлення запиту про міжнародно-правову допомогу судом, прокурором або слідчим із погодженням із прокурором на направлення його до уповноваженого (центрального) органу України. Розгляд запиту уповноваженим (центральним) органом України на предмет обґрунтованості і відповідності вимогам законів та міжнародних договорів України.

Уповноважений (центральный) орган України протягом десяти днів надсилає:

- запит уповноваженому (центральному) органу запитуваної сторони безпосередньо або дипломатичним шляхом;
- усі матеріали повертаються відповідному органу України (автору запиту) з викладом недоліків (для їх усунення).

Отже, у разі якщо, уповноважений (центральний) орган України вважатиме обґрунтованим запит слідчого, прокурора або суду, він прийме рішення про направлення запиту іноземній державі. Так, протягом десяти днів уповноважений (центральний) орган України надсилає запит уповноваженому (центральному) органу запитуваної (яку запитують) сторони безпосередньо або дипломатичним шляхом.

Запит про правову допомогу надсилається іноземній державі на підставі міжнародного договору України, а у разі, якщо Україна не є суб'єктом договірних відносин з певною іноземною державою, то на підставі принципу взаємності (ч. 3 ст. 544 КПК від 13 квітня 2012 р.).

Цей принцип означає, що уповноважений (центральний) орган України, направляючи до такої держави запит, письмово гарантує запитуваній стороні розглянути в майбутньому її запит про надання такого самого виду міжнародної правової допомоги.

Своєю чергою, уповноважений (центральний) орган України розглядає запит іноземної держави лише за наявності письмової гарантії запитуючої сторони прийняти і розглянути в майбутньому запит України на засадах взаємності.

За відсутності міжнародного договору з відповідною державою уповноважений (центральний) орган України надсилає запит про надання міжнародної правової допомоги до Міністерства закордонних справ України для подальшого передання його компетентному органу запитуваної сторони дипломатичним шляхом.

Міжнародними договорами та ст. 552 КПК докладно передбачено зміст та правову форму запиту про правову допомогу, що складається в письмовому вигляді.

Запит містить:

- назву органу, який звертається за допомогою, та компетентного органу запитуваної сторони;
- посилання на відповідний міжнародний договір або на дотримання засади взаємності;
- найменування кримінального провадження, щодо якого запитується міжнародна правова допомога;
- стислий опис кримінального правопорушення, що є предметом кримінального провадження, та його правову кваліфікацію;
- відомості про повідомлену підозру, обвинувачення з викладенням повного тексту відповідних статей Кримінального кодексу України;
- відомості про відповідну особу, зокрема її ім'я та прізвище, процесуальний статус, місце проживання або перебування, громадянство,

інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту, а також зв'язок цієї особи із предметом кримінального провадження;

– чіткий перелік запитуваних процесуальних дій та обґрунтування їхнього зв'язку із предметом кримінального провадження;

– відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, і обґрунтування цієї необхідності;

– інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту або передбачені міжнародним договором або вимогою компетентного органу запитованої сторони.

Варто зауважити, що до запиту про допит особи як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого додається належно засвідчений витяг відповідних статей КПК з метою роз'яснення особі її процесуальних прав і обов'язків. До запиту також додається перелік питань, які доцільно поставити особі, або відомості, які необхідно отримати від особи.

До запиту про проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту або конфіскації майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається судом згідно з КПК, то додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах.

Згідно з зазначеними п.п. 4, 5, 8 ч. 2 ст. 552 КПК не вимагається надання інформації до запиту про вручення особі документів або викликів до суду.

Вимоги ст. 556 КПК створюють передумови для використання принципу конфіденційності під час міжнародної допомоги.

Конфіденційність (англ. *confidentiality, privacy*) – властивість не підлягати розголосі, довірливість, секретність, приватність.

Так, на прохання запитуючої (яка запитує) сторони уповноважений (центральний) орган України має право вжити додаткових заходів для забезпечення конфіденційності факту отримання запиту про міжнародну правову допомогу, його змісту та відомостей, отриманих у результаті його виконання.

Відповідно до ст. 553 КПК наслідками виконання запиту в іноземній державі відповідно докази та відомості, одержані від запитованої сторони внаслідок виконання запиту про міжнародну правову допомогу, можуть бути використані лише у кримінальному провадженні, якого стосувався запит.

Якщо запит компетентного органу України був переданий запитованій стороні з порушенням передбаченого порядку, то отримані в результаті запиту відомості не можуть визнаватися судом допустимими.

Алгоритм дій щодо розгляду запиту іноземного компетентного органу про міжнародну правову допомогу:

– розгляд уповноваженим (центральним) органом України отриманого запиту про міжнародну правову допомогу від запитуючої сторони (яка запитує) на предмет обґрунтованості і відповідності вимогам законів або міжнародних договорів України;

– направлення запиту уповноваженим (центральним) органом України компетентному органу на території України для виконання. Під час цього Генеральна прокуратура України має право надавати вказівки щодо забезпечення належного, повного та своєчасного виконання такого запиту. Наведені вказівки є обов'язковими до виконання відповідним компетентним органом України.

Варто зауважити, що виключно уповноваженим (центральним) органом України щодо міжнародної правової допомоги приймається рішення за запитом (дорученням) про міжнародну правову допомогу щодо: присутності представника компетентного органу іноземної держави під час надання міжнародної правової допомоги. Якщо запит (доручення) про міжнародну правову допомогу, що передбачає присутність представника, надійшов відповідно до ч. 3 ст. 545 КПК, його копію невідкладно надсилають до уповноваженого (центрального) органу для вирішення в цій частині; надання компетентним органам іноземної держави гарантій щодо умов виконання запиту (доручення), передбачених ч. 2 ст. 544 КПК, та отримання таких гарантій від інших держав; тимчасового передання особи, яка відбуває покарання, для участі у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях.

– відповідно до ст. 555 КПК у разі отримання запиту уповноважений (центральный) орган України зобов'язаний повідомити про результати розгляду запиту.

Отже, запит компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу виконується упродовж одного місяця з дати його надходження до безпосереднього виконавця.

Складені органом досудового розслідування, слідчим, прокурором або суддею документи для забезпечення виконання запиту про міжнародну правову допомогу підписуються зазначеними посадовими особами та скріплюються печаткою відповідного органу.

Орган досудового розслідування або слідчий передає матеріали виконання запиту прокурору, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, для перевірки повноти і законності проведених слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

У разі неможливості виконати запит про міжнародну правову допомогу, а також у разі відмови у наданні міжнародної правової допомоги з підстав, передбачених ст. 557 КПК, уповноважений (центральний) орган України щодо міжнародної правової допомоги або орган, уповноважений здійснювати зносини відповідно до ч. 3 ст. 545 КПК, повертає такий запит компетентному органу іноземної держави із зазначенням причин.

КПК передбачає проведення за запитом запитуючої сторони процесуальних дій, передбачених КПК. Якщо для виконання запиту компетентного органу іноземної держави необхідно провести процесуальну дію, виконання якої в Україні можливе лише з дозволу прокурора або суду, така дія здійснюється лише за умови отримання відповідного дозволу у порядку, передбаченому КПК, навіть якщо законодавство запитуючої сторони цього не передбачає.

Перелік та підстави застосування інших процесуальних дій, які можливі під час провадження за запитом детально регламентовано Гл. 43 КПК.

Відповідно до ст. 572 КПК, особам, які вважають, що рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади України, вчиненими у зв'язку з виконанням запиту про міжнародну правову допомогу, завдано шкоди їхнім правам, свободам або інтересам, мають право оскаржити рішення, дії та бездіяльність до суду.

24.3. Сутність видачі (екстрадиції) особи, яка вчинила злочин

У КПК термінологічна одиниця «екстрадиція» вживається у значенні видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Екстрадиція включає офіційний запит про видачу особи, її встановлення на території однієї держави, перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі, а також прийняття рішення за запитом та фактичну передачу такої особи іншій державі, компетентні органи якої звернулися із запитом про видачу. Аналіз наявних в науковій літературі визначень екстрадиції дає підстави говорити про неоднозначність розуміння даного поняття.

Характерною рисою екстрадиції, яка визнається у більшості досліджень є те, що видача особи проводиться лише за учинення такого суспільно небезпечного діяння, яке є кримінально караним. Однак питання

змісту таких елементів, як «особа, яка підлягає видачі», «держава, компетентна судити особу, яка видається, або (та) покарати її» та інших складових цього правового інституту залишається доволі дискусійним.

Якісний характер екстрадиційних правовідносин, як гадає М. П. Свистуленко можна розрізняти у широкому та вузькому розуміннях. У широкому розумінні екстрадиційні відносини – це комплекс правовідносин, різних за своєю природою та характером, що виникають на підставі екстрадиційних норм між конкретними суб'єктами – носіями взаємних прав та обов'язків щодо надання правової допомоги у кримінальних справах у формі екстрадиції. Екстрадиційні правовідносини у вузькому розумінні – це такі врегульовані екстрадиційними нормами відносини, вступаючи в які, запитувана держава уможлиблює (шляхом відання обвинуваченої або засудженої особи) реалізацію запитуючою державою комплексу заходів з кримінального переслідування особи, обвинуваченої у вчиненні екстрадиційного злочину, або спрямованих на приведення обвинувального вироку, що набрав законної сили до виконання¹²⁰. Передумовою виникнення екстрадиційних правовідносин (але не їх складовою) є охоронні кримінально-правові відносини між особою та державою; у зв'язку із запитом про екстрадицію виникають кримінальні процесуальні правовідносини *sui generis* між особою та державою місця її перебування (такі правовідносини разом із екстрадиційними правовідносинами у вузькому розумінні можна назвати екстрадиційними правовідносинами у широкому розумінні)¹²¹.

Використання термінів «передача злочинця» або «видача злочинця» суперечить принципам міжнародного та кримінального процесуального права, де також є принцип «презумпції невинуватості».

Варто зауважити, що використання дефініції «злочинець» для позначення особи, що підлягає видачі, більш притаманне науковим дослідженням раннього періоду розвитку наукового інституту екстрадиції.

Натомість у сучасних дослідженнях з питань екстрадиції набуло поширення застосування для позначення особи, яка підлягає видачі, такої термінології, як «обвинувачений, підсудний або засуджений»,

¹²⁰ Свистуленко М. П. екстрадиція в правовій системі України: основні кримінально-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М. П. Свистуленко. – К., 2005. – 237 с.

¹²¹ Задоя К. П. проблеми гармонізації та застосування положень Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо міжнародного співробітництва під час кримінального провадження / К. П. Задоя // Вісник Вищої Ради юстиції. – 2013. – № 3 (15). – С. 56–73.

«підозрюваний, обвинувачений або засуджений», «обвинувачений або засуджений».

Конкретизуючи ці положення, екстрадиція охоплює не лише видачу як таку, але також і сукупність заходів, направлених на її забезпечення.

Відповідно до ст. 541 КПК: «видача особи (екстрадиція) – видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Екстрадиція включає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитованої держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави».

Отже, **екстрадиція** – це сукупність заходів щодо видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, відбувається якщо за законом України хоча б за один зі злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців.

З огляд на зміст ст. 574 КПК, **видачі підлягають** наступні категорії осіб:

- обвинувачені (підозрювані) у справах на стадії досудового розслідування;
- підсудні (засуджені) у справах на стадії судового розгляду або виконання вироку.

Водночас у разі формування поняття «екстрадиція», законодавець взагалі уникає питання визначення правового статусу особи, інтерпретуючи екстрадицію у якості видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Аналогічні результати дає змогу отримати аналіз міжнародних багатосторонніх та двосторонніх договорів про екстрадицію.

Відповідно до норм ст. 2 Європейської конвенції про передачу засуджених осіб 1983 р. особу, засуджену на території однієї держави, може бути передано на територію іншої держави для відбування призначеного їй покарання. З огляду на вказану норму, можемо зробити висновок про

те, що передається особа, засуджена за учинення злочину, відносно вказаної особи ухвалено вирок і рішення за цим вирокком є остаточним, тобто в такому разі особа засуджена за учинення злочину, відносно цієї особи ухвалено вирок у державі винесення вироку і ця особа передається для відбуття покарання в державу виконання вироку.

Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. не дає чіткого визначення про процесуальний статус особи, яка підлягає екстрадиції. Ст. 1 цієї конвенції вказує на те, що договірні держави зобов'язуються видавати одна одній всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої держави за учинення правопорушення, або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку, або постанови про взяття під варту (в деяких перекладах конвенції вказується не постанова про взяття під варту, а рішення про затримання).

Згідно з ч. 2 ст. 12 цієї конвенції запит про екстрадицію супроводжується оригіналом або завіреною копією обвинувального вироку або постанови (вироку) суду, або постанови про негайне затримання або ордеру на арешт, або іншого розпорядження, яке має таку ж силу і видане відповідно до процедури, передбаченої законодавством запитуючої держави.

Аналіз Типового договору про видачу 1990 р. свідчить, що екстрадиція можлива між договірними державами не тільки в цілях виконання вироку, а і з метою ухвали вироку, хоча посилання на ухвалу вироку є обов'язковим не для всіх держав (ст. 1). У ч. 2 ст. 5 Типового договору про видачу зазначено, що до прохання про екстрадицію додається:

- якщо особа обвинувачується у вчиненні злочину судом або іншим компетентним судовим органом – ордер на арешт цієї особи або завірена копія такого ордера;

- якщо особа засуджена за учинення злочину – оригінал або завірена копія рішення або будь-якого іншого документа з викладом обвинувальної частини і ухваленого вироку;

- якщо особа засуджена за учинення злочину в її відсутність, окрім згаданих у п. 2 документів також додається опис правових засобів, які має в своєму розпорядженні ця особа для підготовки її захисту або для здійснення повторного слухання справи в її відсутність;

- якщо особа засуджена за учинення злочину, але вирок не ухвалено, – документ з викладом обвинувальної частини і заявою, що підтверджує намір ухвалити вирок.

Варто зауважити, що зведення екстрадиції до видачі безпідставно звужує ті можливості, які на сьогодні реально має у своєму розпорядженні

дженні інститут екстрадиції, оскільки, питаннями видачі екстрадиційна діяльність не вичерпується.

Зокрема ч. 4 ст. 574 КПК, екстрадиція включає офіційний запит про видачу особи, її встановлення на території однієї держави, перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі, а також прийняття рішення за запитом та фактичну передачу такої особи іншій державі, компетентні органи якої звернулися із запитом про видачу.

Також до процедури екстрадиції входять наступні процесуальні дії:

– затримання особи, яка вчинила злочини за межами України (ст. 582 КПК);

– тимчасовий арешт (ст. 583 КПК);

– екстрадиційний арешт (ст. 584 КПК);

– екстрадиційна перевірка (ст. 587 КПК).

Враховуючи зазначене, можемо зробити висновок, що екстрадиція відрізняється від видачі і передачі, насамперед, за своїм змістом, оскільки охоплює стадію порушення ініціативи про передачу (видачу) особи; процес прийняття рішення з цього питання компетентними органами двох держав; стадію оскарження прийнятого рішення; власне процес передачі (видачі) особи; легалізацію вироку судом тієї держави, яка прийняла особу тощо.

Принципи екстрадиції. Принцип екстрадиційності злочину означає, що злочин має входити до списку злочинів, за учинення яких можна вимагати видачі злочинця.

Принцип подвійної підсудності означає, що для видачі необхідно виконання наступної умови: діяння повинне бути кваліфікованим як злочинне в законодавстві обох країн.

Згідно з принципом спеціалізації, часто званого принципом конкретності, видана особа може піддаватися кримінальному переслідуванню за той злочин, у зв'язку з яким вона була видана.

Принцип взаємності ґрунтується на тому, що на підставі поданих у запиті запитуючої сторони запевнень варто очікувати, що в аналогічній ситуації держави будуть діяти подібно.

Згідно з принципом універсального переслідування, кримінальному переслідуванню підлягають особи, незалежно від місця учинення злочину або їх громадянства.

Принцип універсальності отримав розвиток відносно міжнародних злочинів, коли підозрювані у їх вчиненні особи можуть каратися будь-якою державою.

Основним принципом інституту видачі є принцип невідворотності покарання (*«aut dedere aut judicare»*), який встановлює, що держава, на

території якої виявлений злочинець, має або видати його, або передати справу відповідним органам для кримінального переслідування.

Незважаючи на загальне визнання принципу невидачі власних громадян у договорах і конвенціях є і прихильники видачі, і прихильники невидачі.

У видачі відмовляється і в тих випадках, коли відповідно до законодавства однієї зі сторін кримінальне переслідування не може бути розпочате або вирок не може бути приведений у виконання внаслідок закінчення строку давності або з іншої законної підстави.

У видачі може бути відмовлено у тому разі, коли особою скоєно злочин політичного характеру. Однак не має єдиного критерію для визначення злочинів політичного характеру, тому саме ця невизначеність посилює проблеми під час вирішення питань видачі. Принцип невидачі політичних злочинців не поширюється на осіб, які вчинили міжнародні злочини. Вони підлягають безумовній видачі.

Принцип неповернення закріплений у багатьох міжнародних актах, насамперед, у Конвенції про статус біженців 1951 р.

До осіб, які шукають притулок, не повинні застосовуватися такі заходи, як відмова від дозволу переходу кордону, а також висилка в будь-яку країну, де вони можуть піддатися переслідуванню. Виняток з цього принципу може бути зроблено лише з міркувань національної безпеки або в цілях захисту населення.

Держави під час укладання договорів як одна з підстав відмови у видачі вказують, що на території країни, до якої звернена вимога, за тим же злочином був винесений вирок або постанова про припинення переслідування у справі. Цей принцип відомий в міжнародному кримінальному праві як *non bis in idem* і закріплений майже у всіх конвенціях і двосторонніх договорах про видачу.

Конвенції та договори про видачу передбачають відмову у видачі осіб, які вчинили митні, податкові та інші фінансові злочини.

Обов'язковості видачі громадянина третьої держави також не має. У разі видачі громадян третьої держави виникає питання про узгодженість цього акта з державою громадянства. Однак, зазвичай, держави приймають це рішення на власний розсуд.

Неодноразовими є випадки відмови у видачі з гуманних міркувань. Такі обставини, як похилий вік, серйозне захворювання досить часто є підставами відмови у видачі. Важливою рисою змісту інституту видачі є положення, що дає змогу державі відмовити у видачі, якщо є підстави вважати, що особа, яка видається, буде піддана у запитуючій державі

впливу, несумісному з правопорядком запитуючої держави, або ж такому, що суперечить загально визнаним стандартам у галузі прав людини. Не може мати місце видача, якщо є підстави вважати, що можливе застосування тортур або інших видів впливу, які принижують гідність людини. Національні закони окремих країн, у яких скасовано смертну кару, передбачають, що видача не повинна бути здійснена, коли злочин, що становить предмет вимоги, карається смертною карою у державі, яка вимагає видачі. Одним з видів видачі є добровільна видача, коли ініціатива йде від самої викликаної до видачі особи і від її громадянства не залежить. Але такій заяві передуює офіційна вимога про видачу від держави, що володіє правом на кримінальну юрисдикцію цієї особи і згодна прийняти її. Заява про добровільну видачу розглядається тільки в процесі виконання процедури видачі у зв'язку з вимогою держави. У юридичному сенсі цей вид видачі не може претендувати на самотійну роль, бо його процедура складається лише з акту передачі особи державі для здійснення кримінального переслідування за власною ініціативою. Така особа видається без будь-яких додаткових умов.

Суб'єктами видачі особи (екстрадиції) відповідно до ст. 574 КПК є відповідно Генеральна прокуратура України та Міністерство юстиції України – уповноважені (центральні) органи України.

Процесуальний порядок підготовки документів та направлення запитів на екстрадицію такий:

1. клопотання про видачу особи в Україну готує слідчий, прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування або суд, який розглядає справу або яким ухвалено вирок.

2. клопотання складається у письмовій формі і повинно містити дані про особу, видача якої вимагається, обставини і кваліфікацію вчиненого нею злочину. До клопотання додаються такі документи:

а) засвідчена копія ухвали слідчого судді або суду про тримання особи під вартою, якщо видача запитується для притягнення до кримінальної відповідальності;

б) копія вироку з підтвердженням набуття ним законної сили, якщо видача запитується для приведення вироку до виконання;

в) довідка про відомості, які вказують на учинення кримінального правопорушення особою, або довідка про докази, якими підтверджується винуватість розшукуваної особи у його вчиненні;

г) положення статті закону України про кримінальну відповідальність, за яким кваліфікується кримінальне правопорушення;

г) висновок компетентних органів України про громадянство особи, видача якої запитується, складений згідно з вимогами закону про громадянство України;

д) довідка про частину невідбутого покарання, якщо йдеться про видачу особи, яка вже відбула частину призначеного судом покарання;

е) інформація про перебіг строків давності;

є) інші відомості, передбачені міжнародним договором України, який також чинний для іноземної держави, на території якої встановлено розшукувану особу.

3. Клопотання та передбачені супровідні документи підписуються слідчим, прокурором або суддею, засвідчуються печаткою відповідного органу та перекладаються мовою, передбаченою міжнародним договором України.

4. Клопотання про видачу особи (екстрадицію) передаються до відповідного уповноваженого (центрального) органу України через прокуратуру Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя, та прирівняні до них прокуратури у десятиденний строк з дня затримання особи на території іноземної держави. У зазначений строк керівник відповідного органу досудового розслідування у складі центрального апарату органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного антикорупційного бюро розслідувань України безпосередньо передає Генеральній прокуратурі України клопотання про видачу особи (екстрадицію).

5. Уповноважений (центральный) орган України за наявності підстав, передбачених міжнародним договором України, звертається до компетентного органу іноземної держави із запитом про видачу особи в Україну. Запит про видачу направляється керівником уповноваженого (центрального) органу України або уповноваженою ним особою протягом п'яти днів з дня отримання клопотання.

Відповідно до рішення Ради Європи R-87 питанням прав і свобод людини і громадянина має бути присвячено достатньо уваги у законодавстві. Так, *особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу, має право:*

– знати, у зв'язку з яким кримінальним правопорушенням надійшов запит про її видачу;

– мати захисника і побачення з ним за умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, на присутність захисника під час допитів;

- у разі затримання – на повідомлення близьких родичів, членів сім'ї або інших осіб про затримання і місце свого перебування;
- брати участь у розгляді судом питань, пов'язаних з її триманням під вартою і запитом про її видачу;
- ознайомлюватися з запитом про видачу або одержати його копію;
- оскаржувати рішення про тримання під вартою та про задоволення запиту про видачу;
- висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо запиту про видачу;
- просити про застосування спрощеної процедури видачі.

Варто зауважити, що особі, стосовно якої розглядається питання про видачу, і яка не володіє державною мовою, забезпечується право робити заяви, заявляти клопотання, виступати в суді мовою, якою вона володіє, користуватися послугами перекладача, а також отримати переклад судового рішення та рішення уповноваженого (центрального) органу України мовою, якою вона користувалася під час розгляду.

Характерними рисами затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України є:

- затримання на території України особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із учиненням кримінального правопорушення, здійснюється уповноваженою службовою особою;
- про затримання негайно інформується відповідний прокурор;
- прокурор, отримавши повідомлення, перевіряє законність затримання особи, яка розшукується компетентними органами іноземних держав, та негайно інформує прокуратуру Автономної Республіки Крим, області, міст Києва або Севастополя;
- про затримання таких осіб прокуратура Автономної Республіки Крим, області, міста Києва або Севастополя протягом шістдесяти годин після затримання повідомляє відповідний уповноважений (центральный) орган України, який протягом трьох днів інформує компетентний орган іноземної держави;
- про кожен випадок затримання громадянина іноземної держави, який вчинив злочин за межами України, прокуратура Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя також повідомляє Міністерство закордонних справ України.

Затримана особа негайно звільняється у разі, якщо:

- протягом шістдесяти годин з моменту затримання вона не доставлена до слідчого судді для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу тимчасового або екстрадиційного арешту;

– встановлено обставини, за наявності яких видача (екстрадиція) не здійснюється.

До затриманої особи, яка вчинила злочин за межами України, до надходження запиту про її видачу може бути застосовано тимчасовий арешт на 40 діб (ст. 583 КПК).

Процедура оформлення тимчасового арешту полягає у таких діях:

– прокурор звертається до слідчого судді, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання, із клопотанням про застосування тимчасового арешту;

– клопотання має бути розглянуто слідчим суддею не пізніше сімдесяти двох годин з моменту затримання особи;

– під час розгляду клопотання слідчий суддя встановлює особу затриманого, пропонує йому зробити заяву, перевіряє наявність документів, що підтверджують клопотання прокурора, вислуховує думку прокурора, інших учасників і виносить ухвалу про: а) застосування тимчасового арешту; б) відмову в застосуванні тимчасового арешту, якщо для його обрання немає підстав.

Варто наголосити, що у разі несвоечасного надходження до уповноваженого (центрального) органу України запиту про видачу особи, що вчинила злочин, не перешкоджає застосуванню до неї екстрадиційного арешту в разі отримання в подальшому такого запиту.

Відповідно до ст. 584 КПК до особи, що вчинила злочин може бути застосовано екстрадиційний арешт. Сутність цієї дії полягає у такому.

Після надходження запиту від іноземної держави про видачу особи за дорученням уповноваженого (центрального) органу України прокурор звертається з клопотанням про її екстрадиційний арешт до слідчого судді за місцем тримання особи під вартою.

Разом із клопотанням на розгляд слідчого судді подаються відповідний перелік документів, що підтверджують вимогу (ч. 2 ст. 584 КПК).

Строки тримання особи під вартою та порядок їх продовження визначаються чинним КПК.

Після одержання клопотання слідчий суддя встановлює особу, пропонує їй зробити заяву, перевіряє запит про видачу та наявні матеріали екстрадиційної перевірки, вислуховує думку прокурора, інших учасників і виносить ухвалу про:

– застосування екстрадиційного арешту;

– відмову в застосуванні екстрадиційного арешту, якщо для його обрання немає підстав.

Суттєвим є той факт, що під час розгляду клопотання слідчий суддя не досліджує питання про винуватість та не перевіряє законність проце-

суальних рішень, прийнятих компетентними органами іноземної держави у справі стосовно особи, щодо якої надійшов запит про видачу.

Екстрадиційний арешт застосовується до вирішення питання про видачу особи (екстрадицію) та її фактичної передачі, але не може тривати більше дванадцяти місяців.

Про кожний випадок застосування тимчасового або екстрадиційного арешту уповноважений (центральный) орган України невідкладно письмово інформує Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців.

Під час вирішення питання про можливість застосування запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою, слідчий суддя обов'язково враховує:

- відомості про ухилення особи від правосуддя у запитуючій стороні та дотримання нею умов, за яких відбулося звільнення її з-під варти під час цього або інших кримінальних проваджень;

- тяжкість покарання, що загрожує особі в разі засудження, з огляду на обставини, встановлені під час заявленого кримінального правопорушення, положень закону України про кримінальну відповідальність і усталеної судової практики;

- вік та стан здоров'я особи, видача якої запитується;

- міцність соціальних зв'язків особи, разом наявність у неї родини та утриманців.

У разі, якщо особою порушено умови обраного запобіжного заходу слідчий суддя за клопотанням прокурора має право постановити ухвалу про зміну запобіжного заходу на більш суворий – екстрадиційний арешт (ст. 585 КПК).

Проведення екстрадиційної перевірки (ст. 587 КПК). У випадках, якщо виникла необхідність у перевірці обставин, що можуть перешкоджати видачі особи, проводиться екстрадиційна перевірка уповноваженим (центральним) органом України або за його дорученням або зверненням прокуратурою Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя.

Екстрадиційна перевірка здійснюється протягом шістдесяти днів. До особи, щодо якої надійшов запит про її видачу відповідно до ст. 588 КПК може бути застосовано спрощений порядок її видачі з України у разі її згоди на те.

Після повідомлення такої особи про її право на спрощений порядок видачі, вона надає письмову заяву на видачу, оформлену у присутності захисника та затвердженої слідчим суддею. У разі одержання відповідної

заяви видача можлива без проведення в повному обсязі перевірки наявності можливих перешкод для видачі.

Прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про затвердження згоди особи на видачу. Слідчий суддя розглядає клопотання за участю особи, що підлягає видачі, її захисника та прокурора. Слідчий суддя зобов'язаний переконатися, що особа, яка підлягає видачі, добровільно погоджується на свою видачу і усвідомлює всі наслідки цієї видачі, після чого постановляє ухвалу про затвердження згоди особи на її спрощену видачу або про відмову в цьому.

Після отримання заяви про згоду особи на видачу запитуючій стороні та її затвердження ухвалою слідчого судді прокурор передає заяву на розгляд уповноваженому (центральному) органу України, який протягом *трьох днів* розглядає її та приймає рішення про можливість застосування спрощеного порядку видачі.

Якщо особа, щодо якої надійшов запит про видачу, не погоджується на свою видачу, застосовується звичайний порядок розгляду запиту про видачу. Після затвердження слідчим суддею згоди особи на застосування спрощеного порядку видачі така згода не може бути відкликана.

Положення КПК передбачають також відмову у видачі особи (екстрадиції) (ст. 589 КПК). *У видачі особи іноземній державі відмовляється у разі, якщо:*

- особа, стосовно якої надійшов запит про видачу, відповідно до законів України на час прийняття рішення про видачу (екстрадицію) є громадянином України;
- злочин, за який запитано видачу, не передбачає покарання у виді позбавлення волі за законом України;
- закінчилися передбачені законом України строки давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочин, за який запитано видачу;
- компетентний орган іноземної держави не надав на вимогу уповноваженого (центрального) органу України додаткових матеріалів або даних, без яких неможливе прийняття рішення за запитом про видачу (екстрадицію);
- видача особи (екстрадиція) суперечить зобов'язанням України за міжнародними договорами України;
- наявні інші підстави, передбачені міжнародним договором України.

Безумовно, рішення про видачу особи (екстрадицію) може бути оскаржено (ст. 591 КПК). Суб'єктом оскарження рішення про видачу

особи (екстрадицію) може бути особа, стосовно якої воно прийняте, її захисник або законний представник – до слідчого судді, в межах територіальної юрисдикції якого така особа тримається під вартою.

Якщо скаргу на рішення про видачу подає особа, яка перебуває під вартою, уповноважена службова особа місця ув'язнення негайно надсилає скаргу до слідчого судді і повідомляє про це прокуратуру Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя.

Розгляд скарги здійснюється слідчим суддею протягом *п'яти днів* з дня її надходження до суду. Судовий розгляд проводиться за участю прокурора, який проводив екстрадиційну перевірку, особи, щодо якої прийнято рішення про видачу, її захисника або законного представника, якщо він бере участь у провадженні.

Рішення слідчого судді за результатами розгляду реалізуються у вигляді ухвали, якою:

- залишає скаргу без задоволення;
- задовольняє скаргу і скасовує рішення про видачу (екстрадицію).

Відстрочка передачі особи, яка підлягає екстрадиції можлива, наприклад, якщо вона тяжко хворіє і за станом здоров'я не може бути видана без шкоди її здоров'ю. У такому разі до її одужання процедура екстрадиції призупиняється.

Завершення процедури екстрадиції відбувається за умов ст. 593 КПК.

Так, з метою фактичної передачі особи, щодо якої прийнято рішення про видачу (екстрадицію), уповноважений (центральний) орган України після набрання чинності цим рішенням надає відповідні доручення (направляє звернення) компетентним органам України.

Передача особи відбувається протягом п'ятнадцяти днів з дати, встановленої для її передачі. Цей строк може бути продовжено уповноваженим (центральним) органом України до тридцяти днів, після чого особа підлягає звільненню з-під варти. Під час фактичної передачі особи компетентний орган іноземної держави інформується про строк перебування цієї особи під вартою в Україні.

Доставлення до установ системи виконання покарань особи, щодо якої компетентним органом іноземної держави прийнято рішення про видачу в Україну, забезпечують компетентні органи України за дорученням (зверненням) уповноваженого (центрального) органу України.

Витрати, що виникли на території України у зв'язку з вирішенням питання про видачу особи, а також витрати, що виникли у зв'язку із транзитним перевезенням через територію іншої держави особи, яка видається Україні, вважаються процесуальними витратами згідно з КПК.

24.4. Кримінальне провадження у порядку перейняття

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови термін «перейняття» походить від «переймати», «перейняти», що означає: а) сприймаючи щось від будь-кого, ставати у цьому подібним до нього; б) брати на себе відповідальність за будь-кого, будь-що або заміняти когось собою.

Так, перейняттям кримінального провадження є заміна суб'єкта, який веде провадження з обов'язковою передачею його відповідальності за ведення процедури кримінального провадження.

Гл. 45 КПК передбачено два **види перейняття**:

– перейняття кримінального провадження від іноземних держав (ст.ст. 588, 591 КПК);

– перейняття кримінального провадження компетентному органу іншої держави (в іноземну державу)(ст.ст. 592–594 КПК).

Від іноземних держав клопотання про перейняття розглядається Генеральною прокуратурою України як уповноваженим (центральним) органом України протягом двадцяти днів з моменту надходження.

Відтак Генеральна прокуратура України може відмовити в перейнятті кримінального переслідування. У такому разі вона повертає подані матеріали до іноземної держави з обґрунтуванням підстав відмови.

Підставами відмови від перейняттям кримінального провадження може бути:

– не дотримання вимоги ч. 3 ст. 579 КПК або міжнародного договору України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

– щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні судом ухвалено виправдувальний вирок;

– щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні судом ухвалено обвинувальний вирок, за яким покарання відбуте або виконується;

– щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні закрито кримінальне провадження або її звільнено від відбування покарання у зв'язку з помилуванням або амністією;

– провадження щодо заявленого кримінального правопорушення не може здійснюватися у зв'язку із закінченням строку давності.

До особи, про яку йдеться в клопотанні компетентного органу іноземної держави може бути застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою на території України, але не більше ніж сорок діб. Протягом цього терміну від іноземної держави має надійти запит. У разі якщо він не надійшов, особа звільняється з-під варти.

Реалізація цього запобіжного заходу відбувається відповідно до умов та у порядку ст. 579 КПК. Кримінальне провадження, що перейняте від іншої держави починається зі стадії досудового розслідування. Відомості, що містяться в матеріалах провадження можуть бути визнані допустимими в суді України за умов, що вони отримані без порушення вимог закону та відповідно до засад судочинства України.

Покарання, що призначається судом України не може бути суворішим від покарання за те ж саме правопорушення запитуючої сторони.

Відповідно до ст. 592 КПК кримінальне провадження може бути передане компетентному органу іншої держави.

До клопотання про передання кримінального провадження висуваяться вимоги згідно зі ст. 600 КПК:

- назву органу, який здійснює кримінальне провадження;
- посилання на відповідний міжнародний договір про надання правової допомоги;
- найменування кримінального провадження, передання якого запитується;
- опис кримінального правопорушення, що є предметом кримінального провадження, та його правову кваліфікацію;
- прізвище, ім'я, по батькові особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, дата і місце народження, місце проживання або перебування та інші відомості про неї.

До клопотання додаються такі документи:

- матеріали кримінального провадження;
- текст статті закону України про кримінальну відповідальність, за яким кваліфікується кримінальне правопорушення, щодо якого здійснюється провадження;
- відомості про громадянство особи
- наявні речові докази.

У разі, якщо компетентним органом іноземної держави передане кримінальне провадження на стадії досудового розслідування підлягає закриттю, то таке рішення не перешкоджає відновленню провадження в Україні та подальшому розслідуванню на території України.

24.5. Визнання та виконання вироків іноземних судів та передання засуджених осіб

Засади визнання та виконання вироків іноземних судів та передача засуджених осіб передбачена Гл. 46 КПК. В цій главі виконанню вироків іноземних судів присвячені ст.ст. 602–604 КПК, передачі засуджених осіб – ст. 605-609 КПК тощо.

Алгоритм дій щодо виконання вироків іноземних судів:

1. Підставою виконання вироку іноземної держави є запит про виконання вироку суду іноземної держави. Так, цей запит розглядається протягом тридцяти діб Міністерством юстиції України. Строк може бути подовжено лише у разі, якщо запит надійшов іноземною мовою. Пролонгація здійснюється до трьох місяців.

2. Якщо умови, що передбачені міжнародним договором України відповідні запиту, то Міністерство юстиції України направляє суду першої інстанції клопотання про визнання і виконання запиту.

3. У разі відмови у виконанні запиту Міністерство юстиції України повідомляє про це іноземний орган. Виконанню таких запитів не підлягають вирокі іноземних судів, що ухвалені заочно (*in absentia*), тобто без участі особи під час кримінального провадження – Окрім випадків, коли засудженій особі було вручено копію вироку і надано можливість його оскаржити.

4. З метою застосування запобіжного заходу до вирішення питання про виконання вироку суду іноземної держави Міністерство юстиції України може надіслати засвідчену копію запиту прокурору.

Етапи розгляду судом питання про виконання вироку іноземної держави:

Протягом одного місяця з дня його подання клопотання Міністерства юстиції України про виконання вироку суду іноземної держави розглядається судом першої інстанції. Дату судового засідання повідомляють особі, щодо якої ухвалено вирок, якщо вона перебуває на території України.

За результатами судового розгляду суд постановляє ухвалу:

- про виконання вироку суду іноземної держави повністю або частково;
- про відмову у виконанні вироку суду іноземної держави.

Під час ухвалення рішення про виконання вироку суду іноземної держави суд може одночасно ухвалити рішення про обрання запобіжного заходу стосовно особи. Копії ухвали суд надсилає Міністерству юстиції

України та вручає особі, засудженій вироком суду іноземної держави, якщо така особа перебуває на території України.

Судове рішення стосовно виконання вироку суду іноземної держави може бути оскаржено в апеляційному порядку органом, що подав клопотання, особою, щодо якої вирішено відповідне питання, та прокурором.

Відповідно до ст. 606 КПК засуджену судом України особу може бути передано для відбування покарання в іншу державу, а засудженого іноземним судом громадянина України прийнято для відбування покарання в Україні тільки за умов:

- якщо ця особа є громадянином держави виконання вироку;
- якщо вирок набрав законної сили;
- якщо на час отримання запиту про передання засуджений має відбувати покарання упродовж щонайменше шість місяців або якщо йому ухвалено вирок до ув'язнення на невизначений строк;
- якщо на передачу згоден засуджений або з урахуванням його віку або фізичного або психічного стану на це згоден законний представник засудженого;
- якщо кримінальне правопорушення, внаслідок учинення якого було ухвалено вирок, є злочином згідно із законодавством держави виконання вироку або було б злочином у разі учинення на її території, за учинення якого може бути призначено покарання у виді позбавлення волі;
- якщо відшкодовано майнову шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, а в разі наявності – також процесуальні витрати;
- якщо держава ухвалення вироку і держава виконання вироку згодні на передачу засудженого.

Для передачі засудженого для відбування покарання необхідна його згода, яка повинна бути висловлена у письмовій формі.

Етапи вирішення питання про передачу осіб, засуджених судами України, для відбування покарання в іноземних державах:

1) питання про передачу вирішується Міністерством юстиції України;

2) після вивчення та перевірки матеріалів Міністерство юстиції України приймає рішення щодо передачі особи, засудженої судом України до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання у державі, громадянином якої вона є, про що надсилає інформацію відповідному органу іноземної держави та особі, за ініціативою якої розглядалося питання передачі засудженої особи;

3) отримавши згоду на прийняття засудженого для відбування покарання, Міністерство юстиції України надсилає Міністерству внутрішніх справ України доручення про узгодження місця, часу і порядку передачі та організацію передачі цієї особи з установи системи виконання покарань України в іноземну державу;

4) можливе застосування до особи акта амністії або помилування. У цьому разі Міністерство юстиції України направляє уповноваженому (центральному) органу іноземної держави копію ухвали суду про зміну або скасування вироку або копію рішення відповідних органів України про застосування до засудженого амністії або помилування (див. також ст. 608 КПК);

5) Міністерство юстиції України інформує державу щодо виконання вироку про прийняті процесуальні рішення.

Етапи розгляду пропозицій про передачу громадян України, засуджених судами іноземних держав:

Пропозиції іноземної держави про передачу громадян України, засуджених судом іноземної держави підлягають розгляду Міністерством юстиції України. Міністерство юстиції України запитує необхідні документи для вирішення питання по суті. Після надходження усіх документів Міністерство юстиції України протягом місяця звертається до суду першої інстанції з клопотанням про приведення вироку іноземного суду у відповідність до законодавства України (термін може бути продовжено до 3-х місяців у разі, якщо матеріали надійшли іноземною мовою).

У разі задоволення запиту Міністерство юстиції України направляє державі, судом якої ухвалено вирок, інформацію про це разом з копією ухвали суду за результатами розгляду клопотання. Розгляд судом питання про приведення іноземного вироку у відповідність із законодавством України регламентовано ст. 610 КПК. В ч. 4 цієї статті наголошено на тому, що суд може змінити тривалість під час відбування покарання, що підлягає відбуванню на підставі вироку суду іноземної держави.

Такими випадками є:

– якщо законом України про кримінальну відповідальність за кримінальне правопорушення максимальний строк позбавлення волі є меншим, ніж призначений вирок суду іноземної держави, суд визначає максимальний строк позбавлення волі, передбачений кримінальним законом України;

– якщо строк покарання, призначений вирок суду іноземної держави, є меншим, ніж мінімальний строк, передбачений санкцією статті Кримінального кодексу України за відповідне кримінальне право-

порушення, суд дотримується строку, визначеного вироком суду іноземної держави.

Наступним важливим положенням є те, що до особи, переданої в Україну для подальшого відбування покарання, може бути застосовано умовно-дострокове звільнення, амністію або здійснено помилування у порядку. Це положення кореспондується з засадою верховенства права та є його кульмінацією.

У законі передбачені і випадки, коли Міністерство юстиції України має повідомити компетентний орган держави, судом якої було ухвалено вирок, про стан або результати виконання покарання. Ними є такі:

– завершення відбування покарання згідно із законодавством України;

– смерть засудженої особи;

– втеча засудженої особи.

Зазначимо, що будь-які питання, пов'язані з переглядом вироку суду іноземної держави, вирішуються судом держави, в якій ухвалено вирок (ст. 605 КПК).

Витрати, пов'язані з передачею засудженого в Україні іноземця для подальшого відбування покарання в державу його громадянства, окрім тих, що виникли на території України, покриває держава, громадянином якої є засуджена особа.

Контрольні запитання

1. Що розуміється під терміном «запитуюча сторона» у міжнародному співробітництві під час кримінального провадження?

2. Яка форма та зміст запиту про міжнародну правову допомогу?

3. Яка доказова сила документів та відомостей в них, що направлялись у порядку міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні?

4. Які підстави відмови у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу?

5. Який порядок виклику особи, яка перебуває за межами України?

6. У чому полягає тимчасова передача осіб?

7. Який порядок видачі осіб?

8. У чому полягає тимчасовий арешт?

9. Які підстави відмови в екстрадиції особи?

10. Які умови перейняття кримінального провадження?

Рекомендована література

1. Ахтирська Н. М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження / Н. М. Ахтирська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2016. – Вип. 36 (2). – С. 123–125.
2. Гузела М. Проблема розшуку підозрюваного у процесі кримінального провадження: деякі аспекти міжнародного співробітництва / М. Гузела // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 855. – С. 487–493.
3. Данкович Н. О. Напрями вдосконалення міжнародного співробітництва органів прокуратури в кримінальному провадженні в Україні / Н. О. Данкович // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2014. – № 2. – С. 101–106.
4. Задоя К. П. Проблеми гармонізації та застосування положень Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо міжнародного співробітництва під час кримінального провадження / К. П. Задоя // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 3. – С. 56–73.
5. Зуєв В. В. Сутність кримінальних процесуальних гарантій прав особи при міжнародному співробітництві / В. В. Зуєв // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 321–328.
6. Карпенко М. І. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні / М. І. Карпенко, О. О. Швець // Юридична наука. – 2013. – № 8. – С. 56–68.
7. Конограй Н. Повноваження спільних слідчих груп у міжнародному співробітництві під час кримінального провадження / Н. Конограй // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 4. – С. 99–105.
8. Максимів Л. В. Перевірка обставин, що можуть перешкоджати видачі особи (екстрадиційна перевірка): деякі проблемні аспекти / Л. В. Максимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 4. – С. 367–376.
9. Підгородинська А. В. Визнання та виконання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів при перейнятті кримінального провадження / А. В. Підгородинська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2. – С. 190–193.
10. Сторожик Я. Б. Поняття, підстави та процесуальний порядок застосування екстрадиційного арешту для забезпечення видачі особи / Я. Б. Сторожик // Митна справа. – 2015. – № 3(2). – С. 83–88.
11. Фрич В. І. Проблемні питання міжнародного співробітництва під час видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиції) / В. І. Фрич // Наше право. – 2015. – № 1. – С. 80–84.
12. Фрич В. І. Проблемні питання надання міжнародної правової допомоги в кримінальних провадженнях / В. І. Фрич // Європейські перспективи. – 2014. – № 10. – С. 100–106.
13. Чорноус Ю. М. Актуальні питання кримінального провадження у порядку перейняття / Ю. М. Чорноус // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 2. – С. 124–131.
14. Чорноус Ю. М. Суб'єкти міжнародного співробітництва під час кримінального провадження / Ю. М. Чорноус // Південноукраїнський правничий часопис. – 2013. – № 1. – С. 193–197.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

Нормативно-правові акти

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90–91. – 19 травня.
3. Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
4. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 27. – Ст. 282.
8. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 3 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
10. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. // Відомості Верховної Ради. – 2017. – № 7-8. – Ст. 50.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Генеральної прокуратури України: Закон України від 12 травня 2016 р. // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 22. – Ст. 453.
12. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
13. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
14. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20 листопада 2012 р. // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 51. – Ст. 716.
15. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
16. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 48. – Ст. 263.
17. Про захист персональних даних: Закон України від 1 жовтня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.

18. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 47. – Ст. 205.
19. Про Національну поліцію: Закон України від 3 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
20. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
21. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 2 червня 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 29. – Ст. 535.
22. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
23. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 360.
24. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 1. – Ст. 1.
25. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2-3. – Ст.12.
26. Про ратифікацію Європейської Конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 130.
27. Про ратифікацію Європейської Конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік. Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 129.
28. Про ратифікацію Європейської Конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: Закон України від 24 січня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 11. – Ст. 94.
29. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини, 1950р. Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
30. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
31. Про статус народного депутата України: Закон України від 21 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.
32. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
33. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
34. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.

35. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 91. – С. 62.

36. Порядок оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 р. № 305 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 30. – С. 140.

37. Порядок оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних провадженнях за рахунок держави: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 1999 р. № 821 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 20. – С. 159.

38. Порядок передачі на зберігання тимчасово вилучених під час кримінального провадження документів, які посвідчують користування спеціальним правом: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 91. – С. 62.

39. Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>

40. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 № 878 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 89. – С. 43.

41. Про затвердження порядку обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 липня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>

42. Про Національне центральне бюро Інтерполу: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 вересня 1993 № 220 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>

43. Про взаємодію Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України в питанні розшуку осіб: Наказ СБУ, МВС України від 03 травня 2012 р. № 169/391 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 41. – С. 304.

44. Про затвердження Інструкції з організації обліку та руху кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Національної поліції України: Наказ МВС України від 14 квітня 2016 р. № 296 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 52. – С. 45.

45. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС: Наказ МВС України від 10 вересня 2009 р. № 390 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 82. – С. 72.

46. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України,

Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>

47. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події: Наказ МВС України від 6 листопада 2015 р. № 1377 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 46. – С. 48.

48. Про затвердження Інструкції про порядок взаємного використання систем відеоспостереження Служби безпеки України, Управління державної охорони України, Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України: Наказ МВС України, СБУ, УДО України від 12 вересня 2016 р. № 475/265/917 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 78. – С. 150.

49. Про затвердження Інструкції про порядок виконання органами Національної поліції ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту: Наказ МВС України від 13 липня 2016 р. № 654 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 65. – С. 113.

50. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: Наказ МВС України від 3 листопада 2015 р. № 1339 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 92. – С. 337.

51. Про затвердження Інструкції про порядок направлення представника Національного центрального бюро Інтерполу до Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол: Наказ МВС України від 25 квітня 2016 р. № 319 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 44. – С. 55.

52. Про затвердження Інструкції про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: Наказ МВС України від 26 серпня 2014 р. №872 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 67. – С. 127.

53. Про затвердження Інструкції про порядок приймання-передавання осіб, які перебувають під вартою, на кордоні України та поза її межами: Наказ МВС України від 02 липня 2015 р. № 794 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 61. – С. 30.

54. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 07 липня 2017 р. № 575 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE30805.html

55. Про затвердження Інструкції про участь працівників Експертної служби МВС України в кримінальному провадженні як спеціалістів: Наказ МВС України від 26 жовтня 2012 р. № 962 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 99. – С. 108.

56. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 3 листопада 2015 р. № 1343 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 92. – С. 342.

57. Про затвердження Положення про єдину цифрову відомчу телекомунікаційну мережу МВС: Наказ МВС України від 4 липня 2016 р. № 596 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 22. – С. 95.

58. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: Наказ ГПУ від 6 квітня 2016 р. № 139 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 46. – С. 48.
59. Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю: Наказ МВС України від 09 серпня 2012 р. № 696 // Офіційний вісник України. – 2012. – № – 76. – С. 365.
60. Про затвердження Порядку взаємодії Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України щодо обміну інформацією з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційних систем органів внутрішніх справ: Наказ ГПУ, МВС України від 17 листопада 2012 р. № 115/1046 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-porjadku-vzaemodiyi-generalnoyi-prokuratu-doc124092.html>
61. Про затвердження Порядку взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та прокуратури України при встановленні факту смерті людини: Наказ МВС, МОЗ, ГПУ від 28 листопада 2012 р. № 1095/955/119 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 97. – С. 394.
62. Про затвердження Порядку дій посадових осіб Державної прикордонної служби України та органів Національної поліції України в разі виявлення в пунктах пропуску через державний кордон України осіб, автомобільних транспортних засобів і паспортних документів, які перебувають у банках даних інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу: Наказ МВС України від 14 червня 2016 р. № 505 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 65. – С. 98.
63. Про затвердження Порядку надсилання інформації про осіб у кримінальних провадженнях та електронних копій судових рішень щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення: Наказ ГПУ, ДСАУ від 14 серпня 2015 р. № 82/108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gp.gov.ua/ua>
64. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 2 грудня 2008 р. № 638 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 14. – С. 68.
65. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: Наказ МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html>
66. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України: Наказ МВС України від 06 липня 2017 року № 570 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17>
67. Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 22 жовтня 2012 р. № 940 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 9. – С. 105.
68. Про порядок обліку фактів звернення та доставлення до закладів охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень кримінального характеру та інформування про такі випадки органів і підрозділів поліції: Наказ МВС, МОЗ від 6 липня 2016 р. № 612/679 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 64. – С. 120.

Спеціальна література

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія / С. Є. Абламський; ред.: О. О. Юхно; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: Панов, 2015. – 239 с.
2. Басиста І. В. Прийняття і виконання процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування: теоретичні і практичні проблеми: монографія / І. В. Басиста; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л.: ЛьвДУВС, 2013. – 599 с.
3. Безносюк А. М. Гарантії достовірності показань підозрюваного: монографія / А. М. Безносюк; ред.: Ж. В. Удовенко; Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». – Вінниця, 2015. – 214 с.
4. Блажівський Є. М. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: наук.-практ. посібник / Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. М. Толочко, С. С. Мірошніченко, О. В. Приходько; ред.: Л. О. Фролова; Нац. акад. прокуратури України, Ген. прокуратура України. – К.: Правова єдність, 2013. – 346 с.
5. Богатирьова О. І. Заходи забезпечення кримінального провадження: наук.-практ. посібник / О. І. Богатирьова, А. О. Галай, О. З. Гладун, О. В. Амелін, О. В. Єні; ред.: В. Т. Малярєнко; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – К.: Нац. акад. прокуратури України, 2015. – 309 с.
6. Богатирьова О. І. Організація діяльності прокурора у надзвичайних ситуаціях: наук.-практ. посібник / О. І. Богатирьова, Г. О. Ганова, А. П. Горзов, О. О. Долгий, І. В. Європіна; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – К.: Нац. акад. прокуратури України, 2016. – 343 с.
7. Бойко В. П. Актуальні проблеми статусу окремих учасників кримінального провадження: навч. посібник / В. П. Бойко; ред.: В. Т. Нор; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів: Колір ПРО, 2015. – 339 с.
8. Бойкова М. Відшкодування шкоди в кримінальному провадженні шляхом подачі цивільного позову адвокатом: монографія / М. Бойкова. – К.: КІС, 2015. – 189 с.
9. Бубир Ю. В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні: навч. посібник / Ю. В. Бубир, Г. І. Глобенко, О. О. Юхно; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: НікаНова, 2015. – 191 с.
10. Волкотруб С. Г. Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні: навч. посібник / С. Г. Волкотруб, С. А. Крушинський, В. В. Луцик, В. Т. Нор, Д. С. Слінько, В. М. Трубников, Х. Р. Ханас; ред.: У. Гелльманн, В. В. Луцик. – Хмельницький: Хмельниц. ун-т управління та права, 2015. – 203 с.
11. Галаган В. І. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України: монографія / В. І. Галаган, О. В. Козак. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Краматорськ: Каштан, 2015. – 223 с.
12. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: монографія / Н. В. Глинська; НДІ вивчення пробл. злочинності ім. В. В. Сташиса, Нац. акад. прав. наук України. – К.: Істина, 2014. – 586 с.
13. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія / І. В. Гловюк; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса: Юрид. літ., 2015. – 711 с.

14. Діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: наук.-практ. посібник / Р. В. Романчук, І. В. Ольшанецький, В. А. Мозгова, М. С. Туркот, Г. В. Щербакова; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – К.: Нац. акад. прокуратури України, 2015. – 277 с.
15. Дотримання прав учасників кримінального провадження під час проведення освідування: монографія / В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, О. М. Калачова, С. С. Ключуряк. – К.: Центр учбов. літ., 2015. – 156 с.
16. Дроздович Н. Л. Формування внутрішнього переконання судді у кримінальному процесі України: монографія / Н. Л. Дроздович; ред.: М. І. Сірий; Акад. адвокатури України. – К.: Наук. світ, 2013. – 120 с.
17. Європейські стандарти прокурорської діяльності у кримінальному провадженні: навч. посібник / І. М. Козьяков, О. М. Толочко, Г. О. Ганова, О. С. Мазур, Є. О. Наливайко, Соколова; ред.: І. М. Козьяков; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – К.: Нац. акад. прокуратури України, 2015. – 227 с.
18. Заходи забезпечення кримінального провадження: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, А. Я. Хитра; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 191 с.
19. Калюга К. В. Збирання, обробка та використання початкової інформації про злочин і особу злочинця: навч.-метод. посібник / К. В. Калюга; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя: КПУ, 2014. – 203 с.
20. Канцір В. С. Теорія доказів: навч. посібник для студентів галузі знань «Право» спец. «Правознавство» / В. С. Канцір, М. М. Олашин, Б. П. Ратушна, Ю. О. Фігель; Укоопспілка, Львів. комерц. акад. – Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2015. – 295 с.
21. Каркач П. М. Державне обвинувачення в суді за новим кримінальним процесуальним законодавством України: навч. посібник / П. М. Каркач. – Х.: Право, 2013. – 179 с.
22. Каркач П. М. Функції прокуратури України: навч. посібник / П. М. Каркач; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2015. – 247 с.
23. Кашка О. С. Повноваження суду апеляційної інстанції з перегляду судових рішень у кримінальному процесі України: монографія / О. С. Кашка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Прав. єдність; Алерта, 2015. – 628 с.
24. Когутич І. І. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти: монографія / І. І. Когутич, В. М. Бабунич; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів: Підруч. і посіб., 2015. – 159 с.
25. Коріняк О. М. Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні України: монографія / О. М. Коріняк; ред.: Г. К. Кожевніков; Нац. акад. прокуратури України. – К.: ЛІПС, 2013. – 195 с.
26. Кочура О. О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження: монографія / О. О. Кочура; ред.: О. О. Юхно; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: Панов А.М., 2015. – 279 с.
27. Кримінальне переслідування на досудових стадіях: монографія / Г. В. Остафійчук. – Х.: Діса плюс, 2013. – 222 с.
28. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / К. В. Беляєва, А. М. Бірюкова, В. І. Бояров, В. Г. Гончаренко, С. В. Гончаренко; ред.: В. Г. Гончаренко, В. А. Колесник; Акад. адвокатури України. – К.: Юстініан, 2014. – 573 с.

29. Кримінальний процес: навч. посібник для підгот. до іспиту / О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів, В. М. Трофименко, А. Р. Туманянц, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2016. – 286 с.
30. Кримінальний процес: навч. посібник для підгот. до іспиту / О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів, В. М. Трофименко, А. Р. Туманянц, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2016. – 286 с.
31. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц, О. В. Капліна, О. Г. Шило; ред.: В. Я. Тацій, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, О. Г. Шило; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х.: Право, 2013. – 823 с.
32. Кримінальний процес України: навч. посіб. / В. Л. Ортинський, О. М. Гумін, В. С. Канцір, М. М. Олашин, А. С. Крижановський, С. О. Сорока, Л. А. Наконечна; ред.: В. С. Канцір; Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. – 353 с.
33. Кримінальний процес України: навч. посібник / С. В. Албул, С. Л. Деревянкін, О. В. Поліщук; Одес. держ. ун-т внутр. справ. – Одеса: Букаєв В. В., 2015. – 475 с.
34. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник / В. М. Тertiшник. – Акад. вид. – К.: Прав. Єдність: Алерта, 2014. – 438 с.
35. Кримінальний процес: Україна, ФРН, США: навч. посібник / А. В. Молдован, В. А. Савченко, Т. В. Садова. – К.: Правова єдність: Алерта, 2014. – 333 с.
36. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка; Нац. акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2012. – 661с.
37. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка; Нац. акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2012. – 767 с.
38. Кухарук Ю. О. Відвід захисника від участі у кримінальній справі в кримінальному процесі України: монографія / Ю. О. Кухарук. – К.: Центр учб. л-ри, 2013. – 147 с.
39. Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія / Т. О. Лоскутов; Донец. юрид. ін-т МВС України. – К.: Юрид. світ, 2016. – 413 с.
40. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному провадженні: монографія / М. А. Макаров; Нац. акад. внутр. справ. – К.: Центр учбової літ., 2016. – 339 с.
41. Мартовицька О. В. Актуальні питання надання правової допомоги у кримінальному провадженні: монографія / О. В. Мартовицька, О. О. Юхно; Харків. нац. ун-т внутрішніх справ. – Х.: Панов, 2015. – 223 с.
42. Маслій О. В. Справедливість у кримінальному провадженні: монографія / О. В. Маслій. – Х.: Юрайт, 2015. – 132 с.
43. Перепелиця С. І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення: монографія / С. І. Перепелиця; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2015. – 178 с.
44. Підгородинська А. В. Використання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів у кримінальному процесі України: монографія / А. В. Підгородинська; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» . – Одеса: Юридична л-ра, 2013. – 184 с.

45. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. – 227 с.
46. Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням: організаційно-правові та криміналістичні основи: наук.-практ. посібник / ред.: І. М. Козьяков, В. Т. Маляренко, Г. П. Середа; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – К.: Нац. акад. прокуратури України, 2014. – 749 с.
47. Процесуальні документи прокурора у кримінальному провадженні: наук.-практ. посібник: у 2 т. Т. 1. Процесуальні документи прокурора під час досудового розслідування / І. І. Присяжнюк, Ю. Г. Севрук, О. В. Геселев, М. С. Туркот, О. Р. Мала; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – К., 2016. – 371 с.
48. Процесуальні документи прокурора у кримінальному провадженні: наук.-практ. посібник: у 2 т. Т. 2. Процесуальні документи прокурора у судовому кримінальному провадженні / І. І. Присяжнюк, О. М. Толочко, Г. В. Попов, Л. О. Петровська, І. В. Вернидубов; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – К., 2016. – 286 с.
49. Сірко Б. П. Нагляд прокурора за виконанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва: навч. посібник / Б. П. Сірко; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Чернівці: Технодрук, 2016. – 263 с.
50. Слінько Д. С. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні (теорія та практика): монографія / Д. С. Слінько, В. І. Максимов. – Х.: НікаНова, 2015. – 178 с.
51. Слінько Д. С. Теоретико-правова парадигма кримінального процесу: монографія / Д. С. Слінько, Ю. Ю. Бражник. – Х.: НікаНова, 2015. – 218 с.
52. Смоков С. М. Запобіжні заходи та кримінально-процесуальні гарантії їх застосування: навч. посібник / С. М. Смоков; Одес. держ. ун-т внутр. справ. – Одеса: Букаєв В. В., 2015. – 132 с.
53. Тагієв С. Р. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України: теорія і практика: монографія / С. Р. Тагієв. – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – 511 с.
54. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія / С. Р. Тагієв. – К.: Дакор, 2015. – 439 с.
55. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: монографія / І. А. Тітко; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2015. – 446 с.
56. Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України: монографія / О. О. Торбас; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса: Юрид. літ., 2015. – 167, [1] с.
57. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія / В. М. Трофименко. – Х.: Оберіг, 2016. – 300 с.
58. Фоміна Т. Г. Забезпечення слідчим процесуальних прав підозрюваного: монографія / Т. Г. Фоміна. – Х.: НікаНова, 2014. – 231 с.
59. Хараберюш І. Ф. Отримання інформації з телекомунікаційних мереж мобільного зв'язку та її використання у кримінальному провадженні: наук.-практ. посіб-

ник / І. Ф. Хараберюш, О. І. Хараберюш, О. В. Меживой, Д. В. Безруков; ред.: І. Ф. Хараберюш; Донец. юрид. ін-т. – Донецьк: Ноулідж, Донец. від-ня, 2013. – 299 с.

60. Цимбал Ю. Ю. Психологічні особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення: монографія / Ю. Ю. Цимбал. – Тернопіль: Підруч. і посіб., 2015. – 219 с.

61. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія / М. Г. Щербаковський. – Х.: В деле, 2015. – 559 с.

62. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: монографія / В. М. Юрчишин; Нац. ун-т «Остроз. акад.». – Чернівці: Родовід, 2013. – 307 с.

63. Юрчишин В. М. Прокурор у досудовому розслідуванні: сучасні теоретико-прикладні проблеми: монографія / В. М. Юрчишин; ред.: В. Г. Лукашевич; Класич. приват. ун-т. – Чернівці: Технодрук, 2016. – 298 с.

АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Адвокат (див. Захисник)

Аналогія

Апеляційна інстанція

- провадження в суді апеляційної інстанції
- порядок і строки апеляційного оскарження
- повноваження суду апеляційної інстанції

Апеляційна скарга

- особи, які мають право подати А. с.
- вимоги до А. с.

Арешт

- А. майна
- домашній А.
- накладення А. на кореспонденцію
- тимчасовий А.
- екстрадиційний А.

Аудіо-, відео контроль

- А.-, в. особи
- А.-, в. місця

Б

Банківська таємниця

Безпека

- забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні

Безпосередність

- Б. дослідження показань, речей і документів

Близькі родичі

В

Варта

- сутність тримання під В.
- строки тримання під В.
- тримання під В. неповнолітнього
- застосування запобіжного заходу у виді тримання під В. для забезпечення видачі особи (екстрадиційний арешт)
- тримання під В. особи до отримання запиту про перейняття кримінального провадження

Верховенство права

Верховний Суд України

- провадження у ВСУ
- підстави для перегляду судових рішень у ВСУ

Видача

- В. особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (екстрадиція)

Виїмка

- огляд і В. кореспонденції
- тимчасовий доступ до речей і документів

Виклик

- В. слідчим, прокурором
- судовий В.
- порядок В. неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого

Виконання

- В. судових рішень
- В. вироків судів іноземних держав
- В. спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності

Виправданий**Вирок**

- поняття В.
- види В.
- зміст В.
- звернення до виконання В.
- визнання та виконання В. судів іноземних держав

Висновок експерта**Витрати**

- поняття процесуальних В.
- види процесуальних В.
- розподіл процесуальних В.
- В., пов'язані із наданням міжнародної правової допомоги

Відводи**Відеоконференція**

- проведення допиту, впізнання у режимі В. під час досудового розслідування
- проведення процесуальних дій у режимі В. під час судового провадження
- допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції

Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження**Відповідач (див. Цивільний відповідач)****Відсторонення від посади****Відшкодування шкоди (див. Шкода)****Впізнання**

- пред'явлення особи для В.
- пред'явлення речей для В.
- пред'явлення трупа для В.

Всебічність**Г****Гарантії кримінальні процесуальні****Гласність**

- Г. і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами

Грошове стягнення

Головуючий у судовому засіданні

Д

Державний захист

- загальні положення Д. з.
- суб'єкти права на Д. з.
- суб'єкти, що забезпечують Д. з.

Дипломатичне представництво

Джерела кримінального процесуального права

Джерела доказів

- показання
- речові докази
- документи
- висновки експертів

Диспозитивність

Дізнання

Докази

- змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх Д. і у доведенні перед судом їх переконливості
- поняття Д.
- властивості Д.
- класифікація Д.
- належність Д.
- допустимість Д.
- збирання Д.
- перевірка Д.
- оцінка Д.
- процесуальні джерела Д.

Доказування

- обставини, які підлягають Д. у кримінальному провадженні
- предмет Д.
- межі Д.
- процес Д.

Документи

Домашній арешт (див. Арешт)

Допит

- одночасний Д. двох чи більше допитаних осіб
- Д. під час досудового розслідування в судовому засіданні
- Д. малолітньої або неповнолітньої особи
- Д. у режимі відео конференції

Доручення

Досудове розслідування

- сутність і структура Д. р.
- керівник органу Д. р.
- слідчий органу Д. р.

- загальні положення Д. р.
- початок Д. р.
- етапи Д. р.
- строки Д. р.
- зупинення Д. р.
- закінчення Д. р.
- особливості Д. р. у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх

Е

Ексгумація

- огляд трупа, пов'язаний з Е.

Експеримент (див. Слідчий експеримент)

Експерт

- порядок залучення Е.
- висновки Е.

Експертиза

- підстави проведення Е.
- випадки обов'язкового звернення до Е. для проведення Е.
- види Е.
- отримання зразків для Е.
- психіатрична Е.

Екстрадиційний арешт (див. Арешт)

Екстрадиція (див. Видача)

Екстрадиційна перевірка

Електронні засоби контролю

Електронні інформаційні системи

- зняття інформації з Е. і. с.

Є

Європейський суд з прав людини

- природа рішень
- як джерело кримінального процесуального права

Єдиний реєстр досудових розслідувань

Ж

Житло

- поняття Ж. чи іншого володіння особи
- недоторканність Ж. чи іншого володіння особи
- обшук у Ж. чи іншому володінні особи
- огляд в Ж. чи іншому володінні особи
- обстеження публічно недоступних місць, Ж. чи іншого володіння особи

З

Завдання кримінального провадження

Законність

Закриття кримінального провадження

Запасний суддя

Запобіжні заходи

- поняття З. з.
- види З. з.
- мета, підстави та умови застосування З. з.
- порядок застосування, зміни, скасування З. з.
- особисте зобов'язання
- особиста порука
- застава
- домашній арешт
- тримання під вартою
- затримання як тимчасовий З. з.
- застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченої З. з.

Засади кримінального провадження

- визначення поняття
- загальноправові
- загальнопроцесуальні
- кримінальні процесуальні
- безпосередність дослідження показань, речей і документів
- верховенство права
- гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами
- диспозитивність
- доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень
- забезпечення права на захист
- забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності
- забезпечення права на свободу та особисту недоторканність
- заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення
- законність
- змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості
- мова, якою здійснюється кримінальне провадження.
- невтручання у приватне життя
- недоторканність житла чи іншого володіння особи
- недоторканність права власності
- повага до людської гідності
- презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини
- публічність
- рівність перед законом і судом
- розумність строків
- свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї
- таємниця спілкування

Застава

Заставадавець

Засуджений

Затримання

- на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на З. метою приводу

- законне З.
- З. уповноваженою службовою особою
- момент З.
- З. з метою екстрадиції
- строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду

Захисник

- визначення поняття З.
- процесуальний порядок залучення З.
- обов'язкова участь З.
- процесуальні права
- процесуальні обов'язки
- відвід

Захист

- функція
- забезпечення права на
- сторона

Заходи забезпечення кримінального провадження

- поняття та класифікація
- види
- загальні правила застосування
- виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід
- накладення грошового стягнення
- тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом
- відсторонення від посади
- тимчасовий доступ до речей і документів
- тимчасове вилучення майна
- арешт майна
- затримання особи
- запобіжні заходи

Заявник

Звільнення особи від кримінальної відповідальності

Змагальність

- З. сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості

Зміна обвинувачення

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж

Зняття інформації з електронних інформаційних систем

Зразки

- отримання З. для експертизи
- негласне отримання З., необхідних для порівняльного дослідження

Зупинення

- З. досудового розслідування
- З. судового провадження

I

Імітування обстановки злочину

Іноземний компетентний орган

Інформація

- зняття І. з електронних інформаційних систем

К

Капітан судна

Касаційна інстанція

- провадження в суді касаційної інстанції
- порядок і строки касаційного оскарження
- повноваження суду касаційної інстанції

Касаційна скарга

- особи, які мають право подати К. с.
- вимоги до К. с.

Керівник органу досудового розслідування

Консульська установа (див. Дипломатичне представництво)

Контроль

- судовий К.
- К. за вчиненням злочину

Контрольована поставка

Контрольована та оперативна закупка

Конфіденційне співробітництво

- використання К. с.

Конфіденційний співробітник

Кореспонденція

- накладення арешту на К.
- огляд і виїмка К.

Кримінальна відповідальність

- заборона двічі притягувати до К. в. за одне і те саме правопорушення
- порядок звільнення від К. в.

Кримінальне провадження

- завдання К. п.
- засади К. п.
- сторони К. п. ,
- учасники К. п.
- К. п. в суді присяжних
- К. п. на підставі угод
- К. п. щодо окремої категорії осіб
- К. п. щодо неповнолітніх
- К. п. щодо застосування примусових заходів медичного характеру
- К. п. яке містить відомості, що становлять державну таємницю
- К. п. у порядку перейняття
- К. п. не території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо судно приписано до порту, розташованого в Україні
- міжнародне співробітництво під час К. п.

Кримінальна процесуальна форма

Кримінальне правопорушення

Кримінальне процесуальне законодавство

- поняття
- система

- дія в просторі
- дія в часі
- дія за колом осіб

Кримінальні процесуальні відносини

Кримінальні проступки

- поняття К. п.
- особливості досудового розслідування К. п.
- спрощене провадження щодо К. п.

Кримінальне процесуальне право

- поняття
- взаємозв'язок з іншими галузями права
- джерела
- норми

Кримінальний процес

- поняття К. п.
- наука К. п.
- предмет науки К. п.
- метод науки К. п.
- типи К. п.
- стадії К. п.
- система К. п.
- форма К. п.

Кримінальний процесуальний кодекс України

- прийняття КПК
- загальна характеристика КПК

Л

Людська гідність

- повага до Л. г.

М

Майно

- тимчасове вилучення М.
- арешт М.

Малолітній, неповнолітній

Матеріали

- об'єднання і виділення М. досудового розслідування
- відкриття М. іншій стороні
- відновлення втрачених М. кримінального провадження

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження

- загальні положення М. с.
- суб'єкти М. с.
- обсяг М. є.

Мова

- М., якою здійснюється кримінальне провадження

Н

Нагляд

- Н. прокурора у формі процесуального керівництва
- передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під Н.

Нарада

- таємниця наради суддів

Негласні слідчі (розшукові) дії

- поняття
- види
- суб'єкти проведення
- порядок проведення
- фіксація результатів

Недоторканність

- особиста Н.
- Н. житла
- Н. права власності

Неосудність**Неповнолітній**

- поняття Н.
- особливості допиту Н.
- кримінальне провадження щодо Н.

Нічний час**Нововиявлені обставини**

- поняття Н. о.
- підстави для здійснення кримінального провадження за Н. о.
- порядок здійснення перегляду судового рішення за Н. о.

Норми кримінального процесуального права

- поняття
- структура
- тлумачення

О**Обвинувачення**

- сторона О.
- функція О.
- кримінальне провадження у формі приватного О.
- зміна О. в суді
- відмова від підтримання державного О.

Обвинувальний акт**Обвинувачений****Обшук****Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи****Огляд**

- О. кореспонденції

Оперативні підрозділи**Освідування особи****Оскарження**

- забезпечення права на О.
- О. рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора

- О. недотримання розумних строків
- О. ухвали слідчого судді
- О. слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора
- право на апеляційне О.
- право на касаційне О. Особиста порука

Особисте зобов'язання

Осудність

- порядок здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру та щодо обмежено осудних осіб

П

Педагог

- участь законного представника, П., психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи

Переїняття кримінального провадження

Перекладач

Письмове апеляційне провадження

Підготовче провадження

Підозра

- поняття, ознаки, сутність
- зміст письмового повідомлення про П.
- зміна повідомлення про П.

Підозрюваний

Підслідність

Підсудність

- визначення поняття П.
- види П.

Повідомлення

- поняття П. у кримінальному провадженні
- зміст П.
- П. про підозру
- П. учасників процесу про завершення досудового розслідування

Повістка

Позивач (див. Цивільний позивач)

Показання

- як процесуальне джерело доказів
- безпосередність дослідження П., речей і документів
- П. з чужих слів

Покарання

- невідповідність призначеного судом П. ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого

Понятій

Порівняльне дослідження

- негласне отримання зразків, необхідних для П.

Д

Поручитель

Посада

– відсторонення від посади

Потерпілий

Право власності

– недоторканність П. в.

Правова визначеність

Правова допомога

Правопорушення (див. Кримінальне правопорушення)

Правосуддя

– доступ до П. та обов'язковість судових рішень

– здійснення П. судом

Предмет доказування

Презумпція невинуватості

– П. н. та забезпечення доведеності вини

Приватне життя

– невтручання у П. ж.

Приватне обвинувачення (див. Обвинувачення)

Приватне спілкування

– загальні положення про втручання у П. с. ,

Привід

Примирення

– угода про П.

Примусові заходи медичного характеру

Присяжний

– провадження в суді П.

Прогалина

– усунення та подолання П.

Прокурор

– визначення поняття П.

– нагляд у формі процесуального керівництва П.

– повноваження П.

– відвід П.

Процесуальні витрати (див. Витрати)

Процесуальні дії

Процесуальні рішення

Процесуальні строки (див. Строки)

Публічність

Публічно недоступні місця

– обстеження П. н. м., житла чи іншого володіння особи

Р

Радіоелектронні засоби

– установлення місцезнаходження Р. з.

Реєстр

– Р. матеріалів досудового розслідування

Речі

– безпосередність дослідження показань, Р. і документів

– тимчасовий доступ до Р. і документів

Речові докази

Рівність перед законом і судом

**Рішення Конституційного суду України (див.
Джерела кримінального процесуального права)**

Розумність строків

- Р. с. як засада кримінального провадження
- критерії для визначення Р. с.

Розшук

- Р., арешт і конфіскація майна

С

Самовикриття

- свобода від С. та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї

Свідок

- визначення поняття
- імунітет С.
- допит С.

Свобода

- С. від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї
- забезпечення права на С. та особисту недоторканність

Секретар судового засідання

Скарга

- форма та зміст апеляційної С.
- форма та зміст касаційної С.

Слідчі (розшукові) дії

Слідчий

- визначення поняття С.
- процесуальна самостійність С.
- повноваження С.
- відвід С.

Слідчий експеримент

Слідчий суддя

Спеціаліст

Спеціальне завдання

- виконання С. з. з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації

Спеціальне право

- тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом та тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування С. п.

Спільні слідчі групи

- створення і діяльність С. с. г.

Спостереження, за особою, річчю або місцем

Спрощене провадження

Стадія

Строки

- розумні С.
- поняття процесуальних С.
- С. досудового розслідування
- С. судового розгляду
- С. апеляційного оскарження

- С. касаційного оскарження

Сторони кримінального провадження

- С. обвинувачення
- С. захисту

Суд

- здійснення правосуддя С.
- склад С.
- автоматизована система документообігу С.
- головуєчий у судовому засіданні

Суд присяжних

Судове провадження

- С. п. у першій інстанції
- С. п. у апеляційній інстанції
- С. п. у касаційній інстанції
- провадження у Верховному Суді України
- кримінальне провадження на підставі угод
- особливі порядки С. п.

Судове рішення

- поняття С. р.
- види С. р.
- властивості С. р.
- структура та зміст С. р.
- порядок ухвалення С. р.
- проголошення С. р.
- виправлення описок і очевидних арифметичних помилок у С. р.
- виконання судових рішень

Судовий виклик (див. Виклик)

Судовий розгляд (див. Судове провадження)

Т

Таємниця

- Т. спілкування
- поняття державної Т.
- Т. наради суддів
- кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну Т.
- доступ до державної Т.

Телекомунікаційні мережі

- фіксація та збереження інформації, отриманої з

Т. м. за допомогою технічних засобів та в результаті зняття відомостей з електронних інформаційних систем та його повне фіксування Т. з.

Тимчасове вилучення майна

Тимчасовий доступ до речей і документів

Тимчасова передача

Тлумачення

- правозастосовне Т.
- елементи процесу Т.
- способи Т.

Транспортні телекомунікаційні мережі

- зняття інформації з Т. т.

Тримання під вартою (див. Варта)

Труп

- пред'явлення Т. для впізнання
- огляд Т.
- огляд Т., пов'язаний з ексгумацією

У

Угода

- У. в кримінальному провадженні
- У. про примирення
- У. про визнання винуватості
- досудове розслідування та судове провадження на підставі У.
- вирок на підставі У.

Ухвала (див. Судове рішення)

Учасники судового провадження

Ф

Фіксування

- гласність і відкритість судового провадження та його повне Ф. технічними засобами
- форми Ф. кримінального провадження

Функції

- Ф. кримінальні процесуальні
- Ф. правосуддя
- Ф. обвинувачення
- Ф. захисту
- Ф. судового контролю

Ц

Центральний орган України

Цивільний відповідач

- представник, законний представник Ц. в.

Цивільний позивач

- представник, законний представник Ц. п.

Ч

Члени сім'ї (див. Близькі родичі)

Ш

Шкода

- форми відшкодування (компенсація) Ш.
- цивільний позов у кримінальному провадженні
- відшкодування (компенсація) Ш., завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю

Колектив авторів:

Благута Р. І., кандидат юридичних наук, доцент (тема 9);

Гуцуляк Ю. В. (теми 3, 12.2, 23);

Дуфенюк О. М., кандидат юридичних наук, доцент (тема 7);

Комісарчук Ю. А., кандидат юридичних наук, доцент (теми 6, 12.6, 17, 19, 20, 21);

Кудінов С. С., кандидат юридичних наук, доцент (теми 13, 18)

Кунтій А. І., кандидат юридичних наук (теми 5, 10, 12.5, 14, 15);

Ряшко О. В., кандидат юридичних наук, доцент (теми 6, 12.7, 22);

Хитра А. Я., кандидат юридичних наук, доцент (теми 1, 2, 8, 11, 12.1, 12.3, 16, 23);

Шехавцов Р. М., кандидат юридичних наук, доцент (теми 12.4, 13, 18)

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Редагування *Ю. Р. Глиняна*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 21.11.2017.

Формат 60×84/8. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 89,98.

Тираж 100 прим. Зам. № 142-16.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.